Eric J. Hobsbawm

Yaşasın Devrim

Latin Amerika Üzerine Yazılar

iletişim

ERIC HOBSBAWM • **Yaşasın Devrim**

İletişim Yayınları 2587 • Tarih Dizisi 128
ISBN-13: 978-975-05-2350-2

1. BASKI 2018, İstanbul

EDİTÖR Merve Öztürk
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Ömer Koçağ
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Berkay Üzüm
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ERIC HOBSBAWM

Yaşasın Devrim

Latin Amerika Üzerine Yazılar

Viva la Revolución

On Latin America

ÇEVİREN *Saliha Nilüfer*

DERLEYEN

Leslie Bethell

ERIC HOBSBAWM 1917'de İskenderiye'de doğdu. Çocukluğunu Viyana, Berlin ve Londra'da geçirdi. Üniversite eğitimini Cambridge Üniversitesi'nde tamamladı. İtalya, Amerika, İngiltere ve Güney Amerika'da çeşitli üniversitelerde dersler verdi. İngiltere Komünist Partisi Tarihçiler Grubu üyesiydi. 1956'da partiden ayrılan diğer üyelerden farklı olarak 1991 yılına kadar parti üyeliği devam etti. Kitapları İtalyanca, İspanyolca, Almanca, Çekçe, Macarca ve Arapça olarak da yayımlandı. 2012'de hayatını kaybetti. E.J. Hobsbawm'ın Türkçeye çevrilmiş eserleri şunlardır: *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries* , Manchester: Manchester University Press, 1959 [*İlkel Asiler: 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 2012]; *The Age of Revolution 1789-1848*, New York: New American Library, 1962 [*Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, 1998]; *Industry and Empire: From 1750 to The Present Day*, Harmondsworth, England: Penguin, 1969 [*Sanayi ve İmparatorluk*, çev. Abdullah Ersoy, Dost Yayınları, 1998]; *Bandits*, Harmondworth: Penguin Books, 1972 [*Sosyal İsyancılar*, çev. Necati Doğru, Sarmal Yayınları, 1995]; *Revolutionaries: Contemporary Essays*, New York: Pantheon Books, 1973 [*Devrimciler*, çev. Hatice Pınar Şenoğuz, Agora Kitaplığı, 2006]; *The Age of Capital, 1848-1875*, New York: A Meridian Book, 1979 [*Sermaye Çağı 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, 1998]; *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press, 1992 [*1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1995]; *The Age of Empire 1875-1914*, Londra: Abacus, 1995 [*İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, Dost Yayınları, 1999]; *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*, Londra: Abacus, 1995 [*Aşırılıklar Çağı: Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991*, Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, 1996]; *On History*, New York: New Press - Norton, 1997 [*Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999]; *Uncommon People: Resistance, Rebellion and Jazz*, New York: New Press - Norton, 1998 [*Sıradışı İnsan: Direniş, İsyan ve Caz*, çev. Işıtan Gündüz, Bulut Yayınları, 2002]; *Interesting Times: A Tweentieth-Century Life*, New York: Pantheon Books, 2002 [*Tuhaf Zamanlar: Bir 20. Yüzyıl Hayatı*, çev. Saliha Nilüfer, İletişim Yayınları, 2006].

LESLIE BETHELL University of London'da Latin Amerika Tarihi alanında emeritus profesör ve St. Antony's College, Oxford'da onursal üyedir. University of London'da Latin Amerika Araştırma Enstitüsü başkanlığını (1987-1992), University of Oxford'da Brezilya Araştırmaları Merkezi başkanlığını (1997-2007), *Cambridge History of Latin America*'nın editörlüğünü (12 cilt, 1984-2008) yapmıştır. Hobsbawm'la arkadaşlığı yarım yüzyıla dayanır.

II

TARIMSAL YAPILAR

III

KÖYLÜLER

IV

DEVRİMLER VE DEVRİMCİLER

Önsöz

Eric Hobsbawm, 2012'de doksan beş yaşında ölmeden önce, 1956-2009 yıllarında Marx ve Marksizm hakkında yazdığı yazılarını, *Dünya Nasıl Değişir* (Little Brown, 2011) kitabında bir araya toplamıştı. Aynı zamanda "20. yüzyılda kültür ve toplum" konusunda (1964-2012) verdiği derslerden ve yazılarından derlenen bir başka kitap da *Parçalanmış Zamanlar* (Little Brown, 2013) adıyla ölümünden sonra basılacaktı. Latin Amerika hakkında yazdığı eleştirilerinin, makalelerinin, denemelerinin derlenip yayımlanmasını istediğini de vasiyet etmişti. Eric'in edebi vasileri Bruce Hunter ve Chris Wrigley, yazarın elli yıllık dostu ve Latin Amerika tarihçisi Leslie Bethell'den, tarihçinin bölge hakkındaki yazılarını bulmasını, seçip düzenlemesini ve Latin Amerika'yla olan kırk yıllık ilişkisine bir giriş yazısıyla katkıda bulunmasını rica ettiler. Leslie, *New Statesman*'da Küba Devrimi hakkmdaki (Ekim 1960) bir makaleden, *Tuhaf Zamanlar* (2002) kitabındaki esasen Latin Amerika'yı konu alan Üçüncü Dünya bölümüne varana kadar tarihçinin konuyla ilgili tüm yazdıklarını inceledi. Eric'in eşi Marlene de bu projeye coşkuyla destek sundu.

Keith McClellen, Eric Hobsbawn'ın yazılarıyla ilgili (2010 Şubatı'na kadar) tuttuğu kaynakçayı cömertçe yayıncıya sun-

du. Eric'in David Higham Associates'de temsilcisi Andrew Gordon, yardımcıları Marigold Atkey ve David Evans'la birlikte pek çok metnin bilgisayar ortamına aktarılması işini üstlendi. Little Brown'da Zoe Gullen kitabı yayma hazırladı ve Sarah Ereira dizini derledi.

Giriş:
Eric ve Latin Amerika

Leslie Bethell

Eric Hobsbawm, (1917-2012) 2002 yılında seksen beş yaşındayken yayımlanan *Tuhaf Zamanlar: Bir Yirminci Yüzyıl Hayatı* adlı otobiyografisinde, yeryüzünde Avrupa haricinde yakından tanıdığı ve kendini bütünüyle evinde hissettiği tek yerin Latin Amerika olduğunu yazmıştı.

Latin Amerika sosyal devrim potansiyeliyle bundan kırk yıl önce cezbetmişti aslında Eric'i. 1959 Ocak'ta Fidel Castro'nun zaferinin ve hatta Nisan 1961'de Amerika'nın Castro'yu devirme girişiminin ardından, "... ne Avrupa'da ne de ABD'de Latin Amerika'nın büyüsüne kapılmamış bir aydın bulabilirdiniz. Burası sosyal devrim lavları püskürten bir kıta olmuştu."[1] Eric 20. yüzyıl devrimleri hakkında bir kitabın yayımlanmamış girişinde şöyle yazıyordu (1967 Ocak):

> İkinci Dünya Savaşı bir nevi zincirleme tepkime gibi devrimci kurtuluş hareketlerini tetiklemişti... Kurtuluş hareketi nihayet, ayakta kalan kapitalist güçlerin en güçlüsü ve en büyüğünün gayriresmî imparatorluğunda, sözde bağımsız ama fiiliyatta yarı sömürge Latin Amerika ülkeleri arasında ilerliyor.

1 *Interesting Times*, s. 363 [*Tuhaf Zamanlar*, çev. Saliha Nilüfer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014].

> Burada devrimci hareketler ya anarşik iç savaşların ötesine geçmeyi başaramadı (1948'den sonra Kolombiya'da olduğu gibi) ya da Bolivya'da olduğu gibi hayli sıradışı koşullarda başarı elde etti (1952). Bununla birlikte Fidel Castro'nun (1959) Küba zaferi çok geçmeden Amerika kıtasına sosyalist rejimi getirecek ve *günümüzde de henüz neticelenmemiş* bir çalkantı döneminin başlangıcını oluşturacaktı. [italikler bana ait]

Sonraki yirmi-otuz yıl içinde, özellikle Peru ve Kolombiya'da, kısa süreliğine Şili'de, sonra Orta Amerika ve Venezuela'da ve nihayet de Brezilya'da Eric'in ilgisini sürekli bu kıtaya yöneltecek bir sosyal devrimin ya da en azından gözle görülür bir sosyal değişimin olmasını kimse ne umut ediyor ne bekliyordu.

Cambridge öğrencilik yıllarından, 1930'ların sonlarından beri Büyük Britanya Komünist Parti üyesi olan Eric, 1960 yazında Carlos Rafael Rodríguez'in daveti üzerine Küba'yı ziyarete gitti; Rodriguez, Sierra Maestra dağlarındaki 26 Temmuz Hareketi'ne katılan Küba Komünist Partisi'nin önde gelen isimlerinden ve Castro'nun yakın dostlarından biriydi. Eric, Stanford Üniversitesi'nde üç ay geçirdi ve Havana'da *Monthly Review* dergisinin editörlerinden Marksist iktisatçı Paul Sweezy ve Paul Baran'a eşlik etti. Daha sonra bu dönemi "çiçeği burnunda devrimin karşı konulmaz balayı evresi"[2] olarak adlandıracaktı. Ekim'de Londra'ya geri döndüğünde, CPGB[3] uluslararası ilişkiler komitesini kısaca bilgilendirmenin yanı sıra *New Statesman* için bir de makale kaleme almıştı. Makalesinde Küba'yı "çarpıcı biçimde çekici ve iştah kabartan kendine has bir laboratuvar örneği" (aydınlar çekirdeği ve köylü sınıftan oluşan bir kitle hareketi) diye tanımlayarak "Amerika'nın silahlı müdahalesi olmadığı takdirde" bu niteliğin ülkeyi "hayli yakın gelecekte Batı yarıkürenin ilk sosyalist ülkesi haline getireceğini"[4] belirtiyordu.

2 *A.g.e.*, s. 255.

3 Büyük Britanya Komünist Partisi – ç.n.

4 Küba'dan dönüşünün hemen akabinde Ekim 1960'ta Eric'le ilk görüşmemizdi. İkimiz de Bloomsburry'de üniversitenin yakınlarında Huntley Street Gor-

Nisan 1961'de Eric, tiyatro eleştirmeni Kenneth Tynan'la birlikte Birleşik Devletler'in Küba müdahalesini kınayan bir imza metnini *Times*'ta yayımlamak üzere tanınmış insanları seferber etti. Aynı zamanda ikisi birlikte Hyde Park'ta Küba halkıyla bir dayanışma gösterisi de düzenledi. Eric'in sonrasında hatırladığı kadarıyla daha önce hiçbir siyasi gösteride görmediği kadar –muhtemelen model ve tiyatro ajanslarına kayıtlı– bir dolu alımlı genç kızın katıldığı bir gösteriydi.[5] Eric ayrıca Britanya Küba komitesinin de kurucu üyesiydi ve Aralık 1961-Ocak 1962 arasında Küba'yı yeniden ziyaret etti. Yanında mutat kadrodan oluşan İngiliz sol temsilci heyeti vardı: Heyette, "İşçi Partili bir solcu milletvekili; tek yanlı nükleer silahsızlanma taraftarları; genellikle Parti çizgisinden gelen, yabancılarla cinsel ilişkiye bütünüyle kayıtsız olmayan çetin bir sendika lideri; tuhaf bir radikal suikastçi; KP üyeleri ve benzeri..." yer alıyordu.[6]

Eric'in, 1960'lar ve sonrasında da Küba Devrimi'nin ilerleyişi hakkında epey az şey yazmış olması şaşırtıcı görünebilir. Bu dönem yazdıkları, 1968'de uluslararası Yeni Sol'a mensup yetmiş ülkeden beş yüz aydının katılımıyla Havana'da düzenlenen Kültürel Kongre'ye dair, *Times Literary Supplement*'de yayımlanan eğlenceli rapordaki birkaç cümleden ve kısa 20. yüzyıl tarihçesi *Aşırılıklar Çağı*'nda *(1914-1991)* (1994) geçen birkaç sayfadan ibaretti. *Times Literary Suplement*'de Küba'yı "müşkül durumda, kahraman [ve] bariz biçimde çekici" bir ülke olarak niteler, sadece halkın hükümete sevgi ve güven beslediği dünyanın ender devletlerinden biri olması bile yeterlidir. "Ay-

---

don Mansions'da oturuyorduk. University College'da tarih lisansı ve Workers' Educational Association'da (WEA) Londra bürosunda eğitmenlik yapıyordum. Brezilya köle ticaretinin lağvedilmesi üzerine yazdığım tez araştırması için Brezilya'dan henüz dönmüştüm. Benden yirmi yaş büyük Eric, Birkbeck College'de tarih bölümünde doçentti ve beni daha da etkileyen *New Statesman* dergisinde (Francis Newton takma adıyla) yazdığı caz eleştirisi yazılarıydı.

5 2 Nisan 1984 tarihinde Andrew Weale'ye yazdığı mektup. Weale Tynan'ın biyografisinin yazarı, yazarın eşi Kathleen namına Tynan ve Küba hakkında sorular soruyordu. (Hobsbawm arşivi Warwick University, Box I) Eric Hobsbawm'ın makalelerinin çevrimiçi bir kataloğu mevcuttur. (https://mrc.epexio.com/records/EJH)

6 *Interesting Times*, s. 255.

rıca halihazırda gelişmekte olan ücretsiz kültürel etkinliklerin durumunun, hayranlık uyandıran sosyal ve eğitsel kazanımların ve anti-materyalist ütopyaya meyilli tutumun aydınlara cazip gelmemesi elbette beklenemez." Bununla birlikte, tüm bu kazanımlarıyla birlikte 1960'larm sonundaki Küba, tam olarak Latin Amerika'daki başarılı devrimin vitrini de sayılmazdı. Çok geçmeden "burayı sevmeyenler göç etmekte özgürdür" düsturu da geçerliliğini yitirecekti. Ayrıca göreceğimiz üzere Eric, Küba Devrimi'nin gerek bölgede gerek bölgenin dışında esin kaynağı olduğu gerilla hareketlerine acımasız eleştiriler yöneltiyordu.

31 Ekim 1962'de Eric, Latin Amerika'ya doğru ilk yolculuğuna çıktı; Brezilya, Arjantin, Şili, Peru, Bolivya ve Kolombiya'ya yapılan üç aylık bir ziyaretti bu.[7] Sosyal ayaklanmaların "arkaik" biçimlerini araştırmak üzere Rockefeller Vakfı'ndan bir seyahat ödeneği almıştı; bu asıl olarak Güney Avrupa'ya odaklanan ve yakın zamanda kaleme aldığı *İlkel Asiler* (1959) kitabının da ana konusunu oluşturuyordu. Ödenek başvurusu sırasında, Latin Amerika'da uzun süreden beri modern siyasi partilerle ideolojilerin yerel elitlerce kabul gördüğünü ancak kitleler üzerinde görünür bir nüfuza sahip olmadığını, kitlelerde siyasi bilincin ortaya çıkışının ancak birkaç on yıllık bir geçmişe dayandığını öne sürmüştü. Dolayısıyla, Latin Amerika'da sadece "sayısız, hakiki arkaik hareket" değil aynı zamanda "yüzeysel olarak modern ama özünde arkaik bileşimler" de bulmayı umuyordu. Ona kalırsa bunlar sürekli yanlış yorumlanmaktaydı.

> Gaitan hareketine, sırf liderleri geleneksel Kolombiya partilerinden birinde boy göstermiş olduğu için "Liberal" tanımı yapıldığında; [Arjantin'de] Perón'a "faşist" ya da Castro yanlısı hareketlere muhtemelen komünist yaftası yapıştırıldığında olduğu gibi... Geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca aydın elitlerin ideolojik belirsizliklerinden de anlaşılacağı üzere (örneğin Bolivya'da ismen Troçkist, Peroncu, Komünist vb. gibi öğele-

7 Eric, Marlene'le Güney Amerika seyahatine çıkmadan birkaç gün önce evlendi. Küba Füze krizi sahiden ciddileşirse Buenos Aires'e bilet alarak kendisini orada beklemesini istemişti.

> rin birbirinin yerine kullanılması ve işbirliğinde olduğu gibi) 20. yüzyılda Avrupa'da oluşmuş hareketlerden yola çıkarak tanımlar yapmak aydınlatıcı olmaktan ziyade yanıltıcıdır.

Nisan ve Temmuz 1963 tarihleri arasında Eric Londra'ya geri döndüğünde, *Labour Monthly* ve *New Society*, *The Listener* (BBC Third Programme'da iki yayının metinleri) ve *World Day* (Chatham House'da Latin Amerika seminerine sunulmuş bir konuşma) dergilerinde bir dizi makale yayımladı. Bu yazılarında 1930'lardaki dünya bunalımından itibaren Latin Amerika'da cereyan eden iktisadi, sosyal ve demografik değişimleri inceledi; özelikle de geleneksel tarıma dayalı toplumların dağılmasını ("eski Latin Amerika'nın çöküşü" ve "Ortaçağ'ın sona ermesi") ve kitlelerin –kentli emekçi sınıfıyla kentli yoksulların ve en çok da köylülerin– 1940'larda ve 1950'lerdeki siyasi uyanışlarını araştırdı. Eric, Latin Amerika'ya ilk ziyaretinden döndüğünde, on on beş yıla kalmadan burasının "dünyada en çok patlama yaşanacak bölge"[8] hafine gelmeye yazgılı olduğuna kanaat getirmişti. Bazı Latin Amerika ülkelerinin aslında "büyük alt üst oluşlara gebe" olduğuna, Arjantin ve Uruguay haricindeki ülkelerde, doğru düzgün örgütlenip yönetildiği takdirde sosyal devrim koşullarının olgunlaştığına inanıyordu.

Özellikle de, "dünyanın geri kalanında neredeyse herkesin bihaber olduğu" Peru'daki ve bilhassa Kolombiya'daki köylü hareketlerinden etkilenmişti. Peru'nun güneyinde ve merkezî dağlık arazilerinde yerli köylülerin 1950'lerin sonunda başlayıp 1960'ların sonunda doruk noktasına ulaşan, sömürgeciliğin son dönemlerindeki Túpac Amaru[9] isyanından beri en geniş çaplı ayaklanması ve seferberliği yaşandı. "Eğer bir ülkede sosyal devrimin olgunlaştığından ve bunun bir ihtiyaç olduğundan söz edilecekse o ülke Peru'dur" diye yazıyordu Eric. Latin Amerika açısından sıradışı bir seyir izleyen Kolombiya'da sosyal devrim 1920'lerden beri hazırlık aşamasmdaydı. "Bunun mantıken *Fidelcilik* benzeri bir şey, yani komünistlerle sıkı iliş-

---

8 Bölüm 2, Bölüm 4, Bölüm 5, Bölüm 6 ve Bölüm 7.

9 Túpac Amaru (1545-1572) Peru'daki son İnka hükümdar. İspanyollara karşı savaştı, yenildi, yakalanarak idam edildi – ç.n.

ki içinde çalışan bir sol kanat rejimi ortaya çıkarması gerekirdi." 1948'de Bogotá'da *Bogotazo* ayaklanması "devrimci boyutları olan bir olguydu." Ancak onu yönlendirecek ya da örgütleyecek bir güç olmadığından "klasik sosyal devrim" liberal lider Jorge Eliécer Gaitán'ın suikasta uğramasıyla başarısızlığa uğradı. Öte yandan, bunun hemen akabinde gelen ve başlangıç dönemi *La Violencia* olarak bilinen iç savaş ve anarşi döneminde Kolombiya, 1910-1920 yılları arasında yaşanan Meksika devrimi sayılmazsa, "batı yarıkürenin yakın tarihindeki örnekler içinde, köylülerin en büyük silahlı seferberliğine tanık olmuştu" ([Komünist Parti'nin örgütlediği] gerilla, eşkıya ve savunma birlikleriyle). 1960'ların başlarında Kolombiya'da Eric'e göre devrimci durum hâlâ sürüyordu ve Kolombiya gerek ülkenin büyüklüğü, nüfusu, gerek "dengeli çok yönlü ekonomisi" ve Karayipler, Orta Amerika, Venezuela ve And ülkeleriyle Brezilya arasındaki stratejik konumu sebebiyle "Latin Amerika'nın geleceğinde muhtemelen Küba'nın yaratamayacağı belirleyici bir fark yaratabilirdi."

Eric, Güney Amerika seyahatinin ilk durağı Brezilya Recife'de karşılaştığı ekonomik geri kalmışlık ve yoksulluk karşısında hayrete kapıldı. Aynı zamanda, Brezilya'nın kuzeydoğusunda bir köylü örgütlenmesi için o "muazzam" potansiyelin de farkına vardı: "burası ülkeye en meşhur eşkıyalarını [ve] köylü isyanlarını sağlamış, 20 milyonluk nüfusa sahip o devasa bölgeydi". Brezilya kırsalında siyasi seferberliğin ilk uyanışlarını temsil eden *Peasant Leagues*[10] 1955'ten beri aktifti. Buna karşın hareket "ulusal çapta pek az varlık" gösteriyordu ve sonrasında belirttiği üzere "zirvede bulunduğu günleri çoktan geride kalmıştı."[11] İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Brezilya Komünist Partisi (PCB), Latin Amerika'nın en büyük komünist partisiydi. Buna karşın, 1947'de Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte illegal ilan edildi. (Öte yandan Eric, PCB'nin, kuzeydoğuda tarımdaki ücretli işçilerin kırsal alan sendikalarında örgütlenme-

10 Köylü Birlikleri – ç.n.

11 *Interesting Times*, s. 371.

leri için ilerici Katolik papazların yanında etkin görev aldığının farkında değil gibidir.) Her halükârda, Mart 1964'te, Eric'in ziyaretinden bir yıl sonra, yirmi bir yıl (1964-1985) sürecek bir askerî diktatörlüğün kurulmasına yol açan askerî darbeyle tüm sosyal devrim umudu paramparça olacaktı.

Eric, Brezilya'daki devrim potansiyeline dair nispeten daha az yazı yazmıştır. Gelgelelim, kendisinden bekleneceği gibi, Brezilya popüler müziğinin son buluşlarından biri olan *bossa nova* hakkında *New Statesman* dergisine zekice bir yazı kaleme almaktan da geri durmamıştır. "Bu müzik türü" diye yazıyordu, "Brezilya'nın eğlence meraklısı zengin ve genç takımı ve... büyük olasılıkla Amerikalı çalgıcılarla tanışma fırsatı bulmuş profesyonel müzisyenler ortamında... Brezilya şehir müziğiyle cazın kesişmesinden doğmuştu... Burayı ziyaret eden caz öğrencisi bu müzik türüne şaşkınlıkla karışık bir coşku ve tarihsel bir fırsat anlayışıyla yaklaşacaktır. Çünkü *bossa nova* anlaşıldığı kadarıyla, [önemli ölçüde] modern sanayileşme ve uygarlaşma çağına girmiş bir Latin Amerika ülkesinde, cazın bir alanda kazandığı ilk önemli zaferidir." "Ayrıca" diye devam eder sözlerine, "bu burada bitmeyecek, devamı da gelecektir."[12]

1960'ların ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar Eric'in Latin Amerika hakkındaki yazılarının ana odağını sosyal devrim olasılıkları (Brezilya değilse de Hispanik Amerika) oluşturdu. Köylülerle kırsal alandan göç edenlerin siyasetteki rollerine ilişkin yazdığı bir makalede, Latin Amerika'nın kentli işçi sınıfı ve yoksullarının, yani "iç göçle gelen, yerinden edilmiş köylülerle giderek genişleyen devasa proletarya ve alt proletaryanın", yoksullukları ve insanın kanını donduran güvencesiz hayat şartları nedeniyle "potansiyel olarak patlamaya hazır birer kuvvet" olduklarını öne sürer. Bununla birlikte, şartları büyük oranda "olgunlaşmamıştır", nispeten edilgin durumdadırlar ve –komünist olsun olmasın–[13] sol kesimden ziyade popü-

12 Bkz. Bölüm 3 "Bossa Nova."

13 Bölüm 17 "Siyasette Köylüler ve Kırsal Alan Göçmenleri".

list siyasetçiler ve partiler tarafından tepeden daha kolay harekete geçirilebilir niteliktedirler (Peru'da Haya de Torre ve APRA, Venezuela'da Acción Democrática, Arjantin'de Perón, Brezilya'da Vargas örneklerinde olduğu gibi). Eric bundan ötürü Latin Amerika kentli işçileri hakkında şaşırtıcı derecede az şey yazmıştır. Özellikle de And ülkelerindeki örgütlü köylü hareketlerinin potansiyel devrimci rolü onu daha yakından ilgilendiriyordu.

Hem ilk elden gözlemlere dayanan akademik makalelerde hem de Paris'te yayımlanan *Les Problèmes Agraires des Ameriques Latines* (1967), *Journal of Latin American Studies* (1969) ve *Past and Present*'da (1974) yaptığı araştırmalarında Peru'nun orta dağlık alanındaki Cuzco bölgesinde yer alan La Convención'a odaklanır. Burada neo-feodal *hacienda*[14] sistemi; köylü seferberlikleri, toprak işgalleri ve köylü akınları karşısında ("sonsuza kadar sürmesini umduğumuz") bir çöküşle karşı karşıyaydı. "Geleneksel köylülüğün devrimci potansiyeli muazzam" diye bitiriyordu sözlerini, "ancak fiilî gücü ve nüfuzu da o denli sınırlı." "Bu hareketlerin etkili köylü devrimleri haline gelebilmesi için ya siyasi olarak can alıcı öneme sahip yeterli sayıda bölgede, modern örgütlenme ve muhtemelen devrimci liderlik altında birleşip harekete geçilmiş olması ya da ulusal yapı ve krizin, stratejik konuma sahip bölgesel köylü hareketlerinin belirleyici bir rol oynamasına elverişli olması gerekir. 1910-1920'de Meksika'da silahlı hareket kabiliyetleri sayesinde, Pancho Villa'nın kuzeylileri için ve Morelos'da da 'güneyin lideri' Zapata taraftarları için böylesi bir durum geçerliydi. Bunların ikisi de Peru'da gerçekleşmedi."[15]

Eric, Kolombiya'daki köylü hareketleri hakkında 1969'da kaleme aldığı ve 1976'da yayımlanan bir makalesinde, "köylülerin hayata geçirdiği silahlı eylem ve şiddet (örneğin gerilla sa-

14 *Hacienda*: İspanyolca büyük arazi içeren mülk anlamına gelmektedir. Üzerinde büyük çiftlikler, maden ocakları veya fabrikalar bulunabilir. Haciendalardan birçoğunda bunlardan birkaçı oluyordu – ç.n.

15 Bölüm 13 "Köylü Toprak İşgalleri: Peru Vakası". Aynı zamanda Bölüm 9 "Bir Neo-Feodalizm Vakası: La Convención Peru" ve Bölüm 14 "Peru'da Bir Köylü Hareketi".

vaşı) örneğinin Meksika'dan sonra belki yalnızca Kolombiya'da görüldüğünü" belirtir. Gelgelelim 20. yüzyılın ortasına kadar *bir sınıf olarak* köylülüğe ait nispeten tek tük sosyal hareketler vardır. Bu makalesinde, "sıradışı biçimde ademimerkeziyetçi [ama] yine de son derece güçlü" Kolombiya köylü hareketlerinin, 1920'lerden 1948 *Bogotazo* ayaklanmasına kadarki tarihinin –komünist partinin etkisine kısmen vurgu yaparak– izini sürer. (1935'te Kolombiya Partisi, Komintern üyelerinin büyük oranda kentli işçilerden çok köylülerden ve yerlilerden oluştuğunu söyleyerek yakınmıştır!) Köylü direnişi 1948'den sonra da sürmesine rağmen Eric Kolombiya'da devrim konusunda, 1969'a gelindiğinde 1963'e nazaran daha kötümserdir. "Sosyal devrim ya da popülist bir rejim yerine anarşi ve iç savaş hâkimdi. Solun umutları *Violencia*yla birlikte gömüldü."[16]

Eric 1960'larda ve 1970'lerin başında Latin Amerika için geçerli seçeneklerin, kademeli değişim ya da devrim değil, durgunluk ya da kaos olduğuna inanıyordu. Küba Devrimi, sosyal devrimcilerin tümüne esin kaynağı olmakla birlikte, bu devrimin Latin Amerika'nın herhangi başka bir yerinde yeniden üretilme şansı yoktu: "Kendine özgü koşullara, tuhaf ve tekrar edilemeyecek bir niteliğe sahipti" diye yazıyordu.[17] Eric *Socialist Register* (1970), *The New York Review of Books* (1971) ve *Latin American Review of Books* (1974) dergilerinde yayımlanan bir dizi makalesinde, 1960'larda ve 1970'lerin başında Guatemala, Venezuela, Kolombiya, Peru, Bolivya ve aynı zamanda Uruguay ve Brezilya'da görülen Küba'nın esin verdiği gerilla hareketlerine acımasız eleştiriler yöneltiyordu.[18]

Fidel Castro ve Che Guevara örneğinden (ve Fransız aydın Régis Debray'ın yazılarından) esinlenen ve Latin Amerika kıtası boyunca küçük silahlı militan grupların eylemleriyle devrimlerin çabuklaştırılacağına inanan, orta sınıfa mensup aşırı solcu

---

16 Bölüm 15 "Kolombiya'da Köylü Hareketleri".

17 *New Society* dergisinde 29 Ekim 1965'te çıkan Claudio Véliz'in "Latin Amerika'da Değişimlerin Önündeki Engeller" makalesi hakkında eleştiri.

18 Bölüm 21 "Latin Amerika'da Gerillalar", Bölüm 22 "Latin Amerika Gerillası Üzerine İncelemeler" ve Bölüm 23 "ABD Emperyalizmi ve Latin Amerika'da Devrim".

genç aydınların benimsediği strateji, Eric'in bakış açısına göre "görülmedik derecede hatalı bir yorumdu." Muhtelif gerilla *focos*[19] daima aynı biçimde yenilmeye mahkûmdu (göreceğimiz gibi sadece Kolombiya istisnaydı). Latin Amerika devrimi için tek bir reçete yoktu elbette, ama bu devrimin istendiği anda gerçekleştirilmesinin de kesinlikle mümkün olmadığına inanıyordu. Devrimin başarıya ulaşması için çeşitli etkenlerin bileşimine ihtiyaç vardı: Sağlam bir köylü tabanına sahip kır gerillası (daha sonra yazdığı üzere, "1960'ların ve 1970'lerin sonlarındaki gerilla hareketleri Latin Amerika köylülüğünün silaha sarılmasını sağlayacak etkenleri hem anlamıyor hem de anlamak istemiyordu");[20] kent ayaklanması (*Socialist Register*'daki makalesinde, "başkenti ele geçirmek için bir program geliştirmeyi becerememiş devrimcilerin pek ciddiye alınası olmadığını" yazıyordu); muhtemelen muhalif silahlı güçler ve kesinlikle kaçınılmaz olarak siyasi analiz, örgütlenme ve liderlik. Eric, John Dunn'un *Modern Revolutions* kitabını eleştirirken yazarın Marx hakkmdaki kanaatinden söz eder: Dunn, Marx'ın 20. yüzyıl devrimlerine ve bu devrimlerin olası neticelerine dair fazlaca ışık tutmadığı inancındadır. Halbuki "devrimlerin nasıl ortaya çıktığına ve komünist devrimlerin diğerlerinden kat kat daha yaman ve başarılı olduğuna dair Lenin'in herkesten iyi bir rehber olduğunu da teslim eder."[21]

Küba pekâlâ bir sahte aydınlanma olabilirdi ama Latin Amerika'da gelecekte olması muhtemel radikal siyasi ve sosyal değişimler için gereğinden fazla olumsuz düşünmeye de lüzum yoktu. Eric, Debray ve Guevara'nın düşündüğü gibi bizi "her köşe başında" bir devrimin beklemediğini ancak "gerçekçi politikalarla bu devrimlerin çok da uzak olmadıklarını" belirtir. Latin Amerika hâlâ devrimci bir kıtaydı. Sola dair gelecek beklentileri cesaret vericiydi yeter ki devrime giden tek bir yol olmadığı fark edilebilsin... Komünist sol da dahil olmak üzere

---

19 Fokoculuk: İlk olarak Régis Debray tarafından ileri sürülen bu devrim stratejisi, gerilla savaşı yoluyla devrim yapılmasını benimser – e.n.

20 *The Age of Extremes, 1914-1991* (1994), s. 440.

21 *Guardian*, 16 Mart 1972.

Marksist sol (Belki Kolombiya hariç) Latin Amerika'yı daima yanlış anladı ve bundan ötürü bölge siyasetinde hep önemsiz kaldı. İdeolojik olarak saf –ve etkisiz– kalacağına, elverişsiz ve verimsiz koşullarda elinden gelenin en iyisini yapmalı ve diğer ilerici siyasi hareketlerle ittifak kurmalıydı. *New York Review of Books*'taki bir makalesinde Eric'in belirttiği gibi:

> Latin Amerika solunun tarihi, nadir görülen örnekler hariç [Küba ve Allende'nin 1970'te başkan seçildiği Şili gibi istisnalar] sivil olsun askerî olsun halkçı ya da milli burjuva olsun veya başka bir sıfatla olsun en berbat işleri ifa etmek ya da etkisiz dar grupçu saflık arasında yapılan mecburi tercihten ibaretti. Aynı zamanda bu tarih, epey sık görüldüğü biçimiyle, solun, bu iktidarlarla uzlaşmakta başarısız olup bundan duydukları pişmanlıkla daha kötü bir şeye dönüşmelerinin tarihiydi.

Eric, Latin Amerika'da dönemin diğer gerilla hareketlerine nazaran, Ekim 1968'de Peru'da iktidara gelen General Juan Velasco Alvarado komutasındaki silahlı kuvvetlerin devrimci hükümetine karşı daha fazla umut besliyordu. Askerî darbeden önce Peru hakkında yazılmış kitaplara dair *New York Review of Books*'da yayımlanan bir yazısında Peru'daki "sosyal adaletsizliğin ve çıplak sefaletin insanın kanını donduracak cinsten" olduğunu söylemişti. "Eğer bir ülkenin devrime ihtiyacı olduğundan söz edilecekse bu ülke Peru'dur. Ama hiçbiri muhtemel görünmüyordu."[22] 1950'lerin sonlarındaki ve 1960'ların başlarındaki köylü hareketleri ve toprak işgalleri dağlık bölgelerdeki *hacienda* sisteminin çöküşünü getirmişti ancak *Past and Present* dergisinde köylü toprak işgalleriyle ilgili yazdığı makalesinde söylediği gibi, "Marx'ın proletaryasından farklı olarak köylülüğün kendiliğinden gücü toprak sahipliğini öldürme becerisinde olsa da onun mezarını kazmaktan acizdi." 1968'de "birkaç yıllık oyalanmanın ardından dağlık bölgelerdeki *hacienda*nın cenazesini kaldırmak" bir askerî darbenin işi olacaktı.

Eric baştan beri Peru'daki anti-emperyalist ve anti-oligarşik askerî rejime elbette şüpheyle karışık olmakla birlikte sempa-

22 Bölüm 25 "Peru'daki Gelişmeler".

tiyle bakıyordu. And Dağları'nın tepelerinde Quechua[23] konuşan yerlileri ve Perulu kitleleri ilk kez vatandaş olarak kabul eden ve köylü hareketinin zorlaması olmadan, tepeden inme de olsa radikal bir tarım reformunu ilk kez yerleştiren bu hükümetti. Ancak Eric, nüfusun büyük çoğunluğuyla organik bağ kuran devrimci kadrolar olmaksızın "buna bir devrim demek mümkün mü" diye soruyordu kendi kendine. Askerî devrimci rejimin üç yıllık iktidarının ardından nispeten daha eleştirel ve karamsar kesildi. Peru solundan farklı olarak onu bütünüyle başarısız görmüyordu. Birliğini koruyabilmiş olsaydı yerini başka bir hükümetin alması imkânsızdı. Marksist kitle devrimi gibi bir alternatif de kesinlikle yoktu.[24] Eric makalesinde, diğer örneklerin yanı sıra Peru ve Portekiz'deki askerî devrim deneyimlerini kıyaslayıp ve her ikisinin de siyasi ve kurumsal kısıtlamalarını teslim ederken, Peru'nun 1967 yılına nazaran "köklü biçimde farklı olduğunu" ve "geri çevrilmeyecek değişimler yaşadığını" belirtmiştir.[25]

Bu esnada Şili'de, Eylül 1970'te, Salvador Allende'nin seçilmesi, Eric açısından, demokrasi yoluyla sosyalizme barışçıl bir geçiş için daha önce emsali görülmedik "heyecan dolu bir umudu" gündeme getirmiştir. *New York Review of Books*'un özel bir eki için yazdığı makalesinde Latin Amerika'daki en güçlü içi sınıfı hareketlerinden birine dayanan sosyalist ve komünistlerin koalisyonu Unidad Popular'ın başarıya ulaşmasını umut ettiğini dile getirmişti.[26] Kişisel olarak, şartların hükümetin aleyhinde olduğuna inanıyordu: Altıya dört, Allende'ye olan sempatisi hesaba katılırsa belki ikiye bir aleyhineydi. Allende'yi zorlu bir üç yıllık süreç bekliyordu, ayakta kalamayabilirdi; Şili burjuvazisinin destek vereceği bir askerî darbeyle iktidardan düşürülme tehlikesi vardı. Eric, Eylül 1973'te askerî darbe gerçekleştiğinde "Haberler ne denli üzücü olursa ol-

---

23 Quechua: And Dağları'ndaki bölgelerde konuşulan yerel dil – e.n.

24 Bölüm 24 "Generallerin Devrimciliği" ve Bölüm 26 "Peru: Kendine Özgü 'Devrim'".

25 *New Society*, 22 Mayıs 1975.

26 Bölüm 27 "Şili: Birinci Yıl".

sun... bu beklenen ve öngörülen bir durumdu. Olanlar kimseyi şaşırtmadı" diye yazmıştı.[27] Allende hükümeti intihar etmemiş, öldürülmüştü. Genelde tüm Latin Amerika solunun yaptığı gibi hükümet, sağın nefretini ve korkusunu hafife almıştı; oysa sağ, yasal alan ve anayasacılık kendi çıkarlarına işlemeyi bıraktığında, meşru zemini terk edip iç savaş çıkarma riskini göze almaya dünden hazırdı. "Düzgün giyimli kadınlarla erkeklerin", içlerindeki hummalı şiddet arzusunu ve kana susamışlığı nasıl da bir anda ve kolayca açığa çıkarıverdiklerini görmek Eric'i daima çok etkilemiştir.

Şili'deki askerî diktatörlük Güney Amerika'daki tek örnek değildi. Brezilya 1964'ten, Arjantin de 1966'dan beri askerî idare altındaydı. (1973'te Perón'un geri dönüşü bir soluk aldırsa da askerî yönetim 1976'da yeniden başa geçti ve Şili askerî diktatörlüğünden çok daha ölümcül oldu.) 1971'de Bolivya'da ve 1972'de Uruguay'da, tıpkı Şili'deki gibi, her ikisi de Brezilya destekli askerî diktatörlükler gerçekleşti. Ağustos 1975'te Velasco'nun kovulup yerine çok daha geleneksel bir askerî diktatörlüğün gelmesiyle Peru'da askerî rejim sona erdi. "İnfazlar ya da katliamlarla, mahkûmların resmî ya da gayriresmî sistematik işkencesiyle ve siyasi muhaliflerin kitlesel sürgünüyle" kendini gösteren 1970'lerin sağcı askerî rejimleri, Eric'e göre, popülist politikacıların harekete geçirdiği kentli kitleler ve Castro'dan esinlenen kırsal gerilla hareketleri karşısında yerel oligarşilerin duyduğu korkunun sonucuydu. Ayrıca Küba Devrimi'nin ertesinde ve Soğuk Savaş bağlamında ABD'nin, Latin Amerika kıtasında komünizmin ilerlemesinden duyduğu endişe de bir diğer etkendi. Güney Amerika darbelerinin hepsi "sırtını ABD'ye yaslayan ve belki de ABD tarafından örgütlenmiş darbelerdi."[28]

1954'ten beri Paraguay'da iktidarda olan General Alfredo Stroessner'in "eski moda diktatörlüğü" bir istisnaydı. Eric 1975'te oraya gitti ve *New York Review of Books* için bir yazı kaleme aldı, "Cazibeli bir Diktatörlük" gibi talihsiz bir başlık koy-

27 Bölüm 28 "Şili'nin Katli".

28 *Age of Extremes*, s. 442.

muşlardı yazıya.[29] *El Stronato* "tüm Latin Amerika diktatörlükleri içinde en uzun ömürlü ve en sağcı olanıydı" ancak siyasi muhaliflere karşı aşırı baskıcı değildi (en azından henüz hapse düşmemiş ya da sürgüne yollanmamış olanlara) ve nüfusun üçte ikisini oluşturan köylülerin yaşamlarını geliştirmelerine büyük oranda izin verdi. Eric, "Güney Amerika yoksullarının sefilce hayat standartları açısından düşünülürse, çok kötü işler yapmamışlardı" diye yazdı. Öte yandan, *Tuhaf Zamanlar*'da Paraguay konusunda aşırı iyi niyetli davrandığını itiraf etmişti. Bunun nedeni asıl olarak, bir yerli dili olan Guaraníyi resmen tanıyan ilk Latin Amerika devleti olması ve aynı zamanda "hiç beklenmedik *Revista Paraguaya Sociologia* adlı bir yerel derginin" yayıncısı tarafından, *İlkel Asiler*'in yazarı olarak tanındığını keşfetmesiydi. "Hangi bilim insanı Paraguay'da şöhret sahibi olmaya itiraz ederdi ki?"[30]

Eric, "Latin Amerika beni geri dönüşü olmayan bir biçimde fethetmişti"[31] diye belirtir. 1960'lar ve 1970'lerde düzenli aralıklarla kıtayı ziyaret etti, buna 1971'de Marlene ve çocuklarla birlikte, Meksika, Kolombiya, Ekvador, Peru ve Şili'ye yaptığı altı aylık ziyareti de dahildi. Nisan 1933'te Berlin'den dönüşünün ardından ilk kez Birleşik Krallık'tan bu denli uzun ayrı kalıyordu.[32] Sonraki birkaç on yıl içinde de Latin Amerika'yı özellikle de Peru, Meksika, Kolombiya, Şili ve Brezilya'yı gezmeye devam etti. Ders verdi, seminer ve konferanslara katıldı, hem Portekizceye hem de İspanyolcaya tercüme edilen kitaplarının tanıtımlarını yaptı, devlet makamlarından takdirler aldı (örneğin 1998'de Teatro San Martin'de yapılan ve bin beş yüz kişinin içeride ve yedi yüz kişinin de dışarıda, sokakta *tela*dan izledi-

---

29 *New York Review of Books*, 2 Ekim 1975.

30 *Interesting Times*, s. 369.

31 *A.g.e*, s. 376.

32 Eric'in Şili'de uzaktan ailevi bağlantıları vardı. Babasının ağabeyi Berkwood amca (Berk, Ike, ya da Don Isidro) Birinci Dünya Savaşı sırasında, Galli eşi ve beş çocuğuyla, bir maden uzmanı olarak Şili'ye göç etmişti. 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle amcası Sydney, Eric'in kız kardeşi Narcy ve kuzeni Peter'ı da alarak Şili'ye göç etti. Sydney Şili'de kaldı ama Nancy ve Peter savaşın sonunda oradan ayrıldılar.

ği bir törende Buenos Aires Millet Meclisi'nce ödüllendirildi). Onursal derecelerle payelendirildi (Kasım 1998'de Buenos Aires Üniversitesi tarafından ve Temmuz 1999'da Montevideo'da Universidad de la República tarafından). *Tuhaf Zamanlar* kitabında Venezuela ve Guyana hariç bölgedeki tüm ülkeleri ziyaret ettiğinden söz eder.

Latin Amerika'nın ekonomisine, toplumuna, siyasetine ve hepsinden öte devrimci potansiyeline ilgi duymaktan hiç vazgeçmedi. Aynı zamanda, "Her ne kadar, ekilip biçilebilirliğin sınırlarındaki yüksek Altiplano; kaktüsler biten, yarı çöl Meksika ve dünyanın oturmaya en elverişsiz devasa kentleri –São Paulo ve Meksiko– gibi yeryüzünün en insanlık dışı ortamlarını barındırsa da, bu kıtanın sahip olduğu akıl almaz olaylar dizisi ve daha büyüleyici kısımlarının rengine karşı direnmeye kuşkusuz yeltenmedim bile"[33] diye belirtiyordu. Tanınmış akademisyenler ve kültür dünyasından şahsiyetlerle, örneğin ilk dönem yazdıklarıyla Eric'in Andlar'da köylülük ve *La Violencia* hakkındaki düşüncelerine etkide bulunmuş Kolombiyalı sosyolog Orlando Fals Borda'yla; Perulu tarihçi Pablo Macera'yla; Arjantin Chaco'ya birlikte uzun bir seyahat gerçekleştirdiği Arjantinli siyaset bilimci José Nun'la; Meksikalı roman yazarı Carlos Fuentes'le; Brezilyalı yayıncısı Fernando Gasparian'la (aslında tüm Gasparian ailesiyle) dostluklar kurdu. Birckbeck'e Latin Amerika'dan üniversite öğrencilerinin gelmesini sağladı. *Tuhaf Zamanlar*'da "Latin Amerika pek çok arkadaşımın ve öğrencimin olduğu, uzun yıllar haşir neşir olduğum ve kim bilir neden bana karşı daima son derece iyi davranmış bir kıtadır" diye yazmıştı. "Latin Amerika onun açısından ayrıca "geçmişin, bugünün ya da geleceğin başkanlarıyla tanışmayı hiç de tuhaf karşılamadığım yeryüzü parçasıydı. [örneğin Şili'de Salvador Allende'yle, Brezilya'da Fernando Henripue Cardozo'yla ve Luiz Inăcio Lula da Silva'yla tanışmıştı]... Tanıştığım ilk başbakan olan Bolivyalı kurnaz Víctor Paz Estenssoro, La Paz'daki bürosunun balkonundan meydandaki lamba direğini işaret ederek, bunun kendisinden önceki başbakan Gual-

33 *A.g.e.*

berto Villaroel'in isyancı bir Kızılderili güruhu tarafından 1946 yılında asıldığı direk olduğunu söylemişti."[34]

1970'lerin ortalarından sonra Eric, Latin Amerika'nın çağdaş sorunlarından ve sunduğu devrimci gelecek vaatlerinden daha az söz eder oldu. Brezilya, Arjantin, Uruguay, Paraguay, Şili, Bolivya ve Peru ve buna ilaveten Orta Amerika cumhuriyetlerinin çoğu askerî diktatörlükle yönetiliyordu. Eric'in ilgisini canlı tutan tek ülke Kolombiya'ydı. Komünist Parti liderliğinde, köylülerle kırsal alan emekçilerinin desteğine dayanan eski tarz gerilla hareketi "yaman ve yıkıcı" FARC (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia [Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri]) Kolombiya'da 1960'larda ayakta kalabilmiş ve 1970'lerde ve 1980'lerin başında Güney Amerika'da güç kazanmış tek hareketti. Üstelik diğer gerilla hareketleri de ona katılmıştı: Maocu EPL (Ejército Popular de Liberación [Halkın Kurtuluşu Ordusu]), Küba'nın ilham verdiği ELN (Ejército de Liberación Nacional [Ulusal Kurtuluş Ordusu]) ve Movimiento 19 de Abril (19 Nisan Hareketi [M-19]). Ancak silahlı mücadele Kolombiya'yı sosyal devrime yakınlaştırmadı. Başkan Belisario Betancur 1984'te FARC ve EPL'yle müzakere edilen barış siyasetini başlatana kadar "bulaşıcı ve amaçsız küçük iç savaşların" sonu gelmeyecek gibiydi. O zamandan beri aralıklı olarak bu barış devam etmektedir (ELN içindeki aşırı kesim ateşkesi reddetmişti). Eric, *Guardian*'da[35] yayımlanacak bir makalesi için Bogotá'daki başkanlık konutunda, Betancur'la Kolombiya'nın (aynı zamanda Orta Amerika'nın) durumunu konuşmuştu. Kolombiya'nın otuz beş yıl süren gerilla savaşı ve "sıradışı bir öldürme içgüdüsü sergileyen bir ulusun" sıkıntıları *New York Review of Books*[36] dergisi için daha uzun bir makalenin konusu olacaktı.

Bununla birlikte Eric'in ilgisini ve sevgisini giderek daha çok cezbeden ülke Brezilya olmuştu. Pek çok kişi gibi Eric de Brezilya halkını seviyordu. *Tuhaf Zamanlar*'da "Güney Amerika'yı

---

34 *A.g.e*, s. 362.

35 *Guardian*, 27 Temmuz 1984.

36 Bölüm 29 "Şiddet Batağında Kolombiya".

keşfeden kimse ona karşı koyamaz, hele de ilk teması Brezilya'yla gerçekleşmişse"[37] diye yazar. Brezilyalılar da kesinlikle ona hayranlık besliyor ve değer veriyorlardı. Mayıs 1975'te askeri diktatörlük sırasında 1962'den sonra ilk kez State University of Campinas'da (Unicamp) düzenlenen tarih ve sosyal bilimler konulu bir uluslararası konferans için Brezilya'yı ziyaret etmişti. Önemli bir haber dergisi olan Veja(4 Haziran 1975'te) bunu "on bir yıllık sessizliğin ardından [1964'teki *golpe*den (darbe) beri] Brezilya'da sosyal bilimlerdeki ilk canlanma emaresi" olarak ilan etmişti. Konferans birtakım uluslararası "yıldızları" bir araya getiriyordu, "içlerinde en büyükleri, en azından seyircinin yaptığı tezahürata bakarak karar vermek gerekirse, tarihçi Eric Hobsbawm'dı."[38-39] "Periferik alanlarda siyaset öncesi hareketler" hakkında konuşan Eric, Brezilyalı sosyal tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin tüm neslini derinden etkilemişti ve basında tüm konferansın ayrıntılarıyla yer alması genel kamuoyunun dikkatini ona yöneltmişti. Eric, Marksizmin küçük bir akademik azınlık etiketi olmadığını, genç Brezilyalı entelektüellerin arasında hâkim ideoloji olduğunu fark etmişti.

1985'te diktatörlüğün sonu geldiğinde, Eric eşi Marlene'le birlikte Brezilya'ya tatile gitti. Haziran 1988'de Brezilya'da köleliğin kaldırılışının yüzüncü yılı anısına düzenlenen bir konferans için Unicamp'a döndü ve konuşmasında "vatandaşlık mefhumu üstüne" ve "Irk mefhumu üstüne" iki makale sundu. Aralık 1992'de, Porto Alegre'de ve Florianópolis'te Santa Catarina Federal Üniversitesi'nde açık alanda yüzlerce insana hitap etti ve İşçi Partisi lideri Luiz Inácio da Silva'yla bir São Paulo lokantasında siyaset tartıştı. 1995 Ağustos'ta, yine Marlene'le bir-

---

37 *Interesting Times*, s. 369.

38 Veja, 4 Haziran 1975.

39 Veja gazetesi Eric'in caz tutkusundan söz ederek devam ediyor sonra birden tuhaf bir biçimde, caz eleştirmeni olarak Francis Newton takma adını kullandığını gerekçe göstererek, "entelektüel megalomani" nedeniyle onu eleştiriyordu; Francis Bacon ve Isaac Newton isimlerinin bileşimiydi bu ne de olsa! Esasında isim, son kayıtlarında Bessie Smith'e eşlik etmiş ve Billie Holiday'a "Strange Fruit"in ana kaydında eşlik etmiş bir komünist olan siyahi trompetçi Frankie Newton'a bir atıftı.

likte Angra dos Reis ve Paraty'de (yine bir tatil için), São Paulo'da (Museum of Art'ta bir halka açık konuşma için), Rio de Janeiro'da (medya devi Globo'nun düzenlediği, dışarıda kuyrukta bekleyen yüzlerce insanla, bin kişilik bir seyirci kitlesine halka açık konuşma yapmak için) ve Brasília'da (başkan Fernando Henrique Cardoso'yla buluşmak için) bulundu. 2003'te Güney Rio sahillerinde, Paraty'de yapılan ilk Uluslararası Edebiyat Festivali'nde benimle bir kürsüyü paylaşmıştı. Seksen altı yaşındaki Eric sokaklarda "Eric! Eric!" diye bağıran (Eriky diye telaffuz ediyorlardı) insanlar tarafından bir rock yıldızı gibi karşılandı, kadınlardan bazıları ("*Eriky, de- me um beijo*") öpücük bile istiyordu. São Paulo ve Rio de Janeiro'nun kitapçı rafları kitaplarıyla doluydu (hâlâ doludur) ve hepsi çoksatar olmuştu. Bir dönem Birleşik Krallık dışındaki ülkelerin içinde kitaplarının en çok Brezilya'da satıldığını söylemişti. "Brezilya'da bana önem veriliyor," derdi.

Eric elbette Brezilya'nın tarihine ilgi duyuyordu ama aynı zamanda Brezilya'nın sanatıyla, mimarisiyle, edebiyatı ve futboluyla ("Brezilya takımını en muhteşem günlerinde gören biri bunun bir sanat olduğunu reddedebilir mi?" [1970] diye yazıyordu *Aşırılıklar Çağı*'nda), her şeyden öte de müziğiyle ilgileniyordu. 20. yüzyılın popüler müziğinin iki sahici dehası olduğunu söylemiştir bana hep: Duke Ellington ve Antônio Carlos (Tom) Jobim. 2012'de onu hastanede ziyarete gittiğimde (doksan beş yaşındaydı) beni radikal, genç ve siyahi bir Brezilyalı rap müzisyenin haberiyle karşıladı; sözünü ettiği kişi adını bile duymadığım Criolo'ydu (üstelik o sıralar Brezilya'da yaşıyordum). Ama her zaman olduğu gibi asıl ilgi alanı siyasetti. Göründüğü kadarıyla, Brezilya bir sosyal devrim için olmasa da en azından elle tutulur sosyal dönüşüm için Latin Amerika'nın son şansıydı.

Eric, 1978'deki Marx Memorial Lecture'da yaptığı ve sonrasında *Marxism Today*'de yayımlanan "Forward March of Labour Halted?" başlıklı etkileyici konuşmasında Avrupa'da işçi hareketlerinin artık dönüştürücü rol oynama becerisinde olmadıklarını ve sonuç itibariyle sosyalist ve sosyal demokrat solun

da tüm dünyada zemin kaybettiğini belirtiyordu. Ama iki yıl sonra 1980'de Brezilya'da Partido dos Trabalhadores (PT), İşçi Partisi kuruldu. Eric, bu partinin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'daki muadilleri gibi, örgütlü işçiler arasında tabanı olan klasik bir sosyalist parti olduğunu fark etmişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, hem dünyanın pek çok yerindeki hem de Latin Amerika'daki işçi örgütlenmesini temel alan yegâne sosyalist partiydi. Daha da dikkat çekici olan, liderleri Lula'nın da sanayi işçisi olmasıydı. Brezilya'nın siyasi tarihi, kültürü ve sistemi ışığında (ve bu dönemde neredeyse her yerde sosyalist solun yenilgiye uğramış olması ışığında) PT'nin 90'lardaki gelişimi doğrusu çarpıcı bir hikâyeydi. Lula, üç başkanlık seçimini de kaybetmesine rağmen kişisel oylarını 1989'da % 17'den, 1994'te % 27'ye ve 1998'de % 32'ye çıkardı. Üstelik her seçimde PT'nin hem Senato'da hem de Temsilciler Meclisi'nde gerek koltuk sayısı gerek kontrol ettiği şehir ve eyaletlerin sayısı arttı. Eric, *Tuhaf Zamanlar*'da, Lula'nın liderliğindeki PT'nin istikrarlı yükselişinin "eski kızılların yüreğine su serptiğini"[40] söylemiştir.

Geri dönüp bakınca, Latin Amerika konusuyla kırk yıldan uzun süren bir haşir neşirlik sonucu Eric, *Tuhaf Zamanlar*'da "Beklenen, pek çok ülke açısından gerekli olan, yerli askerî kuvvetler ve ABD tarafından bastırılan devrim gerçekleşmemişti. Bunun kısmen bir nedeni de içteki zayıflık, bölünmüşlük ve basiretsizlikti" ve "Bundan sonra da olacağı yok" diye belirtiyordu.[41]

Eric'in Venezuela'da Hugo Chávez'e sempatisi vardı ama bu sempatinin nedeni Chávez'in sosyalist toplumu inşa edeceğine güvenmesi değil daha ziyade, liderin Amerikan karşıtlığı ve Venezuela Komünist Partisi'nin eski tüfeklerinin desteğini almış olmasıydı. Chávez döneminde Venezuela'yı hiç ziyaret etmediyse de ne zaman görüşsek Brezilya konusunda bana yaptığı gibi, ortak dostumuz Richard Gott'u da –Gott, Latin Amerika gerilla hareketleri konusunda bir araştırmanın, bir Küba tarihi

40 *Interesting Times*, s. 382.

41 *A.g.e.*

kitabının ve Chávez'in biyografisinin yazarıdır– daima Venezuela hakkında soru yağmuruna tutardı. 2002'de Chávez kendisine karşı tertiplenen darbenin ardından yeniden iktidara geldiğinde Eric, Richard'a bir kart yollayıp açık açık "Chávez'in Domuzlar Körfezi olayı mı?" diye sormuştu.[42]

Her ne kadar 1998 başkanlık seçimlerindeki yenilgisinden sonra Partido dos Trabahaldores istikrarlı biçimde merkez zemine kaymış (aslında programından "sosyalizm" kelimesini çıkarmıştı) ve Marksist, Troçkist ve sosyalist sol ya ihraç edilmiş ya da yenilgiye uğratılmışsa da Brezilya için hâlâ umut vardı. Bununla birlikte, Lula'nın dördüncü teşebbüsünde başkanlığa seçilmesini, Eric'le Kuzey Londra Nassington Road'daki evinin bahçesinde kutlamak üzere, Ekim 2002'de Oxford'dan yanına gitmiştim. Latin Amerika sosyal devrimlerine dair ömür boyu iyimserliğini korumuş olsa da son yıllarda bunun başarıya ulaşması konusunda karamsarlığı gitgide büyüyen Eric, bir şişe şampanyayı devirdikten sonra bana bakıp şöyle demişti: "Galiba yine hayal kırıklığına uğrayacağımız o anı beklemek düşüyor bize." Bekledik ve bir kez daha hayal kırıklığına uğradık.

Eric profesyonel bir tarihçi olarak esasen modern Avrupa'yla ilgileniyordu. Ancak akademisyenler, entelektüel arkadaşları ve meslektaşlarıyla yaptığı ayrıntılı konuşmalar ve okumaları sayesinde dünyanın geri kalanı hakkında, özellikle Üçüncü Dünya hakkında –Afrika, Hindistan, Çin ve en az onlar kadar Latin Amerika– hayranlık uyandıran bir bilgi birikimi edinmişti. Latin Amerika'yı "tarihsel değişimin laboratuvarı" olarak görüyordu, "geleneksel doğruların altını oymak üzere kurgulanmış bir kıtaydı"; buraya ilişkin yaptığı araştırmalar dünya tarihine bakışını da değiştirip zenginleştiriyordu. Eric'in Latin Amerika hususunda yazdığı hemen hemen her şeyin tarihsel bir boyutu olsa da, bu konuda bilgi ve kavrayışımızı artıran seçkin katkılarını, profesyonel bir tarihçinin değil daha ziyade, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki sosyal ve siyasal değişimleri, özellikle de Küba devrimini takip eden kritik dönemi tahlil edip gözlemle-

42 Richard Gott'la özel iletişimi.

yen çağdaş bir yorumcunun katkıları olarak görmek gerek. Asla Latin Amerika tarihçisi olmaya soyunmamış ve kendisini de böyle görmemiştir.

19. ve 20. yüzyıllarda örgütlü sosyal hoşnutsuzluğun, reform ve devrimin ilkel biçimlerini araştıran ve 1959'da yayımlanan ilk kitabı *İlkel Asiler* Güney İtalya'yı konu alıyordu. Latin Amerika'yla ilgili hiç örnek olmasa da önsözde Euclides da Cunha'nın başyapıtı Os Sertıe's, (1902'de İngilizceye *Rebellion in the Backlands* diye tercüme edilmişti), Brezilya'nın kuzeydoğusundaki Bahia eyaletindeki (1896-1897) Canudos savaşını ele alan "ilkel sosyal isyan üstüne o klasik araştırmaya" özel bir atıf vardı. 1968'deki *İlkel Asiler*'in İspanyolca baskısının (Rebeldes Primitivos) sonsözü ve 1971'deki İngilizce üçüncü baskının önsözü, 1959'dan bu yana, asıl olarak Avrupa'nın dışındaki hem binyılcı hem de mesihçi hareketlere ve özellikle de Mari Isaura Pereira de Queiroz'un Brezilya hakkındaki eserine değiniyordu.

Eric, *İlkel Asiler* kitabının ilk bölümünü ("Toplumsal Eşkıya") 1969'da bir kitap olarak basmak üzere genişletti (*Eşkıyalar*); kitabın içeriğine Brezilya'nın kuzeydoğusundaki sert„oda (ülkenin arka kısımları) 1870'ler ve 1930'lar arasında yaşayan birtakım *cangaçeiros*[43] hakkında yapılan araştırmaları dahil etti – özellikle de Virgulino Ferreira da Silva, namı diğer meşhur Lampião (kelime anlamı fener, lamba – e.n.) hakkındaki araştırmayı. Eric'e göre eşkıyalar ya da en azından toplumsal eşkıyalar adi suçlular değil köylü kanun kaçaklarıydı. Ve eşkıyalık da en azından "toplumsal eşkıyalık", köylü hoşnutsuzluğunun bir ifadesi, köylü eyleminin bir biçimiydi. Geleneksel tarım toplumlarında toplumsal eşkıyaların ortaya çıkışı, bunların kırsal alandaki mesihçi ya da örgütlü hareketlerle ilişkileri Eric'in ilgisini çekiyordu. Önemli sosyal hareketlerin öncüleri olabilirlerdi pekâlâ ancak yerel iktidar yapılarıyla olan kararsız ilişkile-

43 Cangaçeiros: 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başlarında Brezilya'nın kuzeybatısında yoksullara yardım eden ve onlardan destek gören kadın-erkek toplumsal eşkıyalara verilen addır. Toplumsal eşkıya, kırsalda toplumsal düzene direnirken kanunları çiğneyen ve halkın kahraman addettiği insanları tarif etmek için Hobsbawm'ın ortaya attığı kavramdır – ç.n.

ri ve ideolojik, askerî kısıtlamaları nedeniyle sıklıkla onların bir yedeği gibi ortaya çıkıyor, hatta sosyal hareketlerin oluşumuna köstek oluyorlardı. Dolayısıyla "eşkıyaların" modern devrimlere katkısı diye bitiriyordu sözlerini, "müphem, şüpheli ve kısa süreli olmuştur. Bu onların trajedisidir."[44]

Eric'in, Fransız Devrimi'nden Soğuk Savaş yıllarına kadar modern dünya tarihini anlattığı dört ciltlik kitabı *Devrim Çağı: Avrupa (1789-1848)*'de (1962), Latin Amerika'ya sadece gelip geçici atıflar vardır. Latin Amerika bağımsızlık devrimleri birincil olarak Avrupa'daki olaylara tepkisellikle ortaya çıkmış, "küçük gruplar halindeki asilzadelerin, askerlerin ve Fransızlaşmış *évolués*lerin" meselesi olarak, Katolik beyaz ve yoksul nüfusu edilgen bırakan ve yerlilerin kayıtsızlık ve nefretle karşıladığı olaylar şeklinde, kısaca ele alınmıştır. Bağımsızlık yalnızca Meksika'da bir tarım hareketi, yani yerlilerin hareketi sayesinde elde edilmiştir.[45] *Sermaye Çağı (1848-1875)* (1975) kitabında "Kaybedenler" başlıklı bölümde Latin Amerika hususunda altı sayfalık bir kısım vardır; Eric, burada bölgenin doğal kaynaklarının başta Britanya olmak üzere yabancı kapitalistlerce sömürüsüne rağmen, "1870'lere gelindiğinde Latin Amerika'nın geri kalmış yerlerinde toprak sahiplerinin iktidarının iyice güçlenmesi ve köylülerin iyiden iyiye zayıflaması haricinde pek az şey değişmiştir"[46] diye belirtir. *İmparatorluk Çağı 1875-1914*'te (1987) Latin Amerika, bölgenin uluslararası ekonomiye dahil olması ve yerel elitlerin yabancı sömürüye tabi (ve işbirlikçi) unsurlar haline gelmeleri sonucunda ortaya çıkan olumsuzluklar üzerine yorumlarla yer alır. Bununla birlikte Marksist devrime, "büyük silahlı halk devrimine... sömürge ve bağımlı bir dünyada emekçi kitlelerin büyük rol oynadığı devrimlerin en büyüğüne" dört sayfa ayrılmıştır. Burada Eric açıkça kuzeyde Pancho Villa'nın rolü hakkında yazan Fredrich Katz'dan, merkez-güneyde Emiliano Zapato'nun rolü hakkında yazan John Womack'tan etkilenmiştir.

44 *Bandits* gözden geçirilmiş dördüncü baskı (2000), s. 118-119.

45 *Age of Revolution*, s. 185.

46 *Age of Capital*, s. 121.

Latin Amerika bahsi, belirgin bir biçimde sadece *Aşırılıklar Çağı 1914-1991*'de (1994), "kısa 20. yüzyılın" devrimci siyasetinde Üçüncü Dünya'nın ortaya çıkışının bir parçası olarak ön planda görünür.[47] Meksika devrimi; Arjantin Cordoba'daki devrimci öğrenci hareketi kısmen değerlendirilir. Eric 1918'de öğrenci hareketiyle ilgili "kısa sürede tüm Latin Amerika'ya yayıldı ve... yerel devrimci Marksist liderler ve partiler ortaya çıkardı" diye yorumda bulunur. Aynı kitapta bunun yanı sıra, Brezilya Komünist Partisi'nin gelecekteki lideri olan Luís Carlos Prestes'in "Uzun Yürüyüşü" ve 1920'lerin sonlarındaki isyancı *tenentes*[48] hakkında; Nikaragua'da César Augusto Sandino'nun ABD Deniz Piyadeleri'ne karşı yürüttüğü direniş (1927-1933) hakkında; "ismiyle müsemma Albay Marmaduke Grove" liderliğinde Şili'de 1932'de kurulan ve ömrü kısa süren "Sosyalist Cumhuriyet" hakkında; Peru'daki Alianza Popular Revolucionaria Americana (APRA [Amerikan Halk Devrimi Birliği]) hakkında; Kolombiya'da 1848'de uğradığı suikast sonucu ölümünün *Bogotazo* halk ayaklanmasına neden olduğu, "halkın koruyucu" lideri Jorge Eliécer Gaitán ve Liberaller hakkında; kentli işçilerin popülist milliyetçilerin liderliğinde politik olarak harekete geçirilmeleri (Brezilya'da Getúlio Vargas, Arjantin'de Perón) hakkında; Bolivya'da Movimiento Revolucionário Nacional (MNR [Milliyetçi Devrimci Hareket]) ve kalay madenlerini kamulaştıran ve radikal tarım reformu getiren 1952 devrimi hakkında ve son olarak Küba devrimi ve Allende'nin Şilisi'nin trajedisi hakkındaki görüşleri yer alır.

Bu sırada Eric kaleme aldığı uzun makalesinde, modern kapitalist dünya ekonomisinin gelişiminin, "muhtelif yer ve za-

47 University College London'da Latin Amerika tarihçisi olan Paulo Drinot Nisan 2014'te Birkbeck'te düzenlenen "Hobsbawm'dan sonra Tarih" konferansında Eric'in büyük dörtlemesinde Latin Amerika'ya yaklaşımını incelemişti. Drinot, *Devrim Çağı* kitabında Latin Amerika'nın güç bela ortaya çıktığını söyler. *Sermaye Çağı*'nda Latin Amerika'ya yapılan atıflar "ender ve tesadüfidir". *İmparatorluk Çağı*'nda Latin Amerika "kısaca" ele alınır. Gelgelelim *Aşırılıklar Çağı*'nda Latin Amerika nihayet "daha kapsamlı bir incelemeye" tabi tutulur.

48 1930 Brezilya Devrimi'ne önemli katkılarda bulunmuş bir grup subay – e.n.

manlarda kapitalist değil [ama] gözle görülür derecede feodal, bağımlı sosyal ilişkiler yarattığını ya da bunları yeniden ortaya çıkardığını" belirtir. Latin Amerika açısından "neo-feodalizm" olgusu hem geçiş dönemine özgü hem de marjinal kalsa da, bu olgu, 19. yüzyılın sonlarından Latin Amerika'nın genişleyen kapitalist emperyalist dünya ekonomisiyle tam anlamıyla bütünleştiği 1930'lardaki dünya krizine kadarki döneminde ciddiyetle ele alınmaya muhtaçtı. Ancak "1930'larda ve 1960'ların başlarında Peru'nun Amazon vadilerinde hâkim olan hayli sıradışı koşullar (örneğin La Convención) sayılmazsa" 1930'lardan sonra neo-feodalizmden söz edilemezdi.[49]

Eric, son derece aleyhte görüşler beslediği milliyetçilik konusuna da ilgi duymaya başlamıştı. Mayıs 1985'te, Queen's University of Belfast'ta verdiği Wiles Lectures'ı temel alan *Milletler ve Milliyetçilik* (Cambridge, 1990) kitabı Latin Amerika'ya hemen hiç değinmiyordu. Bununla birlikte "Milliyetçilik ve Latin Amerika'da Milliyet" hakkında Paul Bairoch adına, Cenevre'de 1995'te yayımlanan bir *Festschrift*[50] için bir makale yazdı.[51] Makale, *Tuhaf Zamanlar*'da belirttiği biçimiyle "Tek bir dinin hâkimiyetinde bir kıta olarak, dünyanın dilsel, etnik ve inanca dayalı milliyetçilik salgınından şu ana kadar kendini koruduğu için şanslıdır" diye bitiyordu.

Son olarak *Eşkıyalar* kitabını gözden geçirmeye ve genişletmeye devam etti. Üçüncü baskının dipnotlarında (1981) ve dördüncü baskının (2000) önsözü ve dipnotlarında, kitabın 1969'daki ilk baskısından itibaren konuyla ilgili olarak yaptığı kapsamlı araştırmaları değerlendirip çok ikna edici savlar ortaya koyan eleştirmenlerine yanıt verdi. Bu eleştirmenlere göre eşkıyaların çoğu anlatılagelen efsanelere rağmen devrimci isyancılar olmak bir kenara, sosyal ya da alışıldık türde isyancılar bile değillerdi; Hobsbawm'ın tahlillerinin yazılı kaynaklara çok fazla bağımlı olduğunu belirtiyorlardı. Richard Slatta'nın *Bandidos: The Varieties of Latin American Banditry* kitabını *Hispanic*

49 Bölüm 8 "Latin Amerika'nın Gelişiminde Feodal Öğeler".

50 Bir akademisyenin onuruna armağan kitap – ç.n.

51 Bölüm 30 "Latin Amerika'da Milliyetçilik ve Ulus".

American Historical Review dergisine yazdığı makalede (1988) değerlendiren Eric, "esasen benim eşkıyalık hakkındaki yazılarıma dair bir eleştiri içeren bu kitap, Latin Amerika konusunun enine boyuna ele alındığı ilk örnektir" der. Ayrıca "Tarihin başlı başına ana dallarından birine isim babalığı" yapmış olmaktan ötürü gururlu olduğunu da belirtir.[52]

52 *Bandits*'in gözden geçirilmiş dördüncü baskısına önsöz, s. x.

I

İLK İZLENİMLER

1

Küba'dan Beklentiler

Amerikalılar yakında Küba'ya silahlı müdahalede bulunmazsa bu ülke batı yarıkürenin gördüğü ilk sosyalist ülke olacaktır. Şu anki durumda küçük sanayisinin % 70'i, şeker kamışı fabrikalarının neredeyse tamamı ve Küba tarımının % 60'ı, buna ilaveten dış ticaret, hükümet veya kooperatiflerin kontrolündedir. Hemen hepsi de kırsal bölgede yer alan ve maliyetinden biraz yüksek fiyata köylü tüketim malları satan, iki binden fazla tüketici kooperatifi (*tiendas del pueblo*) mevcuttur. Yakın zamanda Amerikan petrol şirketlerinin ve bankaların kamulaştırılması; tütün sanayisinin ulusallaştırılması ve şeker fabrikalarına, büyük mağazalara ve tekstil fabrikalarına el konması sonucunda dönüşüm daha da hızlanmıştır.

Bu süreçle ilgili iki konu son derece çarpıcıdır. Birincisi, hükümetin baştan beri sırtını yasladığı son derece kuvvetli halk desteğidir; işçiler arasında da bu oran artmıştır. Haziran ayında yapılan gayriresmî bir anket % 88 gibi bir oranın tam ve neredeyse koşulsuz destek verdiğini gösterdi: Kırsal alanın % 94'ü, 20 ve 30 yaş aralığı nüfusun % 91'i ve işçi sınıfınınsa % 92'si desteklemektedir. Öte yandan, tüm bu koşulsuz desteğin "sadece" % 72'si Havana'ya aitti. Beyaz yakalılarla memur kesiminin % 73'lük dilimi desteklerken (1959'dan sonra keskin bir

düşüş) meslek erbabı kesim, küçük esnaf ve idarecilerse % 61 gibi bir oranla destekliyordu.

Hükümetin en iyi kazanımları hakkında düşünceleri sorulduğunda, halkın % 49'u tarım reformu, % 42'si daha fazla öğretmen ve okul sağlanması, % 37'si yeni konutların, yolların vs. inşa edilmesi, % 30'u kent yaşantısında maliyetin düşmesi (kiraların ve elektrik bedellerinin % 50 azalması) ve % 57'siyse, "yoksulların çıkarlarını kollama ve yardım", "köylülere daha fazla önem verilmesi", "özgürlük ve demokrasi", "herkes için barış, güvenlik ve mutluluk", "insanlara bakım sağlamak", "iyi yönetmek", "geçmişle bağları koparan gerçek bir devrim yapmak", "devrimci adalet" gibi en iyi biçimde "özgürleşme" başlığı altında toplanabilecek bir dizi olayın bileşimiyle yanıt verdi.

Hükümetin en kötü icraatının ne olduğu sorulduğunda, yanıtlarda % 1'in üstüne çıkan şikâyetler, tarım reformunda keyfiyet ve yetersizlik (% 2,5) ve hükümete isnat edilen komünizm taraftarlığıydı (% 1,5). Hükümetin bugüne kadar neyi ihmal ettiği sorulduğunda vatandaşların birtakım önerileri olsa da açık arayla yine en büyük blok yanıt (% 34'le) her şeyin "kusursuz ve çok iyi" olduğunu belirtti. Küba'yı görmemiş olanlar için bu rakamlar enikonu inanılmaz gelebilir. Bu son derece cesaretlendirici ve cazip devrimi görenler açısındansa bunlar sadece günübirlik izlenimleri doğrular.

İkinci husus, 26 Temmuz Hareketi'nin bilinçli ve aleni amacının sosyalizm olmamasıdır. Latin Amerika'nın çoğu aydın kesimi gibi ilk *Fidelista*lar[1] Marx'a daha yakın duruyordu, gelgelelim hareketin ekonomik tezleri (1957) asla ve kat'a sosyalist bir belge sayılmaz. Devrimin güncel propagandası da sosyalizme özel bir vurgu içermez. Bu, "Özgür ve refah dolu Küba, emperyalizmden, fakirlik ve cehaletten özgürleşmiş olmalıdır" cümlesiyle özetlenebilir. Başlıca sloganlar –tüm devrimlerin inanılmayacak kadar bol miktarda halka hitaben bir özlü söz repertuvarı vardır– "Ya Anavatan ya da Ölüm!", "Zafer bizim olacak!", "Küba'ya evet Yankilere hayır!" sloganlarındaki gibi ya vatanseverce duygulara seslenir ya "Yoksula ihanet

1 Fidelciler – ç.n.

İsa'ya ihanettir" gibi fakirlerden yanadır ya da anti-emperyalist nitelikte sloganlardır. *Fidelista* hareketinde yer alan sosyalistlerin ve nüfuz sahibi Komünist Parti'nin sosyalist hedefleri olduğuna şüphe yok. Ancak bunu fiiliyatta kabul ettiren, pratiğin dayatmasıdır.

Hükümetin ilerleme konusundaki planlarının hepsi için istikrarlı eylem gerekiyordu: Devrimler bekleyemezdi. Aslına bakılırsa İsyancı Ordu'da (Rebel Army) görevli subay birlikleri acilen INRA'ya (Ulusal Tarım Reformu Enstitüsü) dönüştürülüp devlet ve kooperatif çiftlikleri örgütlendi, evler ve okullar inşa edildi, sanayi planlandı ve dükkânlar açıldı. Castro topraksız işçilerin esasında küçük köylü arazileri istemediğini ama derhal büyük birimler halinde örgütlenebileceğini fark ettiğinde, planlı tarımsal kalkınmanın ezici teknik avantajları sonuna dek faydalanılmak üzere ellerinin altındaydı. Küba'yı sosyalist bir devlete dönüştüren ideolojik öğreti değilse de deneyselciliktir.

Dönüşümün şu ana kadar tereyağından kıl çekercesine hızlı yol almış olması Küba'nın tarihsel şansına ve devrimin klasik anlamda saf doğasına bağlıdır. Küba'nın muhteşem bereketli, nüfusu az ve bugüne dek pek az ekilip biçilmiş topraklara sahip olması, üretimin ani ve hızlı artışını mümkün kılıyor; iletişim kanallarının bolluğu (özellikle de TV) doğrudan demokrasiye benzer bir şeyi ortaya çıkarabiliyor. Ülkede Katolik pratik, göstermelik halin bile gerisindedir: Kadınların sadece % 10'u ayine katılmaktadır. Resmî dilin İspanyolca olması diğer Latin Amerika ülkelerinden uzmanları kolayca cezbediyor: En üst düzey iktisatçılarının çoğu Şili kökenlidir. Her şeyden öte, bir yüzyıl süren plantasyon döneminde geçerli olan tek tip ürüne dayalı tarım geleneği Küba'yı, köylülüğün çıkarabileceği zorlu sorunlardan muaf kılmıştır. Kısacası, ekonomik köleciliğin gariplikleri kendi zıddına dönüşerek devrimci cephede karşılığını buldu.

Küba Devrimi aynı zamanda salt bir laboratuvar modeli olmakla kalmayıp (bir entelektüel çekirdeği, köylülerden oluşan kitle hareketi) yerleşmiş kavramlar açısından da berrak

bir örnekti. Sosyalistlerin çoğu latifundiyalardan[2] kooperatiflere geçişi imkânsız bulurken Castro, Küba'nın özgün gerçeklerini görmüştür. Otuz yıllık uluslararası karmaşanın devlet ve devrim konusunu muğlak hale getirdiği sırada dağlardan gelen adamlar klasik çözümü kendiliğinden yeniden keşfetti. Venezuela'da Betancourt'un başına gelen kötürümlüğe ya da Guatemala'da Arbenz'in yenilgisine benzer bir tecrübenin önüne geçmek için, Fidel'in öngördüğü üzere, eski ordunun tamamen dağıtılması ve halkın silahlanması gerektiğini garsonlardan bile duymanız mümkündür. Böylece eski ordu tamamıyla lağvedildi. Geniş bir kentli milis kuvveti (belki dış görünümlerine bakarak henüz çok çetin bir savaşçı güç oldukları söylenemese de) ve dört yüz bin silahlı köylü, sürgünler ve Karayip *condottieri*[3] karşısında devrimi savunmaktadır. Böylesine karşılıksız bir siyasi kollama, kitlesel ve gayretli bir destek için çoğu hükümet kim bilir nelerini vermezdi...

Zaman içinde katlanarak artması beklenen zorlukların şu güne kadar büyük olasılıkla aşırı *Kübatopyacılıkla* göz ardı edilmiş olması hayli çarpıcıdır. Bunlar hem teknik hem de siyasi zorluklardır, gerçi teknik olanlar küçük Küba ekonomisini batmadan suyun yüzeyinde tutmaya kesinlikle dünden razı SSCB ve Çin sayesinde hafifletilecektir. Her şeyden önce bunun onlar açısından maliyeti düşük ve politik kazanımlarıysa muazzam olacaktır. Ancak Küba yönetimi büyük oranda düzeltilmesi gereken yanlarıyla hâlâ verimsiz bir içinden çıkılmaz karmaşadır. Gitgide hız kazanan kamulaştırma ve büyümeyle birlikte, hükümet politik olarak sadece küçük orta sınıfların ve beyaz yakalıların muhalefetiyle değil aynı zamanda kısmen köylülerin zıtlaşmasıyla da karşı karşıyadır. Ekonomik program önümüzdeki birkaç yıl içinde kentli maaşlarında bir artış öngörmezken Amerikan boykotu (özellikle de yedek parça ve dayanıklı tüketim mallarını etkileyecek) en yıkıcı etkisini şehirlerde hissetti-

2 Latifundiya: Büyük tarım arazisi. İspanyol krallığından getirilen yerleşimcilere tahsis edilen topraklara dayanan Latin Amerika'daki geniş arazi mülkiyeti – ç.n.

3 İtalya'da rönesans dönemi boyunca başvurulmuş paralı askerlik sistemi – ç.n.

recektir. Bu koşullarda devrimin ne denli hızlı adım atabileceği –uluslararası koşullar hareketlerini belirlemediği takdirde– devrimcilerin karşı karşıya olduğu başlıca sorundur. Atılgan ve temkinli hareketten yana olanları her grubun içinde bulmak olasıdır ancak tahminimce (çelişkili biçimde) Fidelcilerin eğilimi hız, komünistlerinse tedbir yönündedir.

Yine de bu sorunların hiçbiri üstesinden gelinemez nitelikte ya da çok ciddi değildir. Bunlardan hiçbiri, öngörülebilir yakın bir gelecekte Küba'da halkın oyunu temsil eden herhangi bir yapının, Amerikan politikasının beşinci kol faaliyetiyle başarıyla özdeşleştirdiği karşı devrim lehine görüş belirtmesine yol açacağını göstermez. Bir İngiliz hayranı ve Bevan yanlısı, İspanyol asıllı Protestan dostum Pepe'nin, merak eden herkese "Bu iyi bir devrim. İspanya'daki gibi kan dökülmedi. Kimse artık işkence görmüyor. Hukukun egemenliği var. Bizler adına hareket eden ve halkına yalan söylemeyen ilk hükümet bu" açıklamasını yapmaya devam etmemesi için ortada inandırıcı bir engel görünmemektedir.

Elbette dünya Amerikalıların Küba'yı ikinci bir Süveyş vakasına çevirmesine izin vermezse...

Ekim 1960

2

Güney Amerika Yolculuğu

Brezilya: Recife

Az gelişmiş bölgenin ne anlama geldiğini öğrenmek isteyen varsa Brezilya'nın yoksul kuzeydoğusunda başkent Recife'den başlayabilir gezmeye; ülkeye o meşhur eşkıyalarını, köylü ayaklanmalarını kazandıran ve hâlâ da gıdasız kalmış göçmenlerin kaynağı olmaya devam eden yirmi milyon nüfusa sahip o devasa bölgedir burası. Recife'nin nüfusu 1940'taki rakamın ikiye katlanmasıyla, şu an sekiz yüz bine varmış durumda; bu nüfusun yarısı, bütün büyük Güney Amerika kentlerinin merkezini kuşatan, tarif edilemeyecek kadar korkunç baraka ve gecekondularda yaşıyor; tropiklere has varoşların o değişmeyen çöp ve çürük sebze artığı kokusunun tam ortasındalar. Neyle geçindiklerine akıl sır erdirmek mümkün değil. Diğer pek çok Güney Amerika şehrinde olduğu gibi, bu göçmen akınını eritebilecek yeterlilikte bir sanayi mevcut değil.

Dört bir yanda azgın bir yoksulluk hâkim. Burada yaşayan insanlara bakınca, kimsenin on nesildir boğazından doğru düzgün bir lokma geçmediğini sanırsınız; herkes bodur kalmış, cılız ve hastalıklı. Aynı zamanda isyan emareleri de var. Gazete bayilerinde *Problems of Peace and Socialism*, *China Reconstructs*

ve bu bölgelerde güçlü olan Köylü Birliklerinin gazeteleri gibi bir dolu solcu gazete (aynı zamanda bir dolu İncil de) bulmak mümkün. Recife'nin başkent olduğu eyalette büyük oranda kentli işçilerin oylarıyla yakın zamanda solcu bir vali seçildi. Kırsal alandaki halkın, yani vaktiyle pamuk ve şeker arazilerinde köle olarak çalışmış, memleketin ücra köşelerindeki küçük köylülerin çoğunlukla okuma yazması ve bundan ötürü oy hakları da yok. Köylü birliklerinin yarım yamalak bir gücü var ve son dönemde ciddi bir ilerleme kaydettikleri izlenimi de uyandırmıyorlar oysa köylü örgütlenmesinin potansiyeli muazzam.

Köylü birlikleri buradaki köylülerle, yerlilerin dillerinde konuşmayı öğrenmiş. Kendi şarkılarını besteleyen gitarist ozanları propagandacı gibi kullanıyorlar ve haftalık gazetelerin ekinde "azizler günlerinin", dinî ve laik "bayramların" (örneğin Rus ve Küba devrimlerinin yıldönümleri gibi) yer aldığı bir "köylü takvimiyle", haftanın şarkısı, burç yorumları, sağlık tavsiyeleri, atasözleri ya da "ünlü deyişler" de veriliyor. Bu hafta İncil'den bir hikâyeyle çıkmış gazetede –deve ve iğne deliği hikâyesiyle– Aziz Ambrosius ve Fidel Castro var. Aziz Ambrosius'un "Tanrı her şeyi insanlığın ortak malı olarak yarattı" sözü ve Fidel Castro'nun da "işçiler sadece daha iyi koşullar için değil iktidar için savaşmalıdır" deyişi anımsatılıyor. Dünyada bu faydalı öğütlere en çok ihtiyacı olan yer bu kâbus gibi bölge herhalde.

Brezilya, São Paulo

Recife'nin bulunduğu ülkeyle aynı yer mi burası, sahiden inanmakta güçlük çekiyorum. Gökdelenler göğe fışkırıyor, neon ışıkları göz alıyor, Brezilya'ya has bir anarşinin ortasında çoğu yerli üretim binlerce araba var gücüyle katediyor yolları. Hepsinden öte, bu devasa kentin, her yıl kente akan 150 bin insanı –ülkenin kuzeydoğusundan gelenleri, Japonları, İtalyanları, Araplar ve Yunanları– içine alacak yeterlilikte bir sanayisi var. São Paulo aşırı atılgan, hızlı, dinamik, modern –yirmi yıldan eski her şey kadim tarihe ait– ve yozlaşmış haliyle bir nevi 19.

yüzyıldaki Chicago'yu andırıyor. Şimdilerde Amerikalıların, komünizm karşıtlığı nedeniyle tezahürat yaptığı bir yerel politikacı [Ademar de Barros] kampanyasını yürütürken "elbette çalıyorum ama halka da istediğini veriyorum" gibi zararsız bir slogan kullanmıştı. São Paulo aynı zamanda militan işçi hareketinin de başkenti ve Komünist Parti de özellikle en iyi örgütlenmiş ve en vasıflı işçi kesimi arasında güçlü. Öte yandan, parti teknik olarak illegal; kendi aday listesini çıkaramıyor, gerçi Brezilya siyasetinin çetrefil durumu nedeniyle, kimi adaylar partinin ünlü lideri Luís Carlos Prestes'in desteğini aldıklarını belirtebiliyorlar kampanyalarında.

São Paulo'da sanayileşme Güney Amerika açısından eşi görülmedik biçimde sıçrama yapmaktadır. Ancak bunun son derece cılız temeli insanı elinde olmadan hayrete düşürüyor. Brezilya sanayisi açısından iç piyasa ümitsizce fakir: Ayakkabı ve gömlek bile taksitle satılıyor burada. İhracat pazarı mevcut değil. Enflasyon sayesinde devam eden büyüme, zengini daha zengin, fakiri daha fakir hale getiriyor. Burada, São Paulo'da Brezilya standartlarına göre hali vakti yerinde olan işçilere bakarsak durumu çok net göremeyebiliriz çünkü büyük şirketler tekellerini güçlendirmek için düzenli maaş zamlarına yönelirken, orta ölçekte firmaların bütçesi bunu kaldırmıyor. Ancak ticaretin bütününe bakınca bıçak sırtında duran bir piramit izlenimi edinmek işten değil. Sanayileşmenin kati surette yarattığı tek şey Brezilya'nın geleceğine, feodal mülk sahiplerini alt etme gücüne ve ABD karşısında bağımsızlığını elde edeceğine güvenen bir burjuvazidir. İşçi ve köylülerle bu amaca yönelik ortak dava gütmeye bile razılar, zira görünen o ki Güney Amerika'da sosyal devrimden ya da Castro'dan korkmayan tek zengin grubu Brezilya sanayi çıkar grubudur. Fazlasıyla iyimserler belki ama halihazırda endişelendikleri şey, tabandan gelecek bir kamulaştırma hareketi değil bizatihi emperyalizmdir. Bir bakıma Britanya'nın 19. yüzyıldaki radikal sanayicilerini anımsatıyorlar bana; onlar da hareketlerine yön verirken tarihsel gelişmelerin kendilerine arka çıktığı hissiyatına sahiplerdi. Anlaşılan o ki, Amerikan emperyalizmi karşısında ba-

ğımsızlık elde edilmediği sürece sol kanatla milli burjuvazi arasındaki bu ittifak devam edeceğe benziyor, yine de Brezilya gelip geçici ziyaretçilerin yürüttüğü tahminlere uymayacak kadar garip bir ülke.

Peru: Cuzco

Bu daha önce de belirtilmiş olmasına rağmen yineleyelim: Bir ülkede sosyal devrim koşullarının olgunlaştığından ve ülkenin sosyal bir devrime ihtiyaç duyduğundan söz edilecekse, burası olsa olsa Peru'dur. Ülkenin alçak kısımlarında, Lima'nın gecekondu mahallelerinin arasına sıkışmış lüks otellerde kalan toprak sahibi aristokrasisi Fransa'nın güneyine kısa tatillere çıkarken, her gün şehre inen uçaklar, İspanyol fatihlerin, o kahraman zorbaların inşa ettiği katedralleri ve İnka tapınak harabelerini seyre dalmak için Peru'nun yüksek bölgelerine, 3.600 metre rakıma çıkmak isteyen turistleri taşır. Peru'nun nüfusunun yarısı yerlilerden oluşuyor; üstlerinde el örgüsü renkli paçavralar, sırtlarında bebekleri, âdet gereği iki örgü yaptıkları saçları ve kafalarına taktıkları erkek şapkalarıyla Cuzco'nun çamurlu yollarında yalınayak yürüyen kadınlar onlar. Turizm ajansları onları allayıp pullayıp reklam malzemesi olarak kullanıyor, oysa bugüne dek karşılaştığım yoksul insanlardan zerrece farkları yok.

Yerliler kendimizi bildik bileli serf durumundalardı. Herhangi bir toprak sahibi onları dövebilir, kadınlarını, kızlarını ellerinden alabilir ya da Avrupai kılık kıyafetler giyen herhangi biri onlara pislik muamelesi edebilir; polis ya da resmi yetkililerin hepsi düşmanlarıdır. Ama artık uyanıyorlar. Cuzco Köylü Federasyonu'nun içinde ve kapısında kuyruk olmuş, sabaha kadar sessiz sedasız büronun açılmasını bekleyen yerliler kadar etkileyici bir başka görüntü olduğunu sanmıyorum. Tavsiyeler almak ve haksızlıkları rapor etmek için uzaklardaki *hacienda*lardan gelen köylü temsilcileri onlar. Birkaç gün önce iki-üç yüz kadarı –her zamanki gibi kadınlarla erkeklerden oluşan sıkışık sıralar halinde– müşterek arazilere akması gereken sula-

ma kanallarının yönünün değiştirilmesi talebiyle Dr Frinsancho malikânelerini işgal ettiler. Toprak sahibi polisi seferber etti, göz yaşartıcı bomba kullanıldı ama yerliler ıslak bezlerden yaptıkları gaz maskeleriyle kendilerini koruyup ilerlediler. Bunun üzerine polis ateş açarak bebeğiyle birlikte Clara Huaranca Puclla'yı ve köylü Guillermo Huamán Huamantica'yı öldürdü. Üç polis taşla yaralandı. Gün geçmiyor ki böyle olaylar yaşanmasın. Köylü Federasyonu (güçlü ve militan durumdaki Cuzco İşçi Federasyonu'nun yardımıyla) yerlileri örgütledi ve tarihte ilk kez birlikten güç doğduğunu öğrendiler. Yerliler artık çaresiz değil.

Japonların şu sıralar tamamlamak için çalıştığı dar hatlı demir yolu La Convención vadisine kadar uzanmaktadır; demir yolu hattı ücra kalan Amazon nehrine varacak şekilde, dağ geçitlerini aşarak uzun ve dolambaçlı subtropikal vadinin içinden geçiyor. Buradaki 160 büyük tarım arazisinin 110'unda sendika şubesi vardır ve toprak sahipleri toplam 16 bin dönümden daha geniş arazinin idaresini kâhyalara terk ederek Lima'ya taşınmışlardır. Eyaletin başkenti Quillabamba geniş, tozlu ve çürüyen bir pazar kentidir; buranın dış dünyayla bağlantısı sabahın dördünde kentten ayrılıp gece yarısı dönen kamyonlarla sağlanıyor. La Convención'un gerçek efendilerinin, El Banco Gibson, Anderson, Clayton&Co, kahve alıcılarının vs. burada büroları vardır. Kamyonumuzu polis durduruyor, çünkü bölgedeki silahlı köylü savunma birimleri nedeniyle yetkililer diken üstündeler.

Köylülerin pek çoğu İspanyolca bilmiyor ya da yerli aksanıyla anlaşılması güç, ıslıklı bir geveleme tarzında konuşuyor. Neyse ki çeviride yardımcı olmak üzere yanımızda bu yöreden bir marangoz var. Köylülerin neden örgütlenmeye başladığını soruyorum. Çünkü insan değillermiş gibi haksız muamele görüyorlar, diye yanıtlıyor. Peki, neden şimdi? Çünkü sendika şimdi etkin role sahip oldu. Peki, ilk kez örgütleniyor olmanın zorlukları yok mu? Sessiz, tombul suratlı, sert bir adam lafa girerek sabırla açıklıyor: "Hayır, durum son derece basit. Bak şimdi, iki sınıf var. Birinin hiçbir şeyi yok, diğerininse her şe-

yi var; parası ve gücü. Çalışan insanların tek yapabileceği şey birleşmek, onların da yaptığı bu." "İyi de askerle polisten korkmuyor musunuz?" "Hayır, korkmuyoruz," diye yanıtlıyor marangoz. "Artık değil."

Peru'dan Bolivya'ya giden trende

Komşum bond çantalı kurnaz bir genç adam. "Sigorta acentesinde çalışıyorum, burada hayvancılık asıl iştir o yüzden ülkeyi bir parça dolaştım. Bana sorarsanız bu arazi sahipleri oldum olası olaylara çanak tuttu. Hiç yatırım yapmadılar. Niye, çünkü hayatın ve nafakanın efendisi *dueños de vida y hacienda* sanıyorlar kendilerini, kaygı duyacak bir şeyleri yok. Bugün felaket çanları çalınca iki gözü iki çeşme soluğu Lima'da aldılar. Mülk sahiplerinin evlerinin içinde bile yalınayak gezen, yerde uyuyan yerliler varken, toprak sahibi bir gecelik eğlencede iki üç bin *sol* harcayabiliyor. Ve aradaki bu uçurumun farkında bile değiller. Şimdi de ektiklerini biçiyorlar. Yerlilerle aralarında artık hapisler ve askerî birlikler dışında bir şey yok. Ama bu sonsuza dek sürmez."

Elbette sürmez. Tüm Güney Amerika'da ezilen ve yoksul kesim uyanıyor. Bu uyanıştan ne çıkacağını henüz kimse söyleyemez. Ama toprak sahiplerinin arazilerinin üstünde felaket çanları çalıyor. Gerçekten günü geldiğinde Peru'da ve tüm Güney Amerika'da büyük değişimler yaşanacak.

Temmuz 1963

3

Bossa Nova

Brezilya São Paulo, pop müzik endüstrisinin kalbi olan semt, gökdelenleri sayılmazsa Londra'daki muadilinden zor ayırt edilir. Aynı ağlak, kurnaz ve hafiften kurt tipler tıka basa plakla ve *Billboard* ve *Cashbox*'un numuneleriyle dolu dükkânlarda aylak aylak oturur. Barlar aynı cins şarkı sözü yazarları, disk jokeyler, gazeteci ve gitaristlerle doludur, bir yandan telefonla konuşurken bir yandan sandviçlerini kapıp alışveriş yaparlar. Şu sıralar Brezilya'dan başka sulara yelken açmış, dünyanın engin ufuklarında pop başarısı kovalayan, *bossa nova*nın patronu Mr. Anrique Lebendiger'i Avenida Ipiranga'dan alıp Londra'daki Charing Cross Road'a koyabilirsiniz rahatlıkla, hem de bu caddeye özgü bir Latin tınısı eklemeden...

Esasında *bossa nova*nın uluslararası cazibesinin sırrı da burada yatar. Brezilya kentsel müziğiyle cazın kesişim noktası olan bu tür, zengin ve eğlence meraklısı Brezilyalı gençlerin arasında ve Brezilya'nın Batılılaşmış büyük şehir eğlence atmosferinde, muhtemelen ülkeyi ziyaret eden Amerikalı müzisyenlerle tanışma fırsatı bulan profesyonel müzisyenlerin ortamında gelişmiştir. Üç dört yıllık geçmişine rağmen birbirinden farklı üç işleve sahip olması asıl ilginç yanıdır.

*Bossa nova*nın kökeni savaş dönemine dayanır: Yerel mü-

zisyenlerin, Amerika'nın otuzlardaki büyük *swing* gruplarını (sonraları *progressive* ve *cool* cazla güçlendirilen) keşfettiği ve bu sayede kendi popüler gruplarının armonik ve enstrümantal sınırlarını ilk kez fark ettiği yıllardır bunlar. Dolayısıyla Brezilya'da *bossa nova* tarzı, yerel müziğe daha zengin bir renk ve armoni getirme girişimi olarak başlamıştır: Müzik eğitimini kendi başına tamamlamış, bu türde alaylı müzisyen topluluklarının evrimine özgü özellikler gösteren, tutkulu müzikal atılımlardan biridir. São Paulo'da *bossa nova*nın tek özelliği salt yeni bir vurguya sahip olması değildir (bir senkop öğesi ve –ticari biçimlerde– kuzey bölgesinin görece düz vuruşlarının samba ritminin üstüne çıkması bu müziği *gringo*lar[1] için daha kabul edilir kılmaktadır) buna ek olarak eşlikteki armonik yürüyüş öncekine nazaran daha ustaca ve "eğitimli"dir. Bu incelenmesi gereken bir konudur.

Bu yeni karışım yerli üst sınıf hipsterler arasında (Maysa Matarazzo adlı ünlü bir şarkıcı milyoner bir soydan gelir ve yine ünlü bir besteci Vinicuis de Moraes diplomat ve şairdir) ve ayrıca Brezilyalı müzisyenlerin Amerikalılarla tanıştığı ortamlarda popüler oldu. Zaten isim babasının da (*bossa nova* "yeni tarz" anlamına gelir) önce merhum Carmen Miranda'yla çalan ve sonra Los Angeles'te çalışan Joe Carioca olduğu rivayet edilir.

*Bossa nova*yı dünyaya ilk tanıtanlar, Dizzy Gillespie'yle birlikte Brezilya'ya ziyarete gelen Amerikalı avangard caz müzisyenleriydi. Bu yeni pop tarzının epey sıradışı biçimde gelişmesine aracı olanın caz avangardı olması gayet açıklayıcıdır. Çoksatar *Desafinado* plağı (Mr Lebendiger gayet ölçülü bir memnuniyet ifadesiyle yirmi beş ayrı kaydının olduğunu iddia ediyor) Stan Getz[2] ve Cherlie Byrd[3] gibi hiç olmayacak isimlerin yanında yer almaktadır. Cazın önde gelen isimleri açısından bu ye-

---

1 Gringo: Latin Amerikalıların, Amerikalılara (ABD) ve Kanadalılara verdiği lakap – ç.n.

2 Amerikalı tenor saksafoncu. *Bossa Nova* tarzının dünyaca ünlü olmasını sağlayan "The Girl from Ipanema" (1964) parçada çalmıştır – ç.n.

3 Amerikalı gitarist. 1962'de, Byrd *Bossa nova*yı Kuzey Amerika'da popüler hale getiren bir albüm olan *Jazz Samba'da* Stan Getz'le birlikte çalışmıştı – ç.n.

ni türün iki yönlü cazibesi vardı. Birincisi, gözle görülür bir ritmik ilgi ve canlanma sağlamış olmasıydı, ikincisi tam da bu ritmik ilginin, yıllar içinde gitgide yavan hale gelen armonik deneyin ardından, bir adamın kendini cahil ve zevksiz hissetmeden içinden geldiği gibi ezgi üflemesini olanaklı kılmasıydı. Ve caz, bu türü, cazcıların rahatlıkla kullanmasını sağlayacak şekilde hafifçe değişime uğrattı. Sonny Rollins gibi ilerlemenin lider isimlerinin, doğal bir biçimde ve seve seve *bossa nova*ya yönelmesi de bu sayede oldu. İşin cabası, bilinmedik ama büsbütün yabancı da sayılmayan ritimle iyi ezgilerin bu şekilde harmanlanmasını halk da cazip buluyordu.

Derken, New York'un Pan Alleyine[4] ve Points East'e götürür bizi bu. Onlar açısından *bossa nova* ne müzikal bir çıkmazdan çıkış ne de teknik olarak icrası daha zahmetli bir müzikti. Twist tarzının yerini alacak bir türdür bu büyük olasılıkla. Pop müzik çağında yeni bir dans olarak ortaya çıkıyordu; günümüz nesli açısından bir dans türü ilk kez yeniden pop modasının temelini oluşturuyordu böylece. Oysa şimdilerde Brezilya'da *bossa nova* hiçbir şekilde dans olarak kabul edilmez. Bir icra ve vokal tarzıdır. Dinleyicileri yeni dans adımlarını öğrensin diye ABD radyo istasyonlarının dağıttığı, figürleri içeren çizimleri gösterdiğimde yerel müzisyenler kahkahadan kırıldı. Onlar için caz ne kadar özel bir dans türü sayılırsa, bu da o kadar dans anlamına geliyordu.

İşte bunun için *bossa nova* ABD ve Avrupa'daki geçici moda kalıntılarından sonra da Brezilya'da kesinlikle hayatta kalmayı sürdürecektir; zira pop endüstrisi her zamanki gibi keşfettiği yeni modaların üstüne haddinden fazla düşerek onları öldürme vazifesini yerine getirmektedir. Bu tür, sadece devam etmekle kalmayıp aynı zamanda gelişecektir. Brezilya'yı ziyarete gelen

---

4 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında, New York müzik piyasasını yönlendiren müzik yapımcılarının bulunduğu yer. İsmin kaynağını nereden aldığı meçhuldür. Kimisi bunun, piyano sesini alaya alan, birbirine çarpan teneke tavaların çıkardığı sese benzetme yapan bir isimlendirme olduğunu söylerken, kimisi de piyanolarını ritme dayalı ses elde etmek üzere modifiye eden müzisyenlerden esinlenen bir isim olduğunu öne sürer. Yıllar içinde Pan Alley, ABD müzik piyasasının geneline atıfta bulunmak için kullanılmıştır – ç.n.

caz öğrencisi onu bir nevi huşuyla ve tarihsel fırsat hissiyatıyla seyrediyor şu anda. Çünkü *bossa nova*, cazın yeni bir sahada elde ettiği ilk önemli zaferdir. Güçlü, kök salmış, ritmik olarak kuvvetli, kentli hale gelmiş ve yayılmacı popüler müziğin hâkim olduğu bölgeler –ve hemen hemen tüm Latin Amerika– şimdiye kadar caza karşı kapalı olduğunu göstermişti. Şimdiye kadar ancak cazın onlardan etkilendiği söylenebilirdi. *Bossa nova* bu müzik türlerinin attığı ilk geri adım anlamına gelir. Bu geri adımın modern endüstriyel uygarlık çağına kesinkes giriş yapmışa benzeyen bir Latin Amerika ülkesinde gerçekleşiyor olması ise belki de yabana atılmayacak bir gelişmedir.

Aralık 1962

4

Latin Amerika: Dünyanın En Hassas Bölgesi

İkinci Dünya Savaşı'nın akabindeki yıllarda Asya, dünyada büyük siyasi ve sosyal değişimlerin yaşanacağı bölgeydi. 1950'lerde hepimiz Afrika'da ve Arap dünyasında olup bitenlerden ötürü endişe içindeydik. Aklı başında kimse siyasette katı tahminlerde bulunmaya yeltenmese de bu tahminlerden birini yapmak makul ve sakıncasız görünüyor. En fazla önümüzdeki yirmi yıl içinde (1960'lar ve 1970'lerde) dünyada en çok patlamanın yaşanacağı yer muhtemelen Latin Amerika olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyindeki yirmi cumhuriyet –biri Fransızca, biri Portekizce ve diğerleri İspanyolca konuşan ülkeler– muhtemelen Britanya açısından dünyanın en az bilinen kısımlarıdır. [...] Öte yandan Latin Amerika'yı bir kez araştırmaya başlayınca basit cehaletten daha büyük bir engele çarparsınız. Bizim standartlarımıza –sadece Britanya'ya özgü değil, ister Amerikan ister Rus standartlarına göre olsun– ve genellikle siyasi olguları tahlil ettiğimiz çerçeveye göre değerlendirdiğimizde burası açıkça hiçbir anlam ifade etmez.

Zavallı mutsuz Latin Amerikalı öğrencinin karşılaştığı manzarayı bir düşünün. Örneğin, Mussolini ve Hitler'den doğrudan esinlenen faşistlerin neyi savunduğunu bildiğimizi sanırız. Gelgelelim Bolivya'da, yerel Nazi taraftarlarının, sınıflan-

dırmaya tabi tutulamayacak şekilde Troçkistlerle ve milliyetçilerle kurduğu bir koalisyon bir sosyal devrim gerçekleştirdi, madenleri kamulaştırıp toprağı köylüye dağıtarak yerlilere eşit haklar tanıdı ve ordunun yerine kısmen silahlanmış işçi ve köylü milislerini geçirdi. Sözgelişi liberaller ve muhafazakârlardan oluşan bir parlamenter sistemin neye benzediğini bildiğimizi sanırız. Oysa böylesi bir sistemin geleneksel olarak güçlü olduğu ve Latin Amerika standartlarına göre daha az sayıda darbe ve askerî diktatörlüğün yaşandığı Kolombiya'da, en azından geçtiğimiz on beş yıl içinde, bu sistem kalıcı bir siyasi kurum olarak sadece katliam üretmiştir. Çok yakın bir tarihte, 22 Aralık'ta, muhafazakâr silahlı haydutlardan Efraín Gonzáles, pazarın kurulduğu bir gün kasabaya geldi ve hedef gözeterek on dört liberali vurdu. Gerçi, böylesi siyasi çatışmalarda, filmin devamında hiç de seyrek görülmeyen bir olay olan kafa kesme faslını başaramadı.

Yine bir sendikal hareketin, muhakkak devrimci olmasa da ne türde sınıf bilinçli, sağlam bir ideoloji gütmesi gerektiğini de bildiğimizi sanırız. Gelgelelim Arjantin'de böylesi bir hareket baştan aşağı Peroncudur, diğer taraftan, Peronculuk da en az Britanya'daki İşçi Partisi kadar katı bir biçimde sendikaları temel alır. Sosyalistlerle komünistleri birbirinden ayıran olgunun ne olduğunu bildiğimizi sanırız. Ancak Latin Amerika'da son derece nadiren gördüğümüz sosyalistler –varsa da sadece birkaç ülkede mevcutturlar– bugün sıklıkla söylemleriyle ve komünistlerden daha keskin devrimciler olmalarıyla ayırt edilirler. Fidel Castro bir komünist ve Küba da Amerika kıtasındaki ilk "halk demokrasisidir". Ancak en ateşli hayranları bile geleneksel komünizm standartlarıyla bakıldığında, Castro'nun ne siyasi hayatının ne de iktidara geldiğinden beri izlediği tutumun ortodoks bir nitelik gösterdiğini iddia edebilir.

Dünyanın bizim yaşadığımız kısmına ait ünlü siyasi hareketlerin ve kurumların Latin Amerika'da mutlaka başarı elde etmesini bekleyemeyiz ve zaten başarılı da olamamışlardır. Belki de Batı'ya özgü liberal demokrasinin burada eli yüzü düzgün bir sicilinin olmaması şaşırtıcı değil, ne de olsa bu yönetim bi-

çimi başka bir yere asla kolaylıkla nakledilememiştir. Esasında bu tarz yönetim Latin Amerika'da genel olarak güçten yana cılız ve icraattan yana sönük kalmıştır. Güçlü olduğu yerlerde bile bizim standartlarımıza göre bakıldığında hayli tuhaf görünür, Uruguay'da olduğu gibi, Blanco partisinin yakın zamandaki zaferine kadar Colorado partisi[1] iktidarı bir yüzyıl boyunca tekelinde tutmuştu. Daha da şaşırtıcı olan sosyalizm ve komünizm gibi hareketlerin de eşit derecede zayıf olmasıdır. Avrupa'yla sosyal yapıları açısından çok az ortak noktaya sahip Çin ve Endonezya gibi ülkelerde kitlesel komünizm hareketleri varlık gösterebildiyse, sosyal devrim için verimli arazi sayılabilecek ülkelerde, Şili, Brezilya ve Küba haricinde, komünist parti neden kalıcı olarak kurumsallaşamamıştır? (Şili, Latin Amerika ülkeleri içinde Avrupalı ziyaretçi için makul derecede aşina görünen yegâne ülkedir, gerçi bu aşinalık muhtemelen yanıltıcıdır, o ayrı.) Üstüne üstlük Asyalı ya da Afrikalı bir öğrencinin de Latin Amerika siyasetinden ötürü kafası allak bullak olacaktır. Örneğin, aşina olduğu kendi "ulusal hareketi" türünde bir şeyin –genellikle karizmatik bir liderin arkasında güçlü biçimde örgütlenmiş ve neredeyse ülkedeki tüm siyasi hayatı kucaklayan ve onun yerine geçen bir ulusal bağımsızlık cephesinin– arayışına girecektir boş yere.

Öte yandan, tarafsız bir gözlemci, düzenli aralıklarla yaşanan askerî diktaların haricinde Latin Amerika'da kıtaya özgü bir politik hareket biçimi olduğunu da kısa sürede fark edecektir. Hem askeriyenin hem de aydınların desteklediği –terimler çok yanıltıcı kaçmazsa– aynı anda hem milliyetçi hem de sosyal devrimci, genellikle çok kötü örgütlenmiş ya da hemen hemen örgütsüz denebilecek, ekseri bir demagog ya da lider figürünün etrafında kümelenmiş, yoksulların zenginler karşısındaki kitle hareketini temsil eden ve "popülizm" olarak adlandırılabilecek bir harekettir bu. Genel anlamda, bu türde popülist hareketler belli başlı ülkelerde ya vardır ya da belli bir dönemden beri varlığını sürdürmektedir. Arjantin'de Peronculuk, Brezil-

1 Uruguay'da sağ kanadın muhtelif ideolojilerini bünyesinde toplayan ve 1865-1959 süresince peşpeşe iktidarı elinde tutan parti – ç.n.

ya'da Getúlio Vargas, Bolivya'da Milliyetçi Devrimci Hareket, Peru'daki APRA (Alianza Popular Revolucionaria Americana-Amerikan Halk Devrimi Birliği) Venezuela'da Acción Democrática (Demokratik Hareket), merhum Jorge Eliécer Gaitán'ın Kolombiya'daki hareketi bu olguya örnektir. Belki de Meksika devrimci hareketinin ve *Fildelismo*nun da bunlarla benzerliği vardır. Bu türde hareketlerin en iyi dönemleri 1930'ların sonlarından 1950'lerin ortalarına kadar olan dönemdir. Gerçi Peru'daki APRA gibi bazı hareketlerin geçmişi epey öncesine dayanır. 1945-1950'ler dolaylarında, tarafsız gözlemciler bu türde hareketlerin, Latin Amerika siyasetinde iyi ya da kötü yükselen eğilimleri temsil ettiği sonucuna varacaktır. Bugün artık bundan dahi emin olamıyoruz zira hepsi de kati bir durgunluk, gerileme ya da dağılma sürecine girmiş durumdadır ya da özellikleri köklü bir değişime uğramıştır.

Neden Avrupa'da geçerli kavramlar burada uygulanmaz?

Dolayısıyla Latin Amerika siyasetini Avrupa'ya has kavramlarla tahlil etmeye girişmek sadece kafa karışıklığı yaratır. Hele de salt kavramlarımıza göre değil bir de tercihlerimize göre yargılarsak; sözgelişi, özgür seçim sistemleri olup olmadığına ya da ABD karşıtı mı yanlısı mı olduklarına göre değerlendirirsek, bu kafa karışıklığı iyice içinden çıkılmaz olur. Rio Grande[2] ve Boynuz Burnu arasında yer alan ülkeleri anlamak istiyorsak, onlara bizim değil kendi gerçeklerinin ışığında bakmak gerekir.

Yine de Avrupa'da geçerli kavramların bu kitayla neden bu denli bağdaşmaz olduğunu, Batı dünyasının kurumları ve hareketlerinin neden Latin Amerika'da şimdiye kadar birer fiyasko olduğunu merak etmekten kendini alamıyor insan. Buna verilecek yanıt belki de esas sorunun çözümünde de bize ipucu sunabilir. Bir cümlede özetlemem gerekseydi Latin Amerika siya-

---

2 Rio Grande ABD ile Meksika sınırının bir kısmını teşkil eden ırmaktır. Key West ABD'de Florida yarımadasının ucunda bir adadır. Rio Grande'nin ve Key West'in güneyinde Orta Amerika ülkeleri ve Karayip Deniz adaları var – ç.n.

setini belirleyen gerçeği şöyle ifade ederdim: Ulusal bağımsızlık aslında kıtaya, ülke halklarının büyük bir kısmının ulusal hayata katılmasından neredeyse yüz yıl önce gelmiştir. 1830 yılıyla birlikte Küba ve Porto Riko haricindeki tüm eski İspanyol ve Portekiz kolonileri bağımsız devletler olmuştu, gerçi gayriresmî olarak anında Britanya'nın ekonomik sömürgeleri haline geldiler. Bununla birlikte kıtadaki sosyal yapılar ve kolonyal dönemden arta kalan statüler neredeyse hiç ellenmeden korundu. Eski sömürge kölelerinin ve eski kölelerin (yani Negrolar); *peon*ların[3] ve serflerin (yani yerliler); kendi kendine yeten *mestizo*[4] köylülerden oluşan iç kısımlardaki toplulukların; kentli zanaatkârların ve işçilerin, haliyle ulusal bağımsızlıkla filan ilgilendikleri yoktu ve kimse de zaten onlara fikrini sormuyordu. İçlerinden bir kısmının -örneğin And Dağları'nın *altiplano*larında[5] yaşayan bazı yerlilerin- 1950'lere kadar şu devletin mi yoksa bu devletin mi çatısı altında yaşadığından haberi dahi yoktu; zira sırtlarından geçinen toprak sahiplerinin milli olması ya da olmaması yaşantılarını zerrece ilgilendiren bir etken değildi. 1953'te, Brezilya'nın iç kısımlarına gittiğimde, ülkede imparatorluğun son bulmasının üzerinden altmış yıldan uzun bir süre geçtiğinden bihaber yaşlı bir beyefendiyle tanışmıştım ve kendisi tek örnek değildi.

Dolayısıyla bağımsızlık Batılı ve eğitimli küçük bir tabakanın, tabiri caizse zengin Kreollerin[6] ya da beyaz yerleşimcilerin meselesiydi (ten rengine bağlı engellerin biyolojik çerçevede değil de sosyal manada belirlendiği bir kıtada "beyaz" da göreceli bir kavramdır). 19. yüzyılın başlarında Latin Amerika'nın benimsediği, Britanya'ya ve Fransa'ya özgü liberal ideallerin ve kurumların feodal ve kolonyal bir toplumda bir anlamı yoktu. Daha doğrusu, yerlilerin ortak arazilerinden mahrum edilmesiyle, milletvekillerinin ve bakanların yolsuzlukla-

3 Çiftlikte kiralık işçi – ç.n.

4 İspanyol kökenden gelenlerle yerlilerin melezi – ç.n.

5 Yüksek yaylalar – ç.n.

6 İspanyolca konuşulan Güney Amerika ülkelerinde Kreol, Avrupalı göçmenlerin soyundan olan insan demektir – ç.n.

rıyla, teorik olarak anlaşılır ve yazılı kanunların çıkmasının sürekli ertelenip geciktirilmesiyle bu kurumlar zaten zengin olan kesimin daha da zenginleşmesinin, güçlünün daha da güç kazanmasının bir yolu oldu sadece. Liberal nitelikleri salt bir belagatten ibaret kaldı ya da yerel itiş kakış için bir mazerete dönüştü. Bundan ötürü Latin Amerika'da kitleler siyasete girdiğinde, onlara genellikle liberalizm karşıtı fikirlerin aşılanmış olması şaşırtıcı değildir.

Temsil etmeyen bir azınlık

Sosyalist ve komünist fikirlerin daha etkili olduğu kanıtlanmış olsa da sosyalist ve komünist hareketler de benzer bir gecikmeden mustaripti. Zira oluşum süreçleri boyunca –mesela 1890'lar ve 1920'ler arasında– Meksika ve bir iki özel durum haricinde, Latin Amerika siyaseti temsil gücü olmayan azınlık meselesiydi. Sosyalist idealleri savunanlar, Avrupalı göçmenler (Arjantin'deki gibi), zanaatkârların ve sanayi işçilerinin örgütlenebilen ayrıksı kesimi ve zengin ailelerden gelen tek tük entelektüellerdi. Kabaca, Avrupa tarzı bir sendikal örgütlenme faaliyetinin bulunduğu her yerde, aynı zamanda sosyalizmin faaliyet alanı da mevcuttu ama hepsi bu kadardı, başka bir yerde bu alan yoktu. "Başka bir yer" derken, geleneksel sosyalistlerin ve çoğunlukla komünistlerin göz ardı ettiği ve bunun için uğraşsalar da bir türlü anlaşamadıkları Latin Amerika'nın geniş köylü kesimini de dahil ediyorum. Kıtadaki sosyalist ajitasyonun çoğunu icra eden sade, akılcı, seküler İspanyol ya da İtalyan anarşistlerinin Brezilya'nın kırsal bölgesindeki köylülerle anlaşabilmesi çok kolay değildi; çünkü köylülerin düşünsel evreni, birebir aynı olmamakla birlikte Avrupa'nın Assisili Aziz Francis zamanlarını andırıyordu. Öte yandan köylüler şehirlere göç etmeye başladığında onlar da sosyalizmi ve komünizmi muhtemelen Avrupalı göçmenlerden oluşan nispeten varlıklı işçi aristokrasisiyle ilişkilendireceklerdi.

Tüm bunlar Latin Amerika'da Ortaçağ'ın gerçekten sonunu getiren 1930 Büyük Buhranı'yla değişecekti. Bir kıtanın tarih-

çesinde can alıcı öneme sahip on yıllık zaman diliminden söz edeceksek Büyük Buhran buna işaret eder. Meksika gibi özel durumları daima muaf tutarak genel çerçevede konuşursak, Latin Amerikalı yığınların ülkelerinin tarihinde salt birer nesne olma konumundan vatandaş/özne olma konumuna geçmeleri ancak yirmi beş yıl öncesine dayanır. Kendi hallerine bırakılmış olsalar kıtada sosyal isyan hareketlerinin şekillenmesi uzun sürerdi ancak kolonyal ekonomilerin ani çöküşüyle birlikte, orta sınıf politikacıların, entelektüellerin ya da subayların liderliğinde derhal milliyetçi ve anti-emperyalist hareketler kuruldu. Bazen bu liderler o tarihlerde Avrupa'daki en etkili milliyetçi-demagojik ideoloji olan faşizme özgü fikirleri serbestçe ve yüzeysel biçimde ödünç aldılar, gerçi iktidarlarını, zenginlere (sömürge ekonomisiyle ilişkilendiriliyordu zenginler) karşı yoksulları seferber etmeye dayandırdıklarından hareketleri genel anlamda sola eğilimliydi.

Popülist hareketler

Bu popülist hareketler Asya ve Afrika'daki milliyetçi kurtuluş hareketlerinin muadilleriydi. Ancak kaçınılmaz olarak daha karmaşık hatta diyebiliriz ki epey karman çorman olgulardı. Çünkü bu tür hareketleri bir arada tutan ve onlara kolayca ayırt edilebilir bir program kazandıran ulusal siyasi bağımsızlık amacından yoksunlardı. Latin Amerika devletleri –en azından kâğıt üstünde– zaten bağımsızdı. Yalnızca en küçükleri ya da coğrafi bakımdan ABD'ye en yakın olanları, yabancı askerî birlikleri fiilî işgalciler olarak ve Orta Amerika'nın muz cumhuriyetlerinde olduğu gibi yabancı kuruluşlardan insanları –gayriresmî olsa da– asıl yöneticiler olarak görüyorlardı. Yabancılara karşı doğrudan bir ulusal harekete en yakın örneğin Fidel Castro'nun Küba'daki hareketi olması tesadüf değildir. Bu hareketler hakkında gözlemcinin en çarpıcı bulacağı husus, bir nevi el yordamıyla arayıp bulma ve duruma göre davranma halleridir; genellikle haddinden fazla karmaşık verimsiz bir arayış içinde, uluslarının resmî bağımsızlığına gerçeklik kazandıracak

bir programın peşine düşmüş durumdadırlar. Böylesi bir program sosyal reformlar anlamına gelir ve bunun tek amacı kitleleri memnun etmektir, zira kitle desteği olmadığında milliyetçilerin başarısızlığı kesindir. Bu aynı zamanda ekonomik gelişme anlamına da gelir. Liderlerinin kişisel görüşü ne olursa olsun ABD'li *gringo*lara karşı olacaktır bu hareket, kimse Büyük Birader'den haz etmez ve Britanya'dan bahsederken İngiltere deme alışkanlığı nasıl ki İskoçlarla Galler halkını çileden çıkarıyorsa, insanların konuşma sırasında, ABD'yi kastederken "Amerika" deme alışkanlığı da Latin Amerikalıları aynı şekilde sinirlendirir. Ancak bunun ötesinde popülistlerin neyi hedefledikleri hiç açık değildi ve o hedefe ulaşıp ulaşamayacakları da iyice belirsizdi.

Bu hâlâ açık ve net değildir. Açık ve net olan üç şey var. Birincisi Latin Amerika halklarının uyanışı başladı. Kimse 1930'lardan önceki tarihlere, hatta Küba Devrimi'nin gerçekleştiği 1958 öncesine dönemez. İkincisi, Latin Amerika ülkelerinden pek azı sosyal ve siyasi örgütlenme için makul ve kalıcı bir biçim bulabilmiştir. Ve üçüncüsü, tam da gözlerimizin önünde Latin Amerika'nın çarpıcı biçimde hızlı sosyal ve ekonomik değişimler geçirmesidir.

Mayıs 1963

5

Latin Amerika'da Sosyal Gelişmeler

Latin Amerika'nın geleceğini Avrupa ve Kuzey Amerika için geçerli kavramlarla düşünmenin yararsız ve tehlikeli biçimde yanıltıcı olduğunu belirtmiştim. Bu kıtada günümüzde olup bitenler üstüne kafa yormak istiyorum. [1963]. Söylediğim gibi, bunlar daha önce hiç eşine rastlanmadık koşullar değildir. Aslında Avrupalı öğrenci için, hele de bir Ortaçağ tarihçisiyse ve modern sömürge ekonomileri hakkında az çok bilgisi varsa pek çok bakımdan aşina gelecek koşullar söz konusudur. Latin Amerika'nın özgünlüğü, bir bakıma farklı tarihsel çağların birleşimi olması; kendine has kurumsal ortamı –pek çok az gelişmiş bölgeye nazaran daha Avrupaidir– ve olayların giderek daha büyük hızlarda cereyan ettiği dünya tarihindeki zamanlamadır.

İlk izlenimler asla bütünlüklü değilse de genellikle sanılanın aksine önemsiz de sayılmazlar. Örneğin çoğu insan Latin Amerika'da seyahat ederken hava yolunu kullanır çünkü genellikle başka seçenek yoktur. Brezilya'da Rio'dan São Paulo'ya yarım saatte bir uçak kalkarken, trenler daha az, otoyolların sayısı iyiden iyiye azdır. Bu tür uçak seyahatlerinin neredeyse çoğu çöllerin, yaylaların, ormanların ve 5.400 metre rakıma sahip çıplak And Dağları'nın yabani doruklarının tam ortasında, gökde-

lenleri, neon tabelaları ve sıkışık trafiğiyle bir serap gibi beliriveren bir büyük kentin havalimanında sona erecektir. São Paulo, Mexico City, Buenos Aires ve Rio şehirleri, Londra, Moskova ve Paris sayılmazsa herhangi bir Avrupa şehrinden büyüktür. Ama bir şehirden ötekine havayoluyla giderken terk edilmiş izlenimi uyandıran devasa arazilerin üstünden geçilir. Latin Amerika, Karayipler sahası dışında esasında ulaşım olanakları son derece kısıtlı, sağda solda devasa şehirleri olan boş bir kıtadır.

Ama o kadar da değil elbette; boş olduğu kadar dünyanın herhangi bir yerine kıyasla inanılmaz büyük bir hızla da dolmaktadır. Aynı oranlar sürerse, 2000 yılına gelindiğinde, Latin Amerikalıların sayısı 600 milyona ulaşacak ki bu şu anki nüfusun üç katı demektir. Günümüzde her Kuzey Amerikalıya karşılık bir Latin Amerikalı düşmektedir. Yarın Rio Grande'nin kuzeyinde yaşayan herkese güneyinde yaşayan iki kişi karşılık gelecektir ve ne Kuzey Amerikalılar ne de Latin Amerikalılar bu gerçeğin farkındalar henüz.

İstatistikçilerin söylediği rakamlar bunlar. Ancak bu demografik devrimin en çarpıcı kısmını oluşturan köylerden ve geri kalmış bölgelerden kentlere doğru gerçekleşen akın karşısında korkuya kapılmak için istatistikçi olmaya gerek yok. Lima ve Rio şehirlerindeki nüfusun % 40'ı ve Recife'nin nüfusunun yarısı –tabiri caizse– doğal afetten kurtulan kazazedeler gibi gecekondu bölgelerinde ve kamp alanlarında yaşıyor. On yıla kalmadan dev şehirlerin nüfusu ikiye katlanabilir. Ezici çoğunluğu sanayileşmemiş bir kıtada, şu anda beş ülkede –Arjantin'de, Şili'de, Küba, Uruguay ve Venezuela'da– kent nüfusu kırsal nüfustan fazladır. 1970 yılına gelindiğinde Kolombiya, Meksika ve Peru da bu listeye eklenecektir. Sanayi devriminin kentli çoğunluk yaratması Britanya'da yetmiş yıl, Sovyetler'de ise kırk yıl sürmüştü. Şehirlerdeki bu patlama demografik yapıdaki altüst oluş dışında henüz bir ayaklanmaya yol açmadı, gerçi sağda solda kıpırdanmalar ve patlamalar yaşanmadı değil – Buenos Aires'te Perón zamanında; Kolombiya Bogotá'da 1948'de büyük ayaklanma sırasında yaşandı ve bugün de Vene-

zuela'nın başkenti Karakas'ta yaşanıyor. Değişen bir şeyden söz edilecekse, köylülerin kentlere akın ederek, buradaki sosyalist ve komünistlerin zaten küçük olan çekirdek yapısını boğduğu söylenebilir. Görünüşün aksine, köylülerin gecekondu mahallelerindeki durumu genellikle Ortaçağ'dan kalma, geri kalmış bölgelerindeki durumlarından iyidir zira bir Latin Amerika şehrinde kişi başına ortalama tüketim miktarı kırsal alandakine nazaran birkaç kat fazladır. Bu insanların sahip olduklarıyla –ki hayli küçük bir şeydir bu– sahip olabilecekleri ya da sahip olmaları gereken arasındaki uçurumu ölçüp biçmeleri için daha zamana ihtiyaç vardır. Siyasi olarak cahil ve masumdurlar ve eğer bir oy hakları varsa, onları kandırıp oylarını almak pek fazla çaba gerektirmez. Öte yandan bugün büyük oranda futbol takımı taraftarlığına akan tutku sonsuza kadar da apolitik kalmayacaktır.

Geleneksel bir toplumda, milyonlarca köylünün kırsal alandan akın akın kente gelmesi için hayatlarında derin değişiklikler yaşanması gerekir. Ve bu değişimler gerçekleşiyor. Latin Amerika kırsalı dünya piyasasına ihraç edilmek üzere kahve ve muz gibi sömürge ürünlerinin üretimi ve daha ziyade Avrupa'nın karanlık çağlarını andıran, kendilerine bağımlı köylüleri ve büyük arazilerin geri kalmış ekonomisiyle kabaca ikiye ayrılır. Ortaçağ kalıntısı büyük tarım arazileri, ülke dışında pek bilinmese de ihraç edilmek üzere üretilen ürünler revaçtadır, gerçi şu an her ikisi de bir kriz döneminden geçmektedir.

Latin Amerika'nın büyük kısmı için Ortaçağ yakıştırması yapmak bir benzetme değil acı gerçektir; pek çok açıdan hâlâ esasen Avrupa'nın Ortaçağ zihniyeti hâkimdir, bu her şeyden evvel 16. yüzyılda fatihlerin beraberlerinde getirdiği dünyadır. Brezilya'nın geri kalmış bölgelerinde (büyük şehirden kırk elli kilometre ötede başlayan kırsal alan) bir dinî ayaklanma ya da köylü isyanı genellikle kendine Fransisken keşişlerini örnek almış bir yerel peygamberin liderliğinde kalkışılan, Ortaçağ'a özgü, dine aykırı bir olaydır. Gitaristler okuma yazması olmayan dinleyicilerine hâlâ Roland veya Şarlman hakkında yazılmış destansı dörtlükler okur. Ancak devraldıkları bu miras ol-

masaydı da, bu topluma Ortaçağ yakıştırması yapmak yanıltıcı olmazdı: Sözünü ettiğimiz toplum, feodal beylerin yönetiminde, zorunlu çalışan serflerin ekip biçtiği harap vaziyetteki arazilerden oluşur; köylü toplulukları pek az para kullanarak geçim ekonomisine bağlı yaşam sürmektedir ve karşılıklı ilişkiler feodal bağımlılıkla ve temel sosyal kurum olan komşu yardımlaşmasıyla kurulmaktadır.

Bu durum, yeni gelişen kentlere gıda temin eden ve kısmen bize kahve, muz ve istediğimiz diğer tropik gıdaları sağlayan ve bazı Latin Amerika cumhuriyetlerinin dış ticaretinin bütünüyle bağlı olduğu ticari tarımın yükselişiyle birlikte epeyce bozulmuştur. Pazara yönelik tarımın yükselişi nispeten yeni bir olgudur ve gerek doğrudan gerek dolaylı etkileri son derece dehşet vericidir. Köylülerden bazıları yeni fırsatları yakalayarak küçük çiftçi tüccarlar haline gelmiştir. Kimileri özgür insanların hâlâ bakir topraklara el koyabildiği, henüz yerleşilmemiş devasa sınıra doğru kaçar (her iki grup da isyana ve devrime meyillidir). Pek çokları pes ederek büyük kentlere göç etmiştir. Geri kalanlarsa üzerlerine devrilmekte olan bir sosyal yapının ortasında, gün geçtikçe artan bir huzursuzlukla ne zaman nerede patlayacağı belirsiz bir kitle olarak yaşamını sürdürmektedir.

Gelgelelim, ihraç edilen tarım ürünlerine dayanan sömürge ekonomisi (ve madencilik ve petrol) de eskisi gibi değildir. 1929'daki büyük buhran, bağımlı olunan dünya ekonomisinin istikrarsızlığını gözler önüne sererek bunlara zarar verdi. Hemen hemen her Latin Amerika ülkesinde bu dönemde ticari hayatın bağımlı olduğu başlıca malların fiyatlarında çöküş yaşanınca, 1930 yılı en az İspanya ve Portekiz'e karşı bağımsızlığın elde edildiği tarih kadar öne çıktı. O zamandan itibaren ekonomik istikrar bir yanılsama olarak bile söz konusu olmadı, gerçi 1940'tan Kore Savaşı'nın bitimine kadarki sürede geçici bir patlama yaşandı ve o dönemin diktatörlükleri durumdan ciddi çıkar sağladı. 1930'dan itibaren, Latin Amerika ülkelerinin çoğunda rastlanan tipik egemen sınıf olan büyük toprak sahipleriyle komprador tüccarların oligarşisi, yönetimi tar-

tışmasız elinde tutmaya başladı. Örneğin hazır kahvenin lezzetinin giderek rağbet görmeye başlaması gibi bize ıvır zıvır gelen kimi değişimler, yarım düzine Latin Amerika cumhuriyetinin gelirini astronomik yabancı borçlarla telafi edilmeyecek biçimde erozyona uğrattığından, insanlar artık hiç olmadıkları kadar ekonomik krizin ayırdındalar; hükümetlerinin resmî adı ve statüsü ne olursa olsun hepsi de ya sömürge ya da yarı sömürgedir bu ülkelerin.

Eski Latin Amerika çöküyor. Bunun yerini kökten farklı ve yeni bir şey almalı. Ama bu, pek çok yerde bugüne dek yapılmadı. Açık bir tablo sunmak gerekirse, devasa kentler olmasına rağmen sanayileşme yeterli düzeyde değil ve var olan sanayileşme de zaten büyük oranda mutat eski moda gıda, içecek ve tekstil ticaretine yoğunlaşmış durumdadır. Bir avuç gökdelen ve lüks otelin hatta zengin petrol yataklarının varlığı (Ortadoğu'nun durumunda olduğu gibi) bir ülkenin ekonomik ya da sosyal olarak 20. yüzyılı yaşadığı anlamına gelmiyor. Bundan ötürü her tarafta, özellikle de eğitimli ve entelektüel kesim arasında baskıcı bir gerilim ve işlerin bu şekilde gidemeyeceğine dair bir hissiyat var. Bu kıtadaki diğer pek çok şey gibi, bu şartlar da bana 1917 öncesi Rusyası'ndaki havayı anımsatıyor. Örneğin Kolombiya National University'deki her beş gençten sadece biri Fidel yanlısı olsa da her on öğrenciden dokuzu "kökten bir ekonomik, sosyal ve siyasi değişimin" gerektiğine inanıyor. Aslında hayli iyimser gelecek beklentileri olan genç kadın ve erkekler onlar; muhtemelen gereğinden fazla iyimserler zira az gelişmiş ülkelerin çoğunda olduğu gibi, mesleki eğitim alan insanların önündeki fırsatlar çok net bir şekilde kısıtlı. Hayır, bu öğrencilerin memnuniyetsizliği, ülkeleri konusunda bir avuç zengin sayılmazsa tüm vatandaşların paylaştığı memnuniyetsizliğin sıradışı biçimde aşırıya varmış ve patlamış halidir. Bu türde potansiyel asilerin içinde en çok sesi çıkanlar ve aktif olanlar öğrenciler ve bazen de genç subaylardır (subaylar orta sınıfa mensuptur ve pek işleri güçleri yoktur. Çünkü Latin ordularının çoğu uzun süredir kimseyle savaşa girmemiştir ve pek gireceğe de benzememektedir). Rio Grande ve Boy-

nuz Burnu arasında Fidel taraftarlarının yanı sıra Nasır[1] taraftarları da vardır.

İsyana yol açan sırf sosyal adalet anlayışı değil aynı zamanda genel geri kalmışlık hissiyatı ve gayriresmî olsa da örtülemeyen çıplak yabancı egemenliğidir. Latin Amerika'nın gelişen yeni orta sınıflarının da hissettiği bir şeydir bu; orta sınıflar bu duyguyla, her taşın altından çıkan ve Castro'nun iyice kızıştırdığı kamulaştırma korkusu arasında ezilip kalmışlardır. Bu sınıflar sınai gelişimin önünü tıkayan toprak sahipleri ve ihracat yapan tüccar oligarşisi tarafından kıstırılmış hissederler kendilerini; çünkü oligarşinin çıkarı kahve, muz, et, bakır ya da petrol ihracına dayanan yarı-sömürge ekonomisinden yanadır. Eski egemen sınıflara her koşulda kin besleyecek insanlardır bunlar zira günümüzde pek az aristokrasi –artık monarşiler kalmamış olsa da– Güney Amerika cumhuriyetlerindeki "geleneksel ailelerden" daha güçlü ve mağrur olmuştur. Ülkelerinin cehaleti ve uyuşukluğu karşısında içerlemekte ve Kuzey Amerikalı turistlerin cazip bulduğu komik operalara özgü *sombrero*, karnaval, apolet imajına öfke duymaktadırlar. Tıpkı Ortadoğu'da Büyük Birader olduğumuz günlerde, Ortadoğu halkının Britanya karşıtı olmak için bir kışkırtmaya ihtiyaç duymadığı gibi Kuzey Amerika karşıtlığı için de komünizmin kışkırtmasına ihtiyaç duymazlar.

Bu memnuniyetsizler neyi umut ediyorlar? Konuyu açık ve net biçimde ele aldıklarında, siyasi çizgileri ne olursa olsun dört önemli değişimin hayata geçmesi gerektiğinde hemfikirdirler. Bir tarım reformu olmalı; yani kıtanın çoğunda hâkim durumdaki büyük tarım arazileri bölünmeli ve kamulaştırılmalıdır. Ülkelerin bir ya da iki asli tarım ürününe bağımlı olmasına son verilmeli; yani yarı sömürge ekonomisinin sonu gelmelidir. Sistemli ekonomik gelişme yani fiilen sanayileşme gerçekleşmelidir. Son olarak da hükümetler ister buna gönüllü olsun ister olmasın, toptan sosyal reformlar gerçekleşme-

1 Cemal Abdünnasır: Mısırlı asker ve devlet adamı. Devrimci, milliyetçi, sosyalist lider. Mısır'ın ikinci cumhurbaşkanı (1956-1970). Krallığa son veren darbenin ardından başbakan ve devlet başkanı olarak görev yaptı – ç.n.

lidir. Bu programa yönelik çok sayıda görüş mevcuttur. Başkan Kennedy'nin danışmanları, bir komünist devrimin önüne geçmek için ellerini çabuk tutup bazen çok dik kafalı olabilen oligarşilere bunun daha vasat bir biçimini dayatırken, Fidel yanlıları aynı uygulamaları komünist devrimin bir parçası olarak yürürlüğe koyuyorlar. Birleşmiş Milletler'se bunu kendi tarzında dayatıyor. Tek sorun bu programı kimin, hangi yollarla gerçekleştireceğidir.

Esasında Latin Amerika cumhuriyetlerinin deneyimleri hem uzun bir döneme yayılmaktadır hem de sundukları belirsiz gelecek vaatleriyle bu deneyimler umut kırıcıdır. Yine de içlerinden birkaçı geleceğe yönelik bir hamle yapar gibi oldu ve geri kalanlar da onları büyük bir ilgiyle izlediler. Latin orta sınıflarının, kıtanın sorunlarını çözemeyecek kadar zayıf ya da ekonomik olarak göbekten bağımlı olduğu varsayımıyla hareket eden ve apaçık sosyal devrimci yolu seçen Küba örneği önlerinde duruyor (bir de Bolivya var, 1952'de daha ziyade, arka bahçe devrimi gerçekleştirdi ama o günden beri bu geri kalmış ülke kendini bir çıkmaza soktu ve kimse bu ülkeyi ciddi bir ilerleme modeli olarak görmüyor). Öte yandan, iki devlet –Meksika ve Brezilya– özel teşebbüs geleneğiyle ekonomide canlılık emareleri gösterdi. Her ikisi de klasik liberal anlamda birer kapitalist ülke değildir. Her ikisi de ulusallaşmış sanayilerinde büyük ölçekli devlet finansmanına ve hatırı sayılır ölçüde devlet kontrolüne gebedir. Her iki ülkedeki orta sınıfın da muhafazakârlıkla alakası yoktur. Meksika, Latin Amerika tarihinde, Küba devriminden önce başarılmış ve 1910-1938 yılları arasında devam etmiş en büyük sosyal devrim tecrübesinin üzerinde yükselmektedir ve Brezilya'ya gelince, endüstriyi destekleyen kesim aynı zamanda eski oligarşi karşısında planlı olarak işçi ve köylü huzursuzluğunu da seferber etmektedir.

Ayrıca Meksika da Brezilya da komünizm taraftarı olmadığı halde, Amerika Birleşik Devletleri, bu ülkelerin Küba meselesindeki tutumlarından –özellikle de Brezilya'nın tutumundan– hoşnut değildir. Her iki ülke de hiçbir açıdan beladan yakasını kurtarabilmiş değildir ve Brezilya'nın korkunç teneke mahalle-

lerini gören hiç kimse bu ülkeyi bir sosyal adalet abidesi olarak tanıtmaz. Şu anki ekonomik gelişmenin ritmini ileride koruyamayacak olması, hatta Latin Amerika'nın herhangi bir yerinde başarılan sosyal gelişme seviyesinin çok üstünde bir seviye yakaladıktan sonra gerileyen Arjantin'in başına geldiği gibi, Brezilya'nın da durgunluğa hatta gerilemeye düşmesi de mümkündür. Tek söylenebilecek olan şu an için, bir tarafta Küba'nın diğer tarafta Brezilya ve Meksika'nın kıtanın özgülünde değişim modelleri sunuyor olmalarıdır. Zaten bunu sunan başka bir ülke de yoktur.

Bu noktada geleceğe dair kehanetler bekleyen ağır sorular sormaktan kaçınmalıyız: Latin Amerika'da liberal-demokratik kurumlar egemen hale gelecek mi? Komünizmin buralardaki şansı nedir? Yeni türde popülist diktatörlük mahsulleri çıkacak mı? Bu soruları sormama nedenimiz, bunların yanıtlanamaz olmalarından ötürü değildir – gerçi yürütülecek herhangi bir tahmin muhtemelen yanlış olacaktır, o ayrı. Bu soruları yöneltmek, ister istemez dünya meselelerine dair kendi hoşnutsuzluklarımızı ve dileklerimizi Latin Amerika'ya doğrultmak anlamına geleceği için bundan kaçınmamız gerek. Önemli olan Latin Amerika'daki değişimlerin bizim sosyal ve siyasi tercihlerimizi tatmin etmesi değildir. Arzuları yerine getirilmesi gerekenler Latin Amerikalılardır.

Mayıs 1963

6

Kolombiya'da Devrimci Durum

Kolombiya'nın son on beş yıllık tarihi ancak klasik bir sosyal devrimin akamete ya da başarısızlığa uğratılması bağlamında anlaşılabilir; bu makalenin savı da budur. En azından 1930'dan itibaren, istikrarlı bir tarihsel evrimle Kolombiya'da peyderpey sosyal devrimin koşulları oluşmuştur. Bunun, koşulları mantıken *Fidelismo*'ya benzeyen, komünistlerle sıkı ilişki içinde olan, popülist bir sol kanat rejim doğurması beklenebilirdi. Esasında hareketin doruk noktasına ulaştığı bir anda, açıkça isyan durumunda, iktidarın ele geçirilmesi an meselesiydi. Üstelik isyan Nisan 1948'de kendiliğinden patlak vermiş ve Bogotá polisince de desteklenmişti. Ama bunu örgütleyip yönetecek kimse yoktu. Jorge Eliécer Gaitán'ın önderliğindeki tümüyle örgütsüz popülist hareket, liderlerinin suikasta uğraması sonucu başsız kalmıştı ve iş işten geçene kadar komünistler neler olup bittiğinin farkına varmadılar. Neticede ülke son on beş yıldır süregelen, tam anlamıyla bir dağınıklık, iç savaş ve yerel anarşi ortamına gömüldü.

Dolayısıyla bugün Kolombiya'daki durum Latin Amerikalı öğrencilerin tahminlerinin çok ötesinde önem taşımaktadır, bunun tek nedeni doğrudan klasik bir sosyal devrime adım adım yönelmenin bu kıtada son derece sıradışı bir olgu olma-

sı değildir; aynı zamanda 1948-1953 yılları arasında Kolombiya'da elde edilen kitlesel seferberliğin, Meksika örneği hariç Latin Amerika tarihindeki tüm emsallerini geride bırakmış olmasıdır (eldeki verilere bakılırsa, kentli yoksulların en etkili kendiliğinden ayaklanması ve köylü gerillaların seferberliği olan –Kolombiya'da neredeyse gerillaların *tamamı* köylülerden oluşur– 1948 *Bogotazo*[1] isyanı örneğin Küba'yla kıyaslanamayacak kadar büyük bir ayaklanmadır).[2] Kolombiya'nın koşullarının hem geçmişte hem de günümüzde son derece can alıcı olmasının nedeni, Kolombiya'nın Latin Amerika'nın geleceğinde belirleyici bir fark yaratabilecek bir ülke olmasıdır. Küba ise muhtemelen böyle bir fark yaratmayacaktır. Kolombiya büyük bir ülkedir; nüfus bakımından kıtanın dördüncü büyük ülkesidir ve mevcut artış oranıyla kısa sürede Arjantin'i geride bırakarak üçüncü büyük ülke olacaktır. Potansiyel olarak dengeli, çok yönlü ekonomisiyle zengindir. Konumu sayesinde Karayipler, Orta Amerika kıtası ve en azından Güney Amerika'nın And bölgesinde yaşayan kitleleri arasında stratejik köprü vazifesi görür. Venezuela, Ekvador, Peru ve Brezilya'ya, yani ayaklanma koşullarının olgunlaştığı kimi ülkelere komşudur. Dolayısıyla olası Kolombiya devriminin yaratacağı ilişkilere baskı kurmak Küba devrimini sıkıştırmaktan daha zor olacaktır.

Kolombiya'nın diğer Latin Amerika ülkeleriyle benzer biçimde –muhtemelen Arjantin ve Uruguay istisna olmak kaydıyla– hem köylülerin hem de kentli yoksulların içinde olgunlaşmamış sosyal devrim şartlarına sahip olduğu açıktır. Diğer Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi mesele yanıcı malzemeyi tespit edip bulmak değil, neden hâlâ alev almadığını –ya da Ko-

1 Bogota kentinden adını alan isyan dalgası. Jorge Eliécer Gaitán'ın suikasta uğramasıyla son bulan kitlesel ayaklanma – ç.n.

2 Monseñor Guizmán'ın *La Violencia en Colombia* (*Kolombiya'da Şiddet*) adlı kitabında (Bogotá, 1962) yer alan, vaktiyle ülkede 30 bine yakın silahlı gerilla bulunduğunu belirten tahmini veriler için sağlıklı bir istatistik temel mevcut değildir. Ancak iç savaşın sonunda 1953'te sadece 5 gün içinde 6.500 asinin silah bıraktığı bilinen bir gerçektir. Düzensiz askeri güçler açısından düşünülürse, bu yabana atılmayacak bir rakamdır.

lombiya vakasında olduğu gibi– kendiliğinden ateş aldığı halde, anlık bir parıltıyla ardında is ve duman bırakarak neden sönüverdiğini açıklamaktır.

Mevcut durumun arka planı

Modern Kolombiya tarihinin, 1929 Büyük Buhranı'yla ve Liberallerin 1930'da yeni bir siyasi çağ başlatarak iktidara geri gelmesiyle başladığı söylenebilir.

Kolombiya'da istikrarlı iki partiden oluşan Liberal-Muhafazakâr oligarşinin varlığı karşımıza hayli özel bir siyasi yapı çıkarmaktadır. Bu mevcut yapı *caudillismo*nun[3] geleneksel biçimlerini büyük ölçüde dışta bırakmış ve kırsal alanda, köylülük içinde pek rastlanmadık biçimde derin kökler salmıştı. Kolombiya açısından bu anlamda siyasi evrimin izlediği süreç, geleneksel partileri zenginlerin at koşturacağı faaliyet sahası olarak terk etmek değil, partilerin içine nüfuz edip onları dönüştürmek olmuştur. Dolayısıyla, 1930-1948 arasında Liberal Parti bir halk partisine dönüşmüştür. Bunun nedeni kısmen, ihracata yönelik hammadde ekonomisinin çöküşüyle cesaretlenen, kentli, endüstriyel ve gelişen, *komprador* olmayan orta sınıfın partiyi benimsemesi, kısmen de geleneksel Liberallerin New Deal[4] kanadının, kentteki ve daha az düzeyde kırsaldaki yoksullar arasındaki siyasi uyanışı yakalamak için sarf ettiği gönüllü çabalardı.

Alfonso López, belki de Roosevelt'in nüfuzuyla, başkanlığı sırasında, 1934-1938 yılları arasında bu yolu büyük başarıy-

3 Caudillismo: 19. yüzyılda özellikle İspanya'ya karşı yürütülen bağımsızlık savaşları sonrasındaki dönemde, Latin Amerika'ya damgasını vuran sosyal ve siyasi bir olgu. Karizmatik, genellikle demagog ve otoriter eğilimde bir liderin popülist siyasetle yönetime gelmesi – ç.n.

4 New Deal (Yeni İş, Yeni Dağıtım, Yeni Sözleşme şeklinde çevrilebilir): ABD'de 1933'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren dönemde Roosevelt hükümetinin uygulamaya koyduğu programlara verilen addır. Yoksullara yardımı, ekonomiyi canlandıran tedbirleri ve finans kurumları üzerinde kamu denetimini artırmayı içeriyordu. 1937-1938'de ABD'de tekrar iktisadi daralma baş gösterdiğinde sermayedar kesim New Deal siyasetine eleştirilerini artırdı, Amerikan kamuoyunu Roosevelt'e karşı kışkırttı. Savaşın çıkması bu durumu değiştirdi – ç.n.

la ve 1942-1945 yılları arasında da biraz daha geriden olmakla birlikte takip etti. Daha da önemlisi Gaitán'ın bizzat içinden çıktığı ve örgütlediği bağımsız popülist kitle hareketi Liberalizmin yörüngesinin sınırlarına geri çekilmişti. Aslında Gaitán neticede 1946'da Liberal Parti'yi ele geçirecekti. Yine 1930'da kurulan Komünist Parti'nin de işlevlerini Liberal New Deal yandaşlarının kanatları altında sürdürme eğiliminde olduğunu da söylemek gerek belki. Komünist Parti Gaitán ve taraftarlarının etkisi altında değildi. Muhtelif nedenlerden ötürü komünist hareket Gaitancılığa iş işten geçene kadar derin bir kuşku besledi ve sonuçtan yola çıkarak söyleyebileceğimiz gibi, bu bariz bir hataydı.

Kolombiya siyasetindeki bu eğilim, iki partili oligarşinin zeminini tamamen oydu, çünkü partileri birer sosyal harekete dönüştürme ve ayrıca yoksullara cazip gelen haliyle Liberal Parti'yi de kalıcı ve ezici çoğunluk partisi haline getirme tehlikesi taşıyordu.[5] Bu gelişme 1949-1953 yılları arasındaki iç savaşın ana nedeni olarak görülebilir. Uzun vadeli fiilî bir başarısızlıkla yüz yüze kalan Muhafazakârlar buna karşı koymak zorundaydılar ve 1948 ayaklanması, konumlarının topyekûn tehlike altında olduğunu gösterince, ülkenin Liberal bölgelerini sistematik saldırıya tabi tuttular ve polisle ordu başta olmak üzere devlet aygıtını kasti olarak kendi kazanılmış haklarına dönüştürdüler.

İç savaşlar ve Pinilla diktatörlüğü

Nisan 1948'de Gaitán öldürüldü ve neredeyse anında bir ayaklanma patlak verdi. Bu durum karşısında, Muhafazakârlara çark eden ılımlı Liberallerle Muhafazakârların oluşturduğu, iki partili bir ulusal koalisyon kuruldu. Bu hamleye sol kanat Liberaller ve Gaitán taraftarları muhalif kaldı ve partide büyük ihtilaf çıktı.

5 Kilise ve geleneksel olarak Boyacá gibi muhafazakâr kimi bölgelerdeki köylüler arasında muhtemelen hatırı sayılır muhafazakâr taraftar vardı; ancak şehirlerde bu kadar çok yoktu.

Koalisyon, 1949 seçimlerinden kısa süre önce dağıldı. Muhafazakârlar Liberal Parti'deki derin çatlaktan faydalanarak bu fırsatı kendi iktidarlarını kurmak için kullanmaya giriştiler. Ancak Liberallerin gücü hâlâ 1949 seçimlerini kazanmalarına yetecek düzeydeydi ve Muhafazakârların iktidarı elde etmek için seçim dışı yöntemlere başvurmaları gerekiyordu. Liberaller ordudan temizlenmişti ve sağ kanat başkan adayı Laureano Gómez'in liderliğindeki Muhafazakârlar, Liberal siyaseti imkânsız kılmak ve Liberallerin kırsal alandaki kalelerini ezip geçmek üzere tüm idari ve askerî aygıtları kullanıyorlardı. Kırsal alan zaten Gaitán'ın ölümünden beri bariz derecede huzursuzdu ve Muhafazakâr saldırı da, kâh hükümet güçleri ve kolluk kuvvetlerine karşı köylü gerilla hareketlerinin kendiliğinden oluşumunu kâh Llanos Orientales[6] gibi Liberal bölgelerin topluca muhalefetini içeren bir Liberal meşru müdafaa hareketi ortaya çıkarmıştı. İç savaş çok geçmeden silahlı parti mücadelesinin sınırlarını aşarak büyüdü. Genel anlamda en üst noktaya ulaştığında, Atlantik ve Pasifik okyanuslarının kıyı şeridi haricinde, ülkenin ikamet edilmeyen bütün bölgelerini kapsar hale gelmişti. Muhafazakâr rejim istikrarlı biçimde yarı faşist bir diktatörlüğe doğru yol alıyordu.

Bununla birlikte, 1953'te bu dayanılmaz duruma son vermek için Rojas Pinilla komutasında askeriye yönetime el koydu zira Laureano Gómez liderliğindeki sağ kanat hükümet deneyinin tam bir fiyasko olduğu o zamanlarda açıkça anlaşılmıştı. İç savaş bir genel afla sona erdi ve siyasi hayat her ne kadar askerî idarenin yedeği konumunda olsa da en azından merkezde, biçimsel olarak yeniden tesis edildi.

Ancak Rojas'ın diktatörlüğü de başarısız oldu. Ülkenin sınırlı bir kesiminde de olsa, kırsal şiddet 1954'ten sonra gene alevlendi ve Rojas'ın Perón modelini feyz alan bir tür rejim kurma girişimlerinin umutsuz olduğu açıkça anlaşıldı. Popülist askerî idare asli dayanağından, yani kitle desteğinden yoksundu zira Kolombiyalı kitleler siyasi olarak bâkir topraklar değil, geleneksel olarak ya Muhafazakâr ya Liberal Parti tarafta-

6 Doğu Düzlükleri, Güney Amerika'nın yeşillik, düz ve ağaçsız alanları – ç.n.

rı ya da azınlıkta kalan bir kesimiyle de komünistti. Rojas ayrıca, Arjantin'de Perón ve Peru'da Odría gibi 1950'lerin başlarına has diğer Latin Amerika diktatörlerinin ortak meziyetinden, yani bolca yabancı para rezervinden ya da temel ihraç mallarının fiyatlarında yaşanan bir patlamanın desteğinden de yoksundu. Kahve fiyatları (Kolombiya'ya yabancı para girişi % 95 oranında ihraç mallarına bağlıydı) 1954'te 453 gramı 80 sentten 1958'de 45 sente düştü. Ayrıca Rojas'ın ekonomiyi yönetememesi de işleri çığırından çıkardı. 1957'de ciddi bir döviz krizi yaşanınca ağır bir yaptırımla ithalatı kesmek icap etti. Kilise Rojas'tan desteğini çekti, iki parti, sürgünde iki partili bir cephe oluşturdu ve rejimin 1957'de yıkılmasıyla bugünkü rejim görünüşte geçici bir tedbir gibi yönetimi devraldı.

Dolayısıyla iç savaşın sonucu savaşın başlangıcındaki koşullara çok benzer biçimde açıklanabilir. İç savaşın sosyal bir savaşa dönüşme tehlikesi vardı. Sözgelimi Llanos Orientales'te bu mücadele, katı biçimde Liberal bir bölgenin Muhafazakâr hükümete karşı silahlı meşru müdafaası olarak başlamış, çiftlik sahipleri tarafından örgütlenmiş ve çiftlik kâhyalarının önderliğinde gündelikçi işçiler ve sığır çobanlarıyla yürütülmüştü. Ancak çok geçmeden Plains halkının[7] kendi içindeki sosyal çatlaklar, liderlerine sorun çıkarmaya başladı: Bogotá'ya karşı savaş, hayvancılık yapmayan, sosyal değişimden faydalanan insanlara karşı bir savaşa dönüşmenin işaretlerini taşıyordu. Bundan ötürü patronlar işlerine karışılmayacağını güvence altına aldıktan sonra sermayeyle barış yapmayı yeğlediler. Her ne kadar Llanos'un şimdilerde güçlü bir yeraltı komünist hareketi olduğu söylense de bu bölge 1953'ten beri sakin durumdadır.

Aynı zamanda savaş esnasında birkaç komünist alan –sözgelişi Bogotá'dan elli-altmış kilometre uzaktaki "Tequendama Cumhuriyeti" adı verilen stratejik bölge– kelimenin tam anlamıyla özerklik ilan etti ancak içlerinde en ortodoks olanların

7 Ovalık düzlük hayvan otlatılan geniş araziler, Latin Amerika'nın tüm coğrafyasına damgasını vuran yerli halkın yaşadığı dağların arasında kalan düzlük bölgeler – ç.n.

tek yaptığı, ister hükümetten ister başka bir yerden gelsin tüm istilaları engellemekten ibaret oldu.

Rojas Pinilla'nın diktatörlüğü 1953'te iç savaşa bir nokta koymuştu ancak huzursuzluk yeniden canlandı. 1957'de iki geleneksel parti Kolombiya'nın halen yönetilmekte olduğu on iki yıllık ateşkes üzerinde anlaştı. Şimdi sadece Muhafazakârlar ve Liberaller seçimlerde yer alabilmektedir (Uruguay'dan yadigâr bir düzenlemeyle, örgütlü siyasi gruplar her iki partiden adaylığını koyabilirdi ve Komünist Parti'nin oy hakkından mahrum olmasına rağmen aday göstermesine göz yumuluyordu). Liberaller ve Muhafazakârlar sırayla başkanlık yaptı.

Bu ateşkes düzenlemesi *violencia*yı büyük oranda azaltmış olsa da bu kez partilere sadakat konusundan bağımsız, bizatihi seçimlerle desteklenen *violencia* yeniden canlanma eğilimi gösterdi. Liberallerin çoğunluk partisi olduğu ve öyle kalacağı son derece açıktır –1960'ta Muhafazakârların 1 milyon oyuna karşılık 1,5 milyon oy aldılar– denge şimdi kolluk kuvvetlerinin muhafazakârlığıyla sağlanmaktadır. Devrimci öğe, New Deal başkanının evladı López Michelsen önderliğindeki sözümona Devrimci Liberallerin desteklenmesine doğru kaymıştır ve köylü lideri Sumapazlı Juan de la Cruz Varela gibi aşırı sola mensup adaylar da mecliste Movimiento Revolucionario Liberal (MRL) koltuklarında oturmaktadırlar.

Günümüzde durum

O zamandan beri ısrarla varlığını devam ettiren iç savaş ve kırsal bölgelerdeki huzursuzluğun sonuçları neler olmuştur? Esasında etkili bir merkezî idare biçimi oturtmayı hedefleyen Muhafazakâr dönemdeki girişim baltalanmıştır. Günümüzde merkezî emirlerini yerel olarak yürürlüğe sokabilen ve tüm ülkeden gelir toplama gücüne sahip, her açıdan tepeden tırnağa Kolombiyalı sayılabilecek tek örgütlenme Kilise'dir (elbette o da Muhafazakârların lehine kazanılmış bir haktır). Merkezî idareyi andıran bir şeyler varsa da bu idare, hükümetin belli başlı yerel işlevlerden fiilî olarak elini eteğini çekmesi ve bunları yerel

yönetime –kimi yerlerde komünist, çoğunlukla Liberal ya da Muhafazakâr yerel yönetimlere– devretmesine bağlıdır. Ortaçağ feodal devletlerinin kalıntısı olan bu durumun belki de Latin Amerika'da en kötü olduğu ülke Kolombiya'dır, gerçi coğrafi açıdan karmaşık yapısı Kolombiya'da durumun daha bariz göze batmasına da neden olmaktadır.

Bogotazo isyanından on beş yıl sonra, sosyal devrimi desteklemesi beklenen kuvvetlere baktığımızda günümüzdeki durum nedir? Akla hayale sığmayacak hızlı bir büyüme yaşayan şehirlerde –son on yıl içinde büyük şehirlerden beşinin nüfusu iki katına çıkmıştır– her şey sütliman görünüyor. Gaitan öldü ve kentli yoksul kesimi örgütleyecek bir lider çıkmadı. Kentli ve endüstriyel işçi kesimi gerek yılgınlıktan gerek ideolojik ya da soğuk savaşa bağlı nedenlerden dolayı bölünerek üç gruba ayrılmıştır: Uluslararası Bağımsız Sendikalar Konfederasyonu'na bağlı Kolombiya Sendika Federasyonu'ndan, Katolik bir yapıdan ve hâlâ ayakta kalan komünist ve bağımsız sendikalardan oluşur.

Taşrada durum daha farklıdır, *violencia* tam olarak ortadan kaldırılamamış ancak beş ya da altı bölgeyle sınırlanmıştır: Valle, Tolima, Calda ve Huila, Cauca ve Cundinamarca'nın civarları ayrıca Antioquia ve Santander-Boyacá'nın kimi kısımlarında hâlâ varlığını sürdürmektedir. Pek çok başka yerde şu an edilgen durumdadır. On beş yıl süren anarşi bunu bir kuruma ya da bir şantaj aracına dönüştürmüştür – bazen Caldas'ın kahve arazilerinde olduğu gibi, ekonomik iyileşme için çabalayan kırsal orta sınıfın örgütü olarak çarpıcı biçimde Sicilya mafyasını bile andırır. Sosyal devrim hedefi olan bir örgüt değildir. Bununla birlikte, yakın zamanda, iki büyük siyasi partinin terk ettiği eşkıya gruplarından hayatta kalanların ve şiddet düşkünü ikinci neslin, yoksulun yanında zenginlere karşı mücadele görevini üstlendiği ve bu grupların arasında komünist etkilerin artmakta olduğu söyleniyor. Ancak bunun doğruluk payı biraz tartışmalı. Komünist Parti'nin açıktan kızıl karşıtı olmayan eşkıyalara yaklaşımı bile hiç sevecen değildir ve parti onlarla temas kurmaya alabildiğine gönülsüz yaklaşır.

Komünist bölgeler

Diğer yandan neredeyse özerk olan komünist bölgeler ve çekirdek kadrolar varlığını ısrarla devam ettirmektedir. Bunlar üç türe ayrılır. Birincisi, sosyal yapısı itibariyle, komşu *violencia* bölgesine benzeyen ve Bogotá'yla bu bölge arasında kalan "Taquendama Cumhuriyeti"dir. Bölgenin nüfusunu, savaştan önce toprak sahiplerini ellerindeki arsaları satmaya zorlamış eski küçük toprak kiracısı çiftçiler oluşturur. Burası bağımsız "kanton"lardan ibaret bir nevi komünist William Tell İsviçresi gibidir: Örneğin Viotá'yı Victor Merchan adında, herkesin hayran olduğu, eski bira fabrikası işçisi bir parti görevlisi, Sumapaz'ı da tabandan yetişmiş, köylü lider Juan de la Cruz Varela yönetmektedir; Juan de la Cruz Varela bundan önce, sırayla Liberallerin, Komünist Parti'nin, Gaitan hareketinin, kendi tarım hareketinin ve daha ileri adım atabilmek için kamuflaj babında Devrimci Liberallerin saflarında yer almıştır.

Bu bölge, dağlardan ovalara ve Amazon havzasına uzanan boş arazilerden oluşan, ikinci türde komünist kaleyle yan yanadır. Başlarında kimse olmadığından komünizme çokça sempati besleyen ve öncü çiftçilerden oluşan bağımsız köylü grupları peyderpey buralara yerleşmişti. Metá ve Coquetá'nın ulaşılması güç bu arazilerinde gerilla eğitim üsleri ve Rio Duda'da, Metá'nın El Pato arazisinde, Belen'de (Floransa'nın güneybatısı) Sumapaz halkının eğitim üsleri gibi başka merkezler de bulunur. Aynı zamanda Tolima'nın bazı yerlerinde (Villarica, Icononzo, Chapparal) komünist merkezler ve Cauca'da yerlilere ait bölgede –eskisi kadar faal olmasa da– kimi merkezler de vardır. Üçüncü komünist kale, Llanos Orientales'teki yarı yeraltı kadro çekirdeğidir.

Komünist bölgeler silahlı örgütlenmeleriyle, disiplinli ve düzenli idari yapıları ve eğitim ve hukuk sistemleriyle her durumda ayırt edilebilir haldedir, çünkü katliamların göbeğinde bulunan bölgelerde bile *violencia*dan uzak kalabilmişlerdir. Başlıca avantajları düzenlemelerindeki gözle görülür verimlilik ve adalet sebebiyle civardaki köylülere cazip gelmeleridir; bu alanda

en iyi uzmanlardan biri olan Monseñor Germán Guzmán giderek daha da çekici hale gelebileceklerini düşünmektedir. Başlıca zayıf noktaları ise onlara tüm cazibesini veren kendiliğinden köylü niteliğidir; aslında siyasi ufukları bütünüyle yerelle sınırlıdır. Tek başlarına bırakılırlarsa sadece kendi bölgelerine yoğunlaşır ve ekonomik faaliyet ve idarenin daha üst seviyeleriyle baş etmeyi göze alamayabilirler bile. Örneğin Viotá varlığını, gayriresmî bir biçimde merkezî hükümetle bir arada sürdürmektedir.

Toprağa el konması

Gelgelelim tarım alanındaki kendini doğrudan hissettiren sıkıntılar yani arazilerin işgal edilmesi sorunu yakın zamanda yeniden canlanmıştır. Bu gelişme Latin Amerika'nın her yerinde olup bitenlerle çarpıcı benzerlikler içerir ve *violencia*yla doğrudan bir ilişkisi yoktur. İşgaller ister kendiliğinden olsun ister komünistlerin örgütlü hareketiyle olsun, kapsamlı olarak küçük kiracı çiftçilerin bulunduğu, *violencia*nın merkezi kahve bölgesinde değil asıl olarak güneyin latifundiya[8] arazilerinde gerçekleşmiştir: Nariño, Cauca, Huila, Tolima'nın bir kısmında ve –yeni ya da yeniden canlanan bir olgu olarak– Bolívar'ın Atlantik kıyısında, Atlantico ve Magdalena'da. Toprağa el koyanlar, tüm kıta genelinde bir bütün olarak hayli edilgen bir sınıf olan topraksız işçiler değil yarıcılar ve kiracı çiftçilerdir.

Bu hareketin başlıca niteliği kestirme yoldan siyasete üstün gelmesidir. Böylece, 1961'in sonunda, Cunday bölgesinde –Taquendama ve Juan de la Cruz'un nüfuzunun olduğu eski arazilerde– Muhafazakârlar, Liberaller, komünistler ve din adamları büyük tarım arazilerini işgal etmek üzere birleştiler ve toprak sahipleri de (Peru'da da son derece benzer koşullarla) şehre geri çekilmeyi tercih ettiler.

Genel anlamda etkin arazi işgallerinin gerçekleştiği bölgeler hükümetin tarım reformunu uygulamaya karar verdiği yerler-

8 Hacienda gibi, latifundiya da büyük arazi üzerinde kurulmuş tarım işletmesi demektir – ç.n.

dir. Santander'in bir bölgesi istisna olmak üzere, 1962'de henüz yolda olan ve büyük tarım arazilerini kısmen köylü yerleşimlerine açmaya (Nariño ve Antioquia'da), kısmen bölmeye (Cunday'da olduğu gibi) dayalı dokuz tarım reformu projesi bu türde arazileri etkilemektedir. Bu gerçek, Latin Amerika'nın yukarıdan aşağı yapmayı planladığı tüm arazi reformlarının zaafını öne çıkarır; genel olarak bu türde planların yürürlüğe sokulabilmesinin tek yolu tarım bölgelerinde etkin kargaşadan geçer.

Öğrenciler arasındaki durum

İsyancı sınıfların sonuncusu, yani öğrenciler açısından Kolombiya'da şu anki durum sakindir. Latin Amerika'nın diğer bir iki ülkesinin aksine Kolombiya'da geçtiğimiz iki üç yıllık zaman diliminde göze çarpan sol kanat bir öğrenci hareketi görülmedi. Sol (MRL de dahil olmak üzere) Bogotá'da gözle görülür bir azınlık konumundadır ve Universidad Libre'de bile hem laik hem de Marksist eğilimli yapı *Fidelista*, aynı biçimde tüm öğrenci yapısının yarısından azını oluşturur, siyasi bilincin en gelişmiş olduğu Universidad Nacional'de hukuk ve ekonomi fakültelerinde de durum aynıdır. Sol kanat entelektüelleri karamsar ve kafası karışık görünmektedir, yine de 1962 yılında olduğu gibi üniversiteden üniversiteye sıçrayan öğrenci boykotları hem çok yaygın hem de etkilidir.

Bununla birlikte önemli bir gerçeği belirtmekte yarar var: 1948 ve 1958 arasında üniversite ve ortaokul öğrencilerinin sayısı % 140 oranında artmıştır. 1958'de 19 binden fazla üniversite öğrencisi mevcuttu. Ayrıca muhtelif şehirlerde kurulan yeni birtakım üniversiteler devrimci faaliyet için potansiyel merkezler haline gelmiştir.

Siyasi partiler

Şu anki haliyle partilerin ve diğer politik grupların durumu nedir? İlk olarak, tüm partilerin bir biçimde zayıfladığına dair emareler vardır. 1960 seçimlerinde 7 milyonluk nüfusun sade-

ce 4,4 milyonu kayıtlı seçmen olmuş ve bunların da yalnız yarısı oy kullanmıştır. 1962'deki seçimlerde tüm oy kullananların yüzdesi de bunun yalnızca yarısıydı.

Genel anlamda Liberal Parti ikiye bölünmüş durumdadır: Bir tarafta resmî Liberallerin temsilcisi Lleras Restrepo, diğer taraftaysa, belli bir yere kadar haklarından mahrum bırakılmış, içeriden çok direniş görmesine rağmen solun yasal cephesi konumundaki López Michelsen'in MRL'si vardır (Juan de la Cruz bunun ilk liderlerinden biriydi ve Liberal Parti adına yasama meclisinde yer almıştı). MRL, 1960'ta beklenmedik bir başarı kaydederek Liberal oyların % 20'sini ve 1962'de bunu da katlayarak % 36'sını aldı. Gücünü, kırsal alandan ve Liberal geleneğe sahip orta büyüklükteki kentlerden ve belki de yerel düzlemde yabana atılmayacak bir siyasi güce sahip gerillalarla ve eski gerillalarla olan bağlarından alır. 1962'de ne yazık ki büyük kentlerde başarısız oldu. Genel anlamda Gaitancı bir çağrısı vardır, gerçi Gaitán'ın kızı babasının hareketini yeniden canlandırmak isterken genellikle bu harekete muhalif bir duruş benimsemiştir. *Fidelista*lar ve komünist hareketle özdeşleştirilmek istemediğinden ama ikisinin de desteğini kaybetmemek için onları karşısına da almadan manevra yapmaktadır. Halihazırda eğilimi sağa yönelmiştir. Dolayısıyla reformcularla devrimcilerin bir koalisyonudur: Liderleri López Michelsen muhtemelen babasına göre daha sağ bir çizgidedir ve kesinlikle devrimci değildir. Bununla birlikte solun kitlesel ifadesi var olduğu sürece yansımasını MRL aracılığıyla bulmaktadır.

Muhafazakârların elinde önemli bir koz varsa o da Kilise'nin desteğidir; gerçi Kilise'nin şu ya da bu politikacıyla ya da hareketle (muhafazakâr) fiilî ittifakı gayriresmî ve şartlıdır. Bunun ötesinde parti ağırlıklı olarak Ospina Pérez'in iki partili taraftarları ve sağ kanat Laurenciler arasında bölünmüş durumdadır. Eski diktatör Rojas da dikkate alınması gereken bir güçtür. Belki de siyasi kabileler ve bağlantılar arasında süregelen 18. yüzyıla özgü ağız dalaşına çok fazla sosyal önem atfetmek de yanıltıcı olacaktır zira böylesi bileşimlerde muhtemelen yerel bloklar arasındaki kişisel ilişkiler, ailevi bağlılıklar, taktiksel it-

tifaklar önemli bir rol oynar. Yakın zamanlarda yeniden birleşme eğilimi göstermişlerdir.

Öte yandan seçimle ilgili çerçevenin dışında Muhafazakâr kanadın bir yerlerinde büyük olasılıkla ağırlıklı olarak entelektüellerden ve subaylardan oluşan bilinçli bir genç Falanjist kanat oluşmaktadır. Latin Amerika koşullarında böyle yarı faşist bir sağ hareket potansiyel olarak, Bolivya'da olduğu gibi hızla sosyal devrimci bir güce dönüşebilir ya da Peru'da olduğu gibi içinden Nasırcı bir akım da çıkarabilir. Kolombiya ordusunun diğer bazı Latin Amerika ülkelerinde yaygın görülen askerî darbe ve *caudillo* geleneğine sahip olmadığı doğru olsa da, parti sisteminin parçalanması, General Rojas Pinilla'nın 1953-1957 yılları arasında epey gönülsüzce de olsa, geçici süre iktidara gelmesine neden olmuştu. Bunun tekrarlanması mümkündür. Diğer yandan *violencia*nın ısrarla sürmesi de bu olasılığın önündeki askerî engeldir çünkü ordu, durumu kontrol altında tutma çabası nedeniyle çok meşguldür.

Diğer iki partiden daha küçük ve yerel olan Komünist Parti, içteki uyuşmazlıklar ve merkezin dışındaki bölgelerde merkezî kontrol yoksunluğu nedeniyle zayıflamaktadır. Gilberto Vieira'nın önderliği ortodoks eğilimin damgasını taşır ancak parti asla tek vücut olma evresine erişememiş ve siyasi koşullar değiştikçe ayrışan ve yeniden ortaya çıkan gruplar nedeniyle kuruluş evresinden çok ileri gidememiştir. Halihazırda parti politikasını fazlasıyla ılımlı bulan entelektüeller asıl muhaliflerdir; gerçi çok yakın zamana kadar Maoculuğun az da olsa bir etkisi olmuştur. Bunların haricinde komünistlere sol kanattan muhalefet denince ilk akla gelen Fidelistalar olur. Gaitán'ın kızıyla damadının canlandırmaya çalıştığı Gaitancılık, muhtelif yerel gruplarla bir koalisyon kurarak Frente Unido de Acción Revolucionaria'yı (Devrimci Eylem İçin Birleşik Cephe) (FUAR) oluşturmuştur ve anlaşıldığı kadarıyla bu koalisyonun yürütücü gücü de yine Gaitancı harekettir. Yeni Fidelista grupların bunun dışında kalmış olması muhtemeldir. Bunların hepsi doğrudan eylemi teşvik etmeye ve bunu var olan gerillalarla bağlantılı hale getirmeye çabalar. FUAR neredeyse tamamen

entelektüellerden oluşmuştur ve şu ana kadar faaliyetleri elle tutulur bir etki yaratmamıştır.

Geleceğe bakış

Mevcut siyasi parti ya da hareketlerden hiçbirinin şu an kitleleri harekete geçirmeyi başaracağını ya da herhangi bir liderin Gaitán'ın elde ettiği ulusal şöhreti yakalayabildiğini söyleyemeyiz. (Sözgelişi Lleras, López ya da Ospina gibi komünist olmayan mevcut liderler, geleneksel siyasi ailelere mensuptur ve bunun getirdiği avantajlara da kısıtlamalara da sahiptirler.) MRL, kitlesel bir sol kanat hareketini en çok andıranlardandır ancak etki alanı son derece kısıtlıdır.

Muhafazakâr ve Liberal memnuniyetsizlerin ortaklaşa çekilmesiyle katı iki partili yönetim çerçevesi kırılabilir ve bu durum ateşkesin gayriresmî olarak bozulmasına, büyük olasılıkla yine tek parti ajitasyonunda başlangıç noktasına geri dönülmesine yol açabilir. Bir başka olasılık da, bu türde ya da farklı koşullarda bir nevi askerî diktatörlük yaşanmasıdır. Tüm umutlarını böylesi bir diktatörlüğe karşı gösterilecek tepkilere bağlamış olan sol kanat mensupları vardır ancak bu sadece mevcut durumdan ötürü karamsarlıklarını ifade etmenin bir diğer yoludur.

Görünen o ki başarısızlığa uğrayan 1948 sosyal devriminin en açık ve net sonucu, ortaya çıkan örgütsüz anarşi olmuştur. Yüzeysel olarak durum istikrarlı görünse de bu bariz bir yanılsamadır çünkü yüzeyin altında baş döndürücü bir sosyal değişim vuku bulmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi nüfus hızla çoğalmaktadır, geçtiğimiz on yılda % 27 oranında artmıştır. Kent nüfusu çok daha hızlı artmaktadır. 1970'e gelindiğinde Kolombiya'nın ezici nüfusu şehirli olacaktır ve asıl önemlisi bu nüfus birtakım dev kentlere dağılmış olacaktır: Şimdi bile Bogotá, Medellín, Cali ve Baranquilla şehirlerinin yarım milyondan fazla sakini vardır. İşçi sınıfı yoksul yaşam şartlarına sahiptir, Kolombiyalı kentli işçi, Brezilyalı işçiye nazaran gelirinin daha büyük kısmını gıdaya harcarken, Ekvadorlu komşularına

kıyasla daha az bir kısmını giyime ayırır. Büyük şehirlerde ve özellikle de Bogotá'da işçi sınıfının yaşam şartlarının kötüleştiğine dair emareler vardır. Sözgelişi başkentte kişi başına düşen kalori ve protein tüketimi neredeyse ülkenin en büyük şehirlerindeki orandan daha düşüktür ve Cali ile Pasto'nun (Nariño) altındadır. Bu durum orta sınıfla işçi sınıfının tüketimi arasındaki uçurumu ortaya koyar.

Bu şartların başkentte ve aynı nedenden ötürü diğer kentlerde de er ya da geç bir kitlesel kargaşayı canlandırmaması düşünülemez. Sanayileşme vasat düzeyde ve nispeten ağır ilerlemektedir: Kolombiya'da endüstriyel işçilerin oranı Güney Amerika kıtasının geri kalanına nazaran sadece Bolivya'dan, Paraguay ve Ekvador'dan daha yüksek bir değerdedir.

Köyden kente kitlesel akınların gösterdiği kadarıyla geleneksel kırsal toplumun çözülüp dağılması ivmelenerek devam etmekte ve tarım arazilerinin kullanım hakkı ve tarımın standartları ilkel halini korumaktadır. Tarım reformunun olası etkileri üzerine bir yargıda bulunmak için henüz erken ve şu an için bu reform esas olarak bir iki hayati öneme sahip bölgeyi kapsayacak şekilde planlanmıştır.

Her şeyden evvel bir şeylerin değişmesi, hem de kökten değişmesi gerektiği inancı evrenseldir. Öğrenciler nispeten edilgen olsa da, bu kesimin % 82'si (% 91'i üniversite birinci sınıfta) böylesi bir değişimin olması gerektiğine inanıyor ve % 72'si liderleri hayatta olsa Gaitan taraftarı olacaklarını belirtiyor.

Oluşması muhtemel siyasi ve sosyal değişimi öngörmek çok zor. Gelgelelim, Kolombiya'nın şu an içinden geçtiği durumu bitkinliğin verdiği bir ara evre olarak gören gözlemcinin çok yakında keskin bir uyanışa tanık olması da kuvvetle muhtemeldir.

Haziran 1963

7

Kolombiya'da Şiddetin Anatomisi

Geçen on beş yıl içinde, Güney Amerika ülkesi Kolombiya iç savaşın, gerilla eylemlerinin, eşkıyalığın ve dış dünyada neredeyse hiç bilinmese de en az diğerleri kadar felaket getirmiş açık katliamların pençesinde harap oldu. Bu olgu daha iyi bir kavram yakıştırılamadığından *La Violencia* olarak bilinir. 1949 ve 1953 arasında en üst seviyeye çıktığında ülke coğrafyasının yarısını ve nüfusun büyük bir kısmını içine alan bir iç savaşa dönüşmüştü. En düşük seviyede olduğu yıllarda 1953-1954'te iki departmanın (Kolombiya'nın idari ana alt birimleridir) bazı kısımlarına indirgenmişti. Şu anda nüfusun % 40'ını kapsayacak biçimde altı ya da yedi departmanı etkilerken, başka birkaç bölgede muhtemelen atıl ama henüz tamamen yok edilememiş durumdadır.

La Violencia neticesinde ortaya çıkan insan kaybı ürkütücü boyutlardadır. Bogotá National University[1] sosyoloji fakültesinin bu konuyu inceleyen araştırması üç yüz bin insanın öldüğünü belirten vahşice tahminleri reddetmekte ancak bu rakamın iki yüz binden daha aşağı olmadığını saptamaktadır. (1958'de hükümetin tahmini rakamı iki yüz seksen bindi.) Öte yandan, güvenilir istatistiki temellerden yoksun bir değerlen-

1 G. Guzmán, O. Fals Borda ve E. Umaña Luna, *La Violencia en Colombia*, cilt 1 (Bogotá, 1962).

dirmedir bu. En son açıklanan resmî hükümet ve eyalet değerlerine göre (Ocak 1963) bu rakamın yüz binden az olması neredeyse mümkün görünmüyorken, çok daha yüksek olması da beklenebilir. Kayıpların daha az olduğunu gösteren rakamlar mevcut değildir. Öte yandan belli başlı bölgelerde *Violencia*nın etkisi R. Pineda Giraldo'nun El Libano için yaptığı (Tolima departmanı)[2] yerel araştırmalarla ölçülebilir. Bu şehrin daha yoksul mahallelerinde yaşayan ve 1960'ta röportaj gerçekleştirilen 452 aileden 170'i muhtelif katliamlarda 333 akrabasını kaybettiğini belirtmiştir. *Violencia*nın iç göç üzerindeki etkisi de bir iki araştırmayla ölçülmüştür. Durumu Bogotá açısından inceleyen Peder Camilo Torres'in sözleriyle ifade edersek, "feodal zamanlarda olduğu gibi köylülerin güvenlik arayışıyla kente gelmeleri" son derece manidardır.

Gelgelelim *La Violencia*nın en ilginç tarafı kırsal alandaki huzursuzluk ve isyan sorununa ışık tutmasıdır. Resmî iç savaş dönemini (1949-1953) bir kenara bırakırsak, *Violencia* tamamen kırsal alana özgü bir olgu olarak kalır ancak devlete ait ve muhafazakâr bazı silahlı adamların *–pajaros–*[3] motorlu ulaşım aracı kullanmalarından da anlaşılacağı üzere buralarda kent kaynaklı olduğu bir ya da iki durum da (Valle ve Caldas departmanlarında olduğu gibi) vardır. Meksika Devrimi sırasındaki belli başlı dönemler sayılmazsa, bu dönem, batı yarıkürenin yakın tarihindeki köylü ayaklanmaları içinde, en geniş silahlı seferberliği temsil eder (gerilla, eşkıya ya da meşru müdafaa grupları olarak). Tüm bu süre boyunca silahlı kitlenin toplam sayısı otuz bin gibi yüksek bir rakam olarak tahmin edilmiştir, gerçi bu türde istatistikler hayli güvenilmez olabilir. Fiilî olarak silahlı adamların hemen hepsi 14-35 yaş aralığında-

2 R. Pineda Giraldo, *El impacto de la violencia en Tolima: el caso de Libano* (Monografías Sociologicas 6, Universidad Nacional, Bogotá, 1960). Ayrıca bkz. aynı zamanda Departamento de Tolima, Secretaria de Agricultura, *La Violencia en Tolima* (Ibagué, 1958).

3 Muhafazakârların yanında yer alan, köylülerden oluşan ve ağırlıklı olarak Liberallerin gözünü korkutmak üzere çalışan, *La Violencia* döneminin ilk yıllarına özgü illegal paramiliter grup – ç.n.

ki köylülerden oluşur ve muhtemelen okuma yazma oranı ortalamanın üstündedir. (Tolima departmanında yüz gerilla içinden sadece beşinin okuma yazması yoktu.) Aralarında işçilere hiç rastlanmazken orta sınıf aydınlar tek tüktür. Birkaç yerli sayılmazsa (belli bazı mevkilerde) ve son derece az –orantısız biçimde az– siyahiler haricinde, kıyı şeridi dışında ülkenin her yerinde rastlayabileceğiniz, üflesen devrilecek kadar sıska, gıdasız kalmış, normalden kısa boylu ama hayranlık uyandıran bir dirence sahip *mestizo* köylüler ya da göçebe çobanlardır bunlar. Ülke gibi onlar da kendi içlerinde siyasi açıdan Liberaller ve Muhafazakârlar olarak bölünmüş durumdadırlar: Muhafazakârların oranı muhtemelen daha düşüktür ve çok daha küçük bir kesimi oluşturan komünistlerse *Violencia*ya bulaşmadan, hükümetin ve düşman grupların istilasına karşı uygun biçimde silahlı meşru müdafaaya odaklanmıştır. *Violencia*nın faal olmadığı bölgelerde de muhtemelen aynı şema vardır. Bunların içinde en önemlisi sığır çobanlarının katı Liberal duruş sergilediği Doğu Düzlükleri (Llanos Orientales) bölgesidir, gerçi bu bölge şimdilerde aynı zamanda komünist bir bileşene de sahiptir. Bu komünist grup 1953'te hükümetin (Muhafazakâr) merkezî kontrolü dayatma çabasından vazgeçmesiyle ateşkes yapmış ancak tamamen silah bırakmamıştır. Vahşi Batı oyununun sergilendiği bu sahneyi şu anda burada ele almak istemiyorum.

Herhangi bir Latin Amerika ülkesinde temel olarak iki tarım sahası vardır: Biri fiilen ekonomik sahanın ya dışında ya da çok ucunda yer alan, son derece geri bıraktırılmış geçim tarımı; diğeri de hızla büyüyen şehirlerin gıda ihtiyacına ve asıl olarak da kahve gibi, dünya piyasasına ihraç edilen ürünlerin yetiştirilmesine ve pazara yönelik tarım üretimidir. Kahvenin (muzun ve daha az oranda ihracata yönelik başka ürünlerin) sistematik üretimi Kolombiya'da başlamıştır [20. yüzyılın başlarında] ve ülke bugün bu alanda Brezilya'dan sonra ikinci sırada gelir. Aynı zamanda tarımsal örgütlenmeler de iki temel biçimde görülür; birincisi ücretli işçi emeğiyle ya da benzeri bir sistemle ekilip biçilen büyük tarım arazisi, ikincisi ister bir arazi sahibi ister kiracı çiftçi ya da yarıcı tarafından idare edilsin küçük köy-

lü aile birimidir. Toprak sahipliğinin fiiliyattaki şemasıyla tarım girişiminin yapısının doğrudan bir ilişkisi yoktur. Bu durum, *Violencia* ve arazilerin dağılımı arasında neden önemli bir bağ olmadığını açıklar. Bu, Latin Amerika'nın diğer pek çok yerinde olduğu gibi latifundiya tarzında ama küçük kiralık arazilerden oluşan büyük toprak parçaları şeklindedir. Büyük tarım arazilerinin ve küçük köylü arazilerinin bileşimi Kolombiya'daki sosyal statüyü iki ana şekilde etkiler. Birincisi bu durum gelir eşitsizliğini iyice pekiştirir: Nüfusun % 4,6'sı milli gelirin % 40'ına sahiptir; ayrıca kırsal alanda feodal dönemi andıran bir sosyal yapıyı da süreğen hale getirir.

Dolayısıyla Kolombiya kırsalına ait genel tabloda, feodal toprak sahiplerinin ya da onların yardakçılarının hâkimiyetinde aşırı derecede geri bıraktırılmış, törenin hâkim olduğu, cahil ve yalıtılmış köylü toplulukları vardır. Yarı yarıya geçim tarımı üstüne kurulu bu geleneksel toplum şimdi bodoslama bir dağılma sürecine girmiştir. Latin Amerika'nın herhangi bir yerinde olduğu gibi, bu dağılmanın baş etkeni, dümenini dünya piyasasına kırmış ihracata yönelik tarım faaliyetidir. Bu yüzyılın ilk otuz yılında hazırlık evresini geçiren ihracat tarımı, 1940'tan itibaren keskin bir yükseliş yaşamıştır.

Muhafazakâr ve Liberal partiler, 1957'de *Violencia*dan resmen çekilene kadar, ulusal ve yerel siyasi kan davaları nedeniyle bunun genel sosyal şekli bir yere kadar muğlak durumdaydı. Öte yandan, geçtiğimiz beş yıl içinde bu türde etkenlerden pek az etkilenir oldu, dolayısıyla ona dair deneme kabilinden genellemeler yapılabilir. Birincisi *Violencia* geniş tarım arazilerinin ekilip biçildiği bölgelere pek az dokunmuştur. Latin Amerika'nın başka her yerinde olduğu gibi topraksız kırsal alan işçileri, kırsaldaki en az isyankâr öğelerden biridir. İkincisi, üretimi küçük işletmecilerin yaptığı ve hızla büyüyen ihracata yönelik tarım bölgelerinde, özellikle kahve üretimi bölgelerinde belirli bir yer edinmişti. Şu anda *Violencia* ülkenin kahve üretiminde başı çeken üç departmanı yani Tolima, Valle ve Caldas'ın tümünü ya da bir kısmını kaplayan bir alana sıkışmış

durumdadır. Caldas ve Valle en hızlı nüfus artışına sahip departmanlar arasındadır, Tolima ise ortalamanın epey üstündedir. Silahlanmış fakat şiddetten uzak başlıca komünist bölgelerin de bu sahaya komşu olduğunu ve ekonomik olarak da oraya ait olduğunu belirtmekte fayda var.

Silahlanmış ve yine durgun bir üçüncü sahanın da belirtilmesi gerekiyor. Burası, bağımsız öncü yerleşimcilerin[4] güçlü komünist çekirdekler halinde birleştiği ve gerillaya eğitim üsleri sağlayan, dağlardan Amazon havzasına uzanan ücra ve boş kırsal alandır. Bu olgunun benzerine diğer Latin Amerika ülkelerinde de rastlamak mümkündür. Geleneksel yapıdan, yani genellikle feodal hâkimiyetten ayrılan bağımsız öncü çiftçiler potansiyel olarak en devrimci ve –Peru'da ve Brezilya'nın bazı yerlerinde olduğu gibi– sol örgütlerin en kolay erişebildiği öğelerden biridir.

Öte yandan, *Violencia* ana merkezlerinde yoksulun zengine karşı oluşturduğu ya da topraksızların daha fazla toprak uğruna katıldığı basit bir hareket değildir. Bir yere kadar elbette toprak açlığının bir ifadesidir, gerçi Muhafazakâr köylülerin, Liberalleri küçük çiftliklerinden kovması, katletmesi ya da tam tersi biçimlerde tezahürleri de olmuştur. Daha açık ve net bir gerçek varsa o da, on beş yıllık anarşi dönemi boyunca gelişen kırsal alan orta sınıfının, fırsatı ganimet bilip bu durumdan daha çok servet ve iktidar devşirmek üzere faydalanmış olmasıdır (aksi halde yarı feodal bir toplumda sosyal olarak yükselme olanağı bulamazdı). *Violenciaya* dair bu husus, özellikle kahve bölgesinde ve en çok da Caldas'ta, çarpıcı biçimde Sicilya mafyasını andıran bir tarzda gelişmiştir. Buralarda toprak sahiplerine şantaj

4 "Öncü yerleşimci", bakir ıssız topraklar bulunan ülkelerde bu bölgelere giderek orada bir yere yerleşen insanlar için kullanılan terimdir (*pioneer settler*). Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Okyanusya kıtalarında bunlar genellikle devlet iskân etmeden ıssız bölgelere giderek arazide mülkiyet ihdas edip tarım, hayvancılık veya madencilik yapan Avrupa kökenli insanlardı. Bu insanlara Batı Avrupa dillerinde kolon (İspanyolca *colono*) denir. Çoğu yerde kolonlar, yani öncü yerleşimcilerin el koyduğu "ıssız" bölgeler aslında sahipsiz olmayıp Amerika'da Amerika yerlilerinin ve Avustralya'da Avustralya yerlilerinin yaşadığı bölgelerdi. Onun için öncü yerleşimcilerin yaptığı ıssız toprakları iskân etmekten ziyade toprak gasbı idi – ç.n.

yapmak –ve köylüleri korkutmak– için büyük arazi yöneticileriyle kâhyalar, Sicilyalı *gabelotti*nin[5] aynı düzeydeki rakipleriyle Cofradia de Mayordomos (Arazi Yöneticileri Kardeşliği) adlı resmî bir örgütlenme kurmuşlardır. Böylesi arazilerde *Violencia* ekonomik olarak kurumlaşmıştır. Kahve hasadı zamanında yılda iki kez canlanır ve çiftliklerin, arazilerin, kahve hasadının ve kahve ticaretinin yeniden bölüşümünü belirler. Bu bölgelerdeki sürekli katliamların kahve üretiminin artışına hiç etkide bulunmadığı aşikârdır. Köylüler küçük çiftliklerinden sürgün edilir edilmez anında bu kazançlı mülke bir başkası el koymaktadır.

Silahlı kesimin iki büyük partinin saflarında dövüşmek için bir mazereti kalmadığından ve kendilerini yoksulların bayraktarı gibi görme eğilimi giderek arttığından, özellikle son yıllarda *Violencia* daha bariz bir devrimci ve sınıf bilinçli nitelik kazanmıştır. Zaten işin doğası gereği de silahlı adamlar ya da kanun kaçakları, ya hiçbir bağı ve malı mülkü olmayan genç erkeklerden ya da karşıt siyasi grupların veya devletin mülk gasbına ya da katliamına uğramış mağdurlardan oluşmaktadır. Kayda geçen vakaların çoğunda onları yasal hayattan koparıp kanun kaçağı olmaya iten nedenler meşru müdafaa ya da intikam (ki böylesi toplumlarda ikisi eşanlamlıdır) olarak belirtilmiştir. Öte yandan köylü çetelerinin silahlanması dümdüz kendi yolunda ilerleyen bir sosyal isyanın sonucunda değil, geleneksel parti iç savaşıyla polis ve asker terörünün sonucunda gerçekleşmiş, bu da sınıf meselelerinin biraz bulanıklaşmasına neden olmuştur. Liberal gerillaların karşısında *chulavita*lar (Boyacá departmanı menşeli, Muhafazakârların emrinde, yaşattıkları zulümle kötü bir şöhret edinmiş eski polis ve askerler) yerel Liberal toprak sahiplerinden daha aleni bir düşmandır. Gerçi Doğu Düzlüklerinde Liberal çiftçiler 1949-1953 arasında süren isyan boyunca, hayvanı olmayan adamlarla düz sığır çobanlarının Muhafazakâr hükümetten daha büyük bir tehlike olduğuna karar kıl-

5 Sicilya'da *gabelotti* genelikle mafya ile bağlantılı olarak görülür. Kapitalizme geçiş sırasında büyük toprak sahipleri arazilerinin idaresini onlara bırakarak büyük kentlere yerleşmiştir. Gabelotti, köylülerin üstünde baskı oluşturan bir nevi yerel iktidarın temsilcisi olmuştur – ç.n.

mıştır. "Temiz" Liberal gerilla, "her şeyin Tanrı'ya değil herkese ait olduğunu ve ihtiyacı olanlara gitmesi gerektiğini söyleyenlerin eşkıyalar" olduğu (tuhaf biçimde tüm yoksul köylülerden gelen bir inanış) gerekçesine dayanarak pekâlâ zamanının çoğunu Muhafazakârlardan ziyade "kirli" komünlerle ya da komünist gruplarla savaşmaya ayırabilir. Zaten kimi yerleşimlerin Liberallere (ya da Muhafazakârlara) geleneksel sadakatinden ötürü, iç savaş yıllarında komşu bölgelerde gidişatı farklı olan kan davaları zayıflayacağına iyice kuvvetlenmiştir. Pek çok gerilla ve eşkıya hareketi toplumsal tutkulardan ziyade kırsal alandaki örgütsüzlüğün dışavurumu olarak görülebilir.

Tesadüfe bakın ki, köylülüğün bu türde kendiliğinden tutkusunu yansıtan tek tük örnekler, yarı özerk komünist köylü bölgeleridir; örneğin başkentle *Violencia*nın ana merkezleri arasında kalan ve (yarı şaka yarı ciddi) "Taquendama Cumhuriyeti" olarak bilinen bölge gibi. Burada köylü hareketinin geçmişi uzun yıllara dayanır, Viotá örneğinde 1920'lerle 30'ların başlarına kadar gider. Savaştan çok önce komünist önderlik altında yerel kiracılar toprak sahiplerini arazilerini satmaya zorlamıştı. O zamandan itibaren bölge –ya da pazar kurulan kasaba komünist olmadığından, daha çok çiftlik evleri ve civarındaki arazilerle küçük köyler– küçük ve nispeten eşit köylü mülklerinden oluşuyordu. Viotá'nın komünizmi tamamen köylü özerkliği, bağımsızlık ve yerel düzeyde özerk yönetim anlamına geliyordu. Baskı döneminde hükümet Viotá'ya silahlı keşif heyeti yolladığında, Viotá'nın hepsi silahlı ve çabucak harekete geçen erkekleri, pusuya düşürdükleri işgalcilerin tümünü öldürmüştü. Daha sonra hükümet onları kendi haline bıraktı ve bölgede övünç kaynağı sayılan, "oralarda herkes birbirini öldürüyor ama burada kimse kimsenin kılına dokunmaz" cümlesi böylece doğrulanmış oldu.

Bu türde özerk köylü adacıklarına nadiren rastlanır. Onların haricindeki yerlerde, halk arasında fiziki şiddet ve kalbinde nefret hâkim. *Violencia*yla ilgili en tüyler ürpertici ve çarpıcı gerçek, silahlanmış adamların sergilediği amaçsız, vahşi ve yıkıcı acıma-

sızlıktır. Kurbanlar sadece öldürülmekle kalmaz, işkence görür ve öldürülenlerin vücutları paramparça edilir (*picados a tamal*), muhtelif korkunç biçimlerde kafaları kesilir ya da bedenleri türlü şekillerde parçalanır. Her şeyden öte, katillerin düsturu "geride tek döl dahi bırakmamaktır" (*no dejar ni semilla*). Aralarında bebekler de olmak üzere tüm aile fertleri katledilir, hamilelerin karnından cenin sökülüp çıkarılır, sağ kalan erkekler hadım edilir. Kolombiya'da yerel soykırım (kelime bu tür vakalar için kullanılmıştır) aralıksız gerçekleşen bir olaydır. 1962'nin son beş ayında, her birinde ortalama on dokuz kurbanın verildiği böylesi yedi katliam yaşandı. Son zamanlarda (Ocak 1963'teki hükümet istatistiklerine bakılırsa) bu türde soykırım olaylarının belirgin biçimde artma eğiliminde olduğu tespit edildi.

Böylesi bir barbarlığın elbette işlevsel bir nedeni vardır. Gerillalar ya da eşkıyalar yerel halkın mutlak işbirliğine muhtaçtır ve nüfusun yarısının kendilerine içten içe düşmanlık beslediği yerlerde insanları sindirmenin en kolay yolu terör ve baskıdır. Yine de insan düşünmeden edemiyor; sözgelişi canlı canlı sezaryen yaparak anne karnından bebeğin çıkarıldığı ya da bir penisin kesildiği (birbirinden apayrı iki bölgede gerçekleşmiştir) bu tür eylemlerin, sadece acımasız olmakla kalmayıp aynı zamanda geleneksel toplumlarının standartlarına göre yanlış ve ahlâksızca olduğunu bizzat katiller de fark ediyordur herhalde. Kasti biçimde dışa kapalı tutulan, istisnai topluluğa kabul ritüelleri ve başka bazı tatbikler de yok değildir. Aynı zamanda kanundışılığın normlarını bile aşan ve yakın gözlemcilerin açıkça akıl sağlığından yoksun olarak nitelediği, sözgelişi yakın zamanlarda öldürülen Teófilo Rojas ("Chispas") gibi klan şefleri de vardır. Beş yıl boyunca, her gün gerçekleşen ortalama iki ölümden Rojas'ın sorumlu olduğu düşünülmektedir. Her zaman böylesi doğrudan emareler bulunmasa da, çetelerin çoğunda mevcut olan bu amaçsız sadistlik ancak derin sosyal örgütsüzlüğün bir belirtisi olarak görülebilir.

Bu tabloyu neye delalet saymalı? Sıradışı bir hızda sosyal değişim ya da gerilim yaşayan bölgelerdeki geleneksel değerler-

deki genel çöküşe mi yoksa vaktiyle durağan olan dünyalarının son hız raydan çıkmasıyla bir bakıma boşluğa fırlatılmış hissiyle savrulmuş insanların sıradışı sıkıntılarına mı? İlk bakışta ikincinin doğru olduğu görülüyor. Bağımsız gerillalar ya da eşkıyalar kaybolmuş insanlardır. Özellikle de yolunu kaybetmiş gençlerdir: Zira daha yaşlı olanlar, otuz, otuz beşini geçenler ellerinden geldiğince dağlardan çekilmeye çalışırlar. Kötü bir şöhrete sahip "Chipas", babasının öldürülmesinin ardından kardeşleri ve annesiyle saklanmak zorunda kalmıştı ve mahallesi yakılıp yıkıldıktan sonra yeraltı hayatına savrulduğunda henüz on üç yaşındaydı.

Herhangi bir ideolojik dayanaktan yoksun böylesi insanlar –çünkü Liberaller ve Muhafazakârlar (yani Kilise) bile onlardan elini ayağını çekmiştir– rahatlıkla profesyonel bir katile ya da önüne gelenden şahsi kaderinin intikamını çıkaran vahşi insanlara dönüşmektedir. *Violencia*nın en son neslini temsil eden (1958-1963) ve on beşinde çetelere giren genç gruplar da bunların arasına katılmaktadır; büyük olasılıkla ailesi gözlerinin önünde katledilen, çocukluğunda işi silahlı adamlara yerel düşmanları ihbar etmek olan ve kız kardeşleri şehre göç ederek oradaki fahişe ordularına katılmış genç delikanlılardır bunlar. On beş yıl süren *Violencia,* tıpkı Otuz Yıl Savaşları'nda[6] olduğu gibi kendine taze kan sağlayan mekanizmayı daima diri tutmuştur.

Öte yandan, sarsıntıya uğramış ve bu unsurları içinden çıkaran yerel topluluklarla gözlemlenen uç vakalar arasında kalın çizgiler de yoktur. Latin Amerika'nın gerek içinde gerek dışında, dünyası çivisinden oynamış geleneksel topluluklarda, geleneksel çıtaları aşarak (zaten bir hayli yüksektir bu çıta) enikonu yükselen şiddet örneklerine bolca rastlanır. Pazar ekonomisinin büyümesinin geçim tarımı sürdüren köylülerin zihninde nasıl bir krize yol açtığı belki de Kolombiya'da, Brezilya'da olduğu kadar araştırılmış bir konu değildir. Buna rağmen, bu olgunun aynı hatta daha büyük bir şiddet ortaya çıkaracağı-

6 1618-1648 yılları arasında Avrupa'da hemen hemen tüm devletlerin katıldığı, bir din savaşından ziyade Fransa-Habsburg imparatorluklarının savaşma dönüşen Avrupa tarihinin yıkıcı savaşlarından biridir – ç.n.

na şüpheyle yaklaşmak için pek az sebep vardır. Çünkü Brezilya'nın geri kalmış bölgelerinde radikal mezhepçiliğin ülkeye sağladığı emniyet vanasından, 16. yüzyılın, din savaşı vermiş tepeden tırnağa güçlü İspanyol Kilisesi nedeniyle Kolombiya'nın mahrum olduğu da şüphe götürmez. Yaptığı kötülükleri anlatmaya kelimelerin kifayetsiz kaldığı Efraín González Kolombiya'da kendi bölgesinde ve haydut Limpião da Brezilya'nın kuzeydoğusunda birer halk kahramanı olmuşlardı: Her ikisinin de halktaki imajı zalimlik üzerine kuruludur, bu, öldürürken ölçülü davranan, köylü geleneğine ait neredeyse evrensel "soylu eşkıya" imajıyla tam bir tezat içerir.

Kolombiya tarihine özgü tuhaf nedenlerden ötürü, böylesi şartlara has görünmez şiddetin, ülkedeki ekonomik, sosyal ve siyasi krizi yansıtan acımasız bir iç savaş sırasında olanca gücüyle su yüzüne çıkmasının teşvik edildiği söylenebilir. Netice ise *Violencia*dır. Başka bir yerde değil de bu gelişmenin Kolombiya'da ortaya çıkmasını hazırlayan özel şartlar şu an konumuz değildir. Kolombiya'nın kendine has iki parti yönetimine dayanan sistemi; 1930'lardan itibaren yaşanan ekonomik kriz; karizmatik lider Jorge Eliécer Gaitán'ın Liberal Parti'nin liderliğini ele geçirmesi ve New Deal yanlısı siyasetçilerin yönlendirmesiyle partinin yoksul kitle partisine dönüşmesi; 1948'de Gaitán'ın öldürülmesi ve bunun akabinde gelen iç savaş ve katliam dönemini başlatan kentteki kendiliğinden ayaklanma gibi başka olayları tahlil etmek bile bizi yeterince konudan saptıracaktır. *Violencia*nın hüsranla sonuçlanan bir sosyal devrim nedeniyle patlak verdiğini belirten profesör Orlando Fals Borda'nın sözleriyle konuyu bitirmek yeterli olacaktır. Sosyal devrimci gerilimler barışçı ekonomik gelişmeyle yatıştırılamadığında ya da yeni ve devrimci yapılar yaratmak üzere kontrol altına alınamadığında oluşabilecek tablodur bu. Ölüler, sürgünler, fiziksel ve zihinsel olarak sakatlanmışlar ordusu Kolombiya'nın bu başarısızlığına karşılık ödediği bedeldir.

Nisan 1963

II

TARIMSAL YAPILAR

8

Latin Amerika'nın Gelişiminde Feodal Öğeler

Feodalizm konusu, 19. ve 20. yüzyıllar ya da yakın tarihler konusunda uzmanlaşan tarihçilerin ilgi alanının dışında ya da en iyi ihtimalle sınırında kalır. Gelgelelim ondan kaçamayız. Birincisi, özellikle de Marksistler arasında enikonu tartışmaya yol açan feodalizmden kapitalizme geçiş meselesine biraz olsun değinmemiz şarttır. Batı'da sanayi devriminden önce gelen ekonomik sistemi feodal olarak adlandırmayı kabul etmeyenler bile, belli başlı kapitalist ekonomilerin ve toplumların yaşadığı özel gelişimin –örneğin Japonya gibi– mantıken feodal olarak tanımlanabilecek bir tarihsel arka planın etkisinde gerçekleştiğini inkâr edemez. İkincisi sosyo-ekonomik ilişkiler sistemi içinde feodalizm, dünyanın hemen her yerindeki sınıflı toplumlarda ve (eklemek gerekirse) çeşitli tarihsel evrelerde görülebilecek tek sistemdir. Dolayısıyla modern kapitalist dünya ekonomisi ağırlıklı olarak feodal ilişkilere sahip sayısız yerel topluma nüfuz edip bunları fethederken aynı zamanda toplumları dönüşüme de uğratmıştır, tıpkı Hindistan'da Rajputlar ya da Kuzey Nijerya'da emirlikler arasında olduğu gibi. Ancak üçüncü olarak dünya ölçeğinde kapitalizmin gelişimi muhtelif yerlerde ve çeşitli zamanlarda kapitalist olmayan bağımlı sosyal ilişkiler ortaya çıkarmış ya da bunları yeniden yaratmıştır.

Bunların bir kısmı gözle görülür biçimde feodal ilişkilerdir yani, tartışmasız feodal olarak tanımlanabilecek kimi toplumlardaki egemen ilişki biçimlerinden ayırt edilemez niteliktedir. Bu makale Latin Amerika açısından sözünü ettiğimiz sonuncu olguyu ele alacaktır.

Öncelikle bazı açıklamalarla başlamak daha uygun olacaktır. Birincisi, dünyadaki kapitalist gelişimin ana odaklarının dışında kalan herhangi bir yerin kapitalist dünya ekonomisinin içine çekilme süreciyle, modern kapitalizme özgü ekonomik yapıların ve ilişkilerin yaratılmasının iki farklı şey olduğunu belirtmek gerek. Bu süreç hem uzun erimliydi hem de hızları farklı olmakla birlikte kademeli işlemektedir. Bir başka deyişle, uzunca bir süre boyunca "dünya pazarı" hiç de küresel değildi. Sonuçta 16. yüzyılla (ya da böylesi bir dünya pazarının başlangıcı için hangi tarihi alıyorsak o tarihten itibaren) en azından 20. yüzyıl arasında, kapitalizm tarihinin herhangi bir anında, kapitalist sistemin farklı düzeylerde dönüştürdüğü sektörler aynı anda varlığını sürdürmekteydi. En aşırı vakalarda, pazarın topyekûn dönüşüme uğrattığı kuşatılmış topraklarla (örneğin petrol yatakları ve rafineriler gibi) dışarıdan gelen herhangi bir ekonomik etkene tamamen kapalı sektörler bir arada bulunabiliyordu (örneğin erişim olmayan büyük ormanlarda avcılık, toplayıcılık yapan klanlar gibi). Gerçi bugün en ücra bölgelerde yaşayan nüfusun bile günümüzün modern ekonomik ilişkilerinden ne raddeye kadar etkilenmeden kalabileceği şüphe götürür. Bu bağlamda, 19. yüzyıl tarihçisinin ele aldığı, belli başlı "gelişmiş" ülkelerin dışında kalan tüm ekonomik sistemlere çoklu ekonomiler demek gerekir ya da kapitalist dünya ekonomisinin şu veya bu biçimde etkisi altındaki tüm nüfusu tek bir gruba dahil edersek, ikili ekonomiler denebilir. Bu ayrım yapıldığı ve hararetle reddedildiği halde, bu konudaki tartışma bizi çok da ilgilendirmemektedir. Önemli olan şudur: (1) Dünya kapitalizminin, diğer ekonomilere nüfuz etmesini sağlayan süreç karşı konulamaz nitelikteıdir ve kesintisiz devam eder ve (2) bu süreç herhangi bir anda, farklı farklı derecelerde ve farklı türlerde tesir yöntemleri ve buna bağlı dönüşüm yöntemleri barındırır.

İster planlı ister plansız olsun, bu dönüşümler üretim ilişkilerine yaptığı etki bakımından genel anlamda ikiye ayrılır: Halihazırdaki kurumları ve ilişkileri kullanıp benimseyebilir ya da yenilerini kurabilirler. Bu şekilde, Peru'nun İspanyol fatihleri İnka İmparatorluğu'ndaki mevcut zorunlu çalışma sistemini kullanmış ancak onu gözle görülür biçimde değişikliğe uğratmıştır. Birincisi, İnka sisteminde asli olan (en azından ideal olarak) mütekabiliyet ve yeniden dağıtım öğesi ortadan kaldırılmıştır. O andan itibaren mal ve çalışma hareketi sadece tek bir yöne doğru, yani yerlilerden İspanyol fatihlere doğru gerçekleşmiştir. İkinci olarak, sadece emek değil aynı zamanda ürünlerin teminini de talep ettiler (İnkalar örneğin tekstil gibi bu türde ürün temini talep ettikleri zaman bile, onlarınki sadece emek talebiyle sınırlı kaldı çünkü devlet hammaddeyi sağlıyordu). Dördüncüsü [metinde aynen] emek fazlasının elde edilmesi, doğrudan dünya pazarı için (örneğin değerli metallerin üretilmesi gibi) ya da dolaylı olarak daha geniş bir pazar için işleme sokulduğundan, bunun önceki gibi yerel zorunlu çalışma sistemi içinde idare edilmesi son buldu. Beşincisi, artı emeğe el konması, ağırlıklı olarak daha önce eşine rastlanmamış bireysel bir sömürücü sınıf olan bir dizi İspanyol *encomendero*nun[1] özel çıkarları lehine işlev görüyordu. Son olarak İspanyolların fiilî ihtiyaçları, üretimin mevcut dengesinde değişiklikler gerektiriyordu; örneğin yün üretiminin yerini zorla pamuk üretiminin alması ve haraç/vergi ödemelerinin periyodunda değişiklik ve (senede bir kez yerine birkaç kez olarak) zorunlu çalışma yükümlülüğünde artış gibi değişikliklerdi bunlar. Yine de yerliler açısından bunlar üretimin mevcut ilişkilerine yapılan değişikliklerdi, gerçi şüphesiz kötüye doğru ve sistemi eski meşruluğundan yoksun bırakan değişimlerdi. Öte yandan, muhtemelen kendi özel arazileri olan ve köylü topluluklarıyla herhangi bir organik bağdan yoksun bağımsız toprak sahiplerinin orta-

1 Encomendero: İspanya'nın Yeni Dünya fethinde, kral tarafından bireylere hibe edilen ve hizmetinde köleleştirdiği ya da tebaa olarak gördüğü yerlilerin çalıştırıldığı büyük arazilerin, yani *encomienda*ların sahibi ve yöneticisi olan kişi – ç.n.

ya çıkması, Peru açısından bir yenilik sayılsa da, İspanyol ilişkileri çerçevesinde bu, Avrupa'da kapitalizm öncesine ait bildik kurumların Latin Amerika'ya uyarlanması olarak görülebilir.

Burada yapılan ayrım elbette işlevsel olmaktan ziyade tarihsel niteliktedir. İspanyollar halihazırda mevcut *mit'a*[2] sistemini kullanmayı becerememiş olsalardı, tıpkı başka herhangi bir yerde ve 19. yüzyılda Afrika'da yaptıkları gibi kraliyet madenlerinde zorla işçi çalıştırma ya da *encomendero*ların ihtiyaçları için pekâlâ başka bir düzenleme yapabilirlerdi. Bununla birlikte belli başlı oturmuş sömürü tekniklerinin tarihsel olarak erişilebilir olması da önemsiz bir nokta değildir. Bu durum aynı işlevi gören sömürü yöntemleri arasında sömüren sınıfın tercih kullanmasında etkili olabilir. Dolayısıyla (Witold Kula'nın Polonya için gösterdiği gibi) *corvée*[3] sisteminin tercih edilmesi, tarımsal üretimin büyük kısmının –köylülerin kendi topraklarında ürettiklerinin– kalıcı olarak pazarla bağlantılarını sınırlandırma eğilimindedir. Tam aksine zorunlu çalışmanın yerleştiği ve geniş emekgücünün erişilebilir olduğu sistemlerde, artan pazar talepleri başka yollarla değil, mümkün mertebe zorunlu çalışmanın artırılması ve kapsamının genişletilmesiyle karşılanır. Tüm bunlar en azından bir süreliğine ekonomik yapıyı etkileyecektir.

Daha yakın zamana ait başka bir örnek de aynı şeye işaret edebilir: Kahve, Latin Amerika'da geleneksel bir tarım ürünü değildir. Aslında Brezilya haricinde 1880'lerden önce herhangi bir ölçekte ekilip biçilmiyordu. Ayrıca 19. ve 20. yüzyılda kahve üretiminde büyüme kaydedilirken, maliyeti düşürmek için üretimin arttırılmasına dayalı, belirleyici bir ölçek ekonomisi yoktu. Hatta bazı durumlarda tam tersi geçerliydi. Kıtanın diğer ülkelerinde de olduğu gibi, Guatemala ve Brezilya'da, kahve yetiştiriciliği esasen büyük tarım arazilerinde gerçekleşmektedir. Guatemala'da bu tahminen daha eski, yarı feodal türde "geleneksel *hacienda*"nın uyarlanması olarak karşımıza çıkar;

---

2 İnka İmparatorluğunda *mit'a*, karşılıklı emek takasıydı. İspanyol idaresinin altında, yerlilerin belirli gün kadar kamu hizmetinde çalışma zorunluluğu anlamına gelir.

3 Yılın belli bir dönemi için toprak sahibi yararına, karşılıksız, zorunlu çalışma – ç.n.

mülkünden uzakta yaşayan, ilgisiz bir toprak sahibi özelliği taşıyan bu *hacienda*da, bir kâhyayla yönetici, daimi işlerden sorumlu kiralık işçileri ve hasat zamanı ürün kaldırmak için iç kısımlardan gelen, geçim tarımıyla uğraşan mevsimlik göçebe köylüleri denetler. Brezilya'da ise kahve asıl olarak bir köle mahsulüyken köleliğin lağvedilmesinden sonra *colono*lar,[4] (köle emeğinden biraz farklılık arz eder) yarıcılar ve giderek artan biçimde ücretli emek bileşimiyle yetiştirilmiştir.

Öte yandan, kıtanın ikinci kahve üreticisi olan Kolombiya'da 1960'ta kahve arazilerinin % 80'i 50 hektarın altındaki küçük birimlerden oluşuyordu. Toplam milli hasılanın % 40'ının ait olduğu Caldas departmanında 1952'de 60 hektardan büyük sadece 28 kahve plantasyonu mevcuttu.[5] Bu ülkede de kahve alanının bir kısmı ilk başta büyük tarım arazilerinin tekelindeydi, 1929 Buhranı'yla köylü isyanlarının baskısı birleşince bu araziler parçalandı.

Kahve üretiminin mevcut yapısının sadece tarihsel farklara bağlı olduğunu varsaymak açıkça hatalı olacaktır, gerçi zaten bu yapı kapitalist ekonomik sistemin sonradan getirdiği işlemle değişikliğe uğramıştır. Yine bu tarihsel farklılıkların önemli bir rol oynadığını inkâr etmek de aynı oranda hatalıdır. Örneğin São Paulo yerleşimi, büyük tarım arazisi sahiplerine üstünlük sağlayacak biçimde düzenlenmişken, Kolombiya'da Antioquia'nın, köylü kolonileşmesi biçimini alması bu bölgelerde kahve yetiştiriciliğinin yapısını bariz biçimde etkilemiştir. Aslında coğrafi olarak benzer bölgelerin eş zamanlı olarak farklı biçimlerde ve farklı kurumsal koşullarla –fakat aynı ekonomik amaçlar için– kurulduğu kimi alanlar da mevcuttur. Buna bir örnek, Peru'da And Dağları'nın doğusunda kalan subtropik ve tropik vadilerdir. Burada "tarihsel" etkenlere bağlı şekillenen ekonomik yapılar muhtelif biçimlerde hayli açık gözlenebilir; örneğin birinde toprak sahipliği ekonomisi varken diğerinde yoktur.

---

4 Kiracı çiftçi – ç.n.

5 CIDA, *Tenencia de la Tierra .... Colombia* (Washington, 1966), s. 46; E. Guhl, "El Aspecto Economico-social del cultivo del café en Antioquia", *Revista Colombiana de Antropologia*, I (1953), s. 197.

İkinci türdeki dönüşümde önceden var olan sömürü biçimleri kullanılmamış daha doğrusu onların varlığı dönüşümle ilgisiz olmuştur. Yine de bu, dünya kapitalist ekonomisinin gelişiminin her yerde, doğrudan kapitalizmin mutat üretim ilişkileri vasıtasıyla ilerlemesi gerektiğini göstermez hatta 20. yüzyıla kadar, muhakkak ilerlemesi bile gerekmemiştir. Bunun tek istisnası alıcı ve satıcıların yerel-üstü pazardaki ilişkileridir. Tarımsal üretimde bu gözle görülür derecede geçerlidir, büyük olasılıkla bir dereceye kadar imalat ürünlerinin üretiminde de öyledir. İmalat ürünleri küçük ölçekli bağımsız mamul üreticileri tarafından üretilmeye devam edilerek, hatta *Verlagsystemi*[6] türevine doğru son derece kısmi bir dönüşüm yapılarak, bu alandaki üretimin ciddi ölçüde genişlemesi söz konusu olabilmiştir. Sektörel ya da yerel düzeyde kapitalist olmayan bu ilişkilerin genel olarak kapitalist pazarın ya da kapitalist dünya ekonomisinin bir parçası olduğuna ve ona tabi olduğuna da kuşku yok elbette. Yine bu üreticilerin ekonomik olarak rasyonel oldukları da şüphe götürmez, gerçi bu rasyonellikleri kapitalist olmayabilir, belki de böylesi bir rasyonellik teknik nedenlerden ötürü elde edebilecekleri bir şey değildir.

Dünya kapitalist sisteminin gelişimine tabi, kapitalist olmayan sömürü yöntemlerinin en etkileyicisi köle emeğine dayalı üretimdir; bu batı yarıkürede açıkçası tamamen yeni bir kurumdur. Aslında dünyanın kapitalist gelişimi bağlamında feodal ilişkilerin gündeme gelmesi, bir üretim ilişkisinin değiştirilmesi ya da üzerinde oynanmasından ibarettir; en azından modern endüstriyel kapitalizmin zaferine kadar, belli koşullarda neredeyse her yerde evrensel olarak hayata geçme potansiyeli taşıyan budur. Köleciliğe gelince (ekonomik açıdan köleciliğin önemsiz bir biçimi olan hizmetçilik şeklindeki kölecilik haricinde) bu sisteme tarihte nadiren ve az rastlanır. Muhtemelen esasen kölecilik üstüne kurulmuş olan tek gerçek sosyo-ekonomik sistem örneği 16. ve 19. yüzyıllar arasında Karayipler'in karasal kısımlarında ve Güney Amerika kıyı şeridinde

6 Üretimin ve imalatın küçük ev atölyelerine ve imalathanelere dağıtılarak taşeron sistemiyle gerçekleştirilmesi – ç.n.

görülmüştür. Bu sistemin tipik üretim birimi olan köle plantasyonu esas olarak denizler aşırı ihraç edilecek malların üretimine göre tasarlanmış olduğundan, kölecilik sistemi açıkça kapitalist gelişmenin tali bir unsuru olarak ortaya çıkmıştı. Yine de, her ne kadar bir plantasyon sahibi de dünya pazarında iş gören herhangi bir üretici gibi hesaplar yapmak zorunda olsa da, ne ekonomik ne de sosyal bakımdan onu kapitalist girişimciyle bir tutabiliriz. Böyle bir özdeşleştirme, Robert Fogel ve diğerlerinin, köleciliğin ekonomik yapısı hakkında yaptıkları, teknik olarak son derece ayrıntılı araştırmalara da en azından bir tarihçinin gözüyle gölge düşüren bir yanılgıdır.

Köle plantasyonu, kapitalist dünyanın belli koşullar altındaki taleplerine yönelik oldukça özel bir karşılıktı. Bu koşulları, belki de yerel emekgücünün olmadığı ve gönüllü göçlerin gerçekleşmediği koşullarda epeyce standartlaşmış, ihracata yönelik kitlesel tarım üretimi (en belirgin olarak şeker) biçiminde özetleyebiliriz. Alternatif emekgücünün olmayışı, nüfusun son derece az olmasına (West Indian adalarında olduğu gibi asıl yerli halkın yerinden edilmesi sonrasında); herhangi bir koşul karşılığında ya da önerilen koşullarda ücretli işçinin göç etmeyi reddetmesine ya da (şu veya bu sebeple fiziksel baskı rejiminin imkânsız olduğu yerlerde) yerel emekgücünün plantasyonlarda çalışmayı reddetmesine bağlı olabilir. Bundan ötürü, Hint Okyanusu'nun şeker adasındaki, Trinidad ve Guyana'daki, Küba ve Peru'nun ücra kalmış vahalarındaki plantasyonlara Asya ve Okyanusya'dan, sözleşme usulüyle bağlanmış işçilerin ithal edilmesi gibi yarı köleci düzenlemeler hâlâ önem taşır. Alternatif emekgücünün yokluğu 19. yüzyıl ortalarında Peru'daki göç tartışmalarıyla kendini belli eder; Peru, kıyıdaki plantasyonlar için tüm olası emek kaynaklarını dikkate almış ancak birini gözden kaçırmıştır; 20. yüzyılda bu emekgücünün büyük kısmını, iç bölgelerden kıyılara önce mevsimlik işçi ve sonunda kalıcı olarak göç eden yerliler oluşturacaktır.

Feodal ve yarı feodal düzenlemeler daha karmaşıktır, çünkü neredeyse daima mevcut bir sosyal yapısı olan nüfusa yukarıdan dayatılır. Gerçi çok daha az bir ölçekte bu düzenleme-

lerin, feodal Avrupa'dan devşirilen ve fatihlerin getirdiği gelenekler, kurumlar ve kanunlardan etkilenme olasılığı da vardı. Öte yandan, Güney ve Kuzey Amerika'da şu an mevcut durumdaki beylik mülkü (*hacienda*) fetih kurumlarınca sağlanmamıştır, hükümet politikalarından bağımsız olarak gelişen ve büyük oranda onun aleyhinde bir yenilikti, gerçi sonunda kabullenildi ve bağımsızlığın sonrasında da hükümetin yerini aldı.[7] İsmi de yeniydi; kelime köken olarak, arazi ya da şahıs üstünde özel bir hakka atıfta bulunmaz, yalnızca herhangi türde likit varlık, taşınabilir ya da taşınamaz mal anlamına gelmektedir.

Kolonyal Güney ve Kuzey Amerika'daki (ve bağımsız cumhuriyetlerdeki) *hacienda*lara ilişkin rahatlıkla iki önermede bulunabiliriz. Birincisi, dış ilişkileri bakımından ne kurumsal ne de ekonomik açıdan feodal nitelikteydiler. Büyük toprak sahipliği soyluluk statüsü anlamına gelmiyor, beraberinde bunu getirmiyordu. Büyük tarım arazileri (gerçi başlangıç evrelerinden itibaren nominal büyüklükleri azalsa da)[8] tüccarlar ve diğerleri tarafından spekülatif bir temelde serbestçe alınıp satılıyordu. H. Favre'ın verilerine göre Huancavelica'da (Peru) 1690-1760 arasında kaydedilen 11 *hacienda*dan sadece biri, en az üç nesildir tek bir ailenin mülkü olmuştu ve geri kalan 7 *hacienda* en az üç kez satılmıştı. Her şeyden öte *hacienda*nın amacı yukarıda sözü edilen yerel-üstü pazara yönelik üretim yapılması ve son tahlilde kârdı.

Hayli çelişkili biçimde Amerika koşullarında, bizatihi bu amaç girişimci davranışın bariz biçimde bazen sahiden kapitalist olmayan bir yöne sapmasına yol açabilirdi; belki bunun tek istisnası –Cizvitler gibi– büyük kurumların rasyonel biçimde idare edilen mülkleriydi. Bu durum hem pazarın sınırlamalarına hem de üreticilerin maruz kaldığı –dünyaya ihraç edilen,

---

7 Bunun oluşumunun en kapsamlı tahlili F. Chevalier, *La Formation des grands domains au Mexique* (Paris, 1952) kitabındadır. Kısaltılmış tercümesi, *Land and Society in Colonial Mexico: The Great Hacienda* (Berkeley ve Los Angeles, 1963).

8 Aşağıda sözünü edeceğimiz nedenlerden ötürü bir *hacienda*nın altında bulunan nominal araziyle –bilindiği ölçüde– herhangi bir zamanda kullanılan fiili arazi arasında açık bir ayrım yapılmalıdır.

köle plantasyonlarında üretilen önemli tarım ürünleri haricinde– kontrol edilemez belirsizliklere bağlıydı. En uç durumlarda pazar o kadar küçüktü ki kâr maksimizasyonu bir seçenek bile değildi. Bundan ötürü Michocan'daki Del Monde *Hacienda*sının (Meksika) hayvan etiyle postunu satabileceği yeterli sayıda müşteriye erişimi yoktu ve açıkça ekonomik olarak asla sağlam bir duruma gelmedi.[9] Daha yaygın olarak *hacienda*ların ikili bir politikası vardı. Pazarlarda mevcut ne varsa tekelleştirmenin peşindeydiler –asıl olarak varlıklı şehirlerin ve maden arazilerinin etrafı– bunun için köylü üreticileri pazardan dışlıyorlardı, yani tüm iyi arazileri kaplayacak biçimde *hacienda*yı genişleterek muhtemelen eskiden kendi kendine yeten köylüleri de tüketici statüsüne sokup açıkça onları rekabet sahasından da dışlıyorlardı. (*Hacienda*ların yerel pazarın civarında gelişmesi, daha ücra yerdeki köylüleri etkin rekabetin dışına atmıştır.) Aynı zamanda, olası herhangi bir dalgalanmayı dengeleyecek çeşitlilikte kaynak ve ürünü içinde barındıran, yeterince geniş bir arazi kurmanın peşindeydiler. Meksika'da Porfiria[10] dönemindeki *hacendado* bunu şöyle ortaya koyuyordu:

> İyi bir *hacienda*nın suyu, işlenmeye hazır toprağı, çayırlığı, ormanı, kaktüsü, taş ocağı, kireç ocağı vs. her şeyi olmalıdır. Böylece ürünler birbirini tamamlar. Kaktüsten üretilen *pulqu*enin geliriyle (alkollü bir içecek) maaşlar ve işçilerin ihtiyaçları karşılanır. Meraların geliri hasada destek olur. Dağlarda kömür yakan yerlilerin ürettikleri ürün, vergilerin ödenmesini sağlar. Diğer bazı tarım ürünlerinin sağladığı gelir de beklenmeyen masrafları çıkarır. Böylece ana hasadın satılmasıyla elde edilen gelir bir sonraki yılın masraflarını çıkarır ve hiç değilse

---

9 Luis González, *Pueblo en vila* (1968), s. 52, 56, 91.

10 Asıl adı José de la Cruz Porfirio Díaz Mori, Meksikalı asker ve politikacıdır. Tartışmalı bir siyasetçidir, 1876-1911 yılları arasında Meksika başkanlığını yürütmüştür. 1876'da bir askerî darbeyle iktidara gelmiş ve sonraki otuz beş yıl boyunca Porfiriato olarak bilinen bir döneme başkanlık etmiştir. Bu, Meksika'nın dış borçlarının ödendiği, pesonun dolarla yarıştığı yanıltıcı bir refah dönemiydi. Döneminde görülmedik ölçüde kan dökülmüş ve zenginleşmeden, dar bir siyasi grup ve Amerikalı dönemin zengin aileleri nasiplenmiştir. Meksika Devrimi sonrasında Fransa'ya iltica etmiş ve orada ölmüştür – ç.n.

biraz da kâr bırakır. Her şeyi içinde barındırmayan bir *hacienda*nın kısa sürede kıtlığa düşmesi kaçınılmazdır. Kıtlıkları önlemek için her şeyi olmalıdır ve bunun da tek yolu *hacienda*nın genişletilmesidir.[11]

Ancak Florescano'nun belirttiği gibi aynı zamanda toprak sahipleri açısından mantıklı politika "*hacienda*larından bir yıl büyük kârlar ve sonraki yıl büyük zararlar değil sabit ve düzenli bir gelir elde etmeleriydi", zira iklimin, verimdeki dalgalanmaların ve sınırlı pazarların risklerini savuşturacak kadar büyük potansiyel kârlar söz konusu değildi. Dolayısıyla *hacendado*nun tutumu, bir nevi sosyal statüsüne yakışacak kazancı devşirme derdine düşmüş ve bunun keyfini sürebildiği sürece büyük arazinin yönetimiyle pek de ilgilenmeyen rantiyenin tavrıyla örtüşür ya da ona dönüşür.[12] Hatta bunu, büyük arazilerin ve bu arazilerde ya da onun egemenliğinde yaşayan çok sayıda insanın üstünde kontrol sahibi olmanın saygınlığını, arazisinin ürettiği servetten daha fazla önemseyen yarı feodal tutuma benzetmek de mümkündür. Gerçekten kâr getiren pazarların uzağında kalan ücra ve devasa arazilerde (ya da genel gerileme dönemlerinde) bu türde tavırlar iyiden iyiye baskın gelme eğilimindedir. Kısacası, *hacienda*lar kapitalist pazar ekonomisinin ister kenarında ister içinde yer alsınlar, muhakkak kapitalist girişimler olmak zorunda değillerdir.

İkinci olarak, *hacienda*ların iç işleyişi ve ilişkileri ancak feodal olarak tanımlanabilir. Toprak sahiplerinin And Dağları'ndaki köylülerden talep ettiği zorunlu çalışma ve ödemeler şüpheye yer bırakmayacak biçimde feodal sistemle benzerlik gösterir. Yine de bu kölelik ya da serflik ilişkilerinin sadece (ya da hiçbir zaman) geleneksel bir geçmişin kalıntıları olmadığı, pazar için artan üretime bağlı olarak belli koşullarda pekiştirildiği ve daha detaylı hale geldiği de belirtilmelidir. La Convención'da 1917 yılına nazaran 1950'lerde feodalizm kesinlikle çok daha fazla gelişmiş durumdaydı. Benzer bir olgu, ihracata

11 E Florescano, *Estructuras y problemas agrarios de México (1500-1621)* (1971) kitabından alıntılanmıştır, s. 142.

12 *A.g.e*, s. 141.

yönelik pazarda buğday talebinin artmasıyla, 19. yüzyılın ikinci yarısında Şili'de de gözlemlenebilir.

Bununla birlikte bu "bağımlı feodalitenin" kimi tuhaf özellikleri ve katı sınırları mevcuttur. Az önce belirtildiği gibi belli açılardan, fiilen dünya kapitalizminin zaferiyle pekiştirilmektedir. Böylece *hacendado*ların feodal patronlar gibi davranma eğilimi, yani bağımsız siyasi, askerî iktidar uygulamaları, sömürge döneminde kral tarafından katı biçimde kontrol altında tutulurken, bağımsızlık döneminde daha sık görülür, en azından etkili ve merkezî devlet iktidarının epey gecikmeli biçimde yeniden tesisine kadar böyle olmuştur – örneğin Peru'da merkezî devlet tesisi, Leguía (1919-1930) dönemine kadar gerçekleşmemiştir. Tarihçi Macera, Peru'nun kolonyal döneminde "*Peon*ların, efendilerinin siyasi çıkarlarını tatmin etmek üzere askerî olarak seferber oldukları bir zamanı anımsamaz."[13] Tam aksine toprak sahipleri köylüleri zorunlu çalıştırma sisteminde daha büyük sömürüye tabi tutarak pazar üretimini genişletmeyi uygun bulabilirler.

Feodalleştirmenin hem ekonomik hem de sosyal kısıtlamaları vardı. Pazarların ücra olmasının yaptığı etkileri, örneğin aşırı nakliye masrafını halihazırda gördük. Büyük kentler ve maden arazileri için gıda üretimi –kırsal alandaki nüfusun büyük kısmı kendi kendine yetiyordu– bölgesel kimi ihtiyaçlar haricinde önemli bir tarımsal gelişme gerektirmiyordu. Pratik amaçlarından ötürü Güney ve Kuzey Amerika'nın çoğu bölgesinde herhangi bir ölçekte pazarlanabilir olan tek ürün çiftlik hayvanı ürünleriydi (örneğin post ve belki de yün) ve beylik ekonomisinin büyük kısmı devasa hayvan çiftliklerinden oluşuyordu. 1962'ye gelindiğinde bile Kolombiya'nın toplam arazisinin yarısından fazlası "*de utilización agropecuaria*"ya[14] ayrılmıştı, ülkede 15 milyonluk nüfusa karşılık 10 milyon sürü hayvanı mevcuttu.[15] İş gücü talebi fazla değildi. Örneğin şeker gibi en

13 P. Macera, *Feudalismo colonial americano: el caso de las hacienda Peruanas* ("Acta Historica" XXXV, Szeged, 1971), s. 4.

14 Toprağın hayvancılık ve tarım için kullanılması – ç.n.

15 CIDA, *Tenencia de la tierra... Colombia*, s. 18.

önemli ihracat ürünleri (madenler haricinde) 19. yüzyılın ortalarına kadar serfler değil köleler tarafından üretiliyordu.

Kapitalist gelişme bağlamında bu sömürü yönteminin sınırları üstüne düşünürken elbette iki farklı konuyu akıldan çıkarmamak gerek: Birincisi, kapitalist pazar için herhangi bir geniş ölçekli üretimin sınırlı kapsamını; ikincisi de zorunlu emeğe dayanan tarımsal kuruluşun sınırlamalarını. Birinci husus genellikle gözden kaçırılır. Henüz 1950'de dünyanın ikinci kahve üreticisi olan ve tüm ihracat gelirinin % 80'ini kahveden elde eden Kolombiya'da bile kahve ekili alanlar toplam 650 bin hektardı ya da tüm ülke yüzölçümünün % 0,5'lik dilimini oluşturuyordu. Daha gerçekçi bir dille ifade edersek, bu oran, 1960'larda ülkenin önemli bölgelerinde tarım amacıyla kullanılan arazilerin % 5'ine (Andlar ve Karayipler) tekabül etmektedir.[16] Küçük Orta Amerika ülkesi Honduras'ta, 1952'de ülkenin sadece % 15'i tarım arazisi olarak kullanıyordu. Bunun % 70'ine geçim ekonomisine ait ürünler ekiliydi ve % 30'u ise ticari tarım ürünleri için kullanılıyordu.[17] Daha ziyade, emperyalizm öncesi dönemde tarım ekonomisinin pazar sektörü en azından eşit olarak sınırlandırılıyordu. Yerel şehirlerin normal gıda ihtiyacının civar kasabalardan ve ağırlıklı olarak da akrabalardan, eş dost ve ahbaplardan alışveriş yoluyla karşılandığını da akılda tutmakta fayda var.

Aynı zamanda ödemelere ve zorunlu hizmete karşı olan köylülere geçim tarımı yürütecekleri küçük arazilerin tahsis edilmesi temelinde bir "derebeylik sistemi" de otomatik olarak toprağın büyük kısmını zaten epey az olan pazara yönelik üretimden çekip alır. [...] 1959'a gelindiğinde bile, ağırlıklı olarak yerli nüfusun yaşadığı güneyin dağlık bölgelerinde, *hacendado*ların doğrudan kullandığı toprak Cuzco departmanında % 12, Puno'da % 7 ve Apurimac ve Ayachucho'daysa % 4'tü.[18]

16 *A.g.e.*, s. 45.

17 L. Becerra, *El Problema agrario en Honduras* (Havana, 1964), s. 14-15.

18 Plan Regional del Desarollo del Sur del Peru II, R. Montoya'nın, *A proposito del caracter predominantemente capitalista de la economia peruana* kitabından alıntıdır, (Lima, 1970), s. 105.

Dolayısıyla toprağın ve nüfusun büyük bir kısmı, tarımsal teşebbüs aracılığıyla sömürülmüyordu, gerçi diğer sömürü biçimlerinin dışında değillerdi – örneğin ekonomik olmayan hizmetler için açık tehdit, ürünlerin zorla teslimatı ve (ister beyaz, ister *mestizo* ister *mulatto* olsun) tüccarlar, tefeciler, alkol satıcıları aracılığıyla gelen sömürü gibi. Tıpkı Meksika Huasteca bölgesinde olduğu gibi bunun en aşırı durumlarında, ikili bir ekonomi gelişebilirdi: Bu bölgede, dağlık yerlerdeki kendi kendine yeten kalabalık yerli toplulukları, kıyı şeridindeki düzlüklerde yaşayan, hayvancılığa dayalı *hacienda*ları yürüten yerli olmayan nüfusla neredeyse hiç etkileşime girmeden varlığını aynı anda sürdürmüştür, ta ki yerli olmayan yerleşimciler buraya nüfuz edip 18. yüzyılda ve sonrasında, toplulukları içeriden sömürür hale gelene dek.[19] Öte yandan, köylülüğün direnişi de hafife alınmamalı, çünkü topluluk örgütlenmesi, sömürge kanunlarınca belli sınırlar içinde yasal olarak tanınıp devamlılığı sağlanan bir örgütlenmeydi. *Hacienda* ekonomisine dahil olsalar da *comunero*ların[20] nispi bağımsızlıklarını önemsediklerine ve kendilerini *hacienda* köylülerine ya da *colono*lara[21] nazaran üstün gördüklerine dair belirgin emareler mevcut. Yerli bölgelerinde topluluğun yasal statüsü ya da ekonomik işlevi ne olursa olsun, bu aygıt yerli olmayanların reddedilmesini ve kültürel etkileşime karşı koymayı sağlama alır. Macera'nın da gözlemlediği gibi kolonyal dönemde bu topluluğun içinde görülen dinî ve sivil hizmetlerin sayısının artırılması, yerlileri İspanyollara hizmet etmenin yükümlülüklerinden kurtarmanın bir aracıydı ve bu amaca yönelikti. Aynı sebepten ötürü Paez Yerlileri (Kolombiya) yerel pazarda satış yapmayı onur kırıcı bulur: "Bu, beyaz işgalcilere boyun eğmenin bir göstergesidir"[22] onlar için. Toprak sahiplerine yönelik bu direnişin sadece bağımsız köylülerle sınırlı kalmadığını da belirtmek gerek belki. *Hacienda*-

19 G. Stresser-Péan, "Problèmes agraires de la Huasteca ou region de Tampico (Mexique)", CNRS, *Les problems agraires des Amériques Latines* (Paris, 1967), s. 202.

20 Comunero: Toprağı ortak kullananlar – e.n.

21 Colono: Kiracı çiftçi – ç.n.

22 Macera, *Feudalisma*, s. 17.

nın içinde ya da dışında tüm yerliler bunu kendilerine ait olduğunu düşündükleri bir toprağın işgali olarak görüyorlardı. Durmadan Rus *muzhik*lerini anımsatan bir yapı sergileyen And Dağları'nın *hacienda* serfleri de pratikte, teoride oldukları kadar güçsüz değillerdi. Topluca işi ağırdan almak gibi paha biçilmez bir kolektif beceri vardı ellerinde. Her şeyden öte, daima oradalardı ve özellikle de geleneksel olarak işletilen devasa arazilerde her ne yapıyorlarsa, toprak sahibi bunların büyük kısmını kontrol edemiyor hatta bilmiyordu. Gerek içeriden gerek dışarıdan toprak sahibinin ekonomisini denemeye tabi tutup içine sızıyorlardı. Hem geleneksel *hacendado*larda hem de köylülerde var olan, iki tarafın da karşılıklı birbirini sömürdüğüne dair o tuhaf duygunun nedeni budur.

Aslında bildiğimiz kadarıyla salt *hacienda* sisteminin içinde yer alan köylü sayısı ancak azınlığı oluşturuyordu.

[...]

Bağımsız köylüler de elbette emekgücü açısından komşu topluluklara bel bağlayan *hacienda* ekonomisinin bütünüyle dışında değillerdi. Ayrıca belirgin herhangi bir tarihte yürütülen bir araştırma, uzun dönemler boyunca ilişkideki hatırı sayılır dalgalanmaları açığa çıkarır. Üstelik bağımsız olsun olmasın herhangi bir köylü, hele de yerliyse, (yerli olmayan) toprak sahibi sınıfın herhangi bir üyesinden daha alt sınıftı ve ekonomik nedenlerin dışında da tahakküme tabiydi. Öyle ya da böyle geleneksel ekonominin kapsamı açıkça kısıtlı görünmektedir.

Dolayısıyla, herhangi bir türdeki geniş ölçekli tarımın gelişiminin önündeki esas engel, tarımın ne feodal ne de kapitalist bir sektöründe çalışmak isteyen veya buna ihtiyacı olan köylülerdi. Şu veya bu yolla topraklarına el koymak köylüleri emekgücü haline getirmenin bariz yöntemlerindendi. Öte yandan *haciendaların* genişleme süreci (büyük oranda köylülerin topraklarına haksız biçimde el uzatarak) yüzyıllar boyunca muhtelif hızlarda sürdüyse de, toprakların tümden gasp edildiği örnek birkaç örnekle sınırlıdır ve bunlar da genellikle 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. 1910 itibarıyla Maya ailelerinin % 90'ının topraksız kaldığı Yucatan'da ve Díaz yönetimi sıra-

sında Morelos'un (Meksika) şeker arazilerinde olduğu gibi kimi örneklerde pazarın talepleri açık seçik görünür durumdadır. Sözgelişi Bolivya'da Melgarejo (1866-1871) yönetimi sırasında ve daha sonraki dönemde olduğu gibi toplulukların sistematik soykırıma maruz kaldığı diğer örneklerde pazar öğesi bu denli bariz değildir. Bununla beraber bu türde örneklerin temsilî nitelikte olduğunu düşünmek, hatta latifundiya sisteminin muazzam genişlemesinin ya da daha doğrusu verimli toprakların büyük arazilerin tekeline girmesinin, ekonomik olarak buralarda çalışmaya mecbur, topraksız veya iyiden iyiye uçlardaki kırsal nüfusun ortaya çıkışında başlı başına bir neden olduğunu varsaymak akıllıca olmayacaktır.

Toprak sahiplerinin (a) ekonomik dışı nedenlere bağlı gözle görülür bir baskı unsuruna sahip oldukları ve (b) büyük toprak parçaları üstünde mülkiyet hakkını genişlettikleri bir sistemin varlığı, haliyle bu avantajları kullanan bir ekonomik sömürü lehine işler – en azından nüfusun nispeten yoğun olduğu ve yerleşilmemiş toprakların kolay erişilebilecek mesafede olmadığı bölgeler açısından durum böyledir.[23] Bununla birlikte, lord topraklarında üretimin gelişmesinde, kölelik benzeri iş gücü, muhakkak en çok çıkar sağlayan sömürü biçimi olmayabilir. Aslında, belli başlı istisnaları olmakla birlikte, toprağın yarıcı kiracılık ve ucuz ücretli emek bileşimiyle ekilip biçilmesi daha ehven bir sistem olabilir. Yarıcılık (ya da aynî kira) lorda ait topraklarda çalışmak istemeyen köylülerin elinden, pazarda alınıp satılabilir üretim fazlasının alınması için ya da ihracata yönelik tarım üretiminde iş gevşek tutulduğunda bir avantaj sunar. [...] Zorunlu çalışma sistemine kıyasla ücretli işçiliğin daha esnek olma avantajı vardır, ihracata yönelik üretilen çoğu mahsulün mevsime göre muazzam değişiklik gösteren emekgücü talebi düşünülürse, bu önemli bir etmendir. Ayrıca ücretli emeğin serf emeğine göre daha ucuz olduğu da şüphe götürmez. Nisbi gelir için yapılan bu türde hesaplamalar da serflerin

23 Latin Amerika'nın büyük kısmındaki son derece düşük insan/toprak oranıyla *hacienda*nın dışında –ve bazen içinde– işgal edilmemiş toprakların erişilebilir olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

topraksız işçilerden kat kat iyi olduklarını gösteren genel veriler de bunu gösterir. Aynı zamanda *colono* arzulanır bir konum olarak görülmekteydi ve bir köylünün arazi parçasından sürgün edilebilmesi, isyankâr serflerin ensesinde daima bir tehdit unsuruydu. Bu elbette serflerin koşullarının herhangi bir açıdan tatmin edici olduğu anlamına gelmez.

[...]

Ücretli emeğin en önemli sorunu herhangi bir emekgücündeki sorunla aynıydı: Nasıl elde edileceği. Yine de sömürge döneminin bir kısmına özgü başka bir zorluğu da unutmamak gerekir. Bu dönem boyunca küçük para birimleri kıtlığı vardı (işçilerin ücretleri gümüş ya da altınla ödenemeyecek kadar düşüktü). Bu durum avans kredi sistemini, yerel para biriminin dışında özel paraların kullanımını, aynî ödemeleri ve *tienda de raya*[24] kullanımını teşvik etmiştir; bunlar, emekgücünün borç ilişkileriyle *hacienda*lara bağlanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda haliyle geçim tarımı yapılan arazilerin hibe edilmesi aracılığıyla nakit dışı ödeme yöntemlerini de teşvik etmiştir.

Öte yandan bu özel durum olmasa da emekgücünü *hacienda*lara dahil etmek ve onlarda tutmak için büyük olasılıkla muhtelif borç esareti biçimleri (*peonage*) geliştirilmiş olmalıdır. Chevalier ve Macera gibi belli başlı otoritelerin öne sürdüğü haliyle, emekgücünün *hacienda*ya bağlanması için bunun asli bir yöntem olup olmadığı pek çok sebepten ötürü kuşkulu bulunmuş olsa da, bu savların içinde en azından biri, borcun işçi işveren ilişkilerine kalıcılık sağladığını inkâr etmez. Doğrusu kolonyal dönemde köylülerin toprak sahiplerine olan borçları hakkında pek az şey biliyoruz ve 19. yüzyıldaki durum hakkındaysa neredeyse hiç bilgimiz yok. Muhtemelen köylülerin bağımlı hale getirilmesinden tek bir etkeni sorumlu tutmak hatalı olurdu. Bu amaca yönelik tüm yöntemlerin meşruluk açısından zayıf yönleri mevcuttur. Dolayısıyla emekgücü devşirmek için

24 Köylülerin temel ihtiyaçlarını gidermek için alışveriş yapmaya mecbur tutuldukları ve borçlanmalarına katkıda bulunan, okuma yazması olmayan insanların imza yerine çizik atması nedeniyle, *tienda de raya* ismini almış büyük dükkânlar – ç.n.

topluluk topraklarına el konmasının "asıl yöntem" olduğu tezi, borç esaretinin ana yöntem olduğunu öne süren tez kadar eleştiriye açıktır. Emperyalist dönemden önce, Latin Amerika'nın çoğu yerinde, toprak sahipleri sayıca son derece az ve ekonomik olarak gelişmemiş bir cepheyken, köylüler cephesi nispeten kendi kendini çekip çeviren bir nitelikteydi. Böyle bir ortamda hem lord sömürüsünün kapsamı hem de gelir teşviklerinin ya da baskıların köylüler üstündeki etkisi epeyce sınırlıydı. Öte yandan, toprak sahiplerinin, ekonomik nedenlerin dışında da elle tutulur bir kumanda ve hâkimiyet gücüne sahip tartışmasız (kırsal alanda) egemen sınıf olduğu bir toplumda, köylüleri şu veya bu yöntemle belli derecede bağımlı kılabilme becerileri gözden kaçırılmamalıdır, tabii ki köylüler kitlesel göçle toprak sahiplerinin ve egemenlerin dünyasından kaçıp kurtulamadığı sürece. Ve bireysel firarlardan farklı olarak, sınırdaki ekilip biçilmeyen, yerleşilmemiş arazilerde küçük ve bağımsız yerleşimler kurulmasıyla neticelenen toplu göçlerin pek işe yaramadığı da büyük olasılıkla gösterilebilir. Üstünde yaşadığı toprağı (haklı olarak) kendi malı gören köylüler, hakkına tecavüz edilmesine ya da toprakları yabancı fetihçiler tarafından zorla ellerinden alınmasına rağmen toprağını kolay kolay terk edip gitmeye asla yanaşmaz. Asırlık geçmişe sahip ısrarlı mücadeleler de bunun kanıtıdır.

Kısacası, toprak sahiplerinin ekonomilerini modernize etme güdüsü zayıf kaldığı (ya da aralıklarla zayıfladığı) müddetçe tipik "geleneksel" *hacienda*nın ezici bir emekgücü sıkıntısı olmamıştır. *Hacienda,* arazilerinde vasat düzeydeki düzenli ihtiyaçlarını gidermek için normalde yeterince kiracı çiftçi bulundurabilirdi ki *hacienda*nın arazisi toprak sahibinin ekip biçtiğinden çok daha geniş bir alanı kapsardı. Muhtemelen ekonomi dışı baskı yöntemleriyle örneğin *hacienda*nın tekelindeki kaynakların kullanımını teklif ederek, daha fazla emekgücü için komşu topluluklara başvurabilir ya da buna yönelik düzenlemeler yapardı. (Martínez Alier'in savlarında da bu belirtilmiştir.)[25] İktidarının alanına giren köylülerin çoğundan şu veya bu biçim-

25 Joan Martínez Alier, *Relations of production in Andean Haciendas* (1972).

de gelir elde etmek için yararlanabilirdi. Bunun ötesinde pek az şeye gereksinim vardı. Örneğin ihracata yönelik üretim gibi, daha ileri seviyede üretimle uğraşan *hacienda*larda, özellikle de köleliğin kaldırılmasından sonra kuşkusuz işçi sorunları vardı. Ancak bunlar özel durumlardı.

Latin Amerika'nın iç kısımlarının dünya ekonomisine tam manasıyla girmesiyle yani 19. yüzyılın ortasından sonra, koşullar çarpıcı biçimde değişikliğe uğradı; *hacienda* sisteminin önceki ve sonraki halinin görünüşte benzer olması ve fetihten itibaren "esas olarak kapitalist" olduğunu kanıtlama girişimleri nedeniyle bu değişimin önemi yeterince fark edilmedi. En azından uzunca dönemler boyunca eski *hacienda*lar, John Womack'ın tabiriyle söylersek, "ticari olmaktan çok sembolik bir işleve" sahiplerdi. Bu dönemden itibaren, büyük tarım arazilerinin fiilen yabancı kapitalistlerin eline geçmediği koşullarda bile, *hacienda*larda birer işletmeye dönüşme güdüsü ağır basmaya başladı.

Ancak, giderek daha fazla ticarileşen *hacienda*lardaki emek sorunlarına kafa yorarken sırf bu emek talebini değil aynı zamanda bunun nasıl sağlandığını da göz önünde bulundurmalıyız. Zira hem demografik büyümenin (toprak için artan bir baskı yaratarak) hem de kapitalizmin köylü ekonomisine ve topluluklara etkisi alabildiğine önemliydi. Dolayısıyla plantasyonlar ve madenler için göçmen emeğinin kiralanma yöntemi, yani işçilerin iş akdine göre ödenen avansın karşılığını vermek için çalıştığı *enganche*, asıl olarak küçük köylü kesimi içeriyordu; en azından Peru'da böyleydi. Bu durum, hem içinden *enganchedore*leri çıkaran bir köylü "burjuvazisinin" varlığına hem de nakit avans yönteminin insanların göç etmesi için yeterli bir güdü oluşturduğuna işaret eder. Köylerde nakit ihtiyacı sadece yoksulluktan değil, büyük düğün masraflarından, cenazeleri, şenlik ve topluluk vazifelerini ifa etmede karşılıklı rekabetten ya da daha etkin bir köylü arazi piyasasından da ileri geliyordu. Öte yandan bu da –en azından bu konunun uzun uzadıya araştırıldığı Orta Peru'da– hem küçük üreticiler için pazarın büyümesiyle hem de geniş ölçekli tarım teşebbüsleri-

nin, tarım vadilerindeki küçük ya da orta ölçekli (beyaz) tarım arazilerinin ve kilise topraklarının satılmasını sağlayıp dağlık arazilerde hayvan besiciliğine odaklanmasıyla canlanıyordu. Küçük arazilerin ve diğer malların alıcısının göçmenler olması önemlidir –bu bölgede– söz konusu alıcılar şaşırtıcı derecede daha iyi durumdaki köylülerin içinden çıkmışlardır.

Bununla birlikte baskı unsuru ya da bireysel bağımlılık (ki bu aynı anlama gelir) hem en kolay başvurulacak yöntem olması hem de köylülerin bağımsızlıklarından vazgeçmeye gönüllü olmamaları nedeniyle önemini koruyordu. Bu, yoğun bir yerel nüfusun, yani kır proletaryasının olmadığı bölgelerde özellikle belirgindi. Zorunlu çalışma sisteminin en bariz kullanımı –ister kiracı çiftçilik ister başka yollarla olsun– en çok böylesi yerlerde görülmektedir. Arjantin Jujuy'daki şeker tarım arazilerinin, 1920'lerde, And Dağları'nın tepelerinde bulunan ekonomik olmayan komşu latifundiyalar tarafından satın alınmasında böyle olmuştur; yerli kiracı çiftçilerin kira parasının yerini emekgücü almış, yani yerliler şeker kamışı kesmek üzere zorla çalıştırılmışlardır. Porfiria döneminde, Morelos'ta (Meksika) özellikle de ücra bölgelerdeki şeker plantasyonları, topraklarından edilmiş geniş köylü nüfuslarını geniş tarım arazilerinde, bütünüyle topraksız ve bağımlı hizmet gücü olarak kalıcı biçimde yoğunlaştırmayı yeğliyordu. Böylelikle de yöneticiler, "kendilerine nefret besleyen ve daha kabarık bir ücret için her an başka bir yere çekip gitme potansiyelinde olan yerel köylülere tehlikeli ve aşağılık biçimde bel bağlama derdinden" kurtulmuş oluyorlardı. Fazladan emekgücü için Puebla ya da Guerrero'dan gelen sözleşmeli göçmenlere güvenebilirlerdi, onların da borçlanma durumu bağımlılığı güvence altına alıyordu.[26] (Politika başarısız değildi: Tenango'nun sindirilmiş ve kendini güvende gören yerli emekçileri Zapata ayaklanmasına katılmamışlardır.)[27] Tıpkı Şili'de açıkça görüldüğü gibi, kiracı çiftçiliğin zaten yerleşik olduğu bölgelerde, zorunlu

26 J. Womack, *Zapata and the Mexican Revoliton* (1969), s. 47.

27 A. Warman (ed.), *Los campesinos de la tierra de Zapata I Adaptación, cambio y rebelión* (1974), s. 108-109.

çalışmayı artırma ve mümkün olan yerlerde köylü çiftliklerini azaltma istemi son derece barizdi. Tam tersi, Martínez Alier'in işaret ettiği gibi, yerel köylülerin *hacienda*nın kaynaklarını fiilen kullandıkları yerlerde, toprak sahibi, sıradan ücretli emekgücüne geçiş yapmayı isteyecek olduğunda, bu durum onun işini zorlaştırabilirdi.

Emek baskısı ve bağımlılığı sisteminde en önemli açık elbette geçici dönemler için büyük emekgücü ihtiyacının hasıl olmasıydı. Bu ihtiyaç çoğunlukla kırsal alandaki topraksız işçiler ya da minifundiyacı köylülerce karşılanıyordu ki onlara kalıcı kiracı çiftçilik önermek ekonomik olmazdı. *Enganche*, yerel emekgücünün el altında olmadığı durumlarda dışarıdan gelenlerden bir emekgücü devşirme aracıydı. "Yabancı olması" ve borç-sözleşmesinin sınırlamaları, işçi talebinin en fazla olduğu mevsimlerde bile işçinin etkin pazarlıktan fayda sağlamasını engelliyordu. Borçlandırma ve zorla çalıştırmanın en kalıcı kozlarından biri ücretli işçinin ücretini pazar seviyelerinin altında tutmaktı.

Dolayısıyla değişen ekonomik duruma tek karşılık, "neo-feodalizmdi". Bunun daha çok (a) *hacienda* sisteminin iyi oturduğu, (b) köylülerin elinin altında alternatif arazilerin olmadığı ya da bunun arzulanır bir seçenek olmadığı, (c) toprak sahiplerinin emekgücü sıkıntısı çektiği, (d) ticari üretimin genişlemesinin sıradışı biçimde hızlı olduğu koşullarda ortaya çıktığı söylenebilir. Başka bir seçeneğin mevcut olduğu ve toprak sahibi açısından tarım arazisini sömürmenin alternatif yöntemleri açık ve anlaşılır olduğunda (her zaman böyle olmayabilir) bu sıkıntılar, toprak sahibinin kaynaklar ya da iktidar üstündeki tekelini kullanmasıyla ya da büyük arazi sahipliğinin getirdiği, sosyal statü ve nüfuzun daha geleneksel ve ölçülemez kimi avantajlarıyla telafi edilebilirdi. Öte yandan, neo-feodalizmin kapitalist dünya ekonomisinin gelişimine, en azından Latin Amerika'da, geçici ve marjinal bir yanıt olduğu (hâlâ da öyle olmayı sürdürdüğü) açıktır.

Marjinaldir çünkü kendine özgü bölgeleri ve onunla ilişkilendirilen ürünleriyle köle plantasyonundan farklı olarak kira-

cı çiftçilerin ekip biçtiği tarım arazisi asla tarımsal üretimin daha geniş pazara yönelik evrensel birimi olmamıştır. Evrensel bir birim olmayışının öne sürülebilecek pek makul bir gerekçesi yoktur ve 18. yüzyılda kiracı çiftçiliği geliştirme eğilimleri ve 19. yüzyılda Şili'nin buğday üretiminde bunların sistematik kullanımı, belli koşullarda bunun pekâlâ böyle de olabileceğini göstermektedir. Bu bir geçiş dönemi uygulamasıydı, çünkü sermaye yoğun tarım faaliyetinin artışıyla, mevsimlik göçebe işçilerden oluşan geniş bir kır proletaryasının daima hazır bulunmasıyla ve hanedanın, toprağı giderek artan biçimde kullanmasıyla, toprağa bağlı geniş bir emekgücünün mali avantajları kısmen azalmıştı. Bu avantajların azalmasının bir diğer nedeni de *hacendado*lar haricinde kimsenin iyi gözle bakmadığı *hacienda* sistemine karşı, sistemin rakiplerinden, mağdurlarından (özellikle köylülerden) ve bu sistemi ülkenin genel ekonomik gidişatında bir engel olarak görenlerden gelen baskılardı.

Aslında 20. yüzyılın ortalarındaki pazara yönelik geniş ölçekli tarımın gelişimi bir dönem için yarı feodal olarak tanımlandıysa bile artık hiçbir biçimde bu şekilde tanımlanması mümkün değildir. Dolayısıyla CIDA araştırmasının yapıldığı dönemde, Kolombiya'da kiracı çiftçilik son derece önemsizdi; Guatemala'da incelenen büyük tarım arazileri (*finca*lar) "tamamen ücretli emeğe dayanmaktaydı"; zorunlu çalışma sisteminin daha geniş dağılımının olduğu Brezilya'daysa bunlar –kısmen yarıcı kiracıları tamamlayıcı nitelikte, kısmen başka kiralık çiftçiliklerle bağlantılı bir biçimde– açıkça büyük oranda tarihsel bir kalıntı halindeydi.[28] Bu üç ülkeyi belirtmemizin nedeni, araştırmanın yapıldığı tarihte bu ülkelerde herhangi bir tarım reformunun hayata geçmemiş olmasıdır. Örneğin Peru'nun Amazon vadilerinde 1930'lar ve 1960'ların başında hâkim olan koşullar gibi hayli istisnai durumlar dışında (örneğin

28 CIDA, *Tenencia de la Tierra... Colombia*, s. 130; .... *Guatemala*, s. 74; *Brasil*, s. 198-199, 221, 227. Dolayısıyla köylü birliklerinin eski liderine bakılırsa kuzeydoğuda "(zorunlu çalışma) günleri senede çok az sayıdaydı ve köylünün itiraz ettiği işin kendisi değil, çiftliği için para ödediği toprak sahibi adına bedava ve zorunlu çalışmanın getirdiği aşağılamaydı." Francisco Juliao, *Combão* (Paris, 1968), s. 75.

La Convención) Latin Amerika'da 20. yüzyılda tarımsal gelişmeyle ilgili herhangi bir bahiste neo-feodalizmi ciddiyetle dikkate almamıza gerek yoktur.

Herhangi bir dönem için ille de ciddiyetle ele alınacaksa, bu olsa olsa, Latin Amerika'nın genişleyen emperyalist dünya ekonomisinin bir parçası olduğu, yani 19. yüzyılın sonlarından 1930 Büyük Buhranı'na kadarki zaman dilimi olabilir. Bu dönem boyunca *hacienda* ekonomisinin, elinin altındaki geleneksel kaynaklardan faydalanarak tarımsal üretimi genişletme istemi –yani tarımsal arazileri genişletme, köylü ve topluluk topraklarının gasbı, ekonomi dışı etmenlere dayanan baskı, zorunlu çalışma, borç köleliği gibi olgular– en üst noktadaydı. Hükümetlerin ister yerli ister yabancı olsun plantasyon sahiplerine ve *hacendado*lara desteği neredeyse sınırsızdı; kırsal alandaki nüfusun direnişi durgunluk dönemindeydi ve gerek devrimci gerek diğer hareketlerin içinde kendini hissettirecek gerilimler henüz birikme aşamasındaydı. Neo-feodal yöntemler ayrıca (Brezilya'da olduğu gibi) bir yere kadar köleliğin lağvedilmesinden ortaya çıkan boşlukları doldurmak için de kullanılabilirdi. Öte yandan, özellikle Kolombiya'da yaşananlarla birlikte, kıta 19. yüzyılın en karanlık tarihsel dönemine sahne olduğu için, Latin Amerika'nın bu dönemine ilişkin bilgiler hâlâ çok yetersizdir. Neo-feodal uyarlamaların bu dönem boyunca hangi alanlarda ve ne dereceye kadar önem taşıdığını ancak daha kapsamlı bir araştırma gösterecektir.

1976

Orijinal makaledeki bazı notlar bu metne dahil edilmemiştir.

9

Bir Neo-feodalizm Vakası: La Convención Peru

I

Peru'nun Cuzco departmanındaki La Convención, 1960'lardan sonra, Peru'daki ve muhtemelen tüm Güney Amerika'daki en önemli köylü hareketine sahne olunca dünyanın geri kalanı tarafından bilinir hale geldi. Bu haklı olarak sosyal tarihçinin ilgi alanına girecektir. Aynı zamanda La Convención, daha genel bir olgunun özel bir şeklini temsil ediyordu ve buna dayanarak ekonomi tarihçisinin de ilgi alanına girebilir. Amerikan tabiriyle "hudut bölgesidir" burası, zira And Dağları'nın doğu kenarındaki (Amazon havzasının batı kıyısı) gelişmemiş topraklardan oluşur, geçtiğimiz on yıllar içinde yerleşilmiş ve ekilip biçilmeye başlanmıştır; toprak ağırlıklı olarak dünya pazarına yönelik ihraç ürünleri için ve ayrıca başka ekonomik gerekçelerle de ekilip biçilmiştir. And Dağları'nın yamaçları boyunca böyle bir dolu bölge vardır; toprak sahipleri, girişimciler ve köylüler kendi yöntemleriyle bu bölgelerin içine nüfuz ederler: Toprak sahipleri, büyük araziler ve ticaretle, köylülerse toprak ve özgürlük arayışıyla. Köylüler çoğunlukla dağlık arazilerden gelen yerlilerdir ve *sierra*[1] ve *altiplano*nun[2] sosyo-ekonomik arka

1 Sierra: Dağlık – ç.n.

2 Altiplano: Yüksek yayla – ç.n.

planı, bu yarı tropik ve tropik doğu yamaçlarında şekillenmekte olan yeni ekonomik yapıları bir yere kadar belirler.

Genel anlamda, bu topraklar geniş birtakım olasılıkları barındıran kolonizasyon örnekleri sunar bize: Tamamen bomboş (yasal olarak sahipsiz) bölgelere, kısmen özel mülkiyetin olduğu ve küçük yerleşimler için yasal bir açık kapı bırakan bölgelere ya da bütünüyle *hacienda*ların işgali altındaki bölgelere girme şeklinde olabilir. *Hacienda*lar hem geleneksel feodal, hem modern kapitalist hem de ikisinin ortasında bir yapıda olabilirler. Koloniciler aynı anda hem yerli *comunidad*lar,[3] hem bireysel yerleşimciler, hem de geçim ekonomisini ya da bir pazar ekonomisini yayan ya da yeniden oluşturan geleneksel köylüler olabilirler. Söz konusu pazar ekonomisi serflik, küçük köylü tarımı, yarıcılık ve/veya kısa süreli öncü kiracı çiftçilik aracılığının yanı sıra, mevsimlik göçmen işçiler ve sözleşmeli kölelik aracılığıyla hatta sermaye yoğun ve emekten tasarruf sağlayan makinelerin gelişimi aracılığıyla da yürütülüyor olabilir. Bireysel, pazar odaklı köylü yerleşimcilerin –bunlara geleceğin *kulak*ları denebilir–, üretimi bütünüyle serflik aracılığıyla geliştirme politikası güden *hacienda*ların hâkimiyetindeki bölgeye nüfuz etmesiyle La Convención iki ucu birleştirir. Buradaki sosyal çatışmaların sıradışı keskinliğini muhtemelen bu iki uç arasındaki çelişki açıklamaktadır. Asıl olarak bu son derece ilgi çekici bölgeyi ele alırken diğer yerlerdeki farklılıkları sadece yeri geldikçe inceleyeceğim.[4]

---

3 Comunidad: Toplum, topluluk; dernek; cemaat; (And Dağları'nda) özgür yerlilerden oluşan köyler anlamlarına geliyor. Hobsbawm sonuncusunu kastetmektedir – ç.n.

4 La Convención'un ekonomik gelişimi hakkında ileleyen sayfalarda ayrıntılı olarak faydalanılacak başlıca kaynaklar: Unión Panamericana, *Tenencia de tierra y desarollo sócio-economico del sector agrícola: Peru*, (Washington, 1966) (*CIDA*: Peru [1966] olarak alıntı yapılmaktadır) özellikle Bölüm 7, ii "Características generales de los sistemas de tenencia en la selva con referencia especial al valle de La Convención". D.D. Enrique Rosell, "Fragmentos de las Monografias de la provincia de La Convención", *Revista Universitaria*, VI (Cuzco 1917) (Rosell [1917]olarak alıntılanmış). F. Ponce de Leon, "Formas del arriendamiento de terrenos de cultivo en el Depto de Cuzco, y el problema de distribución", *Revista Universitaria*, VII (Cuzco 1918) (Ponce de Leon olarak alıntılanmış [1918]). Isaac Tupayachi, "Un ensayo de econometria en la Con-

Böyle bir bölgenin incelenmesi birkaç sebepten ötürü çok aydınlatıcıdır. İlkini hemen belirtelim. Bir kere onunla ilgili tüm istatistikler tamamen güvenilmez niteliktedir; bu hususta tarihçiyi bile uyarmak gerekir ve ekonomi uzmanının da asla aklından çıkarmaması gerekir bunu. Nüfus sayımı ya da bölgenin tahmini büyüklüğü gibi son derece temel veriler bile hayli belirsizdir. [...] Nüfus sayımları çeşitli değerler arasında gidip gelir ve sayım yapılmışsa bile bu son derece düzensiz aralıklarla gerçekleşmiştir, bunun yanı sıra sayımlar arasındaki tahmini değerlerde çok daha büyük farklılıklar vardır. 1940 nüfus sayımında saymanların ulaşımının ötesindeki *población selvatica* (orman nüfusu) hesaba katılarak üçte bir oranında ek yapılmıştır; tek bildiğimiz onların da % 10 ya da % 40 oranında bir ek yaptığıdır. Bu eyaletin toplam üretimi için tutarlı rakamlar verilmektedir ama Cuzco-Santa Ana demiryoluyla –ki eyaletin dış dünyayla tek bağıdır bu– nakledilen muhtelif malların miktarına dair istatistiklerle bu rakamlar karşılaştırıldığında epey bir tutarsızlık çıkar ortaya. Ve böyle devam eder. Dolayısıyla *tüm* rakamlardan ancak takribi büyüklükler olarak yararlanılabilir ve bu amaç için bile yeterince güvenilir değillerdir.

II

1857'den itibaren bağımsız idari bir birim olarak var olan La Convención eyaleti, Cuzco'nun kuzeyinde yer alan ve Amazon'a katılan nehir sistemi boyunca geniş bir sahaya uzanır. (Ünlü Machu Picchu İnka harabelerinin tam arkasından başlar.) Subtropik tepelerden ve ormanlardan dik bir eğimle tropiklere doğru alçalan bir bölgedir, muhtemelen en yüksek noktasında 2.000 metre rakımdan, tarımın yapıldığı alt sınırda 700

---

vención" *Revista Universitaria,* (Cuzco 1959) (Tupayachi [1959] olarak alıntılanmış). C. F. Cuadros y Villena, "El 'Arriendo' y la Reforma Agraria en la provincia de La Convención", *Revista Universitaria*, XXVIII (Cuzco 1949) (Cuadros [1949] olarak alıntılanmış). J. Kuon Cabello, "Industrias alimenticias en el Cuzco", *Revista Universitaria,* LI-LII (Cuzco, 1965) (Kuon [1965] olarak alıntılanmış). Kuczynski Godard, *A propósito del saneamento de los Valles Yungas del Cuzco,* (Kuczynski Godard [1946] olarak alıntılanmış).

metreye ulaşır. Dolayısıyla tropik *selvaya*[5] dönüşür ve sahiden de 20. yüzyılın başlarındaki kauçuk patlamasında kauçuk alanlarının Peru'da kalan kısmına geçitlerden biri olmuştur. Yüksek dağlarla Peru'nun geri kalanından yalıtılmış durumdadır; 1890'dan itibaren buradan bir katır yolu[6] (*hacienda*lardan gelen baskıyla hükümetin yaptığı) ve 1930'lardan itibaren de Cuzco'dan Huadquiña'ya bir demiryolu geçer. Ancak 1960'ların başında tren garı hâlâ eyaletin başkenti Quillabamba'ya (o da 1890'da kurulmuştu) yani bölgedeki tek gerçek şehre kamyonla üç saat uzaktaydı. 1959'da tüm yol sisteminin uzunluğu sadece 298 kilometreydi. Bilindiği kadarıyla, o zamanlar toprağın çok küçük bir diliminin –ancak 11 bin hektarlık bir kısmının– ekilip biçilmekte olması da şaşırtıcı değildir.

Nüfus değerlerinde elle tutulur bir dalgalanma vardır, gerçi değerlendirmelerin hepsi kaba tahminden biraz hallicedir. Nüfus sayımları (düzensiz olarak yapılan) 1862'deki 12 binden 1940'ta 27 bin ve 40 bine yükselişi göstermekte ve 1960'ların başında 60 bin topraksız yerli olduğu belirtilmektedir. Tartışmasız bir gerçek varsa o da, 1932-1933 yıllarında, vadilerdeki nüfusun "sıtma" olarak tanımlanan bir salgınla kırılmış olduğudur.[7] Eyaletin büyük bir kısmını insansız çöle çeviren bu felaket, yakın tarihte asli bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu eyaletin temel durumunu, bolca toprak, kötü ulaşım koşulları ve ciddi bir emekgücü noksanlığı belirlemiştir.

Pratik amaçlarla, La Convención'u 20. yüzyıla kadar dünya ekonomisinin dışında varsayabiliriz, aslında 19. yüzyıla kadar bazı yerlerinin Cuzco'nun dağlık bölgelerindeki yöresel pazar-

---

5 Selva: Orman – e.n.

6 H. Bingham, *Inca Land* (1922), s. 324. Ayrıca bkz. I. Bowman, *The Andes of Southern Peru* (1920). Machu Picchu'nun keşfiyle sonuçlanan 1911 seferi bu zamana dair La Convención'un durumuyla ilgili bize yararlı bilgiler sağlamıştır. Tesadüf eseri, neyse ki bu vadilerin üst kısımları Avrupalı gezginlerce erken tarihlerde ziyaret edilmiş, Cuzco'ya yakınlıkları sayesinde Huadquiña ve Echarate *hacienda*ları hakkında en azından 1830'lardan itibaren elimizde tanımlar mevcuttur.

7 1933 ve 1945 yılları arasında kiracıların muhtelif tabakalarını % 65,5; % 87 ve % 83,4 gibi rakamlarla ya öldürmüş ya da göçe zorlamıştır. Kczynski Godard (1946), s. 32; *CIDA: Peru* (1966), s. 209.

lar haricinde herhangi bir ekonomiye dahil olmadığını da söyleyebiliriz. Aslında bu alan, İspanyolların sıcak iklimlerde doğal olarak başvurdukları yöntemleri ve olanakları ölçüp tartacakları ve sömürebilecekleri kadar yakındı Cuzco'ya: Kayıtları 17. yüzyıl başlarına kadar uzanan şeker plantasyonları buna bir örnektir, ancak bu plantasyonlar kati birtakım mali gerekçelerle, tamamen dağlık arazilerde satılmak üzere *aguardiente*[8] üretimine yoğunlaşmıştı. Diğer standart mahsul kokaydı ve o da dağlık bölgelerdeki yerliler için üretiliyordu. Aslında yerlilerin gerçek anlamda satın aldığı tüketim maddesi bu iki uyuşturucuyla sınırlıydı.

Sömürge döneminde bu şeker ve koka ekonomisinin ne kadar geliştiği de konu dışıdır. Bu ekonomi, ormandaki yerlilerin sürekli tehdidi altındaydı ve göründüğü kadarıyla Túpac Amaru'nun yükselişiyle belki de bağımsızlık dönemindeki aksamalarla bağlantılı olarak 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında *montaña*daki (dağ) yerleşimlerde bir gerileme söz konusuydu. Bu yerleşimler ağır ağır yeniden genişlemeye başladığında, bu genişleme, meşhur bir lüks tüketim maddesi olan Cuzco çikolatasının imalatı için biraz kakaoa, belki de bir miktar hayvancılıkla birlikte yine şeker ve koka temelinde oldu. 20. yüzyılın başlarına ait gezginler herhangi bir başka tarım ürününden söz etmemişlerdir ve esasında nakliye maliyeti tüm diğer nedenlerin önüne geçmiştir. Günümüzde Quillabamba olarak adlandırılan yerden Cuzco'ya 190 kilometrelik yolu katetmek katır yolunun yapılmasından sonra bile beş günlük bir yolculuğa mal oluyordu ve koka için nakliye masrafları katedilecek mesafeye bağlı olarak, 11-16 kilo başına üretim maliyetinin altıda ya da üçte biri olarak değişiyordu. Aynı döneme ait bir başka kaynağa göre de *aguardiente*nin satış fiyatının % 25'i, kokanın satış fiyatının % 10'u gibi değerlerdeydi. Öte yandan pazar dengeliydi veya genişliyordu. Bu ilkel ekonomi türünün [...] Birinci Dünya Savaşı sırasında da egemen olduğu açıkça görülmektedir.

8 Aguardiente: Şeker kamışından yapılan, yüksek alkol oranına sahip Latin Amerika'ya özgü bir içki – e.n.

Dünya pazarına yönelik üretim Birinci Dünya Savaşı'ndan çok evvel başlamış olmasına rağmen küçük ölçekle sınırlıydı ve 1913'ten itibaren sadece çay ekmeye başlayan bir iki *hacienda* dışında tek tip ürün yetiştirilmesi enderdi. Büyük toprak sahipleri başlıca eski ürünlere bel bağlarken *hacienda* ağırlıklı olarak kiracı köylülere bırakılmıştı. (Bu konuda istatistikler sınırlı olsa da) 1920'lerde şaşırtıcı bir ilerleme kaydedilmedi ve 1930'larda hem nüfus felaketinin hem de ekonomik buhranın etkisiyle çift etkili terslikler yaşandı. Şeker kamışı yetiştiriciliğinin iki savaş dönemi arasında zaten inişe geçmiş olması muhtemeldi ancak bu kesin bir şekilde saptanmamıştır.

Diğer yandan, 1940'lar ve 1950'lerde bizi çok ilgilendirmeyen, özellikle de orman ürünlerinde randıman hızlıca arttı. Asıl büyüme kahve, kakao ve çayda gerçekleşti. Bunların içinde kahve, karma *finca*larda (çiftlikler) yetiştirilirken tek tip ürünün yetiştirilmesine yönelik eğilim (ve üretimi tarım arazilerinin üstlenmesi) barizdi, çay nispeten modern bir yapıya sahip (tesadüfen diğerlerine nazaran ücretlerin daha iyi olduğu) birkaç *hacienda*da, kakao ise esasen birkaç yüz köylü çiftliğinde ve aynı zamanda karma tarım arazilerinde üretiliyordu. Eski ana ürünlerden olan koka bile hâlâ tatmin edici biçimde yetiştiriliyordu ancak kapladığı tarım arazisi genişlememiş hatta azalmaya başlamıştı. [...] Öte yandan şeker 1950'lerin sonunda hızla azaldı.

[...]

1940'tan itibaren La Convención'un sıradışı hızlı gelişimi bir dizi koşula bağlı olmuştur. Birincisi demiryolu inşaatıdır, (1921 yılında sözleşmesi yapılmış 1933'te açılmıştır) demiryolunun olmaması herhangi bir önemli ticari gelişmenin önündeki engellerdendi (görünüşe bakılırsa Quillabamba 1917 ve 1940 yılları arasında pek bir gelişme kaydetmemiştir). İkincisi 1930'lardaki nüfus felaketidir, bu öncelikle büyümeyi geciktirmiş sonrasında da orantısız biçimde büyük ve hızlı bir büyümenin önünü açmıştır. Üçüncü ve en önemlisiyse bu toparlanmanın İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı döneminde yaşanan uzun süreli hammadde patlamasına denk gelmesidir. Bu dö-

nemde, Peru'nun ve esasında Latin Amerika'nın diğer yerlerinde benzer ve aynı derecede çarpıcı gelişmeler ortaya çıkmıştı. Bu ani genişlemenin La Convención'un toprak sahiplerini bir bakıma hazırlıksız yakaladığını görmekte fayda var. On yıllar hatta nesiller boyu kendilerini geleneksel koka-alkol ekonomisine göre ayarlamışlardı. Şimdiyse kazançlı ama potansiyel olarak daha riskli olan kahve-kakao-çay ekonomisini ve dünya pazarına ihraç edilen diğer tropik ürünlerin üretimini sömürme fırsatı duruyordu önlerinde.

III

1960'lar civarında, La Convención (ve idari olarak başka bir eyalet içinde kalsa da ekonomik olarak komşusuna ait olan Lares vadilerinde) böylesi 100'ün üzerinde *hacienda* mevcuttu. Bunlardan kırk altısı bir yüzyıl öncesinden beri vardı, 1950'de seksen yedi adet *hacienda* kaydedilmişti. Bunların büyüklükleri geniş bir yelpazedeydi; kesinlikle 80 bin hektardan az olmayan aşağı yukarı 150 bin hektarlık devasa Huadquiña *hacienda*sından Mariano Vargas adında birinin el koyduğu ve sonra Romainville ailesinin egemenliğinde, aile içinde muhtelif şekilde pay edilen 500 bin hektarlık dev hanedanlara, yine eşit derecede etkileyici rakamlarla 45 bin, 35 bin ya da 30 bin hektarlık büyük tarım arazilerinden 2.000 hektarlık nispeten daha mütevazı arazilere kadar uzanan çeşitli rakamlar vardı.[9] (Böyle bile olsa eyaletin sadece % 15'lik kısmı yasal olarak özel mülktü, geri kalan kısım kamu mülkiyetiydi.) Bu geniş tarım arazilerinin sadece küçük bir kısmı ekilip biçiliyordu – *CIDA Peru*'ya[10] (1966) göre muhtemelen % 8-10'u. Bizzat toprak sahip-

---

9 Rakamlar için bkz. *CIDA: Peru* (1966), s. 208; *Guerra a Muerte al Latifundio: Proyecto de ley de Reforma Agraria del M.I.R Estudio del Ing. Carlos Malpica S.S* (Lima, tarih belirtilmemiş), s. 221-223.

10 Tarım yapılan alan 1954'ten itibaren hatırı sayılır derecede artmış olsa da bu abartılı bir rakamdır veyahut 1950'ler için verilen rakamlar, ekilip biçilen arazileri olduğundan epeyce daha az göstermektedir. Sıklıkla rastlandığı gibi La Convención'la ilgili istatistik değerlerde bir hayal ürünü var gibi görünmektedir.

leri daha da az bir kısmını ekip biçiyordu. Bu durum açıkça La Convención'daki büyük tarım arazilerinde sürekli mevcut olan soruna, yani gerek üretim gerek nakliye için ihtiyaç duyulan emekgücünün kıt olmasına bağlıydı.

Görünüşe bakılırsa, toprak sahipleri emekgücü sorununu ilk önce Machiguenga'daki (Machiganga) yerli kabileleri etkileyerek çözmeye çalıştılar. *Hacienda*ların içinde bulunan tek kiliseye geldiklerinde Hıristiyanlığa dönmelerinin masrafını karşılamak için çalışmak zorunda bırakılıyorlardı. Sayıları çok fazla değildi; 1914'lerde sadece 1.000-1.500 kadardı. Toprak sahiplerinin bunun yanı sıra *enganche* tarzında ücretli emeği denediklerine dair de emareler vardır – bu, Peru'nun merkezindeki benzer yerlerde bulunan büyük tarım alanlarındaki ana emekgücünde olduğu gibi, iş akdi vasıtasıyla geçici emekgücü nakline dayanır. Açıkça pek az başarılı oldular; bunun sebebi belki de La Convención'un Peru'nun merkezine nazaran emekgücü fazlasının bulunduğu yörelere erişiminin daha az olması ya da dağlık arazilerdeki *hacienda*ların kendi emek güçleri için vadilerle rekabet halinde olmasıydı; belki de dağlık arazilerden gelen emekgücü büyük oranda yarı tropik ortamda heba olup verimsiz kalıyordu. Elbette, La Convención toprak sahiplerinin serbest piyasa ücretleri ödemeye yanaşmadıklarını belirtmeye gerek bile yok. Esasında göreceğimiz gibi tipik serf-kiracılığın özü, *gratis* (karşılıksız) emekgücü elde etmek değil, emekgücünü serbest piyasada elde edilenin altında, sabit bir oran karşılığında satın almaktır.

Yani gerek ücretli emeğin gerekse de zorunlu köle emeğinin yeterince olmadığı koşullarda büyük hanedanlar vadilerin içine nüfuz eden ya da buraları cazip bularak gelen köylü yerleşimcilere bel bağlıyordu. Aslında sadece iki seçenek vardı: Ya yarıcılık ya da hanedanlık topraklarında köylü yerleşimiyle serf emeğini birleştiren yöntem. Pek açık olmayan nedenlerden ötürü yarıcılık zor bela gelişmişti. Toprak sahiplerinin şeker kamışı plantasyon ekonomisinden edindikleri önyargının bu seçimde etken olduğu tahmin edilebilir. Çünkü böylesi plantasyonların temel yarıcılık sistemiyle karşılanamayacak düzeyde yoğun

aralıklarla emekgücü ihtiyacı vardır. (Şeker üretiminin daima feodal beylere özgü bir ayrıcalık olması muhtemeldir, önemini yitirdiğinde bile 20. yüzyılda kira sözleşmelerinde özellikle köylülere hâlâ yasaktı.) Ne koka ne kakao ne de kahve muhakkak lord toprağında yapılan tarımı dayatmaz. Öyle ya da böyle La Convenciön'un toprak sahiplerinin benimsediği sistem Avrupa'da Ortaçağ köylü köleliğini anımsatan, köylüye toprakta kullanım hakkı veren sistemdir. Kira hakkının *pongaje* adı altında zorunlu çalışmayla ödenmesi Peru'da son derece yaygınken bu terim, kiracıların *arrendire* olarak tanındığı ve kiralarının da *arriendo* olarak anıldığı La Convenciön'da kullanılmıyordu. Bu rengini belli etmeyen kavramla sanki eyaletteki serflik, feodal gelenekten doğan bir şey değil de güçlü toprak sahiplerinin ekonomik duruma buldukları bir karşılıkmış izlenimi yaratılıyordu.

Klasik *arriendo*yu çeşitli gözlemciler tanımladı ve en bütünlüklü olarak da Cuadros (1949) ve *CIDA: Peru* tarafından (1966) tanımlandı. Birazdan belirtilecek tanım, sistemi köylü sendikalarının müdahalesinden önce tanımlayan Cuadros'u temel almaktadır. Kira süresi değişken olsa da asıl olarak 9-10 yıl geçerliydi, kiracı kahve ve kakao gibi ilk dört-beş yıl mahsul vermeyen ürünleri ekiyorsa, bu süre gerekliydi. Haliyle ödemeler (*canon*) ilk sene mazur görülüyordu ve esasında öncü yerleşimciler en azından *rozo* döneminde (bakir toprağın temizlenmesi ve ekim biçim için hazırlanması) elinde işlenmiş toprak bulunduran köylülere nazaran daha elverişli koşullarda yaşamıştır. Öte yandan toprak ekilip biçilmeye başlandığında, kiracının yerleşimi daha üretken hale gelince, *canon* artırılabilirdi. Bunun dışında toprak sahipleri toprağı kendileri ekip biçmek üzere kiracıları kovabiliyorlardı. Ödemelerdeki bu türde artışlar için herhangi bir geleneksel ya da resmî sınırlama yok gibi görünmektedir.

*Arrendire*in *canon*u senede muhtemelen ortalama 20-30 sol olmak üzere, 8-10 sol'dan 80/100 sola[11] kadar değişen ölçekte kira parasından ve ilaveten daha önemli bir dizi hizmetten

---

11 Peru para birimi – ç.n.

ve birtakım başka yükümlülüklerden oluşuyordu. Yaygın ya da neredeyse son derece yaygın hizmetler (*condiciones*) şöyleydi:

1. En azından 1914'ten 1950'lerin ortalarına kadar, anlaşıldığı kadarıyla günlük 0,4 sol gibi sabit bir ücret karşılığında, her yıl belli sayıda zorunlu mesai (muhakkak peş peşe olmak zorunda değil). (1961-1962 tarım ayaklanmasından sonra bu ücret 1-1,5 sol'a çıktı. Bu da köle ücreti ve serbest piyasa ücreti arasındaki uçurumu gösterir.) 1942'de bu zorunlu mesai yani *turno* ayda ortalama 8-10 gündü ve 12 güne kadar çıkabiliyordu.
2. 1900'lerden 1950'lerin ortalarına kadar, her koka hasadı için günde 0,2 sol karşılığında en az bir *palla* –yani kadın koka yaprağı toplayıcısı– bulundurma zorunluluğu vardı. 1918'de bir *hacienda*, kiracılarından, *pallador*aların yılda bir ile beş kez yollamalarını isterdi. [...]
3. *Huata faena*, 10-15 gün boyunca yiyecek içecek ve geleneksel bir 1 solluk *gratificacion* (bağış) haricinde karşılıksız çalışma zorunluluğuydu (senelik çalışma). Bu yükümlülük *arrendire*ye (kiracıya) ekonomik olarak bağlı herkesi ve efendisine bağlı olarak çalışanları da kapsardı ve *arrendire* 1940'larda San Lorenzo *hacienda*sında olduğu gibi onlara günde 0,5-1,2 sol ücretin yanı sıra yiyecek içecek ve *chicha* –yerel mayalı içecek– vermekle yükümlüydü. Bu, aynı zamanda ihtiyaç olduğunda hanedanlık arazisinde 3-6 gün boyunca 0,7 sol karşılığında ayrı bir çalışma yükümlülüğünü de kapsıyordu.
4. Toprak sahibi için muhtelif içeriklerde *comisione*leri günde 0,5 sol ücret karşılığında yerine getirme vazifesi.

Aşağıdaki yükümlülüklerse çok yaygın değildi ve Cuadros'un (1949) kayıtlarına göre görülme sıklıklarına bakarak not edilmiştir:

5. *Fletas cosechas* (nakil vazifesi), kiracının mülkiyetinde bulunan her yük hayvanı başına, senede üç kez olmak

üzere, serbest piyasadaki nakil ücretlerinin çok altında bir bedele 6 arrobalık (takriben 66 kg) yükü nakletme zorunluluğu.
6. Sabit bir dönem boyunca bilabedel çalışmak üzere ev hizmetlisi tedarik etme yükümlülüğü.
7. Toprak sahibinin evi de dahil olmak üzere yol ve bakım çalışmalarında senede iki haftadan fazla olmamak kaydıyla zorunlu çalışma.
8. *Herbaje*, yani kiracının mülkiyetinde bulunan ve belli bir asgari sayının üstündeki büyükbaş hayvan başına para ödeme (normal olarak 2 sol).
9. Kiracının *hacienda*dan aldığı kalas vb. temel malzemeler için toprak sahibinin belirlediği sabit bir ücret.
10. Kiracının toprağında belli ürünlerin ekilmesinin yasak olması; buna karşılık belli ürünleri ekme mecburiyeti.
11. *Hacienda*da üretilen gıdaları tüketme mecburiyeti ve/veya kiracının mahsulünü sadece *hacienda*ya ya da onun aracılığıyla satma mecburiyeti.

Bunlar açıkça çok ağır yükümlülüklerdi ve özellikle de eyalet sıradışı biçimde nüfus kaybına uğradığı ve hammadde pazarındaki patlamanın olağanüstü büyüdüğü 1930'lardan sonraki dönemde lordların emekgücü sıkıntısı çekmesi, bunu daha da ağırlaştırma eğilimi yaratıyordu. Aslında 1958-1963'teki köylü ayaklanmasının kökenleri, eyaletteki toprak sahiplerinin, sıtma salgınlarının ardından (yani teorik olarak işçinin aşırı derecede lehine olan koşullarda) serf emeğini sistematik olarak yeniden dayatmalarına ve sonrasında öncü köylü yerleşimcilerin etkin biçimde işlenmeye hazır hale getirdikleri topraklara el koyma girişimlerine dayanır. Avrupa Ortaçağı'nı inceleyen tarihçiler, burayla kıyaslama yapacaktır haliyle. İsyana kalkışmak dışında kiracının tek seçeneği, ya lord toprağında çalışma yükümlülüğünden ötürü kendi toprağının bir kısmını ekilmeden bırakmak ya da hem bu yükümlülükleri hem de kendi toprağında yapılması gerekenleri yerine getirmek üzere yanında işçi çalıştırmaktı. La Convención'un tuhaf özelliklerinden biri

de bu türde taşeronluk sözleşmelerine sahip olmasıdır. *Arrendire*, hizmetlerin üçte birini ya da daha fazlasını üstlenecek bir ya da daha çok *allegado*ya (akraba, yakın arkadaş) (Hacienda Echarate'de olduğu gibi) arazisinin bir kısmını bırakırken, aynı zamanda sayısı giderek artan bir dizi topraksız işçiyi de yanına çekiyordu (*habilitado*, *peon*lar, *maquipura*[12] gibi) Bu gelişme yakın geçmişe aittir. 1917'de Rosell, La Convención'daki zorunlu çalışma sistemi içinde, sadece *arrendire* ve *gente de rancho*lardan (yani doğrudan malikâne hizmetlilerinden) ve bağımsız yerleşimcilerden ya da köylü yerleşimcilerden söz ediyordu; başkasına kiraya vermek sözleşmelerin çoğunda hâlâ yasaktı; gerçi fiiliyatta *allegado* sistemi kabul ediliyordu, bunun da nedeni kiracının, gerektiğinde toprak sahibinin emrinde çalışacak işçi bulundurma zorunluluğundan dolayı "emrindeki işçi" sayısını artırmaktı. Tam tersine *arrendire*lerin ve onun ekonomik olarak himayesindekilerin resmî çalışma yükümlülükleri, gelişen büyük hanedanlık ekonomisi için giderek yetersiz kalıyordu ve netice itibariyle zorunlu çalışma sistemiyle ücretli emek sistemi arasında orta yol tutturan birtakım düzenlemeler geliştirildi. Örneğin, *maquipura* ya da *extra* denen ve kiracının ekonomik olarak himayesinde bulunan tüm kişileri içeren, alışıldık ya da sabit bir ücret karşılığında değil de iş başına belirlenen bir ücret karşılığında mecburi çalışma günlerini içeren (maksimum 20 gün) uygulama böyleydi. (Bugün günlüğü 2 sol olabilir.) Benzer biçimde günümüzde artık zengin *arrendire*, çalışma yükümlülüğünü yerine getirmek üzere nakit ücret karşılığında işçi kiralayabilir.

Le Convención'un emek yapısı bundan ötürü üç katmandan oluşur: *arrendire*, *allegado*lar ve *habilitado*lar. Her birinden ne kadar sayıda bulunduğuna dair bir fikrimiz yok, çünkü ya rakamlar mevcut değil ya da var olanlar güvenilir değil, ancak görünen o ki kiracı çiftçilerin sayısı (*arrendire*, *allegado* ya da benzer kiracılıkları yürüten diğerleri) muhtemelen topraksız kiralık işçilerden daha azdır.

---

12 Rençber, ırgat, mevsimlik işçi – ç.n.

Bunun sıradışı biçimde büyük arazi sahiplerinin lehine olduğu açıktır ve esasında pazar üretiminin genişlemesi ve emekgücü kıtlığının da artmasıyla –tabii geleneksel güçlerini koruyabildikleri oranda– daha da lehlerine dönmüştür. Dolayısıyla 1918 yılında günde 0,40 dolarlık ücret, pazar oranının % 20 altındadır ancak 1940'lara gelindiğinde serbest piyasa ücretlerinin üçte biri ya da dörtte biri haline gelmiş ve birkaç yıla kalmadan dörtte bir ya da beşte biri olmuştur. Bu durum, aniden günlük mesai ücretinin 1-1,5 dolara fırlamasıyla ve *maquipura* özelinde 1961-1962 tarım reformundan sonra 2 dolara çıkmasıyla da doğrulanır. Elli yıl boyunca kadın işçilere ödenen sabit 0,2 dolarlık ücrete bakarak, bu kalıcı ücret dondurma sisteminin işverene nasıl kazanç sağladığını tahmin edebiliriz. Ayrıca toprak sahiplerinin uzun süreden beri zorunlu çalışma sisteminden ayrı olarak, gerek vasat bir nakit kirayla gerek *herbaje* gibi kiracının hayvan başına ödediği vergi aracılığıyla nakit ödeme çıkarmak alışkanlığında olduğunu ekleyebiliriz.

[...]

Kuczynzski Godard (1946) Hacienda San Lorenzo'da yatırılan sermayenin getiri oranını, ürünlerden elde edilen kârlar hariç % 12-13 olarak tahmin ediyordu. [...] Şayet Chancamayo Haciendası 150 bin sola satılmış olsaydı, yeni sahibin emekgücüne yaptığı masrafla (yani bu örnekte hiç masraf olmadan) emeğin serbest piyasadaki karşılığının arasındaki farktan hareketle, ilk günden itibaren yatırımının % 7 oranında getirisi olacağını tahmin ediyordu. Aslında herhangi bir deneyimli *hacendado* yatırımının iki ya da üç katı bir getiri beklentisi içinde olurdu. Bu durum, toprak sahiplerinin kalkınma konusundaki gözle görülür uyuşukluklarını açıklamaktadır. Geniş bir tarım arazisi alabilecek kadar parası olan biri için –bunu miras yoluyla devralacak kadar talihli olanları saymıyoruz bile– hiç riske girmeden, hatta önemli bir nakit harcamadan yüksek kâr oranı elde etmek neredeyse kesindi. Piyasada kimi yerlerde geçici olarak dibe vurulmuş olsa bile, böylece gerçek bir zararı göze

almadan sadece her zamanki kârından feragat etmiş oluyordu. Pek az kumarbazın şansı daima böyle yaver gitmiştir.

*Hacendado*nun servetinin ulaşacağı yegâne sınır geleneksel feodal lordunkiyle aynıydı: İdari ve mali beceriksizlikleriyle sahip oldukları tek şey statü yarışı içinde lüks amaçlar uğruna parayı çarçur etme eğilimiydi. Gerçek sınırları bunlardı. La Convención şartlarında, bu sınırlar, arazi sahiplerini kaçınılmaz olarak her mali sıkıntı döneminde feodal haklarını sonuna kadar kullanmaya sevk edecekti.

V

1958-1963 yılları arasındaki tarım reformu hareketine kadar kiracı çiftçiler bu denli aleyhlerine olan şartları neden kabullenmişlerdi? Ellerindeki pazarlık gücü çok fazlaydı. Her şeyden öte üretime ve bolca bulunan toprağa karşılık emekgücü kıtlığı çekiliyordu. Toprak sahipleri bu sınırlı emekgücü için birbirleriyle rekabet etmeye yanaşmasa da (muhtemelen böyleydi) kiracılar teoride onların ulaşamayacağı yerlere gidebilir ve işgal edilmemiş topraklara yerleşebilirlerdi; ya da (Peru'nun merkezinde olduğu gibi) büyük hanedan topraklarında işlenmemiş arazilere geçici meskenler kurarak lordlar tarafından her an sürgüne uğrama tehlikesine meydan okuyabilirlerdi.

Bunu yapmamalarının ya da yapamamalarının başlıca nedeni, kiracılık sisteminin köylüye potansiyel olarak elle tutulur fayda sağlamış olmasıydı. Toprak sahibinin bakış açısı doğruysa, yani geleneksel La Convención latifundiyası, dağlık arazi *hacienda*sının *selva* şartlarına uyarlanmış haliyse, bu durumda köylü yerleşimciler de artık geleneksel dağlık bölge köylüleri değildi. Ezici biçimde bireysel öncülerdi ve hâlâ da öyleler; onlar pazar tarımının olasılıklarını kabul etmeye hevesli modernleştiriciler, çok kısa sürede İspanyolcayı anlamaya hatta konuşmaya başlamış, beyaz adamın giysilerini benimsemiş, doğup büyüdükleri yerli *comunidade*lerinden çıkıp gelerek yeni şartların getirdiği kârlı fırsatlardan faydalanmayı arzulayan yerlilerdi. En azından La Convención'da serfliğin ya da ücretli

işçiliğin hemen ya da er geç toprağın üstesinden geleceğini kabul eden insanlardı. La Convención daha kuzeyde kalan yüksek *selva* bölgelerinden farklıdır; kentsel merkezlere uzak bölgesi, ekonomik olarak gelişmiş kıyı şeridi değil Cuzco'nun geri kalmış *sierra*sıdır. Ancak *sierra*ya bitişik olan böylesi yörelerden de bir farkı vardır: Yeni köylü yerleşimleri komünal değil bireysel niteliktedir ve bu yerleşimler kendi kendine yeten çiftçiliğin (yani geçim tarımının) basitçe yeni bir araziye nakledilmesinden ziyade pazara yönelik tarımı hedefler.

İlk evrelerde, dağlık bölgelerin yerli komünal örgütlenmesini tek bir uzak araziye (Vilcabamba) götüren geleneksel yerleşimciler varken, kısa sürede bu alışıldık bir uygulama olmaktan çıktı. Peru'nun merkezinden farklı olarak, dağlık bölgelerdeki *comunidade*lerinden sınırdaki mıntıkalara tek vücut halinde topluluk yollayan örneklere rastlanmıyor. (Bu, tarımsal durumu iki açıdan etkilemiştir: Dağlık bölgelerden gelen *comunero*lar *hacienda*larda çalışmaya alışkın değillerdi ve buna mecbur tutulan *colono*ları küçük görüyorlardı, ayrıca kiracı çiftçiliği reddetme eğilimindelerdi. Dolayısıyla toprak sahiplerini emekgücü için başka türlü düzenlemeler yapmak zorunda bırakıyorlardı. Ayrıca bir bütün halinde *hacienda*yı "işgal eden" –yani onun işlenmemiş bir parçasını bulup tarım yapan– yerli gruplarının bir hanedanın emrindeki güçlerle gözünü korkutmak, bireysel yerleşimcilerin gözünü korkutmaktan daha zordu.) Daha iyi ekonomik fırsatların peşine düşmüş olanlar sadece La Convención'un yerleşimcileri değildir. Gerçi *arrendire*ler arasında *hacendado*lara nazaran daha fazla potansiyel *kulak* ve tarım kapitalisti bulmak olasıdır. Zaten veriler de (çay istisna olmak kaydıyla) dünya pazarındaki tarım ürünlerinin –kakao ve kahvenin– lord topraklarında olduğu kadar ya da daha büyük oranlarda köylüler tarafından üretildiğini göstermektedir. Bu bölge hem yakınlığı hem de erişimin zorluğu nedeniyle, dağlık bölge *hacienda*sında ya da *comunidad*ında köylü hayatının gereklerini kabul etmeye yanaşmayan ve erişilemez uzaktaki kıyılar yerine iç kısımlara ilerleyen bir dizi itaatsiz ya da isyankâr öğeyi de cezbetmiştir.

Ekonomik iyileşme arayışı köylüyü *hacienda*nın insafına bırakmıştır çünkü dış dünyayla olan yegâne iletişim onlar aracılığıyla ya da onların yakınında bulunarak kurulmaktadır. Daha iç kısımlara gitmek, ihraç edilen tarım ürünleri yetiştirmek üzere birkaç hektarlık arazide varlıklı bir hayat sürme ihtimalinin yerine, geçim tarımı yapan yoksul bir çiftçi olarak kalmayı tercih etmek demekti. Bu muhakkak cazip bulunan bir değişiklik değildi hatta dağlık arazilerden gelen göçmenler, geçim tarımı ekonomisini zorlu bir yol olarak görebiliyorlar. Zira subtropik ya da tropik iklim şartlarında yetişen bitki türlerine kolay uyum sağlayamayabilirlerdi. Gözlemcilerin belirttiği gibi, alışkın olduğu dağlık bölgeye özgü beslenme tercihi nedeniyle, bunu daha kolay temin edebileceği geniş *hacienda*nın komşu mıntıkasına yerleşecektir. Her halükârda Peru'nun yüksek düzlüklerinden gelen potansiyel *kulaklar* bile sömürülmeye, boyun eğmeye ve haklarını savunmamaya son derece alışkınlardı. Hayatları, ölümleri ve kadınları üzerinde lordların ifrata varan iktidar uygulamalarına, *gamonales*in[13] sahip olduğu güce kin besleseler de, La Convención bu yanıyla dağlık arazilerden ne daha farklı ne de kötüydü. Hatta daha iyi bile olabilirdi. Köylü, *hacienda*nın sınırları içinde kaldığında sömürüleceğini ve lordun buyruklarına uyması gerektiğini bilirdi. Yalnızca La Convención sınırlarında, buna ek olarak bir de arazi ve kendi standartlarına göre varlık edinme şansı bulunduğunu da biliyordu.

Bundan ötürü kaytarma bir çözüm değildi ve köylü en çok kazancının olduğu yerde kaldığı sürece teorik olarak nadir olma değerini ancak bir yere kadar kullanabilirdi. Tek gerçek alternatif kolektif örgütlenmeydi, o da dışarıdan gelebilirdi. Gerçekten de örgütlülük, 1930'lardan sonra komünist propaganda ve örgütçülerle ve muhtemelen sonrasında da Protestan ajitasyonu olarak dışarıdan, Cuzco'dan geldi.[14] 1940'lardaki ve

---

13 Gamonale: *Cacique*, kırsal alan patronu.

14 Wesley W. Craig, *The peasant movement of La Convención*, Cornell University, 1966. Teksir metninde, 1958'deki Campesinos Provincial Federasyonu'nun genel sekreterinin sonradan "komünist" yaftasıyla tutuklanan bir Protestan olduğu belirtilir. Ben de La Convenciónlu Protestan köylü militanlarla tanışmıştım. Bu olgunun ne kadar erken bir tarihte belirdiğini bilmiyorum. İlk köylü

1950'lerin başında ekonomik patlamaların geçici olarak perdelediği lord sömürüsü, 1950'lerin sonlarında *arrendire*ler de kendi ekonomik çıkarlarını kollamaya başlayınca iyice katlanılmaz oldu. Savaş sonrasının yeni çiftliklerinin kira süresi doluyordu. Zorunlu ve özgür ücretli emek arasındaki uçurum usandırıcı biçimde büyüyordu. Ekonomik patlamayı arkasına alan diktatörlüğün sonu gelince, köylü sendikalarını örgütlemenin siyasi olanakları iyice olgunlaştı. 1960'ların başındaki kitlesel köylü çalkantılarının koşulları oluştu. La Convención'daki neo-feodalizm çağının sonuna gelinmişti. Bu makalenin amacı köylü ayaklanmalarını ele almak değildir.

VI

La Convención örneğinin temsil ettiği tarımsal gelişimin avantajlarını ve dezavantajlarını tahlil edebilir miyiz? Gerçekçi bir tarzda yapamayız bunu. Elimizde yeterli istatistiki bilgi olmaması bir yana, bu bölgedeki latifundiyayla ilgili esas mesele, latifundiyanın tarımsal üretimin maksimizasyonu için, hatta bu üretimin pazarlanabilir fazlası için bile tasarlanmış *olmamasıdır.* Gördüğümüz gibi özellikleri bakımından ezici biçimde "geleneksel", nadiren "geçiş özelliği gösteren" ve neredeyse hiç "modern" değildir ve *CIDA Peru*'ya (1966) göre takriben 50 hektara yayılan, orta ölçekli ticari çiftlik, *selva* yöresinde en verimli üretim birimi gibi görünmektedir ve niceliksel bir önemi yoktur. *CIDA Peru*'ya (1966) göre, hektar başına koka mahsulüne bakıldığında, aile çiftlikleri de en az latifundiya kadar üretken ve kahve mahsulünde daha da üretkendir (ya da milli ortalamadan daha fazladır). Aynı belge içinde tahlil edilen *arrendire* çiftlikleri, mahsulün % 90'ını pazarda satar; latifundiya ise en az % 25'ini kendi tüketimi için alıkoyar. Üstelik büyük hanedanların yüksek verimlilikteki toprağı kendileri için tekelleştirmelerine rağmen böyledir durum. La Convención'daki büyük tarım arazilerinin, kâr elde etme hedefine yö-

---

sendikası göründüğü kadarıyla uzun süre Komünist Parti'nin kalesi olarak kalan 1934'teki Maranura sendikasıydı.

nelik kaynaklarını en verimli yollarla geliştirdiklerini bile farz edemeyeceğimiz ortadadır. Açıkça, asalak gibi serflerin sırtından geçinirler. Sonuç itibarıyla bu bölge özelinde, geniş ölçekli büyük tarımsal arazi üretimiyle köylü üretimi arasındaki olası verimliliği kıyaslamak pek anlam taşımaz. *Hacienda*lar doğrudan ekonomik nedenlere bağlı olmayan baskı güçlerini ellerinde tuttukları müddetçe verimli olma zorunluluğu hissetmiyorlardı. Örneğin, *hacendado*, köylülerini kahveyi kilosu 7 soldan satmaya zorladığı ve silahlı bekçilerini dikerek, köylülerin nehri geçerek aynı kahveyi tüccara kilosu 11 soldan satmalarına engel olduğu müddetçe parmağını kımıldatmadan 4 sol kâr elde eder. Aslında böylesi yöreler için genel anlamda söylenebilecek tek şey başlıca üretimin köylü üretimi olduğudur; geçim tarımının yanı sıra köylü, ihracat ürünlerinde pazarlanabilir artı ürün üretir, latifundiyanın geniş bir kısmı esasen böylesi köylü tarımına terk edilmiş durumdadır.

Bu değerlendirmelerden yola çıkarak La Convención'un kendine özgü neo-feodalizmiyle yaşadığı gelişimi, başka yöntemleri tercih etmiş olan yüksek *selva* bölgelerindeki gelişimle kıyaslamamız pek kolay değildir. Böylesi kıyaslama hem zor hem de sonuçları bakımından belirsizdir. Göründüğü kadarıyla, La Convención'da kahve üretimindeki artış oranı (1950-1962) Peru'nun ulusal oranlarından biraz daha yavaş ilerlemektedir, gerçi 1940'larda bunun epey hızlı olması da mümkündür. Çok daha kısa bir süre için gözlemlense de, kakao üretimindeki artış (1956-1960'tan 1962'ye kadar) daha ağır ilerlerken, çaydaki üretim ulusal ortalamaya göre epey hızlıydı ancak bu rakamların hiçbiri güvenilir değildir. Kahve üretimindeki verimlilik Peru merkezine göre biraz yukarıdaydı (hektar başına 460 kiloya karşılık hektar başına 817 kilo) kakao yetiştiriciliğinde ise çok daha düşüktü (205 kiloya karşılık 660 kilo). Peru'nun merkezinde tarım yapılan arazi daha başarılı biçimde genişletilmişe benzer, zira iklimin aynı olduğu arazilerde La Convención'ın altı katı genişliğinde ekili alan vardı ancak kahve, kakao ve çay ekili alanlarsa on kat daha genişti. Mantıken açık seçik görünen tek şey La Convención yönteminin insan gücünün heba

edilmesi üstüne kurulduğudur. Peru'nun merkezinde, birbirine benzer altı bölgedeki ekili topraklarda, hektar başına bir kırsal alan sakini düşerken, La Convención'da ise en ölçülü tahminlere göre en az 2,5 kişi düşmektedir. Buradan belki de şu sonuca varabiliriz: Toprak sahipliğinin farklı şartları geçerli olsaydı, bu orandaki emek girdisiyle daha fazla toprağın işlenmesi, mahsulün büyük oranda artması ya da sosyal yapılanmada örneğin iskân ya da ulaşımda veya her ikisinde de daha çarpıcı bir iyileşme yaşanması beklenebilirdi.

Dolayısıyla sosyal dezavantajları bir yana, neo-feodalizmin sınır bölgelerde tarım mahsulünü artırmak için hayli verimsiz bir yol olduğu sonucuna –şaşırtıcı olmayacak bir biçimde– varabiliriz. Ancak aynı zamanda *ceja de montaña* ya da yüksek *selvanın* sınır bölgelerinin hiçbirinin çok etkileyici bir ekonomik gelişme kaydetmediğini de belirtmemiz gerekir. Öncü yerleşimcilerin ekonomik girişime katılmaya gönülsüz olmaları değildir bunun nedeni, tam tersidir. Bu arazilerle ilgili en çarpıcı özellik, yerleşim kuran en geleneksel köylülerin tüccar çiftçilere dönüşmeye razı olmalarıdır. ("Girişimci eğilimlerin" geleneksel bir ekonomiye dışarıdan getirilmesi gerektiğini savunanlara kuşkuyla yaklaşmamızı gerektirir bu.) Böylesi bölgelerdeki gerçek darboğaz, ekonomik ve sosyal yapılanma, esasen de ulaşım ve aynı zamanda eğitim ve sağlık gibi örgütlenmelerdir. Sosyal yatırım ve planlama olmadan bunlar sağlanamaz. Bunların kaynakları bir yere kadar büyük *hacienda*ların kârı sayesinde sağlansa da, bu kaynakların kamu kuruluşları ve planlamayla tamamlanması gerekir.

La Convención deneyiminin, kapitalizm koşullarında tarımsal gelişim sorunu hakkında bize bilmediğimiz pek bir şey söylemediği sonucuna varabiliriz. Bununla birlikte ne kadar alışılmadık olursa olsun Peru'nun bu ücra eyaleti ekonomik gelişme konusunda araştırma yapanlara unutulmaması gereken kimi dersler sunar. Birinci olarak, ekonomik tahlillerin sosyal ve siyasi bağlamından koparılması tehlikelidir. La Convención eğer özel büyük hanedanlıklara bölünmemiş olsaydı; tropiklerdeki İspanyol lordları hiç düşünmeden plantasyon ekonomisi şart-

larına göre bir yol çizmemiş olsalardı; vadilere gelen göçmenler topluluklarına ait kurumlarını getirmiş olsalardı La Convención'un tarımsal yapısı hayli farklı olabilirdi. Gerçi eninde sonunda 21. yüzyılın tipik tropik ihracat ürünleri yetiştiricisi haline gelirdi yine, o ayrı. İkinci olaraksa tarihsel ve sosyal açıklamalara körü körüne bel bağlamak da bir o kadar hatalıdır. La Convención'un tuhaf feodalizmini, İspanyol fethinin tarihsel gerçekleriyle (Avrupa Ortaçağ kurumlarının, tatbiklerinin ve değerlerinin kıtaya aktarılmasıyla), Kristof Kolomb öncesi dönemin kalıntısı zorunlu çalışma uygulamalarıyla; lordlar ve bağımlı köylüler arasındaki sosyal ilişkilerle ya da benzer koşullarla birlikte açıklamak ne denli cazip gelse de, bu türde açıklamalara gerek yoktur. Bu özel neo-feodal tarım biçiminin gelişimi, emekgücünün kıt ve ulaşımın son derece yetersiz olduğu koşullarda, toprağı geniş malikâne arazisi olarak ekip biçebilmek için gerekli bir sonuç olarak görülebilir (belli bir toplumsal çerçevede). La Convención bize şaşırtıcı içimde Avrupa feodalizmine benzer bir tarım sisteminin ortaya çıkışını gösterdiği için, muhtemelen yüzyılımızın ekonomi tarihçisinden ziyade Avrupa Ortaçağ tarihçilerine daha ilginç gelecektir. Öte yandan, 20. yüzyılla (Batı Avrupa kavramlarıyla) 13. yüzyılın tuhaf evliliğinden doğan bir çocuk olması nedeniyle de kapitalist gelişim konusunu araştıran öğrenci için belki tanıdık gelecek nihai bir ders sunar. Zira kapitalist dünya ekonomisinin, büyümenin belli evrelerinde, bu gelişimin kenarında kalan alanlarda, sınıf egemenliğinin ilkel biçimlerini yarattığını ya da yeniden ürettiğini bir kez daha bize gösterir. 18. ve 19. yüzyıl Amerikası'nın köle toplumları kapitalist gelişimin meyveleriydi ve çok daha yerel ve ılımlı bir tarzda olsa da, La Convención'da hâkim olan, köylülerin ayaklanmasıyla çöken ve çöküşünün sonsuza kadar devam etmesini umduğumuz neo-feodalizm de öyledir.

1969

Asıl makalede yer alan bazı notlar ve La Convención 1862-1962 için hazırlanan dizin bu basımdan çıkarılmıştır.

III

KÖYLÜLER

10

Toplumsal Eşkıyalar Olarak Köylüler

Toplumsal eşkıyalar lordun ya da devletin suçlu gözüyle baktığı köylü kanun kaçaklarıdır ama köylü toplumundan dışlanmazlar; halkın gözünde kahraman, bayraktar, adalet savaşçısı, intikamcı hatta bazen özgürlük savaşçısıdırlar ve her koşulda hayranlık beslenen, yardım edilen ve desteklenen insanlardır. Merkezi hükümetlerin veya yerli ya da yabancı olsun devletlerin tarihsel ilerleyişine ve hak gasbına geleneksel toplumun karşı koyduğu durumlarda, toplumsal eşkıyalar, bazen yerel lordlardan bile destek görebilir. Toplumsal eşkıyalık olgusunu ilginç ve önemli kılan, sıradan köylüyle asi arasındaki, kanun kaçağıyla hırsız arasındaki bu ilişkidir. [...]

Sosyal olarak [eşkıyalık], kabile ve akrabalık örgütlenmesine dayalı toplumların herhangi birinde, modern ve sanayiye dayalı toplumlara evrimi safhasında ortaya çıkabilir, buna aynı zamanda akrabalığa dayanan toplumun dağılması ve tarımsal kapitalizme geçişin farklı safhaları da dahildir. [...] Hem kapitalist hem de post-kapitalist tarım sistemleri artık geleneksel köylü toplumları değildir ve ABD, Avustralya ve Arjantin [...] gibi "yerleşimci kapitalizmi" denen ülkelerin dışında kalan yerlerde toplumsal eşkıyaların ortaya çıkması durmuştur. Tarıma dayalı bir toplumun olduğu her yerde evrensel olarak toplumsal eşkı-

yalık da bulunur (hayvancılık temelindeki ekonomilerde bile) ve büyük oranda başkaları tarafından –lordlar, kentler, hükümetler, avukatlar hatta bankalar– sömürülen, baskı altında tutulan ve yönetilen köylülükten ve topraksız işçilerden oluşur. Başlıca üç şekilde çıkar karşımıza: *Soylu hırsız*, yani Robin Hood kılığında, ilkel direniş savaşçısı ya da gerilla birimi şeklinde ve muhtemelen terör yaratan *intikamcı* kılığında...

[...]

Eşkıyalık, köylü ayaklanmaları gibi önemli birtakım sosyal hareketlere eşlik eden bir olgu ya da onların öncüsü olabilir. Bir diğer seçenek de yeni sosyal ve siyasi duruma uyum sağlayarak kendisinin dönüşmesidir, gerçi bu durumda toplumsal eşkıyalık olmaktan çıkacaktır. Geçtiğimiz iki yüzyıldan aşina olduğumuz üzere, kapitalizm öncesi ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş ve sosyal dönüşüm süreci, eşkıyaları ortaya çıkaran tarım toplumunu, onları besleyen köylülük türünü tamamen ortadan kaldırarak eşkıyalık tarihine son noktayı koyabilir. 19. ve 20. yüzyıllar dünyanın pek çok yerinde büyük toplumsal eşkıyalık örneklerinin görüldüğü çağdır; 16. yüzyılla 18. yüzyıl arasındaki dönem de muhtemelen Avrupa açısından böyle değerlendirilebilir. Ancak şimdilerde birkaç istisnai bölge sayılmazsa eşkıyalığın soyu tamamen tükenmiştir.

[...]

Eşkıyaların bir "programı" var denebilirse bile, bu program ancak işlerin "olması gerektiği gibi", geleneksel tarzda yürütülmesini savunmak ya da bunun yeniden tesis edilmesini sağlamaktan ibarettir (geleneksel toplumlarda gerçek ya da efsanevi bir geçmişte işlerin "olması gerektiği gibi" yürüdüğü inancı hâkimdir). Yanlışları düzeltirler, haksızlıkların intikamını alırlar ve bunu yaparken genellikle, insanlar arasındaki, özellikle de zengin ve yoksul, güçlü ve güçsüz arasında genel olarak adil ve dürüst ilişki ölçütünü kullanırlar. Zenginin fakiri sömürmesine, (ama geleneksel olarak "adil" kabul edilenin ötesine geçmeden) güçlünün zayıfı ezmesine (ama hakkaniyete uygun sınırlar içinde, sosyal ve ahlâki vazifelerini ihmal etmeden) kar-

şı çıkmayan vasat bir amaçtır. [...] Bu bakımdan toplumsal eşkıyalar devrimci değil birer reformculardır.

Gelgelelim ister reformcu ister devrimci olsun, eşkıyalık tek başına bir sosyal *hareket* oluşturmaz. Köylülerin kendi başlarına daha olumlu bir etkinlikleri bulunmadığından, Robin Hood'a bayraktarları gibi hayranlık besledikleri zamanlarda olduğu gibi, eşkıyalık devrimci hareketin yerini tutabilir. Hatta köylülüğün daha katı ve savaşçı bir kesiminin içinde kurumlaşıp fiilen başka mücadele biçimlerini de kısıtlar hale gelirse, devrimci hareketin yerini de alabilir. Böylesi durumların gerçekleşip gerçekleşmediği açık ve net olarak tespit edilememiştir ancak mümkün olabileceğine dair emareler vardır. Peru'da Huanuco ve Apurimac departmanlarında köylülerin toprak reformu yapılması için baskısı (1971'de bu hâlâ devam ediyordu) bu sebeple elle tutulur biçimde daha zayıftı. Üstelik tarımla ilgili sorunların vahameti hiçbir açıdan daha az olmadığı halde eşkıyalık ve sürü hırsızlığı kök salmış bir gelenekti. Yine de eşkıyalığın sayısız diğer yanıyla birlikte bu meseleyi de ciddiyetle araştırmak gerekir.

Öte yandan, iki unsur sayesinde, eşkıyaların bu ılımlı ama şiddet yanlısı sosyal hedefleri –ve içinden çıktıkları köylülük– gerçek devrimci hareketlere dönüşebilir. Birinci unsur eşkıyaların, geleneksel düzeni bozan ve yıkan tüm güçlere karşı bu düzende direnişin sembolü, elebaşı haline gelmesidir. Bir sosyal devrim, dış dünyanın "ilerleme" addettiği şey "direniş" adı altında gerçekleşti diye devrimciliğinden bir şey kaybetmez. [...] Eşkıyaların devrimcilere dönüşmelerinin bir diğer nedeni ise köylü toplumunun özünde gizlidir. Sömürüyü, baskıyı ve boyun eğmeyi insan hayatının bir kuralı gibi kabul edenler bile sömürüsüz bir dünyanın hayalini kurarlar daima; eşitliğin, kardeşliğin ve özgürlüğün olduğu, kötülüğe yer olmayan tamamen *yeni* bir dünyanın hayalini... Bu nadiren rüya olmanın ötesine geçer. Nadiren büyük bir alt üst oluş beklentisinin ötesine geçer. [...] Yine de öyle anlar vardır ki alt üst oluşun yaşanması an meselesidir: Bu alt üst oluş devletin ve mevcut toplumun tüm yapısının topluca yıkımını simgeler ve hepsinin un ufak

olup dağılacakmış gibi göründüğü ve ufacık umut ışığının olası bir gün doğumuna dönüştüğü anlardır bunlar.

Böylesi anlarda eşkıyalar da herkes gibi ortalıktan silinip süpürülmüştür. [...] Aslında eşkıyalığın, asıl köylü devrimine tabi biçimde ve onunla aynı anda varlığını sürdürmesi ve dolayısıyla bazen onun öncüsü gibi işlev görmesi kadar çarpıcı bir şey yoktur. [...] *Cangaçeiro*ların doğal yuvası olan Kuzeydoğu Brezilya'daki *sertão*[1] aynı zamanda kırsal alanın mesih liderleri *santo*sun (azizlerin) da çıktığı yerdi. Her ikisi aynı anda çıkıp beslenmişti ama azizlerin sayısı daha fazlaydı. Kahramanlıklarının kutsandığı sayısız şarkıdan birinde büyük eşkıya Lampião'dan söz edilir:

Hepsinden intikam almaya yeminli
bu dünyada hiç kimseye saygı duymam der
Peder Cícero'dan başka![2]

Görülebileceği gibi Lampião halk nezdindeki "resmî" güvenirliğini Juazeiro'nun mesihi Peder Cícero'ya borçludur. Reformun ve devrimin en ilkel biçimleri olan binyılcılık ve eşkıyalık, tarihsel olarak kol kola ilerlemiştir. Büyük alt üst oluşları akla getiren tarihsel anlar geldiğinde, beklenti ve sarsıntı dönemlerinde safları giderek kalabalıklaşan eşkıya çeteleri insafsızca başka bir şeye dönüşebilir. [...]

Dolayısıyla eşkıyalık daha geniş bir hareketin içine dahil olduğunda, toplumu değiştirebilecek ve değiştiren bir gücün parçası haline gelir. Toplumsal eşkıyaların da köylülük gibi ufku dar ve kısıtlı olduğundan tarihe yaptıkları müdahalelerin sonuçları beklentileriyle tam örtüşmeyebilir. Hatta beklediklerinin tam aksi yönde olabilir. Yine de bu, eşkıyalığın sahip olduğu tarihsel güce halel getirmez.

•

1 Yoğunlaşmış yerleşim bölgelerinin dış çeperlerinde kalan, Brezilya'nın kuzeydoğusundaki geri kalmış bölge.

2 R. Rowland, "Cantadores del nordeste Brasilaño", *Aportes*, 3 Ocak 1967, s. 138. Din adamıyla bu eşkıya arasında aslında daha çok *nuancés* olan gerçek ilişki için karşılaştırın. E. De Lima, *O mundo estranho dos cangaçieros*, (Salvador, Bahia, 1965), s. 113-114 ve O. Anselmo, *Padre Cícero* (1968).

Brezilya'nın kuzeydoğusundaki *cangaçiero*lar arasında esasen kahramanlıklarıyla anımsanan büyük Antönio Silvino gibilerin yanı sıra (1875-1944. Eşkıya lideri olarak 1896-1914 yılları arasında tanındı) Rio Preto gibi gaddarlıklarıyla anımsanan başkaları da vardır. Öte yandan, genel anlamda, *cangaçiero*nun imajı her iki özelliği de içerir. Bunu taşra ozanlarından birinin, "yüzbaşı" ya da "Lampião" olarak bilinen en ünlü *cangaçiero* Virgulino Ferreira de Silva (1898?-1938) için yazdıklarına bakarak gösterelim.

Rivayetlere göre "geri kalmış ormanlık bölgenin hayli varlıklı olduğu geçmiş zamanlarda" Pernambuco eyaletinin gerilerindeki kuru arazilerde, dağların eteğinde hayvancılıkla ve çiftçilikle uğraşan saygıdeğer bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (burada gerçeklikten çok bizi ilgilendiren imajdır şu an). Entelektüeldir ve dolayısıyla efsaneye göre ahım şahım güçlü kuvvetli bir çocuk değildir. Zayıfların büyük eşkıyayla kendilerini özdeşleştirebilmesi amaçlanır. Şair Zabale'nin yazdığı gibi:

Lampião'nun yaşadığı yerde
Solucanlar bile cesur kesilirdi
Maymun jaguarla dövüşür
Koyunlar geri adım atmazdı.

Amcası Manoel Lopez bu çocuğun doktor olması gerektiğini söyledi ve bu insanları güldürdü.

Hiç doktor çıkmamıştı
Bu uçsuz bucaksız sertãodan;
İnsanlar sığırtmaçları tanırdı burada
Cangaçiero *çetelerini*
Ya da şarkıcılarla ozanları.

Öyle ya da böyle, genç Virgulino doktor değil *vaqueiro* ya da sığırtmaç olmak istediyse de okulun ilk üç ayında harfleri ve "Roma ondalık sitemini" öğrenerek usta bir şair oldu. Virgulino on yedi yaşındayken Ferreira ailesi Nogueiralar tarafından çiftliklerinden sürüldü ve iftiraya uğrayarak hırsızlıkla suçlandılar. Kan davasının onu bir kanun kaçağı haline getir-

mesi böyle başladı. Birisi "Virgulino ilahi adalete güven," dedi, ama o, "İncil annenin ve babanın onurunu koru der ve namımızı savunmazsam erkekliğimi hiçe sayarım," diye yanıtladı. Böylece,

Bir tüfek ve hançer satın aldı
São Francisco şehrinden

Ve kardeşleri ve yirmi yedi başka savaşçıyla birlikte Serra Vermelha'da Nogueiralarla dövüşmek için bir çete kurdu (şair de onları komşuları gibi takma adlarıyla tanıyordu, bu, eşkıyalık hayatını seçenlerde bir gelenekti). Nogueiraların üstün güç olduklarını hesaba katarak kan davası nedeniyle kanun dışına çıkmak mantıklı bir adımdı. Lampião, 1914'te yakalandığında taşrada arkasında büyük bir boşluk bırakan Antônio Silvino'dan bile ünlü bir gezginci eşkıyaya dönüşmüştü:

Asker sivil demedi
Ayırt etmedi hiçbirini,
Sevgilisi hançeri
Armağanı silahıydı...
Zenginleri dilenci yaptı,
Yiğitler ayaklarına kapandı,
Kaçtı ülkeden diğerleri.

Ancak kuzeydoğunun korkulu rüyası olduğu yıllarda (1920-1938), şaire bakılırsa onu dürüst bir işçi yerine bir hırsıza çeviren kaderine yanmaktan hiç vazgeçmedi; yazgısı ölüp gitmekti günün birinde, ancak adil bir dövüşün sonunda gelecek bir ölüme razı gelebilirdi.

Halkın gözünde daima bir kahraman olarak yaşadı ama nasıl bir kahraman olduğu biraz muallaktı. Şairin resmî ahlâka boyun eğmesini ve 1938'de büyük eşkıyanın ölümünü "kuzeyin sevinci" olarak not düşmesini normal bir tedbirlilikle açıklayabiliriz. (Kesinlikle şarkıların tümü bu görüşü paylaşmaz.) Mosquito kazasından bir taşralının vereceği tepki muhtemelen daha tipiktir. Askerler Lampião'nun sahiden öldüğüne halkı inandırmak için ellerindeki kavanozda kurbanlarının

parafine daldırılmış kellesiyle çıkıp geldiğinde, "Şefi öldürdüler çünkü dua suda işe yaramaz,"[3] demiştir köylü. En son sığınağı kurumuş dere yatağında olduğundan, öldürülmesini, her zamanki tılsımının işe yaramaması dışında nasıl açıklanabilir başka? Yine de bir kahraman olmasına rağmen *iyi* bir kahraman değildi.

Juazeiro'nun ünlü mesihi Peder Cícero'ya[4] bir hac ziyareti yaparak eşkıya olmadan önce ondan icazet aldığı; azizin nafile yere Lampião'ya kanun kaçağı hayatına bulaşmamasını tembihlediği sonra da, onu yüzbaşı, iki kardeşini de teğmen ilan ederek, ellerine bir belge verdiği doğrudur. Ancak bu hikâyenin büyük bir kısmını öğrendiğim şarkıda anlatıldığı kadarıyla, eşkıyanın herhangi bir yanlışa derman olduğu vaki değildir (kendi çeteleri yararına olanlar hariç), zenginden alıp yoksula verme ya da adalet getirme olaylarından da söz edilmez. Savaşlardan, yaralanmalardan, kasabalara yapılan akınlardan (ya da Brezilya taşrasında kasaba olarak geçen yerlere yapılan akınlardan) adam kaçırmalardan; alıkonan zenginlerden; askerlerle, kadınlarla, açlık ve susuzlukla geçen maceralardan söz edilir ama hiç de Robin Hood'u çağrıştıran şeyler değildir bunlar. Tam aksine, "dehşetengiz" olaylardır: Karısı tarafından fidyesi ödendiği halde, Lampião'nun bir tutsağı nasıl öldürdüğü, işçileri nasıl katlettiği; kendisine küfür eden (karşısındakinin kim olduğundan bihaberdir) yaşlı bir kadını, çırılçıplak soyup bir kaktüsle dans ettirerek ölesiye işkence ettiği; yine kendisine hakaret eden adamlarından birine zorla bir kilo tuz yedirip nasıl sadistçe öldürdüğü ve benzeri olaylar anlatılır. Yoksulların dostu olmaktansa dehşet salmak ve acımasızlık onun eşkıyalığına atfedilen daha belirgin bir özelliktir.

[...]

Öte yandan sahiden dizginsiz zulüm örnekleri normalde tipik eşkıya çetelerinin özelliği değildir. Eşkıyalığı, Peru'daki Huanuco departmanı 1917'den 1920'lerin sonlarına kadar ka-

---

3 Nertan Macedo, *Capitão Virgulino Ferreira da Silva: Lampião*, 2. baskı (1968), s. 183.

4 Ceará eyaletinin kuzeydoğusunun etkin siyasi patronu.

sıp kavuran bir kana susamışlık salgını olarak sınıflandırmak belki de hatalı olacaktır; hırsızlık bunun bir parçasını oluştursa da çeteciliğin güdüsü, "tam olarak bu değil nefret ve kan davası" olarak tanımlanmıştır. Eldeki verilere bakılırsa bu esasen şirazesinden çıkmış bir kan davası durumuydu; genç erkekleri, doğup büyüdükleri topluluğun ya da köyün dışında kalan her yerde "tecavüze, cinayete, yağmaya ve gözünü kırpmadan yakıp yıkmaya" sürükleyen bir "öldürme tutkusu" ortaya çıkmıştı. Daha bariz bir örnek olarak, 1948 sonrası Kolombiya'daki *Violencia* dönemi de sıradan toplumsal eşkıyalığı fersah fersah geride bırakır. Başka hiçbir yerde, erken doğum yapmış ve bu nedenle anarşiye evrilmiş bu köylü devrimindeki kadar hastalıklı şiddet öğesine rastlanmaz. Gerçi örneğin "barbarlıkla gözü dönmüş, dövüşen insanların eğlenmesi için halkın gözü önünde" mahkûmların lime lime doğrandığı (sonrasında *picar a tamal* denmiştir buna) tüyler ürpertici kimi uygulamaların bu kana susamış ülkede daha evvelki gerilla savaşlarında da görüldüğü iddia edilmiştir. Bu zulüm ve katliam salgınıyla ilgili belirtilmesi gereken husus, bu kör dövüşünün ona iştirak edenlerce bile ahlâksızca bulunuyor olmasıdır. Bir otobüs dolusu masum yolcunun ya da köylünün katledilmesi vahşi iç savaş kapsamında anlaşılabilir olsa da, hamile bir kadının karnındaki cenini çıkarıp yerine erkeklik organı sokmak gibi (hepsi de teyit edilmiştir) olaylar ancak kasten işlenen "günahlar" olarak görülebilir. Yine de bu canavarlıkları ifa eden adamlardan bazılarına o zaman da bugün de yerel halk hâlâ birer "kahraman" gözüyle bakıyor olabilir.

Şüphesiz siyasi bilinç, eşkıyaların özelliklerini değiştirmek için çok işe yarayabilir. Kolombiya'nın köylü komünist gerillaları arasında (küçük bir azınlığı geçmemek kaydıyla) *Violencia*nın özgür yağmacı eşkıya gruplarından devşirilmiş kimi savaşçılar vardır. "*Cuando bandoleaba*" (ben vaktiyle eşkıyayken) cümlesi, bir gerillanın eski günleri yâd ettiği konuşma ve sohbetlerinde sıkça geçen bir cümledir. Bu cümle insanın geçmişiyle bu-

günü arasındaki farkı idrak ettiğini gösterir. Bununla birlikte, bireysel eşkıyalar kolayca siyasi birimlere evrilirken en azından Kolombiya'da, bunların sol kanat gerilla gruplarının içinde benimsenip eritilmesi hayli zor olmuştur.

Her halükârda Güney İtalya'daki eşkıya savaşlarının gösterdiği kadarıyla, eşkıyaların askerî potansiyelleri sınırlıydı, siyasi potansiyelleriyse daha da sınırlıydı. En ideal eşkıya birimi en fazla yirmi adamdan oluşurdu... Kolombiya'nın *Violencia* döneminde, 1948'den sonra en geniş isyan birimleri tabandan gelen asilerden ziyade şaşmaz biçimde komünist kökenliydi... Lampião'nun çetesinde olduğu gibi büyük kuvvetler alt birimlere ya da ayrı ayrı oluşumlarla geçici ittifaklara bölünüyordu. Taktik olarak bunun bir anlamı olsa da, bu durum, tabandan yetişen çoğu şefin, büyük birimleri teçhizatla donatma ya da geniş toplulukları güçlü bir önderlik altında yönetme konusundaki temel beceriksizliğine işaret ediyordu. Ayrıca her çete reisi kıskançça kendi egemenliğini koruyordu. Lampião'nun en sadık teğmeni "sarışın dev" Carisco bile duygusal olarak eski başkanına bağlı olmakla birlikte, onunla tartıştıktan sonra kendi çetesini kurmak üzere arkadaşlarını ve taraftarlarını alıp gitmişti. [...]

Görüldüğü üzere eşkıya çeteleri siyasi olarak köylüler için gerçek bir alternatif sunmaktan acizlerdi. Üstelik halktan insanlar olmalarına rağmen zayıflık ve edilgenliği hakir gördüklerinden ve ayrıca normal zamanda, mevcut siyasi ve sosyal yapının karşısında değil içinde ya da kıyısında hareket eden bir güç olduklarından, iktidara mensup insanlarla yoksullar arasındaki geleneksel konumları müphemdi, bu da devrimci potansiyellerini sınırlandırıyordu. Kardeşlik temelinde özgür bir topluluk hayalleri kursalar da başarılı bir eşkıya devrimcinin en bariz gelecek hayali eşraftan biri gibi toprak sahibi olmaktı. Pancho Villa sonunda hevesli bir Latin Amerikalı *caudillo*nun[5] ödülüne kavuşarak bir *hacendado*[6] oldu. Gerçi hem geldiği kö-

5 Siyasi iktidarı oturtan askerî lider, Latin Amerika tarihinde ne yazık ki tanıdık bir figürdür.

6 Bir *hacienda*nın sahibi, büyük toprak sahibi.

ken hem de tavırları onu hoş tenli Kreol[7] aristokratlarından daha ünlü yapmıştır.

Öyle ya da böyle kahramanca ve disiplinsiz haydut hayatı devrimci savaşçıların renksiz ve zorlu örgütlü hayatlarına da, profesyonel devrimciliğin peşinden gelen yasal hayata da çok uymuyordu.

[...]

Dolayısıyla eşkıyaların modern devrimlere katkıları belirsiz, şüpheli ve kısa süreli olmuştur. Bu onların trajedisiydi. Eşkıyalar olarak en iyi ihtimalle, Musa gibi, ufukta vaat edilen toprakları görebiliyorlardı. Ona erişemezlerdi. [...] Bu kadarla da kalmıyordu. Meksika Devrimi'nde iki önemli köylü bileşeni bulunuyordu: Kuzeyde tipik eşkıyayı temel alan Pancho Villa'nın hareketi ve Morelos'ta eşkıyaya benzemeyen Zapata tarım isyanı. Askerî açıdan, Villa ulusal düzlemde diğeriyle kıyaslanamayacak kadar önemli bir role sahipken ne Meksika'nın yapısı ne de Villa'nın kuzeybatısı bununla bir değişikliğe uğradı. Zapata'nın hareketi tamamen bölgeseldi, liderleri 1919'da öldürüldü ve askerî gücü de önemsenecek düzeyde değildi. Ancak Meksika Devrimi'ne tarım reformunu dahil eden bu hareket olmuştur. Eşkıya çeteleri potansiyel bir *caudillo* ve bir efsane, özellikle de 20. yüzyılda *gringo*ların toprağını işgal etmeye çalışan tek Meksikalı lider efsanesini ortaya çıkarmıştı.[8] Morelos köylü hareketi, Latin Amerika tarihinde sosyal devrim adını hak etmiş üç devrimden biridir.

•

7 İspanyolca konuşulan Güney Amerika ülkelerinde Kreol, Avrupalı göçmenlerin soyundan gelen insan demektir – ç.n.

8 Buna ilişkin en çarpıcı deliller Michoacan'ın yaylalarındaki San José de Gracia köyüne aittir. Bu köy de pek çok Meksika köyü gibi devrime *karşı* Efendi İsa bayrağı altında seferber olarak halkın eğilimlerini göstermiştir (Cristero hareketinin bir parçası olarak, en iyi Graham Greene'in *The Power and the Glory* adlı kitabı aracılığıyla bilinir). Kusursuz tarihçi iki istisna sayılmazsa "devrimin büyük şahsiyetlerinden nefret edildiğine" dikkat çeker. İstisnalardan biri toprak dağıttığı ve dinî zulme son verdiği için başkan Cardenas (1934-1940) ve Pancho Villa'dır: "Her ikisi de halkın gözünde idol olmuştu." Luis González, *Pueblo en vila* (1968), s. 251. 1971'de bile aynı bölgede çok benzer bir kasabada pek de edebiyata yer ayırır gibi görünmeyen genel bir dükkânda *The Memoirs of Pancho Villa*'yı bulmak mümkündü.

Ulusal eşkıya geleneğinin kıyaslanabileceği üç [ülke] –Meksika, Brezilya ve Kolombiya– hakkında kimi fikirler ortaya koyarak konuyu bağlayalım. Bu üç ülke de tarihleri boyunca geniş çaplı çetecilik olgusuyla haşir neşir olmuştur.

Latin Amerika kıtasında bir ülke özü itibarıyla eşkıya ülkesi olarak nitelendirilecekse, dört bir yanı dolaşan gezginler bu ülkenin 19. yüzyıl Meksikası olduğunda karar kılacaklardır. Üstelik bağımsızlığın ilk altmış yılında, hükümetin ve ekonominin çökmesi, savaş ve iç savaş gibi olgular, yaşamını silah üstüne kurmuş herhangi bir gruba tercih hakkı sunarak onları avantajlı konuma sokuyordu: Ya askeriyeye ve polise katılıp devletin maaşlı elemanı olacaklar (bu ileride haraç almayı kapsam dışında bırakmayacaktı) ya da adi haydut çetelerine sadık kalacaklardı. Daha geleneksel bir himayeden yoksun olan Benito Juarez'in Liberalleri kendi iç savaşlarında bu unsurlardan geniş kapsamlı olarak faydalandılar. Öte yandan hakkında popüler efsanelerin anlatıldığı eşkıyalar, Meksika Devrimi'nden önceki döneme, Porfirio Díaz'ın diktatörlüğü (1884-1911 arasında) sırasındaki istikrarlı döneme aitti. Bu eşkıyalar o zaman bile, kurulu düzene ve otoriteye meydan okuyan unsurlar olarak görülebilirlerdi. Sonrasında geriye dönük daha makul bir değerlendirmeyle Meksika Devrimi'nin öncüleri olarak görülebilirler. Asıl olarak Pancho Villa sayesinde bütün önemli çeteler devrimci oldu, bu durum Meksika'da eşkıyalığa eşi görülmedik bir meşruiyet kazandırdı. Gerçi ABD açısından durum böyle değildi zira tam da o yıllarda, şiddet yanlısı, açgözlü ve zalim Meksika eşkıyaları Hollywood'un standart kötü adam karakterlerini oluşturuyordu, en azından Meksika hükümeti, aşağılayıcı film yapan şirketlerin filmlerini ülkede yasaklamakla tehdit edene, yani 1922'ye kadar böyle devam etmişti.[9] Ömür boyu ülkede şöhret olmuş diğer eşkıyalar arasında, Meksika merkezdeki Jesus Arrife'nin (Chucho el Roto), Sinaloa ve Santana'da Heraclio Bernal'in ve Veracruz'da Rodriguez

9 Allen L. Woll, "Hollywood Bandits 1910-1981", Richard W. Slatta (ed.), *Bandidos: The Varieties of Latin American Banditry* (1987), s. 171-180.

Palafox (Santanon) bulunur. En azından, Jesus Arrife ve Heraclio Bernal hâlâ ünlüdürler. Medya çağında muhtemelen içlerinde en meşhuru, 1889'da öldürülen ve siyasetin kâh içinde kâh dışında olan Bernal'di; hakkında on üç şarkı, dört şiir yazıldı, dört film çekildi, bunlardan kimisi televizyona uyarlandı. Gelgelelim papaz sınıfına karşı bayrak açmış, utanmaz Katolik, dalavereci Chucho da (1885'te öldü) şöhretini televizyon ekranlarına taşımış olmasına rağmen halkın kalbinde daha çok yer etmiştir.

Brezilya, Meksika'dan farklı olarak, sömürgeden bağımsız imparatorluğa karmaşa olmadan geçmişti. Eşkıyalık salgını için gerekli sosyal ve siyasal koşulları hazırlayan –en azından kuzeydoğunun renksiz iç kısımlarında– Birinci Cumhuriyet dönemi (1889-1930) olmuştu. Bu dönemle birlikte, belli mıntıkalara ve elit ailelere bağlı silahlı hizmetliler dört ya da beş eyaleti kapsayan yüz bin metrekarelik alanda gezinen başıboş vurgunculara dönüştüler. 1890-1940 dönemlerinin büyük *cangaçiero*ları çok geçmeden bölgesel ün kazandılar ve şöhretleri sokak satıcılarının sattığı, yerel ozanların kaleme aldığı kitapçıklarla ve sözlü gelenekle aldı yürüdü.[10] Güneyin kentlerine kitlesel göç ve okuma yazma oranındaki artış, bu edebiyatı sonrasında São Paulo gibi canavar kentlerin mağazalarına ve pazar tezgâhlarına taşıyacaktı. Vahşi Batı'nın mutlak bir eşdeğeri olan *cangaçiero*lar modern medyayla televizyona ve filmlere taşındı, içlerinde en büyük şöhret sahibi olan Lampião buna dünden razıydı ve sahada bizzat filme çekilen ilk eşkıya oldu. En ünlü iki eşkıyadan biri olan Silvino yaşadığı süre içinde "soylu hırsız" efsanesine layık görüldü. Bu ünü, "taşranın kralı" olarak bilinen, büyük olmaya büyük ama iyilikseverliği pek tartışmalı halefi Lampião'yla olan zıtlığı sayesinde gazeteciler ve diğerlerince pekiştirildi.

Yine de ilginç olan, *cangaçiero*ların Brezilya'nın entelektüel ve siyasi ulusal geleneğine mal edilmesidir. Kuzeydoğulu yazarlar tarafından çok geçmeden romantik birer figür haline ge-

10 Linda Lewin, "Oral Tradition and Elite Myth: The Legend of Antônio Silvino in Brezilian Popular Culture", *Journal of Latin American Lore*, 5/2 (1979), s. 57-204.

tirildiler ve her halükârda yozlaşmanın ve siyasi otoritenin adaletsizliğinin kanıtı olarak gösterilmeleri de işten değildi. Lampião ulusal siyasette potansiyel bir etken olduğu sürece daha geniş ilgi gördüler. O kadar ki Komünist Enternasyonal ona olası bir devrimci gerilla lideri gözüyle bile baktı. Belki de bunu öneren, kariyerinin başlarında, isyancı askerlerin "Uzun Yürüyüşü" sırasında Lampião'yla temas kurmuş olan [1926 yılında Ceará'da] Brezilya Komünist Partisi lideri Luís Carlos Prestes'ti. Öte yandan, Brezilyalı aydınların 1930'larda, elit ve siyasi kalıpların karşısında popüler ve sosyal özelliklere sahip bir Brezilya anlayışı oluşturmaya yönelik önemli girişimlerinde eşkıyalar önemli bir rol üstlenmişe benzemiyor. 1960'lar ve 1970'lerde yeni bir entelektüel nesli, *cangaçero*ları ezilenlerin iktidar ve özgürlük mücadelesinde Brezilyalı olmanın simgesi haline dönüştürmüş, kısacası onları "direnişin ve hatta devrimin ulusal simgesi" yapmıştı.[11] 1970'lere gelindiğinde bile kuzeydoğulular arasında sokakta satılan kitap ve sözlü gelenek hâlâ canlı olsa da, bu durum da yeri geldiğinde eşkıyanın kitle iletişim araçlarıyla sunuluş biçimini etkilemişti.

Kolombiya geleneğiyse bambaşka bir yol izlemişti. Bu gelenek *La Violencia* olarak bilinen 1948 sonrası döneme ve onu izleyen tarihe has (ya da kimi tarihçilerin söylediği gibi 1946 sonrası) kanlı deneyimlerle bariz sebeplerden ötürü tamamen gölgelenmişti. Bu, esasen sınıf savaşının, bölgeciliğin ve ülkenin şu ya da bu geleneksel siyasi partisiyle özdeşleşen kırsal nüfusun siyasi partizanlığının bileşimi sonucu ortaya çıkmış bir çelişkiydi – River Plate'in cumhuriyetlerinde olduğu gibi bu durum özelinde de kırsal nüfus, Liberaller ya da Muhafazakârlarla bütünleşmişti. Söz konusu çelişki, 1948 sonrası belli başlı bölgelerde gerilla savaşına dönüştü. Sonrasında da (1960'larda artık güçlü olan gerilla hareketlerinin geliştiği bölgeler haricinde) vaktiyle siyasi olarak silahlanmış bir dolu mağlup çete, iktidarın adamlarıyla yerel ittifaklar kurdu, köylülerin sempatisine bel bağladı ve nihayetinde her ikisinden de oldu. 1960'larda

11 Gonzalo Sánchez, Prologue to Maria Isaura Pereira de Queiroz, *Os cangaçeiros: La epopeya zandolera del Nordeste de Brasil* (Bogotá, 1992), s. 15-16.

tamamen silinip yok olmuşlardı. Geride hafızalarda neler kaldığını, en iyi şekilde konunun uzmanları dile getirir:

> Köylülerin bir zamanlar eşkıyalara destek verdikleri bölgelerde, kafalarında idealize ettikleri anıları dışında, belki de efsanevi karakter olarak da yenilmiştir "toplumsal eşkıya"... Kolombiya'da olanlar Brezilya'nın *cangaço*suna olanlardan farklıdır. *Cangaço* aradan geçen yıllar içinde kendine özgü o muğlaklığa son vererek ideal toplumsal eşkıya imajına yaklaştı. *Cangaçiero* en nihayetinde bölgeye özgü erdemlerin ve ulusal bağımsızlığın ete kemiğe büründüğü ulusal bir simge oldu... Kolombiya'daysa tam aksine eşkıya figüründe kişileşen, zalim ve insanlık dışı bir canavardır ya da en iyi durumlarda yerel liderlerin gadrine uğramış, yönünü kaybetmiş ve maşa gibi kullanılmış "*Violencia*'nın evladı"dır. Kamuoyunun kabul ettiği imaj buydu.[12] 1964'ten bu yana Kolombiya'daki esas gerilla gücü FARC'ın (Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri) –gerillalar, para-militer güçler ve uyuşturucu kartellerinin silahlı adamları– 20. yüzyıla kalacak olan imajı ne olursa olsun, bu imajın eski eşkıya efsanesiyle yakından uzaktan ilgisi olmayacaktır.

1969

12 Gonzalo Sánchez ve Donny Meertens, *Bandoleros, gamonales y campesinos: El caso de la Violencia en Colombia* (1987), s. 168.

11

Köylü Başkaldırısı

Başlığımın biraz açıklanmaya ihtiyacı var. "Köylü" deyince vasat bir variyetin ötesinde bir şeyi olmayan (hâkim sosyal standartlara göre), toprağı esas olarak kendisinin ve ailesinin emeğiyle ekip biçen ya da bu amaç için toprak talebinde bulunan ve toprağı ekip biçmeyi bir ticaret biçimi olarak değil yaşam tarzı olarak gören çiftçileri kastediyorum. Yani bu kavram, "kasabalı"ların yanı sıra (a) asıl olarak başkalarının emeğiyle toprağı ekip biçen toprak sahiplerini, (b) köylü olmak istemeyen kırsal proletaryayı, (c) tarımın esasen ticaret anlamına geldiği taşralı girişimcileri de dışında bırakmaktadır.

Her iki kategoriye de girebilecek epey durum da vardır ama bu hali bize rehber işlevi görecektir. "Köylü toplumu" terimi, tarım ekonomisinde köylülerin baskın rol oynadığı sosyal organizasyon anlamına gelir ya da böylesi bir ekonominin o sektöründe yer alan sosyal organizasyondur – örneğin 19. yüzyılda üstyapıdaki eşraf sayılmazsa Rus köyünün yapısı böyledir.

"Köylü ayaklanması" derken, köylülerin köylü olarak kolektif konumlarıyla belirlenen amaçlara ulaşmayı istedikleri sosyal hareketleri kastediyorum. Dolayısıyla 19. ve 20. yüzyıllarda Kolombiya'nın iç savaşlarına katılımları değilse de 1930'lardaki toprak kargaşaları doğrudan bir köylü hareketi oluşturur. Or-

tadaki mesele toprak hakları ya da kira gibi konular olduğunda, herhangi bir hareket doğal olarak köylü hareketidir ancak tüm köylü ayaklanmalarının ya da hareketlerinin de böylesi katı bir anlamda sosyo-ekonomik talepler içermesine gerek yoktur. Bir isyanın köylü isyanı sayılmaması için bu belirli ve somut sosyo-ekonomik içerikten ne derece yoksun olması gerektiği ilginç bir soru olsa da şimdilik bunun izini sürmemize gerek yok. Binyılcı kırsal alan hareketleri birer köylü hareketi midir? Pek çok durumda kesinlikle öyledir – örneğin Palma Sola'da olduğu gibi köylüler dışında ya da köylü kökenden gelen halkın dışında kimsenin katılmadığı olaylarda olduğu gibi (Dominik Cumhuriyeti, 1963). Yucatan'daki ırk savaşı gibi yerlilerin çıkarlarını koruyan hareketler [1847'de başladı ve 20. yüzyılın başına kadar sürdü] için öyle diyebilir miyiz? Muhtemelen. Peki ya, Romanya'daki Demir Muhafızlar gibi, belirgin bir köylü programı içeriği bulunmayan ama güçlü köylü desteğine sahip milliyetçi ya da yabancı düşmanlığı içeren hareketler için? Olabilir. Buradaki gösterge belki de köylü katılımının oranı ve programlarının köylü taraftarlarınca fiilen ne derece köylü çıkarları çerçevesinde görülebildiğidir.

[...]

"İsyan" önemli sayıda köylünün kendiliğinden iştirak ettiği ve fiziksel şiddete başvurduğu ya da daha genel anlamda, normalde varsayıldıkları, sosyal olarak ikincil konumlarına uymayı reddettikleri herhangi bir hareket anlamına gelir. Bu isyana (a) en barışçıl ve edilgen dönemlerde bile bulunabilen küçük marjinal kanun kaçağı çeteler, (b) egemen sosyal âdetlere bir meydan okuma içermeyen, kırsal alan kooperatiflerinin oluşturulması gibi köylü hareketleri dahil değildir. Başarılı olsun olmasın, isyanlar devrimlerden daha ılımlı, daha geçici olabilir.

Önemli bir soruyla başlamama izin verin. Köylü isyanları neden bazı ülkelerde diğerlerine nazaran daha yaygındır? Hindistan'a nazaran Çin'de ve Brezilya'ya nazaran örneğin neden Peru'da daha çok görülür? Bu ülkeler arasında bu kadar büyük uyuşmazlık olduğunu söyleyebilir miyiz? Sanırım evet. Pek

çok ülkedeki köylü tarihine ilişkin hâlâ bilgi sahibi olmasak ve hemen hemen her şey araştırılıp keşfedilmeyi bekliyor olsa da görünen bir gerçek var: En ufak bir yüzeysel kargaşa, örneğin Peru'da geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca ısrarlı bir isyan eğilimi yaratırken, sözgelişi Kolombiya'da 20. yüzyıla kadar böyle bir sonuç doğurmamıştır.

Bu önemli soruya yanıt veremiyorum ve sizi Barrington Moore'a yöneltiyorum [*Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri-Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, 1967]. Bu soruyu ortaya atmakla yetinmek istiyorum çünkü bu makalenin ele alacağı diğer tüm sorular buna tabidir. Bu arada bunu, köylü isyanlarının *etkili* olup olmadığı sorusundan ayırmama izin verin, çünkü ikisinin hiçbir mantıki bağı yoktur. Tarihsel olarak Çin köylü isyanları son derece etkiliyken, Peru köylü isyanları ulusal çerçevede alabildiğine etkisiz kalmıştır ama bu bizi, bir olasılık olsa bile, Çinli köylülerinin Perulu köylülere nazaran daha isyankâr oldukları sonucuna götürmez. Palermo, Avrupa kentleri arasında isyankârlıktaki rekora sahiptir; St. Petersburg ne ayaklanmalara yanaşmış ne de devrimlerden önce böyle bir tarihe sahip olmuştur: Birkaç Petersburg ayaklanmasının etkisi hayli farklı nedenlerden ötürü pek çok Palermo isyanından epey büyük olmuştur.

Unutmadan belki de bir noktayı belirtmekte fayda var. Tarihi, bir "davranış bilimi" haline getirme hayalleri kuranlar için bu elverişli bir yöntem gibi görünse de, bu sorunun yanıtını belli başlı etkenleri, ekonomik ya da başka türlü "değişkenleri" belirleyerek bulamayız. İnsanlık, doğası gereği laboratuvar koşullarından hayli farklı şartlarda yaşar ve karşılaştırmalı tahlilde bazı etkenler elenip bazıları öne çıksa da tüm bunlar *daima* ortaklaşa eyleme geçer. Tüm köylülerin –aslında herkesin– şu veya bu biçimde fakir olduğu ve hiçbir köylünün başka bir şey olmayı ümit etmediği bir yerde, örneğin Kuzeydoğu Brezilya *sertão*sunda yoksulluk bir isyan nedeni değildir. Ve yine yerleşilecek yığınla toprak varken (19. yüzyılda hemen hemen tüm Latin Amerika sınırlarında olduğu gibi) toprak açlığı da köylü huzursuzluğunda nadiren ana etken olacaktır. Ancak

Chaco'da tanık olduğum gibi, toprak işgalcilerinin, bu toprağa küçük, yalıtılmış çekirdek aileler halinde yerleştiklerini düşünün. Bu birimin kalıcı olarak oturtulabilmesi için iki üç yetişkin erkeğin emekgücüne ihtiyaç vardır. Böylesi durumlarda aile yapısının getirdiği mekanizmayla, tarımsal huzursuzluk, sınırsız toprağın tamamen serbest kolonize edilmesi durumuna dönüşecektir. Yine, lordluğun ve tahakkümün yerleşik dünyasından kaçmak isteyen ya da kaçmak zorunda olan insanları açık sınırların cezbettiğine tanık olduk diyelim. O zaman onları eyleme geçirebilecek tetikleyici, başka yerdekine kıyasla daha hafif bir neden olmalıdır. Burada sosyo-politik yapı genel olarak özgür toprağın "laboratuvar" koşullarını etkisiz hale getirir. Bu konuyla ilgili, sadece Latin Amerika'da değil, 17.-18. yüzyılda tüm önemli köylü isyanlarının başladığı Çarlık Rusyası'nın bozkır sınırlarında da pek çok örnek vardır. Ancak toprağa yerleşenlerin binyılcı dindar bir topluluk olduğunu; kendilerini yozlaşmış toplumdan ayrı tuttuklarını ve –sıklıkla rastlandığı üzere– öncü tarımında sıradışı biçimde başarılı olduklarını farz edelim. Devlet, işlerine karışmadığı takdirde tamamen sakin durumda olabilirler, hatta yerel köylü isyanları karşısında statükonun devamından yana taraf bile tutabilirler. Burada hem siyasi yapı hem de dinî kültürel öğeler işin içine girmektedir. Önceden yapabileceğimiz tek şey düşük bir tahmin kapasitesiyle, takribi ve soyut bir model kurmaktır. Brezilya'da kimi Alman mezhepçilerinin bir isyan tarihçesi vardır. Ama Paraguay'da Mennonitlerin[1] ya da diğerlerinin var mıdır, bilmiyorum, hiç duymadım.

Asıl soruyu dillendirdikten sonra daha önemsiz ancak yine de iddialı başka bir soru sormama izin verin. Meksika Devrimi'ne şöyle bir baktığımızda göreceğimiz gibi iki türde köylü isyanı vardır: Ben bunlara Villa ve Zapata tarzı diyeceğim. Zapata tar-

1 İsmini lideri Menno Simons'dan alan mezhep. Dünyanın birçok ülkesine yayılmış olan bu topluluğun üyeleri modern hayatı tamamen reddetmeseler de fazla dahil olmazlar. Sakinlik ve mütevazılıktan yanadırlar ve savaş karşıtı olduklari için birçok ülkede zorunlu askerlik hizmetinden muaflardır – e.n.

zı, tüm yerel köylülüğü içerir; topluluklar, bölgesel toplumlar bile toplulukların âdetleri ve yapılar vasıtasıyla seferber edilmişlerdir. Zapata'nın ilk başta kendi topluluğuna liderlik ederken azar azar halkın içine nüfuz edip –ya da bir hayli üstü kapalı bir fikir birliğini seferber ederek– sonunda nasıl da tüm halkın lideri haline geldiğini bir düşünün: *Por cariño*[2] liderdi. Villa'nın tarzı ise sığır çobanları, eşkıyalar, serseriler, asker kaçakları ve silahlı çeteler gibi marjinallerin, kanun kaçaklarının, kaybedecek bir şeyi olmayan insanların harekete geçirilmesine dayanıyordu.

Bu alabildiğine genel bir ayrım. Örneğin klasik Çin köylü hareketinin Zapata tarzından ziyade Villa tarzına yakın olduğunu, saflarını dolduran topraksız, aç, marjinal insanlarla biraz daha geniş kapsamlı bir kanun kaçağı çetesi olduğunu duymuştum. Oysa sözgelişi 1890'ların Sicilya Fasci hareketi ya da İspanya'nın anarşistleri gibi daha aşina olduğum köylü hareketleri bana Zapata tarzına ait gibi görünür. Bu hareketlerin yerel liderlerinin yerli halkta saygınlığı olan, yerleşik, evli ve soyu sopu belli insanlardan çıkması beklenir (daima arazilerindeki sosyal bölünmeleri ve siyasi yapıyı da göz önünde bulundurarak). Sanırım bir köylü birliğinin oluşumuyla başlayan hareketler bu türde olur. *Comunınade*lerden (topluluklardan) çıkan hareketlerin doğası gereği böyle olması beklenir. Buradan marjinal insanların da hareketlere iştirak etmediği sonucu çıkmaz – esasında askerî açıdan vazgeçilmez bir role sahiplerdir. Ancak Zapata hareketinde olduğu gibi geniş çaplı hareketin liderlerinin, kabadayıların da saygınlığını kazanması gerekir; Zapata alelade bir çiftçi değil aynı zamanda hem at terbiyecisi hem de kadınlarla arası iyi, gözüpek biri olduğundan onların güvenini kazanmıştı.

Kesinlikle her durumda nedenler farklı olacaktır. Ama nasıl? Araştırılması ve üzerine kafa yorulması gereken bir alan bu. Neden bir hareket Zapata tarzında ilerlerken diğeri Villa tarzını benimser? Hayvancılığın olduğu alanlarda, dağlık bölgelerde Villa tarzının ortaya çıkma olasılığı belli ki daha fazladır, ama

2 Kalplere taht kurmuş – ç.n.

sadece bu türde bölgeler için mi geçerlidir bu genelleme? Pek çok soru gibi bunu da yanıtsız bırakmam icap edecek.

Söylediklerimin köylü isyanı üzerine belli başlı teorilerle, özellikle de Eric Wolf'un öne sürdükleriyle yakından bağlantısı var [*Köylüler*, 1965 ve *Peasant Wars of Twentieth Century*, 1969]; gerçi bu teori Zapata-Villa ayrımını göz ardı ettiği için bana biraz eksik görünmektedir. Wolf'un genel anlamda benim de katıldığım başlıca tezine göre, köylü devrimlerinin esas gücü, ne kırsal alandaki yoksullardan ne topraksız işçilerden ne de daha zengin, ticari tarım yapan *kulak*lardan değil, köylü toplumunu oluşturan kesimlerin içinde kültürel olarak en geleneksel özelliklere sahip, sösyo-ekonomik olarak "orta köylülük" denen kesimden ileri gelir. Bu onun için, yozlaşmanın karşısında geleneksel ekonomiyi ve toplumu savunmak için öznel bir harekettir ve asıl gücünü haliyle henüz yozlaşmamış olup yeni ekonomi ve toplumun kendisine davetkâr bir alternatif sunduğunu fark edenlerden alır. Elbette, bu genel bakışı kabul edince köyün en alt ya da en üst tabakasının katılımını hatta inisiyatifini inkâr etmiş olmuyoruz. Aşağı tabakadan insanlar ya da marjinal hale gelmiş olanlar hazır askerî gücü sağlarlarken [...] en üst tabakadakiler de inisiyatif ve liderliği ya da daha geniş bir hareketin etrafında şekil alabileceği belli başlı hoşnutsuzlukları karşılarlar, tıpkı Peru La Convención'da hareketin *arrendire*ler etrafında şekil almış olması gibi.

Ciddi tartışmalara yol açmayacak tek konu sanırım kırsal alan proletaryasıdır. Şayet modern ve geniş ölçekli ticaret hedefi olan tarım –tarımsal-sınai teşebbüs– plantasyonlar ya da benzeri biçimde oturursa, kalıcı kırsal proletarya köylü olmaktan çıkacaktır. Belli bir kırsal sahada, sendikaları ve siyasi partileri vasıtasıyla artık proletarya gibi davranacaktır. (Köylü yaşam tarzlarına bir bakıma mola vermiş gibi görünen geçici ya da mevsimlik göçebe işçiler için bu durum geçerli değildir.) [...]

Bu nedenle, kırsal proletaryayı (kelimenin en kati anlamıyla) bu tartışmanın dışında bırakmama izin verin çünkü başka sektörlerin etkisi altında olmayan ya da başka sektörleri etkileme-

yen bir iki plantasyon vardır: (a) örneğin Peru *hacienda*larında olduğu gibi, kalıcı emekgücünü daha da zayıflatan, doğrudan değil taşeronlarca (*padrones*) kiralanan işçiler, (b) plantasyona gıda sağlayan köylüler – sıklıkla toprak işgalcileri, (c) yerliler. Tarımsal-sinai teşebbüsün köylü bağlamından soyutlanması genellikle çok sık değildir.

Ancak amaçlarımız gereği bunları bir kenara bırakalım ve bugün Latin Amerika'da yükselen köylü hareketlerinin yaşadığı belli başlı güçlüklerdeki benzerliklere kafa yoralım. 1960-1964 yıllarında Peru'dakiler haricinde birkaç *genel* köylü ayaklanması olmuştur, dolayısıyla Wolf'un çizdiği genel şemanın bize muhakkak daha somut bir rehber sunmadığını görmek bizi şaşırtmasın. Bölgeye dair bildiklerime bakarak şimdi sıralayacağım grupların farklı koşullarda "patlamaya" en hazır gruplar olduğunu söylerdim. Onları belirgin bir sıraya dizmiyorum, bazen üst üste çakıştıkları da oluyor: (a) işgalciler ve köylü yerleşimciler, (b) ihracata yönelik tarım ürünlerinin genişlemesiyle ortaya çıkan tarımsal çelişkilerde potansiyel *kulak*lar, (c) *comunidade*ler (burada toprak hırsı önemli bir rol oynar), (d) sınırda ikamet edenler, (e) geleneksel olarak kargaşanın bulunduğu bölgelerde (ekseri komünist olan) yaşayan köylüler.

Toprak işgalcisi özellikle patlamaya hazır bir rol oynar zira çelişkilerinin ana kaynağı, kullanılmadığını bildiği ve dolayısıyla "ahlâken" çiftçiye ait saydığı toprağın bu fiili işgaline karşı koyan devletin ve toprak sahiplerinin yasasıdır. Aynı zamanda otoriteden uzak ücra yerlerde ortaya çıkma eğilimi taşıdığı için de önemlidir. Sayısal olarak bir hayli dar olan bu grubun sıradışı biçimde yüksek etkinliğinin nedeni budur. Hemen hemen tüm köylü kargaşalarında mutlaka bir işgalci öğesi vardır: La Convención gibi sınır bölgelerinde ya da merkez Peru'da; Kolombiya Santa Marta'da, 1928'de bağımsız muz yetiştiricilerinin United Fruit Company ile yaşadığı çelişkinin sonucu olarak gittikleri grevde; 1950'lerin başında Goiás'ta (Brezilya); Kolombiya'daki pek çok huzursuzluk sırasında ve devrim öncesi Küba'da. Fakat aynı zamanda, eminim, bunu Peru *hacienda*-

larında, Perulu antropolog Hugo Neira'ya bakılırsa [*Los Andes: tierra o muerte*, 1968] dağlık bölgelerdeki sendikacılığın kalbi olan *colono*ların sürdürdüğü etkinliklerde de ayırt etmek mümkündür; ya da nüfusu giderek artan, toprak yönünden fakir *comuninade*lerin toprak için yaşadığı ihtilaflarda da görebiliriz.

İhracat ürünleri yetiştiren köylülüğün rolü Kolombiya'daki ve Peru, La Convención'daki kahve bölgelerinde aynı şekilde görülür; buralarda esasen küçük ve orta ölçekli üretim için uygun olan tarım türüyle büyük tarım arazilerinin lehine olan toprak sahipliği şeması arasında çelişki vardır.

Görünen o ki, *comunidade* kargaşası esas olarak bir yandan nüfus artarken diğer yandan topluluğa ait toprakların azalmasına bağlı oluşan kıtlıktan ileri gelmekte, *hacienda*ların sıklıkla yasadışı yollarla toprağa el koyup sınırlarını genişletme süreciyle de siyasi olarak şiddetlenmektedir.

Sınır bölgeler, geçim ekonomisi sürdüren öncü tarımcıların nispi ekonomik bağımsızlıkları sayesinde kargaşa için elverişli şartlar sunar – ayrıca insanları sınıra iten siyasi ve sosyal etkenler onları daha mücadeleci kılmaktadır.

Geçmişte yaşanmış bir kargaşa ya da örgütlülük deneyimi de önemlidir çünkü bu hem katalizör görevi görür hem de hoşnutsuzluğu eyleme dökebilecek, onun daha geniş hareketlerle bağını kuracak liderliği, örgütlenmeyi ve yerel okuryazar kesimin desteği gibi unsurları sağlar.

Derleyenin notu:
Yayımlanmamış bu makalenin, köylü düşünüş tarzının köylü ayaklanmalarına etkisini inceleyen son bölümü tamamlanamamıştır. Ancak bkz. bir sonraki "İdeoloji ve Köylü Hareketleri" makalesi.

12

İdeoloji ve Köylü Hareketleri

Bu makalede ideoloji terimi iki anlamda kullanılacaktır: (a) toplumla ilgili, formüle edilmiş ve genel geçerliliğe sahip ve sosyal ya da politik eylemin türediği ya da türetilebileceği inanç sistemleri (milliyetçilik, liberalizm, komünizm gibi genellikle kabul gören bir etikete sahip sistemler), (b) bu denli açık formüle edilmese de ya da bilinçli olarak benimsenmese de verili bir grup insanın siyasi ve sosyal eylemliliğinin temelini biçimlendiren benzer inanç sistemleri. Başka bir deyişle, bu makalede kullanıldığı biçimiyle "ideoloji" terimi, sadece yaygın geçerliliği olan ya da böyle adlandırılan ve anlamı sadece toplumun azınlık bir kesimiyle sınırlı (okuryazar ya da değil) ideolojilerin yanı sıra, sosyal ve siyasi eylemliliği belirleyen *tüm* fikir sistemlerini içerir. Güney Amerika gibi bir kıtada bu ayrımın işlevsel önemi vardır: Burası, (a) maddesinde tanımlanan ideolojilerin, en azından 1789 sonrasına ait laik formlarının, siyasi olarak sınırlı bir tabakada (örneğin Brezilya'daki ya da Meksika'daki Comte yanlısı pozitivistler gibi) etkili olduğu ve nüfusun büyük bir kısmı için anlaşılmaz, bilinmedik kaldığı bir kıtadır. (a) maddesindeki ideolojiler sosyo-politik teoriler olarak, (b) maddesindekilerse eylem sistemleri olarak adlandırılacaktır. Buradan da anlaşıldığı gibi, elit kesimle ya da siyasi ola-

rak etkili diğer azınlıklarla sınırlı kalan teoriler, kitleleri belli bir eylem modeline yöneltip seferber eden eylem sistemleriyle etkili hale gelir.

[...]

Örneğin Kolombiya tarihindeki başlıca siyasi değişimler ("devrimler") belli ideolojilerle [muhafazakârlık ve liberalizm] harekete geçen elit gruplara –en azından siyasi hayatlarının önemli bir safhasında– daima çok şey borçlu olmuştur. [...] Komünizm de 1920'lerdeki elit-karşıtlarının oluşumunda benzer bir rol oynamıştır ve sonrasında, 1930-1940'larda da Liberal Parti'nin dönüştürücü motor gücü olmuştur. Orlando Fals Borda, *La Subversion en Colombia* adlı kitabında (1967) 1960'larda yine böyle bir "alt üst oluş" zamanı gelmiş olduğunu savunur ve Camilo Torres ve genç Fidelci devrimcilerin arasındaki yeni elit-karşıtı kesimi ana hatlarıyla belirler.

İdeolojilerin salt potansiyel sosyal değişimcileri seferber etmekle kalmayıp ne dereceye kadar değişimlerin şeklini belirleyeceği daha karmaşık bir sorudur. Programlarının içeriği nasıl olursa olsun, devrimci ideolojiler besbelli taraftarlarını statükocu bir işleve sahip, muhafazakâr ya da reform yanlısı kesimlerin olası gördüğünden ve öngördüğünden daha radikal sosyal ve siyasi değişimler talep etmek üzere hazırlayacaktır. [...] Ancak ideolojik olarak elit karşıtlığının yükselişi, yeni ve radikal çözümler gerektiren yeni sorunların herkesçe bilincine varıldığına delalet sayılabilir mi gerçekten? Bu ideolojik grupların getirdiği değişimlerin ne kadarı kendi teori ve programlarından ileri gelmekte, ne kadarı ulusal atmosferde belli bir siyasi eylemi zorunlu tutan isyancı kitle hareketlerinden ileri gelmektedir? Bu karmaşık bir soru. Şüphesiz [...] 1928-1948 arasında Kolombiya siyasetinin dönüştürücü gücü halk hareketleriydi. Kuşkusuz sonrasında gelen kurumsal değişimler kısmen ideolojik nedenlerden ötürü Liberal Parti içinde kendine daha elverişli bir araç buldu çünkü söz konusu parti "ilerlemeye", "ekonomik büyümeye" ve "düzen", "gelenek" ve "hiyerarşiden" ziyade "halka" inanıyordu. Değişimin (siyaset ve fikirler bazında) itkisini sağlayan küçük radikal ideolog grupların, ku-

rumsal değişimlere belirgin bir katkıları olduğuna şüphe yok. Ama yanıtlanması gereken bunun nasıl ve ne oranda bir katkı olduğudur.

Latin Amerika ideolojisinde genellikle karakteristik olan iki hususu göz önünde bulundurduğumuzda mesele iyice karmaşıklaşır: (a) bu ideoloji yabancı modelleri kopyalamıştır, (b) bu yabancı modellerin kaynak ülkedeki anlamlarıyla Latin Amerika siyaseti içinde büründükleri anlam arasında büyük uçurum vardır. Utilitarizm, pozitivizm, ütopyacı sosyalizm, Marksizm, faşizm gibi Avrupa ideolojilerinden etkilenmeler –bazen de bunları birebir taklit etme eğilimi– son derece bilindik bir durumdur. Aynı şekilde iyi bilinen başka bir durum, böylesi ideolojik etiketlerin Latin Amerika koşullarında anlamının ve bir ideolojiye bağlılığın fiilî neticelerinin Avrupalı ya da Kuzey Amerikalıyı şaşırtabileceğidir; örneğin 1930'lardaki Avrupa faşizminden esinlendiğini ya da etkilendiğini iddia eden Latin Amerikalıların ya da grupların siyasi faaliyetlerine baktığımızda göreceğimiz budur. Genel olarak, tüm ideolojiler, Latin Amerika bağlamında üç ana amaçtan birine ya da daha fazlasına sahiptir: (a) geri kalmış ülkeleri gelişmiş ülkelere dönüştürmek, (b) resmî ya da gayriresmî olarak bağımlı ülkeleri sahiden bağımsız ülkelere dönüştürmek ve (c) küçük elit kesimle yoksullaşmış ve geri bıraktırılmış nüfus arasında bir köprü kurmak [...]. [Latin Amerika ideolojilerinin] normal biçimi "gelişmiş" dünyanın en uygun, en moda ya da en saygın ideolojilerinin devralınmasından ibarettir, tabii bu ideolojiler bariz biçimde (a), (b), (c) maddelerinde sayılan hedeflerle bağdaşmaz olmadıkları sürece. Latin Amerika'da kendi içinde gelişen nispeten tek tük ideolojiler de aynı temel amaçları gütmüştür. Bunlar çok tipik bir biçimde "sosyalizmle" "*indigenismo*"nun[1] harmanlanmasından ibarettir. (Gerçi Kolombiya'da böyle otokton[2] ideolojilerin şimdiye kadar bahsetmeye değmeyecek kadar küçük bir rolü olmuştur.)

---

1 Latin Amerika ülkelerinde yerlilerin, ulusal ve yerel reformlar aracılığıyla hem sosyal hem de politik hayata katılmalarını savunan siyasi ideoloji – e.n.

2 Dışarıdan etkilenmeden kendi içinde gelişen – ç.n.

Kısacası en kolay erişilebilir, hazırda var olan ideolojilerin çoğu, eğitimli Latin Amerikalıların kaygılarından çok başka şeylere yönelik tasarlanmıştı ve bundan ötürü onların amaçlarına uyarlandıklarında tanınmaz ve aslıyla bağdaşmaz hale gelme eğilimindeydi. [...] Dolayısıyla 1930'lar ve 1940'larda Jorge Eliécer Gaitán özelinde, Raul Andrade'nin de gözlemlediği gibi, "Mussolini taraftarlığının nerede bitip Liberal şefin nerede başladığını ve solcu liderin kökenlerinin nerede olduğunu" belirlemek çok zordu. 1950'lerden itibaren, hem küresel modellerin değişik formları olan hem de özel olarak Latin Amerika şartlarına göre biçilip tasarlanmış ideolojilerin belirmeye başladığını söylemek mümkün olsa da kesin bir yargıda bulunmak için henüz erken.

[...]

Kolombiya'da 1920'lerden sonraki döneme ait sosyal hareketler, kitlelere kimi zaman bir örgütlenme, liderlik, program ve formüle edilmiş hedefler çerçevesi sağlayan ideolojik hareketler ve gruplarla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte bu hareketlerin, sol kanat propaganda ve örgütlenmesinden hiç etkilenmeyen alanlar kadar bunun etkin olduğu alanlarda da çıkması muhtemeldir. Öte yandan köylü eylemliliğinin geleneksel ortamına ait olmayan liderlik ve ilham kaynağının, yerel hareketlere daha etkili ve uzun süreli politika ve beklenenin ötesinde bir çerçeve sunduğu durumlarda ideolojinin rolünü dikkate değer bulabiliriz, örneğin, [özellikle de] Cundinamarca, Tolima'da, Cauca'da yerlilerin arasında ve Magdalena'da muz bölgesinde olduğu gibi. [Yine de] dıştan gelen ideolojik hareketlerin köylülüğü ne şekilde etkisi altına aldığı ve ne denli etkin eyleme sevk ettiği açık ve net değildir.

[...]

1920 ve 1930'ların sonundaki hareketler, kuşkusuz –ve artarak– ideolojik solun liderliğine girmiştir; bunlar kısmen komünist kısmen popülist-liberal kısmen de (belki de Sumapaz'da olduğu gibi) tabandan gelen ve sosyalist ya da komünist ideolojilerin etkisi altındaki köylü örgütçüleridir. Resmî

olarak 1930'da kurulan, 1935'te proleter üye sayısındaki yetersizlik nedeniyle Enternasyonal'e şikâyet edilen Kolombiya Komünist Partisi'nin, esasen işçilerden ziyade yerliler ve köylülerden oluşması ilginç bir husustur. *Yerel* toprak reformları kurumu, yani Cundinamarca ve Valle'nin kimi yerlerinde olduğu gibi, 1930'larda arazilerin toprakları ekip biçen köylülere satışının mecburi tutulması büyük oranda böylesi örgütlü hareketler sayesinde gerçekleşmişti. [...] Haritaya şöyle bir göz attığımızda, 1950'lerde başarıyla örgütlenen komünist ya da diğer sol kanat "silahlı direnişin" asıl olarak 1930'ların başında örgütlülüğün en güçlü ve en iyi olduğu yerlerde gerçekleştiği görülür, (örneğin Viotá, Sumapaz, Mariquita-Marquetalia) öyle ki buralarda otuz yıldan uzun bir geçmişe sahip bir köylü örgütlülüğü mevcuttur.

Bu veriden yola çıkarak modern ideolojilerin köylülerce kabul gördüğünü ne kadar söyleyebiliriz? Konuyu iki başlıkta tartışabiliriz: (a) liberalizm, (b) komünizm.

19. yüzyılın ortalarından itibaren liberalizmin kitlesel tabana sahip olduğu şüphe götürmez, öyle ki bir köylüden liberal olarak söz etmek, köylünün Liberal Parti'yi destekleyen patronuyla ticari ilişkinin ötesinde bir siyasi sadakat ilişkisini kabullendiği anlamına da gelir. Aynı zamanda bu sadakatin doğrudan herhangi bir ideolojik manası olduğuna dair bir emare de yoktur. Fals Borda'nın tabiriyle söylersek "yabancıların saldırısının söz konusu olduğu koşullarda meşru müdafaa güdüsünün zorunlu tuttuğu, kolektif bir savunma mekanizmasıdır", öyle ki bir *vereda*nın[3] Liberal ya da Muhafazakâr olması –tarihçi hariç– kimse için önemli değildir yeter ki şu veya bu tarafı herkes topluca tutsun. Sahiden de siyasi olarak eşit bölünmüş mahalleler enderdir. 19. yüzyıl liberalizmine has siyasi arzuların burada pek yeri yok gibidir.

20. yüzyılın ikinci çeyreğinde köylüler arasında gerçek bir siyasi bilinç ortaya çıkmaya başladığında yeni bir öğe gündeme geldi. Bu noktada Liberalizmi "halkın" partisi olarak seçme eğilimi hissedilir oldu; bunu parti içindeki sosyal olarak bilinç-

3 Kolombiya'da nahiye – ç.n.

li ya da "New Deal" yanlısı kesimler teşvik ediyordu. Gaitancılık kırsal alandan ziyade kentli yoksullara daha fazla cazip gelmesine rağmen, büyük popülist demagogun köylüler arasında elle tutulur bir nüfuz elde ettiğine dair emareler mevcuttur.

[...]

Komünizmi destekleyen köylüler açısından bu desteğin ne anlama geldiğini söylemek için elimizde daha fazla veri var. Komünizm birincil olarak kolektif ekonomiyi *savunmuyordu* (savunmaz?). Uzun süredir Komünist Parti'nin kontrolünde olan Viotá'da görünüşe göre kooperatifler bile kurulmamıştır; Sumapaz'da ortak örgütlenen tek ekonomik etkinlik geleneksel olarak kolektif planlanan suyun dağıtımıydı. Komünizmin *esas* önemi en basit biçimde savunucusu olduğu şeylerden ileri gelir:

a) Haklarını arayan insanların hareketidir, yeni bazı haklardan daha çok eski ya da "asli" yasal haklardır bunlar.
b) Yerel köylülüğün alışkın olduğu tarzda ama gerektiği yerde resmî yaptırımlarla, bağımsız köylülerden oluşan bir ekonominin meşrulaştırılmasından yanadır.
c) Köylülerin uygun bulduğu seviyede tali bir özerkliği olan köylü ekonomisinin tesis edilmesini savunur. Dolayısıyla hem Viotá hem de Sumapaz'da küçük münakaşalar ve suçlar topluluk içinde halledilir, ciddi olanlar zorunlu bağımsızlık dönemleri (hükümet güçlerine karşı savaşın sürdüğü dönemlerde olduğu gibi) haricinde resmî makamlara bırakılır ya da devredilirdi. [...] Kredi işlemleri ve ticari işlemler devlet sistemine bağlıydı ve köylülerin ürünlerini getirdikleri ticari merkezler tabandan gelen komünist sistemin içinde değildi.
d) Parti üyeliği aracılığıyla resmî bir sosyal örgütlenme yapısını savunur; 1950'lerde Sumapaz'daki yetişkin erkeklerin çoğu parti üyesiydi. Görünen o ki parti ya doğrudan ya da yerel konseyler (cabildo) aracılığıyla, olumlu geleneklerin ve değerlerin sürekliliğini üstlenmiştir. [...] Sumapaz fon sağlamak için bile büyük olasılıkla içki ve kavga-dövüşe

meyilli şenliklerin önünü kapatıyordu ama Viotá daha az sofu bir bölgeydi.

e) Siyasi bilinci yüksek köylüler açısından daima birincil önemde bir konu olan eğitim sisteminin arkasındadır. Yetişkinlere yönelik siyasi eğitimler hem Viotá'da hem de Sumapaz'da uygulanıyordu, bağımsız okullar kurulmuştu, devlet okullarında uygun öğretmenlerin görevlendirilme hakkı inatla talep ediliyordu ve uzun süren özerk köylü mahallelerinde bu gayriresmî olarak kabul edilmişti.

Tabandan gelen bir köylü hareketi olduğu için Kolombiya komünizminin, köylü toplumunun değerlerini ve düsturlarını kurmayı veya yeniden kurmayı istediği sonucuna varabiliriz. Bu esasen bir modernizasyon hareketidir; çünkü etkili ve örgütlü köylü eylemliliği olanağını yerleştirmiş, bunu modernizasyon ideolojisiyle bağlantılı hale getirmiş, güçlü bir eğitim mekanizmasının itici gücü olmuş ve bu mekanizmayı temin etmiş, ayrıca büyük olasılıkla potansiyel liderlerin ve kadroların da köylülük içinden çıkabileceği, partiye kazandırılacağı ve eğitileceği mekanizmayı da sağlamıştır. Bunun ötesinde, köylülerin kendi haline bırakıldıklarında, dışarıdan gelen komünizm ideolojisinden, evvelden sahip oldukları arzular çerçevesinde anlamlı buldukları öğeleri seçtiklerini –ve muhtemelen sadece bu öğeleri seçtikleri– sonucunu da çıkarabiliriz. Köylülük neredeyse Komünist Parti'nin resmî çizgisiyle tamamen alakasız biçimde yapar bunu. Dolayısıyla Juan Friede'ye göre (*Problemas sociales de los Araucos*, 1964) Sierra Nevada'da dolaşımda olan, Arauco yerlilerinin şartlarını tahlil eden komünist ya da komünizm etkisine sahip yazılı kaynaklarla, yerlilerin fiilî durumlarının yakından uzaktan ilgisi yoktur. Yine de yerlilerin itirazlarını duyurabilecekleri tek örgütlenme yerel işçi örgütlenmeleri ve Liga de Indígenas olduğu için, bunlar kalıcı bir yere, duruma göre nüfuza da sahip olmuştur. Viotá'da olduğu gibi itirazların bir noktada komünist liderlik altında amacına ulaştığı yerlerde, köylülükle hareket arasında daha kalıcı

bir ilişki kurulmuştur. Köylüler "komünist olmuşlar" ve öyle de kalmışlardır. Yine de sosyolojik ve siyasal olarak ilginç olsa da komünist köylü topluluklarının Kolombiya'da nicel olarak son derece kısıtlı bir önemi vardır.

[...]

1977

13

Köylü Toprak İşgalleri: Peru Vakası

Köylü hareketlerini inceleyen biri, toprağın kitlesel olarak istila ya da işgal edilmesi olgusuna aşinadır. Bu makalede esasen Peru vakasının ışığında ve aynı zamanda başka ülkelerden de referanslarla kolektif köylü militanlığının bu biçimi incelenmeye çalışılacaktır.[1] Bununla birlikte yazının amacı özel olarak Peru olgusunu incelemek değil, köylülerin eylemlerinin arkasındaki sosyal ve siyasi tavırlara ve bunların altında yatan stratejik düşünceye nüfuz etmektir. Bu makalenin amacı devrimci köylü faaliyeti meselesine ışık tutmaktır. Yeri geldiğinde, Peru'nun ve benzeri ülkelerin özgün tarihsel koşullarının, toprak işgallerinin biçimini ve niteliğini ne şekilde belirlediği incelenecektir.

I

Hem egemen hukuk sistemi hem de köylülük tarafından fiilen kabul edilen yasal düsturlar çerçevesinde, işgal edilecek topra-

1 Kullanılan başlıca kaynaklar basının ve Peru'nun resmî ve gayriresmî yayınlarının yanı sıra Tarım Reformu X Sahası (Huancayo Bürosu) ve "Juzgado de Tierras" Huancayo belgeleri ve birkaç eski tarım arazisinin arşivleri, özellikle de eski Sociedad Ganadera del Centro, Sociedad Ganadera Tucle ve Compania Ganadera Antapongo'dur. Tüm bu büyük araziler Peru'nun orta dağlık bölgesinde yer alır.

ğın yasal statüsüne bağlı olarak, başka yerlerde olduğu gibi Peru'da da toprak işgalinin üç olası türü vardır. Yasal statüyle fiilî yasal düsturlar her zaman uyuşmayabilir.

İşgal edilecek toprak köylülere ait olabilir ancak onlara doğru gelmeyen bir tarzda, yasalara dayanarak ya da başka biçimlerde, bu topraklardan kovulmuşlardır. Dolayısıyla toprak işgali kendi topraklarının yeniden kazanılması anlamına gelir. Bundan ötürü, Oyon köylüleri (Lima'nın kuzeydoğusunda, Andlar'da) ihtilafa konu olan arazi –kimi otlakları 5.000 metre rakımda bulunuyordu– ezelden beri kendi mülkleri olduğundan, 1963 Ağustos'ta Sociedad Agricola y Ganadera Algolan'ı işgal ettiklerini inkâr etmişlerdir.

İkincisi, işgal edilen topraklar kimseye ait olmayabilirdi ya da yasal bakımdan kamu arazisi olarak hükümet kontrolünde olabilirdi. Bu durumda köylülerin koloni kurması ya da yerleşme süreci sadece kanuni mülkiyet konusunda bir tartışma olduğunda "işgal" halini alıyordu. Söz konusu arazinin aynı anda hem köylüler hem de toprak sahipleri tarafından talep edilmesi en sık rastlanan durumdur, ikisi de esasında, pek çok vakada, resmî yasalar uyarınca geçerli bir mülkiyet hakkına sahip olamayacaktır. Bu durum Güney Amerika'daki kimi devletlerde, yerleşimi olmayan sınır bölgelerinde yaygın olmasına rağmen Peru'da o kadar yaygın değildir. Peru'da bu durum, sadece And Dağları'nın subtropik Amazon yamaçları ve bazen de büyük *hacienda*lara ait, ekilip biçilmeyen, kenarda köşede kalmış ve köylülerin haklı olarak kimseye ait olmayan topraklar gözüyle baktıkları devasa arazilerde yaygın görülür.

Bir tapudan, hatta buna ilişkin bir âdet ya da zamanaşımından medet ummak mümkün olmadığından buradaki yasal durum hayli farklıdır. Daha çok, burada toprağın onu emeğiyle ekip biçene ait olduğu düsturu hâkimdir. İspanyol kolonyal dönem yasalarına göre de bu kabul görmekteydi. Yasaya göre boş arazilerin (*tierras baldías*) belli bir süre içinde araziyi temizleyip ekip biçenlere ait olması hükme bağlanmıştı, arazi parçasının büyüklüğü onu işleyecek sahibinin becerisine göre saptanıyordu. Örneğin, Kolombiya Medeni Kanunu diğerle-

rinin yanı sıra bu tarz mülkiyeti de tanıyordu ve 1936'da çıkan büyük ölçekli tarımsal kargaşanın ürünü olarak yasalaşan 200 sayılı Kanun, boş alanların mülkiyetinde bunu birincil ölçüt haline getirmişti. Buradaki talep yasal bir mülkiyet hakkı ya da onun eşdeğerine değil (örneğin zamanaşımına bağlı hak) daha genel bir ilkeye yöneliktir. 1963'te, Asociación de Nuevos Colonos adlı örgüt çatısında bir araya gelen 350 işgalci, buradan hareketle, Tingo María subtropik mıntıkasında, "verimli olmadıkları için bu topraklar üstünde hakları olduğunu" öne sürerek iki büyük tarım arazisini işgal etmişti.

Üçüncüsü, arazi onların bile kabul ettikleri yasal öğretiler ve belgeler uyarınca tartışmasız biçimde işgalcilerden başka birine ait olabilir, tıpkı köylüler toprak sahiplerinin büyük hanedanlık arazilerini kamulaştırdıklarında olduğu gibi. Bu durum, emekgücüyle, parayla ya da aynî olarak kira veren köylü kiracıların, fiilî olarak ekip biçtikleri arazi üstünde mülk sahibi gibi mülkiyet hakkı talep etmelerinden kesinlikle ayrı tutulmalıdır. Çünkü bu durum, toprak sahibinin ister doğrudan ister kiralık işgücüyle olsun ektiği toprak üstündeki hakkına bir meydan okuma değildir. Ne de bir "işgal" durumu ortaya çıkarır çünkü köylüler yasal mülkiyet hakkını değiştirmek istedikleri kiralık arazilerde ikamet etmektedirler. Açıkça kamulaştırma toprak işgalinin en bilinçli ve devrimci biçimidir. Peru'da ve daha genel olarak Latin Amerika'da en ender görülen toprak işgalidir aynı zamanda (elbette güçlülerin, zayıfların topraklarına zorla el koyduğu tarihsel olarak yaygın biçimi haricinde). Açıkçası, modern siyasi ideolojilerin etkisi altında olmayan köylü hareketleri arasında bu nadiren ya da hemen hiç ortaya çıkmaz gibi görünmektedir.

Bu makalede Peru'da kayıt altına alınan toprak işgallerinin ezici bir çoğunluğunu oluşturan birinci türe ait köylü işgalleri ele alınacaktır.[2] Bu türün karakteristik hareketi, kayıp müş-

2 1959-1966 arasında 103 *invasioines* (toprak işgali – ç.n.) Lima basını tarafından duyurulmuştu; bunların 77'si tarımsal karmaşanın en yoğun yaşandığı döneme, Ağustos-Aralık 1963'e denk gelmişti ve ezici çoğunluğu toprağın yeniden elde edilmesiydi. Öte yandan tutulan raporlar aşırı derecede kusurludur.

terek toprakların, köylü topluluklarınca geri kazanılmasıdır. [...] Saturnino Paredes, genel sekreterliğini yaptığı küçük (Maoist) Peru Komünist Partisi'nden ayrılan üyelere bu konuyla ilgili şöyle söylemiştir:

> Peru'da olup bitenleri şöyle özetleyebiliriz: Topluluklar halinde yaşayan köylülük ... şu anda latifundiyalara ait olan arazilerin kendilerine ait olduğunu düşünmektedir; çünkü toprağı ekip biçen onlardır. Kimi durumlarda mülkiyet hakkı da onlardadır ve başka durumlarda da mülkiyeti hatırlanmayacak kadar eski bir tarihten beri onlarda bulunmaktadır.[3]

Çalışma yoluyla mülkiyet hakkı, mülkiyet taleplerinin geri kalan tümünde açıkça belirtilir (yeni yerleşilmiş toprak haricinde) gerçi bu, arazideki kadim mülkiyet hakkından ayrı değildir, zira bu köylülerin nesiller boyu belli bir parça toprağı sürüp hayvanlarını burada otlattıkları anlamına gelir. Belki de bundan ötürü, içine modern siyasi ideolojiler girmediği sürece herhangi bir toprak işgalinin "toprak işleyenlere aittir" gibi bir sloganla gerekçelendirildiğine rastlamadım. Yine de bu durum, söz konusu gerekçenin önemsiz olduğu anlamına gelmez. [...] Köylüler için sahip oldukları her karış toprağı kullanmak gerektiğinden, çalışma olmadan mülkiyet tasavvur edilebilen bir şey değildir.

Gelgelelim kadim mülkiyet, mülkiyet hakkı için yeterli olsa da bunun belgelerle geçerli kılınması daha iyidir. İspanyol kolonyal sisteminin yapısı gereği bu türde belgeleri olan bir dolu yerli topluluk vardır ve bunlar toprak işgallerini meşrulaştırmak için delil olarak gösterilir. [...] Maoist Komünist Parti'nin aşırı uçlardaki gençleri bunu bir küçük burjuva sapkınlığı olarak görüyor ve feodal ya da burjuva dönemin tapuları kimin lehine olursa olsun, tek yapılması gerekenin onları yakmak olduğunu ileri sürüyorlardı. Ancak Dr. Paredes engin deneyimlerinden yola çıkarak ve haklı olarak şöyle belirtir: "Bunların hep-

3 *En torno a la Práctica Revolucionaria y la Lucha Interna II, Pleno de Comité Central del Partido Comunista Peruano.* Informe Politico (Lima, 1970 mimeo), s. 12. Dr. Paredes köylü çalışmalarında uzun deneyime sahip bir avukattır.

si tek bir şeyi gösterir; sol kanat oportünist tasfiyecilerin, köylü hareketlerine dair hiçbir deneyimleri olmadığı gibi herhangi bir (köylü) topluluğuna verecek bir şeyleri de yoktur..."[4]

Köylü toprak işgallerinin kemikleşmiş yasalcılığı hem öğrenci kesiminin hem de ajitatörün göz göre göre sırt çevirdiği bir gerçekliktir. Latin Amerikalı köylü topluluğu için *papelitoya* ("küçük kâğıt parçaları") sahip olmak ölçülemez değerdedir. İster sahici ister sahte olsun bu belgeler el üstünde tutulur, saklanır, olası hırsızlıklara karşı korunur, çünkü onları kaybetmek bir biçimde haklarını etkileyecektir; gerçi kaybolmaları bu hakka sahip oldukları inancına halel getirmez. John Womack, büyük Emiliano Zapata'nın *pueblo*su (köyü – ç.n.) Anenecuilco'da, tapuların nasıl korunduğuna dair dokunaklı bir açıklama yapar.[5] Duyduğum kadarıyla tarım reformu sırasında Bolivya'da toprak dağıtıldığında, mülkün eski sahibine giderek tapusunu isteyen ya da onu yasallaştırmak için tapunun kendi üstüne geçirilmesini talep edenler olmuştur. Bu yasalcılığın kimi köylüleri devrim yapmaktan alıkoyan bir şey olmadığına tanık olacağız. Her şeyden evvel, ahlâken geçersiz olduğu kadar "doğal da olmayan" ve müşterek toprakları ellerinden alan yasaları, bu yasalar anayasal olarak ne denli doğru olursa olsun kabul etmeme eğilimindedirler.

Bu noktada Latin Amerika'nın özgülündeki tuhaflıkları belirtmekte fayda var, çünkü bu tuhaflıklar, kanunculuğu köylüler arasında kelimenin tam manasıyla hem son derece etkili hem de bir o kadar sınırlı bir sosyal kuvvet haline dönüştürmektedir. İspanyol fethi kraliyet bürokrasisiyle, yerli topluluklarının yasal olarak tanınmasını ve müşterek arazilerin korunmasını güvence altına alırken aynı zamanda fetihçi yerleşimcilere yönelik katı bir kontrole de girişmiş, gerçi bunda pek başarılı olamamıştı. Sahiplerinin fiiliyatta iktidar sahipleri haline dönüştüğü *hacienda* adı verilen büyük hanedanlık arazileri dolayısıyla köylü topluluklarıyla yan yana gelişti; *hacienda* saha-

4 *A.g.e.*

5 John Womack, *Zapata and Mexican Revolution* (1969), epilog, s. 371 ve devamı.

sının genişlemesi yasal olarak hem kraliyetin hem de yerlilerin haklarıyla sınırlandırılıyordu – bu yasal çerçeve bağımsızlık döneminde tamamen lağvedilmese de fiilî amaçlar nedeniyle işlevsiz kılınacaktı. Sonuç itibarıyla, özellikle de eskiden mali değeri yüksek olmayan geniş arazi parçalarının 19. ve 20. yüzyıllarda hem potansiyel olarak kârlı hem de pazarlar açısından erişilebilir hale gelmesiyle, *hacienda*ların çıplak gasp yoluyla genişlemesi söz konusu oldu. Dolayısıyla Latin Amerika'nın tipik geniş *hacienda*sı yasal zemini olan bir mülkiyet biçimi değildir ("eski bir yasaya" aykırı olarak "yeni bir yasa" gereğince), büyük toprak sahipliği erkinin devlet erkinden daha güçlü olması gerçeğine dayanır, ikisi fiiliyatta hiç aynı kişi olmaz. Peru'nun merkezî dağlık bölgelerinden gelen eski bir avukat ve siyasetçi, daha da ileri giderek toprak reformunun gereksiz olduğunu öne sürmüştü; ne de olsa toprağın etkili biçimde yeniden dağıtımını güvence altına almak için gereken tek şey, toprak sahiplerinin –*herhangi* bir toprak sahibinin– büyük arazilerin tapusunu göstermeleri ve ilk başta topraklarına el koydukları ve yasal bir mülkiyet olmaksızın ellerinde tuttukları toprağı köylülere geri vermeleriydi.[6]

Bu şekilde, Kolombiya'da tarım alanında yaşanan alt üst oluşun ardından J. Otero Torres'e ait takriben 300 bin hektarlık araziye yayılan üç latifundiyanın tapuları resmî soruşturmaya tabi tutuldu. 1823'teki asıl mülkiyet hakkı 426 hektardı. Peru'nun merkezindeki dağlık bölgelerde Tucle Haciendası'nın 1887'de 12 bin hektarlık arazisi vardı – gerçi bu bile tartışma götürür bir rakamdı. 1915'te her nasılsa bu rakam 103 bin hektara ulaşmıştı. [...] Çalıntı mülkiyete konan arazi sahipleri bunu yasal çerçevede yaptıklarından, haliyle mahkemelerden koruma talep ediyorlardı ve öyle de oldu. Ellerinde hiç tapu bulunmasa bile yerlilere gözdağı verme becerileri ve hem yerel hâkimler hem de polis üstündeki siyasi nüfuzları tüm sıkıntıların üstesinden gelmeye yeter de artardı.

Elbette karmaşık bir durumu bu şekilde anlatarak aşırı basitleştirmiş oluyoruz. *Hacienda*ların muazzam genişlikteki ara-

6 Sir Oscar Bernuy Gómez'le röportaj, Huancayo, Haziran 1971.

ziler üstünde tapuları olsa da fiilen bunların çok az bir kısmı kullanılıyordu; geri kalanı ya sahipsiz kalıyor ya da fiilen köylülüğün işgaline terk ediliyordu. Köylülük, toprağı işlediği için kendisinin hiç iş yapmayan toprak sahiplerine kıyasla mülkiyet ya da toprak sahipliği hakkını daha çok hak ettiğini düşünüyordu. Topluluklar çok eski ya da düzmece tapular ortaya çıkararak toprağa yönelik ahlâki taleplerini daha da güçlendirebiliyorlardı. Üstelik göreceğimiz üzere yasal toprak talepleri, sadece köylülerle *hacienda*ları değil, aynı zamanda –zaman içinde– özelikle de köylü grupları esas yerleşimlerini terk edip topluluğa ait sahanın başka bir yerine yerleştiklerinde toplulukları da karşı karşıya bırakabiliyordu (bu yer değişikliğinin Peru'da anlamı normal olarak, And Dağları'nın alçak ya da yüksek yamaçlarındaki, en tepedeki tundradan en alttaki subtropiklere ve tropiklere kadar uzanan geniş sahada, bir diğer ekolojik mevkiye yerleşmekti). Bunun sonrasında da, kendi komünal topraklarını biçimlendirerek bağımsız topluluklar kurmaya teşebbüs ederlerdi ve bu topluluklar, sınırları nedeniyle oradaki ilk yerleşim birimleriyle çatışma halinde olurlardı.

Bununla birlikte, genelde Latin Amerika'da ve özelde yoğun yerli yerleşiminin olduğu bölgelerde, çıplak ya da örtülü gaspla el konmuş toprağın müşterek mülkiyetini gösteren yasal belgelere sahip, akla hayale gelmeyecek kadar çok sayıda köylü topluluğu vardır. Bu bağlamda köylü haklarının yasallaştırılması sorunu teoride son derece basittir. Öte yandan toprak talebi nesnel olarak ne denli devrimci nitelik taşırsa taşısın, genellikle halihazırdaki yasal duruma bir ideolojik meydan okuma içermek zorunda değildir.

II

Şimdi fiilî birtakım toprak işgallerine dönelim. Toprak işgali normalde hayli standart, bir bütün olarak tüm topluluğun kolektif bir yapı olarak hayata geçirdiği ve kararlaştırdığı bir olaydır. Bu da haliyle önceden üzerinde konuşulduğu anlamına gelir. [...] Bundan ötürü de işgal niyeti normalde toprak sahipleri

ve yetkililer tarafından bilinir ve onların da konumu gereği karşı tedbir almaları beklenir; elbette polis, birlikler ya da toprak sahibinin silahlı adamları epey erişilmez durumdaki ücra sınır bölgesine gidebilirlerse... [...]

İşgalin kendisi de büyük bir törensel eylemdir. Bu türde olaylar "büyük velvele koparılarak gerçekleştirilir: Liderler at üstünde boru (*horn*) üflerler" (Cuzco, 1964), "boru ve davul sesleriyle" (Cuzco), "hurra sesleri ve boru çalgılar eşliğinde" (Anta, Cuzco), "yöresel şarkılar söylenerek" (Paruro, Cuzco), "boru çalgılarıyla ve maytap patlatılarak" (Potaca, Junin) işgal gerçekleşir. Geçtiğimiz yıllarda bunlara çok sayıda flama da eşlik ederdi. [...] 1960'larda Peru bayrakları evrenseldi ama siyasi olarak radikalleşmiş Cuzco departmanındaki işgallere Castrocu sloganlar eşlik ediyordu, "Ya Toprak ya Ölüm", "Kazanacağız" gibi. [...] Tüm topluluk şenliklerinde olduğu gibi, katılımcıların epeyce sarhoş olması normaldi, gerçi toprak sahiplerinden ve subaylardan gelen bu yöndeki veriler daima biraz abartılıdır.

Normalde bir işgal seferberliği akşam, katı askerî ilkelere bağlı, asıl operasyonsa genellikle şafak sökerken gerçekleştirilirdi ama bu değişmez bir kural değildi. Nispeten geniş bir grup kadın ve erkek –yüzleri hatta binleri bulan bir grup insan– beraberinde sürüleri, alet edevatları ve inşaat malzemeleriyle söz konusu sahayı işgal eder, çitleri, duvarları ya da diğer sınır işaretlerini kırıp geçer ve vakit geçirmeden genellikle meşru olarak iddia ettikleri sınır mıntıkasına küçük kulübeler ya da benzeri yapılar inşa etmeye koyulur. Aileler hemen oraya yerleşirler, sürülerini otlatmaya (gerektiğinde toprak sahibinin hayvanlarını uzaklaştırırlar), toprağı sürüp ekmeye başlarlar. Kimi örneklerde daha tedbirli bir çizgi izlenir, bir öncü birliği yollanır ve kitlesel bir direnişle karşılaşılmadığı durumda bütün kitlenin işgali bunu izler. [...]

Toplulukların hayata geçirdiği klasik toprak işgalleriyle daha modern siyasi hareketlerin örgütlediği toprak işgallerini ayırt etmek gerekir. İster toprak işgali ister işyeri işgali olsun (oturma eylemi ya da işyeri işgali) modern işgaller stratejik ve tak-

tiksel olarak otoritelere baskı oluşturmak için birer araç ya da gösteri olarak tasarlanır, yani belli bir amaca yönelik araç olarak. Dolayısıyla –örgütlü bir köylü hareketinden bir örnek vermek gerekirse– Sinaloa (Meksika) eyaletinde 1950'lerdeki Jacinto Lopez önderliğinde hareket, toprak işgallerini bu sınırlı biçimde kullandı. Sinaloa'daki Los Mochis köylü kongresi, 1957'de, talep sahiplerinin sorunlarına yasal çözüm sözü verilmediği takdirde toprak işgaliyle tehdit etmişti. Beklentilere yanıt verilmeyince, 1958 başlarında toprak işgalleri gerçekleşti, ancak üç bin köylü tarafından 20 bin hektarlık sulu arazinin işgal edilmesi simgesel bir eylemdi. "Bu eylem, ekili alanlarda, köylülerin çoğunluğu tarlalara giden yollarda öbek öbek dikilirken ya da oturup beklerken arazinin ortasına ulusal amblemi dikmekten ibaretti... Askerî birimler oturma eylemini dağıtmaya geldiklerinde kasti olarak silahlandırılmamış köylüler oradan sessizce ayrıldılar."[7] Kolombiya'da Asociación de Usuarios liderliğinde 1971 baharında örgütlenen kitlesel toprak işgalleri de özellikle kısa ömürlüydü. Kısacası, gerçek bir tarım devriminin ya da isyanın parçası olmadığı takdirde siyasi olarak örgütlenmiş modern köylü hareketlerinde toprak işgalleri, uzun vadeli bir seferberliğin tekil olaylarıdır.

Öte yandan, klasik komün hareketi için işgal seferberliği, mücadele ve şansları yardım ederse nihai zafer anlamına gelir. Amaca giden yol değil amacın kendisidir. İşgalciler açısından, devlet ya da diğer dış güçler geri çekildiğinde, toprak sahipleri topluluğun orada yaşamasına ve haklı gerekçelerle yeniden elde ettikleri topraklarında çalışmalarına izin verdiğinde her şey hallolmuş sayılır. Olayları gerçekçi değerlendiren köylüler bunun pek olası olmadığını bilebilirler, gerçi toprak işgalleri (göreceğimiz gibi) genellikle koşulların en olgun olduğu aşamada gerçekleşme eğilimindedir. Yine de lord ya da hükümet tarafından tekrar sürülseler de en azından hem çalışma yoluyla mülkiyet hakkını hem de kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri top-

7 *Gerrit Huizer, Report on the Study of the Role of Peasant Organizations in the Process of Agrarian Reform in Latin America* (ILO - CIDA Cenevre, 1969, mimeo), s. 241, 243.

rakları ekip biçme hakkını yeniden talep etmiş olurlardı – bu da önemli bir konuydu, böylece bunu ne derece yapma becerisinde olduklarını sınamış olurlardı. Yine de bu harekâtın amacı taktiksel değildir. Amaç toprağı geri alıp orada kalmaktır.

Klasik toprak işgalinin ne özel olarak Peru'ya ne de yerlilere has olduğu az sonra görülecektir. Aslına bakılırsa birbirinin tıpatıp aynısı olan olaylar Latin Amerika'nın herhangi bir yerinde bulunabilir. Şili'de 1968'e kadar küçük çiftçilerce gerçekleştirilen *tüm* toprak işgalleri (*tomas de fundos*) Mapuche yerlilerinin gasp edilmiş ortak topraklarını geri almalarından ibaretti, gerçi 1950'lerin sonu ve 1960'ların başında tarım reformu sürecinin başlangıç döneminde, Venezuela'da kamulaştırılabilir arazilerin tahminen 500'ünde yaşanan işgallerde olduğu gibi başka yerlerde yerli olmayan köylülerce de geri alındığı olmuştur. İşgal edilen topraklar genellikle daha önce köylülerin elinden alınmış olanlardı. Ancak buna benzer olaylar Avrupa'da da görülebilir. [...] Peru'nun dağlık arazilerinden çok farklı koşullarda da toplulukların klasik toprak işgalini fazlasıyla andıran vakalar gerçekleşmiştir. Bu işgaller Peru yerlilerinin ya da Latin Amerika'nın değil, genel köylü topluluklarının tarihçesinin bir parçasıdır.

III

Böylesi işgallerin doğasını ve köylü eylemliliğindeki rollerini anlamak için bu türde hareketlerden birini, en azından kimi sonuçları özgülünde takip etmek uygun olabilir: Peru'nun merkezindeki dağlık bölgelerden Junin, Lima ve Huancavelica departmanlarının kesiştiği bölgenin civarlarında yerleşik, ezici çoğunluğu çobanlıkla geçinen küçük Huasicancha yerli topluluğuna bakalım. Bu topluluğun müşterek belli başlı meralar için verdiği mücadelenin izini 16. yüzyıldan itibaren sürecek kadar şanslıyız, belgelerin bu tarih boyunca kesintisiz tutulabildiği ender bir örnektir bu.

[...]

Huasicancha'nın otlakları için dört yüzyıldır devam eden mücadele tarihinden birkaç ilginç nokta çıkmaktadır. Okurya-

zar olmayan bir topluluk nasıl olup da hak talep ettiği toprakların kesin bir kaydını tutabilmiştir? O kadar kesindir ki bu kayıt, 1963'te yapılan "daha derin bir tahkikat", 1607 tarihli tüm tapuları doğrulamıştır. Gerçi ellerinde olmasına rağmen tarih boyunca bu tapuları okumaktan acizlerdi: Hatta bu işle görevli olan beyaz avukatlar bazen bunu yapmak için paleograflar tutmuşlardır. 1960'larda okuma yazması olmayan, Julian Paucarchuco Samaniego adında elli dokuz yaşında, topluluk adına konuşan bir tanık, soruya yanıt olarak sınırları 1922'den beri bildiğini çünkü "küçük bir çocukken babasının onu alıp ona bu sınırları gösterdiğini ve böylelikle öğrendiğini" belirtmişti.[8] Muhtemelen 16. yüzyıldan itibaren, kayıp toprakları hafızalarında taze tutmak için her nesilden babalar evlatlarını aynı biçimde yüksek meralara götürmüşlerdi.

İkinci ve belki de en önemlisi, Huasicancha hikâyesi bu edilgen ve boyun eğen basmakalıp yerli fikrinin ne denli yanıltıcı olduğunu gösterir. Dört yüzyıl boyunca küçük, ücra, yalıtılmış ve inatçı Huasicancha bir an olsun hakları için mücadele etmeyi bırakmamıştır. Ne Batılı liberaller ne de asi öğrenciler oldukları halde köylüler, barışla şiddet, yasal ve yasadışı yollar, "fiziksel" ve "ahlâki" güç arasında ilkesel seçim yaparken hayli bocalamış, durum neyi gerektiriyorsa ya birine ya da ikisine birden başvurmuş ama bir an olsun taleplerinden vazgeçmemişlerdir.

Üçüncüsü köylülerin ufkunun tamamıyla yerel etkenlerle sınırlı olduğu inancı da hatalıdır. Huasicancha'nın belki Lima'ya dair çok az bilgisi vardır, Madrid, Roma ya da Mısır hakkında hiçbir fikri yoktur fakat öte yandan görünüşe göre, yerel iktidar yapısının temellerini sarsmakta olan dış dünyadaki değişimler karşısında yeterince hassastır. Bununla birlikte eylemlilik birimi toplulukla sınırlı kaldığı ve bulundukları dağlık bölgede olayın cereyan ettiği yer de büyük tarım arazileriyle toplulukların iç içe geçmiş sistemi olduğundan, ufuklarının darlığından söz edilebilir. [...] Ulusal çaptaki siyasi hareketlerde yer alıp bu hareketlere kadrolar da sağladılar. Yine de topluluk açı-

8 Juzgado de Tierras, Huancayo, Exp. 69.831, fj 35.

sından bu ya kendi mücadelelerine tabi ya da belli bir tarihsel bağlam içinde bir yan faaliyetti. [...] Hedefleri sistemi değiştirmek değil, sistemin en güçlü olduğu anda ondan faydalanmak ve esnediği anda sınırlarını zorlamaktı.

IV

Bununla birlikte köylü eylemliliği ve siyasi değişimin karşılıklı etkileşimi karmaşık bir olgudur. İşgalleri düzenleyen ve liderliğini yapan kimdi? Bütünüyle topluluğun etkinlikleri olduğundan klasik biçiminde, topluluk lideri ve ileri gelenlerinin önderlik ettiğini farz etmemiz gerek. (Rus *obschina*da olduğu gibi) liderlerinin "halkın" hemfikir olduğu konuları saptama ve ifade etme becerisi olmalıydı, gerçi buna karşılık, halkın da muhtemelen topluluğun liderlik geleneğine sahip ailelerinden gelen, muhakeme ve bilgelik yeteneği olan insanları dinlemeye hazır olması da bu fikir birliğinin dile getirilmesinde güçlü bir öğeydi. Unutulmamalı ki komün demokrasisinde işler çoğunluğun oyuna değil "toplantının genel havası"na göre yürütülmektedir. Ancak hakkında en çok belgenin elimize ulaştığı döneme bakarsak, topluluk kararı, John Womack'in Zapata üstüne yazdığı kitabının girişinde verdiği örnekten daha karmaşık bir olaydır.

Birincisi, "topluluk" denince her zaman kadim ve geleneksel bir yapı anlaşılmayabilir. Topluluk sıklıkla iki açıdan yeni bir şey olarak karşımıza çıkar: Birincisi eski topluluktan ister nüfus nedeniyle ister başka nedenle kopuş yaşanmış olabilirdi veya 1920'lerdeki "tanınma" mekanizması[9] gibi tamamen yeni özel bir hukuki aygıt kullanılıyor olabilirdi. Şüphesiz ye-

9 Köylüler için böylesi aygıtların "gerçek" toplulukla hiçbir organik bağı bulunmayıp devlet, devlet yasası ve kanunlarına ait olduklarından bunlara hayli pragmatik yaklaşmak mümkündü. Dolayısıyla 1960'ların sosyal karmaşasının doruğunda, toplulukların çoğu sendikalar olarak örgütlendi (*sindicatos*) çünkü bu mücadelelerinde onlara kolaylık sağlıyor gibiydi. Anladığım kadarıyla merkezî Peru'da, şu anda (1973) kimileri *pueblos jovenes* (genç yerleşimler) statüsü talep etmektedirler; bu askerî hükümet tarafından kentin varoş yerleşimleri için tasarlanmıştı, elektrik, yol gibi hizmetleri elde etme avantajı vaat ediyordu.

ni yerleşimci yapıların örgütlenme ve kolektif karar alma tarzları, asırlık komünal eylemlilik deneyiminden gelen köylülerin geleneksel tarzlarıydı ancak buna dahil olan yeni öğeler de göz ardı edilmemelidir.

İkincisi, bütün Peru toplulukları kendi içinde içsel sınıf ayrışmasıyla ve giderek artan biçimde dışsal ayrışma denebilecek bir süreçle –yani şehirde ya da şehirlerdeki göçmen grubun (nispeten daha çok refah sahibi) oluşumuyla– dönüşüme uğramıştır; söz konusu göçmen grubun içinden görüşlerinin ağırlığı olan adamlar seçilir genellikle, aynı zamanda sahip oldukları varsayılan siyasi uzmanlıklarına da önem atfedilir. Çelişkili biçimde, köydeki bütün görev ve sorumlulukları tek başına yürüten, köyün ileri gelen ailesinin göç etmesiyle, köyün siyasi liderliği pekâlâ başkalarına, hatta yeni gelenlere bile kalabilir.

Eğitimin düzensiz ilerleyişi de köy siyasetine yeni bir öğe katmıştır. Kısacası modernleşme olgusu beraberinde, ilk başta bir kısım insan için, sonrasında giderek artan biçimde pek çokları için dış dünyayla kurulan yeni bağlantılar getirmiştir.

[...]

Bunun en bariz biçimi, yerel kentlerdeki siyasi örgütlenmelerle sendikaların ya da belli siyasi tutumları olan yerel aydınların –öğrenci ve avukatların– ister kendi inisiyatifleriyle ister bu yardımın farkına varan köylülerin inisiyatifleriyle olsun, sundukları yardımdı (Cuzco gibi). Toplulukların tek tek özel tarihçelerine dair o kadar az bilgimiz var ki genelleme yapmak mümkün değildir ve merkezî dağlık bölgelerde bir dönem güçlü olup kolaylıkla belgelenmiş köylü sendikaları ve topluluk federasyonları hakkındaki bilgiler de epey bölük pörçüktür. Yine de siyasi hareketlerin rolü –örneğin dönüşüm geçirdiği dönemden önce APRA ve daha sonra muhtelif Marksist hareketlerin rolü– yerel kadroları harekete geçirdikleri için, köylü etkinliğinin katalizörleri olarak ve belki de hepsinden önemlisi yerel ve dağınık huzursuzlukları daha geniş bir harekete dönüştüren güçler olarak açıkça önemlidir. Bu kadar bariz olmasa da aynı oranda önemli bir diğer husus da egemen iktidar yapısının değişmezliğine olan inancın yıkılmış olmasıdır. Bu, popüler lider-

ler olma hevesiyle lordlara geçmişte hizmet eden aktivist köylüleri de özgürleştirmiştir. [...]

Bundan ötürü, geçtiğimiz yıllar içinde gerçekleşen tipik toprak işgalleri hayli karmaşık bir meseledir. Topluluğun resmî temsilcileri neredeyse her zaman ortalıktadırlar, öyle de olmak zorundadırlar; ancak sıklıkla "kışkırtıcı"lar ya da "ajitatörler" de yanlarındadır. Köydeki yeni ve eski sosyal güçler ve iktidar güçleri iç içe girmiş, roller dönüşmüştür. Liderlikteki bu karma özelliği, köylü aktivizmi konusunda nadiren yapılan ayrıntılı araştırmaların birinde görmek mümkündür. Marcantuna'da (Mantaro Vadisi) 1960'ların ortalarında komünal liderler olarak öne çıkan on kişiden ikisi yirmi yaşlarında (biri öğrenci diğeri muhasebeci), biri otuzlarında (çiftçiler için çalışan tüccar), dördü kırk yaşlarında (beyaz yakalı işçi, çiftçiler için çalışan nakliyeci, çiftçi/işçi, çiftçi), beşi elli yaşlarındayken (üçü çiftçi zanaatçı, ikisi çiftçi) ikisi altmışını geçmişti (ikisi de çiftçi). Bu insanların yedisi ilkokulu bitirmiş ya da yarıda bırakmış, beşi ortaokul terk, biri yükseköğrenim görmüştü, birininse eğitim düzeyi bilinmiyordu. Siyasi çizgileri hakkında söylenenlere güvenmemiz mümkün değil ne yazık ki, çünkü basın tüm aktivistleri daima aynı şekilde Bolşevik olarak tanımlamaktadır.

V

Netice itibariyle işgaller köylü devrimciliğine ne şekilde ışık tutmaktadır? Eğer büyük tarım arazilerinde zorla gasp edilen toprağın oranı yeterince genişse ve eski topraklarını yeniden kazanmayı talep eden topluluk nüfusu da nicelik olarak elle tutulur rakamlara ulaşmışsa, toprağın kitlesel biçimde işgal edilmesinin işgalcilerin öznel niyetlerinden bağımsız olarak *nesnel anlamda* devrimci neticeler getirdiği açıktır. 1960'ların başlarında buna benzer bir şey Peru'nun geniş bir kesiminde hayata geçmişti. Peru istatistikleri rakamları yuvarlayıp genel birtakım veriler ortaya koymaktadır. Ancak 1961'de (nüfus sayımlarına bakılırsa) 4.500 "*comunidades parcialiazadas o ayllus*", yani köylü topluluğu olması da muhtemel görünmektedir. 1969

yılında bunların 2.337'si resmen "tanınmıştır". 1961'de, Peru'nun takriben dört milyon nüfuslu kırsal dağlık bölgesi içinde toplam üye sayıları, denebilir ki dört yüz bin aile reisini ya da toplam iki milyon bireyi kapsamaktaydı.[10] [...]

Bu toplulukların en az yarısı sınırlar konusunda ihtilaf yaşamaktadır –bir dizi örneğe ve bölgesel araştırmaya dayanan bir rakamdır bu– ve bu kesinlikle asgari bir rakamdır. [...] Bu türde toplulukların hepsi ya da büyük bir kısmı eş zamanlı olarak hak talebinde bulunduğunda, yerel latifundiya yapısının kendiliğinden çökeceği açıktır (askerî kuvvetler tarafından yeniden tesis edilmediği takdirde). 1963'ün ikinci yarısında merkezî dağlık bölgelerde genel anlamda gerçekleşen de buydu. İşler geri dönülemez biçimde çığrından çıktı: 1963'ten sonra bir daha toparlanamadı ve büyük tarım arazilerinin yönetimleri –Ganadera del Centro, Pasco Corporation'un Ganadera bölümü, Algolan, Corpacancha ve diğerleri– bunun tamamıyla farkındaydı. Zaten daha bir yıl evvel La Convención ve Lares vadilerinde serf kiracıların, angaryalarını (çalışma yükümlülüğünü) kitlesel olarak yerine getirmeye itiraz etmeleri –sonunda bu itiraz kalıcı hale gelecekti– sonucu latifundiya sisteminin yapısı çökmüştü. O zaman, bu makalenin kapsamını aşan kimi nedenlerden ötürü, eski düzeni tesis etmek için askerî kuvvetlere başvurulmamıştı.

Aynı zamanda, bu sürecin *öznel olarak* da bir köylü devrimi anlamına gelip gelmediğini sormamız gerek. Bu çok daha belirsizdir. Genel anlamda ilkel isyanlarda, "devrimci" ve "reformist" hareketler haliyle ayırt edilebilir, gerçi bu ayrımın ölçütü muhakkak kullanılan şiddet oranı olmak zorunda değildir. Devrimci hareketin öznel olarak daha büyük arzuları vardır; ya binyılcı çerçevede ya da geçmişteki bir altın çağı –örneğin Peru özgülünde İnka İmparatorluğu'nu– yeniden kurma şeklinde ifadesini bulur.[11] Henri Favre –Meksika'daki Chiapas dağ-

10 Rodrigo Montaya Rojas, *A Proposito del Caracter Predominantemente Capitalista de La Economía Peruana Actual* (Lima, 1970), s. 110-111.

11 İnka rejimini yeniden kurmak ya da İnkalar için özel bir destek sunmak isteyen ayaklanmalar 19. ve 20. yüzyıl Perusu'nda 1930'lara kadar hiç de az rastlanan olaylar değildi. İnka efsanesi için bkz. A. Flores Galindo, *Buscando un In-*

lık arazisinden hareketle– gayet akıllıca bir şekilde, "isyan" ve "ayaklanma"nın iki türünü birbirinden ayırt eder: "İsyan" hem yereldir hem de amaçları bakımından sınırlıdır, geçici olarak sarsılan geleneksel dengelerin yeniden kurulmasını hedefler, "ayaklanma" ise sömürge durumunun topyekûn yeniden yapılandırılmasına yönelik bir girişimdir.[12] [...]

Sadece lordluğun kötü uygulamalarına değil aynı zamanda bizatihi lordluğa da meydan okuyan köylü hareketleri vardır. [...] Perulu köylülerin lordluğa, yani büyük arazi sahipliğine bu şekilde meydan okuduklarına dair pek az veri mevcuttur (komünist ya da Troçkist olarak bilinen liderliğin altında gelişenler hariç), gerçi zorunlu çalışma sistemine karşı etkili bir tepki giderek büyümektedir. "Yerlilere çocuklar (*hijitos*) diye hitap eden ve kendisini onların hamisi gibi gören lordlarla pek çok kesimin arasındaki geleneksel patron-çalışan ilişkisi" hâlâ geçerliliğini korur, lordlar gerçekleşmesi an meselesi olan değişimlerin köylülere nazaran daha çok farkındadırlar. Büyük malikânelerin ateşe verilmesi, toprak sahiplerinin öldürülmesi gibi klasik eylemler gözle görülür derecede barışçıl olan 1958-1964 kargaşalarında yaşanmamıştır. Burada karşı karşıya olduğumuz geniş ölçekli bir *sublevación indigena* (yerli ayaklanması) değil, kitlesel ve kendiliğinden bir yasal hak talebidir; görünen o ki birkaç bölge hariç, bu hareketlere modern hatta kadim veya devrimci ideolojiler aşılanmamıştır. Cuzco'da bile komünizmin herhangi bir biçimine kitlesel katılım gibi emarelere rastlanmaz. Marksizm, kadroların ideolojisi olarak kalmıştır, gerçi APRA'da olduğu gibi, partinin kitlesel bir hareket olarak oturduğu "katı Kuzey" haricinde, bunlar sayısı giderek artan köylü kadrolarıdır.[13]

---

ca: Identidad y Utopia en los Andes (Havana, 1986).

12 Henri Favre, *Changement et contunité chez les Mayas du Mexique* (Paris, 1971), s. 269 ve devamı.

13 APRA'nın kitle desteğinin doğası ve kapsamı işçi sınıfı dışında belirsizdir. Geçen yirmi yıl ya da daha uzun sürede yerli köylülük içinde uyandırdığı ilgi ve destek, parti söyleminin iddialarından çok daha azdır. [...] Gelgelelim APRA'nın devrimci bir hareket olduğu ya da öyle göründüğü zamanlardaki taban hareketi tarihçesi hâlâ ciddi bir incelemeye muhtaçtır.

Belirttiğimiz gibi, bu durum ne sosyal devrim yapmakla ne de eski çağın kapanmakta olduğuna ve kapanması gerektiğine dair belli belirsiz ama giderek büyüyen hissiyatla bağdaşır niteliktedir. Ulusal bir devrimci durum söz konusu olduğunda bu türde köylü hareketlerinin pekâlâ bilinçli bir köylü devrimine evrilmesi teorik olarak mümkündür. Öte yandan, Latin Amerika'nın belli başlı bölgelerinde büyük tarım arazileri sisteminin istikrarsız bir teşekkül olduğunu belirtmemiz gerek. Sömürgecilik sonrası dönemde *hacienda*lar siyasi değişimlere ve ekonomik koşullara bağlı olarak şekillendi, genişledi, parçalandı ve reforma uğradılar. Muhtemelen topluluklar bu dalgalanmalardan kalıcı bir fayda elde edemedi. Yine de büyük tarım arazilerinin gerileme dönemlerinde bu dalgalanmaların nispeten daha etkili hale gelmesi ve yarattıkları kalıcı baskı, bizi bu tür bir gerilemenin tüm *hacienda*ların tamamen kökünü kurutacağı inancına götürmemelidir. Kısacası geleneksel köylü hareketinin hem gücünü hem de sınırlarını akılda tutmakta yarar var.

"Büyük dünyada" yaşanan ve köylülerin hiç kontrol sahibi olmadığı ama onları hemen hemen şaşmaz bir biçimde eyleme geçiren bir olay ya da gelişme neticesinde "küçük küçük dünyalar" eş zamanlı olarak harekete geçtiğinde, bu hareketlerden köylü devrimleri çıkar. (1958-1964 arasında Peru'da bu seferberliğe yol açan etkenlerin neler olduğunu burada ele alamayız.) Bu hareketlerin *etkili* köylü devrimleri haline gelebilmesi için ya siyasi olarak can alıcı öneme sahip yeterli sayıda bölgede, modern örgütlenme ve muhtemelen devrimci liderlik altında birleşip harekete geçilmiş olması ya da ulusal yapı ve krizin, stratejik konuma sahip bölgesel köylü hareketlerinin belirleyici bir rol oynamasına elverişli olması gerekir. 1910-1920'de Meksika'da silahlı hareket kabiliyetleri sayesinde, Pancho Villa'nın kuzeylileri için ve Morelos'da da "güneyin lideri" Zapata taraftarları için böylesi bir durum geçerliydi. Çünkü Morelos başkentin kapı komşusuydu. Bunların hiçbiri Peru'da gerçekleşmemiştir, sadece 1880'lerde Caceres, Pasifik Savaşı'nda Şili gerillalarına karşı örgütlediği yerlilerin desteğini talep ederek merkezdeki dağlık bölgelerden insanları başkente yürüttü-

günde belli belirsiz bir tarzda görülmüştü, o da devrimci bir lider olmaktan ve sosyal devrimci neticeler elde etmekten uzaktı. 1960'ların başlarında esasında toprak işgalleri, merkez dağlık bölgelerdeki ve Cuzco'nun dağlık bölgelerindeki *hacienda* sisteminin çökmesine yol açacak kadar ezici bir role sahipti. Öte yandan Marx'ın proletaryasından farklı olarak köylülüğün kendiliğinden gücü, toprak sahibinin sonunu getirebilecek beceride olmasına rağmen, mezarını kazmaktan acizdi. Toprak işgalleri kaçınılmaz biçimde tarım reformunu dayattı. Ancak birkaç yıllık bir oyalanmanın ardından dağlık bölgedeki *hacienda*ların cesedini gömmek askerî diktatörlüğe düşecekti.

1974

Orijinal makaledeki bazı notlar bu metne dahil edilmemiştir.

14

Peru'da Bir Köylü Hareketi

Bu makalede Peru, Cuzco departmanı, La Convención eyaletinde gerçekleşen [1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında cereyan eden] köylü huzursuzluğunun tanımlanması ve tahlil edilmesi amaçlanmaktadır.[1] Bu yaygın ve inatçı köylü hareketi epeyce tartışılmış olsa da hâlâ ciddi olarak incelenmeye muhtaç durumdadır. Yerel sözlü tanıklıklara, 1961-1962 yıllarına ait Peru basınının yerel ve ulusal düzeyde incelenmesini de eklediğim halde benim araştırmam yüzeyseldi. Araştırmanın ciddi olabilmesi için bu hiç yeterli değil, yine de Avrupa'nın, Latin Amerika tarım hareketleri konusunda o denli sınırlı bir bilgisi var ki, tamamlanmamış bir ön raporun bile kısmi değeri olabilir.

---

1 Derleyenin notu: La Convención'un coğrafyası, tarımsal gelişimi, tarım arazisi sahipliği ve emek ilişkileri için bkz. 9. Bölüm "La Convención Peru: Bir Neo-feodalizm Vakası".

1960'ta La Convención'un toplam nüfusu tahminen 60 bindi. 70'i Cuzco departmanında olmak kaydıyla eyalet 174 *hacienda* içeriyordu. *Altiplano*dan gelen ve *hacendado*ya kimi kişisel ve emek hizmetleri (*condiciones*, *palla*, *maquipura*, *huata faena*, *semanero* vs.) karşılığında 4 bin *arrendire* (toprak elde etmiş) vardı. Aynı zamanda *arrendire*lere parsel arazi kiralayarak devreden yaklaşık 12 bin *allegado* vardı ve bunlar genellikle *arrendire*lerin, mülk sahiplerinin topraklarına dair görevlerini yerine getirmekle sorumluydular. *Allegado*ların altında, topraksız tarım işçileri vardı (*agregados*, *habilitados*, *peones*). La Convención'da yalnızca dört *comunidades indigenas* bulunuyordu (Cuzco departmanındaki iki yüzden fazlası hariç).

[...]

La Convención'daki köylülük içinde potansiyel sınıf çatışmasının açık belirtileri mevcut olmasına rağmen –kimi *arrendire*lerin küçük *hacendado*lardan daha varlıklı olduğu rivayet ediliyordu– *arrendire*lerin büyük bir kısmı kendilerini *hacendado*larla çıkar çatışması içinde görmektedir. *Arrendire*lerin çıkarları, *hacendado*larla aralarındaki neo-feodal ilişkilerin kapitalist ilişkilere dönüştürülmesi; toprakların sözleşme usulüne göre kiralanması ya da bağımsız köylü mülkiyeti uygulaması nedeniyle *allegado*ların çıkarlarıyla örtüşüyordu.[2] 1957-1958'de fiiliyatta *kulak* olan bir küçük grup köylü tarafından yapılan yerel bir kampanya, eyaletin tüm kırsal nüfusunu bir anda kuşatan sağlam bir köylü hareketine dönüştü. 1962'nin sonlarına doğru eyalette Federación Campesina'ya bağlı, üye sayıları 20 ve 600 arasında değişkenlik gösteren 110 sendika (*sindicato*) mevcuttu.

[...]

Bu nasıl mümkün oluyordu? Birincisi köylülüğün ruhuna damgasını vuran bölünmelerle, dayanışma bağlarını güçlendiren etkenler birbirini eşitliyordu. Genel yoksulluğun yanı'sıra La Convención'un köylüleri kent sakinleri değil taşra halkıydı, kökenleri Kreol değil yerliydi. Aynı zamanda erkeklerin giyimleri (ancak kadınlarınki değil) dağlık bölgelerde yaşayanların giysilerine nazaran daha moderndi ve sendika toplantılarında Quechua kullanılmasına rağmen, köylüler İspanyolcayı anlıyor hatta konuşuyorlardı. Üstelik *sindicato*ların büyük kısmında okuma yazması olan militan bir çekirdek vardı. Göreceğimiz gibi bu modernleşme kesinlikle büyük oranda komünistler sayesinde olmuştu.

Daha da önemlisi tüm köylüler, ister özgürlüğünden mahrum feodal özneler ister onlara bağımlı çalışanlar olsun belir-

2 1961-1962'de *arrendire*lerin genel grevinin başlıca talepleri şöyleydi: Toprak sahibinin iyeliğindeki çalışma mecburiyetinin kaldırılması; kiranın para olarak ödenmesi; yeni sözleşmelerin azami altı yıllık olması; toprağın % 10'unda gıda tarımı yapma hakkı; *arrendire* ve *allegado*ların toprağı satın alabilme hakları; mahsulleri sadece *hacienda*ya satma ve kendi ihtiyaçlarını da *hacienda*dan giderme zorunluluğunun tamamen kaldırılması. *Crónica*, 30 Nisan 1962.

siz, hiçbir güvencesi olmayan ortak şartları paylaşıyordu. Bu bakımdan *arrendire*ler dahi toprak sahibi sayılmazdı; ayrıca *haciendanın* erişilebilir ve ekilebilir bakir topraklarında mahsul yetiştirerek burayı verimli hale getirdikleri anda *hacendado*nun onları sürüp bu toprakları kendi kontrolüne alabileceğini düşünmek için yeterli nedenleri vardı. Toprak sahibinin kişisel ihtiyaçlarını gidermek, ayrıca zorunlu çalışmak (sözleşmeleri ya da örf ve âdetler neyi gerektiriyorsa) hepsi için ortak bir yükümlülüktü. Yine hepsinin ekonomik haklardan yoksun olması, *hacendado*nun keyfî iktidarına ortak biçimde tabi olmaları, en zengin *kulak*ları en fakir *peón*larla bağlantılı kılıyor, adaletsizlik karşısında onları birleştiriyordu. Adaletsizliğin kimi unsurları bazı köylüleri daha fazla sarsarken birtakım unsurları –muhakkak ekonomik olmak zorunda değildi bunlar– hepsini eşit oranda etkiliyordu.[3] *Arrendire*lerin ve *allegado*ların başlıca taleplerinden doğrudan bir çıkarı olmayan *jornalero*lar ve *bracero*lara[4] gelince, köylülerin direniş hareketini toprak sahiplerine karşı yürütüyor olmaları onlara kendi haklarını etkin bir biçimde talep etme olasılığı sunuyor, hiç değilse onların da kendi haklarına sahip çıkmalarını sağlıyordu. İzinden gidebilecekleri bir örnek, katılabilecekleri bir hareket sağlıyordu. Onların koşulları da köylülüğün tüm diğer kesimleriyle birlikte iyileşecekti.

Peki, böylesine geniş ve güçlü bir örgütlenme, özellikle de komünistlerin ve diğer Marksist devrimcilerin liderliğinde nasıl olup bu denli ücra bir alanda kurulabilmişti? Bu açıkça, Komünist Parti'nin, bir numaralı kalesi Cuzco bölgesindeki ve esasen Cuzco kentindeki sıradışı ve geleneksel gücüne bağlıydı. APRA [Alianza Popular Revolicionaria Americana-Amerikan Halk Devrimi Birliği] esasen yerlilere hitap ettiği halde, kuzeyde yapmayı başardığının aksine, Peru'nun bu kısmında geniş kesimi asla elinde tutamamıştı. La Convención'un AP-

3 Önemli bir *hacendado*ya karşı karşılaştığım en alışılmış şikâyet konularından biri yerli kadınlardan sahip olduğu gayrimeşru çocuklarının eğitimini üstlenme geleneğine karşı gelmiş olmasıydı. Bu en az onun "cinayetleri ve eziyetleri" kadar ağır basıyordu.

4 Jornalero: Günlük işçi, bracero: mevsimlik işçi – ç.n.

RA lideri R. Sernaqué köken olarak *odriista*ydı [1948-1956 yılları arasında başa geçen diktatör başkan Manuel Odría destekçisi] ve köylü sendikalarına muhalif olmakla kötü bir ün yapmıştı. (1962'de öldürüldü.) Komünistler 1934'te La Convención'a ulaştıklarında Maranura'da bir işçi sendikası örgütleme çalışmaları sürüyordu. Sendika sonrasında bastırılmış ve Odría döneminde geçici olarak ortadan kaybolmuş olsa da Maranura bugün [1965] hâlâ ortodoks Komünist Parti'nin kalelerinden biridir. Komünist Parti, kadroları ve entelektüelleriyle Federación de Trabajadores de Cuzco'ya (binalarında sonrasında Federación Campesina'nın büroları kurulacaktı) destek ve örgütsel yardım sundu; Quillabamba'nın entelektüelleri (göründüğü kadarıyla esasen avukatlar, banka çalışanları ve öğretmenlerden oluşuyordu) diğer şeylerin yanında yasal yardım da sağladılar. Şayet La Convención'da bir köylü örgütlenmesi kurulacaksa bu sadece Cuzco'nun lokomotif olmasıyla, yani Komünist Parti'nin sunacağı yerel ve örgütsel destekle mümkün olabilirdi.

Komünistler oraya ilk vardıklarında, ormanlık alanın kenarındaki son derece az nüfuslu küçük arazilere yerleşmiş öncü gruplar arasında son derece elverişli bir alan buldular karşılarında – bağımsız, idaresi zor ve dağlık bölgelerdeki serfliğe katlanmaya pek yanaşmayan bir kesimdi. Chaupimayo'da Hugo Blanco[5] önderliğindeki hareketin [1961-1962] liderlerinden André González buna iyi bir örnekti. González 1928'de Cuzco ile La Convención arasında yer alan Anta eyaletindeki Izcuchaca'da doğmuştu. Çocukluğunda Luna ailesine ait Sullupuchyo *hacienda*sında çalışmıştı; bu *hacienda*nın komşu *comunidade indígena*yla (yerli topluluğu) belli başlı toprakların mülkiyeti konusunda sürekli çatışma içinde olduğunu belirtmekte fayda var. Sürüye göz kulak olmayı ihmal ettiği ve birkaç koyunun çalınmasına neden olduğu için kırbaçlandığı söylenir; sonuçta gördüğü aşırı zalimce muameleden ötürü sekiz gün hiç yatak-

5 Hugo Blanco Galdós (d. 1934): Perulu siyasetçi ve yazar. Confederación Campesina del Perú (CCP-Peru Köylü Konfederasyonu) ve Troçkist Dördüncü Enternasyonal önderi – ç.n.

tan çıkamamıştı. Bunun intikamını almak için –ki bu da kendi başına önemlidir– *haciendaya* silahla girerek "tapu senetlerini çalıp" hepsini yaktı. Sonra La Convención'da yani *tierra de nadieye* (kimseye ait olmayan topraklar – ç.n.) kaçtı; 1946'da Chaupimayo'ya yerleşti ve iki çocuklu bir aile sahibi olduktan sonra "bazı politikacılarla bağlantılar kurdu". Amazon havzasının sınır bölgelerinde böylesi çok sayıda insan hem işverenlerinden hem de hükümetten uzakta olduklarından, birer komünist haline gelerek köylü hareketlerinin doğal liderleri olacaktı.

Gördüğümüz gibi kökenleri 1930'lara dayanan La Convención'daki hareket, 1956'da Odría diktatörlüğünün düşmesinin ardından yeniden canlandırıldı. Anlaşılan bu süreç, 1957'de bir sendikanın kurulduğu ya da daha doğrusu tekrar kurulduğu Huadquiña *haciendas*ında Romainvilles'e[6] karşı bir isyanla başladı. Görünüşe bakılırsa, buna doğrudan yol açan Chaupimayo liderlerinden Leónidas Carpio'nun kardeşi Matías Villavicencio'nun kırbaçlanması olayının yarattığı infialdi. Romainvilles, başka kötülüklerinin yanı sıra Lanacmayo nehrinin uzaklarında yasal olarak kendilerine ait olmayan topraklara el konmakla suçlanıyordu ki bu suçlama bir sürü başka *hacendadoya* da yöneltilebilecek nitelikteydi. O andan itibaren köylüler ve Romainvilles arasında fiilî bir savaş başladı; arazi sahipleri mülkleri idarecilerinin ellerine bırakarak vadiyi terk ettiler. O günden sonra da bir daha geri dönmeleri mümkün olmadı. Ayrıca dünya pazarında fiyatlardaki düşüşün eyalette giderek artan militanlıkla ilgili olmaması da imkânsızdı. 1958'e gelindiğinde Maranura'da, Huyro, Santa Rosa ve Quellouna'da olmak üzere birkaç sendika vardı (1962'deki sendika sayısının % 20'si olarak verilmektedir rakam) ve on bir sendikanın katılımıyla eyalete ait bir federasyon kuruldu.

---

6 La Convención'un en kötü şöhrete sahip başlıca *hacendado*su Alfredo de Romainville'di. Başında bulunduğu ailenin sahip olduğu ve 1865'te Mariano Vargas'ın ele geçirdiği 500 bin hektarlık araziye yayılan *hacienda* sonrasında aile içinde küçük birimlere bölündü (gerçi her biri yine de 100 bin hektardan büyük arazilerdi); örneğin Carmen Vargas de Romainville (Huadquiña *haciendası*), Maria Romainville de la Torre (Huyro *haciendası*).

1958-1962 yılları arasında hareketin gelişimiyle ilgili çok fazla şey bilinmiyor. [...] 1961'de *arrendire*ler bir grev düzenledi; kahve, kakao ve meyve üretiminde birtakım sıkıntılar olduğuna dair raporlardan anlaşıldığı kadarıyla başarıyla neticelenen bir grevdi bu. Kimi kaynaklar *arrendire*lerin bir yıldan uzun süre grevde kaldıklarını iddia etmektedir. 1961'in sonunda La Convención'da otuz bin üyesi olan kırk iki sendikanın grevde olduğuna dair raporlar vardı.

Bu sırada, 214 örgütü bünyesinde toplayan ve tüm departmanı kapsayan Cuzco Campesinos y Comunidades Federación (Cuzco Köylüler ve Topluluklar Federasyonu) kuruldu. Federasyon 1962'de Quillabamba'da büyük bir köylü toplantısı gerçekleştirdi. Hükümet artık açıkça bir kitle hareketi haline gelen bu durumla başa çıkmak için, 24 Aralık 1962'de La Convención, Urubamba ve Calca vadilerinde "toprakta intifa hakkına karşılık olarak ya da karşılıksız ifa edilen hizmetleri kaldırdığını" belirten resmî bir kararname çıkardı.

Kuşkusuz bu zafer harekete epeyce cesaret kazandırdı ve talepler giderek daha iddialı hale geldi. Köylülerin o güne dek toprakta sarf ettikleri emekle buraların "bedelini" zaten ödemiş olduklarını iddia eden bir dilekçe kaleme alındı. Bunun arkasından kitlesel toprak işgalleri geldi. [...] Ipal'de Calca eyaletinde üç yüz *comunero*, *hacendado* Adrial Núñez del Prado'yla ailesini haksız yasal gerekçelere dayanarak topluluğun arazisine el koymuş oldukları için malikâne arazisinden sürdüler. Ancak bu kolektif eylem La Convención'da pek rastlanan türde bir şey değildi çünkü pek fazla *comunidade* bulunmuyordu burada (gerçi var olan dört *comunidade*den ikisi Cuzco federasyonuna bağlıydı). Mayıs'ta Chaupimayo'dan gelen bir grup, Alcazuma *hacienda*sında işçilerin genişletilen demiryolu hattı için yataklı vagon yapmak üzere ağaç kesmelerine engel oldu ve Ağustos'ta Quellomayo ve Huacaypampa'dan silahlı köylüler bu *hacienda*nın artık Romainvilleslere ait olmadığını iddia ederek Santa Rosa *hacienda*sından gelen işçilerin ağaç kesmesine engel oldular. [...] Ekim ortası otuz altı *hacienda*da çıkan sürtüşmelerin çözüme kavuşturulduğu haberi verildi [...] ama işgaller çok

geçmeden yeniden başladı. Huadquiña, Pavayoc, Paltaybamba, San Lorenzo, Versalles, Echarate, Granja Misión işgal edilen *hacienda*lardı. Lares ve Calca'daki *hacienda*ların büyük çoğunluğunun köylülerin eline geçtiği ve *hacendado*ların hepsinin ya da hemen hepsinin vadileri terk ettiği ya da gitmeye hazırlandığı söylendi. En az 70 *hacienda* işgali doğrulandı. 20 Ekim'de yakın zamanda yürürlüğe sokulan bir tarım reformu metni basında çıktı.

1962 yılının bahar aylarında köylü hareketlerinin yoğunlaşması, saflarda oluşan ilk çatlaklarla aynı zamana denk geldi; çatlaklar esas olarak komünistleri fazla ılımlı bulan ve Castro tarzı bir ayaklanmayı destekleyen diğer devrimci gruplarla ortodoks komünistler arasında belirmişti. Huzursuzluk en yüksek noktasına ulaştığında APRA'dan ayrılan ve o zaman Movimiento de Izquierda Revolucionaria (MIR - Devrimci Sol Hareket) hareketinin lideri olan Luis de la Puente otuz altı sendikanın toplantısı için Quillabamba'ya geldi. Quillabamba ve Lares eyaletlerinin federasyonları adına konuşma hakkı talep etti ancak APRA'nın bu bölgedeki zayıflığı düşünülürse, daha önce bölgede MIR liderliğinin olması pek kesin değildi hatta bu pek mümkün de görünmüyordu.

Ana muhalifler, Hugo Blanco liderliğindeki Troçkistlerdi; Blanco, 1958'de köylü hareketinin yükselmesini takiben doğduğu kent Cuzco'dan bu vadilere gelmişti. Hareket, içlerinde yabancıların da olduğu kimi entelektüellere cazip gelmişti. 1962 baharında Lima basını Blanco'yu bir nevi Peru'nun Fidel'i olarak tanıtmaya başlayıp liderin gerilla gruplarıyla ve hemen her yerde oluşan profesyonel devrimcilerle bağlarına dikkatleri çekene kadar Blanco büyük oranda fark edilmemişti (asıl gizlenme yeri Chaupimayo olan Blanco o günlerde bir gerilla lideri olduğunu inkâr ediyordu).

Hareketin bağrında yaşanan gerilim iyiden iyiye su yüzüne çıkmıştı. Nisan'da yetmiş iki sendikadan otuz ikisi Blanco'nun La Convención'dan atılmasını talep etti. [...] Cuzco'da Blanco yanlısı ve Blanco karşıtı gruplar arasında bir ayrışma yaşandı (Blanco karşıtları sonradan resmen Komünist Parti önderliğine

girdiklerini açıklayacaklardı). [...] Blanco yanlılarının diğer Federasyon liderlerine kıyasla daha radikal ve militan siyaset güttükleri açıktı, yine de gerilla desteğiyle La Convención'da bir "özgür bölge" kurmak niyetinde olduklarını öne sürmek pek olası görünmüyor. Elbette örgütlenen silahlı gruplar vardı ancak 1962 sonlarına gelindiğinde bile vadilerde kimse bunun savunma birimleri dışında bir anlam ihtiva ettiği iddiasında değildi. Blanco'nun kafasında bir gerilla devrimi hayata geçirmek varsa bile tutuklandıktan sonra [30 Mayıs 1963'te Quillabamba'dan 20 kilometre uzakta], gördüğü kadarıyla Peru'da böyle bir savaş için koşulların olgunlaşmadığını belirtmişti. Ilımlılar [...] bu politikanın otoriteleri baskı yöntemlerine başvurmaya kışkırtacağını belirterek itiraz ediyorlardı.

Köylü hareketinde Blanco'nun ne düzeyde nüfuz sahibi olduğunu ölçmek çok zor. 1961-1962 arasındaki *arrendire*lerin grevinin başarısı (görünüşte hiçbir devrimci amacı yoktu) hareketi radikalleştirmek ve genişletmek için yeterliydi. Yapmayı seçtikleri şey yani arazilerin zorla işgali, tüm yöneticilerin olmasa da sahiplerinin arazilerden atılması, ilhamını Troçkist inisiyatiften alıyordu; gerçi toprak işgalleri ortodoks komünist taktiklerle de uyum içindeydi ve başka yerlerde de MIR'ın ya da Troçkist hareketin etkisi olmadan hayata geçmişti. Silahlı birimlerin örgütlenmesi [...] kuşkusuz Blanco'nun inisiyatifinin bir sonucuydu. Bu birimlerin La Convención'da önemli bir rolü olmadıysa da "isyancılara" büyük hayranlık besleniyordu. [...] Bilinenler ışığında, bu hareketlerin etkinliklerinin, savunma harekâtlarıyla, sabotaj eylemleriyle, tutsakları kurtarma girişimleriyle sınırlı kaldığını söyleyebiliriz, gerçi örneğin polis karakolları gibi yerlere bir dizi baskın düzenlemiş olması da ihtimal dışı sayılmaz. Her halükârda yerel nüfus ikna olmamıştı. Blanco'nun tutuklanması doğrudan bir tepkiye yol açmamıştı.

Sistemli hükümet baskısı gerçek bir gerilla hareketini tetikleyebilirdi ama hükümet özellikle de Temmuz 1962'de iktidara gelen askerî diktatörlükten sonra bu türde uygulamalara başvurmamaya dikkat etti. [...] Yeni hükümet La Convención'da bir tarım reformunun kaçınılmaz olduğunu kabullenmişe ben-

ziyordu ve hem ödün verip hem de kolluk kuvvetlerini tedbirli bir tarzda konuşlandırarak halkı yatıştırabileceğini umut ediyordu. Aslında huzursuzluğun ciddiyetini, yerel şartları, askerlerin ve Peru polisinin doğasını göz önünde bulundurunca, vadilerde az sayıda üzücü ölüm vakası yaşandı: Cuzco'nun dağlık bölgelerinde ve Cuzco kentinde bu rakam kat kat fazlaydı.

1962'nin son aylarında köylü hareketi La Convención'daki mülklerin genel işgaliyle doruk noktasına ulaştı. Tüm çabalarını Blanco'nun silahlı gruplarını takip etmeye seferber etmiş olan otoriteler zımni de olsa bu zaferi kabullendiler; Blanco'nun silahlı gruplarının örgütlü köylü hareketi içinde koşulsuz ve tek vücut bir desteği yoktu, bu da sosyal sorunların daha fazla olduğu, nüfusun daha yoğun olduğu "patlamaya hazır" bölgenin geri kalanında hareketin zemin kazanmasını engelliyordu. Aralık ve Ocak aylarında olayların arkasından yerel militanlarla liderler sistematik olarak tutuklandılar (ve bunların içinde vadilerdeki doksan altı sendikadan seksen lider vardı) ve sıkıyönetim ilanı geldi. Bununla birlikte tarım reformu vaadi hâlâ geçerliydi; hatta General Oscar Arteta, Huadquiña, Echarate, Paltaybamba, Maranura ve Chaullay *hacienda*larını kapsayacağını bile belirterek sahiplerin mülkiyet haklarına gölge düşürecek kadar ileri gitti. Yerel *hacendado*lar savaşı enikonu kaybettiklerini düşünüyordu. Romainville, hükümetten mülklerini kamulaştırmasını rica ederek bir taktik değişikliğine gitti; esasında sahip olduğu, daha doğrusu kaybettiği topraklar için bir tazminat ricasıydı bu. Tarım bakanlığı Quillabamba'daki kırk beş sendikanın temsilcileriyle buluştu ve 5 Nisan'da on dört bin hak sahibi köylüyü ilgilendiren, La Convención'daki yirmi üç mülkün kamulaştırılma planı gündeme geldi.

[...] La Convención'da huzursuzluk sona ermedi; ancak bu tarihten itibaren amaçları artık toprak işgali yapmaktan ziyade vaat edilen reformların yürürlüğe girmesini takip etmek; bunların hangi çerçevede hayata geçeceğini incelemek ve tutuklanan liderlerle militanların serbest bırakılmasını güvence altına almaktı. Fernando Belaúnde Terry'nin [Haziran 1963'te seçilmişti] başkanlığındaki hükümet bu amaçların ilk ikisine

olumlu yaklaşıyordu ancak [...] Kongre'de APRA-Odrí yanlısı bir muhalif ittifakın direnişiyle karşılaştı. Temmuz'da Luis González Willy'nin El Potrero *hacienda*sına ait 1.545 hektarlık arazi köylülere pay edildi –ne bu mülk ne de sahibi mücadele sırasında önemli bir rol oynadığı halde– ve derhal toprak dağıtımında sendikasız köylülere öncelik tanındığını öne süren ve muhtemelen haklılık payına sahip bir eleştiri dillendirildi. 1963 yılı bittiğinde neredeyse başka hiçbir toprak dağıtımı gerçekleşmemişti. Üstelik hükümetin mahkûmiyet süresi bitmeden tutuklu köylü liderlerini salıvermek gibi bir niyeti görünürde yoktu. [...] Hem siyasi hem de ekonomik açıdan yeniden su yüzüne çıkan huzursuzluk Aralık 1963'te Cuzco ve La Convención'da genel greve yol açtı. [...] Bununla birlikte bu artık La Convención'un yerel bir sorunu değil bilhassa mücadeleci olan bu eyaletteki çeşitli yankılarıyla birlikte ulusal bir sorundu.

Sonuç itibarıyla, La Convención'da köylü hareketinin zirvesine dair ve bunun çok derin önemine dair birkaç görüş ortaya koymakta yarar var.

Gördüğümüz gibi merkezinde muhtelif büyüklüklerde takriben yüz kadar *sindicato* vardı. Bu sendikaların, kadınların temsiline tahsis edilmiş koltuklarla birlikte on dört-on beş üyeli *juntas directivas* (yönetim kurulları) seçmesi beklenirdi, gerçi kadınların çoğunun katılımı onları vekâleten temsil eden kocaları aracılığıyla olmuştur. Sendika üyeleri aidat miktarını kendileri belirliyorlardı: Çoğu insan had safhada fakir olduğundan onlardan zorunlu bir meblağı beklemek imkânsızdı. İki haftada ya da ayda bir toplanırlar, okuryazarlardan ya da genellikle gençlerden biri tutanakları tutar, her sendika, Quillabamba'da cumartesi akşamları toplanan delegeler meclisine düzenli olarak bir temsilcisini yollardı. Kitlesel toplanmalar (on bin ya da daha çok sayıda insanla) bazen başkentte gerçekleşirdi, ulaşımın ne denli zorlu bir engel olduğu göz önüne alınırsa rakamın büyüklüğü anlaşılır. Chaupimayo'da ve muhtemelen başka yerlerde de sendika belli sayıdaki köyden gelecek seksen öğ-

renci için, maaşlı bir öğretmen ve elektrik sağlama planıyla işe ilkokul inşa ederek başladı; masraflar iki yüz *arrendire* ailesinin verdiği bir vergiden karşılanacaktı. Sendikaların tek amacının ekonomik iyileşme ya da modernleşme değil aynı zamanda eğitim sağlamak olduğu açıktı. Siyasi bilincin giderek güçlendiği ortadaydı, gelgelelim Fidel Castro'yu Peru'nun bir başka bölgesinde *gamonal*elerle savaşan bir adam sanan ya da bu adı daha önce hiç işitmemiş köylüler de yok değildi. Hiç şüpheye mahal vermeden en keskin hissettikleri şey *hacendado*lara karşı nefretleri ve uğradıkları istismara bir daha katlanmama konusundaki kararlılıklarıydı.

Hugo Blanco'yla ilgili çekişme ya da Castro'nun rolüne dair tartışmalar olsun, bunlar köylü hareketinin açık ve net doğasını bulanıklaştırıyordu. La Convención'daki sıradan bir köylü için sendikanın başvurduğu yöntemlerin devrimci olup olmadığını bilmenin pek önemi yoktu. Onların devrimden anladığı *hacendado*ların sürülmesi ve toprak işgaliydi ve her ne kadar zenginlerin tehdidi ve polisle askerin varlığı bu zaferin pek uzun sürmeyebileceğini açıkça gösterse de, esasında bu işgaller başarıya ulaşmıştı. Latin Amerika'nın geri kalanında, Lima'da hatta Cuzco'da neler olup bittiği o an için daha önemsizdi. Belli başlı yerlerde (Blanco'nun kalesi Chaupimayo gibi) devrimci coşkunun açık emareleri mevcuttur. [...] Sosyal devrimi İncil'deki terimlerle açıklamaya çalışan "evanjelik" bir militanla sohbet ettim, ("Kutsal kitaptan da anlaşılacağı üzere İsa köylülerin tarafındaydı") pek çoklarının da kendisi gibi düşündüğünü iddia ediyordu. Öte yandan, bunu muhtemelen sadece tesadüfi ve yanıltıcı bazı gözlemlere dayandırabilirim, Aralık 1962'deki ortam aşırı coşkuludan ziyade heyecanlı gibi görünmektedir.

Bu durumda şiddetin rolü neydi? Şaşırtıcı biçimde azdı. *Hacienda*ların işgal edilmesi simgesel bir hareketti; işgalciler hemen akabinde çabucak geri çekilmişlerdi. [...] Görünüşe bakılırsa, esas *hacienda* işgalleri döneminden önce bir *hacendado* öldürülmüştü ve bir-iki de intikam eylemi vardı ancak zafer sarhoşluğu içinde bile mülk sahiplerine, *gamonal*elere ya da poli-

se karşı eş güdümlü saldırılar söz konusu olmadı. Aslında, fiilen kanunsuz sınır bölgelerinde köylülerin katlandığı muamele ve sefilce yaşam koşulları hesaba katılırsa o denli az sayıda şiddet vakasının görülmüş olması çarpıcıdır.

La Convención'daki hareketin önemi nihai olarak neydi? Cuzco'nun dağlık arazilerindeki ve Peru'nun diğer bölgelerindeki köylü hareketlerinden bağımsızdı. Bunlar genellikle, feodal toprak sahiplerinin tekelleştirdiği ve yerli topluluklarının kendilerine ait gördüğü (çoğunlukla hayatta olanların belleği sayesinde) ortak toprakları işgal hareketleriydi. Sınırlı yüzölçümü olan ve işlenmekten verimsizleşmiş arazilerde nüfusu hızla artan yerliler için bu topraklar giderek daha elzem hale geliyordu. Aynı zamanda *hacendado*ların geleneksel taleplerine karşı da bir itirazdı ve son tahlilde, o ana kadar bütün haklarının inkâr edildiğini hisseden insanların temel insan haklarına yönelik ilk kez ileri sürdükleri bir talepti. [...] La Convención'daki hareket esasen yeni sınır bölgesine özgü bir hareketti. Yerel ekonomiyi ihracata yönelik mahsullerin ekip biçilmesi için dönüştüren, *altiplano*dan gelmiş, bireyci ve ticari zihniyete sahip köylü yerleşimciler, emeklerinin meyvesi olarak gördükleri şeyleri ellerinden çalan asalak bir neo-feodal üst yapıyla savaş halinde bulmuşlardı kendilerini.

Amazon havzasının sınırlarında bu türde başka bölgeler de vardır ancak bu bölgeler Güney Amerika'nın toplam kırsal nüfusunda dikkate alınmayacak kadar küçük bir kesimi temsil eder ve bundan ötürü sorunları, karakteristik sorunlar olarak görülmemelidir. Yine de bu kesim de iki anlamda ilgiye değer: Birincisi köylülerin içindeki, çağa ayak uyduran, geleneksellikten uzak siyasi potansiyeli açığa çıkarır ve buna And Dağları'nın en saf yerli köylüleri de dahildir; ikincisi de en fakir ve en çok baskı gören kesimin yani ya çok küçük bir toprak parçası olan ya da bundan tamamen mahrum, başka herhangi bir yerde rastlayabileceğimiz tarım işçileri sınıfının nispeten inisiyatif yoksunu olduğunu gösterir. Söz konusu köylü hareketinin kendini komünist örgütlenme aracılığıyla ifade etmesi bu durumda yerel etkenlere bağlıdır. Bununla birlikte, başka sınır

bölgelerindeki benzer hareketlerde de olduğu gibi bu hareketin komünist öğretiye açık olması tesadüf değildir. Köylünün tüm haklarının inkâr edildiği, baskı yaşadığı ve nadiren insan muamelesi gördüğü Güney Amerika toplumları gibi toplumlarda, ona insan olduğunu anımsatan ve onun da haklarının olduğunu öne süren herhangi bir hareketin başarı elde etmesi kaçınılmazdır; komünizmin sunduğu da budur ve pek çok yerde bunu yapacak tek harekettir. Komünistler hakkında daha önce hiçbir bilgisi olmayan köylülere onların kimler olduğu sorulacak olsa, "kendilerine ait hakları talep eden insanlar" olduklarını söyleyeceklerdir.

La Convenciön'daki olaylar, buranın coğrafi konumu nedeniyle, haliyle daha ücra tropikal sınır bölgelerinde patlak veren sosyal kargaşaların uyandırdığı mutat ilginin ötesine geçerek daha fazla kitleye ulaşmıştır; ne de olsa Peru'nun sosyal kargaşa yaşanmakta olan önemli bir bölgesine birkaç saatlik tren yolculuğu mesafesindedir ve kadim İnka İmparatorluğu'yla And Dağları'ndaki yerli nüfusun bağrında yer almaktadır. La Convención, 1962 sonlarında köylülerin, orta sınıfın ve öğrencilerin yaşadıkları huzursuzlukların patlamaya dönüşmesine kuşkusuz katkıda bulunmuştur. Ancak bu yerel hareketin, Güney Amerika kıtasında daha tipik özellikler gösteren kimi köylü hareketlerine pek fazla ışık tuttuğu söylenemez.

1967

Daniel Hahn tarafından Fransızcadan çevirilmiştir; tercüme derleyen tarafından İspanyolcadan gözden geçirilmiştir. Orijinal makaledeki bazı notlar bu metne dahil edilmemiştir.

Derleyenin notu:

Ekim 1965'te bu makalenin Paris'teki uluslararası bir konferansta sunumundan sonraki tartışmada Eric'in ortaya koyduğu başlıca noktalar şöyleydi:

La Convención'un karakteristik bir vaka olmadığını söylerken Peru'nun diğer yerlerindeki köylü huzursuzluklarında hiçbir etkisinin olmadığını kastetmiyorum. Tam aksine, can alıcı bir etkisi vardır ve

belirli bir anda, diyelim ki 1962'de ve muhtemelen sonrasında da La Convención'un ilham verdiği hayli açıktır ve sadece köylü hareketleri açısından değil, ülkeyi ziyaret eden herhangi birine son derece çarpıcı gelecek Peru'nun genel politikleşme süreci açısından da böyledir. La Convención'un bu denli önemli bir başarı elde eden, güçlü tarım hareketi örgütlenmesi deneyimi diğer bölgelerde de elle tutulur bir etki yapmıştır. Öte yandan, sözgelişi *altiplano* bölgesinde ne hoşnutsuzluk ne sendikalar ne de talepler aynıdır. Bunlar, farklı sorunları olan köylü ve yerli topluluklarıdır ve neticede Peru köylülerinin çoğunun La Convención'dakilerle aynı sorunlara sahip olmadığını söylemek de mümkündür. [...]

Komünizm evvela insan hakları talebini temsil eder. Bu önemlidir. Ve sadece insan hakları talebi değil, basit ve yalın yasal hak talebini de içerir. İkincisi örgütlenmeye dair pratik dersleri de temsil eder. Bana kalırsa, Cuzco'daki işçi sınıfının ve komünizmin seferber ettiği grupların –hatta aydınların bile– (banka çalışanları, ilkokul ve ortaokul öğretmenleri gibi) yardımı olmadan La Convención ölçeğinde bir güce, o taktik ve stratejik doğrultuya sahip bir hareket vücut bulmayabilirdi. Üçüncüsü komünizmin bir dünya görüşünü temsil ettiğini söylemek isterim, esasen modern dünyaya dair bir bakış açısıdır bu, insanın küçük bir arazi parçasına ve köylünün geleneksel ufkunu belirleyen küçük bir vadiye sığışıp kalmasını değil modern dünyaya ayak uydurmasını da hedefleyen bir yoldur. [...]

[...] Farklı köylü hareketleri, öğrenci hareketleri, işçi sendikalarının hareketi, *barriada*lardaki (gecekondu mahalleleri) halkın hareketi birbirine güç aşılar [...] birbirini güçlendirme eğilimindedir... Bu kesimlerin her biri bir katkıda [bulunur] ve La Convención vakasının ... yaptığı katkı can alıcı önemdedir... Halk güçlerinin [Peru'da] sonuna kadar hak ettikleri haklarını elde edip edemeyeceklerini zaman gösterecek. Ama umutluyuz.

15

Kolombiya'da Köylü Hareketleri

I

Kolombiya'da sosyal hareketlere dair tarihyazımı belki de diğer tüm Latin Amerika ülkelerinden çok daha yetersiz düzeydedir ve öğrenci hem destekleyici araştırmaların yokluğu hem de istatistiki ve niceliksel birinci elden kaynakların güvenilmezliği karşısında ancak esef duyabilir. Bundan ötürü, Kolombiya köylü hareketlerine yönelik bir araştırma günümüzde –ve her halükârda 1920'lerin sonlarına kadar– verilerden ziyade izlenimleri temel almak zorundadır ve ciddi bir tarihsel araştırmanın bu izlenimleri geçersiz kılması da hayli mümkündür. Öte yandan, bir noktada kolları sıvamak gerektiğine göre, pekâlâ bu görünür çelişkiyle yola koyulabiliriz. Kolombiya'da köylülüğün *bir sınıf olarak* sergilediği güçlü ekonomik ve sosyal hareketlere dair 20. yüzyıl ortalarından öncesine ait ancak tek tük kayıtlar mevcuttur. Aynı zamanda Kolombiya'da köylülerin silahlı eylem ve şiddet geçmişi (örneğin gerilla savaşı) de vardır, muhtemelen ülke bu konuda Meksika'dan sonra ikinci sırada gelir. Bu durum, özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren bariz bir hal alır, aynı zamanda iç savaşın ilk evreleri için de, yani 19. yüzyılın son otuz yılı için de geçerli görülebilir. Soru-

numuz, bütün bu gerçeklerin ilginç bileşimine bir açıklama getirebilmektir.

Köylü kalkışmasının tarihi pek az bilinmektedir; 19. yüzyıla ya da sömürge dönemine ait, bugün bihaber olduğumuz önemli hareketlerin araştırılıp bulunması mümkündür. Yine de, Peru'nun Bolivya'nın ve Brezilya'nın tarihiyle en yüzeysel dirsek temasında bile, karşımıza kırsal alanda bulaşıcı bir huzursuzluk, Peru ve Bolivya'da düzenli aralıklarla gerçekleşen köylü isyanları, Brezilya'da toplumsal eşkıyalık ve binyılcılık çıkarken Kolombiya tarihinde bir huzursuzluk geleneği yoktur. Orlando Fals Borda (*La Subversión en Colombia*, 1967), Kolombiya'daki gelişmeleri tek bir teoriyle açıklayacak kadar ileri gider: Bu teoriye göre, şiddetli ve kısa süren bir çatışma sürecinin ardından (1537-1541) yerlilerin, yani kırsal nüfusun, sosyal olarak tabi olmayı sıradışı biçimde kabullendiği, olağanüstü başarılı bir İspanya Barışı (*Pax Hispana*) süreci, "*pas social casi sin precedents en la historia universal*"[1] gelmiştir. 1540'tan sonra politik olarak sütliman olan ortamda *yegâne* çatlağın, 1781 Comunero hareketinin, Choconta'nın köylü nüfusunda yankılar yarattığı doğrudur. Gelgelelim, günümüzdeki Túpac Amaru [Peru] hareketiyle karşılaştırıldığında, bu hareketin nispeten ılımlı karakteri ve sömürgecilik öncesi toplumun yeniden kurulmasını hedefleyen önemli bir harekete asla dönüşmediği de ortaya çıkar.

19. yüzyılın siyasi ve ekonomik değişimleri [...] ve daha genel olarak geleneksel yerli toplumunun dağılışı [...] sosyal gerilimler yarattı. [...] Bununla birlikte köylülerin eylemi de sınırlı kalıyordu. 1847-1953 yılları arasındaki devrimci dönemde bile Bogotá, Cauca ve Valle del Cauca *sabana*sında,[2] kırsal alanda etkin olan çeteler asıl olarak kentlerden gelmiş gibiydi (kentli yoksul kesim arasındaki örgütlenme daha gelişmiş durumdaydı). [...]

Öte yandan köylülerin sınıfsal olmayan temelde silahlı hareketlenmesi daima yabana atılamayacak önemde olmuştur. Sayısız köylü, yerel *hacendado*ların ve *gamonal*elerinin peşinden 19.

1 Dünya tarihinde görülmemiş, emsalsiz bir sosyal barış – ç.n.

2 Sabana: Savana – ç.n.

yüzyılın sayısız kanlı iç savaşına katılmış ve kimi durumlarda, örneğin 1898-1901'de Tolima'daki gerilla savaşında olduğu gibi, tek değilse de ana savaşçı gücü sağlamıştır. Tolima gerillalarıyla liderlerinin –istisnai olarak halktan bir-iki insan vardı– daha sonraki bir tarihte, 1948 yıllarındaki *Violencia* sırasında Liberal *guerrillier*olara (gerillalar) ve Ibagué, Sumapaz, Viotá gibi komünist savunma kuvvetlerine insan sağlayan bölgelerden çıkmış olması belki de dikkate değer bir durumdur. Silahlı hareketliliğin neredeyse köylülerle sınırlı olduğu *Violencia* sırasında rakamlar nereden bakılırsa bakılsın çarpıcıdır.

[...]

II

Hem tarihsel hem de tarımsal olarak Kolombiya üç ana sahaya ayrılır: Pasifik Karayipler kıyı şeridi, merkezî dağlık bölge, Cauca ve Magdalena nehirlerinin havzaları, Orinoco ve Amazon vadilerine doğru inen doğu düzlükleriyle *selva*. Bu bölgelerin içinde merkezî bölge her zaman en önemlisi olmuştur. Bir sömürge ve cumhuriyet olarak Kolombiya'nın ana ekseni tarihsel bakımdan Magdalena nehridir.

Kıyı şeridi burada bizim konumuza çok girmiyor. Kıyının büyük bir kısmı hâlâ son derece az gelişmiş durumdadır, sınırlı bir nüfusa sahiptir ve Kolombiya siyasetinin ve sosyal hareketlerinin ana akımlarının dışında yer almaktadır. Magdalena nehrinin ağzının etrafında kısıtlı bir alan ve Cartagena ve Barranquilla limanlarının civarı esas olarak Karayipler plantasyon sistemine benzer biçimde çok daha yoğun gelişmiştir. Bu bölgenin Kolombiya tarım hareketleri tarihinde önemli bir rolü vardır, gerçi bu rolü sadece 1928 yılındaki United Fruit'e karşı büyük Santa Marta muz greviyle sınırlı kalmıştır ve ülkenin geri kalanıyla çok az ortak noktası vardır.

Doğu düzlükleri ve *selva*lar da konumuza pek girmiyor. Yakın zamana kadar *selva*lar, maceracıları ya da örneğin kauçuk, kinin kabuğu ya da çivitotu gibi rağbet gören bir ürünün arayışıyla buralara düzenli aralıklarla akın eden işçileri saymaz-

sak, kelimenin tam manasıyla hiç kimseye ait olmayan, sadece yerlilerin veya batıdan sınır bölgesine kaçan ya da sızan tek tük yerleşimci köylülerin yaşadığı yerlerdi. Günümüzün Venezuela topraklarındaki benzer bir bölgeye bitişik ve kuzeyde kalan Llanos Orientales (Doğu Düzlükleri), yarı bağımsız yarı göçebe *llanero* çobanlarıyla ve uygun noktalarda kendi kendine yetecek kadar toprağı geçici süreyle işleyen davar tüccarı-köylüleriyle hayvancılık ekonomisinin ağır bastığı bir bölgedir. Tarih boyunca genellikle "Vahşi Batı"yı andıran bu bölgeye yerleşen az sayıdaki amansız silahlı atlılar ve yağmacılar, bağımsızlık savaşları sırasında Bolívar'ın değerli askerî gücünü oluşturmuşlar fakat o tarihten itibaren kendi hallerine bırakılmışlardı. Düzlüklere açılan kapı, yani Villavicencio'nun doğusu için ne Kolombiyalı ne de başka bir hükümetin çok fazla söyleyecek bir şeyi olmuş ve bu bölgenin ilkel bir hayvancılık ekonomisi dışında herhangi bir üretim biçimiyle tanışması ancak 20. yüzyılın ortalarında mümkün olmuştur. Doğu Kolombiya, merkezdeki lordlardan, savaşlardan, savaşan insanlardan ve kendine özgü sosyal mücadele türünden –eşkıyalıktan gerilla savaşına varana dek yabancılara ve büyük toprak sahiplerine karşı yürütülen mücadeleden– uzak durma derdindeki köylülere bir sığınak sunmuştur. Ülkenin geri kalanıyla bağlantısı son derece kopuktur.

Ana merkezî saha hem daha önemli hem daha karmaşıktır. Güneyden kuzeye eksen oluşturan sıradağlar yerini kâh platolara kâh vadilere bırakır: Batı sıradağlar şeridi, Cauca vadisi, merkezî sıradağlar şeridi, Magdalena vadisi ve sonra doğu sıradağları gelir. (Magdalena-Cauca nehir sisteminin doğduğu ve Andlar'ın bölündüğü Kolombiya'nın güney noktasını Nariño departmanı oluşturur, burası esas olarak ait olduğu ülkeden ziyade Ekvador'a yakın konumuyla kıyıda köşede kalmıştır.) Merkezî bölgenin kalbi günümüzde Cundinamarca, Boyacá ve Santander departmanlarının bazı kısımlarını içerir. Buralar Magdalena nehriyle doğudaki sıradağlar arasında kalan savana ve yayla alanlarıdır; üzerinde ilkin Chibcha yerlilerinin kendi topluluklarını, daha sonra İspanyol fatihlerin başkentlerini ve ana yerleşimlerini kurdukları bölgelerdir. Bu bölge ge-

çim tarımıyla uğraşan ve nispeten yoğun yerli nüfusun yaşadığı bir yerdi. 20. yüzyıla kadar Kolombiya'nın en fazla nüfusu olan ve en yoğun yerleşim bölgesi olarak kalmıştır.

Bu merkezin batısında Antioquia bölgesi bulunur. Çok daha geri durumdadır ve yerli nüfusu daha seyrektir, alt sınıflardan nispeten çok sayıda beyaz yerleşimciyi çeken madencilik faaliyetinin talepleri nedeniyle yerli nüfusun çoğu telef olmuştur. Bundan ötürü Antioquia, tek tük geçim tarımı yürüten yoksul beyaz çiftçilerin, maden araştırmacılarının ve madencilerin yaşadığı bir bölge olmuştur. Madenler tükenene ve 19. yüzyılda Antioquialıların herkesçe bilinen ekonomik girişimlerine ve iç göçe kadar böyle sürmüştür. Yerleşimciler arkalarında doğup büyüdükleri toprakların çoğunda geçerli olan, alabildiğine geri kalmış bir geçim tarımını, ticari girişimlerle gelişmekte olan bir kent merkezini ve modern kahve ekonomisi için gerekli temeli bırakarak güneye doğru yol aldılar. Bundan ötürü eski Chibcha'nın merkezine göre Antioquia nüfusu ve refahı artış eğilimi göstermiştir.

Antioquia'nın güneyi ve Cundinamarca'da (Magdalena'nın yukarısı ve Cauca vadileriyle komşu dağlar) İspanyol sömürgeciliği, toprağın seküler ya da dinî senyörlere ait devasa *hacienda*lara bölünmesinden, yerli *comunidade*lerin tanınmasından ve neredeyse hiç kullanılmayan devasa bir bölgenin sosyal ve idari olarak merkezî olma görevini üstlenecek Popayan gibi gösterişsiz eyalet kentlerinin kurulmasından öte bir anlam ifade etmiyordu. Ekonomik bakımdan "Cauca" [...] bomboş topraklardı; 1877 gibi geç bir tarihte arazisinin % 90'ı *baldío* topraklardan oluşuyordu; yani hiç tarım yapılmamış değilse de sahipsiz topraklardı bunlar. Nüfus yoğunluğu esasen yerlilere dayanıyordu. Gördüğümüz gibi, 19. yüzyılın ortasından itibaren bu alanın sömürgeleşme süreci Antioquia'dan başladı. Kahve ekonomisinin gelişimiyle birlikte Cauca vadisi (bugünkü Caldas ve Valle departmanları) tüm ülkenin nispeten yoğun yerleşim alan ve en hızlı gelişen kısımları oldu.

Tarımsal açıdan, sömürge-Kolombiya'nın her yerinde geçim ekonomisi hâkimdi; üretim birkaç mütevazı kenti –1851'de Bo-

gotá'nın bile yaklaşık otuz bin sakini vardı– beslemeye yetecek artı değerin ve bırakalım Avrupa standartlarını, Latin Amerika standartlarına göre bile zengin ve konforlu sayılmayan bir yaşantı süren mağrur beyaz lord kastının ihtiyaçlarını giderecek miktarın ancak biraz üzerindeydi. Tam bir sömürü ve lordluk toplumuydu. [...] Öte yandan sömürüyü daha da yoğunlaştırma yönünde güçlü bir ekonomik güdü de mevcut değildi, çünkü ulaşım zorlukları tarım ürünlerinin yurtdışına ihraç edilmesini neredeyse imkânsız kılıyordu (Karayipler kıyısına hemen bitişik kimi yerler haricinde) ve kentleşme çok azdı. Bugün bile [1969] Kolombiya'nın geleneksel eyalet merkezi gıda ihtiyaçlarını yirmi-otuz kilometrelik bir alandan gidermektedir. Başlıca geçim tarımı ürünleri ılıman dağlık bölgelerde ekilen buğday ve mısır, tropik ovalardaysa yuka, muz ve benzerleriydi. Hem yeni mahsulleri hem de başka teknolojik yenilikleri benimsemeye hazır olan yerli köylüler teknik olarak geri kalmışlardı. 1960'larda bile tüm tarım çiftliklerinin % 65'i (Karayipler bölgesinde % 91,5) insan gücüyle, geri kalanı ağırlıklı olarak sabanla ekilip biçiliyordu.

19. yüzyılın ortasından itibaren şekillenmeye başlayan tarımsal değişimler beş başlıkta toplanabilir: (a) kapsamlı yöntemlerle üretilen pazar ürünlerinin benimsenmesi, ağırlıklı olarak *hayvancılık*, (b) ihraç pazarları için küçük ölçekte yoğun üretimin yaygınlaşması –öncelikle *tütün* sonra artan biçimde *kahve*–, (c) plantasyonlarda ihracata yönelik üretilen tarım ürünlerinin (özellikle *muzun*) gelişimi, (d) giderek büyüyen kent pazarı için gıda üretiminin gelişimi, (e) o zamana kadar yerleşilmemiş ve işlenmemiş arazilere, geçim ekonomisi sürdüren köylülerin yayılıp yerleşmeleri.

(a) şıkkı haricinde bu gelişmelerin çoğu 1890'dan itibaren hayata geçmişti. Bölgesel bakımdan, (a) şıkkı dışındakilerin hepsi de sadece görece küçük bölgeleri etkilemiştir. Dolayısıyla 1961-1962'de tarım ürünlerinin ekili olduğu asıl arazi [darı, kahve, pirinç, buğday, pamuk, patates, fasulye, manyok, muz ve tütün] toplam 114 milyon hektarlık arazinin 2,25 milyonluk kısmını yani % 2'den daha az bir dilimini ya da herhangi biçim-

de meralık ya da tarımla ilgili kullanımı olan toplam arazinin % 9'unu kaplıyordu. Kolombiya ihracatının ekonomik olarak % 80'ini, en önemli mahsul olan kahvenin oluşturmasına ve kahve üretimi yapan Brezilya sayılmazsa Kolombiya'nın diğer yerlerden daha randımanlı üretim yapmasına rağmen, bunun için ülke arazilerinin toplam % 0,5'i kullanılıyordu. Kolombiya köylülüğü konusunu ele alırken, bu devasa ülkenin genel boşluğunu ve olması gerekenden az kullanıldığını [ve] bugün bile tarımla hayvancılık ekonomisinin görece payını hatırda tutmakta yarar var. Dolayısıyla 1962-1963'te ülkenin tüm topraklarının % 13'ü ya da toplam tüm meralık ya da tarımsal arazilerin % 50'si hayvan çiftliklerinden oluşuyordu ve öncesinde bu oran daha da fazlaydı.

Kolombiya köylü hareketlerini araştırmadan önce görülmesi gereken ekonomik alt yapı işte budur. Yine de konuya daha yakından bakmadan önce ekonomiyle ilgili olmayan bir dizi sebebi de belirtmemiz kaçınılmaz. Birincisi yerli nüfus "*mestizo*" kalıbına son derece çarpıcı biçimde uyum sağlamıştır, ikincisi Kolombiya köylülüğü ülkenin siyasi hayatında sıradışı biçimde etkin rol oynamıştır. İki olgu belki de birbiriyle büsbütün ilintisiz değildir.

Kolombiya nüfusunun "ırklara" göre dağılımı 1950'lerde % 20 beyazlar, % 58 *mestizo* (beyaz-yerli melezi), % 14 *mulatto*, (beyaz-siyahi melezi), % 4 siyahi, % 3 zambo (siyahi-yerli) ve % 1 yerliler oranlarıyla veriliyordu. Bu nüfus dağılımında siyahi, *mulatto* ve *zambo*lar tamamen kıyı bölgelerde ve kuzey departmanların boş iç kısımlarında yaşıyorlardı. Yine de başlıca And ülkeleri ve Meksika'da olduğu gibi, merkezî iç kısımlarda ve güneyde yerliler ezici çoğunluğa sahiplerdi ancak yerleşimleri belki daha seyrek nüfusluydu ve merkezdeki en önemli kısımda beyaz kırsal yerleşimi daima azdı. Saucio'da (ana yol üzerinden, Bogotá'nın yirmi-otuz kilometre kuzeydoğusunda) nüfus 18. yüzyılın sonuna kadar kendini yerli olarak tanımlamıştır. 19. yüzyılın sonlarında bile Boyacá'nın % 30'u, Cundinamarca'nın % 15'i, Cauca'nın % 15'i, hatta Antioquia'nın % 8'i hâlâ yerli olarak görülüyordu. Aslında Ekvador, Peru ve Bolivya'dan

farklı olarak Kolombiya yerlilerinin büyük bir kısmı *resguardo*-nun[3] ve toplulukların 19. yüzyılda çözülmesinin ardından biyolojik olarak değilse de sosyal anlamda açıkça *mestizo*ya dönüşmüşlerdi. Yerli sorunu (yerli mıntıkalarındaki toprak sorunu da dahil) o zamana kadar gelişmemiş ya da erişimi olmayan bölgelerde bulunan, kendi topluluk ekonomilerini sürdüren ve beyaz ya da *mestizo* ekonomisinin içine karışmayı reddeden yerli topluluklarının marjinal bir sorunu olarak kendini gösterir. Bu konuya az sonra eğileceğiz ama Andlar'ın *altiplano*sunda *cholificación*[4] olarak adlandırılan bu geniş ölçekli ve hızlı süreç Kolombiya'yı yerli nüfusun yoğun olduğu diğer bölgelerden ayırır.

Kolombiya'nın siyasi yapısı da uzun süreden beri, yani 19. yüzyılın ortalarından itibaren, tuhaflıklar içerir. Ülkede *caudillo* sistemi başlangıçtan itibaren pek rastlanmayacak biçimde rağbet görmedi, tam aksine etkin bir, iki partili yönetim vardı (Liberal ve Muhafazakâr); buradaki gariplikse, partilerin kaynaklarını köyden ve köylü kökeninden almalarıydı. Bu sistemin başlangıç noktası ne olursa olsun liberalizm ve muhafazakârlık 19. yüzyılın ortalarından itibaren tüm bir kazanın ya da *vereda*nın (yöre) topluca benimsediği, sırf aile içinde değil topluluk içinde de bir nesilden diğerine devralınan aidiyetler haline geldi. Fals Borda, *Peasant Society in the Colombian Andes*'da (1955), "Kolombiya'da *vereda*ların çoğu bu siyasi ikilik uyarınca sınıflandırılır" diye yazar. "Liberallerle Muhafazakârların eşit dağıldığı mahalleler bulmak zordur. Kırsal alanda aileler göç ettiğinde, genellikle tacize uğramayacakları ve acil durumlarda bütün grubun dayanışmasına güvenebilecekleri şekilde, aynı siyasi görüşleri benimseyen *vereda*lara giderler."

Kolombiya'da iç savaşların sıklığı ve vahşeti, köylülerin ve

3 Resguardo İspanyolca sığınak anlamına gelir. Köylerinden göçen yerlilerin sığındığı kent anlamında kullanılmıştır – ç.n.

4 François Bourricaud cholification (chololaşma) kavramıyla Peru'nun bütünsel bir sosyolojik yorumunu yapmıştır. Bourricaud choloları "kökeni yerli olan, ama bazı toplumsal veya kültürel vasıfları sayesinde 'durumunu iyileştirebilen' ve konumunu yükseltebilen kişiler" olarak tanımlamaktadır. *Power and Society in Contemporary Peru* (1970), s. 22. 1967'de yayımlanan bu değerli kitap, 1960'lı yıllardaki durumu özetler ve bu surede o zamandan bu yana vuku bulan muazzam değişiklikleri gösterir.

sıradan halkın, sırf toprak sahiplerinin ordularında değil bağımsız gerilla oluşumlarında da seferber olma düzeyi, büyük oranda bu iki partili bölünmenin yansımasıdır. Siyasi çelişkilerin sosyal çelişkilere bir alternatif sağladığını belirtmek gerekir: Liberal toplulukların Muhafazakâr topluluklarla yatay bir biçimde karşı karşıya gelmesi, ezilen sınıfların egemenlerle dikey yüzleşmesinin yerini alır, aynı şekilde toprak sahiplerinin topraklarının işgal edilmesinin yerini de farklı siyasi düşünceleri savunan komşuların öldürülmesi ya da kovulması eylemleri almıştır.

III

Yukarıda kabataslak anlatılan tarım alanındaki değişikliklerin yol açtığı sosyal sorunlara dönelim şimdi.

Plantasyon tarımı

Bu tarım ağırlıklı olarak kıyılarla sınırlı ve ülkenin geri kalanından kopuk olduğundan öncelikle bunu ele almak uygun olacaktır. İhraç edilmek üzere muz üretimine 1877'de, (büyük oranda yerli nüfusu olan) Sierra Nevada de Santa Marta'yla Magdalena halicinin arasında kalan Santa Marta limanının iç kısmında, Riofrio'da başlanmıştı. Sistemli ihracat başladığında 1891'de Britanya menşeli Santa Marta demiryolları, Riofrio'ya kadar ulaşarak bu tropik ovalık mıntıkayı açtı. 1899'dan itibaren (Amerika'ya ait) plantasyonlar, muz ekili alanları 13 bin hektardan (1900'de) 82 bin hektara çıkaran (1913) devasa United Fruit kartelinin bir parçasını oluşturdu. 1932'de bütünüyle sulanan ekili alan, United Fruit egemenliğinde toplamda 55 bin hektardı ancak mahsulün % 45'ini Kolombiya büyük tarım arazileri ve çiftlikleri üretiyordu. Üretim 1900 yılında 300 bin salkımdan daha azken, 1913'te 6,3 milyona ve 1929'da en üst sınır olan 10,3 milyona ulaştı (Kolombiya muz üreticisi olarak 28 milyon salkımla Honduras'ın ve 22 milyon salkımla Jamaika'nın arkasından üçüncü sırada yer alıyordu).

Kolombiya'daki muz bölgesi Karayipler mıntıkasındaki diğer muz bölgelerinden üç bakımdan ayrılır: (a) büyük bir ülkenin sadece küçük bir kısmını oluşturur, bundan ötürü de United Fruit'un siyasi gücünü sınırlı tutarak Kolombiya'nın bir "muz cumhuriyeti" olmasının önüne geçmiştir, (b) üretimin hatırı sayılır bir kısmı sahaya egemen olan United Fruit'a ve bu kartelle aralarında çelişkiler bulunan yerel üreticilere aitti, (c) plantasyon nispeten yoğun bir yerel nüfusun yakınlarında olduğundan, kullanılan emekgücü, örneğin dışarıdan getirilen Karayipli siyahilerden değil Kolombiyalılardan oluşuyordu. Dolayısıyla, Kosta Rika ve Panama'da 1918-1919 yılları arasındaki grevler bazen Jamaikalı siyahi milliyetçi Marcus Garvey'in "Afrika'ya Geri Dönüş" hareketinden etkilenirken, Kolombiya'da ilk başlardaki anlaşmazlıklar siyasetten uzak ya da anarşist nitelikteydi, sonrakiler ise Marksistler önderliğinde gerçekleşmişti.

Yerel üreticilerle United Fruit arasındaki sürtüşme 1920'lerde arttı [...] ve plantasyon işçileriyle şirket arasında da bir dizi sıradan emek meseleleri ve esas olarak da taşeron işçilikten ötürü sürtüşmeler gündeme geldi. Zira işçilerin büyük bir kısmı doğrudan şirket tarafından değil şirketin sorumluluk kabul etmediği taşeron firmalar tarafından kiralanıyordu (*padrones*). [...] Çalkantı hem küçük Sosyalist Devrimci Parti (1930'da kendi partilerini kurmadan önce Kolombiya komünistlerinin de içinde faal çalıştıkları partiydi bu) hem de Jorge Eliécer Gaitán gibi solcu milletvekillerinin desteğiyle daha da büyüdü. Kasım 1928'deki büyük grevse onların yaptığı ajitasyon faaliyetinin değil –komünistler tedbirli taraftaydı– işçilerin kendiliğinden militanlıklarının ve şirketin ağırdan alan taktiklerinin sonucu olmuştu. Talepler açıkça sendikal taleplerdi ancak greve liderlik yapan Unión Sindical de Trabajadores del Magdalena (Magdalena İşçi Sendikaları Birliği – ç.n.) tüm yerel kamuoyunun desteğini almıştı; sadece halinden hoşnut olmayan Kolombiyalı üreticilerin değil, Santa Marta ve Barranquilla'nın ticaret odalarının ve hatta grev sırasında büyük kısmı grevcilere ateş açmayı reddeden askerlerin bile desteğini almıştı.

Yine de askerlerin yeterli bir kısmının emirlere uymasıyla sonrasında kitlesel ayaklanmaları tetikleyecek katliamlar yapıldı. Öldürülen insan sayısına yönelik tahminler (askeriyenin verdiği rakama göre) kırk ile (grev önderlerinden birinin verdiği rakama göre ise) bin beş yüz arasında değişiyordu ancak birkaç yüz kişinin katledildiği neredeyse kesindi. Bununla birlikte grev başarılı oldu, gerçi şirketin askerî operasyonlar öncesinde anlaşacağı koşullara göre daha eli sıkı bir tavırla masaya oturduğu da öne sürüldü.

1928 büyük muz grevinin iki türlü sonucu olmuştur. Birincisi bu grev Kolombiya siyaseti bağlamında, Liberal muhalefet tarafından Muhafazakâr hükümete karşı sistematik biçimde kullanıldı ve 1930'da Muhafazakârların yenilgisinde önemli bir rol oynayıp kırk yıllık siyasi egemenliklerine son vererek sonraki yirmi yıllık süreçte Kolombiya'nın yazgısını belirleyecek popülist Liberalizmin önünü açtı. İkincisi muz bölgesini ve komşu bölgeleri güçlü işçi etkinliğinin (ve esasında komünist etkinliğin) görüldüğü merkezler haline getirdi. Bu merkez, plantasyon şeridinin ötesine doğru genişleyip kuzey ve batıdaki kentlere ve kısmen mağdur olup dağlara kaçan grev liderlerinin kısmen de muz mıntıkasına gelen yerlilerin yaşadığı doğudaki dağlara kadar uzandı. Grev hareketi körelmedi ve [...] işçilerin kanadı altında bir köylü hareketi filizlendi. 1938'de Ulusal İşçi Kongresi'nde birkaç köylü birliği ve Liga de Indígenas de la Sierra Nevada (Sierra Nevada Yerlileri Birliği) bu bölgeyi temsil ediyordu. Bu gelenek canlı kaldı. Yine de Santa Marta bölgesindeki hareketler tarımsal kargaşaların önemli olduğu Kolombiya'nın diğer kesimlerindeki hareketlerle kıyaslanamaz ve bundan ötürü şimdilik bu konuda daha fazla şey söylemeye gerek yok.

Pazara yönelik kapsamlı üretim

Gördüğümüz gibi tarımsal kullanıma açık arazinin büyük bir kısmı kapsamlı hayvan çiftliklerine ayrılmıştır; Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu, 1950'lerde bunun

için, kullanılan toprakların % 90'ı gibi tahmini bir oran vermektedir. Toprağın çok önemli bir kısmı hâlâ nispeten bir iki toprak sahibinin elindedir. 1960'ın tarımsal nüfus sayımına göre (kendi türünde bir ilkti), bütün çiftliklerin % 1,2'sini oluşturan "çok aileli büyükler" olarak sınıflandırılan ve ortalama 727 hektarlık alana sahip 15.500 mülk kullanılan tüm arazilerin % 45'ini kaplarken, 2.000 hektar üstünde 636 mülk vardır ve her biri ortalama 11 bin hektar olan araziler, kullanılan toplam arazilerin en az % 20,1'ini kaplar. Bu latifundiyalar aynı zamanda başlıca hayvan üretme çiftlikleridir. [...]

Bu birimlerin, sıradışı derecede geleneksel ve verimsiz Kolombiya hayvancılık faaliyetinin en az yoğun olduğu birimleri olduklarını da eklemek gerekir. Dolayısıyla Cundinamarca gibi bir departmanda Bogotá büyük şehri ve biraz sanayileşme sayesinde verimli bir tarımın gelişmesi beklenebilecekken, kullanılan tarımsal arazinin % 45'lik bir dilimi "doğal çayırlıklardan" oluşmaktadır. [...]

Bu alanda çok az tarihsel çalışma bulunduğundan Kolombiya latifundiyalarının yazgısında ne tür değişimler olduğunun izini süremiyoruz. [...] Cumhuriyetçi dönemde hem kilise arazilerinin hem de *resguardo*ların bölündüğünü veya komşu toprak sahipleri ya da yerleşimcilerce gasp edildiklerini biliyoruz. [...] *Hacienda*ların herhangi bir kanuni mülkiyet hakkı olmaksızın *tierras baldiası* işgal ederek muazzam genişlediklerini biliyoruz. Dolayısıyla latifundist sektörün arttığını ve daha da yoğunlaştığını farz edebiliriz. [...] Aynı zamanda 19. yüzyılın yarısından itibaren bir pazar ekonomisinin gelişmesiyle birlikte, *hacienda*lardan faydalanmanın en kolay ve ucuz yolu hayvan çiftlikleri olduğundan çoğu *hacienda*nın buna dönüştüğünü de varsayabiliriz, üstelik düşük getirisine ve verimsizliğine rağmen yeterince geniş arazileri ellerinde bulunduranlar açısından yabana atılmayacak gelir de kazandırmıştır. Hayvan çiftliğine doğru sistematik bir dönüşün olduğuna dair veriler vardır.

Bununla birlikte, ister mülklerin yoğunlaşması ister kapsamlı hayvan besiciliği arazilerinin genişlemesi söz konusu olsun, bu denli devasa bir toprak parçasını tarım faaliyetinin dışın-

da tutmanın getireceği sosyal sonuçlar elbette çok önem taşımaktadır. En ihtiyatlı varsayıma göre nüfus artışı köylüler arasında toprak kıtlığına yol açacak, insanları gelişmemiş sahalara ya da daha büyük olasılıkla dağ yamaçlarındaki, hayvan çiftliği için artık kullanılamayan arazilere yöneltecektir. Eski köylü topraklarının fiilen hayvan çiftliklerine aktarıldıklarının üstünde durulacaksa –belli bölgelerde olmuştu– köylülerin *hacienda*larda *peon*lar haline gelmek ya da dağ yamaçlarına yerleşmek veya göç etmek üzere çiftliklerinden atıldıklarını varsaymamız gerekir. Dünya pazarına yönelik ihracat ürünlerinin yetiştirilmesinin bu duruma pek az etkisi olmuştur çünkü bunların en önemlisi (kahve) hayvan besiciliğine hiç uygun olmayan topraklarda gelişmiştir ve her halükârda, daha önce de gördüğümüz gibi, bu tür mahsulün günümüzde bile ekilip biçildiği araziler nispeten azdır. [...]

Hayvan besiciliğinin ağır basmasının en önemli etkisi, dolayısıyla Kolombiya tarımının geri kalan sektörlerindeki köylülerin ekonomik ve sosyal sorunlarını daha da keskinleştirmek olmuştur. Geçtiğimiz yirmi yıllık dönemde özel bir vaka olan Llanos Orientales (Doğu Düzlükleri) sayılmazsa bu durum, genel olarak hayvan çiftliklerinin bulunduğu alanda çatışmaların çıkmasına neden olmamıştır.

Köylü kolonileşmesi

Ekilmemiş, bolca boş toprağın bulunduğu bir ülkede köylülerin göç etmesi toprak kıtlığına karşı verilmiş açık bir yanıttı. Kimi zaman daha az kimi zaman daha fazla olmak kaydıyla göçler hiç eksik olmamıştır – sözgelişi daima mültecilerin *leveé en masse*ına (toplu seferberlik) neden olan kanlı iç savaşlar sırasında ve sonrasında görüldüğü gibi. Bu göçlerin çoğu günümüzde kentlere doğru gerçekleşmektedir ve bu makalenin kapsamı dışındadır. Göçlerin bir kısmı sadece kiralık ya da tapulu toprakların coğrafi olarak yer değiştirmesinden ibarettir. Ancak bir diğer kısmıysa kanuni mülkiyet hakkı olmadan boş arazilerin açıkça işgal edilmesidir ve bu tahmin edile-

ceği üzere hatırı sayılır sosyal mücadelenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Toprakların işgal edilmesi elbette sadece köylülerle sınırlı değildir. Kamu arazisi olan *tierra baldía*ların büyük bir kısmı –ve aslında kullanılan kısımları– daha güçlü, nüfuzlu ya da varlıklı insanlarca işgal edilmiştir ve bundan ötürü de bizim konumuza girmez. Bu durum ancak yarı feodal ortamlarda genellikle militan bir grup olan, canlı ve girişimci potansiyel *kulak*lar ya da kırsal alan girişimcileri de dahil olduğunda bizi ilgilendirir. Ne yazık ki istatistikler bu iki (ya da üç) farklı türde işgali birbirinden net bir şekilde ayırmamıza olanak tanımıyor. [...] Elbette 1960'ın nüfus sayımı rakamları da tarih ile ilgili bize yol göstermiyor. Veriler sadece olgunun ne boyutta olduğunu ortaya koyuyor.

Öte yandan, farklı kolonileşme durumlarını ve köylü işgalleriyle beliren çelişkilerin kaynaklarını ayırt etmek mümkündür:

A. Saf işgalciler: Muhtemelen çiftliklerinin ücra konumundan ötürü konumları tehlikede olmayan köylüler; yeni ekip biçmeye başladıkları topraklara göz diken komşu toprak sahipleri, kapitalistler ya da siyasetçiler nedeniyle hakları tehlikede olan köylüler; kâğıt üstünde özel mülk olan ancak yasal sahiplerinin terk ettiği ya da kullanmadığı, bununla birlikte bir değeri olduğunu gördükten sonra yeniden hak iddia ettikleri toprakları işgal eden köylüler.

B. Yarı işgalciler; yani, boş arazileri ekip biçme izninin (çoğunlukla şifahen) karşılığında toprak sahibi için mülkünün kullanılan kısmında çalışma zorunluluğu olan köylüler. Bunlara Karayip departmanlarında geçerli olan roza gibi özel kiralama biçimleri, yani büyük hayvan çiftliklerinin sınırında köylülerin ormanı ya da başka bir araziyi *hacienda* için temizledikleri, bunun karşılığında belli bir süreliğine toprağı kendileri için işleme hakkını saklı tuttukları biçimler (örneğin iki yıl gibi) ya da bu türdeki öncü tarımının başka biçimleri de dahildi; sözgelişi, nehir vadi bölgelerinde arada sırada yaşanan sellere maruz kaldığı

için ihtilafa neden olan arazileri eken köylüler gibi – *haciendalar* kendilerine ait olduğunu iddia etse de köylülerin "*tierras de nadie*" gözüyle baktıkları arazilerdi bunlar.

Bu türde köylü yerleşiminin ortaya çıkardığı tarım hareketlerinin tarihini yazmak henüz mümkün değildir. Kolombiya'nın kırsal toplumuna ilişkin diğer hususlarda olduğu gibi bu konuda da pek az bilgimiz var. Yine de iki şey çok açıktır: Birincisi, bu hareketler yerli olmayan köylülerin sosyal hareketlerinde –belki bir istisna sayılmazsa– lider rol oynamıştır; üstelik işgalciler köylülerin içinde son derece az bir oranı temsil etmektedir. İkincisi, (a) kapsamlı köylü kolonileşmesi dönemi ve (b) köylülerin kolonileştirdiği toprakların, toprak sahipleri ya da toprak sahibi olduğunu iddia edenler açısından önemli bir ekonomik değeri olduğu durumlar haricinde, bu hareketlerin sıklıkla ortaya çıkmasını bekleyemeyiz.

Görünen o ki, biri 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, diğerleri 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başında iki önemli köylü kolonileşmesi dönemi olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısında toprak için büyük bir rekabet yaşanmamış olması mümkün değil. Öte yandan 19. ve özellikle de 20. yüzyılda –ister hayvancılık ister gıda üretimi ister ihraç ürünleri için olsun– toprağın pazar üretimine yönelik kullanımı geliştiğinde, bilhassa da 19. yüzyıl boyunca özel *hacendado*lar yasal olarak devlet arazisi olan devasa bölgeleri alenen işgal edip (köylülerin kullanılmadığını ve sahipsiz olduğunu bildiği yerler) buraları özel mülk ilan ettiklerinde çatışmalar katlanarak artmaya başlamıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Cundinamarca ve Tolima departmanlarının birleştiği bölgede *colono*lar ve toprak sahipleri arasında anlaşmazlık çıktığında Jenaro Otero Torres'e ait El Pilar, Paquilo ve La Cascada latifundiyalarına resmî teftiş yapılmıştı. 1923 yılında mülkiyet hakkı 426 hektarla sınırlıyken 19[illegible]2'de *latifundiumun* arazisini 300 bin hektara çıkardığı görülmüştür.

Bu uyuşmazlıklar farklı niteliklerde olabilir. Dolayısıyla Magdalena departmanında United Fruit şirketinin üstünde hak iddia

ettiği, nispeten küçük bir kısmında muz üretimi yapılan topraklara bir dizi işgalci gelerek 55 bin hektarlık arazinin 9 bin hektardan büyük kısmını işgal etmiştir (ya da böyle iddia edilmiştir). Bu toprakları muz üretimi için değil geçim tarımına yönelik ve Santa Marta'yla muz bölgesinin büyüyen tarım dışı sektörüne satılmak üzere gıda maddesi üretimi için kullanmışlardır.

Başlıca sorunları, United Fruit şirketinin kontrolünde olan ve her halükârda muz üretimiyle sınırlandırılmış sulama kaynağına erişim sıkıntısıydı. 1920'lerin başında, yani bu bölgede başlayan etkili müz üretiminin üzerinden bir nesil geçtikten ve United Fruit şirketinin topraklarını hektar hektar genişlettiği on iki yılın ardından sorun zaten şiddetlenmişti. 1924'ten itibaren *baldía*ların tahsis edilmesiyle ilgilenmek üzere bir hükümet komisyonu bölgede görev yaptı ve *colono*ların huzursuzluğu, az önce sözünü ettiğimiz genel grev kargaşalarıyla bütünleşti.

Yine az önce gördüğümüz gibi geniş hayvan çiftlikleri, en nihayet *hacienda*ya dahil etmeyi umdukları toprağı temizleme konusunda köylü yerleşimcileri teşvik ediyordu. Dolayısıyla 20. yüzyılda, Tolima'da hayvancılığın köylü kolonileşmesini dağ yamaçlarına doğru takip ettiğini biliyoruz. Özellikle de köylü yerleşimciler, az sonra göreceğimiz gibi küçük ölçekli çiftlikler için biçilmiş kaftan olan kahve üretimini yerleştirdiklerinde kaçınılmaz çelişkiler ortaya çıktı. Sumapaz bölgesindeki ve özellikle de Cunday ve Iconozco *municipo*larındaki[5] keskin çelişkiler kaynağını asıl olarak bundan alıyordu. Bölgenin büyük bir kısmı son zamanlarda kolonileşmişti –Iconozco 1900'lere kadar henüz kurulmamıştı– ve Cunday'da hayvancılık yapılan arazi 1940'lar gibi ileri bir tarihte bile genişlemesini sürdürürken, departmanın kahve üretimi yapılan arazilerinde *municipio* dördüncü en büyük yüzölçümüne sahipti, hatırı sayılır yuka üretimi de vardı, buranın nüfus artışının en yoğun yaşandığı yerlerden biri olduğunu dile getirmeye gerek dahi yok.

Aslında Sumapaz bölgesindeki kargaşaların öncesine dair elimizde kısmi bilgi var. 1932'de çatışma ortaya çıktığında köylüler küçük çiftliklerinde otuz yıldır oturduklarını iddia ettiler,

5 Kolombiya'da departmentolara bağlı idari alt birim – ç.n.

yani neredeyse bu bölgeye ilk yerleşildiği tarihten beri oradalardı. Tartışmalar özellikle de bölgedeki kahve üretiminin büyük bir genişleme yaşadığı 1920'lerin büyük patlama döneminde alevlenmişti. 1928'de bu çatışmaların bir sonucu olarak hükümet, ihtilafa konu olan geniş bir arazi için ağırlığını koymak zorunda kaldı ve eski haklarına dair "*reserva terittorial*" ilan etti; toprak sahipleri de yerleşimcilere yönelik sistematik baskı ve işkence yolunu izleyerek ayaklanmalara ve çok sayıda ölüme neden oldular.

Dolayısıyla yerleşimciler sorununun 1920'lerle birlikte şiddetlendiği görülmektedir. Bu çatışmaların, büyük bir siyasi değişime neden olmasa da kırk yıllık Muhafazakâr yönetimin değişmesine ve yirmi yıl sürecek Liberal popülist iktidarın başlangıcına neden olan 1930'lardaki büyük tarım hareketlerinin önünü açıp açmadığını söyleyemeyiz. Belki de buna yol açmamıştır çünkü istikrarlı ve geleneksel siyasi ilişkilerin olduğu koşullarda devletin ve toprak sahiplerinin güçleri neredeyse eşdeğerdi; polis karakolu ve yerel mahkeme sayılan binalar Sumapaz'da *hacienda*nın ana binasında yer alıyordu ve soruşturma komisyonunun da açıklığa kavuşturduğu üzere, yerel *alcalde*ler (belediye başkanları), polis ve yüksek otoritenin bu türde temsilcileri bölgeye geldiklerinde kendilerini tamamen yerel erk sahipleriyle özdeş tutarlardı. Her halükârda 1930'lardan sonra köylüler daha militan ve örgütlü hale geldiler, gözle görülür düzeyde çok zafer kazandılar.

Göreceğimiz gibi, Sumapaz'da ve başka herhangi bir yerde (sözgelişi Bogotá yakınlarındaki El Soche *hacienda*sında ve El Chocho'da, Fusagasugá'da, eski mücadele merkezlerinde) *colono*lar bu değişimin tek etkeni değildi. Ancak, Sumapaz bölgesi, özellikle de Jan de la Cruz Varela liderliğinde yaygın bilinen adıyla fiilî "kurtarılmış bölge" Taquendama Cumhuriyeti'nin büyük bir kısmını oluşturmaya başladıktan sonra *colono*lar önemli bir etken halini aldılar. Taquendama Cumhuriyeti olarak bilinen bu bölge, komünist ya da komünist denebilecek bir liderlik altında, silahlı kuvvetleriyle meşru müdafaasını yapmış ve *Violencia* döneminde hem bağımsızlığını hem de ba-

rışı korumuştur. Örgütlenmesi ve liderliği tamamen bölgenin içinden çıktığı ve en azından başlangıçta komünistlerin etkisi altında olmadığı için bilhassa ilginçtir.

İhracata yönelik köylü tarımı

Geçici bir patlama yaşadıktan sonra nispeten vasat düzeyde varlık gösteren *tütün* üretimi sayılmazsa, Kolombiya tarımının ihracata yönelik özgün ürünü *kahve*dir. 1870'ten sonra kahvenin baş döndürücü yayılması başladı ancak en hızlı ilerleme Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşandı. 1915'te kahve ekili alan 50 bin hektardan azken 1929'da 300 bin hektara ve 1950'de 650 bin hektara ulaşmış ve 1960'ta bu rakam 900 bin hektar olmuştu. Bu üretim neredeyse tamamen Quindío'da, yani Antioquia'da, eski iç bölgelerin güneyinde (Cundinamarca) ve güneyin eski gelişmemiş topraklarında –Caldas, Valle del Cauca, Tolima, Cauca– yoğunlaşmıştı. Kuzeyin iç kesimlerindeki kahve arazileri bunlara kıyasla önemsizdi ve hem oran olarak hem de bütün yönleriyle azalma eğilimindeydi.

Kahve geleneksel bir köylü mahsulüdür. 1960'ta bu ürünün ekili olduğu alanın % 75'ten fazlası 50 hektardan küçük birimlerden oluşuyordu (tüm *exploitacione*nin % 90'ından daha büyük bir kısmını teşkil ediyordu). En büyüğü 5 hektarlık küçük tarım arazileri tüm kiralık arazilerin % 56'sını ve kahve ekili alanın yaklaşık % 20'sini oluşturuyordu. Rakamlar karşılaştırıldığında bu tür minifundiyada elle tutulur bir azalma görülür, oysa 1932'de bu minifundiyaların, kahve *exploitacone*lerinin % 87'sini kapladığı ve arazilerin % 49'unu ekip biçtiği varsayılmaktadır. Ekonomik yoğunlaşma önemli bir mali avantajı olmayan büyük plantasyonlar şeklinde değil orta ölçekli ticari çiftliklerin büyümesiyle olmuştur. 1960'ta 100 hektardan büyük sadece 205 plantasyon varken, muhtemelen 300 hektarı geçen hiç plantasyon yoktu. En uygun üretim biriminin, hasat döneminde kiralık işçilerle desteklenen (büyük oranda minifundistlerden kiralanıyordu), aile üretimine olanak tanıyan küçük ölçek olduğu açıktır.

Bununla birlikte toprak sahiplerinin yapısı bu üretim yapısından farklıdır. Genel anlamda Calda ve Antoquia'da minifundiyaların üçte ikisi (0-5 hektarlık çiftlikler) toprak sahiplerinin işgali altındayken, % 30'u kiracılara aittir –ağırlıklı olarak yarıcılık sistemi çerçevesinde– % 1'i hukuki bir mülkiyet hakkı olmaksızın ve % 2'si de diğer yollarla işgal edilmiştir. Orta ölçekli çiftliklerin % 70-75'i (5-50 hektar büyüklüğünde) toprak sahiplerinin işgali altındadır. % 2'si muhtelif biçimlerde elde tutulurken, kiracıların ve işgalcilerin oranı sırasıyla % 14-28 arası ve % 1-10 arası oranlarla hayli değişkenlik gösterir. Tarım arazisinin alanı genişledikçe hukuki mülkiyet hakkı olmadan toprağı elde tutulma olasılığı azalır; bu bağıntı 100 hektarlık arazilere kadar geçerlidir. Rakamlar ilginçtir çünkü *colono*ların büyük bir kısmı yoksul köylülerden ziyade orta sınıf köylüler ve varlıklı üreticilerden oluşmaktadır.

Kahve ekonomisinde gözle görülür sorunların oluşmasının nedeni öncelikle toprak sahipleriyle çiftçi kiracılar ya da yarıcılar arasındaki ilişki ve ikinci olarak da çiftçilerle kiralık mevsimlik işçiler arasındaki ilişkidir. 1 hektarlık ya da daha küçük tarım arazileri için yıllık ortalama 250 kiloluk getiriyle tipik minifundist üretici başka gelir kaynaklarına bağımlı olacağından bu ikisi açık bir biçimde birbirinden ayrılamaz. Kahve ekonomisinin, tüm üreticileri (örneğin fiyatların oynaması gibi) ve genelde tüm yoksul köylüleri etkileyen (örneğin kâhyalara, kasabalılara ve genel olarak zenginlere hem ekonomik hem de siyasi açıdan bağımlılık, ulaşım, ödeme zorlukları gibi) sorunlara yol açtığını belirtmemize gerek yok.

Her zaman olduğu gibi bu sorunların geçmişine dair bilgimiz çok az. Öte yandan, kimi bölgelerde kahve üretimindeki ilk gelişimin 1850-1870'lerdeki tütün patlamasında olduğu gibi, belki de yeni burjuvazinin mali olarak desteklediği geniş ölçekli plantasyonlar biçiminde olduğu görülmektedir. Bunun geçerli olduğu Viotá, Fusagasugá, El Colegio (gözlemleme fırsatına sahip olduğumuz Cundinamarca ve Tolima'nın arasındaki bölge) gibi yerlerde, giderek asalak hale gelen büyük hanedanlarla üretimin giderek daha verimli ve baskın birimleri haline ge-

len köylü üreticiler ve kahve üretimi yapmak isteyen diğer kiracı çiftçiler arasında sıradışı biçimde şiddetli bir yüzleşmeye tanık olmak ilginçtir.

1870'ten itibaren kahvenin bu şekilde öncü çiftçilikle ekildiği Viotá'da yaşananlar özellikle bu konuyla ilgilidir, çünkü bu *municipio* gelmiş geçmiş köylü kargaşalarının en ileri biçimlerine sahne olmuştur. Köylülerle toprak sahipleri arasındaki gerilim 1920'ler boyunca tırmanmış (her zamanki gibi) ve 1930'lardan sonra kahve fiyatları çökünce kırılma noktasına ulaşmıştır. Kiracı çiftçiler önce devrimci sosyalistler, ardından Komünist Parti liderliğinde kira paylarını ödemeyi reddetmiş, birkaç yıl greve gitmişlerdi, bu sırada fiyatlardaki düşüşleri ücretlerdeki kesintiyle dengeleme girişimleri, *peon*ların gerçekleştirdiği bir dizi greve yol açtı. Silahlı savunma birimleri örgütlendi. Sonuç olarak 1930'ların ortalarında *hacienda*lar arazilerini ellerinden çıkarıp savunma durumundaki kiracılara satmış ve Viotá, köylü kahve üreticilerinin fiiliyattaki komünist cumhuriyeti haline gelmiştir, bugün de hâlâ aynı tutumu sürdürmektedir.

Tarım hareketlerinin kahve ekonomisinde ne denli önemli yer tuttuğu konusunda bir yargıda bulunmak kolay değil. En büyük başarıyı elde ettikleri Cuninamarca-Tolima-Caldas sınır sahasında *colono*ların şikâyetleri gibi kimi olgulardan kurtulmaları kolay görünmemektedir. Genel olarak, 1930'ların köylü hareketleri başlıca kahve departmanları Caldas, Antioquia ve Valle'de gözle görülür düzeyde zayıftı ve göründüğü kadarıyla esasen hareket *colono*lardan ibaret gibiydi.

Yerliler sorunu

Kolombiya'nın yerli nüfusu hızla yerli olmayan nüfusun içine karışıp erimesine rağmen *resguardo*ların dağılımıyla birlikte, ülkenin kimi yerlerinde kendi kendine yeten birimler halinde kalarak özgün bir tarım sorunu ortaya çıkarmıştır. İndo-Amerika'nın diğer yerlerindeki gibi, bu tarım sorununun temelinde yatan mesele de, yerel *comuninade*lerin toprak gasplarına

ve bölünmeye karşı kendilerini korumak ve varlıkları için verdikleri mücadele ile topluluk arazilerinin, nüfus artışına ve tekrar tekrar bölünmeye bağlı olarak gitgide verimsiz ve yetersiz hale gelmesidir. Yerlilerin mücadelesi iki cephede birden sürdürülmesi gerektiğinden daha zorludur: Hem beyaz ya da *mestizo* köylü yerleşimcilerin ve kasabalıların arazi gasplarına karşı hem de büyük *hacienda*lara ve yeni kırsal burjuvaziye karşı yürütülmektedir bu savaş. Neyse ki geçmişteki yerli mücadeleleri Juan Friede gibi tarihçilerin fedakâr çabaları sayesinde Kolombiya'nın diğer köylü mücadeleleri kadar göz ardı edilmemiş, ümitsiz direnişleri en azından kısmen belgelenebilmiştir. Kolombiya'da modern köylü hareketleri başladığında ülkenin en kuzeyindeki (Guajira) nüfusun ve And bölgesinin güneybatısındaki seyrek nüfuslu yerlerin (Cauca, Huila) önemli bir kısmının yerlilerden oluştuğunu burada belirtmek gerek. Göreceğimiz gibi onlar da genel harekete katılmışlardır.

IV

Araştırmanın şu anki aşamasında Kolombiya köylü hareketlerinin 1920'lerden öncesini yazmak imkânsız olsa da gördüğümüz gibi, yerlilerin kendi topluluk topraklarını koruma mücadeleleri açısından bunu yapabiliriz. Orada tahminen birkaç önemli köylü hareketi olabileceğini belirtmiştik, yine de bu olasılık dışı sayılmasa da sorunun yanıtı ucu açık bırakılmalıdır. 1920'lerden itibaren tarımsal huzursuzluğun göstergeleri çoğalır ve 1928'den ya da daha kesin biçimde 1930'lardan sonra önemli köylü hareketleri belirmeye başlar ve şu anki son derece yetersiz bilgilerimize rağmen bunlar en azından kısmen belgelenebilir durumdadır. Ana kaynaklarımız sendika örgütlenmesinin verileri ve işçi hareketinden ortaya çıkan raporlardır.

Reseña del movimiento sindical 1909-1937, 1937'de mevcut (1930'lardaki sosyal huzursuzluğunun zirve noktasında) ve 1909'dan beri kayıtlı tüm sendikaları [doksan] kaydetmiştir. [...] Köylü hareketinin en güçlü olduğu yerin Cundinamarca

[31 sendikayla] ve Tolima [16 sendikayla] olduğunu saptar, Cauca'da ve elbette Magdalena muz bölgesinde de elle tutulur bir yerli örgütlenmesi mevcuttur. Bununla birlikte Antioquia, Valle, Santander ve Norte de Santander, Huila, Bolívar, Atlantico ve Caldas'ta sol kanat liderliğin zayıf olduğunu ve Nariño ile Boyacá'da ise sol kanat liderlik altında örgütlenmenin dikkate alınmayacak kadar az sayıda olduğunu da öne sürer.

Bu durum halihazırdaki köylü hareketinin, gördüğümüz üzere, belli başlı bölgelerde nüfuz sahibi olan sol kanat örgütlemeleri bir kenara, basitçe resmî köylü sendikaları ya da birlikleriyle bile ölçülemeyeceğini ortaya koyar. [...] Gerçekten de durum budur. Kolombiya köylü hareketi, 1920'lerle Violencia arasındaki dönemde, sıradışı biçimde henüz yapılanmamış ve merkezî bir yönetime kavuşmamış haldeydi. Buna karşın olağanüstü güçlüydü.

*Colono*larla *hacendado*ların arasındaki gerilim az önce de gördüğümüz gibi 20. yüzyılın başlarındaki büyük emperyalist patlama sırasında giderek artıyordu. 1920'lerin ortalarında resmî bir köylü hareketi olduğuna dair pek emare bulunmasa da hem toprak sahiplerinin hem de köylülerin yasal mülkiyet hakkı olmaksızın işgal ettikleri kamu arazileri üstünde yaygın bir hukuki ihtilaf olduğu da açıktır. Arazinin asıl sahipliğini belgeleyen bir şey olmadığı takdirde toprağın devlete kamu arazisi olarak geri dönmesini karara bağlayan 1926 tarihli Yüksek Mahkeme kararı köylüler için fiilî bir zaferdi. Böylesi bir kararın alınması kırsal alandan gelen sessiz baskının ürünüydü. 1920'lerin sonundaki kargaşaları bu arka planın ışığında görmeliyiz. Üstelik tarım alanında, hem genç devrimci sosyalist grupların hem de popülist zihniyetli Jorge Eliécer Gaitán gibi siyasetçilerin belirmesi de bu döneme denk düşer.

Ekonomik buhran ve 1930'da Liberal Parti'nin siyasi zaferi, köylü kargaşalarını daha da şiddetlendirdi [ve bu sadece] az önce sözünü ettiğimiz siyasi etkinliğin ana bölgeleri (Cundinamarca, Tolima gibi) için geçerli değildi. [...] En ileri durumlarda doğrudan eylem sayesinde –bazen silahlı eylem– toprak reformu gibi zaferler kazanıldı. [...] Birtakım *hacienda*lar köylü-

lere, geri kalanlar da departmana satıldı. [...] 1934'te durum o kadar keskin bir hal aldı ki, Yüksek Mahkeme bir kez daha –ama bu sefer örgütlü köylü kargaşası ortamında– 1926 tarihli kararına geri döndü. Bu sırada siyasi koşullar da değişmişti. López Pumarejo'nun (1934-1938) "New Deal" hükümeti halkın desteğiyle sistematik bir sosyal reform dönemine girdi.

Bunun en önemli sonuçlarından biri 1936 yılında çıkan ve *colono*ların haklarını tanıyan 200 sayılı kanundu. Bu kanun uyarınca on yıldan uzun süre boyunca ekonomik getirisi olmayan topraklar, özel sahiplerinden kamuya aktarılacaktı. Bu uygulamanın önemi uzun uzun tartışılageldi. Köylülerin en azından bir bölümü açısından kısmi ve planlanmamış bir toprak dağıtımına tekabül ettiği için, aynı zamanda toprak sahiplerine hanedanlık arazilerini genişletme teşviki sayılacağından hem fiilen etkisiz hem de "sıklıkla göz ardı edilen en önemli başarılardan biri" gözüyle bakıldı bu kanuna (Albert O. Hirschman). Muhtemelen her iki yargı da doğrudur. Hiçbir köylü hareketinin yaşanmadığı yerlerde adresine ulaşmamış bir mektup gibi kalakalmıştır; bu tür bir hareketin olduğu yerlerdeyse hem köylüleri hem de toprak sahiplerini cesaretlendirmiştir. 1930'lar ve 1940'larda toprağın *colono*lar tarafından işgal edilmesi devam ederken bu aynı zamanda, toprak sahiplerini gelecekte *colono* haline gelmesi muhtemel köylüleri mahkeme kararıyla tahliye etmeye teşvik etti. Bunun gerçekte tam olarak ne tür etkilere yol açtığına dair güvenilir bir istatistik mevcut değildir.

1938'den sonra tarım hareketi hükümetin desteğini kaybetti. 1942'de yeniden seçilen López, toprak sahipleri ve iş adamlarının koalisyonu tarafından artan bir baskıya maruz kaldı ve savaş dönemi patlamasını fırsata çevirmek için üretimin ne şekilde olursa olsun artırılmasını desteklemeye hazırdı. 1944'te çıkarılan 100 sayılı kanun, 1936'da çıkan 200 sayılı kanunla izlenen siyaseti tersine çevirdi ve böylelikle kanunun uygulamaya girmesi bir beş yıl daha gecikmiş oldu. Bu kanun, toprak sahibinin açık izni olmadan yarıcılar ve kiracı çiftçilerin arazide ağaç ya da uzun ömürlü bitki ekmelerini yasaklıyordu. Böylece toprak sahipleri, yarıcılarla kiracı çiftçilerin, *colono*lara ait hak-

ları iddia etmelerinden korkmadan onların karşısına çıkabileceklerdi. Bunun akabinde siyasette gözle görülür bir radikalleşme yaşandı. Yoksullara en cazip gelen siyasetçi olarak kendini ispat eden Gaitán, Liberal Parti'yi böldü ve 1946 başkanlık yarışında oyların % 45'ini aldı ama 1930'dan beri ilk kez bir Muhafazakâr adayın kazanması pahasına oldu bu. Kısa bir süre sonra partinin resmî lideri oldu; başkanlığı kazanacağına ve dolayısıyla popülist hükümete geri dönüleceğine neredeyse kesin gözüyle bakılıyordu. 1948'de suikaste uğramasıyla bu *dénouement* (akıbet) engellendi ve Kolombiya tarihinde bir sayfa kapanmış oldu. Sosyal devrim veya popülist rejimin yerine anarşi ve iç savaş hâkim oldu. Solun umutları *Violencia*yla birlikte gömülecekti.

Dolayısıyla köylü hareketleri, 1948'den itibaren Orta Kolombiya'nın kahve bölgesinde (Antioquia, Caldas, Cundinamarca, Huila, Tolima), Cauca'nın kuzeyinde, Boyacá'nın ve iki Santander ile Llanos Orientales'in bazı bölgelerinde etkili olan bu kana susamış, anarşik iç savaşın gölgesinde kalacaktı. İç savaşın resmen sona erişinden iki yıl sonra bile [1953'te] çatışmalar hâlâ ülkenin % 40'ını kapsamaktadır. Bir sosyal hareket olmadığı halde, *Violencia* köylülerin birbirlerini arazilerden atmalarına olanak tanıdığından yaşanabilecek olası bir tarım huzursuzluğunun yerini aldı; böylece (1958'de) Tolima'da 35 bin *finca* –ya da 1960 nüfus sayımında belirlenen tüm küçük arazilerin yarısı– terk edildi. Hayvancılık ekonomisinin tasfiyesi de –Tolima'nın güneyinde ve doğusunda bütünüyle, Huila, Cauca'nın kuzeyi ve Antioquia'nın büyük bölgelerindeyse kısmen kökü kurumuştur– bununla bağlantılı olarak belirtilmelidir. Tolima'nın kimi mıntıkalarında *Violencia*nın tarım hareketleriyle olan ilintisi daha da açık seçiktir. Bu mıntıkada *Violencia*nın köylü seferberliği, "*tierra de nadie*"nin, yani yasal sahibi belli olmayan toprakların işgalini amaçlıyor ya da kiracıları topraklarından süren toprak sahiplerine karşı köylülerin silahlı intikamı biçiminde görülüyordu. *Violencia* her halükârda köylülerin göçüyle ve koloni kurmalarıyla yakından ilintilidir. Bariz biçimde yeni yerleşimlerin olduğu alanlarda ortaya çıkmış

ve etkin tarım nüfusunun içinde göçmen oranının en yüksek olduğu departmanlarda çok çabuk yayılmıştır: Valle (% 54,4), Caldas (% 31,9) ve Tolima'da (% 24,2).

Eski köylü hareketinin en güçlü örgütlendiği merkezler *Violencia*nın dışında kalarak ona karşı direnmiştir; 1950'den itibaren Chaparral'da (Tolima) silahlı meşru müdafaa başladığında gerekli yerlerde bunun için askerî eyleme başvurmuştur. Komünistlerin önderliğindeki gerillalar tahminen toplam sayının % 10-15'ini oluşturuyordu. Başlıca kaynağımız Monsenyör Germán Guzmán, Cauca'da (yerli kalkışmasının eski merkezi) üç, Cundinamarca'da üç, Tolima'da beş ve Huila ile Meta'nın boş sınır bölgesinde bunun gibi üç birimi sayar. Kimi alanlarda *Violencia*yı bu şekilde uzakta tutma çabası başarılı olmuş, fiilî olarak özerk köylü idari merkezler yaratılmış ve bunlar örneğin Sumapaz ve Viotá'da sürdürülebilmiştir. Yerel örgütlenmenin kapsamı, Tequendama'da Komünistlerin Bölgesel Konferansı'na (Aralık 1962'de) çağrı yapan teksirle çoğaltılmış bir belgeye bakarak takip edilebilir. Bu hiç yoksa otuz üç farklı *municipio* ve yerel birimde hazırlık toplantıları sağlamıştır. Bu birimlerin arasında, Kolombiya'nın söz konusu bölgesinde 1929-1934 arasında yaşanan tarım alanındaki kargaşayı daha önce araştıranlara tanıdık gelecek kimi yer isimleri ve zorla kamulaştırılmış *hacienda*lar da vardır. 1961 yılında gerçekleştirilen ve başarısız görülen Tarım Reformu'nun ilk projesinin, geçmişteki bu dönemin araştırmacılarına yine tanıdık gelecek bir bölgeye –Cunday'a– yönelik olması da aynı oranda ilgiye değerdir.

Bu noktada Kolombiya köylü kargaşalarına yönelik araştırmamızı burada sonlandırarak 1960'ların hareketlerini, Kolombiya'nın çağdaş tarihini araştıran kişilerin takdirine bırakabiliriz. Kesin olmayan ve hatta tahmini ne tür sonuçlar çıkarabiliriz durumdan?

Birincisi, Cumhuriyet tarihindeki ana köylü hareketi dalgası göründüğü kadarıyla 1925-1948 arasında olmuştur. "Bir tür ademimerkeziyetçi inisiyatif ... ademimerkeziyetçi bir şiddetti" (Hircshman), ancak faaliyette olduğu sınırlı ama hatırı sayılır

bölgede son derece önemliydi. Bazı yerlerde siyasi bilinci olan köylü kadrolarının ve komünistlerin örgütlenmesi altında olsa da bu merkezler sayıca fazla değildir. Köylü hareketi 1960'ta, 1930'larda ulaştığı sınırların çok ötesine geçmemiştir.

İkincisi, köylü kargaşalarının gelişmesine neden olan iki önemli koşul (a) *colono* ve toprak sahiplerinin, açık ve net bir yasal hak iddia edemedikleri, yani yeni yerleşilen ve yeni ekilip biçilen topraklar üzerinden çatışmaları ve (b) köylü üreticilerle büyük hanedanların, özellikle kahve gibi ihracata yönelik yeni kârlı tarım ürünlerini yetiştirme hakkı üzerinden çatışmalarıdır. Bu iki durumun nadiren da olsa Tequendama-Sumapaz gibi kimi bölgelerde çakıştığı olmuştur. Üçüncüsü, 1948 sonrası yıllarda devam eden *Violencia* tarım alanındaki huzursuzlukların dışa taşacağı bir alternatif yaratmış olsun olmasın, şüphesiz köylü hareketlerinde bir gerilemeye neden olmuştur. Köylü hareketleri 1970'ten itibaren hiçbir yerde eski tarzında yeniden canlanmadı.

1969

16

Köylüler ve Siyaset

Ulusal köylü hareketi ya da ulusal köylü ayaklanması gibi bir şeyin olup olmayacağı konusu üstünde duralım. Bu konuda kuvvetli kuşkularım var. Olağan sayılan yerel ve bölgesel eylemliliğin geniş eyleme dönüşmesi ancak dışsal bir gücün etkisiyle –bu güç ister doğal ister ekonomik ister siyasi ya da ideolojik olsun– ve çok sayıda topluluk ya da köy kendiliğinden aynı doğrultuda hareket ettiğinde olabilir. Ancak böylesine yaygın genel bir eylem ortaya çıktığında bile, küçük devletlerde dahi, nadiren bütün ülke topraklarını kaplar (az önce gördüğümüz gibi). Tekil bir genel hareketten ziyade anlık ve kırılgan bir tutumla birlikte hareket eden yerel ve bölgesel hareketlerin bir araya gelmesi söz konusudur. Kıyılarda yaşayan insanlarla dağlık bölgede yaşayan insanlar aynı zeminde uzun bir süre birlikte hareket edemeyecek kadar birbirinden farklı olabilirler.

Bütün büyük köylü hareketleri bölgesel olarak ya da bölgesel hareketlerin ittifakları olarak ortaya çıkar. Buna karşılık, köylü hareketleri devletin bütün topraklarını kaplıyorsa bile, devlet yetkililerinin desteği ya da örgütlemesiyle harekete geçmemişse eş zamanlı olmaları ya da aynı siyasi özelliklere veya taleplere sahip olmaları imkânsızdır. En kötü durumda, küçük hareketlerin mozaiğiyle oluşan daha geniş köylü hareketleri bi-

leşimi, ülkenin geri kalanını etkilemeyen, kendi içine kapalı, dağınık, kuşatılmış bölgeler yaratabilir. Dolayısıyla Kolombiya'da büyük oranda Komünist Parti'nin örgütlediği, 1920'lerde ve 1930'lardaki hayli güçlü tarım hareketleri, kahve yetiştirilen topraklarda, özgün sorunları olan yerli arazilerinde, yeni yerleşimin olduğu yerlerde ya da koloni kuran köylülerle işgalcilerin bulunduğu sınır bölgeleri gibi belli başlı mıntıkalarda gelişmişti. Komünist Parti'nin sağladığı ulusal eşgüdüm bile tek bir köylü hareketi değil sıklıkla birbirinden hayli uzakta ve dağınık "kızıl" köylü bölgeleri çıkarmıştır ortaya. Bir kısmı bölgesel nüfuzlarını yaygınlaştırabildiklerini kanıtlamışlarsa da bu dağınık bölgelerden ulus çapında bir hareket çıkmamıştır. Elbette bu yalıtılmış ve genellikle cefakâr küçük çekirdekten ulusal düzeyde siyasi kadrolar ya da gerilla kadroları da çıkmıştır, ama bu bir başka konudur.

En iyi koşullarda böylesi köylü hareketleri, konumları itibariyle ulusal politikaya can alıcı bir etkide bulunabilecekleri yerlerde ya da güçlü ve hareketli askerî kuvvetler ortaya çıkarma becerisinde oldukları bölgelerde, yani bir ya da iki stratejik konuma sahip alanda ortaya çıkabilir. Meksika Devrimi'nde durum ağırlıklı olarak böyle cereyan etmiştir. Devrimin zaferiyle birtakım bölgeler örgütlü hale gelmişse de ülkedeki köylülerin büyük bir kısmı 1910-1920 devrimine çok katılmamışlardır. Bununla birlikte Meksika köylülerinin devrimle bağlantılı en geniş örgütlülüğü neredeyse kesinlikle ters yöne gidiyordu – 1920'lerdeki seküler Agrarist[1] hareketine *karşı* Kral İsa adına ayaklanan Cristero[2] hareketi gibi. Öznel olarak kuşkusuz onlarınki de bir köylü hareketiydi ama nesnel olarak hem zamanlamaları hem de ideolojileri gereği karşı devrimci nitelikteydiler. Yine de 1910 ve 1920 arasında iki bölgede muazzam siyasi etkiler görülmeye başladı. Birincisi kuzeyin sınır bölgesiydi; sığır çobanları, maden arayıcıları, eşkı-

1 Meksika'da toprağın eşit dağıtılmasını savunan tarım hareketi – ç.n.

2 Cristero Savaşı ya da isyanı olarak bilinir (1926-1929). Meksika'nın pek çok merkez eyaletinde Meksika hükümetinin laik, Katolik karşıtı, kilise karşıtı politikalarına karşı yürütülmüş yaygın bir mücadeledir – ç.n.

yalar gibi başıboş silahlı adamları olan bu bölge, Pancho Villa'nın ordusuna Rusya'daki Kazaklar gibi geniş bir alana yayılma kabiliyetini sağlıyordu. Diğeri de Morelos'taki, Emiliano Zapata'nın daha sağlam temellere oturan komünal devrimiydi; ufku kesinlikle yerel amaçlarla sınırlı olmasına rağmen coğrafi olarak Meksika'nın başkentine komşu olmanın büyük faydasını gördü. Zapata'nın tarım programının siyasi nüfuzu, köylülerden toplanan adamlarının başkenti işgal edecek kadar yakında olmalarından ileri geliyordu. 20. yüzyılın başında, Latin Amerika cumhuriyetlerinin geniş bir coğrafyayı kaplayan ve gevşek bir idareye sahip hükümetleri ister istemez merkezden uzakta kalan bölgelerde yerel muhaliflere ya da ayaklanmacılara karşı yer yer kontrolü kaybediyordu. Onları asıl korkutan başkentte ya da başkentin burnunun dibinde bir isyanın baş göstermesiydi.

Devrimci köylülerin ellerinde bu türde bir avantaj olmadığında sınırları çok daha kati oluyordu. 1960'ların başındaki büyük Peru köylü hareketi buna iyi bir örnektir, söz konusu yıllarda Latin Amerika'da muhtemelen kendi türünde en büyük kendiliğinden seferberlikti. Bu dönemde tüm ulus çapında işçiler ve öğrencilerin de içinde olduğu bir huzursuzluk vardı. Tarım hareketi hem kıyıdaki plantasyonlarda –bunlar köylü ekonomisi içinde sınıflandırılamazken daha ziyade "tarım-sınai bileşimler" olarak adlandırılırdı– hem de dağlık bölgelerdeki köylülük içinde etkindi. Yine dağlık alanların hem güney hem de orta bölgelerinde geniş kapsamlı hareketler vardı ve hemen her yerde dağınık toprak işgalleri patlaması, grevler ve köylü sendikalarının örgütlenmesi mevcuttu. Hareketin iki özelliğini belirtmek gerekir. Birincisi az çok eş zamanlı olmasına rağmen –hareket 1962-1964'te epey gelişmiş ve 1963 sonunda önce merkezde, kısa süre sonra da güneyde en üst noktasına ulaşmıştı– bölgesel hareketler aslında birbiriyle ya da köylü hareketlerinin haricindeki unsurlarla cidden bağlantılı değildi. İkincisi tuhaf boşluklar vardı. Dolayısıyla güneyin "yerli ayaklanmalarının" geleneksel bölgesi Puno departmanı gözle görülür derecede edilgindi. Geleneksel hareket türü artık

ne merkezî ne de gündemi yakalayan bir durumdaydı, halbuki 1920-1921'lere kadar gerçekten çok etkin olmuştu. Puno'da köylü hareketi yerel *kulak*lar ve tüccarların bir siyasi mekanizması halini almıştı, çok geçmeden de ciddi siyasi ağırlığını gösterdi. Bu sırada tam kuzeye doğru Cuzco departmanında sendikaları örgütleyen ve toprak işgalleri yapan köylülerin doğrudan eylemliliği kitlesel boyutta ilerliyordu; onlara La Convención'daki sınır bölgesinde yaşayan köylülerin başarısı ilham kaynağı olmuştu ama buradaki köylülerin etkinliği asıl amacına ulaşmıştı ve amaçları esasen zaferlerini korumakla sınırlıydı. 1962-1964 yılları arasındaki geniş çaplı Peru köylü hareketi bir devrimden ziyade kargaşa yaratmıştır.

Dolayısıyla *genel* bir köylü hareketi fikrinin dışarıdan ya da daha iyisi tepeden örgütlenmediği takdirde hayli gerçek dışı olduğunu düşünme eğilimindeyim. [...]

Bunu söylemek, bu şekilde kümelenmiş hareketlerin gücünü hafife aldığımız anlamına gelmesin. Dışarıdan bir güç tarafından, örneğin bir ulusal kriz ya da çöküş anında, durumu gereğince ele alan bir devrimci ya da reformist hareket ya da ulus çapında yapılanmış ve etkili tekil bir örgütlenme veya parti tarafından birleştirildiğinde önemli devrimler açısından başarısızlıkla başarı arasındaki fark ortaya çıkar. Kendi başlarına bile bir tarım sistemini ya da kırsal alanda yönetimin yapısını yaşayamaz hale getirebilirler, tıpkı 1789'da Fransa'da "Büyük Korku"nun ve 1962-1964 yılları arasında Peru'daki toprak işgallerinin yol açtığı etkide olduğu gibi. Anlaşıldığı kadarıyla, Haziran 1963-Mart 1964 arasında, merkezî ve güney dağlık bölgelerde, büyük arazi sahipleri ve lordların çoğunluğu, işler iyice çığırından çıkmadan duruma son vermeye karar vererek genel köylü hareketiyle yüzleştiler ve mal varlıklarını tasfiye etmeye başlayıp bir tür tarım reformu altında, durumu kamulaştırmanın telafisi çerçevesinde ele aldılar. Yine de bu, tarım reformunun kendiliğinden hayata geçmesini sağlamamıştır. Reformun yürürlüğe girebilmesi için bir beş yıla ve bir askerî darbeye ihtiyaç olmuştur; köylü hareketi dağlık arazilerdeki toprak sahipliği ekonomisinin varlığına

etkin biçimde son verirken, darbe sadece geride kalan cesedini gömmüştür.

Geleneksel köylülüğün potansiyel kuvveti muazzam olsa da fiilî gücü ve nüfuzu nispeten daha sınırlıdır. Bunun birinci ve başlıca nedeni genel olarak hayli gerçekçi ve değişmez bir biçimde kendini zayıf ve aşağı görmesidir. Aşağı görme, örneğin "eğitimliler" karşısında cahiller mukayesesindeki gibi gerek sosyal gerek kültürel açıdan geçerlidir: İşte köylü hareketleri açısından, bölgenin yerel aydınlarının dostane tavırlarının önemi –en çok da köyün okumuşlarının içinde en zorlu olan okul öğretmenlerinin desteğinin önemi– buradan ileri gelir. Zayıflıkları salt sosyal bakımdan daha aşağı nitelikte ve etkin silahlı güçlerden yoksun olmalarına değil köylü ekonomisinin niteliğine de bağlıdır. Örneğin köylü isyanlarına hasat zamanı son verilmesi gerekir. Ne kadar faal olurlarsa olsunlar yaptıkları işin döngüsü yazgılarını belirler, ellerini kollarını bağlar. [...] Ama esas olarak köylüler kendilerini madun görürler ve öyledirler. İstisnalar olsa da, planladıkları şey sosyal piramidin yıkılması değil düzenlenmesidir, halbuki yıkılmasını planlamak o kadar da zor değildir. Üstyapının ve sömürünün sökülüp atılması anlamına gelen anarşizm, geleneksel köyü kendi ayakları üstünde durabilen bir ekonomi ve toplum olarak bırakır. Ancak bu ütopyanın bırakalım hayata geçirilmesini, tasarlandığı zamanlar bile bir iki örneği geçmez.

Elbette fiiliyatta köylülerin, bütünüyle yeni bir toplum için mi yoksa eski toplumun ıslahı için mi mücadele ettikleri pek önem arz etmeyebilir. Toplumun ıslahına yönelik mücadele, normalde bir tehdit karşısında geleneksel toplumun savunulması ya da eski alışkanlıkların yeniden kurulması anlamına gelir ki bunlar yeterince geçmişte kalan yöntemlerse devrimci arzuların geleneksel bir dille ifade edilmesine eşdeğer olabilir. Devrimleri fiilen gerçekleştirenler, halihazırdaki iktidar yapısının, hukukun, devletin ve hatta toprak sahiplerinin meşruluğunu reddetmeyen köylüler olabilir. [...] Tek talebi yasadışı biçimde devredilen toprakları "yeniden elde etmek" olan bir ha-

reket pratikte devrimci olduğu kadar teoride kanunlara uygun olabilir. Yasalcı ve devrimci hareket arasına kalın bir çizgi çekmek de kolay değildir. Morelos'taki Zapata hareketi *tüm haciendalara* değil sadece Porfirio Díaz zamanında getirilen yeni *haciendalara* karşı çıkarak başlamıştır. [...]

Asıl farklılık, köylülüğün teorik amaçları arasından değil, hareketlerini tayin ettikleri siyasi ve fiilî konjonktürden ileri gelir. Umut ve şüphe arasındaki farktır bu. Öyle ya, geleneksel köylülüğün stratejisi edilgenliktir. Etkisiz bir strateji değildir çünkü köylülerin en değerli varlığını, sayısal gücünü ve bir şeyleri zorla ve belli bir süreliğine yapma imkânsızlığını kullanır, aynı zamanda kendi lehine bir taktik durumundan da faydalanır: Bu taktik durumu, hiçbir değişimin olmaması gerçeğinin geleneksel köylülüğe en çok uyan seçenek olmasıdır. Topluluk halinde örgütlenmiş, işlevsel olarak yararlı bir yavaşlıkla, kapalılıkla, ister görünüşte ister gerçek aptallıkla güçlendirilmiş geleneksel köylülük yaman bir güçtür. Anlamayı reddetmek bir tür sınıf mücadelesidir ve hem 19. yüzyılın Rus gözlemcileri hem de 20. yüzyılın Perulu gözlemcileri bunu benzer biçimde tanımlamışlardır. Madun olmak güçsüz olmak anlamına gelmez. En itaatkâr köylülüğün bile kendi çıkarı için sistemi salt "işlevsiz kılmak" değil aynı zamanda ona karşı direnmek ve uygun zaman geldiğinde karşı saldırıya geçmek becerisi de vardır. Basmakalıp Rus *mujik* tiplemesi Rusların zihninde nasıl yer tutuyorsa [...] And Dağları'ndaki beyazların zihinlerinde de "yerli" imajının öyle bir yeri vardır. [...] Aslında söz konusu davranış bir sisteme dayanır.

Edilgenlik elbette evrensel değildir. Lordların ya da kanunların olmadığı yerlerde veya tüm erkeklerin silahlandığı sınır bölgelerinde köylülüğün tutumu da pekâlâ farklı olabilir. Dolayısıyla aslında asiliğin sınırında olabilirler. Yine de toprağa bağlı köylülerin çoğu için sorun normal olarak edilgen ya da aktif olmak değil, birinden diğerine ne zaman geçileceğidir. Bu, siyasi koşulların tahliline bağlıdır. Genel anlamda edilgenlik, iktidarın yapısı –yerel ya da ulusal düzeyde– katı, sabit ve "kapalı" olduğunda, etkenlik ise bir anlamda değişime açık, değişken ya da "açık" olduğunda tavsiye edilebilir.

Köylüler yerel siyasi koşullar üstüne gayet iyi fikir yürütebilecek yetkinliktedirler ancak onlar için esas güçlük yerel koşulları belirleyecek siyasetteki daha geniş hareketleri ayırt edebilmektir. Bunlara dair bilgileri ne düzeydedir? Bir tür daha geniş devlet biçimine bağlı olduklarının, bir krallığın, imparatorluğun ya da cumhuriyetin parçası olduklarının haliyle farkındadırlar. Aslında, olup bitenlerden bihaber olmasa olayları yoluna koyabilecek, adaleti sağlayacak ya da yeniden kuracak, uzaklarda yaşayan bir kralın ya da imparatorun varlığıyla ilgili o malum köylü efsanesi daha geniş bir eylem çerçevesini yansıtır ve bir anlamda buna zemin yaratır. Aynı zamanda ulusal hükümetin yerel siyasi yapıya olan uzaklığını da yansıtır, bu yapı teoride nasıl olursa olsun fiiliyatta yerel iktidar yetkililerinin, onların hısım akrabalarının, müşterilerinin ya da sindirebildikleri ve rüşvet verebildikleri insanların ifa ettiği hukuk ve devlet erkinden ibarettir. Başka hangi konularda bilgi sahibi oldukları mevcut siyasi sisteme göre büyük oranda değişir. Dolayısıyla ulusal mahkemeler varsa –ki kesinlikle her zaman durum böyle değildir– ihtilaflı olma en ücra toplulukları bile kentli avukatlar vasıtasıyla ulusun merkeziyle ilişkili hale getirebilir. Huasicancha'nın 4 kilometre rakımdaki Peru topluluğu fiziksel olarak daha ücra şartlarda olamazdı herhalde. Ancak 1607'de Lima vilayet mahkemesinde, gaspçı bir İspanyol fatihe karşı ilk mahkeme kararını elde ettiğinden beri, köylü istediği kadar ücra bir yerde olsun, bir parçasını oluşturduğu büyük devlet yapısının hiç değilse boyutlarına dair bir fikir sahibi olmuştur.

Günümüze [1973] daha çok yaklaştığımızda, örneğin, seçimler ve partilerin siyaset sahnesine girmesiyle ya da devletin yerel ve bireysel meselelere doğrudan müdahale edebilmek için bu kurumların işlev tarzlarına dair biraz bilgi edinmek istemesiyle, ulusal politikanın ayrıntıları giderek önemli ve herkesçe bilinir hale gelir. Ayrıca kitlesel göçle birlikte, başkentte ya da başka yerde yerleşen köy halkından oluşan yerleşimciler vasıtasıyla köyün merkezle doğrudan bağlantısı da kurulur. Ancak bundan çok evvel de köylüler sistemdeki değişiklikleri tam olarak tanımlayıp anlamasalar da bunların farkındadırlar. Savaş, iç

savaş, yenilgiler ve fetihler doğrudan onları da kapsar ve ülkedeki yöneticileri tehlikeye sokup yerel olanları da değiştireceğinden yeni olasılıkların önünü açabilir. Egemen sınıfların siyasetinde köylüleri doğrudan pek etkilemeyen darbe ve seçim gibi bundan daha hafif olaylar bile, teşvik edici ya da cesaret kırıcı olaylar olarak yorumlanabilir. Başkentte neler olup bittiğini tam olarak bilemiyor olabilirler ancak A ailesi bölge temsilcisi olan senatöre destek sunmayı bırakmışken onun rakibi B ailesi alıp başını gidiyorsa yerel düzeyde kuşkusuz ilkin kent sakinleri arasında ancak hemen akabinde köylüler arasında da hatırı sayılır bir yeniden değerlendirme olacaktır. Zapata'nın Morelosu'nda bile Meksika Devrimi, önce bir devrim gibi değil daha ziyade Don Porfirio'nun ulusal hükümet sisteminin istikrarına ve düzgün işlemesine dayanan köklü yerel siyasi dengesinin çökmesiyle başlamıştır.

Eğer ulusal çapta herhangi bir büyük değişiklik yeni olasılıkların önünü açıp diğerlerinin önünü kapatabiliyorsa o zaman bir reformun ya da köylülerin lehine olabilecek değişikliklerin haberi de köylüleri peşinen harekete geçirebilir. Dolayısıyla APRA'nın desteklediği bir hükümet Lima'da 1945'te göreve geldiğinde, istikrar olduğunu varsayarak yollarına devam eden topluluklar anında taktik değiştirmişlerdir. [...] Madun olmalarına rağmen potansiyel güçlerinin daima farkında olan köylerin sanki dik durmak için sadece iyi niyet teminatına ve yüksek otoritelerin hoşgörüsüne ihtiyacı vardır. Elbette tam aksi durumda, iktidarın yine üstlerine basıp onları çiğneyeceğine dair en ufak bir ipucu, bu kez kabuklarına çekilmeye iter onları. 1945 reformist hükümeti nasıl ki tarımsal bir huzursuzluk ve örgütlenmeye yol açmışsa, 1948'deki askerî darbe de toprak işgallerinin ve köylü sendikalarının bıçak gibi kesilmesine neden olmuştur – ta ki 1956'da köylüler yeniden koşulların önlerinde daha açık olduğunun farkına varana kadar.

Bu şekilde durmadan fiilen ya da potansiyel olarak güçle yüzleşme hissi belki de geleneksel köylülüğün, siyasetin resmî mekanizmasından ve hatta yasalardan dışlanmasından ileri gelmektedir. Güç ilişkileri –ister gerçek ister ritüel halini alan güç

denemeleri olsun– kurumlaşmış ilişkilerin yerini tutmaktadır. [...] Köylüler yönetenlerin dikkatini çekmek istediğinde bunun için ellerindeki tek etkili yol doğrudan meydan okumaktı çünkü ortada seslerini duyurabilecekleri bir siyasi mekanizma yoktu. Bu riskli bir durumdu çünkü ceza gelmesi kesindi – ancak hem köylüler hem de toprak sahipleri ve hükümet, muhakkak başvurulacak şiddetin dozunu hesap ederdi. 1947 işgallerinde askerler geldiğinde oldukları yerden ayrılmadıkları için katliama uğrayanlar tecrübesiz topluluklar olmuştu. Hem mahkemelerin hem de doğrudan eylemin yüzyıllardır birbirini takip ettiği Huasicancha'da askerî birlikler geldiğinde, işgal edilen arazi sessizce boşaltılıp geçici olarak yasalarla elde edilebilecek en iyi şartlara razı gelinmişti.

Dolayısıyla meydan okuma da devrimci nitelikten bir hayli uzak olabilirdi: Kuvvete başvuran her köylü meydan okumasını bir "ayaklanma" ya da "isyan" olarak düşünmek hatalıdır. Ancak bir diğer taraftan da içerdiği siyasi anlamda çıplak güç ilişkisi sebebiyle devrime de elverişlidir. Ya üst tabakanın egemenliğinin sonu ufukta görünüyor gibiyse? Bu noktada sağlam siyasi değerlendirmeyle büyük alt üst oluş umudu arasında gelir gideriz. Pek az köylü kendi bölgesinin ya da köyünün tek başına kalıcı bir kurtuluş elde edebileceği umudunu taşır. Bunu gayet iyi bilirler. Ama tüm krallık, hatta tüm dünya değişiyorsa? İspanya'daki devasa *trienio bolchevista* hareketi (1918-1920) varlığını hem peş peşe çöken imparatorluklar haberine –önce Rus İmparatorluğu ardından Orta Avrupa imparatorluklarının çöküşüne– hem de fiilî bir *köylü* devrimine borçludur. Bununla birlikte karar mercileri, bilinen ve anlaşılabilir olan yerel iktidar yapısından ne kadar uzakta olursa, gerçek yargı, umut ve efsane arasındaki sınırlar da o kadar bulanıklaşır (hem gündelik hem de Georges Sorel'in[3] miti bağlamında). İnsanların yeni gelen bin yıla dair tahminler yürütmesini sağlayan işa-

3 Georges Sorel: İlginç Marksizm yorumuyla, anarşist sendikalizmi, işçi hareketinin kendiliğinden, bir parti çatısı altında olmadan örgütsüz eylemliliğini ve şiddeti, yeni düzenin şiddete dayanarak ve genel grevle kurulacağı fikrini savunur – ç.n.

retler bir anlamda deneyseldi, tıpkı hava tahmini yaparken kullandıkları işaretler gibi; ama bir başka açıdan da kendi duygularının dışavurumuydu. Toprağı çiftçilere dağıttığını açıklayan, altın harflerle yazılmış Çarlık manifestosunu taşıyan bir süvari ve "yeni bir yasa" var mıydı, gerçekten yoksa bu sadece olması gereken bir şey miydi, kim bilir...

Varsayımı bir adım daha ileri götürülebilir ve buna karşılık, somut denebilecek koşullarda yaşanacak bir hayal kırıklığının, global düzeydeki ya da büyük geleceğe dair umutların kırılmasından daha kısa süreceğini söyleyebiliriz. Askerî birlikler topluluğu işgal ettikleri topraklardan çıkardığında, topluluğun cesareti kırılmaz, bilakis eyleme geçmek için bir sonraki en uygun anı kollar. Öte yandan beklenen devrim başarısızlıkla sonuçlandığında köylülerin moralini düzeltmek daha uzun bir süreye mal olacaktır.

1973

Orijinal makaledeki bazı notlar bu metne dahil edilmemiştir.

17

Siyasette Köylüler ve Kırsal Alan Göçmenleri

I

Çağdaş siyaset, ekonomi ve sosyal tarih öğrencisi için Latin Amerika'da can alıcı tarihler ancak 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra başlar. Bu tarihte kıtanın büyük kısmı İspanya ve Portekiz karşısında bağımsızlığını ilan etmiş olsa da, ülkelerin ekonomisi ya da sosyal yapısı gözle görülür bir değişime uğramamıştır. Ülke ekonomileri açısından can alıcı tarihler, 19. yüzyılın sonlarında bu ekonomiler belli başlı gıdaların bir numaralı ihracatçıları olarak bugün aşina olduğumuz rolleriyle dünya ekonomisine girdiğinde ve dış ödemeler dengesi esasen bu ihracat ürünlerine bağımlı hale geldiğinde belirecektir. Bu yeni evre 1930'a kadar sürmüştür; 1930'a kadar durmadan genişleyen, tek tip ürünün yetiştirilmesine bağlı tarım bu tarihte çöker ve buna dayanan toplumlar da temel yönelimleri aynı kalmakla beraber krize girer. 1930'ların ortalarında, üç Latin Amerika ülkesi haricinde (Meksika, Peru, Paraguay) diğer ülkelerin tamamı, ihracatının % 50'den fazlasında kahve, muz, şeker, pamuk, et, tahıllar, yün, bakır, kalay ve petrol gibi ürünlerden birine ya da en fazla ikisine bağlıydı. Sekiz ülke muz ve kahveye, iki ülke kahve, şeker ve pamuk üretimine dayanıyordu.

[...]

19. yüzyılın son yirmi-otuz yılında Latin Amerika'nın kırsal kesiminin büyük kısmı ciddi anlamda dünya pazarına yönelik üretim yapmıyordu ya da üretiminin yöneldiği bir yer varsa o da salt yerel pazardı. Kıtanın diğer bir kısmı da artık eskide kalmış ve pek revaçta olmayan (Kuzeydoğu Brezilya'da şeker gibi) ham maddelere ya da "ani patlama" yaratacak ürünlere bel bağlamıştı. Küba'nın Orient ve Camagüey eyaletleri gibi, günümüzde ülkelerinin tipik ürünleriyle ilişkilendirilen geniş sahaların çok farklı bir ekonomik dokusu vardı. Modern standartlarla düşünüldüğünde, Latin Amerika'nın pek çok bölgesi için sömürge ya da yarı sömürge ekonomisinden bile söz edilemezken buralar alenen son derece geri kalmış bölgelerdi.

İhracat ekonomisinin yükselişi haliyle kıtanın siyasi ve toplumsal yapısında oluşacak en kapsamlı etkileri beraberinde getirdi. Bununla birlikte bu yükseliş, sınırsız gibi görünen Kuzey Amerika ve Avrupa pazarlarına doğru, kararsız da olsa paldır küldür bir genişleme biçiminde sürdüğü için bu etkilerin tam kapsamı da bütünüyle ayırt edilmiyordu. Çünkü bu etkiler, Latin Amerika cumhuriyetlerinde siyaseti denetleyen geleneksel kontrol mekanizmaları ve büyük hanedan sahipleri; yönetimin, sermayenin ve limanlara ait ihracat-ithalat ticaretinin oluşturduğu çıkar grupları; kısacası mevcut sosyal ve politik sistem tarafından özümsenerek dönüşüme uğratılıyordu. Kentlerde ve tarım dışı sektörlerde, özellikle de ekonomik gelişmenin hızlı olduğu Güney Amerika'nın güney kısmında (Arjantin, Şili, Uruguay, Güney Brezilya'da) değişim esasında gözle görülür durumdaydı. Orta ve Güney Meksika'da yeni tarım ekonomisinin etkileri devrimci bir durum yaratacak biçimde çoktan olgunlaşmıştı çünkü buralarda yeni pazar odaklı *hacienda* salt eskiden beri var olan latifundist ekonominin uyarlanmasından ibaret değildi ve genişleme özerk köy topluluklarında yaşayan yoğun bir yerli nüfus pahasına gerçekleşmişti.[1] Ama ge-

1 Hanedanlar ve toplulukların birlikte ve benzer bir biçimde yer aldıkları And bölgeleri, kendilerine has maden ürünlerini saymazsak, dünya pazarına girmekte diğerlerine nazaran çok daha yavaştılar.

nel olarak değişim, siyasi ve sosyal yüzeyin altında gerçekleşti. Onu çabuklaştıran 1929 Buhranı yani Latin Amerika ülkelerinin bağımlı olduğu dünya pazarlarının neredeyse bütünüyle çökmesiydi.

Bunun en doğrudan etkisi kıta çapında tüm hükümetlerin yaşadığı önce mali, ardından gelen siyasi krizler oldu. 1930-1931'de Arjantin, Brezilya, Şili, Ekvador, Peru, Bolivya, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti'nde ve kısa süre sonra da Küba'da rejimler ya barışçıl yollarla ya da askerî darbelerle devrildi. Gelgelelim bu kısa vadeli kriz kıtada işlerin yürütülme tarzında daha derin ve uzun vadeli bir değişime yol açmamış olsaydı yerel ama ufak bir etkide bulunacaktı. Latin Amerika ekonomilerinin ne temelinin –tekil bir ürüne dayalı ihracat– ne de Latin Amerika'nın sosyal yapısı ve siyasetinin –büyük tarım arazilerini, ithalat ve ihracatı ve hükümeti temel alan oligarşik yapılar– o zamana kadar köklü bir değişime uğramadığı bilinen bir gerçekti. Ancak eski idare tarzına da geçmediler. Birincil ürünlerin yoğunluklu ihracatı, serbest piyasa ve ticari mal ithalatı artık doğal işlevini sürdüremiyordu; birini idare ederek diğerini desteklemek gerekiyordu ve geçici sınırlama ve kontrol duvarlarının ardında, özellikle de yerel pazara ürün tedarik eden Latin Amerika sanayicilerinin çıkarları iyice belirginleşmişti. [...] Ancak hepsinden öte Latin Amerikalı sıradan kitleler ülke siyasetine dahil olmaya ve zamanla bu siyasette egemen olmaya başlamışlardı. [...]

II

Bu yeni aktörlerin büyük bir kısmı taşra halkıydı çünkü 1930'da henüz kent nüfusu Arjantin, Şili, Uruguay ve Küba dışındaki tüm ülkelerde azınlıktaydı. Dolayısıyla siyasette en bariz saf tutanlar, kentlere, özellikle de bir avuç büyük şehre akın eden milyonlardı. Ezici çoğunlukla taşradan geldiler ve en azından bir süreliğine yerlerinden edilmiş köylüler olarak kaldılar. Kırsal alandaki siyasi değişiklikler kenttekilere kıyasla o kadar çarpıcı değildi. Bu makalenin ana konusunu da işte bunlar oluşturuyor.

Latin Amerika'nın kırsal alanında ekonomik yapı ihracata yönelik tarım ve geçim tarımı üzerine kuruluydu, gerçi 1930'larda kentlerdeki muazzam büyüme, hızla gelişen yerel kent pazarına tedarik sağlayan ve önemi giderek artan bir sektör daha ekledi. Genel anlamda kırsal alanda duruma iki olgunun yön verdiğini söyleyebiliriz: Birincisi toprakların, geçim ekonomisi ya da kapsamlı hafif kullanımından pazar üretimine yönelik kullanıma geçilmesi ve ikincisi de işgücünün hızla ve giderek artan bir sayıda toprakları terk etmesidir. Sosyal ya da hukuki yapı ezici bir çoğunlukla büyük hanedanlık sistemiydi, bazen buna minifundist köylülük eşlik ediyordu ya da sağlam yerli yerleşim bölgelerinde olduğu gibi büyük tarım arazileriyle eş zamanlı olarak bağımsız köylü toplulukları da aynı anda mevcut olabiliyordu. Seyrek bir nüfusu olan ve yeni yerleşimlerle giderek nüfusu katlanan sınır bölgeleri (asıl olarak Amazon havzasının uç kısımları) bir istisna değildi zira tüm yönetimin ve bilginin büsbütün kapsamı dışında olmadıklarından onlar da doğal olarak bir tür latifundistin mülkü ya da himayesi altındaydı veya üzerlerinde bu şekilde hak iddia ediliyordu.

İhracata yönelik tarım ekonomisine geçiş bu latifundist yapıya kaçınılmaz bir gerilim dahil etti; ister eski usul geniş kapsamlı latifundiyanın *hacienda capitalista*ya (Kolombiyalı tarım reformcularının kullandığı gayet yerinde ayrıma başvurursak) ya da plantasyona dönüşmesi olsun, ister muhtelif kiracı çiftçiler ya da yarıcılar aracılığıyla gelişme olsun veya eski *hacendado*ların yerini kentli ya da yabancı girişimciler almış ya da başka modeller gerçekleşmiş olsun, sonuçta gerilim değişmiyordu. Eski bir ana üründen yeni bir ana ürüne geçiş ya da üretimin çeşitlendirilmesi eşit oranda yıkıcı etkilere sahipti. Geçim tarımı sektörü bu tür değişikliklerden daha az etkileniyordu denebilir. Ama bu sektör de karşılığında, verimi giderek azalan sabit bir arazi üstünde hızla katlanan bir nüfusun yarattığı baskıdan, aynı zamanda büyük hanedanların gaspları nedeniyle toprağın durmadan eksilmesinden mustaripti.

Latin Amerika taşrasında siyasi yapı (devrimci Meksika hariç) yerel aileler ve büyük arazi sahiplerinin resmî ya da gayri-

resmî yollarla ifa ettiği iktidar anlamına geliyordu; bazen kendi aralarında rakip olan bu ailelerin her biri yerel hamiliğin ve iktidar piramidinin en tepesinde bulunuyordu. İktidarlarım sürdürürken hepsi de rakiplerine karşı hem hükümet idaresinin yerel kısımlarını hem de ulusal hükümet içindeki yerel nüfuzlarını kontrol ediyor ya da etmeye çalışıyordu. Bu türde sermayedarların ya da patronların mutabık kalmadığı [...] bir iktidar gücü taşrada varlık gösteremezdi. "Siyasi partilerin varlığından söz edilebilirse bile [...] bu partiler yerel ailelerle onların tüm alıcılarına takılan bir etiketten ibaretti, tıpkı en genelde silahlı destekleri ve sadakatleri gibi oyları da (eğer bir oydan söz edilebilirse) patrona ya da lordlarına aitti.[2] Köylü kitlesi açısından "ulusal" siyaset diye bir şey yoktu, sadece yerel siyaset vardı ve yerel siyasetin aktörleri ulusal etiketler edinmiş olabilirdi de olmayabilirdi de.

Kısmen sosyal temelinin inatçı olmasından ötürü kısmen de geri kalmış bölgelerin çok tipik bir özelliği olarak kent ve taşra ayrımından dolayı bu yapı büyük ölçüde devam etti ve taşralıları şehirde tasarlanan siyasetten dışlarken, şehir menşeli siyaseti anlaşılmaz, yersiz ve kabul edilmez kıldı. Bir örnek vermek gerekirse, Brezilya'da (ve birtakım başka ülkelerde de) okuma yazması olmayanlar oy kullanma hakkından men edilmiştir, yani bu 1950'lerin sonlarına kadar Brezilya'nın kuzeydoğusu gibi bir bölgedeki yetişkinlerin en az % 75'inin seçimden dışlanması demekti. Geleneksel partiler siyasi olarak nüfuz sahibi *fazendeiro*larla (toprak sahipleriyle) "onların" halkı arasına girmeye tereddüt ederdi, öyle ki aşırı solcular dışında kimse köylülere fiilî amaçlara yönelik fikir sormazdı ve temel yasalar da onlara verecekleri yanıtları duyurabilecekleri pek az alan tanıyordu. Bu durum, taşradaki kitlelerin siyasete ilgisiz kaldığı ya da belli durumlarda siyasi statükoya karşı koymaya hazır olmadıkları anlamına gelmez. Bununla birlikte taşradaki

2 Basitleştirmek adına, bu genellemenin, 1950'lerde, özellikle kıtanın güney ucunda ve aynı zamanda "muhafazakârlık" ve "liberalizm"in "modern olmayan" gerçek köklerini kitleler arasında bulabileceğimiz Kolombiya'da, APRA'nın bağımsız kitlesel destek kazanmaya başladığı Peru'da ve diğer yerlerde gelişmeye başlayan istisnalarını görmezden gelebiliriz.

geleneksel hareketler sıklıkla kentli siyasetçi açısından anlaşılmaz biçimler alıyordu. Brezilya'nın kuzeydoğusunda ve güneyin bazı kesimlerinde 1890-1930 arasında yeşermek için uygun zemin bulan ve hatta içlerinden bir kısmının kendini monarşist ilan ettiği mesihçi hareketler buna örnektir. Kelimenin en dar anlamıyla bile kuşkusuz politik hareketlerdi bunlar. Ünlü mesih Peder Cícero Juazeiro 1914'ten 1934'teki ölümüne kadar Ceará eyaletinin fiilî patronu olmuştu ve nüfuz sahibi biri olarak federal hükümetçe herhangi bir asilzadeden farksız muamele gördü. Ancak bu tür insanların gölgesinde kalan, dolayısıyla bu tür insanların himaye ve nüfuzunu kendi lehine kullanan hareketler ne resmî siyasete girme ne de onu değiştirme becerisindeydi.

Bazen köylülere ulaşmaya çalışan kent kökenli hareketler –Avrupa modeline sahip sosyalist işçi hareketlerinde olduğu gibi– haliyle başarısız olmuş ya da sadece yerel bölgelerde başarı edinmiştir. Bunun nedeni tamamen açık değildir. Kırsal alanda kitleleri seferber etme becerisini Avrupa'da kanıtlamış olan anarşistler propaganda etkinlikleriyle, kentli ya da endüstriyel işçilerin muadilleri sayılacak kesim dışında (örneğin Bolivya maden işçileri gibi) son derece önemsiz bir başarı kaydetmiştir. Şili, Küba ve Brezilya haricinde ciddi bir güçten yoksun olan komünistlerin şüphesiz tarım alanında sağda solda güçlü oldukları –Küba'nın belli yerleri ve Kolombiya'da tek tük bölgeler gibi– yerler vardır ancak harekete bağlı birkaç entelektüelle birlikte bunlar esasen kentli işçilerin ya da sanayi çalışanlarının hareketi olarak kalmıştır. Göçmen Avrupa topluluklarıı haricinde dikkate alınacak bir gücü bulunmayan sosyalistler kırsal alan tecrübesine yeltenmemiş gibi görünmektedir. Bunun nedeni belki şehir ve taşra arasındaki kültürel uçurumun büyüklüğü ya da solun, köylülere hitap edecek sloganlar bulamamış ya da bunları kabul edilebilir şekillerde dillendirememiş olmasıdır. Sol örgütler köylülere hitap edecek özel dili ve onları harekete geçirebilecek özel talep biçimlerini bulmakta gecikmiş ve 1950'lere kadar bunu muhtemelen sistemli hale getirememiştir.

Bu genellemenin bariz istisnaları da yok değildir. Örneğin köylüleri temel alan Bolivya (1952) ve Küba (1959) devrimleri en belirgin olanlarıdır. Bolivya'nın göründüğü kadar büyük bir istisna olduğu söylenemez çünkü bu devrim esasen muhalif subaylar, kentli entelektüeller ve nadiren görülen endüstriyel emekçi hareketleri (Maden Sendikası) tarafından gerçekleştirilmiştir ve köylü hareketi de bir bütün olarak devrimin zaferinden sonra ortaya çıkmıştır. (Bununla birlikte, Cochabamba vadisinde nispeten daha az geleneksel ve daha az yalıtılmış köylüler içinden, Marksizmin etkisi altında ve iyi kötü dünyayı tanıyan yerel köylü José Rojas'ın liderliğinde yabana atılmayacak yerel bir hareket de çıkmıştır.) Köylülerin seferber edilmesinde belirleyici adım, köylüler dışındaki devrimcilerin, kurulacak yeni rejimin ön koşulunu (isabetli bir biçimde) tarım reformu ve yerlilere haklarının tanınması olarak saptaması olmuştur.[3] Küba Devrimi en azından gerilla evresinde çok daha bariz biçimde köylüleri temel alıyordu. Gerçi hareketin merkezinin, komünist kalkışmalar sırasında zaten hararetlenmiş bölgelerden ziyade, kentli gerillaların hareketi sonradan aktardığı Sierra Maestra'da kurulması da hayli şaşırtıcı bir durumdur.

Bundan daha az başarılı olmakla birlikte, Peru ve Kolombiya'daki iki köylü seferberliği de örnek olarak verilmelidir. APRA'nın, özellikle de tarım proleterleşmesinin yaşandığı şeker ve pamuk üretimi alanlarındaki ve hareketin kalesi sayılan Peru'nun kuzey departmanlarındaki kitle tabanının, hareketin kırsal tabakaya hitap etme konusundaki başarısını yansıttığına şüphe yok. Bunun ne düzeyde olduğu kesin bir biçimde söylenemez çünkü APRA'nın geçmiş seçimlerdeki başarısının durumla ilgisi yoktur: Oy kullanmak için okuma yazma bilme şartı nedeniyle, APRA'nın, sözcülüğüne soyunduğunu iddia ettiği yerlilerin büyük kısmı seçimlerde yer almamıştır. Bununla birlikte APRA'nın en iyi günlerinde dahi gerek yapısı gerek değerler sistemi, bir köylü hareketinden ziyade bir şehir ya da işçi

3 Haklıydılar. 1952'den sonra, daha önce askerî darbelerinin sayısı yüzü bulan Bolivya, Kasım 1964'te rejim yıkılmadan önce onlarca yıl boyunca daha evvel benzeri görülmemiş bir siyasi istikrar elde etti.

örgütlenmesini andırsa da zamanında orta derecede bir köylü hareketlenmesine vesile olduğunu da göz önünde bulundurabiliriz. Kolombiya'nın durumu daha ilginçtir çünkü köylü hareketlilikleri ortalamanın üstündedir: 1948-1963 yılları arasında –neredeyse tamamını köylülerin oluşturduğu– 30 bin kadar silahlı gerilla ve eşkıya ile en üst seviyede bir seferberliği sahaya sürmüş ve bu da en ihtiyatlı tahminlerle bile altı basamaklı rakamlara ulaşan Kolombiyalının hayatına mal olmuştur. Meksika Devrimi haricinde Latin Amerika tarım hareketleri içinde en büyüğü Kolombiya'da yaşanmıştır.

[...]

Genel anlamda, denebilir ki Latin Amerika köylülüğünün giderek artan huzursuzluğu ve sıkıntısı, günümüze [1967] dek taşıdığı öneme denk düşen bir biçimde dışa vurulmamıştır. Bunun tek ifadesi belki de kırsaldan kentin varoşlarına doludizgin göç ederek statükoya karşı tepkisini koyan göçmenlerdir. Ancak özellikle de 1950'lerin ortalarından itibâren tarımsal huzursuzluk ve hareketlenme emareleri katlanarak artmıştır ve onlara kısaca bakmak yararlıdır. Muhtemelen Kolombiya istisna olmak üzere hiçbiri kıtanın geleneksel partileri ya da 1950'lerin başında kıtada son derece revaçta olan popülist hareketler tarafından herhangi bir düzeyde örgütlenmemiştir (bu da şaşırtıcı değildir).[4] Bu hareketlerin liderlik ve esin kaynağı büyük oranda Marksist soldan geliyordu (komünist, sosyalist, Maoist, Troçkist, Castrocu ya da etiket ne olursa olsun), bu da nispeten belli bir bölgeyle sınırlı olmasının açıklaması olabilir.

Köylülük içinde bu türde kargaşalara en fazla duyarlık gösteren dört kesimden söz edebiliriz. Birincisi ve en az tipik olanı pazar ekonomisinin ilerlemesine karşı koyma yolları arayan, devletin ve lordların artan toprak gasplarıyla Amazon havzasının etrafındaki meçhul ve yerleşimsiz bölgelere itilen, öncü tarımı yapan köylülerdi. Bu kesime mensup komünist çekirdeğin Brezilya'nın iç kısımlarında (Goiás ve Mato Grosso'da) ve Kolombiya'nın Amazon bölgelerinde (Meta, Caquetá) var ol-

4 1961-1963 arasında Peru köylülerinin oldukça yaygın huzursuzluğunda APRA'nın payı azdı ve geleneksel kuzeyli tımarlarıyla sınırlıydı.

duğu bilinmektedir. Bu türde insanlar için toprak sorun değildir, çünkü bolca vardır. Onları iç kısımlara doğru sürükleyen özgürlük arayışıdır; aradıkları özgürlüğü, köylülerin de hakları olduğundan söz eden yegâne ideolojiyle özdeşleştirirler. Sınır bölgelerdeki bu komünizm hareketi rakamsal değerler bakımından göz ardı edilecek kadar küçüktür.

Sayısal olarak daha önemli ikinci tür 1950'lerden itibaren kendi topluluk topraklarını talep eden ya da geri isteyen ve bunu sıklıkla doğrudan işgal yoluyla yapan köylü topluluklarından (haliyle yerli topluluklarından) oluşur. Ortak toprakların bu şekilde işgal edilmesi Şili'nin yerli kısımlarında, genelde And Dağları bölgelerinde ve özellikle de 1961-1963 yıllarında geniş ve ulusal boyut kazandıkları Peru'da önem taşımıştır. Burada da yine köylülerin amacı mümkün olan en kısa sürede topluluklarının kendi kendine yeten geçim ekonomisine geri dönmektir, gerçi müşterek toprakların elde edilmesinin ardından, gerek nüfus artışı gerek toprakların verimsizleşmiş olması bunu mümkün kılmayacaktır. Yine de böylesi hareketleri başka bir seçenekleri olmadığı için kızıl bayrak altında toplanmış basit gelenekselci hareketler olarak görmek hata olacaktır. Toplu ve olumlu köylü eylemi başlı başına politik olarak kendini keşfetme ve değişim arzusu anlamına gelir. Başka herkes için geçerli olan hak, özgürlük ve adalet kavramlarını, köylülerin ve özellikle yerlilerin kendileri için geçerli kılma çabası özellikle de yerliler açısından devrimci bir eylemdir. Özellikle, henüz hafızalarda taze olan, bazı topraklardan zorla ya da hileyle uzaklaştırılmalarıyla ilgili yasal bir hak söz konusuysa. Ayrıca bu siyasi kendini keşfin *modernite*den bir pay alma arzusu olduğuna dair işaretler de vardır, bu arzu eğitim ve aydınlanma yönündeki tutkulu ve evrensel bir güdüyle bulur ifadesini. Neredeyse her köylü topluluğunun imkânı olduğu anda tercih ettiği ilk şey bir okul inşa etmekti. (1952 devriminden sonra bu Bolivya'da son derece çarpıcıydı.)[5]

5 Komünist bir köylü örgütçü şöyle der: "Köylülerle bir yerlere ulaşabilmek için yapılması zorunlu olan üç şey vardır. İlk olarak, tamamen onlar gibi yaşamak gerekir. Eğer yemeklere tahammül edemezsen, köylüleri örgütleyemezsin.

Üçüncü tip huzursuz köylülük çok daha ilginçtir. Bu grup en canlı, en modern zihniyete sahip ve pazara yönelik düşünen öğelerden, tabiri caizse geleceğin Latin Amerika *kulak*larından oluşur. Peru'da And Dağları'nın doğu yamaçları (komünist kargaşanın en militan ve başarılı unsurlarını, La Convención'a ait olanları içeren bölgedir burası) buna en iyi örnektir. Buradaki köylüler, belli bir zamana kadar kullanılmamış mıntıkalara bireysel olarak göç eden ve hemen akabinde ihracata yönelik ürünleri (kahve, çay vb.) yetiştirme işine giren yerli çiftçilerden oluşur. La Convención hareketi esasında sınırlı sayıdaki varlıklı yerleşimcinin (*arrendire*) latifundistler karşısında, kiracıların hakları adına ayaklanmalarına dayanmaktadır. Kargaşanın en üst noktasında bu talep haliyle *hacendado*ların mülksüzleştirilmesine evrilmiştir. Söz konusu *arrendire*lerin devasa tarım arazilerinde emekgücü karşılığında –lorda ait hanedanlık topraklarında uzun günler sürecek iş için– belirsiz bir kullanım hakkı vardı, onlar da büyük oranda işi yerine getiren *allegado*ları taşeron olarak çalıştırıyorlardı. Latifundistler arasında zaten parsellenmiş ve böylesi bir kolonileşmenin oluşmadığı arazilerden görülebileceği üzere, bu durum büyük olasılıkla, en azından şimdilik, kolektif siyasi radikalizme özel eğilimi olmayan katmanlaşmış bir köylü topluluğu yaratır. Bir tarım hareketine yol açan da yeni çiftçilerin kendilerini sıkıştırılmış hissettikleri baskıcı ve katı latifundist kısıtlamalardır.

Geriye bir de kolay kolay sınıflandırılamayacak, hem hâkim latifundist sistemle hem de değişmekte olan ya da yeni pazar ekonomisinin tehlikeleriyle çatışma halindeki köylü işgalciler ve kiracılar kalmaktadır.

Latin Amerika'nın tarımla ilgili tüm karmaşık yanlarını burada tahlil etmek ne mümkün ne de gereklidir ancak bir iki genel gözlem yapılabilir. Birincisi fiilen topraksız grup, yani kır-

---

İkinci olarak, onlarla sadece genel olarak toprakla ilgili değil, büyükbabalarının zamanında onlara ait olan ve herhangi bir *hacienda* tarafından el konulan spesifik bir toprak hakkında konuşmalısın. Üçüncü olarak, onlara sürekli bir şeyler öğretmelisin. Ben bir entelektüel değilim, o yüzden onlara futbol öğretiyorum. Ancak ısrarcı oldukları, bir şeyler öğrenmek mecburiyetinde oldukları."

sal alan proletaryası tarım alanındaki diğer grupların arasında normalde siyaset ve örgütlenme dinamiği en düşük gruptur. Bunun bir istisnası belki ileri plantasyon emeğinin kullanıldığı, yarı kentli sendikacılığın olduğu bölgelerdir. En dolaysız, patlamaya en hazır kıvılcımı sağlayan, köylünün ta kendisidir, üstelik bu kesimin muhakkak en topraksız köylü olması da gerekmez. İkincisi, sadece minifundizm ya da yoksulluk, tarımsal kargaşanın çıkması için yeterli değildir. Siyasi olarak kıvılcımı ateşleyen bileşim, normalde köylülerle *hacienda*nın yan yana bulunmalarıdır (özellikle de yapısı ve işlevi değişikliğe uğramış bir *hacienda*nın varlığı gerekir, örneğin toprağın yaygın kullanımından yoğun kullanımına ya da plantasyon yönteminden kiracılar ya da yarıcılar aracılığıyla üretime geçilmiş olması gibi). Dolayısıyla, Kolombiya'da küçük ve orta ölçekli mülklerin aynı anda bir arada bulunduğu Boyacá departmanı siyasi olarak muhafazakâr kalırken, küçük ölçekli ve geniş mülklerin aynı anda bulunduğu Valle del Cauca departmanı gözle görülür derecede daha isyankâr olmuştur. Üçüncüsü, ne geleneksel geçim tarımı ekonomisinde ne de eskinin yerleşmiş ve değişmeyen pazar ekonomilerinde yeri olan gerilimleri doğuran etken, yani bölgenin her ne biçimde olursa olsun para ve pazar ekonomisine artan biçimde dahil olmasıdır.

Bunların hepsi de Latin Amerika taşrasının siyasi uyanışı ve hatta devrimcileşmesi için yeterli temeli oluşturur. Meksika deneyiminin de gösterdiği kadarıyla, geçmişteki tarım reformu kırsal alanda ekonomik gelişme süreci devam ettiği sürece buna bir engel değildir. Kırsal alanın kentin gerisinde kalması, fizikî erişim güçlüğü ve köylülerin dışarıdan gelen liderlik olmadan yerel ve geleneksel inisiyatiflerin dışına çıkma konusundaki malum beceriksizlikleri bunu geciktirmiştir. Muhtemelen kitlesel göç alanlarında da ekonomik baskının hafifletilmesi ve en etkili köylü kadrolarının çoğunun kaybı nedeniyle, sosyal hararet kaynama noktasına hiç ulaşamamıştır. Öte yandan kırsal alanların giderek daha çok ulusal siyasetin içine çekilmesi, ters yönde işleme eğilimindedir.

III

Göçlerin kırsal alanda yarattığı etkiler, bu olgunun kentlerdeki etkilerine kıyasla hiç kalır. Kentler dünya tarihinde, nüfus istatistiklerinde görülmedik boyutta köylü akınıyla adeta sel baskınına uğramış, hatta tabiri caizse sular altında kalmıştır.

[Latin Amerika'nın başlıca kentlerinde] eşine rastlanmadık ve sıradışı bir büyüme söz konusudur [1940 ve 1960 yılları arasında örneğin São Paulo nüfusu 1,8 milyondan 4 milyona, Mexico City 1,5 milyondan 4,5 milyona, Lima 500 binden 1,7 milyona çıkmıştır]. Genel kentleşme oranı da aynı şekildedir. 1960'larda Arjantin, Şili, Uruguay, Küba ve Venezuela'nın ve büyük olasılıkla Meksika'nın da halihazırda kentli nüfusu çoğunluktaydı. Günümüz eğilimlerine bakarsak 1970'e gelindiğinde Kolombiya, Peru ve hatta Brezilya da bu listeye eklenecektir.

Böylesi bir göç akınının kentlerin eski sosyal ve siyasi yapısını yıkması elbette kaçınılmazdı. [...] Seyrelme ve yapısal değişim süreci São Paulo örneğiyle gösterilebilir. [...] İkinci Dünya Savaşı'na kadar çoğunluğu oluşturan yabancı işçiler, yirmi beş yıl içinde tüm emekçi nüfusun % 10'unu teşkil edecek düzeye geriledi. Onların yerini şehirde doğanlar (yani büyük oranda kendi çocukları) ama esas olarak iç göçle gelen, bilhassa vasıfsız işlerde çalışan taşralılar almıştır. [...] Bu akının sadece mevcut işçi hareketlerinin sınırlarını zorlamakla kalmayıp aynı zamanda küçük ve eski proletaryanın ortak zeminine ve tarzına da fazlasıyla zarar vereceği kuvvetle aşikârdı. Ve sahiden de böyle olmuştur. Buenos Aires'te olduğu gibi São Paulo'da da eski sendikalar hükümetin mali olarak desteklediği ve bazen de hükümet kontrolündeki yapılarca ezici bir yenilgiye uğratılırken, önceki proletaryanın geleneksel sosyalizmi, anarşizmi ya da komünizmi, daha vasıflı işçilerin saflarına ya da endüstrinin sınırlarına doğru kaymıştır.

Bu seyrelme ve apolitikleşme süreci aynı zamanda yoksul emekçilerin, örgütlü olmayan isyanlar gibi etkinliklerini de etkilemiş olabilir ancak bu çetin konuyla ilgili bir araştırma yoktur. Her halükârda kentlerinde yoksullaşmış ve ekonomik ola-

rak marjinal sakinlerin sayısının giderek arttığı, enflasyonun genellikle kontrol edilemediği bir dönemde büyük Latin Amerika şehirlerinde çıkan isyan sayısının azlığı –gıda isyanları bile azdır– çok çarpıcıdır. Böylelikle Bogotá'da fakirlerin kendi başlarına gerçekleştirdiği en son isyan (öğrencilerin başlattığı ayaklanmalar başka bir konudur) 1948'de olmuştu. O zamandan itibaren şehrin nüfusu –ve şehrin barındırdığı sefalet yığını da demek gerekir– en az 650 binden (1951) 1 milyonun üstüne çıkmıştır (1964). Daha doğrusu huzursuzluk ve şiddetin var olduğundan söz etmek gerekir. Şehirde eksik olan şey, kentin stratejik ve can alıcı öneme sahip siyasi konularıyla ilgili bir fikri olan, ayaklanmanın nerede azami başarı kazanacağına dair doğuştan deneyimli, eski moda kentli "ayaktakımı"dır; böyle bir ayaklanma ancak öğrenciler yönlendirirse, eski sol çekirdek (Rio Janiero'nun karşısında Niterói'de olduğu gibi) ya da tepedeki hükümet liderlik ederse gerçekleşmektedir.

Taşradan şehre gelen göç akınının (ve daha doğrudan biçimde) aynı zamanda siyasi partilerin şemasını ve aldıkları oyları etkilediğini söylemeye gerek yok. 1940'lara ve 1950'lere has partiler ve popülist liderler, ulusal düzeyde ya da taşraya dair ne vaatte bulunursa bulunsunlar, bu hareketlerin birincil olarak kentli yoksulları ve dolayısıyla iç göçle yeni gelenleri temel alıp temsil ettiği söylenebilir. Bu durum özellikle de Perón vakasıyla Arjantin açısından çok açıktır; Perón, Buenos Aires'in Avrupalı ya da doğma büyüme kentli kesimlerinin karşısında, kendisini kasti olarak yeni iç göçle gelen *cabecitas negras*ın sözcüsü ilan etmiştir.

Göçmenlerin siyasi tutumlarına yön veren normal olarak yoksullukları, güvencesiz, dehşetengiz yaşam koşulları ile devasa ve giderek genişleyen proletaryanın ve alt proletaryanın zenginlerine duydukları nefrettir. Bununla birlikte, kentli ya da ulusal siyasetin herhangi bir biçimine ya da bu siyasetin temelini oluşturabilecek herhangi bir inanca da öncelikli bir bağlılığı –hatta bir bağlılık potansiyeli– olmayan bir kesimdir bu. 19. yüzyılın okyanus aşırı gelen göçmenlerinden farklı olarak yabancı olmadıklarından milliyetçilik potansiyelinden yoksundurlar.

20. yüzyılın başındaki Doğu ve Güney Avrupa göçmenlerinden farklı olarak yabancı topraklarda onları bir arada tutacak, memleketlerinden getirdikleri bir sosyalist/anarşist gelenekten ya da işçi hareketi geleneğinden de yoksundurlar. Sahip oldukları şey, taşra akranlığı, topluluk yaşantısının alışkanlıkları ve tepkileridir. Şüphesiz, köylü yardımlaşması, aynı köyden ya da eyaletten gelen gruplar halinde yerleşirken, gecekonduları ya da vasat kulübelerini inşa ettikleri sırada ya da başka biçimlerde kendini gösterir, böylece büyük şehirde kendilerini biraz daha rahat hissetmelerine katkı sağlar. Ancak deyim yerindeyse bu dayanışma onlara siyaseten rehberlik edecek sosyal düzeye erişememiştir. Kişisel liderlik ve hamiliği aynı kefeye koyarlar.[6] Bu durum, ülkenin iç kısımlarıyla şehir arasında tek başına bir bağ kurar. Sosyalizm ya da liberalizmin *caudillista* karşıtlığı gibi başka geleneklerden etkilenmemiş yeni göçmenler, haliyle halkın savunucusunun, kurtarıcısının ve babasının arayışındadırlar.

Partilere ya da hareketlere bağlı veya değil, kentli kitlelerin desteğini almayı başarmış politikacıların kişilikleri ve politik tutumları fazlasıyla değişkenlik gösteriyordu. Bunlar, müsrifçe hamilik taslayarak, doğru konutu ya da işi temin ederek veya sıradışı bir refah dönemine denk gelecek kadar şansı yaver gittiğinden ün yapmış eski kafalı oligarklar ya da generaller bile olabilirlerdi. Lima'da General Odría [...] rakipleri APRA, Acción Popular ve muhtelif Marksistler karşısında *barriadas*tan (gecekondu mahalleleri) en büyük desteği almıştı. Vargas ve Perón kasti olarak popülist bir programa aktarılmış eski kafalı siyasi subay ve oligarşik patronlardı. Küba'da Batista ise (onun erken dönemlerdeki popülizmi sonraki diktatörlüğü

6 Latin Amerika'da sık sık, yeni göçmenlerin, feodal üstlerine gösterdikleri sadakati, karşılığında kendilerine fayda sağlayabilecek güç ve nüfuz sahibi herhangi birine destek vermeye dönüştürdükleri tartışılır. Bu, her ne kadar biraz gerçeklik payı olsa da, oldukça fazla bir basitleştirmedir. *Caudillismo*ya olağan bir eğilim için, hem kırsal politika geleneğinde hem de kentli kitlelerin sosyal durumlarında çok daha derin sebepler vardır. Avrupa'da bile bu, erken dönem sosyalist partilerin bu tarz bir eğilimi kasti olarak engelleme çabalarına ve karizmatik lider figürlerinin bazılarının son derece zayıf doğal donanımlarına rağmen erken dönem işçi hareketlerinde bazı kişileri kahramanlara ya da karizmatik liderlere dönüştürmede ortaya çıkmıştır.

nedeniyle genellikle unutulmuştur) sahiden halktan biri olması nedeniyle daha ender görülen bir olguyu –bir subay değil çavuştu– temsil eder. Bununla birlikte tüm bu isimler geçmişte ya da günümüzde birer yönetici olarak vaatleriyle değil icraatlarıyla yerlerini sağlamlaştıran liderlerdi. Bu durum, aynı zamanda şöhretlerini fiilî kazanımlarına borçlu olan devrimci "baba" figürlerinden, Bolivya'da Paz Estenssorro ve Meksika'da Cárdenas için de geçerlidir. Yönetmek, Latin Amerika'da popülist bir lider olmanın açık ara en kolay yoludur.

Arkasına kitle desteği alarak muhalefetten iktidara giden yolu çizebilen liderler daha enderdir. Bunun tek nedeni, hükümetlerin kitlelerin oyları ya da ayaklanması sonucunda iktidara gelmelerinin nispeten ender olması da değildir. Kolombiya'da Jorge Eliécer Gaitán bunun en açık örneğidir, gerçi suikasta uğramamış olsa iktidara yönelik atacağı en can alıcı adım, başkanlık anlamına gelecek Liberal Parti liderliğini ele geçirmekti. Doğrudan ulusal makamı ele geçirmektense azınlık ama güçlü bir taraftar kitlesiyle bunu başarmak nispeten daha kolaydır.[7] Brezilya'da Jânio Quadros'un yükselişiyse halihazırdaki mekanizmaya hiçbir şey borçlu olmadığından daha net bir durumdur ancak salt fakirlerin savunucusu olarak değil bilakis (en azından São Paulo'da) zengin ve orta sınıfların çıkarlarını savunan "temiz bir hükümet" yanlısı da olduğundan siyasi bakımdan göründüğü kadar yalınayak bir oğlan değildi. [...]

Yine vaktiyle iktidar olmuş, kalıcı ve güçlü bir örgütlenmeyle liderin bileşimine dayanan popülizmin siyasi olarak en olgun biçimi de aynı oranda ender görülür. Bunun örneklerini muhtelif başarısızlık dereceleriyle APRA tarzı partilerde, Şili Frente De Acción Popular'da (Halk Eylem Cephesi-FRAP), belki Hıristiyan Demokrat partilerinde bulmak mümkündür ancak bu popüler siyaset modelini kabullenmeye sistematik olarak itiraz eden ve nispeten başarısızlıkları da buna bağlı olan komünist

7 Liberal kökenden gelen Gaitán, 1930'larda kendi Ulusal Devrimci Solcu Birliği'ni kurmuştu ancak eski partisinde çalışmaya geri dönecek kadar sezgisi vardı. 1946'da görüldü ki, oldukça önemli olan kişisel oyunu elinde tutarak herhangi bir başkanlık seçiminde partiyi kaybedebilirdi.

partilerdeyse bunu bulmak şaşırtıcı biçimde imkânsızdır. Latin Amerika'nın tamamında komünist parti liderleri normalde ya memurlardan ya da aydınlardan oluşmuştur ve bunun tam tersi bir örnek Luís Carlos Prestes de bu kuralı hiç bozmaz. Zira doğuştan yetenekli bu adam, 1920'lerde ülkenin iç kesimlerini boydan boya kat eden "Prestes Kolu"nun[8] efsanevi maceralarına imza atan isyancı bir subayken Latin Amerika halklarının devrimci lideri olmaya soyunmuş ve fiilen komünist olur olmaz, Komünist Enternasyonal'de o zaman yerleşik basmakalıp parti sekreteri karakterine uyum sağlamak için elinden geleni yapmıştı. Yine de işçi sınıfı hareketi içinde sınırlı bir bölgede olsa da gözle görülür bir liderlik karizmasını korumayı sürdürdü.

Bundan ötürü popülizm deneyiminin genel olarak, kentli kitlelerin nispi edilgenliklerini ve inisiyatif yoksunluğunu temsil ettiği sonucunu çıkarabiliriz: Kitleler bir politik şahsiyeti zirveye taşıyabilme becerisi göstermektense mevcut ve tepeden gelen bir iktidar aracılığıyla (ya da vaktiyle iktidar olmuş ve onu yeniden elde etmenin peşinde olan biri vasıtasıyla) seferber olmaya daha meyillidir. Bunun bariz tek istisnası, Kolombiya'da Gaitán suikastı sebebiyle, bütünüyle kendiliğinden ve çetin bir ayaklanmaya kalkışan Bogotá yoksullarıdır. Gelgelelim 1934-1948 arasında Kolombiya'da aşağıdan yukarı gerçekleşecek sosyal devrimin potansiyel şartları öylesine açık ve net biçimde oluşmuştur ki –sadece kentle sınırlı da değil– normal ölçütler pek buraya göre değildir.

Pek çok popülist liderin etrafında beliren "hareketlerin" istikrarsızlığı da kitlelerin olgunlaşmamış halini açıkça yansıtır. Liderlerin taraftarlarıyla kurduğu yegâne ilişki *plaza*da (meydanlarda – ç.n.) kullanılan hitabet sanatından ibaretti. [...] Sağlam ve kalıcı popüler hareketler de yok değildir: APRA bunlardan biridir. Liderinin ardından yine de ayakta kalan bir popülist hareket olarak Peronizm en çarpıcı örnektir çünkü hareket, sendikaların örgütlediği ve (Peron'un mali desteği sağladığı) onları temel alan tipik bir işçi hareketine dönüşmüştür. Öte

8 Coluna Prestes (Prestes Kolu): 1925-1927 yıllarında Brezilya'da Yüzbaşı Luis Carlos Prestes'in adıyla anılan toplumsal isyan hareketi – ç.n.

yandan böyle bir dönüşümü sağlayacak olan endüstriyel gelişme Latin Amerika açısından nadir görülen bir durumdur.

Köyden kente göç eden nüfusun patlama potansiyelini azaltan bir başka etken daha vardır. *Favela* ya da *barriada* gibi kentin şiddetli sorun yumağı haline gelmiş yerleşimlerinde bile kent hayatı taşraya nazaran bariz üstünlükler içerir. Bu salt bir istatistik değer meselesi değildir: Dünyanın hiçbir yerinde şehir sakinlerinin ortalama geliri ve tüketimiyle kırsal alan sakinlerinin geliri ve tüketimi arasındaki uçurum Latin Amerika kadar büyük olmamıştır. Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu ECLA'ya göre (1964) örneğin Caracas'taki ortalama gelir kırsal alanın on katıdır ve bu hiçbir biçimde sıradışı bir rakam değildir. Ayrıca bu avantajın geçerli olduğu tek kesim, endüstriyel alanda ya da düzenli maaşla çalışan ve kelimenin tam anlamıyla yoksullar arasında bir aristokrasi oluşturma eğilimindeki işçiler ve haliyle sosyalist olsun olmasın işçi hareketlerinin siyasi tutumlarını etkileyecek kesim de değildir. Bu avantaj göçmenlerin büyük kısmını da etkiler. Buenos Aires'e göç edenlerden sadece beşte biri bu kararından ötürü ara sıra pişmanlık yaşadığını söylerken, üçte ikisi bundan memnundur.

[...] Bununla birlikte yoksulluk, aşırı kalabalık, tehlikede olma, sosyal düzensizlik ve kent hayatının diğer sıkıntıları o denli büyüktür ki, bu sorun yumağının içinde yaşantısını sürdüren devasa ve gelişmemiş kitlelerin patlamaya hazır bir güç olmamaları imkânsızdır. [...] Giderek büyüyen sefalet ve nefret çemberlerinin ortasında işlerini başkanlık saraylarından yürüten hükümetler, gördükleri karşısında hiç de rahat değildir. Son zamanlarda kentlerde ancak tek tük ayaklanmalar yaşanmış olmasına rağmen Santo Domingo'da Mayıs 1965'teki olaylar kentli kitlelerin potansiyel güçlerinden bir şey kaybetmediğini kanıtlamıştır.

Kırsaldakilerin ve eskiden kırsalda olan kitlelerin Latin Amerika siyasetine etkilerinin incelendiği bu yazıyı özetleyebiliriz. Kentlerde genellikle popülist nitelikteki siyasi liderler ve hareketler için yeni bir seçmen ve alıcı kitlesi haline gelmiş olmasına ve çoğu cumhuriyette resmî siyasi atmosferi değiştirmesi-

ne rağmen, bu kitlenin ilk bakışta siyasete etkisi nispeten hafiftir. Daha ileri gidersek, 1930'lardan sonraki sosyal değişimlerin erken evrelerinde –1930-1950 arası diyelim– Latin Amerika siyasetinde radikalleşmeye yol açtığı bile söylenebilir. Bu durum başarılı veya erken doğum yapan muhtelif devrim ve rejim değişikliklerinde[9] kendini gösterirken, daha ileri evrelerinde pekâlâ sosyal hararetin düşürülmesine de hizmet etmiş olabilir. Ancak bu düşüş sadece görünüşten ibarettir. Kırsal alanın nispi nüfus kaybı oranında patlama yaratma potansiyeli azalmış olsa da gerilla eylemi için üs olma özelliği bakidir. Kentlerin patlama yaratma potansiyelleri ancak cumhuriyetler göçle orantılı bir istihdamı yaratacak sanayileşmeyi sağladığında ya da alternatif istihdam mümkün olduğunda azalacaktır. Şu ana kadar her ikisi de gerçekleşmemiştir.

Latin Amerika ülkeleri, sosyal anlamda tabanı son derece geniş ve yukarı doğru keskin biçimde sivrilen ve en alt tabakadakilerin olağanüstü yoksul ve en üstteki tabakadakilerin aşırı zengin olduğu ve arada çok fazla tabakanın bulunmadığı gelir piramidine sahip ülkelerdir. [...] Bu şartların istikrarlı sosyal ve siyasi sistemlere temel sağlaması olanaklı değildir. Latin Amerika kitle siyasetindeki göreli durgunluğun geçici olduğu çok yakında kanıtlanacaktır, gerçi Küba Devrimi bile bu durgunluğu sarsmayı pek az başarabilmiştir. Bu durum sona erdiğinde, gözlemcinin görmeyi heves ettiği şey, Latin Amerika tarihinde hiç de yabancı olunmayan ve Kolombiya'nın 1948'den beri son derece trajik bir örneğini teşkil ettiği anarşinin yeniden nüksetmesi değil, bunun bir tür çözüm üretmesi olacaktır.

1967

Orijinal makaledeki bazı notlar bu metne dahil edilmemiştir.

9 1933 Küba Devrimi, 1930'larda Meksika Devrimi'nin canlanması, Bolivya Devrimi (kökenleri 1952 öncesine dayanır), Kolombiya'nın kendiliğinden patlamaya doğru dikkate değer bir biçimde ilerlemesi, Venezuela'da Acción Democrática'nın (Demokratik Hareket), Brezilya'da Getúlio Vargas'ın ve Arjantin'de Perón'un yükselişinin yanı sıra, Şili'de 1932'de "Sosyalist Cumhuriyet" ve 1938'de Halk Cephesi hükümeti de örnekler arasındadır.

IV

DEVRİMLER VE DEVRİMCİLER

18

Meksika Devrimi

Meksika'da 1910'da başlayan devrim Amerika Birleşik Devletleri dışında pek dikkat çekmedi. Bir sebebi Orta Amerika'nın uluslararası ilişkilerde Washington'un kendi özel "arka bahçesi" olmasıydı (devrilen diktatör "zavallı Meksika, Tanrı'dan uzak, ABD'ye yakın," demişti). Diğer sebebi devrimden neler doğacağının başta belirsiz olmasıydı. Latin Amerika'da 19. yüzyılda kaba kuvvetle 114 defa hükümet devrilmişti; bunlar "devrim" olarak nitelendirilen olaylar arasında en büyük kümeyi teşkil eder.[1] 1910 Meksika Devrimi ile diğer Latin Amerika devrimleri arasında göze çarpan bir fark yoktu. Meksika Devrimi'nin Üçüncü Dünya'daki bir köylü toplumunda ilk büyük toplumsal ayaklanma olduğu anlaşıldıktan sonra da, dikkatler kısa sürede Rusya'da olup bitenlere kaydı.

Ne var ki Meksika Devrimi önemlidir çünkü bu devrim emperyalizm dünyasındaki çelişkilerden çıktı. Aynı zamanda, sömürge ve bağımlı ülkeler coğrafyasında emekçi kitlelerin önemli rol oynadığı büyük devrimlerden ilkiydi. Gerçi o tarihte metropol ülkelerin eski ve yeni sömürge imparatorluklarında anti-emperyalist ve sömürgeciliğe karşı bağımsızlık mücadele-

1 Edwin Lieuwen, *Arms and Politics in Latin America* (1961), s. 21.

leri başlamıştı.[2] Ancak bunlar henüz emperyalist düzeni tehdit etme raddesine gelmemişti.

[...]

Dünyada emperyalizmin en zayıf olduğu yerler, resmen sömürge olan ülkelerden ziyade İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "yeni sömürgecilik" denilen siyasete maruz kalan gri bölgedeki ülkelerdi. Meksika şeklen kendi kurumları olan ve kendi belirlediği politikaları güden bağımsız bir devlet olmakla beraber, büyük komşusuna iktisaden ve siyaseten bağımlı bir ülkeydi. Hindistan gibi bir sömürgeden ziyade İran'a benzeyen bir devletti. Toplumu modernleştirme potansiyeli olduğundan iktisadi emperyalizme yerli egemen sınıf karşı değildi. Bütün Latin Amerika'da yerli egemen sınıflar ve seçkinler yani toprak ağaları, tacirler, girişimciler ve entelektüeller kendilerini Batı uygarlığından sayıyor ama ülkelerinin bu uygarlığın kıyısında geri, zayıf ve itibarsız olduğunu görüyorlardı. Egemen sınıflar ve seçkinler ülkelerinin ilerleme göstererek tarihsel görevini yapabileceğini ümit ediyorlardı. İlerlemeyi Britanya, Fransa ile ve (zaman geçtikçe) ABD ile ilişkilendiriyorlardı. Meksika'da egemen sınıflar gringo[3] iş adamlarının ve siyasetçilerin kaba saba davranışlarını küçümsemekle birlikte, dünya ekonomisine eklemlenerek ilerlemekte ve bilimin nimetlerinden yararlanmakta sakınca görmüyorlardı. ABD'nin ekonomik etkisinin kuvvetli olduğu kuzey bölgesinde bu eğilim daha da belirgindi. Nitekim devrimden sonra Meksika'da en kuzeydeki eyalette iktisaden gelişmiş tarımcı orta sınıftan ileri gelenler ("Sonora çetesi")[4] ülkede en güçlü siyasi zümre olarak temayüz etti. Buna karşılık modernleşmenin önündeki engel, kırsalda yaşayan büyük nüfustu. Köylerde cehalet, gelenek ve hurafe batağına saplanmış; hareketsiz, direngen; yerli, siyahi ve melez kitleler modernleşmeye engel teşkil ediyordu. Japonya'da olduğu gibi, Latin Ame-

2 Yazar eski sömürge imparatorlukları terimiyle İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletlerinin sömürge idarelerini, yeni sömürge imparatorluğu terimiyle ABD'nin Latin Amerika'da kurduğu tahakkümü kastetmektedir – ç.n.

3 Gringo Latin Amerikalıların Amerikalılara ve Kanadalılara verdiği lakap – ç.n.

4 Sonora, Meksika'nın kuzeybatısında bir eyalettir (federe devlet) – ç.n.

rika'da da yöneticilerin ve entelektüellerin kendi halklarından ümidi kestikleri oluyordu. Burjuva âlemindeki genel ırkçı görüşün etkisi altında, halklarını ilerlemeye müsait hale getirecek biyolojik dönüşüm hayalleri kurdular. Japonya'da seçkinler sorunu, Japonları beyaz ırkla karıştırarak çözmeyi tasarladı. Brezilya'da, Şili'de, Arjantin'de ve Uruguay'da ise ülkelerine Avrupa'dan göçmen getirmeye ümit bağlamışlardı.

Ancak Meksikalı yöneticiler çok sayıda beyaz göçmen kabul etmeye hevesli değillerdi. İspanya'ya karşılık bağımsızlık mücadelesinde Azteklerle ilişkilendirdikleri, İspanyol fethinden önce büyük ölçüde uydurma bir bağımsız geçmiş anlatısı ile meşruiyet sağlamaya çalışmışlardı. Üstelik beyaz göçmen gelse muhtemelen Kuzey Amerikalı olacaktı. Bu nedenle Meksikalı modernleşmeciler biyolojik dönüşüm hayallerine yüz vermediler. August Comte'un felsefesine ve yabancı yatırımlarla kâr, bilim ve ilerleme sağlamaya kafa yordular. *Científico*lar[5] denilen zümre bu hedeflere odaklandı. 1870'lerden sonra iktisadi emperyalizmin büyük atılımından itibaren bu zümrenin tartışmasız başı ve siyasi önderi Cumhurbaşkanı Porfirio Díaz oldu. Díaz'ın yönetiminde Meksika ekonomisi önemli ölçüde gelişti. Bir kısım Meksikalılar da, (İngiliz petrolcü ve inşaatçı Weetman Pearson[6] gibi) Avrupalı sermayedarların birbirleriyle ve daha dominant kuzey Amerikalılarla rekabetinden yararlanarak servetlerini Díaz'ın yönetiminde artırdı.

Günümüzde olduğu gibi o tarihlerde de Rio Grande ile Panama arasındaki ülkelerde bir hükümet Washington'daki federal hükümetin gözünden düşünce, o ülkede rejimin istikrarı tehlikeye girerdi. Washington emperyalist dış siyasetinde kararlıydı, onun gözünde "Meksika ABD ekonomisine tabi bir ülkeden ibaretti".[7] Díaz'ın Avrupalı sermayedarları Kuzey Ameri-

---

5 Científico: İspanyolcada bilim insanı – ç.n.

6 Weetman Dickinson Pearson (1856-1927): İngiliz mühendis, petrol sermayedarı ve siyasetçi. 1890'lı yıllarda Meksika'da demiryolu inşa ederken petrol keşfetti. Meksika'da petrole büyük yatırımlar yaptı. Díaz devrildikten sonra 1918'de Meksika'daki şirketinin hisselerinin çoğunu Kalust Gülbenkyan'a sattı – ç.n.

7 Friedrich Katz, *The Secret War in Mexico: Europe, the United States and the Mexican Revolution* (1981), s. 22.

kalı sermayedarlara karşı kullanarak ülkenin bağımsızlığını koruma çabası ABD'de kendisine karşı büyük husumete yol açtı. ABD bu dönemde şevkle küçük Orta Amerika ülkelerine askerî müdahalelerde bulunuyordu. Ancak Meksika müdahale edebileceği küçük bir ülke değildi. 1910'da ABD federal hükümetinin Díaz'ı devirme girişimlerine karışanlara engel olmaya niyeti yoktu (örneğin bunlardan biri, büyük bir petrol ülkesine dönüşen Meksika'da Britanya'nın nüfuzuna öfkelenen Standart Oil şirketiydi).[8] Meksikalı devrimcilerin kuzey komşunun dostane tavrından yararlandıklarına kuşku yok. Díaz iktidara askerî darbeyle gelmiş olduğu için askerî darbeleri halk ayaklanmalarından daha tehlikeli görüyordu, bu yüzden de orduyu zayıflatmıştı. Bu sebeple halk Díaz'a karşı büyük bir silahlı ayaklanmaya giriştiğinde, Meksika ordusu bunu öteki Latin Amerika orduları gibi bastıramadı.

Díaz'ın başında patlayan devrime yol açan, bizzat yönettiği parlak iktisadi gelişmeydi. Díaz'ın rejimi kapitalist zihniyetli büyük toprak sahiplerini (*hacendado*ları) kayırdı. Dünya ekonomisinde büyüme ve büyük demiryolu yatırımları ülkede eskiden ulaşılamayan mıntıkaları iktisadi istismara açtı. Bir nesil boyunca ülkenin ortasında ve güneyinde özgür köylü topluluklarının toprakları sistematik şekilde gasp edildi. Oysaki köylü toplulukları önceleri İspanya kraliyet hukukunca korunmuş ve hatta bağımsızlıktan sonra birkaç nesil muhtemelen güçlenmişti. Bu köylü toplulukları toprak devriminin çekirdeğini oluşturdu. Devrimde önder ve sözcü olarak Emiliano Zapata öne çıktı. Toprak kavgasının en yoğun olduğu ve halkın derhal harekete geçtiği Morelos ve Guerrero eyaletleri başkente atla kolayca ulaşılabilecek, dolayısıyla ülke siyasetini etkileyebilecek konumdaydı.

Ayaklanma çıkan diğer bölge kuzeydeydi. Bu bölge önceleri yerlilerle meskûn bir sınır bölgesiyken, özellikle Apaş yerlilerinin 1885'teki yenilgisinden sonra ABD'nin sınır bölgeleriyle bağımlı bir etkileşme içinde iktisaden dinamik bir bölgeye dö-

---

8 Standard Oil Co., 1870'te John D. Rockefeller'in kurduğu petrol üretim, nakliyat, tasfiye ve pazarlama şirketidir – ç.n.

nüşmüştü. Bölgede huzursuz insanlar az değildi: Vaktiyle yerlilerle savaşmış sonradan toprağını yitirmiş sınır köylüleri, yenilgisinin acısını unutmamış Yaqui yerlileri, gelişen yeni orta sınıf, ıssız hayvancılık ve maden bölgelerinde silahlı atlı gözüpek başıboş adamlar. Sığır çalan bir haydutken sonradan devrimci komutan olan Pancho Villa bunlardandı. Eyaletini kontrol altında tutmak için merkezî hükümete ve yandaşı *hacendado*lara karşı mücadele eden, Meksika'daki muhtemelen en zengin aile olan Maderoslar gibi güçlü, zengin, büyük çiftlik sahibi gruplar da vardı.

Bu potansiyel muhalif grupların çoğu Díaz yönetiminde gerçekleşen yoğun yabancı yatırımlardan ve iktisadi büyümeden istifade etmişti. Muhtemelen Cumhurbaşkanı Díaz'ın tekrar seçilmesi veya emekli edilmesi gibi sıradan bir siyasi mücadeleyi devrime dönüştüren, potansiyel muhalifleri gerçek muhalife çeviren, Meksika ekonomisinin dünya ekonomisiyle (daha doğrusu ABD ekonomisiyle) giderek bütünleşmesiydi. 1907-1908'de ABD'deki iktisadi daralma Meksika'yı kötü etkiledi. Meksika'da piyasaların çökmesi ve firmalar üzerindeki finansal baskı ülkeyi doğrudan etkiledi; ABD'de işten çıkarılıp yurduna beş parasız dönen Meksikalı işçi akını da dolaylı bir etkendi. Konjonktürel daralma esnasında kötü bir hasat sonucu gıda fiyatları artıp yoksulların geçimini zorlayınca, modern ekonomik kriz ile kadim ekonomilerde görülen buhran çakıştı.

Bir seçim kampanyası işte bu şartlarda siyasi bir depreme dönüştü. Díaz'ın basireti bağlanarak muhalefetin seçim kampanyası yapmasına izin verdi. Seçimi Díaz rahatça "kazandı", esas rakibi Francisco Madero'yu yendi ancak yenilen adayın mutat isyanı beklenmedik şekilde kuzey sınır bölgesinde ve isyankâr köylülerin yoğun olduğu orta bölgede kontrol edilemez bir toplumsal ve siyasal hercümerce döndü. Díaz devrildi. Madero iktidara geldi, kısa süre sonra da katledildi. ABD, rakip generaller ve siyasetçiler arasında hem istikrarlı bir rejim kurabilecek hem de yeterince uysal veya yolsuz birini aradı, bulamadı. Güneyde Zapata, arazileri köylü yoldaşlarına dağıttı. Kuzeyde Villa kendisi yoksul aile çocuğu olarak sınıfını kolladığını öne

sürerek devrimci ordusuna maaş ödemek istediğinde büyük çiftliklere (*hacienda*lara) el koydu. 1914'te kimse Meksika'da ne olacağını bilmiyordu. Ancak ülkenin toplumsal bir devrim geçirmekte olduğuna şüphe yoktu. Devrimden sonra Meksika'nın neye dönüşeceği ancak 1930'ların sonunda belirginleşti.

1987

Derleyenin notu:
Aşırılıklar Çağı'nda (1994) Eric Hobsbawm şöyle yazar: "Cumhurbaşkanı Lázaro Cárdenas (1934-1940) Meksika Devrimi'nin ilk safhasındaki dinamizmi, özellikle toprak reformundaki dinamizmi diriltti... Köylülerin isteklerine en yakın toprak reformu herhalde 1930'larda Meksika'da yapılandır. Reformda ortak araziler köy ahalilerine bir daha el konmamak ve satılmamak kaydıyla dağıtıldı. Köyler ortak arazileri istedikleri gibi işleyecekti (*ejido*[9] sistemi). Reform köylülerin geçim tarımı yaptığını kabul etti" (s. 105, 307).

9 *Ejido*, Cárdenas'ın reformuyla yapılan bir düzenlemedir. Bir toprak ağasının kiracı köylüleri devlete başvurduklarında devlet, ağanın topraklarından bir kısmını kamulaştırmakta; bu araziden köylülere parseller dağıtıp parselleri işleme hakkı vermekteydi. Kamulaştırılan bu arazilere *ejido* deniyordu. Köylü *ejido*daki tarlasını iki yıldan fazla süre atıl bırakmadıkça tahsis edilen parsel elinden alınamıyordu. *Ejido*daki tarlayı ekme hakkı çocuklara geçiyordu. Reformda köylülerin geçim tarımı yaptığının kabul edilmesinin anlamı, köylüler üzerinde piyasaya yönelik tarım yapma baskısının kalkmasıydı. Cumhurbaşkanı Salinas 1992'de anayasa değişikliği ile *ejido* arazilerinin satışına kapı açtı – ç.n.

19

Küba Devrimi ve Sonrası

1945'ten sonra hem devrimcilerin hem de devrimlere karşı olanların gözünde Üçüncü Dünya'da devrimci mücadelede esas yöntem gerilla savaşıydı. 1970'li yılların ortalarında derlenen büyük gerilla savaşları kronolojisinde İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren otuz iki tane kaydedildi. Bunlardan sadece üçü Avrupa'da idi: 1940'ların sonunda Yunanistan iç savaşı, 1950'lerde Kıbrıs'ta ve 1969'da Ulster'de Britanya'ya karşı yürütülen mücadele. Kronolojide gerilla savaşlarının kalanı Kuzey Amerika ve Avrupa dışındaydı.[1] Kaydedilen gerilla savaşları sayısı daha da artırılabilirdi. [...]

20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde gözler gerillalar üzerindeydi. Sovyet dış politikasını beğenmeyen radikal solcu ideologlar, gerilla taktiklerini telkin ediyorlardı. Sovyetler'le ilişkileri bozulduktan sonra Mao Zedung ve 1959'dan itibaren Fidel Castro, daha doğrusu yakışıklı gezgin yoldaşı Che Guevara (1928-1967) bu faaliyetlere ilham verdiler.

1950'li yıllar, Üçüncü Dünya'da dolu dolu gerilla savaşları gördü. Hemen hemen hepsi sömürgeci devletlerin veya sömürgelerde Avrupalı yerleşimcilerin şu veya bu sebeple sömürgenin bağımsızlığını müzakereyle tanımamakta direndiği ülkeler-

1 Walter Laqueur, *Guerilla: a historical and critical study* (1977), s. 442.

de çıktı: Dağılmakta olan Britanya İmparatorluğu'nda Malaya, Kenya'da (Mau Mau hareketi) ve Kıbrıs'ta; çok daha çetin savaşlar ise dağılmakta olan Fransız İmparatorluğu'nda Cezayir ve Vietnam'da görüldü. Tuhaf olan, gerilla stratejisini gazetelerin baş sayfalarına yazdıran, tipik olmayan ama başarıya ulaşan küçük bir gerilla hareketiydi: 1 Ocak 1959'da bir Karayip adası olan Küba'da hâkimiyet kuran devrim. Fidel Castro Latin Amerika siyaset sahnesinde görülmedik bir tip değildi. Toprak sahibi itibarlı bir aileden gelme güçlü, karizmatik bir gençti. Siyasi görüşleri çok belirgin değildi. Zulme karşı özgürlük mücadelesi fırsatı çıktığında kişisel cesaret göstererek kahraman olmaya azimliydi. Sloganları bile ("Ya Vatan Ya Ölüm!" –bunun orijinal hali "Ya Zafer Ya Ölüm!"dü– ve "Zafer Bizim Olacak!"), önceki kurtuluş mücadeleleri çağına aitti: Hayranlık uyandırmakla birlikte siyasi içeriği belirsizdi. Havana Üniversitesi'nde silahlı öğrenci hareketlerinde pek bilinmeyen bir dönem geçirdikten sonra General Fulgencio Batista hükümetine karşı isyana girişti. Batista, orduda çavuşken katıldığı 1933 askerî darbesinden itibaren Küba'nın siyaset sahnesinde tanınan hilekâr bir siyasetçi idi. 1952'de tekrar iktidara gelerek anayasayı ilga etmişti.

Fidel'in yaklaşımı eylemciydi. 1953'te bir kışlaya saldırı düzenledi. Hapis yattı, sürgün edildi. Sonra bir gerilla kuvvetiyle Küba'yı istila etmeye girişti. Gerilla kuvveti ikinci teşebbüsünde ücra bir ilin dağlarında tutunmayı başardı. İyi hazırlanmadığından bu yaptığı kumardı, ama kazandı. Aslında askerî açıdan isyancılar güçlü değillerdi. Gerillalardan Arjantinli hekim ve kabiliyetli kumandan Che Guevara, adanın diğer bölgelerini 148 savaşçı ile fethetmeye girişti. Fethi tamamladığında savaşçı sayısı 300'e yükselmişti. Fidel'in komutasındaki gerillalar ise ilk olarak Aralık 1958'de 1.000 nüfuslu bir yerleşim ele geçirebildiler.[2] 1958'e kadar Fidel'in yaptığı başlıca iş (ki bu da az buz değildi) gayrinizami bir kuvvetin büyük bir "kurtarılmış bölgeye" hâkim olabileceğini ve bölgeyi moralsiz bir ordunun saldırısına karşı savunabileceğini göstermek oldu.

Batista rejimi, çıkarcılardan ve fırsatçılardan başka kimseden

2 Hugh Thomas, *Cuba or the Pursuit of Freedom* (1971), s. 997, 1020, 1024.

destek görmüyordu. Baştaki adam yıllarca yolsuzluk yapa yapa uyuşmuştu. Fidel mücadeleyi Batista rejimi zayıf olduğundan kazandı. Demokrat burjuvalardan komünistlere kadar muhalif tüm siyasi zümreler rejime karşı birleştiğinde; diktatörün ajanları, askerleri, polisleri ve işkencecileri rejimin miadının dolduğuna kani oldular ve rejim çöktü. Fidel rejimin miadının dolduğunu ispatlamış oldu. Haliyle iktidarı onun kuvvetleri devraldı. Pek kimsenin desteklemediği kötü bir rejim devrilmişti. Kübalıların çoğu asilerin zaferini canı gönülden bir kurtuluş günü olarak hissetti; genç komutan, gelecek için büyük ümitlerin temsilcisiydi. Kısa 20. yüzyılda kitlelerin putlaştırdığı, balkonlarda mikrofon önlerinde boy gösteren karizmatik şahsiyetler içinde, bu iri yarı, sakallı, buruşuk arazi kıyafetli, dağınık fikirlerini saatlerce kendisini sorgusuz sualsiz dikkatle dinleyen kitlelerle paylaşan (ben de o kitlelerin içindeydim) ve dakik olmayan bu adam kadar, kuşkulanmadan ve husumet duyulmadan dinlenen kimse olmamıştır. İlk defa devrim kolektif bir balayı olarak yaşandı. Ama nereye varacaktı? Sonunda daha iyi bir yere varmalıydı.

1950'li yıllarda Latin Amerikalı asiler, Bolívar'dan Kübalı José Martí'ye kadar kendi kurtuluş mücadele kahramanlarının söyleminden yararlandıkları gibi, 1917 sonrası anti-emperyalist ve toplumsal devrimci geleneğe de yaslandılar. [...] Fidel ve yoldaşları radikal olmakla birlikte komünist değillerdi. Hatta (aralarında iki kişi hariç) Marksizme sempati bile beyan etmemişlerdi. Nitekim Latin Amerika'da, Şili'deki dışında tek kitlesel tabanı olan Küba Komünist Partisi Fidel'e açıkça soğuk durdu, ta ki partinin bazı örgütleri mücadelenin ileri bir safhasında ona katılıncaya kadar. Fidel ile komünistler arasındaki ilişki buz gibiydi. ABD'de diplomatlar ve politika danışmanları Fidelci hareketin komünist olup olmadığını sürekli tartıp durdular. Şayet komünist ise, CIA ona ne yapacağını biliyordu; henüz 1954'te Guatemala'da reformcu bir hükümeti devirmişti, fakat neticede komünist olmadığına hükmedildi.

Ancak olaylar Fidelci hareketi komünizme doğru sürüklüyordu. Silahlı gerilla isyanlarına girişenlerin toplumsal dev-

rimci ideolojisi ve senatör McCarthy'nin[3] etkili olduğu dönemde ABD'yi saran hararetli komünizm düşmanlığı gibi birçok etken Latin Amerikalı anti-emperyalist asileri Marx'a sıcak bakmaya meylettirdi. Dünyada süren Soğuk Savaş tamamlayıcı etken oldu. Hiçbir şey yapmasa da yeni rejim Amerikalıların yatırımlarına tehdit teşkil ettiğinden ABD ile çatışması kaçınılmazdı. Bu durumda rejim ABD'nin büyük hasmının kesin sempatisine ve desteğine güvenebilirdi. Öte yandan, Fidel'in kitleler önünde monologlarla idare tarzı bir devrimi veya (küçük dahi olsa) bir ülkeyi uzun süre yönetmeye elvermezdi. Popülizm bile örgütlenme ister. Devrim cephesinde, Fidel'e örgütlenmesini sağlayabilecek tek unsur Komünist Parti'ydi. İki tarafın birbirine ihtiyacı vardı ve yakınlaştılar. Ne var ki Fidel (kendi anlayışına göre) komünist olduğunu ve Küba'nın sosyalist olacağını henüz saptamadan, Mart 1960'ta ABD ona komünist muamelesi yapmaya karar verdi. CIA Fidel'i devirmekle görevlendirildi. ABD 1961'de Kübalı göçmenlerin Domuzlar Körfezi'nde adaya çıkarma yapmasını tertipledi ama bu çıkarma akamete uğradı. ABD'de Key West burnundan 110 kilometre uzaklıktaki komünist Küba ayakta kalabildi. Ama ABD ablukası altında yalnızlaştırılarak SSCB'ye bağımlı hale geldi.

Dünyada muhafazakâr görüşlerin hâkim olduğu 1950'li yılların sonunda, Amerika kıtasında ve gelişmiş ülkelerde sol kesimleri cezbetmekte ve gerilla savaşı stratejisini telkin etmekte bundan daha esaslı bir devrim tasarlanamazdı. Küba Devrimi'nde ne isterseniz vardı: Rumba ritmiyle çalkalanan tropikal bir turist cennetinde romantizm, macera, dağlarda kahramanlık, gençliğin verdiği özveriyle dolu (en yaşlıları otuzunu ancak aşmış) eski üniversite öğrencisi önderler, coşkun bir halk. Üstelik, tüm solcu devrimcilerin benimseyebildiği bir devrimdi.

Devrimi asıl benimseyebilecek olanlar uzun süredir Sovyetler'in kapitalizmle barış içinde bir arada yaşama siyasetinden

3 Joseph McCarthy: 1947-1957'de ABD Senato üyesiydi. 1950'den itibaren ABD devlet dairelerine komünistlerin sızdığını öne sürerek solcu kamu görevlilerini işten çıkarmak için uğraştı. Bir dönem ABD'de komünizm paranoyası yarattı – ç.n.

hoşnut olmayarak Moskova'yı eleştirenlerdi. Parmağı tetik arayan; kahramanlık, özveri ve cesaret göstermeye susayan Latin Amerikalı militan entelektüellere Fidel örnek oldu. Küba bir süre sonra kıta çapında ayaklanma teşvik etmeye başladı. Che Guevara bütün Latin Amerika'da devrim yapmayı, "bir, iki, üç, daha fazla Vietnam" yaratmayı savundu. Zeki bir genç Fransız solcu (Régis Debray) bu tasavvura münasip bir ideolojik temel sundu. Debray'a göre devrim için kıvama gelmiş bu kıtada yapılacak iş, uygun dağlara küçük silahlı militan müfrezeleri (*foco*lar)[4] ulaştırarak kitlelerin kurtuluş mücadelesini başlatmaktan ibaretti.[5]

Latin Amerika'nın her yerinde Fidelcilik, Troçkistlik ya da Maoculuk iddiasındaki gruplar halindeki şevkli gençler gerilla mücadelelerine atıldı ve sonuç alamadılar. Köylülerin eskiden beri silahlı başıbozukları desteklediği Orta Amerika ülkeleri ve Kolombiya dışında, bu teşebbüslerin çoğu kısa sürede hezimete uğradı. Bolivya'da Che Guevara, Kolombiya'da Che kadar yakışıklı ve karizmatik asi papaz Peder Camilo Torres[6] ve adı bilinmedik birçokları bu yolda öldü. Strateji çok yanlış uygulandı. Oysaki uygun şartlarda bu ülkelerin birçoğunda gerilla hareketlerinin etkili ve kalıcı olması *mümkündü*. Kolombiya'da 1964'ten beri (resmen komünist olan) FARC (Kolombiya Devrimi Silahlı Kuvvetleri) ve 1980'li yıllarda Peru'da (Maocu) Aydınlık Yol hareketi (*Sendero Luminoso*) bunu kanıtladı.

1994

---

4 Foco İspanyolca projektör, ışık noktası, odak, merkez anlamına gelmektedir – ç.n.

5 Régis Debray, *La révolution dans la révolution* (1965).

6 Camilo Torres Restrepo (1929-1966): Kurtuluş teoloji öncüsü Kolombiyalı papaz. Katolik mezhebiyle devrimci Marksizmi bağdaştırmaya çalıştı. "İsa bugün sağ olsa, gerilla olurdu" görüşünü savundu – ç.n.

20

Katı Bir Adam: Che Guevara

Che Guevara bizim neslin gördüğü devrimcilerin belki Patrice Lumumba[1] hariç tümünden daha süratle ve kendiliğinden siyasi anlamda efsanevi bir şahsiyet oldu. Vefatından birkaç gün sonra bu belli oldu. Böyle hızla putlaştırılması tarihçilere ve sosyologlara tefekkür ve araştırma malzemesi olacaktır. Sebepleri ne olursa olsun kesin olan, Che'ye dair efsanenin gerçeklerle temasının az olduğudur. Yürekli, yakışıklı, nispeten genç olduğunda, ezilenlerin kurtuluşu uğruna canını feda eden entelektüel bir devrimci olduğunda herkes hemfikirdir. Bunun ötesindeyse görüşler farklılaşır.

Siyasi bilince sahip gençler arasında yaygın olan imaj, Che'yi hem burjuva âdetlerini hem de eskimiş komünist doktrini ve bürokrasisini reddeden, gerilla hayatına dönmek için sıradan günlük işleri terk eden, arazi çadırını bakanlık makamına tercih eden örnek bir devrimci olarak resmeder. Uzun saçına ve sakalına bakarak hippiler bile fotoğraflarını art nouveau[2] süslemeleriyle ve renkli ışıklarla çerçeveleyerek ona sahip çıktı-

1 Patrice Émery Lumumba (1925-1961): Kongolu bağımsızlık mücadele önderi ve siyasetçi. Başbakanken ülkede darbe ile devrildi ve kurşuna dizildi – ç.n.

2 Fransızca yeni sanat. Avrupa'da 1890-1910 döneminde yayılan bir sanat akımı. Grafik sanatlarda, mimaride, mobilyada, ev eşyalarında vb. uygulandı – ç.n.

lar. Buna Stalin sonrası devrimcilerin ve muhaliflerin kahramanı Che imajı diyebilirdik ama bu yeni sol ideolojisi birbirinden çok farklı bir sürü öğeden oluştuğu için bu mümkün değildir. Che hepsine hitap eder ama orta sınıftan gençlerin çoğunu teşkil eden bu harekette romantik, özgürlükçü, yenilikçi kesime özellikle hitap ediyor.

Guevara imajı gerçekten romantiktir. Hatta Byron'unkiyle[3] karşılaştırılabilir: Camiri[4] 1960'ların Missolonghisi'ydi. Tam olarak da bu sebeple bu imaj hatalıdır. Che'nin karşılaştırılabileceği ne Byron'dur ne Berkeley Üniversitesi[5] öğrencileridir, hatta Bolívar bile değildir; Lenin'dir.

Guevara'nın "Bolşevizm"i nasıl ve ne zaman benimsediğini henüz bilmiyoruz. Bu terim özgürlükçülüğe zıt siyasi kutup manasında kullanılır. Arjantin'de üniversitede ve daha büyük ihtimalle ilk evliliğinin Troçkist ortamında Marksist etkilere maruz kalmış olsa da, Fidel'in harekâtına katıldığında pek Marksist olduğunu iddia etmedi. Zaten o tarihlerde ortodoks olsun heterodoks olsun, herhangi bir komünist örgütle derin bağları olan bir kimsenin böyle acemice bir maceraya "ani ve şairane bir azimle" atılması beklenmezdi. Ama belki Guatemala'daki tanıdıkları ve deneyimleri sebebiyle yoldaşlarının çoğundan daha Marksist olmuş olabilir. Her halükârda Sierra Maestra dağlarından indiğinde Marksizmi kesin olarak benimsemişti. Sanayi bakanıyken de muntazaman katıldığı okuma gruplarında Marksist literatüre vukufunu artırdı. Ancak Guevara geçmişte temas etmiş olduğu komünist örgütleri beğenmediği ve bunlarda devrimci potansiyel görmediği için zamanla Bolşevizme yakınlaşması şaşırtıcıdır. Bunun izahı Çarlık Rusyası'nda ve Çin'de sistematik devrimci mantığının Latin Amerika'da da benzer sonuçlara varması olabilir.

---

3 George Gordon Byron (1788-1824): İngiliz romantik şair. Yunanistan Bağımsızlık Savaşı'na katıldı ve Yunanistan, Missolonghi'de öldü – ç.n.

4 Guevara'nın Bolivya'da yakalanıp öldürüldüğü, Yuko dere yatağının güneyindeki kasaba – ç.n.

5 ABD, California'da üniversite. Dünyanın en itibarlı üniversitelerinden olup 1950'lerden itibaren özerk öğrenci örgütleri ve öğrencilerin sosyal ve siyasi faaliyetleri, protesto hareketleri vs. ile öne çıkmıştır – ç.n.

Bu yakınlaşma hem strateji –stratejide Guevara Lenin'e kıyasla Mao'yu daha yakın buldu– hem de *tarz* diye nitelendirebileceğimiz anlamdaydı. Klasik Bolşevik, sistematik şekilde romantizme ve belagate karşıydı. Che'nin başarılı bir militanda "serinkanlı beynin" ve "gözünü kırpmadan yürek burkan kararlar" alabilme yetisinin temelinde entelektüel devrimciyi harekete geçirdiğine inandığı "büyük sevgi duygusunu", klasik Bolşevik tarzı yok etmişti. Bolşevik ideal seyyal profesyonel devrimciydi; Brecht'in ifadesiyle "ayakkabısını değiştirdiğinden daha sık ülke değiştiren" devrimciydi. Bolşevizmde devrimcilik mesleki bir beceriydi, kişisel vasıflarını hayatına vakfetmekti; mücadelede amaç kahramanlıkta yücelmek değil, işleri kolayca becerip bitirmekti. Ürkek bir insanın gerilla ile işi olamaz. *Reminiscences* (Che Guevara, *Reminiscences of the Cuban Revolutionay War*) korku sorunu üzerinde durmaz. Tam tersine ona göre kahraman Camilo Cienfuegos'un[6] zaafı "tehlikeleri ölçmemesiydi; tehlike onun için bir oyundu, boğa güreşçisi boğayla oynar gibi o da tehlikeyle oynardı": "karakteri ölümüne sebep oldu." *Reminiscences*, Latin Amerikalıların akıllı uslu siyaset yapmaya rıza göstermeyen müfrit karakteri gereği, ölümü hafifsediğine, kendi cesaretine değinmiyor. Sadece silahlarının bakımında yeterince titiz olmadığından yakınıyor.

Bolşevizmin tarzı katıydı. Guevara da katı bir adam oldu. Disiplin, örgüt ve önderlik olmazsa isyan etmenin hiçbir anlamı yoktu. Devrimin öncü örgütünde militanın yararlığı, becerikli olmasına, görevde sınır tanımamasına ve maddi mükâfat beklememesine bağlıydı. *Reminiscences*, esas itibarıyla gerillada disiplin (ihlalin cezası ölümdü), pratik beceri ve gönüllü züht olmaksızın görevi idame ettiremeyeceği; hevesin kendi başına işe yaramadığı üzerine çeşitlemelerden oluşuyordu. Ancak çoğu savaşçıyı Asi Ordu'ya getiren saiklerle bu ilkelerin çeliştiği de *Reminiscences*'de ikrar edilmektedir.

---

6 Camilo Cienfuegos Gorriarán (1932-1959): Fidel Castro'nun silah arkadaşlarından, Kübalı devrimci. Bulunduğu uçağın bilinmedik bir sebeple düşmesiyle öldü – ç.n.

O halde devrimcilik, nadir dinlenme anları haricinde yaşamanın letafetleriyle bağdaşmayan, ömrünü tümüyle adamayı gerektiren bir meslekti. Genç bir Baudelaireci olan Guevara, kendini zahide dönüştürdü. Bir entelektüel olarak ilgi duyduğu konuları budayıp mücadelenin gerekleriyle sınırladı. Kendini koyverdiğinde kontrollü ama güçlü duygular dile getirebilen parlak zekâlı bir entelektüeldi. Klasik şairler gibi nesir yazabiliyordu. Belki de bu sebeplerle göstere göstere ilgi alanını iyice daralttı. Kültür ve sanat üzerine kaleme aldığı az sayıda yorumda, asi genç entelektüelleri besleyen avangart sanata ve avangart siyasete en ufak bir sempati göstermez. "Sosyalist gerçekçiliğe" almaşık bir "özgürlüğe" de sempatisi yoktu. Bu konuda verdiği en büyük taviz, "20. yüzyılın yozlaşmış kültürüne dönmek ... vahim bir sapma değildir ama revizyonizme kapıları açmamak için bu eğilimi bastırmalıyız," demesi oldu.

Özetlemek gerekirse, kitabî ibadet ile imanla ibadet (*antinomian*), Kalvenci ile Anabaptist,[7] Jakoben ile sankülot,[8] Marksist ile Bakuninci güzergâhlarda devrimci solu ayrıştıran ebedi ihtilafta Che kesinlikle birincilerden yanaydı ve ikincilere karşıydı. İmanı ve özgürlüğü öne çıkaran genç asi muhalif hareketin onu simge olarak benimsemesi Che'nin duruşunu bulandırdığı gibi, onun ismiyle anılan iradeci gerilla faaliyetine dayanan strateji ve taktikler de bu gerçeği gölgeledi. Ama bu özellik de Bolşevizmle paralelliği pekiştiriyor. Gerçi bireyi tarihsel her türlü

7 Kalvencilik, Avrupa'da 16. yüzyılda ortaya çıkan, Jean Calvin'in adıyla anılan Hıristiyan Reform mezheplere verilen ad. Anabaptizm, Avrupa'da 16. yüzyılda ortaya çıkan, kişilerin ancak rüşde erdikten sonra iradi seçimiyle Hıristiyan olabileceğini öne süren, devletle dinin ayrılmasını savunan, askerliği ve bazı modern kurumları reddeden mezheplere verilen ad – ç.n.

8 Jakoben, Fransız Devrimi'nde 1789'da kurulan ve iktidara gelen radikal cumhuriyetçi siyasi örgüt üyelerine verilen addır. Jakobenler 1792-1794'te karşı-devrimcilere karşı merkezî devleti güçlendirmek için şiddetli siyasi baskı uygularken burjuva ve küçük burjuva sınıfının emekçiler üzerinde hâkimiyetini perçinledi. Sankülot Fransız Devrimi'nde sosyal ve iktisadi eşitlik, demokrasi, sabit ücret ve temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının kontrol edilmesini talep eden alt sınıftan kimselere verilen addır. Jakobenlerin terörü sankülot hareketi bastırıp yok etti. (Fransızca sankülot külotsuz demek olup, emekçiler soylu erkeklerin bacaklarına geçirdiği ipek "külotlar" [taytlar] yerine pantolon giydiği için bu terim kullanılmıştır.) – ç.n.

belirlenimciliğin ayak bağından kurtarmak isteyen iradecilik, özgürlükçü gelenekte mevcuttur. Ama 1914 öncesinde olduğu gibi günümüzde de, tarihsel belirlenimciliğin düşmanın yakında çökeceğini işaret etmediği şartlarda Jakoben tarzındaki devrimciler tarihsel belirlenimciliğin eylem azmini felç eden rehavetine kapılmayıp, tersine inisiyatif kullanmayı, örgütlenmeyi ve stratejiyle hareket etmeyi savunduğunda onlar da iradeci olur. Che tarihsel materyalizme Lenin'in inandığı kadar inanıyordu. Ama Lenin aynı zamanda, gönüllü seçkinlerle silahlı darbe yapmaya taraftar olduğu için eleştirilir.

Romantik devrimciler Che'yi simge olarak benimsemeselerdi, onun romantik devrimci akıma değil klasik devrimci akıma bağlı olduğunu bu kadar vurgulamaya gerek olmazdı. *Reminiscences*'in arka kapağında yayımlanan, içerikle alakasız tumturaklı özet yanıltıcıdır. Konuşmalarında ve yazılarında gerçekçi, sistematik, pedagojik denebilecek bir berrak ton hâkimdi. Teknik terimlerden kaçınıp lafı da uzatmadığı için ortaya güzel bir nesir çıkıyordu. Ancak Guevara'nın eserlerini incelemek için *Reminiscences* maalesef iyi bir başlama yeri değildir. Tarih kitabı değildir, şahsi anılardan ibarettir. Amacı başkalarını da hatıralar unutulmadan ve tarihçinin yararlanacağı malzeme yitmeden deneyimlerini yazmaya teşvik etmek. Bu sebeple üzerinde çalışarak yazdığı diğer eserlerini güçlü kılan sıkı sistematik muhakeme *Reminiscences*'de görülmez.

Bu iddiasız bölük pörçük anıların yayıncısı bunların arasına, Guevara'nın tarihi belirsiz, Küba gerilla mücadelesiyle az çok bağlantılı başka metinlerini de koymuştur ve çevirileri zayıftır. Che herhalde Küba gerilla mücadelesi üzerine, okurda yanlış intibalar uyandıracak yarım yamalak bir kitap yayımlamak istemezdi ama ortaya çıkan böyle bir kitaptır. Derlemeyi yapan editörlerin bir giriş yazısı eklemek veya Che'nin sentezli makalelerinden birini kitaba katmak suretiyle okura derinlemesine bir bakış sunmamış olmaları üzücüdür. Örneğin *Notes for the Study of the Ideology of the Cuban Revolution*[9] güzel bir eserdir; bunu kitaba ekleyebilirlerdi.

9 *Küba Devriminin İdeolojisini İnceleme Notları.*

Eksiklerine rağmen kitap, intihara meyli olmayan bu kadar kabiliyetli ve pratik bir devrimcinin neden bilinen akıbete uğradığına dair bazı ipuçları veriyor. *Reminiscences*'de, 1950'lerin sonunda Kübalı asilerin olağanüstü elverişli şartlarda oldukları görülüyor: Yıkılmanın eşiğine gelmiş bir sistem, dirayetli *herhangi* bir alternatif hükümete razı bir toplum. Kentlerde örgütler daha kuvvetli olmakla birlikte orduyu ve polisi elinde tutan yönetimi deviremezdi; bunun teknik nedenlerini Guevara *Gerilla Savaşı*'nda anlatır. Öte yandan birkaç yüz gerillanın (örneğin Las Villas seferini yapan seksen ve yüz kırk kişilik iki kolun) istikrarlı bir rejime askerî tehdit teşkil etmediği de açıktır. Ancak almaşık bir hükümetin çekirdeğini oluşturup, herkes gecikmeden bununla ilişki kurduğunda, gerillalar rejime *siyasi* bir tehdit teşkil ettiler. Fidel (isabetle) müzakere etmeyi reddetti. Hasmının kayıtsız şartsız teslim olmasını talep etti. Rejim zaten Fidel'in ellerinde can çekişiyordu; bunda Fidel'in bir sosyal devrimci olarak algılanmamasının da etkisi az değildi. İşte bu şartlarda devrimcilerin stratejik ve taktik seçenekleri kentlerde ayaklanmak ya da gerilla savaşı yürütmek; müzakere etmek ya da taviz vermemekten ibaretti. Silahlı-silahsız başka türlü muhalefet yürütülemeyeceğini gösterme ve gerillanın zafer kazanma *potansiyelini* kanıtlama hedefi böylece seçildi.

Fidel'in hareketinden devşirilebilecek bazı genel dersler var. Ama ABD'nin bir daha tongaya basmama kararlılığını görmezden gelsek dahi, daha karmaşık başka siyasi ortamlarda Küba'daki gibi bir gerilla kuvvetinin oradaki gibi başarılı olacağı sonucu çıkmaz. Hatta Küba'dakinden başka gerilla mücadele şekilleri olmadığı da çıkmaz. Örneğin Régis Debray'in saptadığı gibi, Küba'daki mücadele şekli Vietnam'dakinden epey farklıydı. Örnek vermek gerekirse, Bolivya gibi bir ülkede ikinci devrim için gerilla kuvveti gerekli olabilir; ama gerilla diğer isyan odaklarına tabi olmalıdır. Onun için, bu ülkede en üst düzeydeki gerilla komutanlığı ile siyasi önderliği birleştirmekte ısrar etmek hatadır. Guevara'nın dediği gibi, "Tarih proletarya politikasını geliştirenlerin ve uygulayanların hatalarını affetmez."

Neyse ki Guevara vefatıyla kendi söylediğinin yanlışlığını göstermiş olabilir. Devrimlerin bile bile devrimcileri şehit vererek ilerlediği yolundaki görüş (örneğin Pearse'ın ve Connolly'nin[10] planlayarak kendilerini feda etmelerinin İrlanda'nın kurtuluşunu sağlayacağı) genellikle yenildikten sonra yenilgiye gerekçe uydurmaktır. Ama daima tümüyle yanlış da değildir. Guevara'nın yazılarında böyle bir görüş benimsediğine dair bir emare yoktur. Müteveffa Guevara, sağlığındaki kadar olmasa da hâlâ siyasi bir güçtür. İlham kaynağı olan, örnek alınan bir kişidir. Aynı zamanda fikirleri ve faaliyetleri incelenecek bir devrimci önder ve fikir insanıdır; yani onun davasına en çok inananlar dahil herkes, fikirlerini ve faaliyetlerini eleştirel okumalıdır. Maalesef ölümünden sonra imajı gerçeği karartabilir ki bu da üzücü olur.

Nisan 1968

10 Patrick Henry Pearse (1879-1916) İrlandalı milliyetçi aydın, şair. James Connolly (1868-1916) İrlandalı milliyetçi sosyalist işçi. Pearse ile Conolly İngiliz sömürge idaresine karşı 1916 ayaklanmasının komutanları arasındalardı. Ayaklanma bastırıldı, ikisi de idam edildi – ç.n.

21

Latin Amerika'da Gerillalar

1960'larda Latin Amerika'da gerilla savaşı konusu ve Régis Debray ve Che Guevara ile ilişkilendirilen kuramlar sıkıntılıdır. Konu muğlak ve çetrefildir. Üzerine bazı düşünceler kaydetmek yararlı olabilir. Kısa tutmak için kesin ve köşeli bir üslupla yazdım. Bu notlar Latin Amerika'da (daha doğrusu Güney Amerika'da demek lazım zira Orta Amerika üzerine yararlı bir şey yazacak kadar bilgim yok) gerilla savaşına dair on iki yaygın yanılgı diye tarif edilebilir.

1. Latin Amerika'da köylüler "pasif"tir.

Latin Amerika'da fakir çiftçi nüfus her yerde ve her zaman aynı ölçüde mücadeleci olmamakla birlikte, köylülerin "pasif" olduğunu yalanlayan epey kanıt vardır. Meksika'da bazı bölgelerde ve bilhassa Peru'da And Dağları'nda yerli yerleşimlerin yoğun olduğu bölgenin büyük bir kısmında yöresel köylü isyan geleneği vardır. 18. yüzyıl sonlarında Tupac Amaru ayaklanması benzeri istisnai olaylar haricinde bu isyanların ve ayaklanmaların çoğu hemen hemen hiç bilinmemektedir; bu, köylülerin değil, And bölgesinde tarihyazıcılığının zaafını gösterir. Peru'da son genel, ademimerkezî köylü hare-

ketlilik örneği 1960'larda görüldü. Bazı köylü tiplerinin isyana özellikle meyilli olduğu kanısı muhtemelen doğrudur. Eric Wolf'un belirttiği gibi çok fakir, çok zayıf, çok ezilmiş, çok örgütsüz olmayan, buna mukabil *kulak*lar gibi yeni kapitalist piyasa ekonomisiyle ilişkiler geliştirmemiş gelenekçi "orta köylü" buna örnektir. Topraksız ücretli işçiler ve plantasyonlarda çalışan marabalar köylü isyanlarından ziyade tarım sendikalarının tabanını teşkil eder. Tehdit gören komünal topluluklar da potansiyel olarak mücadele etmeye eğilimlidir. Ülkenin sınır bölgelerine yerleşenler ve fiilen toprak işgal edenler de böyledir. Gezgin, aktif, silahlı ve kavgacı sığır çobanları, haydutlar vs. de pasif değildir; ama bunların ideolojisi belli olmaz. Latin Amerika'da bütün bu tipler çok sayıda bulunmaktadır.

2. Fidel Castro'nun gerilla hareketi istisnai bir olaydı.

Castro'nun hareketi başarılı olduğu için ve sosyal bir devrim başlattığı için istisnaydı. Ama bizatihi gerilla hareketi olarak Latin Amerika tarihinde bu tür hareketlerden oluşan uzun bir silsileden biriydi. Nicelik olarak da daha mütevazıydı. Yerel savaşlara ve ihtilallere dahil olarak bunlara halktan bir öğe katan başıbozuk atlıları ve toplumsal eşkıyaları bir yana bıraksak dahi (ki Komünist Enternasyonal Kuzeybatı Brezilya'daki gezgin *cangaçeiro*ları köylü gerillası olarak sınıflandırmıştır) gerilla hareketlerinin sayısı yine de kabarıktır. Birçokları hakkında malumat yoktur ve unutulmuştur. Bazıları ise çağımızda devrimleri ve dünya siyasetini etkilemiştir; örneğin Meksikalıların 1860'larda Fransızlara karşı yürüttüğü ve galip oldukları sistematik gerilla savaşı, Meksika Devrimi'nde Zapatistalar, 1920'lerin ortalarında Brezilya'da Prestes Kolu. [...] Kısaca gerilla savaşı ilk defa Sierra Maestra Dağları'nda ortaya çıkmadı.

3. Fidel Castro'nun gerilla hareketi genel olarak Latin Amerika'da devrimler için ve özellikle gerilla savaşı için örnek alınabilir.

Başarısı, devrimciler için bir ilham kaynağı oldu ve olmaktadır. Ancak Küba Latin Amerika'da diğer ülkelerin çoğundan birçok bakımdan farklıdır. Ayrıca 1950'lerin sonunda Küba'da iç durum ve uluslararası durum yiğit ve zeki, ama oldukça küçük ve iyi hazırlanmamış bir gerilla kuvvetinin Batista rejimini devirmesine elverdi. Bunun tekerrür etmesi zordur. Daha da önemlisi Fidel'in zaferinin etkisiyle Latin Amerika'da gerilla karşıtı güçler 1959'dan öncesine göre çok daha tesirli ve kararlı olup ABD'den de çok daha fazla destek görmektedir.

4. 1960'larda Latin Amerika'da gerilla savaşı furyası çıkmıştır.

1960'larda Arjantin'de sağ kalmış olabilecek Peroncu gerillalar ve Bolivya'da silahlı köylü ve madenci milisleri haricinde, kırsalda çıkmış bir tek büyük silahlı devrimci hareket örneği vardı. Bu, Kolombiya'da esas itibariyle Komünist Parti önderliğinde çeşitli yerlerde kurulan "silahlı öz savunma bölgeleri" idi. Bunlara bazen (isabetsiz bir isimlendirmeyle) "bağımsız cumhuriyetler" deniyordu. 1960'larda iki hareket daha ortaya çıktı. Biri Venezuela'da marjinal kalan ama önemli bir hareketti. Venezuela'da siyasi hayatta belirleyici bir kuvvet olamadı. Diğeri, Guatemala'daki daha güçlü bir hareketti. Şayet ABD'nin Guatemala'da hasmane müdahalesi Fidel'e zafer sağlayan ya herrü ya merrü tarzı bir girişimi engellemeseydi, bu hareket zafere ulaşabilirdi. Kolombiya'da, Venezuela'da ve Guatemala'daki hareketler hâlâ mevcuttur. Kolombiya'da Fidelci ELN'nin ve Maocu EPL'nin[1] katıldığı gerilla hareketi şimdi daha klasik bir ge-

1 Ejército de Liberación Nacional (ELN): Kolombiya'da 1964'te ortaya çıkan Ulusal Kurtuluş Ordusu. ELN, Marksizm ve kurtuluş teolojisini bağdaştıran bir ideoloji gütmektedir. Ejército Popular de Liberación (EPL): Kolombiya'da 1967'de ortaya çıkan Halkın Kurtuluş Ordusu – ç.n.

rilla savaşı yürütmektedir. Venezuela'da gerilla hareketinin etkisi, Komünist Parti terk ettiğinden ve daha yakınlarda (gerilla önderi Douglas Bravo'nun[2] yakındığı) Kübalılar da desteklemekten vazgeçtiğinden çok azaldı. Guatemala'daki hareket hâlâ mevcut ama geleceğinin ne olacağı belli değil.[3]

Bugünkü durum esas itibarıyla 1960'takiyle aynı. Peru ve Bolivya gibi birkaç başka ülkede gerilla hareketi başlatma teşebbüsleri yol alamadı.

5. Bu başarısızlık, Latin Amerika'da devrimci potansiyel olmadığını gösterir.

Küba Devrimi'nin başka ülkelerde tekrarlanamaması sebebiyle bu görüş yayılmaktadır. Ancak bu epey dayanaksız bir görüştür. Yukarıda (4) başlığı altında saydıklarımıza ilaveten Peru'da 1960-1963'te son 150 yılda ortaya çıkan en büyük köylü hareketlenmesine; Santo Domingo'da ancak ABD'nin doğrudan yoğun müdahalesiyle önü kesilen başarılı klasik bir halk ayaklanmasına; Brezilya'da 1960-1964'te sonunda askerî darbeyle bastırılan son derece ilginç bir solcu-halkçı radikalleşmeye; Arjantin'de 1969'da kentlerde ayaklanmalara ve toplumsal ve siyasi istikrarla bağdaşmayan daha birçok olaya tanık olduk. Sorun kıtada devrimci toplumsal güçlerin bulunup bulunmadığı değil, bunların pratikte taleplerini somut olarak nasıl ifade ettiği; devrimci güçlerin hedefe ulaşma imkânları ve bu toplumsal güçleri dağıtmakta veya bunların taleplerini karşılamakta kullanılan almaşık politikaların başarı kazanma imkânıdır.

---

2 Douglas Ignacio Bravo Mora (d. 1932): Venezuelalı siyasetçi. 1946'da Venezuela Komünist Partisi'ne üye oldu, 1964'te atıldı. 1966'dan 1970'lere kadar Partido de la Revolución Venezolana (Venezuela Devrim Partisi-PRV) ve ona bağlı Fuerzas Armadas de Liberación Nacional (FALN) (Ulusal Kurtuluş Silahlı Kuvvetleri-FALN) örgütlerine önderlik etti – ç.n.

3 Lafı uzatmamak ve kolaylık için bu hareketlerin içindeki siyasi hiziplerin üzerinde durmadım. Fidelci ve Maocu sıfatlarını bunların anlamı üzerine tartışmaya girmeden alelade manasıyla kullandım.

6. Gerilla hareketi başlatma çabalarının akamete uğraması, Latin Amerika'da günümüzde bu hareketlerin sonuç vermeyeceğini gösterir.

Kolombiya'da etkili bir silahlı köylü hareketinin (şu an itibariyle) yirmi yıl kadar sürmesi savın geçersizliğini göstermektedir. İşin aslı şu: Régis Debray'ın siyasi bir güdü ile Kolombiya'da Komünist Parti'nin önderlik ettiği gerillaları muteber hareketlerden düşürmesi (kendisi şimdi onları yakından tanımadığını itiraf ediyor)[4] gerilla mücadelesine bağlanan ümitleri gereksiz yere kararttı. Bilakis, Debray'ın görüşüne daha çok uyan bazı gerilla girişimleri (başta Peru'da 1965'te başlayanlar ve Che Guevara'nın Bolivya macerası) düpedüz amatörce hatalar (mesela yerli dilleri ve yerel şartları bilmemeleri), stratejide ve taktikte geride kalmışlıkları ("kontrgerilla" imkânlarından ve güçlerinden habersiz olmaları), yüce niyetli ama ihtiyatsız sabırsızlıkları ve en çok da esaslı siyasi yanılgılar sebebiyle ta baştan yenilmeye mahkûmdu. Saf bir iradeci yaklaşımla, devrim için nesnel şartların çoğu sağlandığına göre birkaç kişi dışarıdan gelip bu işi başlatabilir sandılar. Neticede, bazısı savaşçı sayısınca çok yetersiz, birbirinden kopuk küçük gruplar düşmanlarınca avlandı. Gerillayı gerilla yapan, "denizde balık" misali toplumsal ve siyasi tabanıdır. Bu olmayınca o gerilla kuvvetinin, yedeği ve takviyesi olmayan, teçhizatsız, eğitimsiz zayıf Ranger[5] birliklerinden farkı kalmaz. Ancak çok istisnai durumlarda, asla etkileyemeyeceği şartlar olağanüstü elverişliyse belki başarabilir. Ne var ki *foco* gerilla savaş kuramı, gerillanın bu şartları etkileme kudretini abartmakta ve başarma ihtimali zayıf olan harekâtlara girişmeyi makul görmekteydi. Ancak makul değildir. Nasıl ki Garibaldi'nin 1860'ta Sicilya'yı istilada başarısı Mazzini'nin[6] 1850'lerde

4 Régis Debray'in, Paul Sweezy ve Leo Hubermann'a cevabı, *Montly Review*, İtalyan baskısı, 11, s. 1-2, 1969.

5 17. ve 18. yüzyıllarda Kuzey Amerika'daki Britanya sömürgelerinde, yerleşimci yönetimlerin Amerikalı yerlilere karşı savaşmak üzere istihdam ettiği gayrinizami milislere verilen ad – ç.n.

6 Giuseppe Garibaldi (1807-1882): İtalyan general ve siyasetçi. Giuseppe Mazzini (1805-1872): İtalyan siyasetçi ve gazeteci. Garibaldi ve Mazzini İtalya'yı birleştirme mücadelesine önderlik etti – ç.n.

girıştiği ve hepsi moral bozan yenilgilere uğrayan sayısız macerasını mazur göstermezse, Sierra Maestra zaferi de onu tekrarlama girişimlerine dayanak olamaz. 1858'de Mazzinicilerin eleştirisi Debray ve Guevara için de geçerlidir:

> Canı isteyince az sayıda kişinin dingin ve hazırlıksız çoğunluğa eylem dayatması; kolayca başlatılabilecek bir isyanın süratle büyük çapta bir ayaklanmaya dönüştürülebileceğini sanmak; içeride doğru düzgün hazırlanmadan dışarıdan ayaklanma ithal etmek; sadece harekâta başlamak için kısa vadeli planlar yapıp zaferin kendiliğinden geleceğini ummak kanımızca vahim bir hatadır.[7]

7. "Silahlı öz savunma" gerilla savaşıyla bağdaşmaz.

"Silahlı öz savunma", 1848'de Kolombiya'dakine benzer yerel iç savaşlardan, Bolivya'da 1952'de olduğu gibi devrimlerden sonra ve birçok Güney Amerika sınır mıntıkasında devlet kudretinin ırak ya da süreksiz olup silahlı kuvvet tekeli kuramadığı bölgelere mahsus bir taktiktir. Genel olarak belirli yörelerde az çok özerk toplulukların ya da siyasi hareketlerin silahlı milisler kurmasıyla teşekkül eder. Bazen bu milislerle ülkenin siyasi hayatına müdahale etmek amacı güdülürse de, asıl amaç dışarıdan müdahalelerden korunmaktır. Silahlı öz savunmaya yöneltilen (Debray'ın *Revolution in the Revolution* kitabında da vurgulanan) eleştiri, taktiğin sadece savunma amaçlı kullanıldığı –ki doğrudur– ve askerî açıdan etkisiz olduğudur – bu yanlıştır. Kolombiya ordusunun 1964-1965'te başlıca "silahlı öz savunma" bölgelerinde uyguladığı "imha savaşı", öz savunmayı bildik gerilla savaşına dönüştürdü, ama yok edemedi. Şimdi elimizde bu savaşın gerilla açısından yazılmış mükemmel bir anlatısı mevcut.[8] Şu anda (hiç de-

---

7 D. Mack Smith, *Il Risorgimento Italiano* (Bari, 1968), s. 426.

8 Jacobo Arenas, *Colombie, Guerrillas du Peuple* (Paris, 1969).

ğilse 1969 sonunda) aynı bölgelerde, Marquetalialı[9] silahlı "öz savunma" birliklerinin 1964'te devlet kuvvetleriyle ilk defa temas aradığı yöre de dahil olmak üzere, aynı komuta altında silahlı gerillalar hâlâ faaldi.

Öz savunmanın başta tamamıyla savunma amacı gütmesini eleştirenler bazı şeyleri karıştırırlar. Savunmacı karakteri, hareketi örgütleyenlerin devrimci olmamalarından (ki birçok solcu, ortodoks[10] olmayan komünist partilerin devrimci olmadığı kanaatindeydi), ülkede devrimci bir durum olmamasından (ki devrimci durum olmadığını ortodoks komünistler iddia ediyordu), köylüler saldırıya uğramadıkça gerilla savaşı yapmak veya ayaklanmak istemediğinden ve buna gerek görmediğinden ileri gelebilir. "Silahlı öz savunma" mıntıkası tipik olarak köylü hareketinin (ya da Bolivya misali madenci işçi hareketinin) iç savaş olmadan yerel amaçlarını gerçekleştirdiği ve bunları korumaya kararlı olduğu yerlerdir. Silahlı öz savunmaya yol açan siyasi sorun gayet somuttur. Kolombiya'daki ortodoks Komünist Parti olsun, Peru'da La Convención'daki Troçkist Hugo Blanco[11] olsun, yöresel ya da bölgesel bir köylü hareketini başarıya ulaştıran herkes böyle koşullarda alınacak pratik tedbirin silahlı savunma örgütlemek olduğunda müttefiktir. Dışarıdan saldırı halinde savunma örgütü gerilla savaşma geçebilir. Bu olmadan gerilla savaşının temeli sağlam olmaz. Bu gerçeği Peru'da Luis de la Puente[12] (Héctor Bé-

---

9 1948-1958'de Kolombiya'da Liberal Parti taraftarları ile Muhafazakâr Parti taraftarları arasında iç savaş yaşandı. Taraflar, Ulusal Cephe denilen bir uzlaşmaya vardılar. Uzlaşmadan sonra Liberal ve komünist öz savunma birlikleri ve gerillalar bazı bölgeleri kontrol altında tutmaya devam etti. Marquetalia bu bölgelerden biriydi. Buradaki rejim Marquetalia Cumhuriyeti olarak anılıyordu; bu tür "cumhuriyetlerden" biriydi. 1964 Mayıs ayında Kolombiya ordusu "Marquetalia Operasyonu"nda bölgeye saldırdı – ç.n.

10 Ortodoks Yunanca "doğru inanç" demektir, Hobsbawm komünist partiler bağlamında ortodoks sıfatını Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Marx, Lenin, Stalin çizgisindeki ideolojisine bağlı anlamında kullanmaktadır. Buna göre Troçkist partiler ve *foco* teorisini benimseyenler ortodoks değildir – ç.n.

11 Hugo Blanco Galdós (d. 1934): Perulu siyasetçi ve yazar. Confederación Campesina del Perú (Peru Köylü Konfederasyonu-CCP) ve Troçkist Dördüncü Enternasyonal önderi – ç.n.

12 Luis Felipe de la Puente Uceda (1926-1965): Perulu devrimci siyasetçi. *Foco*

jar'ın ifadesiyle)[13] "mekanik bir şekilde" La Convención'da gerilla üssü kurmaya karar verdiğinde gördü. Kendi başına savaşarak öldü.

"Silahlı öz savunma"ya yöneltilen esas ve yerinde olan eleştiri, sıradan köylülerden oluşan bir hareketin ilgi alanının yerel kalacağı; bu sebeple böyle hareketleri daha geniş ufuklu bir ulusal gerilla kuvvetine dahil ederek ulusal bir stratejiye tabi kılmak gerektiğidir. Devrimci bir gerilla hareketi, yerel unsurlar topluluğundan öte bir şey olmalıdır. Öte yandan devrimci bir hareket sadece mevcut yerel silahlı eylem üsleri temelinde gelişemez; ama bu üsleri bir kenara da itemez. Özellikle kitlelerin silahlanmış olduğu, kendine güvendiği ve eyleme hazır olduğu durumda ve ileride ulusal gerilla savaşçılarının ve önderlerinin birçoğunun bunlardan çıkacağı belliyken, ciddi bir devrimci için bu kitlelere neyi benimsetebileceği ve hangi eyleme ikna edebileceği hayati bir mülahazadır.

8. Modern "kontrgerilla" yöntemleri ve ABD müdahaleleri Latin Amerika'da etkili gerilla savaşını imkânsız hale getirir.

ABD 1960'larda Latin Amerika'da gerilla hareketlerine karşı savaşan devletlere ve bazen bu işi yapan paralı askerlere doğrudan ve dolaylı bir hayli yardım (para, malzeme, eğitim, "danışman") sağladı ancak Dominik Cumhuriyeti dışında hiçbir yere silahlı kuvvetleriyle doğrudan müdahalede bulunmadı. Onun için ABD müdahale etse neler olacağı farazi bir sorudur. Gerçi Vietnam soruya bir cevap teşkil ediyor. Bunu bir kenara koyuyoruz.

Buna mukabil modern ve etkili "kontrgerilla" teknikleri uygulanmıştır. Kontrgerillada teknolojik ve stratejik-taktik yenilikler, gerilla için en uygun siyasi şartlarda bile onların işini zorlaştırmıştır. Teknolojik yeniliklere bir örnek helikopterdir. Sistematik kuşatma stratejisi ve köylüleri zorla temerküz

kuramınca 1964'te giriştiği gerilla savaşı köylülerden destek görmedi. 1965'te yakalandı ve öldürüldü. Ordu gerilla hareketini bastırdı – ç.n.

13 Héctor Béjar, *Les guerrillas péruviennes de 1965* (Paris, 1969), s. 71.

kamplarına ya da "stratejik mezralara" göç ettirerek gerillaları maddi ve siyasi destekten mahrum bırakmak stratejik-taktik yeniliklere örnektir. Bu yöntemler ile gerillaların hareketlilik, görünmezlik, halkın arasına karışma gibi avantajları büyük ölçüde bertaraf edildi. Kontrgerilla yönteminde hedef, gerillaları mümkün mertebe ıssız bir yerde kuşatıp eski süreci tersine çevirerek gerillaları özel eğitimli teçhizatlı kontrgerilla kuvvetleriyle (örneğin, Rangers) izleyip taciz etmek suretiyle onları parçalamak veya köşeye sıkıştırmak, sonra modern teknoloji sayesinde büyük takviye kuvvetlerini yöreye getirerek işlerini bitirmek haline geldi.

1960'larda gerillalardan bazısı kontrgerilla stratejisinin tuzağına apaçık kendi girdi. Peru'da, de la Puente, savaşçılarını ve teçhizatını zapt edilemez sandığı ırak bir sıradağına yığmakla kalmadı, burayı daimi üs olarak kullanma niyetini de ilan etti. *Foco* gerilla savaş kuramı gerillayı yöredeki köylülerle sağlam bağları olmayan dışarıdan gelme yabancılar olarak tasavvur eder; bu tasavvur muhtemelen kontrgerilla açısından gayet münasiptir. Kolombiyalıların itiraf ettikleri gibi, Latin Amerika'da en iyi hazırlıklı gerillaların bile yeni kontrgerilla teknikleri karşısında başta şaşırdığı ve ciddi hatalar işlediği bellidir.

Kolombiya'da gerilla hareketi, sivil halkı tahliye etmenin, dağıtmanın ve başka yerlerde iskân etmenin getirdiği muazzam zorluklarla ve Kolombiya ordusunun gücü ve eskilere uzanan gayrinizami savaş tecrübesiyle baş etmek zorunda kaldı. İlaveten 15 yıldır[14] süren iç savaşta kırsalda oluşan siyasi kutuplaşma sonucu (Peru'da And Dağları'nda beyazlara düşman yerli nüfustan çıkmayacak sayıda) orduya potansiyel yerel müttefikler çıktı. Kolombiyalı gerillalar bununla da cebelleşmeye mecbur kaldılar. Bu olumsuzluklara ve başta yaptıkları hatalara rağmen gerillalar fâaliyetlerine devam etmeyi başardılar. Başarı sadece teknik tedbirler almalarından ve taktikte yeni şartlara intibak etmelerinden değil, asıl gerilla savaşının siyasi zeminini doğru kavramalarındandır.

---

14 Bu makalenin yazıldığı tarih (1970) itibarıyla 15 yıl. 23 Haziran 2016'da taraflar ateşkes anlaşması yaptı – ç.n.

Kontrgerilla faaliyeti bu kavramanın önemini azaltmamakta, bilakis artırmaktadır. İki hususla bunu gösterebiliriz. Bir kere kontrgerilla, gerillanın hayatını zorlaştırdığından, mücadeleye kentli entelektüellerden hatta işçilerden ziyade şartlara dayanabilen *köylüler* katabilmenin gereği artar. Latin Amerika'da devamlılığı olan bütün gerilla hareketlerinde büyük çoğunluk köylü olmuştur: Kolombiya'da FARC'ın (yani Komünist Partisi'nin) hemen hemen tamamı, Kolombiya'da malumat sahibi olduğumuz bir ELN müfrezesi % 90, Venezuela'da Bravo'nun FALN birlikleri % 75 oranında köylülerden teşekkül etmektedir.[15] Öte yandan şimdi köylü nüfusun maruz kaldığı büyük tehlikeler onlarla bağlantı kurmayı ve mümkün mertebe onları korumayı gerektirmektedir. Debray'in, "faaliyetinde ve askerî örgütlenmesinde [gerilla] sivil nüfustan bağımsızdır, bu sebeple köylü nüfusun savunmasını doğrudan üstlenmekle yükümlü olmadığı"[16] görüşü intihara kılavuzdur. Bu, Kolombiyalıların tecrübesi ve pratiğiyle tam bir tezat teşkil etmektedir. Kolombiyalılar sivil örgütlenmelerin önemini vurguladığı gibi, kendilerini destekleyen köylülerin emniyetini sağlamak için de etraflıca tedbirler almaktaydı. Kendilerini destekleyen köylüleri hem istihbaratla hem de askerî faaliyetle korumaktaydılar. Kolombiya'daki tecrübeden çıkan, bir bölgede tüm "yabancıları", özellikle oraya yeni gelenleri (katırcıları, tüccarları ve seyyar satıcıları, esnafı, gezgin satıcıları, şifacıları, dişçileri, öğretmenleri ve diğer memurları, dilencileri, fahişeleri ve sair "yabancı" kadınları vs.) saptamanın ve kimliklerini araştırmanın hayati önemde olduğudur. Kontrgerilla ordusunun ettiği vaatlerin ve (çocukları helikopterle gezdirmek benzeri) dostluk taktiklerinin etkisini bertaraf edecek propaganda teşkilatı da gerekir. Düşmana yarayacak sorumsuz ve kazara davranışları önlemek için halkı "parti ruhuyla eğitmek" mecburidir. Gerillayı destekleyenleri –bilinse de– düşmana asla belli etmemek gerekir. Onlara ordu mensupları gerillaların ne tarafa gittiğini, satın aldıkları şeyler için ne kadar para ödediğini sorduğunda *doğru* cevap vermeleri telkin edilmelidir.

---

15 *Avec Douglas Bravo dans les maquis vénézuéliens* (Paris, 1968), s. 54.

16 R. Debray, *La révolution dans la revolution* (Paris, 1967), s. 40.

Kuramların kriteri uygulamadır. Bolivya'da ve Peru'da gerillalar birkaç ayda kolayca tasfiye edildiler. Kolombiya'da 1964-1965'te Marquetalia'da (Kolombiya) gerillalara karşı harekâtta on altı bin asker görevlendirildi, operasyon 533 gün sürdü. Bunun sonucunda 1964'ten önce köylü milislerinin örgütlendiği bölgede halen faal olan ulusal bir gerilla kuvveti (FARC) kuruldu.

9. Latin Amerika'da devrim esas itibarıyla kır gerillasına bağlıdır.

Maoculuğun ilkel bir varyantı, ülkede nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda yaşadığını varsayar. Latin Amerika'da nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda olduğu birkaç küçük devlet kaldı. Öteki ülkeler arasında büyük köylü nüfusu olanları (örneğin Brezilya) da mevcut kentleşme süreci nüfusun çoğunun kentli olduğu toplumlara dönüştürecektir. Bu sebeple köylünün kenti kuşatarak ele geçirme stratejisi gerçekçi değildir. Venezuelalı Douglas Bravo gibi ciddi gerillalar, devrimi başarmak için kırda gerilla ile kentte ayaklanmayı birleştirmek, hatta devletin silahlı kuvvetlerinde muhalif grupları da buna katmak gerektiğine kanidir. Kırdaki gerillanın avantajı, elverişli toplumsal ve coğrafi ortamda faaliyet göstermesidir. Buna mukabil faaliyetlerinin nüfus içindeki azınlık gruplar arasında kalması ve –daha da önemlisi– devletin geleceğinin asıl şekillendiği (başkent ve diğer büyük şehirler gibi) yerlerden uzak bölgelerde ve ekonominin ağırlık merkezinden de ırak bölgelerde bulunmaları kırsal gerillaların etkisini zayıf kılar. Büyük şehirleri ele geçirmek için program geliştirmeyen veya tasavvuru olmayan devrimci ciddiye alınmaz. Bu, Latin Amerika gibi, rejimlerin ülkenin ücra bölgelerinde siyasi ve askerî kontrolü kaybetmelerine rağmen bundan fazla etkilenmedikleri yerlerde daha geçerlidir. ABD Fidel isterisine kapılmasaydı Kolombiya hükümeti kendisi için o sıralar siyasi bir sorun teşkil etmediğinden "silahlı öz savunma" bölgelerini "imha etmekte" muhtemelen acele etmeyecekti.

10. Kent gerillası, kır gerillasının ya da kentteki ayaklanmanın yerini tutabilir.

1960'larda Venezuela, Brezilya, Guatemala ve Uruguay gibi ülkelerde kentsel gerilla faaliyetleri (ya da makul bir biçimde bu isimle adlandırılan şey) bazı yönlerden kırsal gerilla kadar yaygındı. Guevara'nın *Gerilla Savaşı* (Havana, 1960) başlıklı kitabında anlattığı sebeplerle, kentsel gerillalar siyasi ve askeri potansiyelde kırsal gerillalarla kıyaslanamaz; onun için esas itibarıyla devrimci mücadeleye hazırlık ve yardımcı öğe olarak görülmelidirler. Kimse ciddi olarak bunun aksini iddia etmez. Brezilya'da kentsel gerillayı savunanlar, onları yararlı bir ajitasyon ve propaganda aracı ve kırsal gerillayı örgütlemek için bir ön aşama saymaktadır. Nüfusun çoğu kentli olan Uruguay'da, kıtadaki en dişli kentli gerilla kuvveti Tupamarolar, her ne kadar bunu kesin olarak söylemek zor olsa da, görevlerini iktidarı ele geçirmekten ziyade toplumsal ve siyasi gerilimi artırmak olarak görüyor gibidirler. Kırsal gerilla savaşının kentteki karşılığı ayaklanmadır. En azından başkentte ayaklanma, siyasi sorunu çözme potansiyeli içerir. Ancak ayaklanma, süresi belli olmayan uzun beklemelerde şarjörü doldurduktan sonraki bir kerelik atış şeklinde gerçekleşir. Eyalet merkezlerinde ayaklanma o kadar etkili değildir. 1969 yazında Córdoba, Rosario ve başka kentlerde ayaklanma olduğunda Buenos Aires ayaklanmayınca rejim kurtuldu. 1960'larda bir başarılı kent ayaklanması oldu: 1965'te Santo Domingo'da kendiliğinden çıkan isyan. Böyle ayaklanmalar istikrarlı rejimlerde başarılı olmaz. 1960'ların başlarında Venezuela'da da kentsel ve kırsal gerillaların katılımıyla örgütlü bir ayaklanma kalkışması oldu ama akamete uğradı. Günümüzde kentlerde gerilla eylemini (ya da kentlileri) küçümseyen Latin Amerikalılar muhtemelen çok değildir. Siyasi hedef güden kentli gerilla eylemleri ile pratik ihtiyaçlardan kaynaklanan, kentli gerillaların ihtiyaçlarını karşılamakta moda haline gelen banka "kamulaştırmaları" gibi eylemleri birbirinden ayırt etmek gerekir. Bunlar gerillaların moralini yükseltse de halktan destek görmeyebilir. Ayaklanma or-

tamı yokken, kentlerde faaliyetin bir özelliğini unutmamak lazım: Kırsalda gerilla, bir kısım köylü nüfusun *rıza ve işbirliğine* bel bağlarken, kentteki gerilla büyük şehirde kalabalık içinde gözden kaybolma imkânından yararlandığından, eylemlerinde halkın rıza ve işbirliğine muhtaç *değildir*.

11. Latin Amerika'da devrim yapmak için tek bir formül vardır.

Latin Amerika'da solcuların birçoğu muhtemelen yerel komünist partilere atfedilen pasifistliğe ve uluslararası, "sosyalizm için barışçıl yol" sloganının mekanik uygulamasına karşı duydukları tepkiyle *tek* yöntemin gerilla savaşıyla silahlı isyan olduğu görüşünü benimsediler. Bu görüş, gerçek durumların karmaşıklığını görmezden gelmektir ve zaten ideolojik polemikler haricinde hiçbir yerde tam uygulanmamıştır. (Alelade hükümet değişikliklerinin bile sık sık silahla gerçekleştirildiği bir kıtada silahlı eylemin gereği herkesçe kabul edilir. En ortodoks ve mutedil komünist partilerden bile silahlı mücadeleyi reddeden pek azdır. Hatta Venezuela, Guatemala ve Kolombiya'da komünist partiler muvakkat ya da daimi gerilla kuvveti hazır bulundurdu.) Örneğin Venezuela'da solcular, orduda muhalif unsurlardan aktif destek gelme ihtimalini göz ardı etmediler. Gerçekçi olmamakla bilinen Perulu solcular bile zaman zaman, mesela kışlalara saldırı gibi eylemlerden uzak durarak, orduyu karşılarına almama dirayetini gösterdiler.

Latin Amerika'da devrim muhtemelen bileşik bir harekâtla gerçekleşebilir. Devrim ya kurulu rejim içinde bir siyasi buhranda ya da böyle bir buhranı çıkarmayı kolaylaştıracak sürekli bir kurumsal istikrarsızlık ortamında olabilir. Toplumsal güçler (köylüler, işçiler, kentlerdeki marjinal yoksullar, öğrenciler, orta sınıftan gruplar), kurumsal ve siyasi güçler (ordu ve Kilise'deki muhalifler) ve bölgesel güçler (bölünmüş heterojen cumhuriyetlerdeki yerel çıkar grupları) birleşir. Bunları birleştiren en kuvvetli etken yabancıya karşı, özellikle yabancı idareye karşı mücadeledir. Ancak bu birleştirici etken, ABD'nin bü-

yük askerî kuvvetlerle doğrudan müdahale ettiği küçük Orta Amerika ülkeleri dışında pek işlemez. Toplumsal, kurumsal ve siyasi güçleri birleştiren başka bir etken maalesef Latin Amerika'da komşu devlete karşı sürülen yerel ulusçuluktur. Latin Amerika iktisaden sömürgedir, ama buradaki cumhuriyetler çok uzun süredir egemen birer devlettir.

Marksist sol birkaç ülke dışında ne yazık ki önemli bir siyasi güç değildir. Çoğu ülkede Marksist sol zayıf ve bölünmüş olduğundan, ne etkili bir ulusal eylem planı sunacak ne de sonuç verecek etkili bir siyasi önderlik yapacak hali vardır. Çeşitli sebeplerle 1960'lar, neticede Marksist solu daha da zayıflatıp parçaladı ve birleşmesini, hatta eylem birliği yapmasını iyice zorlaştırdı. Bu durum büyük hatta devrimci toplumsal dönüşümler olmayacağı anlamına gelmez. Ancak toplumsal dönüşüm olduğunda bunların başını büyük bir ihtimalle (hiç değilse ilk aşamada) başka kuvvetler çekecek demektir.

12. Devrimci hareketler siyasi örgütlenme olmadan yürüyebilir.

Bazı şartlar altında rejimler örgütlenme olmaksızın devrilebilir. Lenin, çarlığın kendiliğinden bir hareketin etkisiyle yıkılacağını öngördü ve öyle de oldu. Ama Lenin, öngörüsünden komünist partinin rolü olmayacağı sonucunu çıkarmadı. Hele devrimci gerillaya ilişkin klasik kuramda öne sürüldüğü şekilde uzun bir mücadele tasavvur edildiğinde, örgütlü olmak daha da hayatidir ve siyasi tahlil yapabilmek elzemdir. Bu ihtiyaç her düzeyde geçerlidir. Kolombiyalı köylü gerilla komutanı Manuel Marulanda yazılarında örgütün, tartışmanın ve eğitimin gerillaların morali için gerekli olduğuna kesin kanidir. En azından eylem olmadığında gerillaları meşgul etmek için gereklidir. ("Onun için kampta mutlaka bir siyasi eğitimci bulundurmak gerekmektedir. Siyasi eğitim, askerî eğitim verilmeli, silah temizleme ve kamp bakımı yaptırılmalıdır.")[17] Perulu köylü önderi Hugo Blanco, kendiliğinden oluşup devam eden kitle ey-

17 Arenas, *a.g.e.*, s. 118.

lemlerinden ve kitle gösterilerinden teşekküllü bir parti inşa etmeyi başaramadı ve bu eksikliğin, köylü örgütlerinden oluşan muazzam bir hareketi "silahlı öz savunmaya" dönüştürmesinin önündeki başlıca engel olduğunu gördü.[18] Öteki uçtaki örnek Guevara'dır. Guevara'nın savaş mıntıkası olarak önce Arjantin'in Bolivya'ya sınır bölgelerini düşündükten sonra, Bolivya'ya rastgele karar verip ülkede önde gelen hiçbir siyasi hareketten destek almaksızın eyleme başlaması, böyle bir mücadelede ciddi siyasi tahlil yapmanın önemini anlayamadığını göstermektedir. Belki bazı şartlarda nüfusun nispeten homojen patlamaya hazır bir kitle teşkil ettiği, bir kışkırtmayla devrimci savaş şartları oluşturulabileceği varsayılabilir. Nitekim 1965'te Peru'daki bazı bölgelerde yerli nüfus bu özellikleri taşıdığından Lobaton'un ve Béjar'ın[19] gerillalarını kitlesel olarak destekledi. Daha sonra ordu onları kırıp geçti. Neticede devrimciler, köylülerin eğilimini gereksiz yere ifşa edip kıyılmalarına sebebiyet verdi. Sayıları yetmediğinden, cehaletten, deneyimsizlikten ve siyasi çözümleme yapamadıklarından devrimciler ne kırımı önleyecek gerekli tedbirleri alabildiler ne de yeterli örgüt ve kadro sağlayıp kitlelere önderlik edebildiler. Oysa bunu yapabilselerdi köylülerden etkili bir gerilla kuvveti oluşturabilirdi ve ordunun sonradan ortaya çıkan terörü, gerillayı güçlendirebilirdi. Yerel basit siyasi ortamlarda bile bu zaaflar aşikârken, Latin Amerika gibi karmaşık bir kıtada çok daha karmaşık ortamlarda bu hatalardan kaçınmak çok daha önemlidir.

1970

Orijinal makaledeki bazı notlar bu metne dahil edilmemiştir.

18 Hugo Blanco, *El camino de nuestra revolucion* (Lima, 1964), s. 63.

19 Guillermo Lobaton ve Héctor Béjar, Peru'da 1962-1965'te faal olan Ejército de Liberación Nacional'deki (Ulusal Kurtuluş Ordusu) iki komutandır – ç.n.

22

Latin Amerika Gerillası Üzerine İncelemeler

Latin Amerika tarihinde Küba Devrimi'ni takip eden dönem gerilla ideali yılları olarak kaydolacaktır. Tuhaf bir dönemdi zira ideal ile gerçeklik arasındaki mesafe çok büyüktü. İdeal, Che Guevara ikonuyla bütün dünyaya imajını dayatacak kadar güçlüydü (simge ta Sri Lanka'ya kadar köylü ayaklanmalarına ilham verdi). Ne var ki dünya ölçeğinde Latin Amerika'daki gerilla hareketleri muhakkak en önemlileri değildi ve muhtemelen en az başarılı olanlardı. Üstelik Latin Amerika bağlamında düşünsek dahi bu hareketlerde tuhaf gerçek dışı bir hal vardı. Dünyada başka bölgelere kıyasla bu kıtada daha eskiye uzanan bir gerilla tarihi olmasına rağmen, yerel tecrübe birikimi burada fazla kaale alınmadı. Guevara döneminden önce gelen ve ondan sonra ortaya çıkan en başarılı gerilla savaşları (mesela Kolombiya Komünist Partisi'ninkiler) ne beğenildi ne de örnek alındı. Hatta örnek olarak kabul edilen Sierra Maestra mücadelesinden çıkan dersler, bizzat bu dersleri kayda geçirenler tarafından bile ihmal edildi.

Gerilla ideali sürdüğü yıllarda, 1960-1967 dönemindeki gerilla hareketleri ve girişimleri üzerine bazı gazete haberleri, resmî yayınlar ve devrimci solcuların polemikleri ve program yazıları dışında ilginç pek az yayın yapıldı. Bu konuda yayımla-

nan gazete haberleri değerlendirme içermiyordu. Solcuların polemikleri de bunların eylem tarihinden ziyade ideoloji tarihine mal edilebilir. Yayınların azlığı ve yüzeyselliği olağan karşılanabilir. Yine de Latin Amerika'da gerilla hareketlerinin Basil Davidson[1] çapında analitik bir yazarla karşılaşmaması büyük talihsizliktir. Davidson, Gine ve Angola gerillalarına misafir oldu ve bu gerillalar üzerine yazdığı kitaplar, Latin Amerika gerilla hareketleri üzerine yazılan tüm literatüre denktir. Davidson'un avantajı, İkinci Dünya Savaşı'nda önemli gerilla hareketlerinde bizzat savaşmış olmaktı.

Latin Amerika gerilla hareketinin akametinden sonra, gereken tahkikat ve ciddi çalışmalar başladı. Tahkikatlar her zaman çok net bir şekilde yapılamasa da iki gruba ayırılabilir. Bir kısmı, "nerede hata yapıldığını" ortaya koymaya yöneldi. Diğerleri, bu hareketlerde "başarının imkânsızlığını" göstermeye çalıştı. Guatemala ve Venezuela gibi, kırsal gerillanın kendi başına veya başka faaliyetlerle eşgüdüldüğü, gerilla ayaklanmasında zafer ihtimalinin bulunduğu ya da makul bir siyasi seçenek teşkil ettiği ülkeler bağlamında birinci sorgulama anlamlıdır. Dirençli silahlı köylü çeteler ülkesi Kolombiya için de bu anlamlıdır. Küçük Orta Amerika devletlerindeki yüksek rütbeli subaylarda ve siyasetçilerde, Tanrı'nın uzakta ama ABD'nin üstün askerî müdahale gücünün çok yakında olduğu yolunda köklü inanç olmasaydı, 1960'ların ortalarında Guatemala'da gerillalar pekâlâ zafer kazanabilirlerdi. 1965'te Dominik Cumhuriyeti'nde vuku bulan olaylar ABD'nin müdahale gücüne dair inancı daha da pekiştirdi.

Venezuela'da silahlanmaya çağrı dikkatle hazırlanmış bir siyasi stratejinin öğesiydi. Strateji neredeyse hedefine varacaktı. Buna mukabil Kolombiya'da 1960'larda buna benzer uygun bir ortam yoktu. Kolombiya bağlamında izah edilmesi gereken, en amatör gerillalar haricinde, ortodoks komünist olsun, Castrocu ya da Maocu olsun bütün gerillaların uzun süre yıllarca fa-

1 Basil Risbridger Davidson (1914-2010): İngiliz tarihçi, yazar ve Afrika uzmanı. İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar'da ve İtalya'da Almanlara karşı direniş ve gerilla örgütlerinde mücadele etti – ç.n.

aliyete devam etmeyi başarmasıdır. Ortodoks komünist FARC, faaliyete başlayalı bir nesil geçti. Bunu yerel şartlarla açıklamak mümkündür.

Bunların dışında kırsal ayaklanmalara hiçbir yerde enikonu siyasi tahlil yaparak ya da gerçek bir başarma ihtimali düşünülerek girişilmedi. Bu ayaklanmalarda, 1850'lerde fedakâr Mazzinici gençlerin İtalya'yı ele geçirme girişimlerindeki (ve hüsranlarındaki) beyhude kahramanlığı ve muğlak söylemi görmek mümkündür. Mazzinicilerin Guevaracı hareketlerle ortak yönleri çoktu. Dolayısıyla neden başarılı olamadıkları bir sır değildir. Luis Mercier Vega'nın[2] (David Weissbort'un katkısıyla) *Guerillas in Latin America: the technique of the counter-state* (1969) kitabı bu hareketlerin başarısızlığındaki genel nedenleri anlatmaktadır. Kitap biraz dağınık yazılmıştır ve Bolivya'da 1967'deki kalkışmada uğranılan bozgundan sonra hayal kırıklığı içinde Guevaracılığı eleştiren risalelerden biridir. Söylediği özetle, Guevaracı hareketlerin hezimet sebebinin kırsal gerilla savaşı konusunda bilinen her şeyi yadsımaları ve devrimlerin nasıl olduğuna dair bilinenlerin çoğuna ters düşmeleriydi. Bu hareketlerin zaferi olsa olsa muazzam rastlantılarla gerçekleşebilirdi. Bunlara sadece ortodoks komünist partiler değil, örgütlü Marksist grupların çoğu baştan karşı çıktı. Zira bu hareketlerin Marx'a ve Lenin'e atıflarının yüzeysel olduğunu ve siyasi çalışmayı ihmal ettiklerini gördüler. Mercier Vega'nın işaret ettiği gibi, Guevaracılık esas itibarıyla orta sınıftan aydınlara hitap ediyordu. Mercier Vega bunu vurgulamamakla beraber, Guevaracılık genç subayları da cezbediyordu. En militan gerillalardan bazılarının (Guatemala'da Turcios Lima'nın ve Yon Sosa'nın, Brezilya'da Carlos Lamarca'nın) kontrgerillayı terk ederek asiler safına geçtiği, tuhaf olmakla beraber anlamlıdır.

Başarısızlığın nedenlerini tahlil etmekten daha zor olan, olayların tam olarak nasıl geliştiğini saptamaktır. Bu yönde en iddialı girişim Richard Gott'un *Guerilla Movements in Latin America* (Londra, 1969) başlıklı kitabıdır. Yazar Guevaracıla-

2 Hobsbawm ismi İspanyolca yazıyor. Louis Mercier-Vega (1914-1977): Gerçek adı Charles Cortvrint olan Belçikalı sendikalist anarşisttir – ç.n.

ra coşkun sempati duyduğundan ve araştırdığı malzemeyi ortaya çıkarıp şekillendirmekte öncülük yaptığından, kitap belki incelediği konuyla fazla iç içedir. İngilizcede en temel anlatı bundadır; ama tahlilde Vania Bambirra'nın araştırmalardan derlediği iki ciltlik *Diez Años de Insurrección en América Latina*'dan (2 cilt, Santiago de Chile, 1971) geridir. Gott'un kitabı günümüzde uluslararası siyaset (Küba'nın, SSCB'nin, Çin'in vs. gerilla hareketlerine tavrı), gerillaların faal olduğu ülkeler ve son literatür konusunda güncel değildir. Kitap kentli gerilla hareketi konusunda sessizdir. Belki, Meksika'da kanun hükmü geçmediği ve adamın cebi para gördü mü radyo yerine yeni bir silah satın alır dedikleri Guerrero eyaletindeki tuhaf yerel gerillalara da değinmeliydi. Orada 1968'de öğretmen Genaro Vásquez faaliyete geçmişti (1972'de öldürüldü) ve bir hareket hâlâ devam etmektedir.[3] Eksiklerine rağmen bu kitap elzemdir.

Köylü hareketlerinin hüzünlü tarihçesine kıyasla gerilla bireyler hakkında yayımlanan monografiler daha ilginçtir. Hareketin içinden çıkan monografiler çoğalmaktadır. Bu eserler hem partizan savaşının teknik yanlarına, hem de gerilla ile yerel nüfus arasındaki ilişkiye dair değerli bilgiler vermektedir. Peru'da bu türden kıymetli kitaplar yayımlandı. Héctor Béjar'ın *Péru, 1965: Una Experiencia Libertadora en América*'sı (Meksika, 1969) hem duyarlı hem de gerçekçidir.[4] Hugo Blanco'nun *Land or Death: The Peasant Struggle in Peru* (New York, 1972) başlıklı kitabı bir köylü kitle hareketinin, ona göre, örgütsel zaaflar sebebiyle basit bir silahlı öz savunmanın ötesine geçememesini tasvir eder. Kolombiya'da gerillanın temeli de Debray'ın hafife aldığı silahlı öz savunmaydı. Blanco akıllı bir insandır. Latin Amerika'nın ücra köşelerinde köylü hareketlerinin gerçek mahiyetini şahsî tecrübesiyle bilir, bu yüzden yazdıklarını dikkatle okumak gerekir. En bol ve ilginç literatür Kolombi-

3 Bkz. Orlando Ortiz, *Genaro Vásquez* (Meksika, 1972).

4 Sara Beatriz Guardia, *Procesco a Campesinos de la Guerrilla 'Tupac Amaru'* (Lima, 1972), 1969 tarihli, bir grup köylü ve alt kademeden militan aleyhine açılmış bir davanın mahkeme sürecini ele alır. Kayıtlar hem trajik hem de bilgilendiricidir.

ya'dandır. Bunlar içinde en değerli eserler Germán Guzmán'ın *La Violencia en Colombia*'sı (Cali, 1968) ve Jacobo Arenas'ın *Colombie, Guerillas du Peuple*'üdür (Paris, 1969). Arenas'ın kitabında FARC'ın köylü komutanı Manuel Marulanda ile dikkat çeken mülakatlar bulunur (Robert Moss, *Urban Guerillas*, [Londra, 1972] kitabında Marulanda'yı "mahut kır eşkıyası" diye vasıflandırarak hataya düşer).

Kır gerilla aşamasının çökmesiyle silahlı devrimci eylemler giderek kentlere kaydı. Bu hareketler için "kentsel gerilla" tabirini kullanmak yanıltıcı olabilir. Zira ayakları üzerinde duran her kır gerillasının mutlaka yerel nüfusun yardımına, yataklığına ve desteğine yaslanmasına karşılık, bunlar tam tersine kentlerde kimsenin kimseyi tanımamasından faydalanırlar. Kentte gerilla kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılar. İhtiyaçlarını temin etmek için gereken parayı "kamulaştırma" ya da fidye yoluyla sağlar. Dahası, klasik (Maocuların öngördüğü, Vietnam'da uygulanan) partizan kuvvetlerin orduya dönüşme süreci bunlarda söz konusu olmaz. Bu sebeple kırsal gerillalara benzeyen kentsel gerillalar (mesela Ulster'de Katolik ve Protestan mıntıkalarındaki silahlı gruplar) ile temel vasıfları itibarıyla kentlerdeki kitlelerden kopuk olanları dikkatle ayırt etmek lazım. Kentlerde gerillaların siyasi perspektifleri (bizzat kendi ödülü, ya da daha doğru bir ifadeyle cezası olan, ideolojik bir hırsız-polis çatışmasıyla yozlaşmadıkları sürece) ciddi problemler oluşturur. Brezilya'dakiler 1964'te daha büyük bir hareketin yenilgisinin akabinde ortaya çıktı; zamanla kırsal gerilla inşa etmeye niyetlendiler ama olmadı. Arjantinliler ve Uruguaylılar ise kırsal gerillaya yönelmediler. Bunlar ülkelerindeki müzmin iktisadi ve siyasi buhran ortamında siyasi açıdan halkın hoşuna giden çarpıcı eylemlerle ve devleti, halkı ondan soğutacak baskı tedbirleri almaya tahrik ederek kitleleri radikalleştirmeyi amaçladılar. Uruguay'da kentlerde faal olan gerillalarda Arjantin'i veya Brezilya'yı askerî müdahaleye tahrik ederek halk kurtuluş savaşı başlatma ümidi de vardı – hâlâ da olabilir.

Bu projelerde zaaf, devletin elindeki yedek çareleri hesaba katmamaktır. Devlet silahlı gruplara karşı tam seferber oldu-

ğunda parlamenter ve yasal sınırları ihlal edebilir. En güçlü, köklü ve siyaseten dirayetli kentli gerillaların bile böyle bir saldırı karşısında savunmasız kaldığını Uruguay tecrübesi gösterdi. Río de la Plata ülkelerinde[5] faal olan silahlı grupların gücü müzmin istikrarsızlıktan ve iktisadi bunalımdan gelir. Devrim yapma ümidinin dayanağı, kentte gerilla eylemlerinin ve örgütlenmesinin teknik avantajlarından ziyade istikrarsızlık ve bunalım ortamıdır. "Güney konisi"ndeki[6] silahlı gruplar (örneğin Tupamarolar) zaman zaman Guevaracı hülyadan etkilenmekle beraber, daha gerçekçi olup örgütlü siyaset ortamında mücadele yürütmeye mecbur olduklarını anlayarak hiç değilse pratikte partileri ve işçi örgütlerini es geçmeye veya bunların yerini tutmaya çalışmamaktadırlar. Bu sayede bu hareketlerin Tupamarolarınki gibi önemli siyasi etkisi olabilir. Ancak eylemlerinin tetiklediği siyasi gelişmelerin kendilerine ne ölçüde yarayacağı ayrı bir meseledir.

Urban Guerillas kitabında Robert Moss konuyu hasmane bir açıdan incelemektedir. Yazdıklarının birçoğu makuldür ama 1960'lardaki kır gerilla hareketleri üzerine yazdıklarına bakınca verdiği malumata güvenmek mümkün değildir. Moss, Guatemala ve Brezilya'da görüldüğü şekilde gerillaları sadece sert ve etkili askerî yöntemlerle bastırmanın devrimci ajitasyon odaklarını yok edemeyeceğini; her iki ülkede de sağcı şiddetin şirazesinden çıkabileceğini kaydediyor. Bu hususta haklıdır. Brezilya'da 1968-1971'de kentlerde gerilla hareketinin tükendiği kesindir. Aynı tip örgütlerin bir daha canlanma ihtimali de zayıftır. Bunu João Quartim, *Dictatorship and Armed Struggle in Brazil* başlıklı kitabında (Londra, 1971) kabul ediyor. Ancak "Brezilya'da silahlı direnişin bir avuç radikalin sergüzeşti olmadığında" ısrar etmesi akametin nedenlerini bulandırmaktadır. Kitabın büyük kısmı Brezilya'da 1964-1969'daki gelişmelerin solcu bakış açısıyla incelenmiş yararlı bir özetidir. Ne var

5 Río de la Plata (İspanyolca gümüş nehri): Uruguay ile Arjantin arasındaki nehir. Metinde bu iki ülke kastedilmektedir – ç.n.

6 Cono Sur: Güney Amerika kıtasının güneyinde Arjantin, Şili, Paraguay ve Uruguay'ı kapsayan üçgen bölge – ç.n.

ki 1960'ların başlarındaki kritik yenilginin sebepleri yeterince irdelenmemektedir.[7]

Robert Moss şimdiye kadar Uruguaylı Tupamaroların diğerlerine kıyasla bariz farkla en başarılı kentsel gerilla hareketi olduğunu ve siyasi başarı ümidi bulunan tek hareket olduğunu kabul etmektedir. Tupamaroların başarıları basında bunlara dair bir sürü yayına yol açtı. Bu yayınlar, Tupamaro eylemlerinin teknik yönünü (genelde lehte bir tavırla) tasvir ettiği ve Uruguaylıların bunlara tavrını anlattığı için yararlıdır. Basın, Tupamarolardan belge ve demeçler de yayımladı. Bundan daha fazlası beklenemezdi, zira Tupamaroların başarısı büyük ölçüde örgütün sıkı gizliliğinden ve Latin Amerika'da nadir görülen ketumiyetindendir. Mario Esther Gilio'nun *The Tupamaros*'u (Londra, 1972) iyi niyetli bir rapordur. *Nous les Tupamaros* (Paris, 1972) ise örgütün desteklediği bir operasyon raporu derlemesidir ki teknik açıdan bir hayli ilginçtir.[8]

Nous les Tupamaros'u her taşın altından çıkan Régis Debray tanıtmıştır. Régis Debray Tupamaro hareketinin 1962'den itibaren gelişmesini Robert Moss'tan daha iyi bilir (ya da Moss'un –haklı olarak– açıklamaya yanaşmadıklarını da bilir). Bay Debray'in *Revolution in the Revolution*'ında kaleminden damlayan heves, kendine güven ve (gerçeklerden kopuk) berraklık, bu kitabı Guevaracılığın etkili manifestosu haline getirip felaketlere sebep olmuştu. Debray'ın *Nous les Tupamaros*'a eklenen sonsözünde o heves ve güven yoktur. Debray'ın, Tupamaroların Guevara modelini uyguladığını ispatlama çabaları üzerinde durmaya değmez; ilginç olan, Tupamaroların ilk fikirlerinden neyi muhafaza ettikleri değil, hangi görüşlerinde değişme olduğudur. Debray'ın Uruguay'da ("*sans métaphore ni hyperbole ni tromperie*" [mecazsız mübalağasız hilesiz]) "ikili bir iktidar" bulunduğu savı yanlıştır. Debray, Tupamarolarda örgüt içi demokrasi uygulandığını anlatmaktadır. Bir tek şehirde (Montevideo'da) faal olan bu nispeten küçük seçkin grubu, baskıla-

7 Vania Bambirra'nın derlediği *Diez Años de Insurrección*'da, Ruy Mauro Marini'nin yazdığı bölümde bu konu çok akıllıca işlenmiştir.

8 Ayrıca bkz. Alain Labrousse, *Les Tupamaros* (Paris, 1972).

ra rağmen güçlü olduğu dönemde tehlikeyi göze alarak kongre düzenlemiş olabilir ama sıkı gizlilik ve baskı ortamında örgüt içi demokrasi uygulamış olabileceğine inanmak zor. Debray'ın Tupamarolarda keşfettiği ilkelerin çoğunu, en azından 1917'den beri, eski komünistler bilir. Debray'ın şimdi "'kitle çizgisi' ile gizli silahlı eylemin paradokslu bileşiminin" Tupamaroların başarısındaki önemini kabul etmesine şükretmeliyiz. Acaba Lenin bu bileşimde paradoks görür müydü?

Latin Amerika gerillaları üzerine son zamanlarda çoğalan yazılar genel olarak gazeteci gözünden yazılmış olup içeriği dönemseldir. Bunların yararı tarihsel açıdan değerli malumat biriktirmesindedir. Özellikle kır gerillasına bizzat katılanların anlatıları değerlidir. Bunları gerilla önderleriyle propaganda amaçlı mülakatlardan, önderlerin örtük ve açık polemiklerinden ayırt etmek gerekir.[9] Gott'un kitabı ve Kolombiya'da ve Peru'da yazılmış hatırat kitapları bu sebeple muhtemelen hemen unutulmayacaktır. Halihazırda Tupamarolar ve benzer hareketler üzerine eldeki yetersiz ve ayıklanmış bilgilere dayanarak, olsa olsa geçici raporlar yazılabilir ya da yazılmalıdır. Guevaracı dönem hareketleri içinse doğru düzgün çözümlemeli bir tarihçe henüz yazılmadı. Bir süre daha da yazılacağa benzemiyor.

Mevcut literatür siyasi tartışma için malzeme sunduğu gibi, kontrgerilla faaliyetlerine yarayacak bilgi derlemesi ve tavsiye malzemesi de içermektedir.[10] Bu, Latin Amerika'da devrimci zaferde hayati unsurun, kırda veya kentte yürekli kadınların ve erkeklerin silahlı eyleme girişme azimleri ve teknik becerileri değil, faaliyetin yürütüldüğü toplumsal iktisadi ve siyasi ortam olduğunu kanıtlamaktadır. Kolombiyalı sabık bir gerilla bana "Bu memlekette canı isteyen herkes köylülerden si-

9 Bunlardan çok sayıda bulunmaktadır. Bazen ilginç rastlantısal bilgiler barındırırlar. Aralarından ilgimi çekenler şunlardır: *Avec Douglas Bravo dans les maquis vénézuéliens* (Paris, 1968); Ricardo Ramírez, *Autobiografia di una guerriglia, Guatemala, 1960-68* (Milano, 1969); Mario Menéndez, *Intervista con Fabio Vasquez, Capo Esercito de Liberazione Nazionale di Colombia* (Milano, 1968); Robinson Rojas, *Colombia, Surge el Primer Vietnam en la América Latina* (Montevideo, 1971) ve 1960'larda Havana'da çıkan birçok yayın.

10 Bunların bir örneği için bkz. Jay Mallin (ed.), *Terror and Urban Guerrillas: A Study of Tactics and Documents* (Coral Gables, 1972).

lahlı çete kurabilir. Mesele ondan sonra başlıyor," demişti. Yine de bu, devrimcilerin cesaretini kırmamalıdır. Son on yıllık tecrübeden devlet kuvvetlerinin teknik imkânlarıyla her tür gayrinizami silahlı gücü hedefinden saptırabileceği, kontrol edebileceği ve bertaraf edebileceği sonucu çıkarılabilir. Ama tecrübe, bu devletlerin uzun vadeli iktisadi, toplumsal, siyasi ve kurumsal istikrar sağlayacak şartları oluşturmaya muktedir olmadığını da göstermektedir. Debray'ın ve Guevara'nın sandığının aksine, devrimler kapıda beklemiyor. Ancak vaktiyle "Latin Amerika'nın İsviçresi" diye vasıflandırılan bir ülkede dahi Tupamaroların kanıtladığı gibi, devrimler gerçekçi politika uygulayanların menzilindedir.

1973

23

ABD Emperyalizmi ve Latin Amerika'da Devrim

20. yüzyılda ABD'nin Latin Amerika'daki varlığından daha güçlü ve daha mutlak bir egemenlik sistemi görülmedi. Kuzey Amerikalıların çoğu, çeşitli sebeplerle emperyalist diye yaftalanmayı sevmeseler de, hiçbir emperyalist güç ABD'nin Latin Amerika üzerinde iddia ettiği kadar hak iddia etmemiştir. İngilizler Hindistan'daki hâkimiyetlerinin kırılganlığını ve ebediyen süremeyeceğini çok önceden anladılar. Fransızlar da Afrika'da hâkimiyetlerinin geleceğinin belirsizliğini vaktinde kavradılar. Britanya ve Fransa, kendilerine bağımlı ülkelerle ilişkileri gayriresmî ve iktisadi hale geldiğinde,[1] siyasette bir hayli esnek olmak gerektiğinin farkındaydı. Buna mukabil ABD, Rio Grande'nin ve Key West'in[2] güneyindeki hâkimiyetini daimi ve doğal saymakla kalmamakta, bu hâkimiyetin en ufak ihlalini dahi kabul etmemektedir.

Jerome Levinson ile Juan de Onis'in okunaklı değerli kita-

1 Hobsbawm, "bağımlı ülkelerle ilişkileri gayriresmî ve iktisadi hale geldiğinde" derken, sömürgeci ile sömürge arasındaki hukuki bağım ilişkisinin sona erdiği, ama iktisadi sömürge ilişkisinin devam ettiği durumu ifade etmektedir – ç.n.

2 Rio Grande ABD ile Meksika sınırının bir kısmını teşkil eden ırmaktır. Key West, ABD'de Florida yarımadasının ucunda bir adadır. Rio Grande'nin ve Key West'in güneyinde Orta Amerika ülkeleri ve Karayip adaları bulunur – ç.n.

bı *The Alliance That Lost Its Way*'e[3] (1970) göre ABD'nin Latin Amerika'da güvenlik çıkarları, geleneksel olarak üç önermeden oluşmaktadır:

1. ABD, doğu yarıküresinde kendisine düşman olabilecek devletleri batı yarıküresine sokmayarak ABD'ye saldırabilecekleri üs temin etmelerini önlemelidir (bu, 19. yüzyıl başlarındaki Monroe Doktrini'ne dayanır).
2. ABD sermaye fazlası olan bir ülke olduğundan ülke dışında ve bilhassa Latin Amerika'da bu fazlayı ihraç edebileceği pazarlar bulmak zorundadır (bu, 20. yüzyıl başlarında Elihu Root[4] devrinden kalmadır). [...]
3. Latin Amerika devletleri ABD yandaşlığından uzaklaşırsa ABD itibar yitirecek, başka bölgelerde de nüfuzu azalacak ve komünist devletler blokuna karşı ABD'nin "hür dünyaya" önderlik etme kabiliyeti konusunda önemli Avrupa devletlerinin güveni sarsılacaktır (bu önerme 1940'ların sonunda Soğuk Savaş'ın başlamasından sonra çıktı).

Bu önermelerin ifadesi, gerekçeleri ve tarihçesi tartışılabilir ama özünde tartışmalı bir yön yoktur. Özü, ABD'nin, doğu yarıküredeki bir devleti batı yarıküresine sokmayabileceği ve Latin Amerika'da herhangi bir devletin Washington'ın onaylamadığı bir politika gütmesini engelleyebileceğidir. Bu iki iddia, yarıküre üzerinde ezici bir siyasi, askerî ve iktisadi tahakküme dayanmaktadır. İkinci iddia geçen asırdandır.[5] Birinci iddia ABD sermayesinin ve girişimcilerinin, bölgede Britanya'nın hâkim konumuna son vermesiyle gerçekleşti. O zamandan beri de perçinlenmektedir. ABD başka bölgelerde kendinden zayıf da olsa rakipleri olduğunu kabul etmektedir. Ama Latin Amerika'da rakip tanımamaktadır çünkü yoktur hatta görünmezdir.

---

3 *Yolunu Yitiren İttifak*. Burada ittifakla kastedilen Başkan Kennedy'nin 1961'de başlattığı, ABD ile Latin Amerika arasında "iktisadi işbirliği" geliştirmeyi amaçlayan, The Alliance for Progress (Terakki İttifakı) isimli plandır – ç.n.

4 Elihu Root (1845-1937): Amerikalı avukat ve siyasetçi. 1899-1904 yıllarında ABD savunma bakanlığı yaptı – ç.n.

5 20. yüzyılı kastetmektedir – ç.n.

ABD'nin hâkim ve Latin Amerikalıların madun olmasının etkileri bazı tarihî olaylarda kaydedilmiştir. Ama bu ilişkinin etkilerini Latin Amerikalılar gibi kavrayan muhtemelen yoktur. Başkan Johnson'un yönetiminde dışişleri bakanlığında Latin Amerika uzmanı olan Thomas Mann, "Onlar bizim gibi düşünmez. Düşünme yöntemleri bizimkinden farklıdır. Onlarla ilişkide kararlı[6] olmak gerekir," demiştir. Şüphesiz bu memur açısından söylediği aşikârdı. Kendisinin Latin Amerika'da ABD şirketlerinin menfaatlerini kollamasının Amerikalılar açısından olağan olması gibi. Ama Rio Grande'nin güneyinden bakınca manzara farklı görünmektedir.

ABD'nin her şeyi en iyi bildiğinde ısrarından ve Latin Amerika'nın çıkarlarını daima kendi çıkarlarına tabi kılmasından daha önemli ve onur kırıcı olan, Latin Amerika'yı uzun süre ihmal ettikten sonra arada sırada paniğe kapıldığı zamanlar haricinde, Latin Amerika'yı umursamamasıdır. Latin Amerikalıların gurunu asıl inciten, ABD'nin paniklerinin Latin Amerikalıların yaptıklarından ziyade, ABD'nin önemsediği başka devletlerin muhtemel tepkilerinden ve ABD'nin o kadar güçlü olmadığı başka bölgelerdeki konumuna etkisinden kaynaklandığını hissetmektir. Küba'nın, Fidel Castro'nun ve Che Guevara'nın itibarı kısmen onların, Büyük Birader'in önemsemeye mecbur kaldığı Latin Amerikalılar olmalarındandır.

ABD "yardımlarının" tarihçesi, arka bahçeyi kendi haline bırakma tutumunu örneklemektedir. ABD'nin son kırk yıl içinde yardım politikasını mükemmelen inceleyen iki kitap vardır. David Green, *The Containment of Latin America*'da (1971) Başkan Roosevelt'in "İyi Komşu" politikasının yükselişini ve çöküşünü incelemektedir. Öteki kitap yukarıda değindiğimiz Levinson ile de Onís'in Terakki İttifakı (*Alliance for Progress*) planı üzerine incelemesidir. Her iki kitap ABD'nin Latin Amerika ile ilişkilerini daima kendi daha büyük menfaatlerine tabi kılma

6 Mann'ın kullandığı ve "kararlı" diye çevirdiğimiz sıfat (*firm*), İngilizcede yetişkinlerin, şımarık talepkâr çocuklara karşı terbiyevi kararlı bir duruşu ifade etmekte kullandıkları bir kelimedir. Dolayısıyla olgun birinin, kemale ermemiş birinin isteklerine karşı tavrını tasvir eder – ç.n.

eğilimini kaydetmektedir. 1930'larda ve harp yıllarında ABD'yi inisiyatif almaya sevk eden, faşizmdi. ABD dışişleri bakanlığında siyasi danışman olan Laurence Duggan "Otuzlu yılların başında ABD devleti özel şirketlerden daha az faaldi; hatta hiçbir şey yapmıyordu. Otuzların sonunda ise Nazi korkusundan ABD devleti iyice şevklenmişti. Yeni politikasının zaafı da buydu" diye yazar. 1941'de Bolivya'da Almanlarla bağlantılı olduğu iddia edilen bir komplo ortaya çıkarıldı. Birkaç hafta içinde askerî bir heyet gönderilip 25 milyon dolarlık yardım programı açıklandı. Meksika ile arasında 1937'den beri sürüncemede kalan petrolü kamulaştırma ihtilafını da ABD, savaş yüzünden halletmeye razı oldu. Green'e göre savaşın çıkması Yeni Düzen (New Deal) reformcularına nefes aldırdı. Bu reformcular Nazilere karşı "batı yarıküre savunması" için Latin Amerika'da iktisadi kalkınmanın gerekli olduğunu öne sürdüler.

Öte yandan Latin Amerika'da kalkınma çabalarının ABD savaş ekonomisine yaramadığı, ABD'nin kıtada ihtiyaç duyduğu ham maddeleri sağlayamadığı durumda bu kalkınma feda edildi. ABD, savaşı Avrupalı şirketleri (özellikle İngiliz şirketlerini) dışlayarak kıtayı ABD piyasalarına bağımlı kılmak için fırsat bildi. O tarihlerde çoğumuz Roosevelt'in dış politikasındaki öncelik sıralamasını onaylardık, hatta bugün dahi onaylarız. Ama bu, Latin Amerikalıların, ABD'nin savaşta kıtaya yönelik politikalarına içerlemesini anlamamıza engel olmamalı. Latin Amerikalılar Almanya'dan ve Japonya'yı tehdit olarak algılamadılar ki bu zaten sorulmadı bile. Dış siyasette biraz manevra kabiliyetine sahip tek ülke olan Arjantin o tarihlerde iktisadi ve siyasi menfaatlerini farklı görüyordu.[7]

Alman tehlikesi uzun sürmedi. Henry Luce 1941'de ABD'nin dünya egemeni olacağını tahmin etmiş olsa da ABD henüz resmen bu iddiasını ortaya koymamıştı. Onun için "Terakki İttifakı" (Alliance for Progress) dönemi ABD'nin kıtayı kendi dünya politikasına tabi kıldığını daha açık göstermektedir. İttifak, Fi-

---

7 Arjantin İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar tarafsız kaldı. ABD, Arjantin'e müttefiklere katılması için baskı yaptı. Britanya, Arjantin'in tarafsızlık politikasını destekledi – ç.n.

del Castro'ya cevaben oluşturuldu. Castro, hafızalardaki Kübalı devlet adamları içinde kuzeyden gelen mutat iktisadi şantaja karşı duran ilk kişiydi. 1961'de Punta del Este konferansında[8] Guevara, ABD'yi yardımda somut meblağlar taahhüt etmeye mecbur etti. Brezilya'da, Kolombiya'da ve Orta Amerika'da bazı ülkelerde iktidarların kahve fiyatının azalması sebebiyle sıkıntıya düştüğü bir dönemde Fidel ABD'yi 1960 Uluslararası Kahve Antlaşması'nı[9] imzalamak zorunda bıraktı.

1962'deki füze krizi sırasında Sovyetler Birliği'nin geri adım atması üzerine toplumsal reforma, kararlı planlamaya ve özel şirket çıkarlarını ulusal çıkarlara tabi kılmaya ihtiyaç azaldı. Levinson ile Onís'in ifadesiyle "ABD, Latin Amerika'da felaketin eşiğinde durduğu duygusundan azat oldu." 1964'ten itibaren iş insanları tekrar ağırlığını koydu; 1965'ten itibaren Vietnam öncelik kazandı. Bütçe Dairesi'nden birisi AID'de[10] bir görevliye hangi kalemden harcama kesintisi yapılabileceğini sorduğunda "Terakki İttifakı'ndan kes," cevabını aldı. 1968'de bu zat Latin Amerika'ya kullanabileceğinden fazla fon verildiğine kaniydi. Terakki İttifakı'nın ilk yıllarında bir görevlinin nüktesi gerçeği ifade etmekteydi:

> Herkesin malumu olduğu üzere, Terakki İttifakı'nda üç çeşit kredi vardır: Çok öncelikli krediler, histerik krediler ve bu-krediyi-vermezsen-komünistler-ülkeyi-ele-geçirecek-kredileri.

Castro'nun yarattığı ilk şok atlatıldıktan sonra, komünistlerin başka bir ülkeyi ele geçirme ihtimali kalmamıştı.

ABD'nin Latin Amerika'ya yardımlarının para birimiyle görece vasat, reel olarak iyice az olmasının sebebi bu. 1967'de AID teşkilatının Programlama Planlama Daire Başkanı açıkla-

---

8 Amerika Devletleri Teşkilatı konferansı. Konferansta ABD heyeti, Terakki İttifakı projesini Latin Amerika devletlerinin onayına sunarak imzalattı. Konferansa katılan Che Guevara konuşmasında ABD'yi eleştirdi – ç.n.

9 Kahve ihraç eden ülkelere kotalar tahsis ederek uluslararası ticarette kahve fiyatını istikrara kavuşturmayı amaçlayan anlaşma – ç.n.

10 AID ile kastedilen United States Agency for International Development (USAID), ABD federal devletinin dış yardım örgütü. Başkan Kennedy tarafından 1961'de kuruldu – ç.n.

dı: 1960 yılından önce Latin Amerika'ya verilen net resmî yardımın kişi başına değeri, diğer bölgelere verilenin yarısından azdı. Terakki İttifakı çerçevesinde bu rakam diğer bölgelere verilen ortalamaya yaklaştı. Ama Levinson ile Onís'e göre "Latin Amerika'ya yardımların kalkınma harcamalarına oranı başka bölgelerdekinden çok daha azdı... Uzun vadeli kredilerin yarısından fazlası geçmiş borçları tasfiye etmekte kullanıldığından yabancı sermayenin Latin Amerika'ya net kaynak katkısı nispeten az oldu." Terakki İttifakı iktisadi kalkınmayı tetiklemekten çok, olsa olsa iktisadi felaketleri önlemeye yaramıştır.

ABD'nin Latin Amerika'ya tavrı, dünyada başka etkenler karışmazsa ABD'nin kudretinin mutlak olduğu ve Latin Amerika güçlerinin göz ardı edilecek kadar zayıf olduğu kanaatine dayanıyordu. Oysa batı yarıküresinde ilişkilerin dikkatli bir incelemesi ve zaman zaman yaşanan acı tecrübeler tersini gösterir. ABD'nin kudreti sınırlıdır ve bu sınırları her aşma girişimi, yenilgi veya akametle sonuçlanmaktadır. Daha doğrusu, ABD ekonomisinin gücü çok büyük ve belirleyici olmakla birlikte siyasi (ve askerî) gücü böyle değildir. Dahası ABD sermayesinin muazzam gücü bile bir ölçüde –Washington'un görmezden gelemeyeceği– siyasi güçlere tabidir.

Hem "İyi Komşu" politikasının, hem de Terakki İttifakı'nın tarihçesi bu sınırları örneklerle göstermektedir. Kennedy döneminde ABD'nin siyasi megalomanisi Roosevelt dönemindekine kıyasla daha fazla olduğundan, Terakki İttifakı'nın tarihçesi bu sınırları daha çarpıcı şekilde göstermektedir. Personelde ve ideolojide devamlılık olmakla birlikte David Green'in iddiasının aksine iki dönem arasında kesin bir *tavır* farkı vardır. Gerçi her iki dönemde ABD'nin kendi çıkarlarına öncelik verdiği, Latin Amerika'nın kalkınmasını kendi iktisadi ve siyasi menfaati açısından değerlendirdiği ve "militan devrimci iktisadi milliyetçiliğe" karşı durduğu doğrudur. Yine de 1960'larda Yeni Hudut (New Frontiersmen) siyasetçileri[11] ile 1930'lardaki Yeni Düzen (New Deal) reformcuları arasında önemli fark vardır.

11 Başkan Kennedy 1960'ta geniş kapsamlı yeni politikalarını "Yeni Hudutlar" (New Frontiersmen) diye isimlendirdi – ç.n.

Bu farkı en iyi Meksika'da görebiliriz. Bu ülkede Cardenas yönetimindeki devrimci anti-emperyalist dinamizmin şahlanışı Yeni Düzen uygulamasına rastgeldi; Meksika devleti petrol şirketlerini kamulaştırarak Amerikan sermayesiyle bodoslama çarpıştı. ABD, 1933'te Küba'ya yaptığı[12] gibi pekâlâ sopa kullanabilirdi. Daha sonra Nazi zaferi korkusuyla Arjantin'e karşı da aynı şeyi yaptı ve hayal kırıklığı yaratan sonuçlar aldı. (Green, anti-faşist gerekçelerin ciddi olmadığını söyler ama sunduğu tarihsel malumat aksini düşündürür.)

Aslında, Washington Meksika sorununu histeriye kapılmadan genel anlamda teenniyle idare etti. Olaylara bakarak denebilir ki, başta bizzat Başkan Roosevelt olmak üzere önde gelen Yeni Düzen reformcuları, ABD'nin konumunda neye mal olursa olsun, Yeni Düzen'in Kuzey Amerikalılar için talep ettiğini Latin Amerikalıların da talep etmeye hakkı olduğunu düşündü. Meksika'daki ABD elçisi, Roosevelt'e "bizde iktisadi kraliyetçiler ilerici mevzuata[13] ne kadar muhalif ise, petrol şirketleri de burada adil ücrete o denli karşı çıkmakta" diye bildirdi. Daha sonra Başkan Roosevelt, tepeden bakan bir üslupla da olsa samimi bir iyi niyetle "Onlara da pay verin. Kendilerini bizim kadar iyi sanıyorlar. Birçokları da öyle," dedi. Şüphesiz bu sözler Latin Amerikalıların kulaklarını tırmalamıştır.

Kennedy'ninki ise doğrudan bir tehdide karşı tepki, askerî müdahaleyi tamamlayıcı bir politikaydı. Oysa "İyi Komşu" politikası benzer bir siyasi tehditten çıkmamıştı. (Green bu politikanın nasıl başladığını bildirmemektedir.) Bu politikanın amacı ABD'nin askerî müdahalelerine son vermek ve bu müdahale-

---

12 Küba'da 1933'te işçi-köylü-aydın-asker-öğrenci ayaklanmasıyla kurulan Geçici Devrimci Hükümet ülkeyi 1933 Eylülü'nden 1934 Ocak ayına kadar yönetti. Kadınlara oy hakkı verdi, iş gününü sekiz saatle sınırladı, şeker kamışı kesen işçilere asgari ücret ihdas etti; Havana Üniversitesi'nin özerkliğini tanıdı, köylülere toprak reformu vaat etti. Geçici Devrimci Hükümet sağcı grupların ayaklanmasıyla devrildi. ABD sağcı grupları destekledi – ç.n.

13 İktisadi kraliyetçiler (*economic royalists*) Roosevelt'in bir nutkunda büyük sermaye ve servet sahiplerinin menfaatinin ulusal menfaat olduğunu öne sürenler için kullandığı bir tabirdir. İlerici mevzuatla kastedilen büyük sermayedarların faaliyetini denetim altına almaya ve sosyal adaleti artırmaya yönelik mevzuattır – ç.n.

leri ikame etmekti. Nitekim amacına da ulaştı. Bu sebeple Roosevelt'in politikası 1930'larda ortaya çıkan siyasi değişikliklerden etkilenmedi. Bahsettiğimiz istisnalar haricinde Roosevelt yönetimi kıtadaki siyasi değişikliklere karşı nispeten kayıtsızdı. (ABD hükümetini komünizm çok endişelendirmiyordu. Bunun nedeni kısmen, Meksika'da görevli başka bir ABD elçisi 1943'te ABD'nin "Rusya'ya kıyasla birçok yönden muazzam avantajları" olduğunu yazmasıydı. Başka bir muhtemel sebebi 1935'ten sonra yerel komünist partilerin Kuzey Amerika'ya açıkça düşmanlık göstermemesiydi.)

"İyi Komşu" siyaseti iktisadi sebeplerden dolayı başarısız oldu. Latin Amerika'daki kalkınmaya ABD'nin katkısı az oldu. Sadece savaş yıllarında Latin Amerika'da yurt içi piyasalarda oluşan mal kıtlığı, ithalatı ikame eden yerel sanayilerin gelişmesini teşvik etti. Latin Amerika ülkeleri savaş yıllarında dolar rezervi biriktirdi. Rezervler Latin Amerikalıların ABD'ye açtığı "üç milyar dolarlık faizsiz savaş kredisi" gibiydi; bu rezervler savaştan sonra Latin Amerika ülkelerine çok yaradı.[14] Latin Amerika'yı sanayileştirip gelirleri yükselterek bu ülkelerde piyasaların ABD mallarını soğurma kapasitesini artırmaya yönelik planlar pek yol alamadı. ABD açısından Roosevelt döneminin başlıca neticesi batı yarıküredeki diğer emperyalizmleri bertaraf etmek oldu.

Levinson ile Onís'in kitaplarında lafı gevelemeyip açık seçik anlattıklarına bakarak, Kennedy'nin 1961'de "azami gayret on yılı" diye ilan ettiği, Washington'un tarihinde tüm güçleriyle Latin Amerika ile ilişkilere en çok yüklendiği dönemin bilançosunu çıkarabiliriz. Bu dönemde ABD, Latin Amerika'nın iktisadi ve toplumsal sorunlarını çözmeye çalıştı ama başaramadı. Terakki İttifakı kimi alanda mütevazı ve kısmi başarılar sağladı, kimi alanda ise tam bir fiyaskoya uğradı. Örneğin İttifak dö-

---

14 Rezerv birikmesi, savaşta Latin Amerika ülkelerinin yaptığı ithalattan daha yüksek değerde ihracat yapmasındandır. Dolar karşılığında dış ticaret fazlası, Latin Amerikalıların aynî olarak diğer ülkelere verdiği borçtur. ABD'de tüketici fiyatları endeksi 1943'te 17.300'den 2015'te 237.017'ye yükseldiğine göre, Hobsbawm'ın bahsettiği üç milyar dolarlık rezervin 2015'te doların satın alma gücüyle değeri 40 milyar doları aşmaktadır – ç.n.

neminde "yeni istihdam artış oranı azaldı; 1950'lerde iş arayanların % 62,5'i iş bulurken 1960'larda % 60'ı iş buldu." Elle tutulur bir sanayileşme gerçekleşmesine rağmen kayda değer istihdam artışı sağlamadı. Az gelişmiş ülkelerde genel olarak eğitimli işsizleri sefaletten kurtarmakta kullanılan kamu istihdamına gelince, bürokraside istihdamın payı % 23,5'ten ancak % 24,8'e yükselebildi. "ABD şirketlerinde bir milyonu aşkın yerel çalışan ve çok sayıda taşeron tedarikçi, bayi ve hizmet elemanı olduğundan", yani Latin Amerika'da sanayi işçilerinin % 20'sine yakın bir kitleyi istihdam ettiğinden bu sorunun çözülememesinde Kuzey Amerikalıların sorumluluğu az değildir. Yatırımlardan sağladıkları yıllık gelir, yatırımların % 12'si ile 15'i arasında olup, Latin Amerikalıların tüm ihracat gelirlerinin % 12'sine denktir. Özetle, İttifak uygulamasından önceye kıyasla, Latin Amerika bugün yurttaşlarına ekmek kapısı sağlamakta daha da acizdir.

ABD, yarıkürede siyasi ve kurumsal istikrar ortamı sağlamaya da çalıştı. Demokratik Hareket İçin Amerikalılar[15] ve Yeni Hudut liberalleri –yani ABD emperyalizminin ideologları– eski tarih kitaplarına göre sürekli yükselen "orta sınıfları" ve siyasette sözümona "komünist olmayan demokratik solu" destekledi. Genel kanaat en sağlam yandaşlarının Venezuela'da Rómulo Betancourt, Peru'da APRA, küçük Kosta Rika'da José Figueres olduğuydu. 1964'ten itibaren bunlara Şili'de Frei'nin Hıristiyan Demokratları eklendi.

O kadar ideolojik olmayan emperyalistler ise, toplumsal reform konusunda tavrı ne olursa olsun iktisadi büyüme gerçekleştiren, ABD özel yatırımlarını koruyan ve komünizme karşı duran herkese razıydılar (bu başkan Johnson döneminde peyda olan "Mann doktrini" idi). Bu kişiler, tercihan deflasyonist politika[16] uygulayan ödün vermez teknokratları ve teknokratların

15 Americans for Democratic Action. 1947'de kurulan, büyük şirketlerin denetlenmesine ve sosyal adaletsizliğin azaltılmasına yönelik politikaları ve politikacıları destekleyen anti-komünist sivil toplum örgütü. Kısaltması ADA – ç.n.

16 Deflasyon bir ekonomide fiyatlar düzeyinde düşme olayıdır. Deflasyonist politikalar enflasyonu önleme gerekçesiyle tüketim ve yatırım harcamalarını kısan, dolayısıyla hasıla artışını ve istihdamı azaltan politikalardır – ç.n.

politikaları için istikrarlı siyasi ortam sağlayan ordunun oluşturduğu koalisyonları desteklediler. Onlar için model, Brezilya'da ve Arjantin'deki generallerin rejimiydi. Pragmatik bir yaklaşımla iktisadi istikrarın[17] ve büyümenin toplumsal sorunları kendiliğinden çözeceğine inanıyorlardı. ABD'nin finansman sağladığı, eğittiği ve ilham verdiği bir ordunun gerçekten demokratik olmasa da metafizik bir anlamda "anayasal"[18] olduğuna kaniydiler.

Her iki siyaset de akamete uğradı. Günümüzde etkili "demokratik solcu" siyasi güç, bir tek Venezuela'da kaldı. Bu ülkede yükselen liberal orta sınıfın bahsi pek duyulmuyor; ancak büyük petrol geliri sayesinde bazı reformlar yapılabilmektedir. Burada Venezuela'nın ne kadar demokratik ve solcu olduğunu irdelemeye gerek yok. "Demokratik ordu"ya gelince, Brezilya'da "anayasal" generallerin göstermelik dahi olsa bir toprak reformu yapmaması ve sistematik işkenceyi Nixon yönetiminin dahi görmezden gelemediği seviyeye çıkarması belki pragmatik emperyalistlerin itibarını fazla sarsmayabilirdi. Ama Peru tecrübesiyle, orduya bile siyasi olarak "güvenilemeyeceği" anlaşılınca pragmatik emperyalistlerin siyaseti çıkmaza girdi. Levinson ile Onís'in veciz ifadesiyle "1969 Ocak ayında göreve başlayan Nixon hükümeti, önünde Latin Amerika kalkınma sorunları için önerilmiş, hiçbirine güven kalmamış yaklaşımlar yığını buldu." Nixon yönetimi hâlâ bir siyaset aramakla meşgul.

Levinson ve Onís, sanki bu başarısızlıkların kaçınılmaz olmadığını söylemek ister gibidirler. Ama bu iddiayı üstlenmek istemezler. Başarısızlık, ne ölçüde yapılan hatalara, yanlış hesaplara, ABD'nin Latin Amerika sorunu üzerinde sebatla yoğunlaşma isteksizliğine, kısa vadeli menfaatler kapma hırsına, şirketlerin baskısına boyun eğmeye, orduların iktidar ihtirasına vs. bağlanabilir? Bu sebeplerden her birini kanıtlayan örnek gösterilebilir. Peru gibi bazı örneklerde hata çok aşikârdı. ABD, Peru'yu Fransız jet uçakları yerine Amerikan jet uçakları sa-

17 İktisadi istikrar ile kastedilen fiyat istikrarıdır. Latin Amerika ülkelerinin birçoğunda enflasyon problemi vardı – ç.n.

18 Hobsbawm, *constitutional* (anayasal) kelimesiyle muhtemelen meşru demek istemektedir. Yani askerî yönetimlerin meşru olduğuna kaniydiler – ç.n.

tın almaya ve La Brea-Pariñas petrol sahası ihtilafında Standard Oil şirketiyle uzlaşmaya zorlamak için yardımı 1962-1968'de hemen hemen kesmeseydi (Şili'ye 500 milyon dolar, Kolombiya'ya 450 milyon dolar verdiği yardıma karşılık Peru'ya yalnızca 74,5 milyon dolar tutarında yardımda bulunmuştu), acaba ne olurdu? ADA mafyası, Haya de la Torre'nin APRA'sını kayırmaya devam etmeyip Belaúnde'ye de destek verseydi? Levinson ve Onís bunun üzerinde durmuyor.

Levinson ile Onís ABD politikasının, generalleri halis bir ulusal-reformcu platformla iktidara getirmeye yardımcı olduğuna inanmaktadır. Belki öyledir. Yine de ABD'nin yanılgıdan ve yanlış hesaptan ileri geldiği iddia edilen politikalarının sistematik ve hep aynı yönde olduğu bir gerçek. Bunu bir yana koysak da, ABD'nin en iyi ihtimalle amaçlarına ulaşmaya muktedir olup olmadığı sorusu cevapsız kalmaktadır. Deneyim, muktedir olmadığını düşündürmektedir. Şili, kişi başına yardımda Peru'ya verilenin on katını aldı. Şili Frei'in başkanlık döneminde Washington'un azami iyi niyetinden yararlandı. Günümüzde Şili'yi Başkan Allende'nin Halk Cephesi yönetmektedir. İşin gerçeği –ki Levinson ile Onís de bunu ikrar ediyor– Latin Amerika'da gelişmeleri "ABD ucundan kıyısından etkileyebilse de yönetmekten veya yönlendirebilmekten çok uzaktır":

> Şüphesiz yeni duruma intibak süreci Latin Amerika'da ABD'nin hem siyasi ilişkilerini hem de maddi varlıklarını etkileyecek. Bu etkiler kaçınılmaz. Bunun bir sebebi ABD'nin derinden değişmekte olan bu bölgeyle bağlantıları olmasıdır. İkincisi, birçok yönden birbirinden çok farklı olan Latin Amerika toplumları zaman zaman (gerçek veya göstermelik) saldırgan bir ulusçu çizgide birleşmiş görünebiliyor. [...] Bu kritik bölgede Terakki İttifakı'ndan çıkan ders, ABD'nin değişime alışması ve değişimi beklemesi ve aşırı katı ve sert tepkilerden ziyade esnek ve ölçülü karşılık vermesi gerektiğidir.

Bu, başarısızlıktan ve yenilgiden çıkarılan bir derstir. Bunu yazanların ABD'nin öncelikli çıkarlarına açık bağlılığı, yaptıkları ikrarın önemini artırıyor.

Öte yandan ABD'nin Latin Amerika'da süren ve artan iktisadi nüfuzu ikrardaki acıyı hafifletmektedir. Zira ABD'nin *politikaları* gözle görülür şekilde amacına ulaşamadıysa da, ülkenin iktisadi hâkimiyeti güçlendi. 1960'larda Latin Amerika, "ABD'nin ihracat yaptığı piyasalar arasında Kanada'dan sonra ikinci geliyordu". Castro iktidara geldikten sonraki kısa panik geçince güneye doğru özel yatırım akımı devam edip artarak "yatırımlarda ağırlığın Kanada ve Avrupa'dan Latin Amerika'ya kaydığı" gözlenmektedir.

Amerikan şirketleri için emperyalizmin çekici olmadığını ya da önemsiz olduğunu sanmak hata olur. ABD yatırımları Latin Amerika'dan ziyade ABD'ye yaradı. 1961-1968'de orada 3,3 milyar dolar yatırım yapıldı (bölgede kazanılan kârlardan bölgeye yapılan yatırımlar dahil); buna karşılık kuzeye akan kârlar ve temettüler 7,1 milyar dolar tuttu. Aynı yıllarda Latin Amerika'dan yapılan ihracatın dünya ticaretindeki payı % 7,5'ten % 5,6'ya geriledi. Siyasi ilişkilerde gelişmeler ne olursa olsun, çoğu Latin Amerika ülkesinde ABD ile ilişkinin ekonomide belirleyici olmaya devam edeceği çok muhtemeldir. Bununla beraber ABD sermayesinin sıkı siyasi denetime ve kısıtlamalara tabi olacağı da anlaşılmaktadır. ABD sermayesi epey faaliyette bulunabilecek ama her istediğini yapamayacaktır.

ABD geleceğe yönelik niyetlerini nasıl gerçekleştireceğini bilse bile, niyetlerini bu kıtaya dayatamayacağı bellidir. Ancak kıtanın ne yönde geliştiği açık değildir. Radikal solcu yazarların Washington projelerinin tam zıddı azami projelerine kendilerini kaptırarak yazdıkları yazılar Latin Amerika'da gelişme eğilimlerini iyice anlaşılmaz hale getirmektedir. Yazdıklarının birçoğu bu nedenle (yersiz yere) ümitsizdir. İşin tuhafı ne solcular ne de sağcılar 1960'ları keyifle anmaktadır.

James Petras'ın *Politics and Social Structure in Latin America* (1970) başlığıyla yayımlanan inceleme derlemesi çok iyi bir kitap olmakla beraber yukarıdaki eleştiri bunun için de geçerlidir. Kitap sınıf ve siyaset, orta sınıf, gerilla hareketleri ve devrimci hareketler gibi birçok önemli konuda usturuplu, muhtasar, bilgi dolu incelemelerden oluşmaktadır. Bu incelemeler

bölge, özellikle de Şili üzerine geniş bilgiye, literatüre ve bizzat yapılmış araştırmalara dayanmaktadır (Şili yazarın *Politics and Social Forces in Latin American Development* (1969) başlıklı eserinde daha ayrıntılı işlenmiştir). Ne var ki kitaptaki üslup tamamen umutsuz olmamakla birlikte, gereksiz yere olumsuzdur. Kitabın verdiği intiba bölgede "yeni bir siyasi dengenin kurulduğudur." "Kırda kentte yeni bir isyan çıkma" ihtimali gerçekleşmezse "bazı büyük Latin Amerika ülkelerinde enikonu toplumsal ve siyasi değişimi engelleyen hassas uzlaşmaların" işlemeye devam edeceği izlenimini vermektedir.

Görünürde bu düş kırıklığı üslubunun iki sebebi var. Radikal solcular Küba tipinde devrim ihtimalini gözle görünür şekilde artırmayan her türlü değişimi küçümseme ve (hiç değilse Şili'de Allende'nin seçilmesinden önce) silahlı ayaklanmadan başka her türlü siyasi taktiği reddetme eğilimindeydiler. (Bu, Régis Debray'ınki gibi herhangi bir ayaklanma stratejisini benimsemek anlamına gelmiyor. Nitekim Petras, Debray'ın stratejisini yerle bir etmektedir.) Oysaki Küba Devrimi istisnaidir ve muhteşem ilerlemelere rağmen besbelli ülkede büyük sorunlarla boğuşmaktadır. Silahlı ayaklanma taktiği genelde sonuç vermedi.

Brezilya'da, Peru'da ve (Allende'den önce) Şili'de devrimci solu araştıran José Yglesias, *Down There* (1970) başlıklı eserinde cesaretini, azmini ve özverisini anlatırken aynı zamanda –istemeye istemeye– bu ülkeleri gezdiği dönemde devrimci solun tecrit edilmişliğini ve etkisizliğini de kaydeder. Söyleyebildiği en olumlu şey, sektelere rağmen devrimci faaliyetlerin ve devrimci duyguların diri olduğudur. Tespiti doğrudur. Yglesias kitabında "Yirmi beş yaştan genç Küba" başlıklı ilginç bölümde Küba'nın neden Latin Amerika'da sola ilham kaynağı olageldiğini anlatmaktadır. Solcular münhasıran azami bir programa bağlandıkları sürece, bu programın dışındaki bir sonucu başarısızlık olarak görmeleri kaçınılmazdır.

Solun hayal kırıklığı kısmen metodolojik bir hatadan da olabilir. Sol, devrimci olmayan bir düzenin özümseyemeyeceği, sindiremeyeceği, yolundan saptıramayacağı garantili bir dev-

rimci kuvvet aradı. Sol bu maksatla sınıf, toplumsal ve kurumsal grup dökümlerini gözden geçirip aradığı vasıfları taşımayanları elerken sonunda hepsi elendi. Petras böylece köylüleri, sanayi işçilerini, girişimci ve kamu görevlisi orta sınıfları eler. İşçiler solda rağbet gören bir küçük zümre olmakla beraber kolayca reformculuğa sapabilmektedirler. Başka yazarlar gibi Petras da orta sınıfların "ulusal bir burjuvazi" olmadıklarını belirtir. Bunlar toprak sahibi oligarşiye katılmaya teşne olup ona karşı durmazlar. Aynı zamanda ABD emperyalizmine de karşı çıkmazlar. Bilakis ABD şirketlerinin iştiraklerinde istihdam arar ve toplumsal devrime karşı emperyalizmden himaye umarlar. Orta sınıflar "modernleşme" ve iktisadi kalkınma konusunda kararlı değillerdir. Bu ayıklama sonucunda geriye elbette bazı hoşnutsuz gruplar kalır. Ama bu gruplardan hiçbiri tutarlı devrimci sayılamayacağından, bunların da ümitleri boşa çıkarmasından korkulur.

Siyasi hayatta hiçbir sınıf daima her hal ve şartta "devrimci" değildir. Bu açıdan gerçek siyasi hayat Marx'ınki gibi büyük genellemeli makro toplumsal değişim tahlillerinden farklıdır. Böyle bir devrimci sınıf arandığında, sonuç ister istemez kötümser olacaktır. Esas sorun toplumda şu veya bu grubun veya kurumun duruşu değil, tarihsel durumdur. Mevcut durum, örneğin 19. yüzyıl sonunda Doğu Avrupa'daki gibi devrim potansiyeli taşımakta mıdır? Yoksa mevcut durumda, o dönemde Batı Avrupa'da görüldüğü gibi, devrim potansiyeli yok mudur? Şayet durumda devrim potansiyeli yoksa devrimci güçler nice kudretli, bilinçli ve örgütlü olursa olsun, süregelen devrimci olmayan sisteme, kenarda bir grup olarak, hatta kurumlaşarak eklenecek ya da yolundan saparak sistemde eriyecektir (anlık fırsatları başarılı bir şekilde değerlendiremedikleri sürece). Devrim potansiyelinin bulunmadığı vaziyetlerde ayaklanmalar fiilen antropologların "isyan ritüeli" dediklerine benzeyebilir. Bu, istikrar durumunun daimi olduğu anlamına gelmez. Durum devrimci ise, bunların aksi olur.

1840'lardan bu yana Batı Avrupa'nın ekseriyetinde devrimci bir durum olmadı. Kapitalist büyüme mekanizması işleme-

ye devam etti. Gerçi zaman zaman bunu tadil etmek gerekti. Bu yüzden, yapısından kaynaklanan kısa dönem dalgalanmaların yanı sıra, büyük ayar değiştirme dönemlerinden de etkilendi. Bir ara (1929-1933) yıkılacak gibiydi. Ama toplumsal ve kurumsal temeli, zaman zaman maruz kaldığı dünya savaşları gibi muazzam şokları atlatacak kadar sağlam ve istikrarlıydı. Bu sebeple devrimci sol tarihi devamlı hüsranlar (Marx'ın ve akabinde Lenin'in kitle partilerinin pratikte reformcu veya çekimser siyasete dönmesi gibi), kendini kandırma, devrim potansiyeli olmayan durumlarda gerçekçi strateji arayışları ve devrimci potansiyeli koruma çabalarının tarihidir.

Ümit veren anlar olmadı değil. Ekim Devrimi'nde ve faşizme karşı silahlı direniş hareketlerinin doruğunda, Avrupa'da 1848'den beri görülen en devrimci durum oluştuğunda insanlar umutlandı. Nereye varacağı belli olmasa da kapitalizm yeni bir yapısal değişme aşamasına girerken yine ümitlenebiliriz. Ama 1971 yılında, örneğin İtalya'da gündemin başında komünizm olduğunu iddia etmek için saf olmak gerekir.

Öte yandan Latin Amerika gibi bölgelerdeki durum devrim potansiyeli taşımaktadır. Oldukça dinamik bir "az gelişme", kıtanın iktisadi ve toplumsal sorunlarını çözecek bir mekanizma üretemedi.[19] Sorunlar bilakis keskinleşmektedir. "Az gelişme"nin mahiyetini incelediğimizde keskinleşeceği zaten anlaşılır. Kıtada toplumsal yapılar gerilim içinde dönüşmektedir. Bu yapılar şimdiye kadar gelişmiş kapitalist ülkelerdekine benzer bir kalıba girmemiş, şekil almamıştır. Siyasi yapıları ve kurumları, iktisadi büyümenin birkaç yıl sürmesi veya işlenmemiş meta piyasalarında fiyatların azalması gibi hafif uyarıcılardan etkilenecek kadar kırılgandır.

Böyle bölgelerde zemin –depremdeki gibi– herhangi bir noktada göçebilir. "Devrim" yapacak veya "istikrar" sağlayacak emin kuvvetler aramak beyhudedir. Uygulanmakta olan çö-

19 Hobsbawm bu cümlede Andre Gunder Frank'in "az gelişmişliğin gelişmesi" ifadesine işaret ediyor olabilir. Frank 1966'da *Monthly Review* dergisinde "The Development of Underdevelopment" (az gelişmişliğin gelişmesi) başlıklı makalesinde çevre ülkelerinde gelişmenin (ya da kalkınmanın), az gelişmişliğin evriminden ibaret olduğunu öne sürmüştü – ç.n.

zümlerin geçici olduğunu herkes bilmektedir. Herkes köklü değişikliklerin kaçınılmaz olduğuna kanidir. Birçokları değişikliklerin gereğine inanır, ama herkes değişiklik istemez. Sorunların mümkün olan bütün çözümleri anti-emperyalizm gerektirir; çünkü az gelişmiş ülkelerin sorunları gelişmiş ülkelerle ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda, Latin Amerika'nın sorunları özellikle ABD ile münasebetlerinden doğar. Sorunlara bakınca, bunları çözmek için basit bir "modernleşme" programının, yani Batı'daki gelişmiş ekonomilerin yardımıyla onlara benzemeye gayret etmenin ne yeteceğine ne de yapılabilirliğine inanmak mümkündür.

Bu şartlarda, sönmekte olan geleneksel muhafazakâr güçler haricinde, devrimci dönüşümü en umulmadık zümreler başlatabilir. Peru ordusunu alalım. Ordunun beslendiği ideolojik malzeme, İkinci Vatikan Konsey öncesi Katolik inançlar ile Fransız askerlerinin Hindiçin ve Cezayir savaşlarında geliştirdiği kontrgerilla politikalarının bir karışımıdır. Buna rağmen Peru ordusu, Washington'dan ziyade Castro'nun ve Allende'nin kabul edeceği bir programla reformcu çıktı. 1930'larda Fransa'da önemli bir değişikliğe yol açmayan ve günümüzde Avrupalı solcu gençlerin doğrudan sistemle uzlaşma olarak görüp şiddetle reddettiği eski tarz halkçı bir seçim cephesi, Şili'de devrimci gelişmelere yol açmış görünmektedir. Vaktiyle devrimci potansiyel taşıyan İspanya'da da böyle olmuştur.[20] Öteden beri Ortaçağ tutuculuğuyla maruf Latin Kilisesi artık bizzat faal devrimciler yetiştirmekle kalmıyor; örgütünde ve hiyerarşisindeki bazı kısımlar birkaç ülkede köklü değişiklik gerçekleşmesi için siyasete aktif olarak müdahale de ediyor. Ona bakılırsa kimse 1958'de Fidel Castro'nun Marksist-Leninist olacağını tahmin edemezdi ki tahmin eden de olmadı.

Peru örneğindeki gibi reformcu hükümetler kitle hareketlerinden kuşkulanıyor ve –en azından yurtta– "komünizme"

---

20 Hobsbawm'ın kastettiği İspanya'da 16 Şubat 1936'da meclis seçimini kazanan Halk Cephesi'dir. Halk Cephesi İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (PSOE), Cumhuriyetçi Sol Partisi (İspanya) (IR), Katalonya Cumhuriyetçi Sol Parti (ERC), Cumhuriyetçi Birlik Partisi (UR), Komünist Parti (PCE), Katalan Eylem Hareketi (AC) ve başka partilerden oluşuyordu – ç.n.

güçlü bir şekilde karşı ise, bu tür dönüşümler devrimci Marksistleri tatmin etmeyebiliyor. Ancak başı çekenlerin taktikları rozetlere bakarak toplumsal ve siyasi değişimin niteliğine hükmedilemez (özellikle de Latin Amerika'da). Dahası, büyük dönüşümler beğendiğimiz hareketleri ve siyasi görüşleri derhal ortaya çıkarmadığı için önemsiz diyerek küçümsenemez. Aynı zamanda, sonunda hangi siyasi kuvvetin bundan istifade edeceği belli olmadığı gerekçesiyle de reddedilemez.

Bu belirsizlikler siyasetçinin mesleki riskidir. Ekim Devrimi olmasaydı bugün devrimciler, Bolşevikleri, 1917 Eylülü'nde General Kornilov'un isyanına karşı düşmanları Kerenski'yi destekledikleri için suçlayabilirdi.[21] Lenin Kerenski'yi desteklediğinde devrimin "mukadder" olmadığını pekâlâ biliyordu. Gerçi bu ittifakın zaten sallantıda olan Kerenski hükümetine yaraması ihtimali azdı; inisiyatifi ele geçirmiş olan Bolşevikleri güçlendirmesi ise çok muhtemeldi. Ancak Latin Amerika'da Marksist sol hiçbir zaman nispeten tercih ettiği bir siyasi gücü desteklemek durumuna gelemedi. Bir iki ülke dışında Marksist solun gücü ve gördüğü kitle desteği önemsiz kaldı. Genel olarak –hatta devrimci durumlarda bile– örgütlü hareket olarak hegemonya kurmak bir yana, inisiyatif alabildiği dahi nadirdir.

Bu sebeple Latin Amerika'da Marksist sol saflığını koruyup etkisiz kalma seçeneğiyle, başını çekmediği ve sadece kısmen biçimlendirebildiği büyük siyasi hareketlere katılma seçeneği arasında kaldı. Geçen elli yıl içinde Marksist solun fırsatları değerlendirip değerlendiremediği ilginç bir sorudur ama artık akademik bir meseledir. İpler nadiren Marksist solun eline geçmiştir ve geçmektedir.

Bu nedenlerle Latin Amerika'da Marksist sol olumsuz ve kestirilemez durumlarda elinden geleni yapmak zorundadır. Ama olumsuz fakat önemli bir tesellisi vardır. Latin Amerika 1848

21 Rusya'da 1917 Şubat ayında çar devrilip geçici bir hükümet kuruldu. Başkomutanlığa General Kornilov atandı. Şubat'tan sonra, orduda kurulan asker komitelerini lağvetmek ve cephede zaaf gösteren askerlere idam cezasını tekrar ihdas etmek isteyen subaylar, Kornilov önderliğinde geçici hükümete karşı darbe teşebbüsünde bulundu – ç.n.

sonrası Avrupa gibi değildir ve yakında olmayacaktır. Bir güzergâha girmiş değildir. Hâlâ devrimci bir kıtadır.

Latin Amerika'nın geleceğini güvenle öngörmek mümkün değildir. Latin Amerika'nın bir dizi istikrarlı Batı kapitalizm kopyalarına dönüşmesi ihtimali çok zayıftır. Kıtada Rus, Çin, Küba, Vietnam veya başka bir kalıptaki Marksist veya komünist rejimlerin çoğalması da muhtemel değildir. Bu zaten hiçbir zaman ciddi bir ihtimal olmadı. Kitlelerin hoşnutsuzluğu ve mücadeleciliği, anti-emperyalizm, reform ve kalkınmaya yönelik ulusçu hareketler ve Marksist entelijansiya bileşiminin bu iki zıt ihtimal arasında nereye varacağı bilinemez. Kıtanın radikal solun makbul bulacağı bir yere varamayacağını varsaymak şüphecilikte aşırıya gitmek olur. Ama kıtanın böyle bir duruma mutlaka evrileceğini veya evrilmesi gerektiğini farz etmenin de dayanağı yoktur.

Aslında ABD'nin 1960'lı yıllarda 1950'lerden daha çok hüsrana uğraması şüpheciliğe mahal vermemektedir. Elbette Latin Amerika'da gelişmeleri bu bölgede siyasetin iniş çıkışlarında bir anlık duruma bakarak değerlendirmek makul olmaz. [...] 1981'de dengelerin başka türlü olabileceğini kabul etsek de, 1971'de yarıkürenin radikalleştiği yadsınamaz. Devletlerin çoğunda, halkı temsil etmeyen sivillerin yerine halkı temsil etmeyen generallerin geçmesi veya tersi gibi önemsiz görev değişimleri haricinde siyasette pek değişiklik olmadı. Bir ülke (Brezilya) sağa kaydı. Birkaçının (Küba, Şili, Peru, Bolivya) yolu sola döndü; bunlardan bazısı tarihinde görülmedik ölçüde sola yöneldi. Washington'daki gözlemciler de bunun farkındalar. Solcuların ABD'deki yenilgi duygusunu daha çok fark etmesi iyi olur.

1960'lı yılların Latin Amerika'da ABD'ye verdiği ders (ki Vietnam'da aynı dersi daha da sert verdi) en büyük, en zengin, en çok megatonlu[22] emperyalistin bile kudretinin kesin sınırlarının olduğudur. Bu aşikâr olmalıydı ama dünya çapında güç sahibi olmakla başı dönünce, bir süre unutuldu. 1960'ların solculara verdiği ders daha da açık ve bu dersi almaya hiç gerek

22 Megaton nükleer silahlarda patlama güç birimidir – ç.n.

olmamalıydı. Bu ders, devrim potansiyeli içeren durumlarda ilerlenecek yolların birden çok olduğudur. İyi ki böyle, zira 1960'lar can isteyince devrim yapılamayacağını da gösterdi.

Ama bu derslerin maliyeti yüksek oldu. Kadınlı erkekli birçok yürekli insanın hayatına ve Batı yanküredeki birçok ülkede, örgütlü solcu güçlerin bölünmesine ve zayıflamasına mal oldu. Maalesef bu dersin bedeli tümüyle ödenmemiş de olabilir. 1970'lerde solun geleceği ümitli. On yıl öncesine kıyasla önüne çıkan fırsatları daha iyi değerlendirebilecek mi, kim bilir?

Mart 1971

V

PERU'DA DEVRİMCİ ASKERLER

24

Generallerin Devrimciliği

1965'te Peru ordusu, toprak reformu vaat eden gerillaları destekleyen çok sayıda köylüyü katletti ve köylerini yerle bir etti. Sayıları tam bilinmiyor. Peru'nun hinterlandında istatistikler (en hafif deyimle) yaklaşıktır. Zaten bu ülkede köylülerin canına pek değer verilmez. Yapılanlara kimse şaşırmamıştı. Derken 1968 sonunda idareyi devralan askerî hükümet bu yaz –24 Haziran'da [1969]– birdenbire Latin Amerika'da Fidel Castro'nunkinden sonraki en radikal toprak reformunu ilan etti.

Bu haber Latin Amerika ile ilgilenenlerin çoğunda şaşkınlık yarattı. Bunun nedeni toprak reform programlarının nadir olması değildi. Latin Amerika'da toprak reformu hedefine ilke olarak bağlılık beyanı etmemiş hükümet muhtemelen yoktur. Nasıl ki Avrupa'da 19. yüzyıl ortalarında toprak sahipleri dahil herkes serflik kalıntılarının tasfiye olmaya mahkûm olduğunu biliyorduysa, Amerika kıtasında da çoğu ülkede egemen olan kırsal oligarşileri ilkesel olarak savunan pek kimse çıkmaz. Oligarşiler, ellerindeki büyük siyasi gücün, akıbeti ancak geciktirdiğini bilirler.

Ancak *askerî* bir hükümetin sahte de olsa toprak reformu başlatması olağan dışıdır. Bir devrim çerçevesinde yapılan reformlar hariç, bir köylü ayaklanmasının veya solcu bir kitle hareketi-

nin doğrudan baskısı olmadıkça Latin Amerika'da bir hükümetin herhangi bir toprak dağıtımına girişmesi olağan dışıdır. Peru'da kitlesel köylü ayaklanması 1963'te doruğa ulaştıktan sonra yatıştığından ve üniversiteler dışında devrimci solun siyasi hayatta etkisi olmadığından, alttan gelen ciddi bir baskı yoktu.

Buna rağmen şimdiki reformda niyetin ciddi olduğu şüphesiz. Reform ülkenin kıyısındaki verimli vahalarda sekiz muazzam *hacienda*nın kamulaştırılmasıyla başladı. Peru'da şeker üretiminin çoğu buralarda yapılıyordu. Reform şu sıra Perulu köylülerin çoğunun yaşadığı dağlık bölgelere ulaşmak üzeredir. Gerekli haritalar bulunmadığı için veya küçük köylü işletmelerinin parçalanmışlığı sebebiyle reform bazı bölgelerde 1972'den veya 1973'ten önce başlayamayacak. Köylü işletmelerinin parçalanmışlığı tüm toprak reformlarındaki en belalı sorundur.

Bununla beraber reform, başlamasından itibaren beş yılda, yani 1976'da bütün ülkede tamamlanmış olacak. Toprak, küçük ve orta ölçekteki köylülerin, kooperatiflerin ve iki bini aşkın (çoğu yerlilerden oluşan) "topluluğun" ortaklaşa mülkleri olacak.

Reform geniş, kapsamlı ve ciddi, Fidel Castro'nun da bizzat takdirini kazandı. Ama böyle bir durumda neler olur? Reformu kim uygular? Nasıl uygulanır? Reformdan doğrudan etkilenenler bunu nasıl algılar, nasıl davranırlar? Birkaç hafta önce Peru'daydım. Soruların cevabını Lima'nın altı yüz kırk üç kilometre kuzeyindeki Chiclayo'da araştırmaya karar verdim.

Bu bölgede toprak reformu denildiğinde kastedilen Tumán, Pomalca, Pucalá ve Cayaltí isimli dört devasa şeker malikânesidir. Bunlardan en büyüğünün brüt yüzölçümü yaklaşık 647 kilometrekaredir. Malikleri yerli veya Perululaşmış ailelerdir. Bu malikânelerin köylü ziraatıyla hiçbir alakası yoktur. Bunlar makineleşmiş, etkin çalışan çok ileri tarımsal sanayi işletmelerdir. Her biri 2.100 ila 3.300 arasında ücretli daimi işçi istihdam etmektedir. İlaveten her biri taşeronlar vasıtasıyla bini bulan mevsimlik maraba çalıştırmaktadır. (Bunları kimse saymaz. Sayıları daima az gösterilir ve şimdiye kadar reformdan etkilen-

memişlerdir.) Bu malikâneler, eski zamanlarda ücra yerlerde bir maden işletirken kasabayı da bütünüyle yöneten şirketlere benzetilebilir. Ancak Peru'da malikâne sahiplerinin *hacienda*larına yaklaşımı, 19. yüzyılda sanayicilerin ve büyük feodal toprak ağalarınınmkinin bileşimidir.

Malikâneler arasında bir uçta, şartların en iyi olduğu, en etkin işletilip en yüksek gelir kazanan Tumán'daki müreffeh işletme vardı. Öteki uçta militan tropikal sefaletiyle Cayaltí vardı. Burada ahaliyi bir arada tutan, bütün malikâneye nüfuz etmiş olan, militan sendikanın, beceriksiz inatçı yönetime karşı husumetiydi. Cayaltí, kırsal sıcak bir Rhondda gibiydi.[1]

Malikâneler işçilere ödedikleri ücret dışında sübvansiyonlu konut ve gıda maddeleri, dükkânlar, çarşılar, sinemalar, okullar sağladığından, sakinlerin çoğunun dünyası malikâneden ibarettir.

O dünyada şimdiye kadar somut çok az değişim oldu. Tumán'da ücretler arttı. Cayaltí ahalisi, işletmenin kamulaştırılmasına kadarki kavgalı tarihçesine eklenen son grevle işten çıkarılan işçilerden bazısının işletmeye dönmesini sağladı. (Yöneticiler, üretimde sürekli makineleşmenin ve militan sendika direnişinin yol açtığı yaygın aşırı istihdama kafa yormamaktadır.)

Yeni "kayyımlar" geldi. Bunlar bir yandan eski feodal hiyerarşi görüntüsünü yok ederken öte yandan teknologları ve yöneticileri memnun etmeye gayret etmektedirler. Cayaltí ahalisi, bir kısım teknik elemanların mevcudiyeti "eski rejimi hatırlattığından" bunların işten uzaklaştırılmasını talep etti ve isteğini kabul ettirdi. Buna karşılık Pomalca'daki yönetim, burada geçmişte maliklerin kendi *hacienda*larını bizzat yönettiklerini ve böylece mühendisleri ahalinin öfkesinden koruduklarını söylemektedir.

Bazı demokratikleşme işaretleri görüldü: Şirketin sokakları ve evleri boyandı, sokaklar yeniden isimlendirildi. Malikânele-

1 Rhondda, Britanya'da Galler bölgesinde kömür madenleri bulunan bir mıntıkadır. 1840-1925'te sendika mücadeleleri ve sosyalist hareketlerle temayüz etti – ç.n.

ri kooperatife dönüştürerek örgütleyecek komiteler seçildi, tartışmalar oldu, nutuklar verildi. Reformun insani yanıyla uğraşan, tabana dayalı tek örgüt olan Kooperatif Geliştirme Dairesi kooperatiflerin örgütlenmesine yardımcı olmaktadır.

Esasında bu daire daha mütevazı işler için kuruldu. Kadrosu, fedakârca çalışan, işi başından aşkın, eğitimi yetersiz ve ellerinden gelenin en iyisini yapan kentli entelektüellerden oluşuyor. Yöneticiler sendikaların farkında; muhalif APRA partisinin sendikalarda kontrolü yitirdiğine (ihtiyatla) seviniyorlar. Ama kimse kurulacak kooperatiflerin nasıl olacağını ve bunları nasıl örgütlemek gerektiğini bilmiyor. Cayaltí'de müstakbel kooperatifçilerin bir toplantısına katıldım. Toplantı uzadı ve bir netice çıkmadı. Onlar ne yapacaklarını hiç bilmiyor. Henüz hazır değiller. Talambo köylüleri gibi: bu kıyı bölgesinde on yıl önce köylüler toprakları işgal etmişti. Reform ilan edilince bunlar bölgeyi tekrar işgal etti. *Hacienda*da bir 'özel komitede' köylü temsilcileri var. İdareciler bu köylülere çok ihtiyatla hatta çekinerek davranıyorlar. İşin aslı şu ki herkes işi doğaçlama yürütüyor. Muhtemelen her devrimin ilk aşamaları böyle olur.

Peki bu bir devrim mi? Ani olduğu, hemen hiç planlanmadığı ve köylü toplumunda büyük etkiler yaratma potansiyeli olduğu ölçüde devrimdir. Kontrolsüz kitle hareketleri (belki hiç kitle hareketi) istemeyen generallerin şimdiye kadar pasif kalmış bir topluma yukarıdan dayatmaları açısındansa devrim değildir. Hükümetin *hacienda* ahalisinde yarattığı kanaat, yakında "kooperatif geldiğinde" muazzam bir iyileşme olacağıdır.

Yakında büyük şeyler olacağına güveniyorlar. Hükümete büyük itimat var. İhtiyarların eski ağaların tarafında olduğu (hâlâ öyledirler) Tumán'da bile güveniyorlar. Beslenen ümitler ile gerçekte beklenebilecek arasında büyük uçurum var.

Halk talepler öne sürmeye hazır. Tumán'da ağalığın ortadan kalkmasıyla geriye kadınlı erkekli cahil bir yoksul kitlesi kaldığından, burada talepler ya müphem ya da ütopik. Sendikanın uzun zamandır halka isteklerini dile getirme imkânı verdiği, düşünme melekesini geliştirip topluluk bilinci sağladığı Cayaltí gibi yerlerde ise talepler somuttur. Buraya sosyologlar el-

lerinde anketleriyle gelip işçilere görüşlerini sorduğunda berikiler "sendikaya sorun," diyorlar; sosyologlar da dudak büküyor. Buna karşılık on dört yıl şeker ve çeltik *hacienda*larında işçi-patron ilişkileri üzerine çalışmış bilgili biri farklı düşünüyor: "Lima'da Tumán'ın örnek kooperatif olacağını sanıyorlar. Bence olmayacak. Öyle bir işletme halk katılmadan yürümez. Tumán'da halkın kendi başına iş yapma tecrübesi yok. Hep çocuk gibiydiler."

Kooperatif nerede en iyi işler? "Pomalca'da. Faal bir sendikaları var. Kafaları çalışıyor; kooperatif örgütleme komitesinde çoğunluğu işçilerden oluşturdular, biri de kadın. Diğer malikânelerdeki gibi sadece beyaz yakalılardan, idarecilerden ibaret değil. Bakın altı ay sonra göreceksiniz."

Dediğinde haklı mı bilemem. Haklı çıkıp çıkmayacağı Peru dışında kimseyi de pek ilgilendirmiyor. Ama ana fikri doğru ve her yerde geçerlidir. Büyük toplumsal dönüşümler sadece tepeden dayatma ile gerçekleşemez. Dönüşümlerden yararlanacağı umulan halkın bunu benimsemesi lazım.

Toprak reformunun veya başka bir reformun netice vermesi için bunun teknik ve idari bir niteliğinin yanı sıra siyasi bir eylem de olması gerekir. Peru hükümetindeki generaller dışında da bu temel gerçeği hâlâ öğrenmesi gerekenler var.

Kasım 1969

25

Peru'daki Gelişmeler

1960'larda Latin Amerika üzerine literatüre rağbet arttı. Bu rağbeti doğrudan uyaran Fidel Castro'ydu. Castro *gringo*ların geleneksel Latin Amerikalı devrim algısını ve aynı zamanda Avrupalılarda, Rio Grande'nin güneyinde olup bitenlerin dünya için siyaseten önemsiz olduğuna dair mutat görüşü de değiştirdi. Latin Amerika tarihin nesnesi olmaktan çıkıp tarihin öznesi haline geldi. Ancak kıtada genel bir toplumsal devrim patlak vermedi. Siyasi sömürgelikten kurtuluş sorunları da artık çıkmıyordu (kıtanın büyük kısmı iktisaden sömürge olmakla beraber çoktandır siyasi olarak bağımsızdır). Onun için son zamanlarda boşuna telaş edildiği kanısı yayıldı. John Mander kitabını *The Unrevolutionary Society: The power of Latin American conservatism in a changing world* (1969) [*Devrimci olmayan Toplum: Değişen bir dünyada Latin Amerika'da muhafazakârlığın gücü* – ç.n.] diye isimlendirdi. Carlos A. Astiz, *Pressure Groups and Power Elites in Peruvian Politics* (1969) [*Peru Siyasi Hayatında Baskı Grupları ve İktidarın Seçkinleri* – ç.n.] başlıklı çalışmasını şu sözlerle bitiriyor:

> ... Peru'da şu andaki siyasi güç dağılımı uzun süredir değişmiyor ve dikkate değer şekilde değişme eğilimi de gösterme-

mektedir. ... Ne alttan ne de üstten gelen eli kulağında bir devrim vardır.

Yazar mevcut askerî cuntanın darbesi üzerine kaleme aldığı sonsözde görüşünü değiştirmedi.

Gazetecilerin, diplomatların, ziyarete gelen uzmanların, istihbarat görevlilerinin, sosyal politika doktora öğrencilerinin zaman ölçeği ile tarihsel metin yazmanın işte böyle sakıncaları vardır. Bir kıtanın geleceğini belirleyen olaylar bizim yakın vadeli ümitlerimizle, korkularımızla ve siyasi değerlendirmelerimizle aynı frekansta değişmez. Latin Amerika'da ne olursa olsun, bazı gerçekler inkâr edilemez. Kıtanın büyük bir kısmı hızla değişmektedir. Nüfus artışı ve kentleşme oranı, dünyada tüm benzer bölgelerdekinden daha yüksektir. Beklenmedik bir şey olmadıkça, iktisadi büyüme oranı nüfus artış oranından azdır ya da nüfus artış oranını aşmamaktadır.[1] Latin Amerika gelişmiş ülkelere kıyasla Üçüncü Dünya'nın diğer bölgelerinden daha az geridir; ama gelişmiş ülkelere nispetle kıtanın çoğu yoksullaşmakta ve gerilemektedir. Nihayet, kıtada siyasi üstyapıların istikrarsızlığı herkesçe malûmdur. Bütün bunlar, değişmez bir muhafazakâr istikrara zemin olacak gibi değildir.

[...]

Ama "Latin Amerika" geneli üzerine tartışma yürütmek doğru mu? Kapsamlı genellemeler yapmanın malûm sınırları bir yana, "Avrupa"dan bahsetmeye kıyasla tarihsel olarak Latin Amerika'dan bahsetmek daha anlamlı. [...] Brezilya haricinde kıta üç yüz yıl tek bir devletin sömürgesi oldu ve bu, dilde, kültürde, dinde ve diğer kurumlarda kıtayı başka bir mıntıkada bu çapta görülmedik bir şekilde birleştirdi. Ondan sonra Latin Amerika (Brezilya dahil) bir asır başka bir büyük devletin (Britanya'nın) iktisadi sömürgesi oldu. Sonra da ABD ile benzer bir ilişkiye düştü. Tarih ve İspanyolca konuşan bölgede dil ortak-

1 İktisadi büyüme oranı millî gelir artış oranı anlamına geldiğinden, "iktisadi büyüme oranı nüfus artışı oranından azdır ya da nüfus artış oranını aşmamaktadır" demek, kişi başına millî gelirin azaldığı veya artmadığı anlamına gelir – ç.n.

lığı temelinde Latin Amerikacılık[2] ülküsü, bugüne kadar dünyada başka bölgelerdeki benzer duygulara kıyasla –"Arap" milliyetçiliği hariç– daha güçlü bir ideolojik kuvvet olageldi. [...]

Öte yandan –dünya çapında siyasi tahliller dışında– Latin Amerika'yı bütün olarak tartışmaya belki ara vermenin zamanıdır. Bağımsızlığa kavuştuktan sonra Latin Amerika hiçbir zaman tek devlet olmadı ve olacak gibi de görünmedi. Kıtanın genel "az gelişmişliği" bir yana –ki bunun da etkileri bölgeden bölgeye çok farklıdır– Latin Amerika'nın geçmişte ve günümüzdeki birliği dışarıdan dayatmadır. Halihazırda Latin Amerikalıları birleştiren, ABD'nin tahakkümünden duydukları korku ve ikrahtır. ABD ise bu devletleri topluca kendi hâkim olduğu arka bahçesi olarak görmeye alışmıştır. ABD açısından, Latin Amerika dışı dünyada bir büyük devlet müzakereye girebilir, kendi nüfuz alanını belirleyen sınırlar çizebilir, tavizler verebilir, hatta yerel savaşlarda savaşabilir; çünkü başkalarının menfaatleri de söz konusudur. Oysa Latin Amerika'da başka bir devletin siyasi veya askerî işi olamaz. ABD kıta dışındaki ülkeleri nükleer savaş tehdidiyle korkutmadan buraya sadece "müdahale eder". California ile Patagonya[3] arasındaki coğrafyada siyaset yapan herkesin malûmudur ki Tanrı, Rusya, Çin (ve Britanya, Fransa, Almanya ve Japonya) çok uzaklardadır. Bir tek ABD yakındadır.

[...]

Ne var ki, bir buçuk kıtanın[4] tek özelliği aynı devletin tahakkümünden mağdur olması değildir. Neyse ki çeşitli nedenlerle Latin Amerika üzerine yayımlanmış genel eserlere, tek tek Latin Amerika ülkeleri üzerine yayımlanan kitaplar eklenmekte-

---

2 Hobsbawm'ın kullandığı tabir "pan-Latin Americanism" – ç.n.

3 California ABD'nin güneybatısında bir eyalet olup Meksika ile hemhudut olduğundan, Hobsbawm bunu Latin Amerika'nın kuzey sınırı manasında kullanmaktadır. Patagonya ise kısmen Arjantin kısmen Şili topraklarına sahip olduğundan Latin Amerika'nın (dolayısıyla Güney Amerika'nın) en güney bölgesidir – ç.n.

4 Güney Amerika, Orta Amerika ve Kuzey Amerika'nın güneyini (Meksika'yı) kastetmektedir – ç.n.

dir. Burada incelenen kitaplardan birkaçı tesadüfen Peru üzerinedir. Bunlar Peru'yu beklenmedik şekilde siyasi ilginin odağı haline getiren 1968 darbesinden önce yazılmıştır.

Peru birçok bakımdan gayriresmî tahakküm sisteminin (daha modern tabirle yeni-sömürgeciliğin) klasik örneğidir; yani yerel sömürü ile yabancı sermayenin ortak yaşamına bir örnektir. 1920'lerden bu yana yerel sömürünün faili "oligarşi"dir. Oligarşi, kıyı bölgesinde malikâne işletmecileri, kompradorlar ve uluslararası ticaret yapan sair vurguncular ile hâlâ dağlık bölgelerde hükümran olup toprak ağası soyluların toplumsal ve siyasi statüsünü sürdüren eskiden kalma yarı-feodal arazi sahibi sınıfın bileşimidir. Yabancı sermayenin ise çoğu Kuzey Amerikalıdır. Ülke, siyasi ve iktisadi açıdan nispeten modernleşmiş bir kıyı bölgesinden ve *hacienda*larıyla, serfleriyle, *comunidade*leriyle, madenleriyle, fukaralığıyla, geriliğiyle, yerlilerle meskûn dağlık hinterlanddan oluşmaktadır.

Latin Amerika'da egemen seçkin zümreler arasında bir tek Perulu oligarşi, ticaret serbestisi ve devletin ekonomiye müdahale etmeme ilkelerine hırsla bağlı kalmıştır. Bu tutumu, hem vergi ödemeye isteksizliğinden, hem de yabancı sermayenin tahakkümünü Humboldt akıntısı[5] misali bir tabiat kanunu gibi gördüğündendir. (APRA Partisi bile erken devrimci döneminde köhne yarı-feodal yapı yerine modern bir devlet kapitalizmi inşa etmeyi tasarlarken Amerikan yatırımlarını *engel* olarak değil, *araç* olarak gördü.) Bu ülkede bir "ulusal burjuvazi" ya da kayda değer bir yerli imalat sektörü bile aramak boşuna. Peru'da üretilen ham maddeleri ve gıda maddelerini yabancılar satın alıp bunları işleyen tesisleri kurup işletmiştir. Yabancılar ülkede mamul mal piyasalarını artarak sömürdüler. Bunun karşılığında birkaç yüz Kreol aile büyük gelirler kazanıp –mutat olarak– Paris'te harcıyor ve yerli tebaayı keyiflerince eziyor ve kıyı bölgesinde ülkeyi istedikleri gibi yönetiyorlardı. Kıyı bölgesinde sayıca daha büyük olan orta sınıfa da pastadan küçük dilimler veriyorlardı.

---

5 Güney Amerika kıtasının batısında Büyük Okyanus'taki güneyden kuzeye akıntı – ç.n.

Bir asırdan fazla süren bu işbirliği dikkate değer bir sonuç vermedi. Lima şehir merkezi müstemleke devrinden kalma bir başkent olarak korundu, ta ki 1960'larda bir gayrimenkul yatırım furyası orayı sistematik şekilde tahrip edene kadar. Bu işbirliği, dağlarda birkaç görkemli demiryolu hattı (19. yüzyıl İngiliz mühendislik eserleri), kıyıda vahalarda randımanlı pamuk ve şeker işletmeleri, dünya ölçeğinde fazla yer tutmayan metal üretimi, epey miktarda balık unu üretimi ve nüfus ve yüzölçümüne göre Latin Amerika'da en geri ülkeyi doğurdu. Yabancılar birkaç maden dışında nüfusun üçte ikisinin yaşadığı yerlilerle meskûn dağlık bölgeye ciddi ilgi göstermediler. Kıyı bölgesindeki nüfusun hali de yabancı yatırımla kalkınmanın faydaları için iyi bir reklam değildi. Peru'da sosyal adaletsizliğin ve sefaletin boyutu insanı dehşete düşürür. Dünyada devrime ihtiyacı olan bir ülke varsa, bu Peru'ydu. Ama devrim olması muhtemel görünmüyordu.

Zeki bir Arjantinli olan Carlos Astiz'in kitabına renk veren, yazarın öfkesi, Peru egemen sınıfına duyduğu nefret ve kötümserliğidir. Diğer gözlemciler gibi, o da ülkenin engin potansiyeli, kazanımlarının azlığı, ABD'ye bağımlılığı ve bir siyasi değişim gerçekleştirmenin görünürde imkânsızlığı karşısında hayrete düşmüştür. Değişimi kim gerçekleştirecek? Cılız orta sınıf mı? Bunlar, şişirilmiş sivil ve askerî kadrolarda iş bulmak için ve birçok başka yönden yabancılara ve oligarklara bağımlı ve onları taklit etmekten hoşnutlar. (Diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Peru'da da bürokrasinin işlevi orta sınıfa istihdam sağlamaktır.) Sistemi örgütlü plantasyon ve sanayi işçileri mi değiştirecek? Bunlar kayırılan bir azınlık olup sistem içerisinde hakları için pazarlık edebilmektedir. Değişimi APRA yapabilir mi? APRA uzun süredir yoz siyasi sistemin bir öğesidir ve ABD'ye satılmıştır. Devrimi cılız, tecrit edilmiş ve sürekli bölünen devrimci sol mu yapacak?

Ancak Astiz kötümserliğinde besbelli hata ediyordu. 1968'den bu yana, kitabını okuyanların öngöremeyecekleri hatta beklemeyecekleri çarpıcı değişimler oldu. Hiç şüphesiz, deği-

şimler şimdiye kadar özde olmaktan ziyade, *biçimde*. Toprak reformunda niyetler bir yana eldeki kazanımları övmek henüz mümkün değil. Ama (şüphecileri uyarmak lazım) generallerin anti-emperyalist olmadığına hüküm vermek için de erken. Yine de, bazı şaşırtıcı değişimler oldu. Pazarlık etmek için dahi olsa, Peru'da herhangi bir hükümetin ABD ile kavga çıkaracağı kimin aklına gelirdi? (Nitekim Carlos Astiz, 20. yüzyılda Lima'nın Washington ile farklı görüşte olduğu tek bir dış politika konusu gösterememektedir.) Peru ordusunun büyük şeker malikânelerine el koyacağını ya da Grace'in[6] ve Gildemeister'ın[7] topraklarının yanı sıra büyük oligark ailelerinkilerini de istimlak edeceğini kim tahmin ederdi? ABD siyasi hayatında General Electric şirketinin Schenectady fabrikalarını kamulaştırmak ne kadar olağan dışı bir uygulama olarak görülürse, Peru siyasi hayatında Hacienda Túman'a el konması da o kadar olağan dışıydı. Peru'da bir hükümetin gazeteleri kooperatiflere teslim edeceği ve ciddi ciddi ümmi yurttaşlara oy hakkı vermeyi tartacağı kimin aklına gelirdi?

Peru siyasal hayatında yeni unsur ordu komutanlarının anti-emperyalist milliyetçiliği ve *desarrollismo*yu[8] benimsemeleri değildi. Günümüzde Latin Amerikalı subaylar eski aristokrat ya da muhteris kabadayı *caudillo* tipinden çok farklı bir orta sınıfa dönüştüğünden beri, anti-emperyalist milliyetçilik ve *desarrollismo* artık bunlar arasında görülmüyor değil. Peru siyasal hayatında yeni olan, Peru nüfusunun unutulmuş çoğun-

6 W.R. Grace and Company, Peru'da 1854'te kurulmuş bir şirkettir. Guano ticareti ile işe başlayıp gübre, makine ve kimya sanayiinde sivrildi. Halen faaldir – ç.n.

7 Werkzeugmaschinenfabrik Gildemeister & Comp. 1870'te Almanya'da kurulmuş bir şirkettir. Makine sanayiinde sivrildi. Halen DMG Mori Aktiengesellschaft adıyla faaldir – ç.n.

8 Desarrollismo (İspanyolca kalkınma anlamına gelen *desarrollo*dan türeme), 1950'li ve 1960'lı yıllarda revaçta olan kalkınma kuramı. Kuram az gelişmiş ülkelerde devletin kalkınma gerçekleştirerek meşruiyet kazanabileceğini ve kalkınmanın siyasetin ana ekseni olması gerektiğini, kalkınmada dış kaynaklardan yararlanmak, uluslararası iktisadi ilişkileri kalkınmakta olan ülkeler lehine değiştirmek gerektiğini, kalkınmada hedefin "modern" ülkelere benzemek olduğunu öne sürüyordu – ç.n.

luğunun –köyde ya da göç eden yerli köylülerin– siyasette boy göstermesidir. Ulusal siyasal hayatta bunların daima belirleyici bir rol oynama potansiyeli vardı ama pratikte genel olarak etkisizdi. Rejimin daimi zaafı somurtkan, kudretsiz, uzlaşmayan yerli kitleleri üzerinde tahakkümünün istikrarsızlığıydı. Bu kitlelerin sık sık çıkardığı isyanların hemen hiç kaydı yoktur. Çarlık Rusyası gibi, oligarşinin Perusu da yanardağ üzerinde yaşıyordu. Oligarşinin tek güvencesi, köylü isyanlarının yerel olması, kısa sürmesi, siyasi etkisizliği ve güçlü önderler çıkaramamasıydı.

Solcular, yerlilerin öneminin farkındalardı. Ama yerlileri etkili biçimde harekete geçirmeyi başaramadılar. Peru siyasal hayatında kitlelerin önemli bir etken olarak boy göstermesine, sömürge ekonomisindeki bir yapısal değişiklik yol açtı: Bu, Augusto B. Leguía'nın[9] başkanlığı döneminde (1919-1930) kıyı bölgesinde ABD'ye bağımlı sektörün dağlarda Britanya'ya bağımlı feodalvari sektörü alt etmesiydi. Bu değişiklik Latin Amerika için benzersiz iki siyasi gelişmeyi tahrik etti. Biri José Maria Mariategui'nin Marksizmiydi. Mariategui Latin Amerika'daki en özgün sosyalist düşünürdü; İtalya'dan etkilenmekle birlikte Marksizmi yerliydi. Diğer gelişme Haya de la Torre'nin ilk gerçek solcu kitle partisi APRA'yı kurması oldu. Ne var ki ne APRA ne de Mariategui'nin (APRA'dan daha küçük olan) Komünist Partisi dağlardaki yerli kitlelere nüfuz etmeyi başardı. Gerçi Komünist Parti güneyde, özellikle yerli geleneklerinin güçlü olduğu Cuzco'da birkaç kök salabildi ki bunlar sonra geniş bir köylü hareketinin üslerini teşkil etti. Ama yerliler, yurttaşlık bağlarının ve ulusun dışında kaldılar. Unutulmuş, siyasette hemen hiç görünmez bir halktı.

1950'li ve 1960'lı yıllarda toplumsal depremler yerlilerin siyasi hareketlenmesine daha sağlam bir zemin yarattı. Tarihte ilk defa dağlardaki toplum dağılmaya başladı. Yerliler kitleler halinde

9 Augusto Bernardino Leguía y Salcedo (1863-1932): Perulu iş adamı ve siyasetçi. Peru'da 1908-1912'de ve 1919-1930'da iki defa başkanlık yaptı. Birinci dönemde göreve seçimle, ikinci dönemde ise askerî darbeyle geldi. İkinci döneminde anayasayı değiştirdi ve ülkeyi otoriter yöntemlerle yönetti. APRA ve Peru Komünist Partisi bu dönemde gelişti – ç.n.

kıyı kentlerine göçtüler. Lima'da gecekondularda yaşayan nüfus 1956'da yaklaşık 120.000'den (% 10) 1961'de yaklaşık 400.000'e (% 26) yükseldi. Bu dönemde önemli olay, dağlardaki köylülerin toplu ayaklanması idi. Ayaklanma 1950'lerin sonunda başlayıp merkezi olmayan "eşgüdümsüz toprak işgalleri" ile 1963-1964'te zirveye ulaştı. İşgaller doruğa ulaştığında dağlık bölgede biri hariç tüm departmanlarda 300.000 kadar köylü bunlara karıştı.

Yerli köylülerin siyasi hareketlenmesi kadar göz almayan ama siyaseten aynı önemde bir gelişme de *cholo*ların ortaya çıkmasıydı. *Cholo*lar yerli bir küçük burjuva kitleydi. Az sayıda beyazdan ve çoğunlukla *mestizo*lardan oluşan geleneksel egemen sınıftan ayrıydılar. *Cholo*lardan ilk defa yerel köylülere siyasi önderler (veya siyasi ağalar) çıktı. Edward Dew'un *Politics in the Altiplano: The dynamics of change in rural Peru* (*Yüksek Yaylada Siyaset: Peru kırsalında değişim dinamiği* – ç.n.) başlıklı eseri, bu tabakanın, üzerine çok araştırılma yapılmış Puno departmanında ortaya çıkışı üzerine çok ilginç bir incelemedir. Dew kitabında özellikle Puno'da ilçelerin çoğunda belediye seçimlerini silip süpüren Frente Sindical Campensino'yu (Köylü Sendika Cephesi – ç.n.) örgütleyen Caceres kardeşlerin faaliyetlerini inceler. Dew'unki iddialı bir kitap değildir. Bununla birlikte yerli nüfusun yoğun olduğu önemli bir bölgede toplumsal uyanış esnasında tabandaki siyaseti gözleme fırsatını bulmuştur ve gözlemlerinden yararlanabiliriz.

1960'lı yıllarda yerlilerin siyaset sahnesinde boy göstermesiyle Peru'da siyasetin parametreleri değişti. Artık toplumsal yanardağın gümbürtüsünü ciddiye almak gerekiyordu; patlayabileceğini göstermişti. Aynı zamanda siyasi sistemi aşma, böylece Peru'yu geri ve bağımlı durumundan çıkarma imkânı belirdi. Oligarşi hariç herkes bu emele sıcak bakıyordu. Belaúnde rejimi (1962-1968) bunu yapamadı; unsuru olduğu sistemin elini kolunu bağlamasını önleyemedi.[10] Belaúnde rejimini

10 Fernando Belaúnde Terry (1912-2002): Peru'da 1963-1968 ve 1980-1985'te iki defa başkan oldu. 1962'de yapılan başkanlık seçiminin sonuçları üzerine çıkan siyasi buhranı askerî darbe çözdü ve cunta 1963'te seçim düzenledi. Bu se-

kuran ordu sonunda yönetime el koydu. İktidara gelecek başkası yoktu.

Brezilya'da 1964'te generallerin darbesinden farklı olarak Peru askerî darbesi –gerçek ya da hayalî– eli kulağında bir devrim tehlikesine karşı yapılmış değildir. Ordu herhalde kâğıttan kaplan APRA'dan korkacak değildi.[11] APRA kaç defa seçimleri kazanacak gibi olup ordunun vetosuna boyun eğmişti. Ordu solculardan da korkmuyordu. Solcuların üniversiteler dışında aczi kanıtlanmıştı. Sol 1958-1964'te köylü hareketlerini tetiklemiş ama bunları yönetecek gücü ortaya koyamamıştı. Sol 1965'te etkili bir kırsal gerilla hareketi başlatmaya girişti ama başaramadı. Héctor Béjar bunu *Peru 1965. Notes on a guerilla experience* (1970) [*Peru 1965, Gerilla deneyimi üzerine notlar* – ç.n.] kitabında trajik bir biçimde anlatır. Béjar 1965'te vuku bulan ayaklanmalara katılan küçük bir gerilla hareketinin önderiydi. Hapiste 1965 teşebbüsündeki yenilgiye kafa yormaya ve And Dağları'nın bir bölgesinde kendi grubunun başından geçen meşum olayları yazmaya vakit buldu (halen mahpustur). Kitabı 1960'lı yıllarda Latin Amerika'daki somut gerilla deneyimleri üzerine nadir eserlere kıymetli bir ilavedir. Ancak tüm gerilla hareketlerinin Peru'dakiler kadar amatörce ve başarısız olmadığını unutmamak lazım. (Bunu görmek için Jacobo Arenas'ın *Kolombiya Halk Gerillası* [Paris, 1969] kitabının İngilizce çevirisini yayımlamakta yarar var.)

Béjar'ın belirttiği gibi köylülerin isyan destekleme potansiyeli zayıf değildi. Bu sebeple Perulu generaller günün birinde solcuların başını çekeceği bir toplumsal devrim patlamasından endişeleniyorlardı ve halen de endişelenmektedirler. Generaller böyle bir devrimin zeminini yok edecek bir tarım reformu yapmaya fırsat buldular ve bu fırsatı hâlâ ellerinde tutuyorlar. Mariategui'den ve Haya de la Torre'den bu yana tüm Perulu en-

---

çimde Belaúnde kazandı. 1968'de askerî darbe ile devrildi. On bir yıl süren askerî rejimden sonra Belaúnde 1980'de tekrar başkan seçildi – ç.n.

11 "Kâğıttan kaplan" siyaset diline geçmiş Çince bir ifadedir. Güçlü görünüp aslında kof olan örgüt, devlet vs. manasına gelmektedir – ç.n.

telektüeller tarım reformunun, oligarşinin siyasi kudretini yok edeceğini biliyor.

Generaller iktidara sakin bir siyasi ortamda geldiler. Hâlâ bu sükûnetten istifade ediyorlar. Sükûnet generallerin arasındaki siyasi uyum için ne kadar iyiyse amaçlarının gerçekleşmesi için o kadar kötü olabilir. Gerçi ilerici generaller de sivillerin uslu durmasını tercih ederler. Lakin ilerici generalleri gerici generallerden gereğinde kurtaracak olan, sivil halkın onlardan yana sokağa dökülmeye istekli olmasıdır. Yakınlarda büyük ABD madencilik şirketi Cerro de Pasco'da çalışan işçiler kitle halinde hareketlendiler; nereye varacağını şimdiden kestirmek zor.

Generaller ne yapmak istiyor? Bunlardan biri emellerini *Le Monde*'a açıkladı (20 Şubat 1970):

> 1965 gerilla isyanının derin nedenlerini keşfettik: Yoksulluk, kitlelerin rezilce sömürülmesi, çağdışı yapıların sosyal adaletsizliği... Peru için komünizm çözüm değildir. Dolayısıyla amacımız belli: Az gelişmişliğin kaynağında yer alan dışa bağımlılığa karşı mücadele etmek zorundayız. Demektir ki Peru'nun menfaatlerini önemsemeyen yabancı menfaat gruplarına, özellikle Kuzey Amerikalılara karşı durmamız gerekir. Bu da demektir ki yabancılarla sıkı ilişki içinde olan yerel oligarşiye karşı mücadele etmemiz lazım.

Başka bir ifadeyle generallerin menfi hedefleri ilk elde eski hasım APRA'yı hemen dağıtmak; zamanında reform yaparak toplumsal patlamayı önlemektir. Müspet hedefleri ise ülkenin kaynaklarını planlı devlet kapitalizmiyle geliştirmek ve (geçmiştekine nispetle) Peru ekonomisine daha yararlı olacak daha iyi şartlarla dış yardım temin etmektir.

Bu hedeflere ulaşmakta tutulacak yolu generallerin veya başka herhangi bir kimsenin bilip bilmediği ayrı bir soru. Askerî hükümetin Peru içinde siyaseten eli güçlüydü ve bunu iyi kullandı; uluslararası ilişkilerde ise zayıf olduğundan adımlarını temkinle attı. Yurtta hükümete etkili bir muhalefet yok; si-

yasi alternatif de yok. Bu nedenle hükümetin esas sorunu, kitle destek potansiyelini harekete geçirmeden bu politikalarını hangi noktaya kadar uygulayabileceğidir. Şimdiye kadar kitle desteğini harekete geçirmek için ne karizmatik bir önder çıkardılar (bir önder çıksa silah arkadaşları arasında sorun çıkabilir) ne de bir kitle hareketi veya parti kurdular (taraftar örgütlemek hasım yaratabilir). Hükümet, haliyle ekonomide aksama istemediğinden dış ilişkilerde ABD'nin baskılarına karşı tamamen korunaksız. ABD örneğin şeker ithal kotasını kaldırabilir. Ama baskı çok artarsa sonunda bunu da göze alabilirler. Hükümetin diplomatik ilişkilerindeki başlıca silahı, süratle sola kayma tehdididir.

ABD düşük maliyetle hızlı askerî müdahale yapamayacağı bir ülke ile çatışmak istemiyor. Zira birçok Latin Amerikalı Peru'da hükümetin militan anti-emperyalizminin özendirici tesirini anlamak için gözlerini Lima'ya dikti. Aralarında, siyasi görüşleri Perulu subayların birkaç yıl önceki duruşundan daha radikal olmayan çeşitli ülkelerdeki nüfuzlu subaylar var. Ağır baskı görünce Castro'nun ve Nasır'ın neler yaptığını kim unutabilir? Bu sebeple Washington ve cunta birbirine karşı ihtiyatlı. İki taraf da zaman kazanmaya çalışıyor. İkisi de çatışmayı önleyecek bir çözüm bulmak istiyor.

Böyle bir çözüm mümkün mü? Kuramsal olarak evet. ABD oligarşiyi ve dağlık bölgede geri kalmış tarımsal düzeni gözden çıkarmaya razı. Perulu generaller de besbelli belli şartlarla Kuzey Amerikalıların yatırımını ve teknik yardımını istiyorlar. Cuajone bakır anlaşması Peruluların istediği şartları Amerikalı yatırımcıların kabul edebileceğini gösteriyor. Sırf Amerikalılara ait *herhangi* bir mülk kamulaştırıldığı için deniz piyadesi göndermek kimsenin aklından geçmez özellikle de ABD deniz piyadelerini göndermenin çok kolay olmadığı göz önüne alınırsa. Kennedy'nin (başarısız) politikası APRA tipi önderler ve Hıristiyan Demokratlar gibi antikomünist ve "ekonomide gerçekçi" demokrat ıslahatçıları desteklemek idiyse, Nixon niçin reform yapan askerî hükümetleri teşvik etmesin? Hiç değilse ABD'nin

imajı açısından Brezilya'daki işkencecilere arka çıkmaktan daha iyi bir reklam olabilir.

Bu yönde bir politikayı Washington benimseyebilir. Ancak bununla ilgili sıkıntı, Peru'da az gelişmişlikle bağlantılı ağır iktisadi, toplumsal ve siyasi problemlere süratli çözümler sunmamasıdır. Peru'da rejime zaman kazandırır ki kazanılan zaman ister istemez el yordamı ile hâlâ yönünü bulmaya çalışan rejim için kıymetlidir. Tarım reformu yapmaya, daha doğrusu dağlık bölgede büyük *hacienda*ların parçalanmasına ve kıyıda büyük tarımsal sanayi plantasyonlarının el değiştirmesine fırsat verir. Ne kadar makbul olsa da, bunlar kendi başına Peru'da yerlilerin sorunları için doyurucu çözümler değildir.

Tarım sorunu bu ülkede artık tek önemli sorun olmaktan çıktı; Peru'da toplumun diğer sorunları ile iç içe olup günümüzde onlardan soyutlamak mümkün değildir. Zikrettiğimiz çözüm, az gelişmiş bir ülkede ulusal kapitalizmin gelişmesine emperyalizmin bir şekilde ilk aşamada katkı yapabileceği yolundaki görüşün güncellenmiş hali olur. Peru tarihi bu kurama güven telkin etmemektedir. Tam tersine Peru tarihi, nispi az gelişmişliğin devamlı sürmemesi için iktisadi liberalizm ile dışa bağımlılıktan oluşan ikili yapının kırılması gerektiğini işaret etmektedir.

Peru'da asker ve sivil reformcular bunu gayet iyi bilirler. ABD'nin çıkarları ile Peru'nun çıkarları örtüşmez. İki taraf ilişkiyi nice nezaketle idare ederse etsin, çatışma olacaktır. Generaller programlarını uygularsa bunun yarattığı iç dinamik muhtemelen karşılıklı nezakete mahal bırakmayacaktır. Çatışma olmaz ise, Başkan Velasco ve meslektaşları niyetlerini gerçekleştiremezler. Bu takdirde Peru çok geciken –ya barışla ya da şiddetle gelecek– toplumsal devrim için kıvranmaya devam edecektir.

Mayıs 1970

26

Peru: Kendine Özgü "Devrim"

I

Şili'de Marksist hükümet emelini bilmekle beraber şimdiye kadarki başarısını değerlendirmekte ihtiyatlı; buna mukabil Peru'daki askerî hükümet yaptıklarından gayet emin: Peru Devrimi'ni gerçekleştiriyor. Peru hükümeti bundan taviz vermeye niyetli değil ve reformcu olduğu iddialarına da içerliyor. Yakınlarda yaptığım bir ziyarette hükümetin danışma kurulu COAP'tan (Comité de Asesores a la Presidencia-Cumhurbaşkanlık Danışmanlar Kurulu – ç.n.) bazı subaylara değişim sürecini nereye kadar götürmek istediklerini sorduğumda, millet her cepheden kökten değişinceye kadar diye cevap verdiler.

Devrim iktisadi, toplumsal ve kurumsal yapılarda dönüşüm olarak tanımlanırsa, dediklerini yapmakta oldukları söylenebilir. Generaller Peru'yu, Nazilerin Almanya'yı ve Perón'un Arjantin'i değiştirdiğinden daha çok değiştirdiler. (Bu karşılaştırma ile bu rejimlerin birbirine benzediği söylenmemektedir. Aksine kıyaslama Perulu generallerin –ne demekse– "faşizme yöneldiği" yolundaki kolaycı öngörünün doğruluğundan şüphe uyandırır.) Buna mukabil, devrimler kitle hareketi ise, Peru'daki süreç besbelli bunlardan biri değildir. Stalin'in tarımı kolek-

tifleştirmesi veya Mao'nun Kültür Devrimi gibi "tepeden" bir devrim de değildir. Peru'da hükümet halkın gücünü seferber etmiyor; kitlelerin direnmesine veya muhkem hasımlara karşı verdiği bir mücadele de yok. Kitleler gerçekleşen dönüşümün dışındalar.

Peru'da askerî rejim, üç yıllık iktidarında büyük ölçüde siyasi bir boşlukta hüküm sürdü. 1968 Ekim ayında ortalıkta rakip yoktu ve askerler ahaliyi tedirgin etmeden, bir direniş ya da kargaşa çıkmadan iktidara el koydu. Rejim, mahiyeti tam bilinmeyen ama besbelli silahlı kuvvetleri temsil eden bir subay heyeti adına yönetiyordu. Ordu daha evvel 1962-1963'te Fernando Belaúnde Terry'yi iktidara getirmiş ve her ne kadar reformcu yönetimi desteklemeyi tercih etse de bu hükümet etkisini yitirmiş, acze düşmüştü. O zamanlar en büyük siyasi parti olan, Haya de la Torre'nin APRA'sı da bir hükümet alternatifi değildi. APRA yıllardır ordu ile kavgalıydı, öyle olmasa dahi bir seçenek teşkil etmiyordu. APRA'nın yolsuz bir hareket olduğunu onu uzun süre destekleyen Kennedy-tipi ABD'li solcular bile artık ikrar ediyorlar.[1] Öte yandan 1965 gerilla ayaklanması Marksist ve Castrocu solun devrimci hareket olarak bir önemi olmadığını kanıtlamıştı. Bunların işçi sınıfını temsil eden bir azınlık baskı grubu olarak dahi ağırlığı yoktu.

Değişime ihtiyaç duyuluyordu. Bunu yapabilecek istekli başka bir güç olmayınca generaller iktidarı devraldılar. Meclisi feshettiler, seçimlere ve parti siyasetine dayanan üstyapıya son verdiler ama partileri yasaklamadılar. Eski rejim birçoklarının gözünde, askerî bir rejimden sadece daha yolsuz olmasıyla ayırt edilebiliyordu. Bu sistemin sona ermesine esef eden Peruluların sayısı çok değildi. Siyasi muhalefet söndü ve artık ciddiye alınacak bir etkisi kalmadı. APRA, alışıldık pozisyonuna çekilerek, yarı-örtülü *attentisme* (bekle-gör) politikasına döndü. Biraz andırdığı Alman Sosyal Demokrat Partisi misali, sadık ta-

1 Bkz. Grant Hilliker, *The Politics of Reform in Peru* (Baltimore, 1971). Yazar hem APRA'nın nüfuzunun sınırlarını hem de geçtiğimiz yıllardaki başarısızlığını gösterir.

raftarlarının azalmayacağından emindi fakat aynı zamanda hiçbir şey yapmıyordu, herhangi bir şey yapmaktan acizdi.

Sol uçtaki hiziplerin siyasi etkisi yoktur. Bunlar eskiye kıyasla birbirleriyle biraz daha az boğazlaşırlar. (Moskovacı) Komünist Parti varlığını hissettiren tek bağımsız siyasi örgüttür. Varlığı büyük ölçüde Peru Genel İşçi Konfederasyonu'ndaki (CGPT) nüfuzundan kaynaklanır. (Bu örgütü APRA'ya bağlı olan ve muhtemelen zayıflayan Peru İşçi Konfederasyonu [CTP] ile karıştırmamak gerekir.) Komünist Parti generalleri destekliyor ve her halükârda gerçekçi bir siyasi alternatif olamaz. Silahlı kuvvetlerin birliği bozulmadıkça askerî rejimin yerine başka bir hükümetin kurulma ihtimali ufukta görünmemektedir.

Bu durum askerî bir hükümetten beklenmeyecek şaşırtıcı bir özelliği anlaşılır kılıyor: İzin verdiği özgürlüklerin alışılmadık genişliği. Generaller samimiyetle özgürlükleri korumak ister görünmektedir. Liberal duruşlarıyla iftihar ediyorlar. Peru'daki sivil hükümetlere kıyasla şimdiye kadar çok daha az insan hapsedildiği ve öldürüldüğü gibi, ülkede şimdiki durum Latin Amerika'da diğer devletlerin çoğundan daha iyidir. Tertemiz kusursuz bir sicil istemek gerçekçi değildir. Az sayıda eskiden kalma ve yeni siyasi mahpus, sürülen birkaç kişi bulunuyor. Sansür ve hükümet baskısı yok. Özel basın organları, mesela Meksika'daki kadar tutuk olmamakla beraber ihtiyatı elden bırakmıyorlar. Bir tek *Carretas* isimli resimli dergi kadın ve moda haberlerini, epey serbestçe yazılmış siyasi yorumlarla bir arada yayımlıyor.[2]

1971 itibariyle Peru'nun baskıcı bir devlet olduğunu söyleyen, saçmalar. Elbette her an baskıcı hale gelebilir. Buna engel yok. Hatta şu an generalin biri, birkaç sendikacıyı veya sivri solcuyu bir süre hapiste tutmakla ülkenin serbestlik şöhretine halel gelmeyeceğini savunuyor olabilir. Ama şimdiye kadarki sicil çok temiz.

---

2 Lima'da 1950'den beri yayımlanan haftalık bir dergi. Adının doğrusu *Caretas*'tır ve maskeler anlamına gelir. İnternet adresi: www.caretas.pe -ç.n.

Öte yandan muhalefet yoksa, gerçek bir destekten de söz edilemez. Gerçi eski partilerden bazı yurttaşlar, Sosyal İlericiler[3] gibi bazı küçük gruplardan kadrolar, bir avuç solcu aydın (bu meyanda –kaçınılmaz– yeni bir teorik duruş geliştiren sabık Troçkistler) ve 1965 gerilla önderlerinden Héctor Béjar generalleri destekliyor. Komünist Parti hariç genel olarak Marksist sol, hükümete muhalif. Ama Komünist Parti'nin örgütsel bağımsızlığı ve desteklerken eleştirisini esirgememesi de hükümetin hoşuna gitmiyor. İki yıl önce tarım reform örgütlerine akın eden daha az sekter militan öğrenciler, hayal kırıklığına uğrayıp uzaklaşma eğilimindeler. Kentlerde ve köylerde bir siyasi partiye bağlı olmayan kitleler bu hükümeti öncekilerden evla sayarak bir süre başka bir hükümet olmayacağına inanmış olabilirler. Ama iki yıl önceki tarım reformunun ilk aylarına kıyasla umutlu beklentiler muhtemelen azaldı.

Büyük kentlerde, özellikle Peruluların % 20'sinin yaşadığı Lima'da, bu şaşırtıcı değildir. Askerî darbenin arifesinde Lima nüfusunun % 40 kadarı işsizdi veya eksik istihdam edilmekteydi; hasır korunak altında veya sundurma gibi yerlerde barınanların oranı da bir o kadardı.[4] O tarihten bu yana köylerden kitlesel göç devam ettiğinden işsizlik arttı. Reel ücretin artmadığı ise kesin gibi. Son zamanlarda dükkânlardaki gıda satışlarında birkaç defa görülen aksama hayatı zorlaştırdı. Konut durumu 1960'lı yıllarda kötüleşti ve halen berbat; kentlerdeki inşaatlarda toplu işgallerin devam etmesi tehlike işareti veriyor. 1971'de hükümetin karşılaştığı en ciddi siyasi sorun bir işgal olayından çıktı. Bu olayda zor kullanmaktan çekinmeyen içişleri bakanı, sosyal eylemci bir piskoposu kısa süre tutuklattı. Bakan görevden alındı. Hükümet olayın ardından derhal –büyük çapta duyurarak– arsalar dağıttı, yollar inşa etti, elektrik, gaz ve su şebekeleri kurdu ve başkan, yeni El Salvador yerleşimini ziyaret etti.

3 İlerici Sosyal Hareket (Movimiento Social Progresista): Peru'da 1956'da kurulmuş siyasi parti. 1962 seçimlerinden sonra dağıldı – ç.n.

4 Jaime Gianella, *Marginalidad en Lima Metropolitana (Una investigación exploratoria)* (Lima, 1970, teksir). Bu oldukça geniş numune araştırmasının verileri 1967'de toplanmıştır.

Köylüler pasif duruyorlar. İki yıl öncesine kıyasla beklentileri daha az; hisleri daha az olumlu (ne var ki Perulu yerlilerin hissiyatını okumak da zor). Köylülerin bu hali çok şaşırtıcı değildir. Gerçi tarım reformu sahici ve derine iniyor ve 1975'e kadar bütün büyük mülklere el koyma hedefine doğru ilerliyor. Reformun kapsamı Şili'deki[5] kadar olmasa da, toprak ağası oligarşiye sınıf olarak saldırısında Şili'dekinden daha az radikal, daha az şevkli değil. Oligarşi artık kırsalın büyük kısmında toplumsal ve siyasi bir güç olmaktan çıktı. Oligarşinin tasfiyesi ve dağlarda ve kıyıda *hacienda*ların yerine çeşitli kooperatiflerin kurulması ile köylülerin hayatında şüphesiz büyük değişiklik oldu.

Köylülerin şevk eksikliğine dair üç açıklama olabilir. Birincisi çoğunun eline henüz hiç toprak geçmedi. Gerçi 1969'dan bu yana tarım reformundan istifade eden aile sayısı (44.000), Şili'deki "Revolution in Liberty"[6] kapsamında altı yılda topraklandırılan 30.000'den çok daha fazladır. Lakin Peru'da toprağa kavuşanların sayısı, kâğıt üzerinde reformdan yararlanmaya hakkı olan 800.000 aile içinde çok az. İkincisi köylülerin tarım reformundan anladığı, arazileri parselleyip dağıtmaktır; devletin buna ilaveten kooperatifler kurma politikası memnuniyetten ziyade kuşku uyandırıyor. Köylülerin eğilimi mümkün mertebe devletten uzak durmak yönünde; kooperatifleri de devletle ilişkilendiriyorlar.

Nihayet, kamulaştırılan mülklerde çalışan insanlar açısından, devlete bağlı çalışan ya da kooperatif üyelerinin/hissedarlarının genel kurulunda görevlendirilen teknokratların emrine tabi olmak ile toprak ağasına bağlı çalışan teknokratın tahak-

---

5 Her iki reformun koşulları basit bir karşılaştırma için çok karışık olsa da, kamulaştırılan maliklerin ellerinde tuttukları azami tutar muhtemelen daha büyüktür. Detaylar için bkz. Luis Dongo Denegri, *Compendio Agrario: comentario, legislación, jurisprudencia*, 2 cilt (Lima, 1971). Bu kitap değişiklikleri Şubat 1971'in ortasına kadar kaydeder.

6 1964-1970'te Şili'de Hıristiyan Demokrat Başkan Eduardo Frei Montalva'nın başta eğitim, konut ve tarım reformu olmak üzere birçok alanda giriştiği islahat programlarına verilen ad – ç.n.

kümü arasında bir fark yok. Neticede, baştaki kişi yine Mühendis Bey'dir; bu daha önce *haciendayı* yöneten adamdır; o değilse, daha önce başka bir *haciendayı* yönetmiş bir adamdır. Büyük bir sığır çiftliğinde rastladığım bir *servidora* (hizmetçi, görevli) üyesi olduğu kooperatif hakkında bir soru sordum. "Ne kooperatifi?" dedi. Reformun en iyi örneği sayılan Sociedad Agricola de Interes Social'daki (SAIS)[7] eski rençperlerin tavrı "Artık bizim patron olduğumuz söyleniyor. Emir alan, emir vermeyen patron olduk" şeklindedir.

Daha beklenmedik olan, mevcut rejimden en çok menfaat sağlayan kentli modern yerli orta sınıf *cholo*ların pasifliğidir. Gerçi bunların durumu Belaúnde rejiminde de iyiydi. Öğrenci sayısı 1940'lardan bu yana 15 kat kadar artan büyük üniversitelerde sıraları yerli *kulak*ların ve köylü girişimcilerin çocukları doldurmaktadır. Öğrencilerin aşırı radikal ama kısa ömürlü Maoculuğu onların arasından çıkıyor, ama mezun olunca saygın birer vatandaş oluveriyorlar. Eski Kreol orta sınıfa ve yabancı iş adamlarına özgü golf kulüplerinin benzerleri Lima'nın dışında çoğalmıştır ve şimdi *cholo* aileleriyle doluyor. Küçük iş adamları, meslek erbabı, bilhassa bürokratlar, tıka basa doluştukları otomobillerle gelip avam bir tarzda Pazar günlerini geçiriyorlar (empresyonist ressamların tasvir ettiği Marne kenarındaki lokantaları andırır).

Eski *cholo* nesillerinden farklı olarak şimdikiler yerli kökenlerini hakir görüp bağlarını koparmaya çalışmazlar. Yetişkinlerin çoğu muhtemelen İspanyolcanın yanı sıra Quechua da konuşur. "Memleket" müziğini ve oyunlarını severler ki bunlar Peru'da popüler eğlence sektörünün temelidir. 1960'lı yıllarda François Bourricard'ın *cholo* kelimesinde sezdiği "aşağılama iması" kaybolmaktadır. Her ne kadar tarım reformunu yürü-

---

7 SAIS özellikli bir kooperatiftir ve eski mülklerin arazilerini parselleyip eski kiracı çiftçilere ve rençperlere dağıtmakla kalmamakta (büyük sığır çiftliklerinde rençper sayısı az olabiliyor) ilaveten çevredeki köylü topluluklarına da parsel dağıtmaktadır. Bu suretle SAIS "bir mıntıkadaki sosyal-ekonomik eşitsizlikleri giderir, kolektif girişimin ortak sahipleri olan köylülere kalkınma ihtiyaçları doğrultusunda girişimin kârlarını dağıtır."

ten üst kademelerde yalnızca bir yerli bulunmakla birlikte, askerî rejimin yerliler lehine politikası atılgandır. Meksika devleti Aztekleri idealleştirdiği gibi, Peru'daki askerî rejim de İnkaları idealleştirmektedir ki Peru'nun buna daha çok hakkı var. Askerler halk kahramanı büyük asi Tupac Amaru'nun anısını da değerlendirmektedir. Rejim, öğretimi iki dilli yapmayı bile tasarlamaktadır.

Cholo orta tabakası Peru Devrimi'ne şevk göstermemektedir. Çünkü *chol*oların "durumunu iyileştirme" imkânları zaten varken rejim (az sayıda teknik vasıflı gruplar haricinde) bu imkânları pek artırmadı. Onların çoğu, hiç değilse Lima'da, hayat pahalılığında düşük maaşlarla büyük aileler geçindirmeye çalışıyor, kötü hayat şartlarıyla boğuşuyor, evden işe işten eve uzak mesafeler kat ediyor ve zaman zaman ihtiyaç maddelerinde darlıkla baş ediyor. Peruluların çoğu gibi (üniversite öğrencileri hariç) *cholo*lar da hükümete karşı değiller ama hükümeti aktif olarak da desteklemiyorlar.

Generaller içinde bulundukları siyasi boşluktan giderek endişe ediyorlar. Tüm Peruluların hayatını daha insani hale getirmeye canla başla çalıştıkları ve hafızalarda ülkenin gördüğü en iyi yönetim olduğu için kadirşinaslık beklemeleri doğal, ama sorun bundan ibaret değil. Halkın kararlı desteği olmayınca iş yapmanın zorlaştığını biliyorlar. Bir devrim, "Peru Devrimi" bile olsa, devlet aygıtını alıp istenen yöne doğrultmakla yürütülebilir mi? Peru'da hukukçuların ve teknik adamların yardımıyla bürokratların düzenli barışçıl ilerici çalışmasının ortaya koyduğu zengin sistematik belge hazinesini tarihçiler şükranla takdir edeceklerdir. Ama araştırmacı, bir Tarım Reformu Bölge Dairesi'nde tıkış tıkış tertipli klasörleri incelerken, devrim böyle mi yapılır, diye sormaktan kendini alamaz.

Aslında askerî hükümet devrimlerin böyle yapılmadığını biliyor. Tabandan hiç dürtü gelmemesi, hiçbir belirgin toplumsal dayanak olmaması silahlı kuvvetleri sivillere yol göstermeye mecbur etmekle kalmadı, onları hem hükümet etmeye hem de idare oluşturmaya mecbur etti. Bakanların tümü yüksek rütbe-

li subaylar oldukları gibi idarenin düşük kademelerinde de kararları verenler, üniformalı albaylar, yüzbaşılar ve teğmenlerdir. Buna mecbur kalmışlardır zira mülki yönetim kadroları ne kadar sadık ve becerikli olsa, durumun gerektirdiği dinamizmle çalışacaklarına güvenilemez.

Peru'da çağdaş ordu zaten bürokratikleşiyordu, nihayet kaderine boyun eğip bir bürokrasiye dönüştü, denebilir. Ama istediği bu değildi. COAP üyesi subaylar, askerler idari görevlerini tamamlayıp yönetimi sivillere devrederek ordudaki görevlerine dönünceye kadar, subay seçme, terfi ve eğitme kıstaslarını idari görevler doğrultusunda değiştirmeyeceklerini vurguluyorlar. Bu isteklerinde samimiyetlerinden şüphem yok. Ama bu tutumu uzun süre sürdürebileceklerini sanmıyorum.

Her halükârda askerlerin halka ihtiyacı var. Aylar süren kapalı tartışmalardan sonra 1971 yaz aylarında –ayrıntıları sonra açıklanacak– bir "toplumsal seferberlik" planı ilan edildi. Seferberliğin başında bir general olacak, ama hükümetle kader birliği eden çeşitli solcu sivillere görev ve eylem imkânı verecek. Yakışıklı General Leonidas Rodríguez bu yeni görevi Zırhlı Tümen komutanlığı ile birlikte yürütecek; bu ismi herhalde çok işiteceğiz. Bu tümene karşı askerî bir darbe teşebbüsünün şansı yok. Ancak halkın nasıl seferber edileceğini tam olarak bilen yok. Seferberlik siyasi bir parti ya da bir "hareket" olmayacak.

Seferberliğin mevcut bir partiyle veya partilerle ya da bağımsız örgütlerle, işçi sendikalarıyla, köylü sendikalarıyla ve benzerleriyle yürütülmeyeceği kesin. Hükümetin kendi sivil örgütü ve kadroları bulunmadığından, kontrol etmediği güçlere "toplumsal seferberliği" teslim etmek istemiyor. Hele kendisine hasım duran APRA gibi bir kitle partisine ya da kendisi desteklemesine rağmen güvenmediği Komünist Parti'ye seferberliği emanet etmez. (Komünist Parti bir ara Devrimi Savunma Komiteleri kurulmasını teşvik ettiğinde hükümet bunlara mesafeli durdu; komiteler de ortadan kayboldu.)

Bu konuda resmî açıklamalar ve yorumlar şimdiye dek epey muğlak ("çok sayıda karmaşık sorunun ortaya çıkacağı uzun ve

zor bir süreç ..."; "özerk halk örgütlerinin ortaya çıkmasını uyaracak koşulların yaratılmasına katkı yapmak için" vs.). Anlaşılan "seferberlik" devletin kurduğu ya da teşvik ettiği kooperatifler veya "sanayi mahalleleri" ya da "genç kentler" denilen gecekondu semtlerinde mahalle örgütleri vs. eliyle yürütülecek. Aslında, kimse bilmiyor. Bir şekilde gelişeceği ümit ediliyor.

II

Ne tür bir gelişme olacağı veya olabileceği devletin niteliklerine ve "Peru Devrimi"nin doğasına bağlı. Fidel Castro ve eski çizgideki komünistler haricinde, generallere bakışı olumsuz olan solcular bu meseleyi çok tartışıyorlar. Solcular generallere burjuva reformcu gözüyle bakıyor. Generallerin solcu ilerici bir ulusçuluğa yönelmeyip küresel emperyalizmin yeni durumunda yeni bir bağımlı konum bulmaya çalıştığı ortaya çıktı, deniyor (bunun ne zaman ortaya çıktığı yorumcuya göre değişiyor). Peru'daki aşırı sol sempatizanları bu savları ya çok basit ifadelerle ya da daha bilgiç ama dolaylı muhakemelerle öne sürüyorlar.[8] Anibal Quijano da *Nationalism and Capitalism in Peru: a Study in Neo-Imperialism* (1972) başlıklı eserinde aynı görüşü çok berrak ve zeki bir şekilde ortaya koyuyor. Bu eser 1971 yazına kadar rejimin iktisat politikalarını tahlil eden muhalefetin savlarını en iyi şekilde toparlıyor.

Bütün bu iddialar, (a) Peru ordusunun sosyalizme yönelmediğine göre kapitalizme yöneldiğini, (b) ordunun Peru için arzuladığı uluslararası konumun olsa olsa "neo-emperyalizm" olduğunu, (c) (bağımlı) yerel burjuvaziye dayanan bir Peru ekonomisinin pekâlâ mümkün olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayımlar belirsizliklerle dolu karmaşık bir durumu çok basite indirgemektedir.

Durumun karmaşıklığını bizatihi solcuların savları ve kararsızlığı gösteriyor. Peru ordusunun sahiden reformcu olduğu

---

8 İlkinin bir örneği için, G. Lessink, *Le cas du Pérou, Politique Aujourd'hui* (Paris, 1971); ikincisi için, Ricardo Letts, *Peru: Revolución Socialista o caricatura de revolución?* (Meksika, 1971, teksir).

inkâr edilemez. Ama [aynı zamanda] programlarına inanmak hemen hemen imkânsızdır. Ne var ki programlarına *kendileri* inanıyorlar. Epey taktiksel bir esneklik göstererek programlarını takdire şayan bir sebatla yürüttüler. Askerlerin uygulamalarında kesin bir sağa dönüş (ya da bazen sola dönüş) teşhis edenler, taktiksel zikzakları yön değiştirme sanmaktadır. Oysaki güzergâh yeterince iyi işaretlendiğinden askerî rejimin nereye yöneldiği gayet açıktır.

Burada Başkan Juan Velasco Alvarado'nun görüşünü özetleyelim.[9] Peru 1968'e kadar kapitalist, bağımlı, az gelişmiş, fakir ve geri kalmıştı; çünkü kapitalizm bunlara sebebiyet verir. Bütün bu musibetlere yol açan sistemi idame ettirmenin, "modernleşmekle" yetinmenin anlamı yok. Onun için rejim kapitalizme karşı ve devrimcidir. Peru'nun önündeki engel, yerel oligarşi ile yabancı emperyalizmdi. ("Peru'nun öteden beri halkımızın sırtından palazlanan ve ulusal servetimizi yabancılara ipotek eden küçük bir Perulu zümre tarafından yönetildiği doğru değil mi?") Rejim oligarşiye, iktisadi açıdan etkin olmadığından değil, emperyalist sömürü zincirinde önemli bir halka teşkil ettiği için yürekten bir öfkeyle karşıdır.

Askerlerin tarım reformunun özgün yanı teknik değil siyasiydi. Belaúnde'nin reformu, uygulanmaması bir yana, kıyı bölgesindeki Perulu ve yabancı oligarkların modern etkin şeker malikânelerini reformdan muaf tutmuştu. En etkin ve tehlikeli oligarklar onlar *olduğundan* generaller reforma onların mülküne el koyarak başladılar. Öte yandan malum sebeplerle totaliter rejim istenmediğinden, yeni Peru'nun komünist olmayacağı bellidir. Zaten halihazırda her iki sistem de cazip değildir: "İkisinde de günümüzde kesin zayıflama ve buhran emareleri görülmektedir."

Askerlerin sistem sorusuna cevabını "ne kapitalizm ne de komünizm" şeklindeki anlamsız ifade dışında özetlemek zor.

9 Bu görüşler hemen her resmî söylevde küçük çeşitlemelerle tekrarlanmakla birlikte bu özette 1970'teki Bağımsızlık Bayramı'ndaki Başkanın Konuşması'nı ve 1971'deki Tarım Reformunun İkinci Yıldönümü konuşmasını esas aldım.

Söyledikleri, generallerin iki dünya savaşı arasında geçen gençlik dönemlerindeki sosyal Katoliklik[10] fikriyatını akla getiriyor. Bunda, sermaye ile emeği sosyal organizmanın işlevli, gerekli ve birbirine bağımlı iki öğesi olarak ahenge kavuşturma hülyası ile sınıf mücadelesi örgütlerine ve menfaat baskı gruplarına duyulan güvensizlik vardı. Bu fikriyatta özellikle büyük firmalarda işçilerle işverenler arasındaki kaba ilişkiyi tadil edebilecek veya tasfiye edebilecek iktisadi organizasyon arayışı vardır. "Kooperatif örgütleme" şevki bundan kaynaklanıyor. Kooperatiflerde örgütlenme slogan olarak bütün bunları akla getiriyor; ancak fiilî teknokrat yönetiminden kibbutza[11] kadar her türlü yönetimi kapsayacak kadar da muğlak ve belirsizdir.

Öte yandan geçmişte bu tür ideolojilerde görülen teknoloji karşıtı gelenekçilik bunda yoktur. "Peruluk" geçmişten gelen bir topluluğa ve bunun sürekliliğine atıf yapmamaktadır: Geçmişten rejime ilham veren, ezilen, sömürülen, mücadele veren (yerli) Peru halkından başka bir şey yoktur. Ama rejimin popülizmi köylü gelenekçiliğine kadar uzanmaz.

Bu pozitif program ya fazla muğlak ya da fazla ütopyacı. Soru, rejimin ne istediğinden ziyade, çabalarının ne netice vereceğidir ki olmasını umduklarından ister istemez farklı olacaktır. Kaldı ki emperyalizmden ve az gelişmişlikten kurtulmuş bir Peru hedefi ile ahenkli bir toplumsal organizma oluşturma gayesi otomatik olarak bağdaşmaz; bilakis muhtemelen çelişir. Rejimi soldan eleştirenler, (rejimin sosyalist olmadığı pek beyan edilmemesine rağmen) sosyalist ya da komünist olmadığına göre rejimin kalkınmayı ancak bir çeşit kapitalizmle yürüteceğini ve emperyalizme bağımlılığı mutlaka bir şekilde idame ettireceğini varsaymaktadırlar. Solun daha safdil temsilcileri

---

10 Sosyal Katoliklik, 1848'de Almanya'da Katolik papazların başlattığı, sosyalist ilkelerle Hıristiyanlık ilkelerini bağdaştırıp savunan harekettir – ç.n.

11 Kibbutz 20. yüzyılın başında Filistin'e göçüp yerleşen Yahudilerin Siyonist ve sosyalist ilkeler doğrultusunda kurduğu topluluklara verilen addır. İlk kibbutzlarda üye aileler ortak arazide birlikte tarım yapar, öğünleri yemekhanelerde birlikte yer, kibbutzu birlikte yönetirlerdi. Daha sonra kibbutzlar evrilerek ilk niteliklerinden bazılarını yitirdi – ç.n.

ise, aksine bütün kanıtları görmezden gelerek, hükümetin beyan ettiği hedefleri, kitlelere bağımlı kapitalizmin yeni çeşidini yutturmak için göz boyama olarak görmektedirler.

Rejimi destekleyen solcular biraz daha ihtiyatlılar. Onlar rejimin emperyalizme karşıtlığının sahici ve şimdiye kadar yapılan reformların da "ilerici" olduğu, en azından ilerici bir hükümetin yapacakları ile bağdaştığı; rejimin ilkelerindeki mantığın onu daha da sola sevk edebileceği görüşündeler. Elbette yol ayrımına gelince generaller yanlış yöne dönebilir ama henüz o noktaya varılmadı.

Bu tartışmalar bildik analitik tanımlara uymayan bir rejimi sınıflandırmaktaki zorluğu göstermektedir. Bunun nedeni belki de, gereken tanımların henüz yapılmamış olmasıdır. İşin gerçeği, rejim bir boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Rejim, Peru burjuva sınıfını temsilen onun adına yönetmeye niyetlense dahi bunu yapamazdı çünkü Peru'da bir ulusal burjuvazi olmadığından, rejim, olmayan bir burjuvazinin yerini tutmak zorunda kalırdı. Peru'da, devrim denilen toplumsal olayın tanıdık bir görüntüsünün olmaması bir yana, karşı devrim hiç yoktur. Hatta –bazı generallerin aklından geçen bu olsa da– isabetli bir reformla devrimin önünü kesme teşebbüsü de bulunmaz.

1960-1963'te devrim olmadı, ama yapılan bazı değişiklikler onaylanmadan ve sistemleştirilmeden kaldı. Gerçekleşemeyen devrimin kalan işini *onun yerine* rejim üstlendi. 1960'ların başındaki köylü ayaklanmaları siyasi açıdan yer yer biriken huzursuzluğun patlak vermesinden ibaretti. İsyanlar dağlık bölgede geleneksel latifundiyacılığı iktisadî ve sosyal düzlemde yok etti. Toprak sahipleri de bunu idrak ettiler. Ne var ki köylüler latifundiyaların kokuşan naaşını defnedemediler. Siyasi sistem çürümüştü: Yabancı şirketlerin ve yerel oligarşinin baskılarına itaat etmek dışında hiçbir şey yapmaya muktedir değildi. Ordu bu sistemin yerine geçmek zorunda kaldı. Hatta dediğimiz gibi, devlet aygıtını bile ikame etmeye mecbur kaldı. Subayların gerçekten "temsil ettiği" insanlar, olsa olsa kendilerine benzeyen,

kamu kesimindeki kasabalı, mütevazı orta sınıf kökenli meslek erbabıydı. Bu saptama bizi çok ileriye götürmüyor.

Ordunun ikame etmediği tek toplumsal güç işçi sınıfı ve işçi hareketidir çünkü bunlar toplumda halihazırda mevcuttur; aynı zamanda üniversite öğrencileri dışında yeni rejimde bağımsız kurumlarını koruyabilen tek toplumsal güçtür. Hükümetin APRA'dan, Komünist Parti'den ve özellikle işçi sendikalarından işkillenmesinin nedeni budur. 1960'larda ortaya çıkan örgütlü köylü hareketleri dağılmış olduğundan APRA'nın ve KP'nin tabanı esas itibarıyla işçilerden oluşuyor. Sayıca küçük Peru işçi sınıfı ciddi bir siyasi sorun teşkil etmiyor. Şili'deki işçi sınıfından farklı olarak, Peru'daki işçi sınıfı alternatif bir iktidara dayanak olamaz. En güçlü öğeleri, 50.000 yetişkin erkek maden işçisinden ve kıyı bölgesinde tarım-sanayi malikânelerindeki 30.000 yetişkin erkek işçiden oluşan işçi aristokrasisidir. Köylülerden farklı olarak işçiler bir doğa gücünden ibaret olmayıp sendikaları sayesinde örgütlü ve yapısal bir güçtür. En azından, sorumluluk taşıyan önderleri vardır.

Peru'yu yöneten askerlerin konuşmalarından sendikaları anlamadıkları ve onların olmamasını diledikleri açık seçik anlaşılmaktadır. Askerlerin sendikalarla ilişkileri Peru Devrimi'nin önemli bir zaafını göstermektedir; bazı solcuların askerî rejime husumetini haklı değilse de anlaşılır kılmaktadır. Hükümet şeker malikânelerindeki kooperatiflere doğrudan müdahale ettiğinde çalışanlara yönelik politikasında büyük hatalar işledi. Hükümet, sendikaların yönetiminden huylanıp onlarda da dizginleri ele alırsa sanayi işçilerine yönelik de benzer hatalar yapabilir.

Askerî hükümet ısrarla inanmayı reddetse de, sendika yöneticileri Peru Devrimi'ni çökertmeye veya komünistleştirmeye çalışmamaktadırlar. (Aşırı solcuların zaman zaman etkili olduğu tek tük yerel sendika örgütleri müstesnadır. Bir sendikacı bana "Bunu sürdüremezler, üniversitelerdeki eylem tarzı işçi sınıfının tarzı değil," dedi.) APRA'ya bağlı sendika federasyonu, APRA gibi siyasi olarak sessiz duruyor. Güçlenmekte olan

CGTP'nin,[12] henüz yapılandırılmakta olan çalışma bakanlığında değişiklik için örgütlü eylemler yapmakla beraber, rejime yönelik tutumu Komünist Parti ile aynıdır. Herhalde aktif şekilde desteklediği hükümeti müşkül duruma sokmak istemez.

Öte yandan CGTP rakiplerini gözeterek üyelerinin militanlığını hesaba katmak zorundadır. Reel ücretler azalmakta olduğundan kentlerde işçiler eylem yapmaktan yanalar. Maden işçilerine gelince hükümetin emperyalizme karşı söylemi onların yabancı patronlarına daimi husumetini teşvik etti; maden işçilerinin pazarlık gücü iyice arttı.[13] Gerçek sendika hareketlerinde önderler üyeleri zorlayamazlar; hele günümüzde önderler bir ölçüde tabanı izlemeye mecburdurlar. Sendika yöneticilerinin konumu subaylarınki gibi değildir, ne var ki bunu askerler kolay anlayamazlar.

Rejimin sendikaları anlayamaması şeker malikânelerinde kötü sonuçlara yol açtı. Bazıları ancak 1960'ların başlarında resmileşen buradaki sendikalar genç atılgan işçilerin kaleleriydi. Malikânelerdeki sendikalar aynı zamanda APRA'nın "sağlam Kuzey"deki kaleleriydi. Hükümet kooperatiflerin, sendikaların yerini alacağını ümit ediyordu. İşçiler firmanın sahibi olunca, sendikaya ne gerek vardı? Dahası da geldi. Zahir kooperatif yönetimlerini APRA taraftarlarının ele geçirmesini önlemek için seçim sistemi karmaşıklaştırılıp müdahale edilebilir hale getirildi. Mevcut ve geçmiş parti görevlilerinin ve sendikacıların kooperatif delegeleri olmaları ve kooperatifte görev yapmaları yasaklandı. Benzetme yapmak gerekirse, Chrysler fabrikası kolektifleştirilse Demokrat Parti üyelerinin ve Birleşik Otomobil İşçileri Sendikası görevlilerinin fabrika yönetimine katılmasını yasaklamaya

12 Confederación General de Trabajadores del Perú: 1929'da kurulan sendika konfederasyonudur – ç.n.

13 CGTP'nin dirayetli genel sekreteri Gustavo Espinosa'ya göre konfederasyon yönetimi, maden işçileri ve petrol işçileri gibi işçi aristokratlarının daha zayıf işçi çoğunluğundan daha büyük kazanımlar elde etmesinden endişe etmektedir. Öte yandan CGTP'nin gücü de bu işçi gruplarından kaynaklanmaktadır. Konfederasyon yönetimini meşgul eden diğer sorunlar örgütsel zaaflar ve üyelerinin ideolojik seviyesinin düşüklüğüdür (1971 Temmuz).

benzer. Sendika önderlerinin kooperatif üyeliğini engelleme teşebbüsleri bile oldu. Bu girişimlere karşı grevler yapıldı.

Siyasi çizgisi ne olursa olsun, güçlü ve resmen tanınan bir sendikanın, niteliği ne olursa olsun yönetimle müzakere etmek zorunluluğu yönetim için de güçlü bir sendika açısından geçerlidir. *Hacienda*ların sabık yöneticileri bunu anlamışlardı. Kendi hallerine bırakılsalardı, eski sendikalar yeni yönetimler ile de uzlaşırlardı. Kooperatif üyelerinin ortak olarak çıkarlarıyla, çalışan olarak çıkarlarını bağdaştırma sorunu da tecrübe ile çözülebilirdi. Kamulaştırmadan sonraki ilk aylarda yapılan da görünürde buydu. O esnada, en azından benim ziyaret ettiğim bölgede APRA'nın sendikalarda nüfuzu azalmaktaydı.

Hükümetin politikası, maksadının tam tersi sonuç verdi. Kooperatif yöneticileri yani teknisyenler ve beyaz yakalı çalışanlar eskiden olduğu gibi işçilerden kopuk. Sendikalar kenara itildiğinden marjinalleşip militanlaştı; APRA'nın nüfuzu tekrar arttı; çalışma ilişkilerinde çatışma ülkenin her yerinden aşırı solcu militanları cezbediyor. Geçen yıl grevler oldu; gösteriler taşkınlığa dönüştü; yöneticiler ve kurullar istifa ettiler; hatta grev önderleri "tarım reformunu sabote etmekten" hafif hapis cezalarına ve ağır para cezalarına çarptırıldılar. Bunlar Peru Devrimi'nin vitrini olması istenen alandaki sıkıntılı gelişmelerdir. Askerî görevliler ve polisler kooperatif yönetimlerine doğrudan müdahaleyi artırarak karşılık verdiler.

III

Öyleyse generaller ne yönde ilerliyorlar? Tahmin etmesi en kolay dış siyasetleridir. Niyet ile sonuç arasındaki çelişkinin en az olduğu durum budur. Rejim Peru'yu bağımsız kılmak istiyor. Ancak ülke fakir, zayıf, geri kalmış; rejim dış yardımsız idare edemeyeceğini görecek kadar gerçekçi. Daha açık olmak gerekirse rejim, ülkenin kendi yağıyla kavrulmasının yükünü omuzlayamayacağına kani ve bunda muhtemelen haklı. Esas mesele ABD'nin ülke üzerindeki nüfuz tekelini kırarken, başka bir devlete bağımlı hale gelmemek. Hükümetin işine en çok

gelen, dünyadaki büyük devletler –ABD, SSCB, belki Ortak Pazar ve Çin– arasındaki rekabet sayesinde küçük devletlerin bağımlılıklarını çeşitlendirmesi ve bu rekabetin kendilerine manevra sahası açmasıdır.

Peru, Üçüncü Dünya devletlerinin birlikte hareket etmesiyle zayıf devletlerden her birinin biraz daha güçlenmesini –muhtemel görmese de– ümit ediyor. Şu günlerde ABD iktisadi daralma ve siyasi gerileme halinde.[14] Manzara ümit veriyor ve Peru, ABD ve SSCB'nin yanı sıra Çin'den Japonya'ya ve Batı Almanya'ya kadar herkesle ticaret, teknik yardım ve yatırım için müzakere ediyor. ABD eski gücüne kavuşursa ne olacak? Genelde lafı dolandırmadan açık yürekle konuşan subaylar, bu soruya bir cevap veremiyorlar. Zayıf ve fakir bir ülke, dünyanın mevcut hali neyse, durumu idare etmek zorunda.

Bu tavrın zaafı, büyük risk almak istemediği bilinen zayıf bir ülkenin, potansiyel pazarlık gücünü kullanamamasıdır. Bazı kimseler Peru'nun yatırımcılara gereğinden fazla taviz verdiği kanaatindeler. Bu kanaatte olanlar arasında yabancı iş adamları bile var. Aslında, şimdiki uluslararası ölçülerle kıyaslanırsa petrol ve bakır anlaşmaları yabancı şirketlere karşı cömerttir.[15] 1971 tarihli Madencilik Yasası da şirketler için uygundur. Yine de kazançtan imtiyaz karşılığı devlete ödenecek yüzdeler ve ülkeden çıkarılabilir kâr payları meselelerini ilkelerle karıştırmamak lazım. Peru'nun politikasını Ricardo Letts'in dediği gibi "tereddütsüz ... emperyalizm yanlısı" diye vasıflandırmak zorlamadır. Madencilikte Peru bilerek kamulaştırma yoluna gitmedi (gerçi devletin madencilik şirketi çok büyük olacak) ama makul bir politika olarak maden pazarlamayı ve arıtma işlerinin çoğunu devlet tekeline aldı. Petrolde imtiyaz vermek yerine bir hizmet sözleşmesi yaptı. Generallerin politikaları hiçbir

14 1971'de ABD'de dış ticaret açığı, kamu sektörü gelir-gider açığı ve kamu borçlanması, enflasyon ve işsizlik sıkıntıları nedeniyle Başkan Nixon yönetimi, doların 1944'te saptanan oranda altın ile karşılanmasına son verdi – ç.n.

15 1971, OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı) üyesi devletlerin topluca büyük petrol şirketleri ve bunların arkasındaki devletler ile müzakereler yaparak petrol rantından aldıkları payı artırdıkları bir dönemdir – ç.n.

açıdan sosyalist değil. Ama kendileri sosyalistlik iddia etmediklerinden bu tespit eleştiri değil, totolojidir. Öte yandan niyetleri besbelli anti-emperyalisttir.

Politikalarının etkisi de şüphesiz öyledir. ABD şirketleri kuşkusuz başka ülkelerde olduğu gibi burada da geçmişe nazaran çok daha az elverişli şartlarda çalışmaya rıza gösterecek. Yeni yollarla hâlâ para kazanabileceklerini ve ABD ekonomisinin mevcut durumunda buna mecbur olduklarını anlayacaklar. SSCB bile Batılı şirketlere fabrika inşa ettiriyorsa Peru'nun da onlarla iş yapmakta yarar göreceğini düşünüp teselli bulabilirler. Kapitalist sanayileşmiş ülkeler sosyalist ülkelerden ve Üçüncü Dünya ülkelerinden daha zengin ve teknolojide daha ileri oldukları sürece bu durum devam eder. Meğerki sosyalist rejimler daha zengin ülkelerdeki teknolojinin ürünlerini kullanmaya sırt çevirip adalet içinde sade bir hayat ülküsüne dönmeye karar versinler. Bunu ancak sıkı bir tecride razı olarak yapabilirler; aralarında böyle bir eğilim gösteren de pek yoktur. Ama ABD şirketlerinin Peru'da çalışmaya devam etmesi, hiçbir şeyin değişmediği anlamına gelmiyor. Peru'nun kuzey komşusu, en büyük muz cumhuriyeti Ekvador'a bakıp kıyaslayınca fark bariz oluyor.

Tüm temel sanayi iş kollarını kamu sektöründe toplamalarına rağmen generallerin politikası özel sektör aleyhtarı değildir. Yerel kapitalizmin gelişmesini istedikleri muhakkak. Özel sektör, hâkim bir devlet sektörünün kontrolü altında olacak, ama devlet özel sektörün faaliyetlerinden de yararlanacaktır. Sektörler arasında böyle bir sembiyoz günümüzde normaldir. Brezilya'daki ve Meksika'daki dinamik yerel kapitalizmler bile böyle bir sembiyoz üzerine kuruludur. Ama Peru Brezilya ya da Meksika değildir. Bahse değer bir ulusal burjuvazi yoktur ve bir ülkede birkaç yüzyılda oluşmayan bir şeyin askerlerin kararlarıyla oluşması beklenemez.

Yerel özel sektörün aşırı cılızlığı ve yabancı sermayenin yerel özel sektöre iştirak etmesine konulan kısıtlamalar sonucunda kamu sektörü muhtemelen hükümetin tasarladığından çok daha fazla büyüyecektir. Peru eski bağımlı haline dönmeyecek-

se, kamu sektörünün büyümesi gereklidir. Bu da, Doğu Avrupa'daki gibi, geri kalmış ülkelerdeki muazzam bir devlet bürokrasisinin iktisadi girişimcilik ile teşvik edicilerin ve teknokratların işlevi konusunda sıkıntılı sorular uyaracaktır. Bulgaristan'ı ya da Romanya'yı kapitalist addetmiyorsak, bu sorunların ortaya çıkması bir devleti "burjuva reformcu" diye vasıflandırmaya gerekçe olamaz. Elbette sosyalist diye vasıflandırmaya da dayanak olamaz.

O halde Peru'nun kalkınma stratejisi tartışılabilir, ama halihazırda "emperyalizm yanlısı" veya "kapitalizm yanlısı" olarak görülemez. Peru'nun günün birinde eskiye dönme tehlikesi, rejimin çalkantıdan ve kargaşadan çok korkmasıyla, dönüşümü aşırı kontrollü ve tertipli yürütmesiyle ve nihayet ABD ile ciddi çatışmaya girmeden durumu idare etmek ümidiyle tavizler vermesiyle gerçekleşebilir. Alternatifi, devrimlerin tarihinde normal akıbet olan demir çağına batma tehlikesidir. Generallerin gerçek zaafı, devrimci dönüşümü sükûnet ve huzur içinde yapmak istemeleridir ki bu da onları dışarıdan şantaja karşı korunaksız duruma düşürür. Buna mukabil generallerin dediklerinde samimi olduklarını, ülkelerinin bağımsızlığını sağlamaya hararetle azmettiklerini inkâr etmek saçma olur.

Rejimin iktisadi yönünden ziyade sosyal yönü kuşku uyandırıyor. Burada iki zayıflık vardır. Birincisi, planlamacılar ve idareciler ölçülebilir sonuçlar veren somut iktisadi konular üzerine daha çok eğilip hükümetin toplumsal hedeflerini destekleme görüntüsü vermekle yetiniyorlar. Hükümetin "tarım sektörü" konusundaki belgelerine bakarak, ülkede iktisatla ilgisiz, somut amaçları olan ve sorunları bulunan bir tarım reformu yürütülmekte olduğu anlaşılmaz. Üretimi artırma ya da üretimdeki aksamayı önleme yolundaki anlaşılabilir arzu, buna kesin öncelik vererek yönetim yapısını muhafaza etme eğilimi yaratıyor.

Kırsal kesimde toplumsal açıdan en büyük sorun reformda çok sayıda insanın –bir tahmine göre % 80 kadarının–[16] top-

16 *Aspectos Sociales y Financieros de un Programa de Reforma Agraria 1968-1975* (Lima, 1970, teksir).

raksız kalacağıdır. Reform, geçinebilir tarımsal aile işletmeleri oluşturacaksa bu sonuç önlenemez. Ne var ki çiftlik yöneticilerinin kafa yordukları, çalışan sayısı fazla olan birimlerdeki verimsizlik ve yüksek işgücü maliyetidir ve topraksızların göçüp gideceğini ümit ederler. Teknik açıdan kıyı bölgesindeki reformdan süratle iyi sonuç almak daha kolaydır. Sierra'da etkin köylü tarımına zemin hazırlamak önemlidir, ama daha zor ve masraflı olduğundan erteleniyor.

İkincisi, devletin kendi toplumsal planlarının, örneğin imalatta, madencilikte, balıkçılıkta vs. "topluluklar" kurma planlarının yetersiz olmasıdır. Bunda maksat her işletmede işçilerin mülkiyette ve kârda hissedar olmalarıdır; aynı zamanda (Madencilik Yasası'nda gelir telafi mekanizması aracıyla) kârlılığı farklı olan işletmelerde hisseleri eşitlemektir. Bunun finansal ayrıntıları üzerinde durmaya gerek yoktur. İşletmelerde yönetime katılma da öngörülüyor; ancak sendika önderleri bu haktan mahrumdur ve katılma hakkı Batı Almanya'daki *Mitbestimmungsrecht*[17] kadar geniş değildir. Bu düzenlemenin yönetimlerin niteliğini değiştirmeye yetmeyeceği aşikârdır. Hükümet "topluluklara" ümit bağladı; besbelli bunların sendikaların yerine geçeceğini umuyor. Bu pek muhtemel değildir. Henüz tasarı aşamasında olduğundan, toplulukların somut olarak nasıl işleyeceği bilinmiyor. Sendika yetkililerinin bir görüşü, toplulukların işçilere yönetim konusunda yararlı bilgiler vermekten öteye geçmeyeceğidir. İş dünyasındaki yaygın görüş, toplulukların kâr güdüsünü zayıflatacağı ama etkisinin bertaraf edilebileceği yolundadır.

•

Generallerin niyetlerinden şüphe edilmez. Hiç değilse teorik olarak Peru'da nüfusun çoğunluğunun hayat şartlarını iyileştirip daha insani hale getirmek ve geçmiş rejimlerin sürü muamelesi yaptığı halkı, ülkenin sorunlarında söz sahibi kılmak

---

17 Almanca "ortak karar verme hakkı". Bu makalenin yazıldığı 1971 yılında Almanya'da 1952 tarihli bir yasa uyarınca işçiler çalıştıkları işletmenin denetim kuruluna üyelerin üçte birini seçmektelerdi. Daha sonra 1976'da çıkarılan bir yasa Federal Almanya'da 2.000'den çok işçinin çalıştığı özel ve kamu işletmelerinde işçilere denetim kurullarına üyelerin yarısı kadarını seçme hakkı tanıdı – ç.n.

öncelikli hedefleridir.[18] Sorunlara çok kafa yoruyorlar. Örneğin eğitim reformu üzerinde duruyorlar: 1960'larda dengesiz de olsa eğitim sisteminin genişlemesine rağmen mevcut sistem büyük ölçüde başarısızdır. Peruluların gördüğü öğrenim süresi ortalama üç yıldır. Liseyi öğrencilerin % 88'i terk ediyor ve okuryazar olmayan kitlede azalma yok. Resmî (iyimser) verilere göre 4 milyon kişi yani nüfusun % 30'u ümmidir.[19]

Ülkede 610 gecekondu mahallesini ıslah etmek için makul öneriler var. Peru'da kentli nüfusun % 40'ı buralarda ikamet etmektedir. Ne var ki bu alanda şimdiye kadar yapılan, rejimin iktisadi hedefleri açısından da toplumsal amaçları açısından da kifayetsizdir. Bir örnek verelim. Lima şehrinde nüfus içinde en yoksul % 20'lik kesimin hissesine 1967'de şehirdeki toplam gelirin % 1,3'ü düşüyordu (Meksika'da bu rakam % 6'dır). Lima'nın bu yoksullarını gerçek yurttaşa dönüştürmek, Peru imalat sektörü için bir piyasa haline getirmek için, yapılanlardan çok daha fazlasını yapmak gerekir. Latin Amerika'daki en pahalı şehir olan Lima'da, kentlilerin % 37'si ayda elli dolardan daha az kazanıyor. Hükümet, Peru Komünist Partisi kurucusu José Maria Mariátegui'den ödünç aldığı enfes bir sloganı kullanıyor: "Peru'yu Perululaştıralım". Zikrettiğimiz insanlar için bunun gerçekleşmesine daha çok var.[20]

IV

"Perulu olsaydınız ne yapardınız?" Ziyaretçiler, siyasi bir hatta bağlanmamış genç entelektüellerden böyle bir soruyla karşılaşabiliyor. Cevap bulmak hemen hemen imkânsızdır. Bir kere Peru'daki askerî rejim, yerel solcularla ve yabancı solcula-

---

18 Başkan Velasco Alvarado'nun 5 Aralık 1968 tarihli mesajında tanımladığı Uzun Vadeli Hedefler'in 1'den 4'e kadar olanlarını karşılaştırınız. R.R. Marett, Peru'da tekrar basılmıştır (1969), s. 275-276.

19 *Reforma de la Educacion Peruana: Informe General* (Lima, 1970), s. 16.

20 Mariátegui'nin *Siete Ensayos*'u (*Seven Interpretive Essays on Peruvian Reality*, Austin, 1971) Perulu tarihçilerin en kıdemlisi Jorge Basadre'nin bir sunuş yazısıyla yayımlanmıştır. Bu, bugüne kadar Latin Amerika'nın ürettiği en özgün Marksist düşünürün çalışmasına giriş yapmak için iyi bir başlangıçtır.

nın üzerinde pek anlaşamadığı bir olaydır. Sohbette uluslararası nezaketle ve sadakat duygularıyla görüş farkları açığa vurulmayabiliyor. Sosyalistlerin Peru'da daha büyük coşkuyla destekleyeceği rejimler tasavvur etmek kolaydır. Ama sosyalistlerin destekleyeceği bir rejimin kurulması ihtimali zayıftır; hatta mevcut rejim sona erdikten sonra bile zordur ki şu anda o da ihtimal dahilinde bile değildir.

İkinci zorluk şudur: Şimdilik rejimi eleştirel tavırla desteklemek en makul tutumdur; ama askerler bunu hoş karşılamıyorlar. Sebebi kısmen askerlerin sivillere güvenmemesidir, daha çok askerlerin kendilerine tamamen sadık olmayan kimseye güvenmemesidir. Her hükümet gibi kayıtsız destek istiyorlar. Siyasetçilerden farklı olarak, zaman zaman eleştiren destekçilere alışık değiller.

Perulu entelektüellerin kişisel sorunlarına sempati duyulsa da, bunlar ülkenin en iyi devrinde bile maruz kaldığı muazzam sorunlar arasında sayılmaz. Peru'da tarım, dağınık birkaç vaha, dağlar arası vadilerde yerlilerin mendil kadar tarlaları, yüksek sıradağlarla Amazon ormanları arasındaki birkaç arazi şeridi, yüksek *puna*da (Peru'daki And Dağları'nda ağaçsız yayla – ç.n.) bir iki patates bostanı ile uçsuz bucaksız doğal meralardan ibarettir. İnkalardan sonra kimse dağlarda toprağı etkili bir şekilde işlemeyi başaramadı.

Peru'da Şili'nin veya Kolombiya'nın sanayisiyle bile rekabet edebilecek sanayi yoktur. Peru'da büyüyen balıkçılık iş kolu, 19. yüzyıldaki *guano*[21] iş kolu gibi, –daha ucuz bir yem ortaya çıkıncaya kadar– gelişmiş ülkelerdeki tarıma, daha somut olarak Batı'da balık unuyla beslenen kasaplık civciv ve domuz üretimine bağımlıdır. Peru'da çeşitli mineral rezervleri mevcuttur. Ancak bu varlıklardan yararlanmak için gereken yatırım ve teknoloji Peru'yu yabancı sermayenin ocağına düşürmektedir. Pe-

21 *Guano* penguen, karabatak gibi deniz kuşlarının, fokların ve yarasaların birikmiş dışkılarından oluşan tarımsal gübredir. Güney Amerika kıyılarında ve kıta açıklarında adalarda toplanmaktadır. 1879-1883 yıllarında Şili ile Bolivya ve Peru arasında çıkan Pasifik Savaşı'nın sebeplerinden biri *guano*nun bulunduğu bir bölge üzerindeki hak iddialarıydı – ç.n.

ru'nun diğer az gelişmiş ekonomilere kıyasla tek avantajı ihracatta tek bir metaya bağımlı olmamasıdır.

Peru 19. yüzyıl tabiriyle "altın yığını üzerinde oturan bir dilenci" değildir ama halkı fakirdir ve çok geri kalmıştır. İnkalar çoktan yok oldu ama torunları ülkelerine tekrar sahip çıkıyorlar. Dağlardan bodur, göğsü geniş, toprak rengi tenli kadınlar ve erkekler kıyıya ve subtropikal vadilere sel gibi akıyorlar, ilginç vaftiz adlarıyla, dağlılara mahsus Quecha soyadlarıyla gecekondu mahallelerine doluşup yerleşiyorlar. Dört yüz elli yıllık esaret bu pançolu *mujik*[22] halka zorluklara katlanmayı (artık dağılmakta olan) köy topluluklarında dayanışarak ayakta kalmayı, yöneticilere güvenmemeyi ve akıllarından geçeni göstermemeyi öğretti. Bu vasıflar 1970'lerde hayata tutunmak için kifayetli değildir. Gerçi büyük bir okuma ve ilerleme hevesi vardır ve dağlarda ilkokullar çoğalıyor ve çocuklarını daha iyi okutmak isteyen aileler kentlere yığılıyor.

Halk gelecekte ne bekleyebilir? *Cholo* orta alt sınıfa katılan "güçlü ve ayık" insanları bir yana koyarsak (Peru'yu inceleyenin aklına ister istemez Çarlık Rusyası ile benzerlikler geliyor),[23] halkın gelecekte göreceği toplumsal parçalanmadır, işsizliktir, sefalettir. Bugün Peru'da kırsaldan muazzam göç var ve büyük şehirlerde gecekondu mıntıkaları kontrolsüz büyüyor. Bu gelişmeler 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da görülen toplumsal değişmenin abartılmış ölçekte bir benzeridir. Ancak o yüzyılda o ülkelerde kapitalizm kentlere göçenlere istihdam yaratıp hayat standartlarını azar azar yükseltmişti. Bu sebeple o devirde (şiddetli ve süreğen buhran dönemleri dışında) iktisadi büyüme oranına odaklanarak istihdam ve artan serveti dağıtma sorununu kendi haline bırakmak makul bir tutum gibi görünebiliyordu.

•

22 Mujik Çarlık Rusyası'nda köylü demekti. Hobsbawm bu kelimeyi Peru'da dağlık bölgedeki yerli köylüler için kullanmakla, onların sefaletini vurgulamak istiyor – ç.n.

23 Rusya'da çarlık rejimindeki başbakan Stolipin, 1906-1914'te köylüleri kapitalist tarım yapmaya teşvik eden bir reform uyguladı. Stolipin reformunu "güçlü ve ayık [köylülerin başarısı] üzerine oynadığı bir bahis" olarak vasıflandırmıştı. Buradaki "ayık" kelimesi, Ruslarda içki problemine bir atıftır – ç.n.

Günümüzde bu tutum aynı sonucu vermez; hele hele Peru gibi ülkelere hiç yaramaz. Bu tutum, dağlarda çözülmemiş bir toplumsal-tarımsal sorun üretir. Günümüzde İrlanda'da ve Güney İtalya'da buna benzer sorunlu bölgeleri, buralardan Birmingham'a ve Torino'ya göçen işçiler yaptıkları büyük para transferleriyle kurtarmaktadırlar. Peru'da dağlardaki toplulukların böyle bir geliri yoktur. İktisadi büyümeye odaklanma tutumu kentlere yeni göçlere yol açar ki ne ekonomi ne de sosyal yönetim bununla baş edebilir.

Askerî rejim istihdam problemini çözemediği için suçlanamaz. Bunu çözmek toplumu yeniden inşa etmeyi gerektirir. Çin dışında, az gelişmiş ülkelerde sosyalist olan ve olmayan hiçbir rejim iktisadi büyümeye kıyasla toplumu yeniden inşa etmeye öncelik vermiş değildir. Çin'de de, her konuda olduğu gibi, bunu başarıp başarmadıkları belli değil. Ama Peru'yu yönetenlerin ülkenin acil durumunu ihmal etmesi akıl kârı olmaz. Neyse ki 1960'lardaki iktisadi büyüme ve toprak maliklerinin iktidarına dayanan federalvari sistemin çökmesi bir soluklanma alanı ve fırsat verdi.

Şu anda Peru, 1958-1963 yıllarından farklı olarak, toplumsal bir intifanın eşiğinde değildir. Ancak ileride gerilimin artmayacağının teminatı yok. Dağlarda köylülerin toprak talep baskısı tekrar artabilir. Devasa kent vahşi hayatında toplumsal huzursuzluk her halükârda artacaktır. Bogotá ve Caracas'ta huzursuzluğun artması Rojas Pinilla[24] ve Pérez Jiménez[25] gibi gözden düşmüş sabık diktatörlerin bile siyasi şansını artırmaktadır. (Ama aşırı soldaki iyimserler için ekleyeyim, yerel Marksist hareketlere yaramıyor.) Peru ordusunun şimdiye kadar talihi yaver gitti; ülkenin genel zayıflığı ve geri kalmışlığı dışında

24 Gustavo Rojas Pinilla (1900-1975): 1953-1957 yıllarında Kolombiya devlet başkanı bir generaldi. Askerî darbeyle iktidara geldi, sıkıyönetim ilan etti ve diktatörlük rejimi ile ülkeyi yönetti. Aleyhinde yaygın nümayişlerle yönetimi son buldu – ç.n.

25 Marcos Evangelista Pérez Jiménez (1914-2001): 1952-1958'de Venezuela devlet başkanı bir generaldi. 1945'te hükümeti değiştiren bir askerî müdahaleye katıldı. 1948'de katıldığı darbe sonucu iktidara gelen cuntada yer aldı. 1952'de cuntanın kararıyla devlet başkanı oldu ve ülkeyi diktatörlük rejimiyle yönetti. Halk ayaklanmasıyla yönetimi son buldu – ç.n.

bir engelle karşılaşmadan düşündüklerini planlayabilip uygulayabildi. Artık askerler için politikalarının amaçlarına uygun olup olmadığını değerlendirme vakti geldi.

Birçok solcunun eğilimli olduğu gibi Peru'daki askerî yönetimi bir kalemde silmek haksız ve yararsız olur. Askerî yönetimle görüş ayrılıklarımızda ne kadar haklı olursak olalım, yönetimdeki askerleri doğrudan reddetmek haksızlık olur, çünkü onlar içten bir biçimde ciddiyetle ülkeyi kökten dönüştürmeye ve bağımsız kılmaya çabalıyorlar. Kendilerini Latin Amerika'daki büyük toplumsal devrimlerle kıyaslıyorlar: Yaptıklarını son otuz yılın kapitalist Meksikası ile değil, Meksika Devrimi'nin emelleri ile karşılaştırıyorlar. Beyanlarının ciddiye alınmasını hak ediyorlar.

Askerî yönetimi bir kalemde silmek yararlı da değil, çünkü bir süre Peru'nun siyasi geleceği için en iyi seçenek bu. İktisadi sıkıntılar veya toplumsal gerilimlerin baskısı altında silahlı kuvvetler içinde anlaşmazlık çıkarsa bu yönetim sona erebilir; ama yerine geçmesi en muhtemel, Brezilya tipi bir askerî rejim olacaktır; yani şimdiki yönetimden çok daha kötü olur. Askerî yönetim amaçlarına da ulaşamayabilir. İdeolojilerinin ve politikalarının nitelik ve sınırlarının, söyledikleri amaçları gerçekleştirmeyi neden imkânsız kıldığını veya zorlaştırdığını göstermek önemlidir. Sosyalist Peru gibi ileri bir hedef bir yana, askerî yönetimin daha basit amaçlarını bile gerçekleştirme ihtimali olan başka bir özne ortalıkta yok. Peru'da siyasi boşluk devam ediyor. Hâlâ onu dolduracak başka kimse yok.

Generallere karşı tutum sergileyen solcuların savı, sadece hedeflerinden saptıkları veya muhtemelen sapacakları değil (ki olabilir); onlara bir alternatifin mevcut olduğu, baskın bir Marksist kitle hareketinin derhal oluşabileceği veya hiç değilse çok yakında ortaya çıkabileceğidir. Maalesef böyle bir beklentiye dayanak yok. Latin Amerika'da halkın gerçekten desteklediği toplumsal devrimci sol, ülkelerin tarihini şekillendirecek güce nadiren ulaştı. Bu sebeple devrimci solu ikame eden rejimler kıtanın tarihinde çok sayıda mevcuttur.

Küba ve Şili gibi nadir istisnalar dışında Latin Amerika'da solun tarihi, etkisiz sekter bir saf hareket tercih etmek ile çeşitli sevimsiz alternatiflerden (asker-sivil popülistler, ulusal burjuva sınıfları vs.) biriyle idare etmek arasında kalma durumlarıdır. Aynı zamanda, sık sık böyle iktidarlarla ve hareketlerle uzlaşmayıp yerine daha kötüsü geldiğinde pişman oluşun da tarihidir. Günümüzde Arjantin'de solcuların çoğu, sendikal hareketi oluşturan Peroncularla birlikte ve onların aracılığıyla çalışmak gerektiğini anladılar. Yirmi yıl önce hemen hiçbiri böyle düşünmüyordu. Perulu generaller bu tür alternatif rejimlere kendine özgü bir örnektir. Generaller devrilebilir, amaçlarına ulaşamayabilir ya da rejimin niteliğini değiştirebilirler. Bunlardan biri olursa, bize sevinmek düşmez.

Aralık 1971

Orijinal makaledeki bazı notlar bu metne dahil edilmemiştir.

Derleyenin notu:
New York Review of Books'un editörlerine "Bir Antropolog"dan isimsiz bir mektup geldi. Mektup yazarı Peru'daki sözümona devrimci hükümetin uzun bir sömürgeci yönetim silsilesinin son halkası olduğunu öne sürüyordu. Yazara göre nüfusun % 60-70'ini teşkil eden, Quechua ve Aymara konuşan, And Dağları'nda ve Yukarı Amazon ovalarında yaşayan Amerika yerlilerine bu hükümetin yaptığı reformların hiçbiri siyasi güç veya yetki vermedi. Eric cevaben şunu yazdı (*New York Review of Books*, 15 Haziran 1972):

Mektubu yazan kişinin konuştuğu dil ile benimki besbelli aynı değil. [...] "Yerli" kelimesini kullanışını anlamadım. Kelime değişik kapsamlarda kullanılıyor. En geniş anlamda (örneğin siyahi Kuzey Amerikalılara atıfla kullanıldığı kapsamda) Peruluların, onun iddia ettiğinden, yani % 60-70'ten daha fazlası yerlidir. Eskiden "yerli topluluklar" denilen "köylü toplulukları" gibi "yerli kurumlar" ortamında yaşayanlara atıfla kullanıldığında, on yıl önce bile bunların oranı muhtemelen % 20'den düşüktü. [...] Ortak bir iletişim ortamı oluşturmaya çalışalım. Önce, Peru hükümetinin şevkle İnka mazisinin

ve Tupac Amaru gibi yerli asilerin şanını yayma, yerlilerin erdemlerini övme politikasına ve Quechuada öğretim başlatmayı planlamasına bakalım. Beyan ile gerçek arasında, tasarılarla gerçek arasındaki uçurum nice olursa olsun, hükümetin kesinlikle yapmaya *çalışmadığı* bir şey varsa o da yerlilerin yerli kimliğini yok etmektir.

[...] Yerlilere tıpkı diğerleri gibi yurttaş muamelesi yapma politikasının başka türlü sakıncaları olsa da bunun yeni-sömürgeci bir komplo olduğuna ben şahsen kani değilim. Peru'da uygulanan politikaya bu anlamda asimilasyonculuk denemez.

İkinci konu, yerlilerin geleneksel hayat tarzının geleceğidir. İktisadi ve sosyal açıdan yerlilerin hayat tarzı, yerli olmayan köylü topluluklarının hayat tarzından, mektup yazarının sandığı kadar farklı değildir. Peru'daki yerlilerin hayat tarzı, örneğin Meksika'dakinden çok daha canlı sürmektedir. Peru'nun ve özellikle dağlık bölgelerin kalkınması, yerlilerin geleneksel hayat tarzı temeli üzerine inşa edilmek yerine bu görmezden gelinerek yok edilirse acıklı olur. Salt kentleşme Üçüncü Dünya'nın sorunlarına çare olmadığından içler acısı olur.

Her halükârda yerlilerin geleneksel hayat tarzı süratle değişip çözülmektedir; bazı bölgelerde belki geri döndürülemez bir biçimde bu gerçekleşmektedir. Peruluların çoğu kentli oldu veya yakın gelecekte olacak. Dağlık bölgedeki geleneksel köylü hayat tarzı Peru'nun *şimdiki* gerçekliğini temsil etmemektedir. O hayat tarzını muhafaza etmeye çabalamak veya çözülmeyi tersine çevirmeye çalışmak ihtiyaç karşılayan bir program olmaz. Peru'nun geleceğinde yerlilerin kültürel etkisi ne kadar güçlü olursa olsun, karakteristik geleneksel hayat tarzları yeni toplumsal ortamla ne kadar iyi harmanlanırsa harmanlansın, geçmişi yeniden canlandırmayacaktır. [...]

Mektup yazarıyla aynı görüşte olduğum hususlar var ki bunları daha önce de yazdım. "Kalkınmaya çılgınca sarılmak" yerlilerin sorununu çözmez; bu sorun çözüm beklemektedir; topluluklarda yaşayan yerlileriyle ve nüfusun kalan kısmıyla tüm Peru halkı, ülkelerinin dönüşümüne aktif olarak katılmadıkça Peru Devrimi'nin gerçekleştiği söylenemez.

VI

ŞİLİLİLERİN SOSYALİZM YOLU

27

Şili: Birinci Yıl

I

Anayasal çerçevede iktidarın el değiştirerek sosyalizme barış içinde geçmenin mümkün olduğunu Marx 1872'de yazdığından beri Marksistler bu imkânı teorik olarak kabul ederler. Ne var ki sosyalizme böyle bir geçiş ihtimali şüphelidir. Pratik tecrübesi olmadığından bu konuda Marksist yazılar da azdır ve yazılanlar somut olmaktan ziyade soyuttur. Şimdiye kadar zor kullanmadan, yasa dışı iktidar değişikliği olmadan kurulmuş sosyalist ekonomi yoktur.

Bu sebeple Şili örneği günümüzde benzersizdir. 1970 Kasım ayında Salvador Allende başkan oluncaya kadar sosyalizme yasal geçiş iddiası taşıyabilecek örnekler üç tipten ibaretti ve üçü de yol göstermekte işe yaramazdır. Bir kere birçok sosyal demokrat ve "işçi"[1] hükümeti barışçı olan ve olmayan yöntemlerle iktidara gelmiştir. Ne yazıktır ki bunlardan hiçbiri sosyalizm getirmeye girişmediği gibi çoğu bunu zaten istemiyordu.

İkincisi 1930'larda görülen halk cepheleridir. Bunlar Şili Halk Birliği'ne[2] benzeyen, merkez solda geniş bir seçim ittifa-

1 Adı İşçi Partisi olan siyasi örgütlerin kurduğu hükümetler – ç.n.

2 Unidad Popular (UP), Şili'de 1970 başkanlık seçiminde Salvador Allende'yi destekleyen ve iktidara getiren solcu partiler ittifakı – ç.n.

kı kurmuş sosyalistlerin ve komünistlerin birleşik cepheleriydi. Bu ittifaklar, en azından komünistlerin gözünde, sosyalizme isyansız ulaşma kuramına işaret ediyordu. Ama pratikte bu ihtimal kitabi kalıyordu.

Nitekim bu tip hükümetlerin ilk siyasi hedefleri savunma ve faşizmin yükselen dalgasını kırmaktı. Bunun ötesinde bir iş yapmaya hemen hiç fırsat bulamadılar. Zaten SSCB ve Komintern bu ittifakları daha ileri gitmeye teşvik etmedi. Ama teşvik etseydi bile, ittifaklarda oluşan siyasi bileşimlerde komünistler ve ciddi sosyalistler hâkimiyet kuracak vaziyette değillerdi ve daha ileri gidemezlerdi. 1938'de Şili Halk Cephesi'nde[3] de durum buydu; cephede orta sınıf radikaller hâkim güçtü.

Üçüncüsü, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda bazı Avrupa ülkelerinde Almanya'ya karşı mücadelede kurulan faşizme karşı birlik hükümetleridir. Bunlar halk cephesi stratejisinin mantıksal uzantısı sayılabilir. Bunlara katılan komünistlerin ve direnişe katılmış sosyalistlerin niyetinin barış içinde tedricen sosyalizme geçiş olduğuna şüphe yok. 1943-1947'de, "halk demokrasisi"nin mahiyeti üzerine yapılan tartışmalardan anlaşılan budur.

Gerçi bu hükümetler silahlı mücadele neticesinde kuruldu. Bunu göz ardı etsek dahi, ulusal ve uluslararası anti-faşist cephelerin süratle dağılması bu perspektife kısa sürede son verdi. Batı ülkelerindeki hâkim siyasi güçler barış içinde sosyalizme geçişe asla fırsat verecek havada değildi. Doğudaki "halk demokrasisi" ise Sovyet modelinde tutucu komünist yönetim anlamında bir hüsnütabir oldu; "proletarya diktatörlüğü"nün kuramsal jargonda başka bir sürümünden ibaretti. 1947 ortasında sosyalizme barış içinde geçiş yolu fiilen tıkandı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki olaylar gelecekte bu yolu açmak isteyenler için iyi bir kılavuz olamaz.

Bu sebeple Allende'nin Şilisi'ndeki durumun geçmişte emsali yoktur. Halk Birliği hükümetinin amacı sosyalizm inşa etmektir; buna şüphe yok. Allende ne Léon Blum'a, ne Clement Att-

3 El Frente Popular, 1937-1941 yıllarında Şili'deki solcu partilerin siyaset ve seçim ittifakı – ç.n.

lee'ye ne de Harold Wilson'a benzetilebilir. UP'ye, ikisi de devrimci Marksist olma iddiasındaki iki büyük işçi partisi hâkimdir. Koalisyonda bahse değer diğer parti olan Radikaller zaten baştan itibaren zayıftı ve 1971 Nisan yerel yönetim seçimlerinde daha da zayıflayarak Marksistler için ayak bağı olmaktan çıktılar.

UP'nin hedeflerine tedricen ve anayasal yoldan ulaşmaya niyetlendiği açıktır. (21 Mayıs 1971'de Allende'nin meclise ilk hitabında "yeni bir iktidar yapısının aşama aşama inşası" ifadesi geçiyor.)[4] "Şili'nin yolu", "Marksizm klasiklerinde öngörülmüş, ama şimdiye kadar somut uygulanmamış çoğulcu bir yol" olmakla proletarya diktatörlüğünden ayırt edilmektedir.

Bu çoğulcu yol burjuva demokrasisi ile aynı şey değildir. Şimdiki yasallığa dayalı olmayacaktır; şimdiki yasalar "kapitalist sistemin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Sosyalizme geçiş rejiminde hukuki normlar yeni bir toplum inşa etmeye çabalayan bir halkın ihtiyaçlarına tekabül edecektir. Ama yasal olacaktır." Kurumsal yapının değiştirilmesi (örneğin mecliste iki kamaranın tek kamaraya dönüştürülmesi) mevcut anayasal yöntemlerle yapılacaktır. Yine de:

> Bu şeklî bir taviz değildir. Geçiş döneminde zorluk teşkil etmesine rağmen, yasallık ilkesinin ve kurumsal düzenin sosyalist rejim ile özünün bir olduğunun açık kabulüdür. Muhalefetin siyasi özgürlüğünü tanıyoruz ve siyasi faaliyetlerimizi kurumlarımızın çerçevesinde sürdüreceğiz. Şili toplumu bir devlet teşkil ettiğine göre, siyasi özgürlükler toplumun tümünün kazanımıdır.

Allende'nin "Şili'nin Yolu"na bağlılığı sadece siyasi hesaba dayanmaz. Başkan, mevcut durumu bir geçiş aşaması olarak görmemektedir; uzun vadeli bir dönüşümün zemini olabileceğine kanidir. UP dışındaki aşırı solcu muhalefet ve kendi partisi içinde bazı unsurlar buna katılmazlar. Ona göre, ülke içinden veya dışarıdan karşı-devrimci zorlama olabilir; böyle bir zorla-

4 *La Via Chilena, del primer mensaje del President Allende al Congreso Pleno, 21 de Mayo 1971* (Santiago, 1971).

ma olmazsa yasallık ve çoğulcu siyaset sürecektir. Başka bir ifadeyle Şili dünyada sosyalizme giden almaşık bir yolu ciddi olarak deneyen ilk ülkedir.

Bu heyecan veren, siyasi açıdan kıymetli bir arayış ve umuttur. Ülkeler, özellikle küçük ülkeler, dünyaya örnek olmayı çok severler. Şili'nin örnek olma iddiasında herhalde hakkı var.

> Rusya'nın 1917'de yaptığı gibi şimdi Şili, sosyalist toplum inşa etmede yeni bir yol açma ihtiyacı ile karşı karşıya. ... Sosyal düşünürler daha gelişmiş milletlerin, kuvvetli Marksist sınıf partileriyle İtalya'nın ve Fransa'nın muhtemelen buna öncülük edeceğini farz ediyorlardı. Ancak tarih bize maziden koparak kuramsal açıdan en çok beklenen ülkede değil, gerçekleşme şartlarının en çok olgunlaştığı ülkede yeni toplum modelini bina etmemize imkân açtı. Bugün dünyada sosyalist topluma geçişin ikinci modelini gerçekleştirme sorumluğunu üstlenen ilk ulus Şili'dir.

Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde gözlemciler için Şili deneyimi siyasi bir garabet olmaktan çok öte bir şeydir. Sosyalizm örneğin, Batı Avrupa'ya Çin'deki veya Vietnam'daki güzergâhtan gelmez. Buna mukabil sanayileşmiş toplumlarda ortaya çıkabilecek siyasi durumların ana hatlarını, orada uygulanabilecek stratejileri ve "çoğulcu yol"un sorunlarını ve müşkülatını hiç değilse Şili deneyiminde teşhis etmek mümkündür. Bundan yolun akim kalacağı sonucu çıkmaz; denenmemesi gerektiği sonucu ise hiç çıkarılamaz.

Şili'de isyancı solun en ciddi ve sert öğesi MIR (Devrimci Sol Hareket) bile Unidad Popular'ın solundaki bir baskı grubuna dönüştü. MIR ileride silahlı mücadele beklentisi içinde sağlam yapılı örgütünü muhafaza etmekle beraber, Allende'nin çabalarını destekliyor ve tabandaki kitle eylemleriyle Unidad Popular'ın politikalarını radikalleştirmeye çalışıyor. Görünürde MIR, fanatik marjinal solcuların bir an önce silahlı çatışma çıkması için "sınıf mücadelesini keskinleştirmeye" çalıştıkları intiharcı eğilimine katılmıyor. Daha sonra bu fanatik solcular, eski

usul devrim yapacaklar veya (muhtemelen) yenilip yiğitçe bol bol şehit verecekler.[5]

Yine de Allende hükûmetine duyduğumuz tabiatiyle sempati ve heyecanla başarılı olmasını umut etmemiz, durumunun karmaşıklığını görmemize engel olmamalı. Şili başka ülkelere örnek olabileceği için, deneyimini soğukkanlılıkla ve gerçekçi bir biçimde incelemeliyiz.

II

Bugünlerde Santiago'ya varan devrim meraklısı turist, büyük halk kurtuluş olaylarındaki tanımlaması zor, tanıması kolay havayı bulamaz. Sokakta dikkat çekmeyen bazı silahlı öğrenciler haricinde büyük bir değişime dair görünürde işaret yok. Sadece gazete bayilerinde var. Broşür, bildiri ve küçük gazete patlaması yok; aşırı solcu kitapçıda satılanlar, Paris ve ABD'deki benzerlerine kıyasla göz doldurmuyor. Gayriresmî toprak işgallerine basında çok yer verilmekle beraber bunlar sayıca az, en azından katılanların sayısı öyle. Genellikle on-yirmi kişilik oturma eylemleri mevcut. Ortada resmî afiş, portre ve bayrak donatması yok. Gayriresmî siyasi grafitiler de olağan miktarda bulunuyor. Şili ilk bakışta 1969'dakiyle büyük ölçüde aynı görünüyor. Şililerin duygularını dışa vurmadığı şeklindeki açıklama pek ikna edici değil. Şilililer Karayipliler kadar taşkın olmayabilir, ama içlerinden gelince yerlerinde durmazlar.

Rastgele bir gözlemcinin sezebileceği, Şililerin şimdiki ruh halinin Fransa'da 1936'da Halk Cephesi'nin veya 1945'te İngiltere'de İşçi Partisi'nin zaferinden sonraki ilk haftalardaki değil ama, ilk aylardaki ruh haline yakın olduğudur. Örgütlü solcular çok memnun, örgütsüz yoksullar sakin ve ölçülü derecede beklentili ve zenginlerle sağcıların sözcüleri isteri nöbetleri geçiriyorlar. Zaferin ilk coşkusu dindi, beklenen sıkıntı ve maneviyat bozukluğu henüz başlamadı. Yoksullar için durum daha

5 Küçük bir terörist grup olan VOP'un, eski Hıristiyan Demokrat içişleri bakanına düzenlediği suikastı onaylamadığını belirten MIR'ın açıklamasıyla karşılaştırınız, *Punto Final*, 22 Haziran 1971.

iyi: UP hükümetini desteklemelerinin karşılığını şimdiye kadar aldılar ve bunun farkındalar.

Buna mukabil sıkı örgütlü ve yüksek siyasal bilinçli fabrikalar, maden ocakları ve kırsal yerleşimler dışında hayat çok değişmeden devam ediyor. Ancak eski egemen sınıf artık hükümran olmadığını biliyor. Yok olma korkusuyla totaliterlik ve kölelik kehanetlerinde bulunuyor. Başka ülkelerde orta sınıfın boş zamanlarında golf oynaması gibi, burada da orta sınıfın meşgalesi seçim propagandası yapıp siyaset tartışmak olduğundan bu kehanetler önemsiz lakırdılardan ibaret. Bu söylemde aşırı sağcıların sövgüleri ve akıl dışı ithamları paranoyak doruklara ulaşıyor (bunlar gazete bayilerinde göze batıyor): Memlekette terör kol gezmeye başladı, polis solcu katil gruplarını destekliyor ve saire.

Gerçekte olan ne?

Öncelikle UP'nin iktidara iki ağır siyasi dezavantajla geldiğini kaydetmek lazım. Kifayetsiz bir halk desteği, rakiplerinin hâkimiyetinde bir meclis ve sadece UP'nin kesin yasallığının ve anayasal meşruiyetinin zar zor dizginlediği bir ordu. UP oy çokluğuyla[6] kazandı ama 1964'te kaybettiği seçimde aldığı oylardan % 3 daha az oy aldı. Onun için UP yürütmeyi selefi olan partilerin yasal çerçevesinde yapmaya mecburdur. Yeni yasama yapmak için muhalefetle anlaşması gerekiyor. Ya da muhalefetin karşı çıkamayacağı yasalar çıkarabilir: Bakır madenlerinin kamulaştırılması buna bir örnek. Hiçbir Şilili siyasetçi bakırın kamulaştırılmasına alenen karşı çıkamazdı.

6 Allende 4 Eylül 1970 başkanlık seçiminde UP koalisyonunun adayı olarak oyların % 36,2'sini alarak çoğunluğu kazandı; öteki adaylar oyların % 34,9'unu ve % 27,8'ini aldılar. O tarihlerdeki anayasaya göre hiçbir aday oyların yarısından fazlasını kazanamazsa meclis en çok oy alan iki adaydan birini seçerdi. Meclisin seçmenlerden en çok oy alan adayı başkanlığa seçmesi teamüldü. Ordu Allende'ye karşıydı. 20 Ekim'de bir grup subay, ordunun siyasete karışmamasını savunan genelkurmay başkanını kaçırma girişimi tertipledi. Genelkurmay başkanı aldığı yaralardan öldü. Olay kınandı. Bu ortamda ordu Allende'ye muhalefet etmekten vazgeçti. Allende Hıristiyan Demokratların önerdiği bir anayasal teminat belgesi imzalayıp onların desteğini sağlayarak 3 Kasım'da meclis tarafından başkanlığa seçildi – ç.n.

Bazı açılardan hükümetin eskiye göre eli kolu daha da bağlı. İktidara gelebilmek için Hıristiyan Demokratlara bedel ödeyerek 1971 Anayasa Değişikliği Kanunu'nu kabul etti. Allende'nin seçim zaferine giden yolu güzel anlatan, Eduardo Labarca Goddard'ın *Al Chile Rojo* (1971) başlıklı kitabı bu bedel ödeme olayını gayet açık tasvir etmektedir.[7] Gerçi hükümetin mevcut yetkileri arasında, meclisin muhalif olduğu konularda halk oylaması talep etme hakkı var. Ancak Allende hükümeti oy çokluğuyla iktidara geldiği için, 1971 yerel yönetim seçimlerinde yarıdan biraz fazla oy almasına rağmen, halk oylamasının sonucu kestirilemez.

Bu durum Salvador Allende'nin yeteneklerine uygun. Kendisi eski tarz zeki ve tecrübeli bir siyasetçi. Parti kurultaylarında ve meclisteki her türlü strateji ve taktik uygulamayı avucunun içi gibi biliyor. Bütün ihtimal ve beklentiler hilafına kazanmış olmasının verdiği muazzam bir özgüveni var. Kazanacağına kimse inanmadı hatta kendi partisi bir ara onu adaylıktan çekmeye bile çalıştı. Şimdi meclise ve yargıya hâkim olan muhalefetle ve kendi koalisyonunda birbirine güvenmeyen uyum-

---

7 Komünist *El Siglo*'da çalışan bir gazeteci olan Labarca aşırı sola olan tavrı nedeniyle eleştirildi (bkz. Manuel Cabieses Donoso, "Puntu-alizando la Historia", *Punto Final*, 25 Mayıs 1971) ama kitabı, UP'nin kuruluşu, askerî komplolar ve diğer konular üzerine değerli bilgiler içerir. Açıkçası, Allende ve (sol kanat) Hıristiyan Demokrat adayı [Radomiro Tomic] arasında, dikkatlice birlikte hazırlanan seçim öncesi anlaşma, seçim sonrası ilişkilerini belirleyecekti. Bu anlaşma (a) eğer sağ kanattaki aday [önceki başkan Jorge Alessandri] üçüncü olursa, UP ve Hıristiyan Demokratlar hangi aday oy çokluğuna sahip olursa onu kazanan olarak kabul edeceklerdi; bunun için fark marjının otuz bin oyu aşması gerekiyordu; (b) eğer Alessandri kazanırsa, hem UP hem de Hıristiyan Demokratlar, zaferini yirmi dört saat içinde kabul edeceklerdi; bunun için oy çokluğunun yüz binden fazla olması gerekiyordu; (c) eğer Alessandri ikinci gelirse, hangi aday üçüncü olursa olsun –gerçekte bu Tomic'ti– zaferi hemen kabul edeceklerdi, bunun için kazananın Alessandri'den en az beş bin fazla oy alması gerekiyordu. (Gerçekte, Allende'nin oy çokluğu 39.000'di.) Bununla birlikte, Hıristiyan Demokrat liderliği seçimden sonra, haberdar olduğu askerî komploları engellememiş gibi görünen eski başkan Frei'nin etkisi altında, Allende Kongresi'ne, "demokratik rejimin kurtuluşu"nu resmen garanti altına alan bir anayasal değişiklik sözünün verilmesi koşuluyla destek verdi. Biraz pazarlıktan ve tadilden sonra bu değişiklik geçti. Bkz. Fernando Silva Sanchez, *Primeras Reformas Constitucionales del Presidente Allende* (Valparaiso, 1971).

suz unsurların karmaşık önerileriyle eli kolu bağlı iş başı yapmak, onun için hiçbir sorun teşkil etmiyor. Mevcut yetkileriyle epey iş yapabilir.

Şili'de anayasa ve yasalar devlet başkanlarına geniş hareket alanı vermektedir. Hukuki yeteneği olan bir kişi geçerlikte olan on yedi bin kanun içinde işe yarayacak bir sürü şey bulabilir. Nitekim UP de 1932'de "Sosyalist Cumhuriyet" zamanında çıkarılıp iptal edilmemiş bir kararnameden yararlandı. Sosyalist Cumhuriyet Büyük Buhran'ın en kötü günlerinde Marmaduke Grove[8] adında bir albayın başında bulunduğu, iki hafta süren solcu bir yönetimdi.[9] Söz konusu mevzuat devlete "halkın ihtiyaçlarını sağlamayan" herhangi bir fabrikaya veya iş koluna el koyma yetkisi verir.Yasa, sanayinin büyük kesimlerinde işçiler fabrikaları işgal ederek bunların "halkın ihtiyacını" karşılamasını engelledikten sonra kamulaştırılmasında kullanıldı. Ama yasal yetki olmasa bile "medeniyette çareler tükenmez" (Birleşik Krallık Başbakanı Gladstone'un, İrlandalı önder Parnell'i[10] hapse atmak için vesile ararken böyle dediği rivayet edilir).

Kamu denetiminde olmayan bankaların çoğu basit bir yöntemle kamulaştırıldı. Devlet, banka hisselerinin çoğunu piyasa fiyatıyla satın alarak bankaları kendi yönetmeye başladı. Muhalefet bu hamleyi beklemiyordu. (İş camiası bu yönteme izansız

8 Şili kamu hayatında göçmen çocuklarının rolü, nüfusa oranlarının epey üzerindedir. Bu sebeple Şili'de kamu alanında İspanyolca olmayan isimler boldur. Ülkeyi bağımsızlığa kavuşturan O'Higgins ile başlarsak, Frei, Tomic, Hıristiyan Demokrat Parti'de (DC) Peter Zujovic, Allende Gossens, sosyalist Toha, Halkın Eylem Birliği Hareketi'nde (MAPU) Chonchol, Komünist Parti'de Teitelboim, silahlı kuvvetlerde Schneider ve Viaux sayılabilir. Yabancı düşmanlığı bulunmaması bu ülkenin birçok hoş yanından biridir.

9 Marmaduke Grove Vallejo (1878-1954): Şili hava kuvvetlerinde subay ve siyasetçi. 1932'de hava kuvvetleri komutanıyken 4 Haziran 1932'de bazı subaylarla ve Eugenio Matte önderliğinde sosyalistlerle birlikte askerî darbe yaptı. Ülke yönetimini bir cunta devraldı ve Şili Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan etti. Grove, savunma bakanı oldu. 16 Haziran'da cunta başkanı Carlos Dávila, Matte'yi ve Grove'yi görevden aldı ve sürgüne gönderdi. Dávila cuntaya muhalefetin artması üzerine 13 Eylül 1932'de istifa etti. Sosyalist Cumhuriyet böylece sona erdi. Hobsbawm Sosyalist Cumhuriyetin iki hafta sürdüğünü iddia etmektedir – ç.n.

10 Charles Stewart Parnell (1846-1891): İrlandalı milliyetçi siyasetçi. İrlanda'da özyönetim hakkı için İngiltere'de mücadele etti. William Ewart Gladstone (1809-1898): İngiliz liberal siyasetçi – ç.n.

bir infial gösterdi. Kendi uyguladıkları yöntemleri bir sosyalist hükümetin uygulamasını nedense haksız buluyorlar.) UP şöyle ya da böyle, muhalefetin iyi niyetine muhtaç olmadan programında hızla yol aldı.

Hıristiyan Demokratların 1964-1970'te uyguladıkları politikaları olmasaydı, UP kendi programında bu kadar süratle ilerleyemezdi. UP ne "feodalizm" devraldı ne de rekabetçi özel girişimlerden oluşan basit bir ekonomi. Günümüzde hiçbir ülkede, hele az gelişmiş bir ülkede ilerici bir hükümetin böyle bir ekonomiyle işe başlaması muhtemel değildir. UP iktidara geldiğinde Şili kamu sektörünün hâkim olduğu bir ülkeydi. Yatırımların % 70'ini kamu kesimi yapmakta, nüfusun büyük bir kısmını kamu kesimi istihdam etmekte ve özel ve yabancı özel mülkiyete kamu kesimi sert müdahalelerde bulunmaktaydı.

Latin Amerika'da türü ne olursa olsun iktisadi bir kalkınmaya giden yol köklü sosyal reformlardan, ekonomide devletin etkisinin artmasından ve yabancı sermayeyi denetlemekten geçer. Bunlar kendi başına sosyalizm değildir. UP'nin toprak reform yasası çıkarmasına gerek yoktu; mevcut yasanın duraksayan uygulamasına hız vermek yetiyordu. UP'nin emrinde genel yetkilerin yanı sıra amaçları için kullanabileceği çok sayıda özgül kanunlar ve kurumlar var. En azından kritik ilk bir-iki yıl, meclise ve yargıya hâkim olan muhalefetin ocağına düşmeden tatminkâr bir tempoda iş yapabilir.

UP'nin ikinci siyasi dezavantajı birincisine bağlıdır. Halktan gördüğü destek de destekleyenlerin sadakati de yetersizdir. Seçmenlerin yarısına güvenebilir. Bu durum, Eylül 1970'tekinden daha iyidir. Ama bu arka, devrimci anayasal siyasi buhran halleri için kifayetsizdir. UP'nin tabanında sağlam bir çekirdek kitle mevcuttur: Başta maden işçileri olmak üzere sanayi ve köy proletaryası ve artık birleşmiş olan işçi sendikaları. Bazı ılımlı, siyasete bulaşmayan sendikalar, örneğin bakır madencileri, sadece iktisadi taleplerde bulunurlar. Bunları bir kenara koyarsak Allende kalan işçilerin sadakatine güvenebilir. Siyasi partileri ve hükümetleri kara günlerinde ayakta tutan bu uzun vade-

li bağlılıktır. Klasik tanımla proletarya, diğer Latin Amerika ülkelerine nazaran Şili'de daha büyük ve daha iyi örgütlüdür. Bir hükümeti destekleyen bir taban teşkil edecek kadar büyüktür ancak aynı zamanda nüfusun içinde azınlıktır.

Nüfusun diğer üç önemli öğesi UP'yi ya şartlı destekliyor ya desteğine güvenilemez ya da hiç desteklemiyor. Son yıllarda köylü proleterlerin solculara desteğinin artmasına rağmen nüfusun % 30'unu teşkil eden *kırsal ahali* esas itibarıyla Allende'ye karşıdır. Hızlandırılmış toprak reformu muhakkak bu kesimdeki çatlağı daha da derinleştirecektir. Hükümet bu kesimden destek görmeden muhtemelen idare edebilir.

Çoğu kamu kesiminde görevli beyaz yakalı çalışanlardan oluşan büyücek *orta tabaka* sosyalist hükümete başka bir hükümet tercih etmez (Şililerin % 12'si kamu kesiminde çalışmaktadır). Bunların özel girişimci bir toplum düzenine muazzam bir bağlılığı yok. Bazılarında kuvvetli komünist aleyhtarı önyargılar olması muhtemeldir ve yoksullara yakınlık duygusu da yoktur. Orta tabakanın sosyalist iktidarın süreceğine inanması, ya da hiç değilse sosyalistlerin diğer hükümetler kadar sık iktidara geleceğine kani olması gerekir ki henüz bu kanaate varmış değiller.

Sola pasif destek veren esas kitle, sınıflandırması zor olan çeşitli işlerde *çalışan yoksullardır*. İstihdam yaratmayan iktisadi büyüme ve toplumsal değişim süreci sayılarını artırıyor. Siyasi sosyal jargonda bunlara "yarı proleter" hatta bazen "lümpen proleter" denmektedir. Bazen ikamet ettikleri gecekondularla (*poblador*lar),[11] bazen de aşağılarcasına "marjinal nüfus" diye adlandırılıyorlar. Oysa onlar Latin Amerika toplumlarında hatta Şili'de bile marjinal değil, esas zümredirler. Bu zümre geleneksel solcuların kafasını karıştırır çünkü bunu klasik "proletarya" içinde eriten kendiliğinden bir tarihsel süreç yok: Bildik yöntemlerle, örneğin sendikalar eliyle örgütlenmeleri ya da Marksizm benzeri bir ideolojik sınıf bilinciyle kendi aralarında birleşmeleri mümkün değil.

11 Şili'de ve Peru'da gecekondu sakini demektir – ç.n.

Bu insanlar için sendikaların pek önemi yok. Çalışma şartları örgütlenmelerine el vermiyor. Bu nedenle maden işçileri gibi nispeten iyi ücret alan sendikalı atılgan radikal proleterler aristokrasisine[12] dahil değiller. (Madenciler çalışan nüfusun % 4 ila 5'ini teşkil etmelerine rağmen Şili'de solcu siyasette etkileri bu oranı aşar.) Çalışan yoksulların henüz oluşmakta olan siyasi halkçılığı radikaldir ama –semt teşkilatları dışında– demokratik değildir. Geçmişte çoğu asker olan demagog başkanlar veya sabık başkanlar, çalışan yoksulları harekete geçirerek kitle hareketlerinde kullandılar. Bu insanların siyasetteki rollerini birilerine âlet olmaya hazır şeklinde algılamak doğru olmaz. Ne var ki, göstere göstere gecekondu mahallelerine süratle yol ve su getirebilen ve sakinlerine sosyal yardım sağlayabilen, iltimas yapabilen önderler, çalışan yoksulları, bunu yapamayan önderlerden kuşkusuz daha çok cezbetmektedir.

Ama geleneksel sendika ve sosyalist hareketle onları örgütlemek ne kadar zor olsa da, bu insanlar solun doğal seçmenleridir, çünkü yoksul ve emekçidirler.[13] Üstelik köylülerin ağırlığı hızla azaldığından, yoksul çalışanlar Latin Amerika kitleleri içinde etkili kesim haline geliyorlar. Hıristiyan Demokratlar onlara bir miktar hitap etmeyi başardı. 1971 belediye seçimleri gösterdi ki UP henüz onları topluca kendi yanına çekebilmiş değil.

III

Allende hükümeti şimdiye dek ne yapabildi? Ne yapmaya çalıştı? İş yapacak vaktin sınırlı olduğunun farkında. Çeşitli tahminlere göre hükümetin kaderi altı ay ile üç yıl arasında bir fa-

---

12 İşçi aristokrasisi, dünyada veya bir ülkede işçi sınıfı içinde ücret ve çalışma şartlarında kendine avantaj sağlayan ve bu sebeple diğer işçilerle dayanışmayan işçi gruplarına izafeten kullanılan bir terimdir – ç.n.

13 Üstelik diğer Latin Amerika ülkelerinin tecrübelerine bakılacak olursa solcu sloganlar yoksul çalışanları giderek daha çok cezbetmektedir. Halen içlerindeki en büyük kitle hareketi olan Kolombiya'daki ANAPO, çok miktarda solcu söylem (Che Guevara, Camilo Torres ve sair) ile beslenmektedir. Solcu söylemi kullanan önderler kitlelerin ruh halini fark etmeseler, şüphesiz beylik demagojik laflarla idare etmeyi yeğlerlerdi.

sılada belirlenecek. Hükümet de bu süre içinde yapabileceklerine odaklandı. Ne yazık ki daha ileriye uzanan somut tefekkür henüz yok.

Bir kere UP'yi teşkil eden altı partinin, seçimden önce büyük zorlukla üzerinde anlaştığı ayrıntılı program şimdi hükümeti bağlıyor ve kısa vadeli politikaları bu programa dayanıyor. Bundan sonraki aşamadaki tartışmanın ne netice vereceği bilinemez, onun için sağduyulu siyasetçiler bunu ertelemeye çalışıyorlar. Gerçi UP'yi oluşturan altı partiden ikisi önemini yitirdi. Aldıkları oy oranı % 8'e düştüğünden radikaller zayıfladı ve kargaşa halindeler. Buna mukabil sabık Hıristiyan Demokratlardan solcu unsurların UP'deki temsilcileri seçimlerde az oy almakla birlikte koalisyonda ağırlıklarını koyuyorlar çünkü UP'nin oylarını artırma potansiyelleri var. Öte yandan Allende, UP'nin nüvesi, en etkili ve makul öğesi olan güçlü Komünist Parti ile önemli konularda muhtemelen anlaşıyor; ne var ki Allende'nin Sosyalist Partisi'nde çeşitli kesimler arasında ve onlarla komünistler arasında azımsanmayacak görüş farkları var.

İkincisi hükümet pekâlâ biliyor ki iktidara gelmesine elveren, iktidara geldikten sonra da ABD'deki muarızlarını etkisiz hale getiren olağanüstü olumlu yurt içi ve uluslararası siyasi ortamın çok uzun sürmesi beklenemez. Şimdiye kadar hasım kuvvetler mevki kapmak için manevra yapmakla yetindi. Er geç hükümet çatışmaya girecektir. Çatışma, kitlesel direnmeye karşı askerî darbe ya da yabancı ordu istilası gibi, solcu kıyamet tellallarının çocukça beklediği şekilde olmayabilir.[14] Ancak kısa vadeli tahmin yapabiliyoruz; orta vadeli tahmin yapmak mümkün değil.

14 Bu makale baskıya verilirken kamulaştırılan bakır madeni sahiplerinin tazmin edilip edilmemesi üzerine ABD ile bir çatışma çıkacak gibi gözüküyor. İki taraf da taviz vermeyip kavgaya girmek için baskı altında. Washington, büyük paralar söz konusu olduğundan ve bu istimlakin başkalarına örnek olmasını istemediğinden, Santiago ise tazminatı ödemek, gider dengesine yük bindireceğinden taviz vermek istemiyor. "Tazminata hayır" rağbet gören bir slogan; küçük bir ulus ile devasa ABD emperyalizmi arasındaki bir çekişme, UP'ye siyasi destek kazandırır. Öte yandan iki tarafı da açık bir çatışmadan kaçındıracak gerekçeler var. Bakır madenlerinin hem Şili ekonomisindeki hem de ABD-Şili ilişkilerindeki önemi düşünüldüğünde bir bunalım çıkmasını önlemek zor. Ancak bunalımın iki ülke arasında iktisadi bir mücadele dışında olabilecek yansımalarını kestirmek imkânsız.

Üçüncüsü, Şili'de iktisadi sorunlar önümüzdeki iki yıl iyice keskinleşecek. Bu iktisadi sorunlar yarı-sömürge ülkelerin özelliklerinden kaynaklanmakta, ancak Şili'de bunlar aşırı boyutlarda: İhracatta tek bir metaya bağımlı olmak ve tarımda verimsizlik. Tarım verimli olmadığından Şili diğer Güney Amerika ülkeleri gibi temel gıda maddeleri ithal ediyor ve bu ithalat artıyor. Şili'nin döviz gelirinin % 80'i bakır fiyatına bağlı. İthalatın (değer olarak) üçte birini gıda maddeleri oluşturuyor. UP iktidarında Şilililer çok daha iyi beslenebildiğinden bu ithalat artacaktır.

Şili'nin kısa vadede bakır fiyatını etkilemesi mümkün değil. Planlamacıların hesabının tutması için bakır fiyatının kırk sentin altına düşmemesi gerekir. Oysaki birçok gelişme buna yol açabilir. Örneğin Vietnam Savaşı'nın sona ermesi gibi nedenlerle piyasada talep uzun süre azalırsa bu Şili için felaket olur. Ama piyasada talep azalmasa dahi 1972'de ödemeler dengesi buhranı olacağı kesin. Çeşitli sebeplerle ödemeler dengesi sıkıntısının 1973'te hafifleyeceği bekleniyor.

Bunalımı asgariye indirmek için çare, bakır ihracatını artırmak ve ithalatı kısmak. İkisini yapmak da maalesef çok zor. Bakır üretimi istendiği ve planlandığı kadar artırılamaz. Tarımda üretimin istikrarlı seyretmesi de talihe bağlıdır. İthalatta ikinci büyük kalem sanayi girdisi hammaddelerdir. Yurt içi harcamalarda artış hammadde ithalatını da artıracaktır. Şilili liderler, en acil iktisadi sorunlar olan bakır üretiminde ve tarımsal üretimde geçici sıkıntıları aşabilecekleri konusunda epey iyimserler. İhtiyatlı siyasetçiler bile bu sıkıntıların en fazla üç yılda aşılabileceği kanısındalar. Fakat bu siyasetçileri uğraştıracak, çetin ve kritik üç yıl olacak.

IV

Bu durumda hükümet dört amaç gütmektedir.

Birincisi, ilk yıl ekonomide geri döndürülemez "yapısal değişiklikler" yapmaya çalıştı. Gerekçesi basit bir iktisadi determinizmdir. Bir bakanın ifadesiyle: "Burjuvaziyi iktisadi altyapısından mahrum edersek tekrar eski konumuna gelemez." Yön-

temi esas itibariyle müsadere ve tarım dışında önemli iktisadi faaliyetlerin kamulaştırılmasıdır. UP'nin programında hedeflediği üç sektörlü bir ekonomidir: Hâkim bir kamu sektörü, teknolojik gelişmenin ve ekipmana ve teknik bilgiye yoğun yatırım yapmanın (ve yabancı yatırımın) elzem olduğu sahalarda kamu-özel ortaklığı ile küçük ve orta ölçekli dinamik işletmelerden oluşması istenen bir özel sektör. Şimdiye kadar bakır, nitrat, kömür, demir, bankacılık, çimento, tekstilin çoğu ve başka iş kollarındaki firmalar çeşitli şekillerde kamuya geçti. Dış ticaretin de herhalde kamulaştırılması gerekecektir.

İkinci olarak Allende hükümeti, üretimi ve dolayısıyla istihdamı artırmak, aynı zamanda hayat standardını yükseltmek için toplam talebi uyarmayı hedef edindi. Bu maksatla parasal ücretleri büyük oranda artırıp fiyatları dondurdu. Hükümet sanayiye taze yatırım yapmaksızın bu politikayı uygulamasına imkân verecek kadar atıl kapasite olduğunu hesapladı ki hesaplaması isabetliydi. (Özel sektörün yeni yatırım yapmayacağı belliydi.) Yoksullara daha çok para vermenin istihdamı daha büyük oranda artıracağı öne sürüldü. Zira, dendi, orta sınıf daha karmaşık teknolojili mallara yönelirken yoksullar daha işgücü-yoğun üretilen mallar satın alır. Unutmamak gerekir ki 9 milyon Şili nüfusundan etkili miktarda sanayi ürünü satın alan müşteriler 300.000'i geçmez.

Riskli bir plandı. 4 Eylül'den itibaren dört ay boyunca burjuvazi isteriye kapılıp büyük miktarda ülke dışına sermaye kaçırdığında ve üretim bir süre azaldığında manzara ümit vermiyordu. Ne var ki 1971 baharı geldiğinde bu politika netice verdi. Hükümet rahat nefes aldı, yabancı gözlemciler hayrete düştü ve Şili halkı büyük yararını gördü. İşsizlik son on yıldır en düşük seviyeye indi. İnşaat sektöründe canlanmayı geciktiren bazı vahim planlama sıkıntıları olmasaydı işsizlik oranı daha da azalırdı. Fakir insanların hayat standardı önemli ölçüde yükseldi. Un (yani ekmek) tüketimi bile % 15 arttı. Eleştirenler üretim artışıyla birlikte Şili'de sık sık nükseden enflasyonun da tekrar yükseldiğini işaret ediyorlar. Yılda % 25-30 oranındaydı, Frei yönetiminin son senesinde ise % 35 oldu. Ama bu yıl onun

yarısını geçmeyecek. Yurt içi iktisat politikası Allende rejiminin en büyük başarısıdır.

UP serbest seçimlerde yer edinmesi gerektiğinden halkçı bir hükümetin maddi avantajını kanıtlamak zorundadır. Kübalıların son yıllarda halka dayattığı maddi fedakârlığı Allende istese de dayatamaz. Taraftarları bunu kabul etmese de bu kısıtlama, hükümetin politikalarını çok sınırlandırmaktadır. İçlerinde en gerçekçi olan komünistler bu başkanın yönetiminde süratli ağır sanayileşmeye kıyasla hafif ve tüketim mallarında sanayileşmeye öncelik vermek gerektiği görüşündeler. Allende de muhtemelen aynı görüştedir ama konu hâlâ tartışılıyor. Ama hayat standardını yükseltmenin kendi başına yasal devrimcilere yeterli destek temin edip etmeyeceği de başka bir meseledir.

UP'nin üçüncü hedefi bu hesaba dayanıyor. Yiyecek ve tüketim malları arzının idamesi için devletin hasılası, özellikle bakırda ve tarım ürünlerindeki hasılatı artırması gerekiyor. Bu konuda da Allende ile Komünist Parti anlaşıyor. Tayınlama veya ithalatta kontrolsüz büyük bir azalma siyasi intihar olacağından "üretim savaşı"nın önceliği var. Ancak bakırda ve tarımda karşılaşılan sorunlar farklıdır.

Şili'de bakırın çoğu eskiden ABD şirketlerine ait olan üç büyük ocaktan çıkarılıyor: El Teniente, Chuquicamata ve Salvador. Geçen Eylül'den bu yana üretim az –ki bu ciddi bir sorun– ve üretim maliyeti de çok arttı – ki bu daha az vahimdir.[15] Kennecott'un[16] ve Anaconda'nın sabotaj yapmasının ya da istimlak beklentisiyle kolay işlenir kazançlı damarları soğurmasının bu sıkıntılara ne ölçüde katkı yaptığı tartışılabilir. Sorunların kısmen yöneticilerin ve denetim personelinin çoğunun devletle işbirliği yapmamasından kaynaklandığı kesindir. Muhalefet, bunlardan 300 kadarının istifa ettiğini öne sürüyor. İşbirliğine ayak direyenler özellikle eskiden ABD dolarıyla aldıkları ma-

15 Maliyetler yerli para cinsinden, satış hasılatı ise dolar cinsinden olduğundan, bakır fiyatı azalmadıkça sektör kıymetli döviz kazanmaya devam eder.

16 Kennecott Utah Copper: Merkezi ABD'de olan madencilik, izabe ve arıtım şirketi. Anaconda Copper Mining Company: Merkezi ABD'de olan madencilik şirketi – ç.n.

aşları önce serbest piyasada şimdiyse karaborsada, astronomik seviyelere yükselen kurdan escudoya bozduranlar. Devlet escudo birimiyle istedikleri maaşı ödemeyi kerhen kabul etmesine rağmen, maaşları dolarla ödemeye son vermekle reel gelir ister istemez azaldı. (1971 yaz aylarında gayriresmî kur, sabit resmî kurun üç katını aşıyordu.)

Ancak zorluklar bakır madenlerinde çalışan küçük işçi aristokrasisinin kolektif çıkarından da kaynaklanıyor. ABD şirketlerinin oluşturduğu ihracata dönük bakır sektöründe hallerinden memnunlardı. Gelecekte ise durumlarının eskisi kadar iyi olmayacağı muhtemel. Eduardo Frei Montalva'nın Hıristiyan Demokrat hükümetini destekleyip desteklemedikleri bir yana (başkanlık seçiminde UP Chuquicamata'da oyların çoğunu alamadı), bu grupların sendikalizme doğal meyli, geniş halk yığınlarının çıkarlarına ters düşebiliyor. Geçen yaz işçi ve teknisyenlerin yaptığı grevlerde bu etkenler mevcuttu.

Tarımsal üretim sorunu çok daha karmaşıktır. Hıristiyan Demokrat hükümet toprak reformunu uygulama hızını üretim artışına bağlamıştı ve bunda başarılı olmuştu. İki yüz elli bin topraksız ve çok az topraklı aileden otuz binine toprak dağıtıldı. Bu yüzden, Frei'in başkanlık dönemi sona erdiğinde köylerde toprak huzursuzluğu toprak işgalleriyle ve kırsal çatışmalarla patlak vermişti. Allende seçimi kazanmasaydı ya toprak reformu hızlandırılacaktı ya da kırsalda büyük karışıklık çıkacaktı.UP toprak reformunu hızlandırdı. Böyle reformlar genellikle ilk sadmede üretimi aksatır; bunda da aksattı.

Üretimde reform sebebiyle oluşan aksamanın boyutunu takdir etmek zor. Bunun nedeni kısmen, 1971'in ilk yarısında vuku bulan bazı doğal afetlerin etkisinden reformun etkisini ayırt etmenin güç olması; kısmen de bu gibi hesaplamaların tahmine dayanmasıdır. Tarımsal üretimi kısmen müsadereden korkanların sabotajları ve sermaye varlıklarını satması azalttı; özellikle 1970 güz aylarında çok miktarda sağmal ve damızlık hayvan mezbahaya gönderildi. Tarımsal üretim kısmen orta sınıf köylülerin geleceğe güvensizliğinden kısmen de toprak refor-

munun yapıldığı bölgede köylülerin moralinin bozulmasından azaldı. Sonuncusunun nedeni UP'nin şeffaf tek bir politika yürütememesiydi. Tarım reformundan sorumlu memurların toplantılarında, rakip eğilimlerden ileri gelen ideolojik ve programa dair münakaşalar karşısında, muhtemelen köylülerin aklından, önceki hükümet, reformu ağır yürütüyordu ama o zamanlar hiç değilse kararları kimin verdiğini ve bu kararların ne olduğunu biliyorduk, düşüncesi geçiyor olabilir.

UP içindeki aşırı kötümser unsurlarla ütopyacı unsurlar tarımsal üretimdeki azalmayı abartmaktadır. Kanıt göstermeden, reform yapılan bölgede üretimin % 50 gibi –inanılması zor– bir oranda azaldığını ama kırsal kesimde sınıf mücadelesi ilerlediğinde bunun fazlasıyla telafi edileceğini söylüyorlar. En sağlam tahmine göre üretimde bir miktar azalma olmuş olabilir. Resmî tahmin, bu bahardaki (bize göre güz) ekimin, geçen yılın güz (bize göre ilkbahar)[17] ekiminde görülen % 10 azalmayı telafi edeceğidir. Devlet tedbir olarak, müsadere edilen dokuz yüz küsur malikâneden, fiilen devredilen yedi yüz küsurunu üretime geçirmek için hızlı başlayan toprak istimlakini yavaşlattı. Devletin toprak istimlaki 1972 Nisan sonuna kadar durduruldu. Gayriresmî istimlak eylemlerine gelince, hükümetin görüşünü Allende'nin meclise hitabı ifade etmektedir:

> Malikânelerin ve çiftliklerin gelişigüzel işgal edilmesi gereksizdir ve yasa dışıdır. Söylediklerimiz ve eylediklerimiz halkın bize güvenmesine yetmeli. Hükümetin planlarına ve uygulamalarına riayet edilmelidir.

Komünist Parti'nin desteklediği Allende, bu konuda MIR'in solcu muhalefeti ile ve kendi partisindeki solcu unsurlarla çatışmaktadır.

Allende, toprak işgal eylemlerinin kontrol altına alınabileceği kanısındadır. Büyük ihtimalle haklıdır çünkü işgallerin çoğu başıbozuk taban eylemi değildir. 1971 yazında rastgele seçilen bir günde kaydedilen 150 kadar işgalden % 25'i veya 30'u Mapuche yerlilerinin ellerinden alınmış ortak köy toprakları-

---

17 Yazar kuzey ve güney yarıkürelerdeki mevsim farkını işaret etmektedir – ç.n.

nı geri alma girişimleriydi.[18] Şu anda köylerde en kendiliğinden oluşan çalkantılar bunlar oluyor ama artık bir kitle hareketi değiller. Bu işgallere toplam yedi-sekiz yüz kişi katıldı. İşgallerden üçüne yüzden çok kişi karıştı. Latin Amerika'daki mutat köylü toprak işgal standartlarıyla kıyaslandığında bunlar önemsiz kalıyor.

Diğerleri topraksız köylüler tarafından toprakların istimlak edilip dağıtılması talebiyle yapıldı. Birçoğu da köylerde toprak mülkiyetiyle ilgisi olmayan işçi-işveren kavgalarında çıkan olaylardı. Bu iki tip işgallerden her birine bir avuç insan katıldı. *Tomas de fundos*[19] yabancı gazetelerde manşet oluyor çünkü bu eylemler bir yandan akla ayaklanma ve anarşi getirirken öte yandan bunlara zapt edilemeyen başıbozuk aşırı solculardan bazı renkli tipler karışıyor. Ama Şili'de köylü ayaklanması için kat edilmesi gereken daha çok yol var.

Hükümetin dördüncü hedefi devrilmemektir. Askerî darbe tehlikesi mevcut ama yakında olması muhtemel değildir. Bunun esas sebebi ordunun anayasaya bağlılığı değil (ki bağlıdır), darbenin iç savaşa yol açacağını bilmesidir. Sokakları binaları sakin sakin işgal edip başkanı uçağa bindirerek dışarıya postalamak başka, sonucu belli olmayan bir silahlı çatışma başlatmak başkadır.

Kısa vadede aynı politikaları uygulasalar bile yasal *Marksist* bir hükümetin sıradan sivil halkçı reformculara kıyasla avantajı buradadır. Bu tip popülist siyasetçiler istemeseler de sağcılarla kaçınılmaz olan çatışma başlayınca mevzii terk etmeye eğilimlidirler: Brezilya'da Getúlio Vargas 1954'te intihar etti, Jânio Quadros 1961'de emekliye ayrıldı, 1964'te askerî darbe olunca João Goulart kaçtı. Marksist reformcular toplumsal dönüşümün böyle müşkülatla karşılaşacağını bildiklerinden göğüs germeye hazırdır –en azından göğüs gereceklerini ümit etmeliyiz– ve bu suretle darbe riskini de azaltırlar.

---

18 Kaynağım, bakmama nazikçe izin verilen, bu konudaki gizli günlük polis raporlarıdır.

19 Toprak işgalleri – ç.n.

UP'nin polisi güvenilir siyasî kontrol altına almak ve başkanı siyasi kadrolardan (çoğu sabık MIR'cılardan) oluşan güçlü bir muhafız birliği ile korumak dışında silahlı kuvvetler konusunda yapabileceği pek bir şey yok. Darbe halinde bunlar kitleleri seferber etmek için hükümete birkaç saat kazandırabilir. Bu tedbirlerin ikisine de sağcılar isterik sövgüler yağdırmaktadırlar. İş iç savaşa dayanırsa UP'nin kazanıp kazanamayacağı bilinmez; ancak açık kararlılığı askerî maceralara kısa vadede cesaret vermiyor.

Bu nedenle sağcılar iktidara silahlı ayaklanma ile dönmeyi tercih etmiyor. En azından Hıristiyan Demokratlar bu görüşte. Şili'yi yönetenler istikrarlı ve dingin bir anayasal düzenden uzun süre yararlandığından bunu kolay kolay gözden çıkaramazlar. Nitekim kendilerine ümit veren almaşık bir stratejileri var: Bölünmeleri Allende'ye başkanlık yolunu açan anti-Marksist siyasi grupları birleştirerek Allende'nin zorlu rakibi Frei'yi 1976'da seçtirmek. Bu proje gerçekçidir. UP halktan gördüğü kararlı desteği daha fazla artıramazsa ve hele 1972-1973'te yaşanması muhtemel iktisadi güçlükler sebebiyle kıyıdan kenardan topladığı oyları da yitirirse sağcılar 1973'te seçim mücadelesini dürüstçe kazanıp mecliste hâkimiyeti ele alarak yokuşa sürme ve sabotaj yapma yeteneğini sürdürebilirler. Yani bu tahlilde muhalefetin tek yapacağı UP'nin gücünü yitirmesini beklemektir. Bu, halk cephelerini yıkmakta kullanılan klasik bir stratejidir ve geçmişte başarıyla uygulanmıştır.

Buna göre hedefleri 1973'te sol aleyhine bir zafer, takiben uzun süren iktidarsız bir devlet başkanı. UP içinde gerçekçi olanlar kısa dönemde bir çatışmadan ziyade bundan çekiniyorlar ama kimse karşı-devrim tehlikesini de görmüyor değil. Sağcılar 1970'ten bu yana hükümetin karşılaşacağı iktisadi sıkıntıları mütemadiyen abarttılar ve hükümetin başarıları karşısında şaşırıp bozuldular. Sağcılar iktisadi çöküntü ihtimalini yine abartsalar da, bu endişeye mahal olmadığı anlamına gelmez. Allende sağdan gelen tehlikeye karşı ne yapabilir? Halihazırda yaptığından daha fazlasını yapmak zorundadır.

V

UP'nin karşılaştığı sorunların çoğu kontrolünün dışında, ama elinde olan üç şey var.

Birincisi tempo. Devrimci dönüşüm *inisiyatif* alıp bunu sürdürmeye bağlıdır. Anayasal çerçevede yapılan devrimler de bu bakımdan ötekilerden farklı değildir. Devrimciler tıpkı satranç-taki hamleler gibi, kurallar dahilinde inisiyatifi elde tutmak zorundadırlar. Bana UP böyle bir tempoya girememiş gibi geliyor. Seçim kampanyası bir hız yarattı. Beklenmeyen zaferin muazzam sevinci ve Allende'yi görevi devralmaktan engelleme çabalarının akim kalması bu hızı pekiştirdi. Beklenmedik yenilgi ve devrim korkusu Şilili sağcıların maneviyatını bozup geçici olarak felç etti. Birkaç ay stratejisiz kaldılar, sindiler. UP'nin elinde bir program vardı ve birinci yılında uygulama güdüsü onu bir süre ilerletti, ta ki uygulamada zorluklar çıkıncaya kadar.

UP bir bakımdan geçici olan ilk enerjiyle bu ana kadar yürüdü. Enerji tükendikçe yerini içkin bir stratejik inisiyatifin alması gerekiyor. Reformcu her hükümet işe –en azından potansiyel olarak– böyle bir ivme ile başlar. İvme azaldığında, devrimci olmayan yönetimler bunun yerine başka bir güdü ikame edemez. 1964'te İngiltere'de İşçi Partisi hükümeti gibi bazısı da yararlandığı enerjiyi ziyan eder. Güdüyü idame ettiremeyince böyle hükümetler yurtta ve dışarıda rakipleri karşısında ve ödemeler denge buhranı gibi tehlikeler çıkınca savunmaya geçmeye mecbur olur. O zaman işleri biter. Geçmiş halk cepheleri gibi iç kavgalar içinde sönüp giderler ya da devrilmeye yol açan şartları hazırlarlar. 1970'te ve 1971'de UP'nin itici gücünü üretmesine gerek yoktu ama bundan sonra gerekiyor.

Bunu zorlaştıran, UP'nin koalisyon olmasıdır: Bu onun ikinci zaafı. Açık söylemek gerekirse UP hareket mekanizmasından ziyade frenleme sistemi daha iyi tasarımlanmış bir taşıt gibidir. Koalisyonda herhangi bir partinin (Komünist Parti'nin diye anlayın) devletin herhangi bir kısmına hâkim olmasını önlemek için tüm kamu görevleri katı bir kota sistemine göre tah-

sis edildi. Böylece hiçbir görevlinin amiri veya doğrudan astları kendi partisinden olamıyor. Politikalara partilerden birinin (yine kastedilen KP) hâkim olmasını önlemek için "başkanının ve koalisyonu oluşturan partilerin ve hareketlerin eylemlerini, tüm bu grupların kurduğu bir Siyasi Komite eş güder". Siyasi Komite "hükümetin sosyal ve iktisadi, asayiş ve dış siyaset tedbirlerinin ve bunları gerçekleştirme yöntemlerinin yapılabilirliğini ve uygulamasını [*operatividad*]" incelemekten sorumlu olacaktır.[20]

Bundan anlaşılan, her devlet kurumunda ve dairesinde rakip parti örgütleri birbirine dolanmıştır. Her görevli sadık olduğu parti aracıyla iş görmeye çalışmaktadır; öteki partileri es geçmektedir; mümkün olmadığında onları etkisizleştirmektedir. Anlaşmazlıklar partiler arası görüşmeyle çözülmekte; önemli ihtilaflar partilerin üst yetkililerine havale edilmektedir. Sistemin yarattığı sonuçlardan biri, sayısı az olan partisiz bakanların ve görevlilerin iş görebilmek için parti örgütlerinden birine bağlanmaya mecbur kalmasıdır. Başka bir sonuç, siyasi kota sistemi gereği atanmış olup, görevinde işe yaramayan çok sayıda memuru görevden uzaklaştırmanın çok zor olmasıdır.

En önemlisi, seçimden önce yapılan koalisyon anlaşmasında çözümü somut olarak öngörülmemiş meseleleri çözüme kavuşturmak zordur ve vakit alır. Süratle sarih kesin kararlara varmak neredeyse imkânsızdır. Bu felç durumunun sonuçları özellikle tarım reformunda feci olmaktadır. Süratle karar alamayan bir hükümetin başı belaya girer; süratle karar alamayan devrimci bir hükümetin ise başı çok daha büyük bir belaya girer.

Gerçi koalisyondaki partiler arasında karşılıklı güven, seçimden öncesine kıyasla çok arttı. MIR bile Sosyalistlerle ve KP ile uzlaşarak bir çalışma ilişkisi kurdu. MIR'ın ilişkisi Sosyalist Parti'ye nazaran Komünist Parti ile daha iyi çünkü MIR'ın görüşünce "KP ile organik ilişkide makul anlaşmalara varmak mümkündür" (bu doğrudur). Sosyalistlerle böyle ilişki kurmak kolay değil. Zira Sosyalist Parti, rakip grupların, patronaj sis-

20 Labarca Goddard, *Al Chile Rojo*, s. 235.

temlerinin ve nüfuzlu kişilerin bileşkesi olduğundan parti olarak davranmaya muktedir değildir. Şu sıra partide sıkıntının esas kaynağı sol kanadıdır. MIR'dan farklı olarak, Guevaracı ve aşırı solcu söyleme rağmen Sosyalist Parti'de sol kanattaki hiziplerden pek azı gerçek anlamda devrimcidir. Bazısı şöyle diyebilir (hayal kırıklığına uğramış partisiz ilerici birisinin ifadesiyle): "Bunlar iktidarda olmaya alışamıyor çünkü muhalefette olmak çok daha kolaydı." Daha az sempati duyanlar buna ilaveten, kamu görevini başaramadığını anlayanlar solculuk yaparak kolaya kaçmaktadır, diyebilir.

Sosyalist Parti'de solun ağırlığını saptamak güçtür. Bu yıl partinin genel sekreterliğine Carlos Altamirano'yu[21] sol kanat seçti. Şili'de başkan ikinci dönem seçilemez ve Altamirano besbelli gelecek seçimde UP'nin adayı olmaya niyetleniyor, ancak muhtemelen partideki hiziplerden birine katılmayacak. Sosyalist Parti'nin sol kanadı KP ile rekabette güçlenebilir ve KP'yi soldan kuşatabilir. Halkçı hükümetin maruz kaldığı hüsranlara ve kararsızlığa tepkiler de UP'de sol kanadı güçlendirebilir. Sol kanat veya soldaki hiziplerden biri partiye hâkim olursa hiç değilse partide müzmin ahenksizliğe bir çözüm olabilir. Ama bu pek muhtemel değildir. Onun için ümit Allende'de. Hiç değilse oy toplayabildiği için partide sözünü epey geçirebiliyor. Ne yazık ki şimdiye kadar ağırlığını kullanmakta çok geride kaldı.

Özetle UP parlamenter demokraside partiler arası ittifakların, koalisyonların bilinen zaaflarına maruzdur. Üstüne aldığı görevleri örgütsel açıdan gerçekleştirecek durumda değildir. "Şili'nin sosyalizme giden yolu" solda tek bir parti olmasını gerektirmez, yekpare bir parti olmasını hiç gerektirmez; zaten bu gerçekçi bir ihtimal de değildir. Ama mevcut ittifakın karar vermede ve eylemde birliğini artırmayı gerektirir.

Üçüncü olarak, UP şimdiye kadar kitlelerin desteğini hare-

21 Carlos Altamirano Orrego (d. 1922): Şilili sosyalist avukat. 1961-1965'te milletvekili, 1965-1973'te senatördü, 1971-1979'da Şili Sosyalist Partisi'nin genel sekreteriydi. Allende başkanken Altamirano "taviz vermeden ilerlemeyi" savundu. 1973'te Pinochet'nin darbesinden sonra ülkeden kaçtı, Küba'ya iltica etti – ç.n.

kete geçirmeyi başaramadı. Parti, tarihsel kaynaklarının, yani parlamenter burjuva demokrasinin ve klasik sosyalist işçi hareketinin zaaflarını gösteriyor. Parlamenter siyasetçiler için kitleleri seferber etmek esas itibariyle oy almaktır. Geleneksel işçi sınıfı önderleri ise kitleleri harekete geçirmeyi, sendikanın ya da partinin, işçileri maden ocaklarından ve fabrikalardan sokağa çıkarması olarak anlar. (Bu ikisinin tarihsel karşıtı, hem seçimleri, hem de "bürokratik" örgütlerin halkı seferber etmesini reddedip şartlar ne olursa olsun tabanın kitle eylemlerini çoğaltmayı öngören bir solculuktur.)

Bunlar devrimci hedefler gerçekleştirmeye yetmez. Özellikle de halkın siyasi kültüründe ulusal seçimlerin ve yoksul emekçilerin çoğunun örgütlü sanayi işçisi olmadığı ülkelerde. Liberalizmden ve klasik sosyalist işçi hareketinden türeyen gelenekler, genellikle "marjinalleri" seferber eden karizmatik üsluptan, kişiselleştirilen siyasetten, kalabalıklarla yüz yüze ilişkilerden ve özellikle pervasız demagojiden huylanır.

UP'de gelecek seçimlerde oyları artırmak veya çoğunluğun desteğini alacak bir halk oylaması formülü için kafa yoruluyor. Küçük seçimlerin önemini abartma eğilimi bile var. Sendikalar vasıtasıyla örgütlü işçileri seferber etmek adına, köylü kurulları ve çeşitli fabrika komiteleri kurmak için planlar yapılıyor. Öte yandan sol kanatta "mücadele esas olarak fabrikalara, malikânelere, gecekondu semtlerine, liselere ve üniversitelere aktarılırsa" her şeyin istendiği gibi gerçekleşeceği yolunda saf bir inanç var.

Ama işin aslı, seçim zamanı dışında, örgütsüz yoksullar henüz devlet ile sürekli *temasta* değiller; onlar için devlet sürekli *hazır ve nazır* değil. Burada, Fidel Castro'nun tek taraflı da olsa daimi diyaloğunun veya Franklin Roosevelt'in muntazaman yaptığı radyo konuşmalarının benzeri bir şey yok. Bu basit bir üslup meselesi değil. Halkçı bir hükümet ile halk arasında devamlı bir konuşma olması için kışkırtıcı bir üslup gerekmez, hatta sakıncalı olabilir. Mesele, hitabetten veya kampanya düzenlemekten ziyade, siyaset üslubudur.

Bu sorun UP'den ziyade kişi olarak Başkan Allende ile ilgilidir. Gerçi Allende sorunu dediğimiz şekilde aşarsa, yoldaşları ve koalisyon ortakları bu defa başkanlığında aşırıya gittiğinden şüphelenir ki bunu da onların aşmaları gerekir. (ABD'de Franklin Roosevelt sevgisiyle Demokrat olan kitlelerin, onun vefatından sonra Demokrat olmaktan vazgeçmediğini hatırlamalarında yarar var. Bir kişiye siyasal anlamda bağlanma, insanları bir örgütten vazgeçip kalıcı bir şekilde başka bir örgüte bağlamaya yol açabilir.)

Örgütsüz yoksullar Allende'ye kulak verir çünkü her başkan gibi onun da itibarı, yetkisi ve pederane bir konumu var ve yoksullardan taraf olduğu açık olan bir hükümeti temsil ediyor. Allende zorlanmadan yoksulları seferber ederek ulusal bir güce dönüştürebilir. Hatta daimi ve belirleyici bir ulusal güce dönüştürülebilir; Arjantin'de Perón bunu başardı. Allende, dostu Fidel'den farklı bir tarz tercih edebilir. Ama Küba Devrimi'nden, Şili'de uygulanabilecek derslerden birini aklından çıkarmamalı: Yoksul yurttaşlardan en ücra ve siyasetten en uzak olanlarına doğrudan hitap edebilen bir önder her devrimde büyük bir değerdir; halkı zorlamayıp ikna etmeye mecbur olan bir devrim için ise bu elzemdir.

VI

Şili Yolu'nun birinci yılını nasıl özetlemeli? Solcu bir ittifakın seçimle iktidara gelebileceğini kanıtladı ki bunun zaten kanıtlanması gerekmiyordu. Daha önemlisi, solcu bir ittifakın iktidara geldikten sonra silahlı kuvvetlere ve kritik anayasal kurumlara hâkim olmaksızın sürat ve kararlılıkla iş yapabileceğini de gösterdi. Birinci yılında sosyalist olmayan reformlar yapmanın ötesine geçememekle birlikte sosyalizm inşa etme azmini ortaya koydu.

Şimdiye kadar yaptıkları, başka Latin Amerika ülkelerindeki hükümetlerin geçmişte yaptıklarından, şu an yapmakta olduklarından ve isterse yapabileceklerinden *nitel* olarak çok farklı değil. Ama diğer reformcu devletlerden farklı olarak, dayanağı

işçi sınıfı hareketidir; esin kaynağı milliyetçilik veya "modernleşme" değil, sömürülenlerin, ezilenlerin, zayıfların ve yoksulların kurtuluşudur. Epey zekâ ve siyasi ustalık sergiledi. Nihayet başta ekonomide olmak üzere birçok elle tutulur başarı kazandı.

Bunlar gelecekteki başarının teminatı değildir. Bu iktidar, çoğu az gelişmiş ya da çarpık gelişmiş yarı-sömürge ülkelerde olduğu gibi, kontrolü dışındaki güçlere, örneğin bakır piyasasına tabidir. Şili Üçüncü Dünya ölçüleriyle, karmaşık toplumsal yapılı, modern tüketime alışmış, bir hayli kentleşmiş ve sanayileşmiş bir ülke olduğundan bakır piyasasındaki gelişmelere başka benzer ülkelere kıyasla daha da duyarlıdır. Şili'deki iktidarın Latin Amerika'nın "güney konisi"ni saran iktisadi durgunluğun (ve ülkedeki sürekli yüksek enflasyonun) üstesinden gelip gelemeyeceğini bilmiyoruz ki bölgenin öteden beri bağımlı olduğu İngiltere'de de durgunluk mevcut. Tecrübe ile sabit ki böyle uzun vadeli zaafları gidermek siyasetçilerin sandığından daha zordur. Az gelişmiş ülkelerde önemli bir problem istihdam imkânlarındaki artışın nüfus artışının gerisinde kalmasıdır; Şili Yolu'nun bunu nasıl çözeceğini henüz bilmiyoruz. Kısa vadeli üretim zorlukları önemli olmakla birlikte iktidarın kaderini belirleyici değildir.

Şili Yolu, ne kadar dinamik ve iyi niyetli olursa olsun bir halk cephesi iktidarının devrim olduğunu (anayasal da olsa) kanıtlamış değildir ve iktidar kısıtlıdır. Bunu kısıtlayan sadece dış güçler değildir, bu iktidarın ortaya çıktığı siyasi sistemin ve durumun doğası ve onu oluşturan siyasi kuvvetlerin mahiyeti elini kolunu bağlıyor. Şüphesiz hakkında hüküm vermek için erkendir. Ciddi bir buhranda gerçek bir hasım karşısında henüz sınanmadı. UP'nin mevcut siyaset tarzında, örgütlenmesinde ve politikalarındaki zaaflarını yenme kabiliyeti hafifsenmemelidir. Önümüzdeki yıl onu sarsabilir, ama aynı zamanda dönüştürebilir. Ne var ki dönüşüm kendiliğinden olmaz.

[...] UP [bu buhranları ve müşkülatı] alt edebilir mi? Aralarında ABD'nin de olduğu muarızları edemeyeceğine kaniler. Şi-

li'deki hükümetin önde gelenleri ve siyasetçiler ihtiyatla iyimser, ya da daha da iyisi, mahrem konuşmalarında bile kötümser değiller. Görüştüğüm bazı tarafsız ehil Şilililer de öyle. Allende sempatisinin biraz etkisi altında kalan bir kumarbaz muhtemelen UP'nin başarısına onda dört verir ki bu cesaret kırıcı değildir. Sempatisini hiç hesaba katmazsa üçte bir verir. Bu, Ekim Devrimi'nden sonra Bolşeviklerin ya da on üç ay önce Allende'nin seçimi zaferi için verilecek bahislerden çok daha iyidir.

Eylül 1971

Orijinal makaledeki bazı notlar bu metne dahil edilmemiştir.

28

Şili'nin Katli

Şili'nin katli uzun süredir bekleniyordu; Allende iktidarının son aylarında can çekişmesi basında sık sık haber oldu. Medyada adı zikredilerek başsağlığı mesajları yayımlandı. Bir tek Washington'dan (şunu yazdığım saatler itibarıyla) ses çıkmadı. İngiliz İşçi Partisi, Şili'de sosyal demokrasi hayattayken buna normalde Afganistan'daki olaylara gösterdiği kadar az ilgi gösterirdi; o da resmî gözyaşı döktü. Bu tepkiler katilleri geçici olarak mahcup etmiştir. Katillerin örnek aldığı karşı-devrim –İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en büyük kıyım olan 1965 Endonezya katliamı–[1] bu kadar duyurulmamıştı.

Darbeden önce gerici gençler Santiago'da duvarlara "Cakarta" yazmışlardı. Şili ordusu şimdi televizyonlarda Endonezya'nın 1965'ten bu yana yabancı sermaye yatırımı cezbetmekte ne kadar başarılı olduğunu anlatıyor. Yabancı yatırımda sorun çıkmayacaktır. Orta sınıfın hışmına kaç Şililinin uğradığını kimse bilmeyecek, zira maktullerin çoğu çalıştığı fabrika, oturduğu gecekondu semti veya köyü dışında kimsenin tanımadığı

1 1965-1966 yıllarında Endonezya'da hükümetin ve ordunun kışkırtmasıyla siviller ve milisler hunhar yöntemlerle 500.000 ile bir milyon arasında komünist, solcu ve Çin asıllı yurttaşı katlettiler. Endonezya Komünist Partisi yok oldu – ç.n.

Şilililer olacak. Paris Komünü'nün sona ermesi üzerinden yüz yıl geçti; Komün bastırılırken katledilenlerin tam sayısını hâlâ bilmiyoruz.

Baş sağlığı dileklerindeki tuhaflık, dileyenlerin çok azının Şili'yle ilgilenmesidir. Bu küçük ücra ülkenin talihsizliği, 1930'lardaki İspanya gibi, siyasi hayatının dünya çapında önem kazanarak emsal haline gelmesi ve ne yazık ki korunaksız olmasıydı. Bir deneye dönüştü. Amerikalılar açısından sorun, sosyalizmin ayaklanma olmadan ve iç savaşsız kurulup kurulamayacağı gibi basit bir konunun denenmesi değildi. Onlar açısından sorun o zaman da bugün de Latin Amerika'daki emperyalist tahakkümü idame ettirip ettirememektir. Son beş yıl zarfında bu tahakküm Şili'nin yanı sıra Peru'da, Panama'da, Meksika'da çeşitli rejimler tarafından örselenmişti; Perón'un zaferiyle bunlara Arjantin de eklendi. Askerî darbeyi teşvik kararını tetikleyen, muhtemelen Allende'den ziyade Perón'du. ABD önceleri Şili'yi iktisadi kısıtlamalarla boğarak bitirebileceğinden emindi: Şili öteden beri muazzam dış borç yükü altında, ithalatı sürekli artan, ihracatı bakırdan ibaret olan bir ülkeydi; bakır fiyatı 1970'te çökmüş ve iki yıldır sürünüyordu. Ama Amerikalılar artık bekleyemeyeceklerine karar verdiler. Zaten Şili ordusuna silah sevkiyatının devam etmesi ABD'nin askerî darbe ihtimalini hep aklının bir köşesinde tuttuğunu gösteriyordu.

Dünyanın kalanı için Şili, sosyalizmin geleceği konusunda kuramsal bir deneydi. Sağcılar ve aşırı solcular görüşlerinde haklı çıkmak için demokratik sosyalizmin sonuç vermeyeceğini kanıtlamak istiyorlardı. Onların baş sağlığı dilekleri esas itibarıyla ne kadar haklı olduklarını göstermeyi amaçlıyordu. Her iki grup açısından kabahat Allende'nindi.

Allende'nin Halk Birliği'nin zaafları ve başarısızlıkları vahimdi. Yine de yayılan efsaneler kalıplaşmadan üç hususu saptamakta yarar var.

Birincisi, Allende hükümetinin intihar etmediği, katledildiğidir. Bu hükümetin sonunu getiren siyasi veya iktisadi hatalar ve finansal buhran değildi; hükümeti deviren tanklar ve toplardı. Allende'nin muhaliflerinin darbe yapmaktan başka ne seçe-

neği vardı diye soran sağcı yorumculara verilecek cevap gayet basittir: Darbe yapmamak.

İkincisi, Allende hükümeti demokratik sosyalizmin denemesi değildi. Allende hükümeti olsa olsa, burjuvazinin yasalar ve anayasal düzen işlerine gelmediğinde yasalara bağlı kalıp kalmayacaklarını sınayan bir deneydi. Mesela İngiltere'de seçimle iktidara gelen İşçi Partisi hükümetlerinin kullandığı –ve değerlendirmediği– anayasal yetkiler Şili'de Halkın Birliği'nde yoktu. Halkın Birliği'nin devlet başkanı yasal yoldan azınlık oyla seçilmişti. Yargı başkana hasımdı; meclise başkanın düşmanları hâkimdi. Muhalefeti razı etmeden hükümet *hiçbir* yasa çıkaramıyordu. Allende anayasal yetkilerle değil, sadece (anayasa elini kolunu bağlasa da) yasal başkan konumundan yararlanarak, zekâsıyla yarattığı fırsatlarla iş gördü. Bu yılki seçimde mecliste hâkimiyet kurmanın dışında anayasal yöntemlerle daha fazla ilerlemesine olanak yoktu. Seçimi de kazanamadı.

Ya anayasal olmayan yöntemler? Kaydedilecek üçüncü husus, "yasallık" yerine "devrim" tercih etmek gibi bir durum olmadığıydı. Halkın Birliği ne siyasi ne de askerî alanda bir kaba kuvvet mücadelesinden galip çıkacak vaziyetteydi. Tarihsel tecrübesi bulunan her yetişkin insan iç savaşın bazen gerekli olduğunu bilir, ama bundan ikrah eder; Allende de şüphesiz iç savaştan nefret ediyordu. Ama Allende iç savaş çıkmasını önlemek için elinden geleni yaptıysa, bunun sebebi yenileceğine kani olmasıydı ve bunda haklıydı. Nitekim kaba kuvvet mücadelesini tahrik eden karşı cephe oldu. Üstelik işçi sınıfının geleneksel yöntemlerini kullanarak en tahripkâr sonuca ulaştılar. Nakliyat şirketlerinin ülke çapında yaptığı grevlerde maksat ekonomiyi felç etmekten ibaret değildi; grevler hükümete ya zor kullanma ya da geri çekilme seçeneklerini dayatarak silahlı kuvvetleri siyasi tarafsızlık pozunu terk etmeye mecbur etmeyi hedefledi. Gericiler, silahlı kuvvetlerin taraf tutması gerekirse solu değil sağı destekleyeceğini biliyorlardı. Grevler geçen güz amacına ulaşamadı, ama bu yaz ulaştı.

Bunlara karşı Allende'nin elindeki tek araç direnme tehdidiydi. Gerçekten, karşıtlarına korkunç ve uzun vadede kon-

trol edilemeyebilecek bir iç savaşa razı olup olmadıkları sorusunu dayattı. Muhtemelen Şili burjuvazisinin iç savaşa girmekteki isteksizliğini yanlış tahmin etti. Solcular genellikle sağcıların korkusunun ve kininin boyutunu anlamamış; şık giyimli kadınların ve erkeklerin kolay kolay hunhar hale gelebileceklerine ihtimal vermemişlerdir. Ancak solun direnmeye hazırlıklı olduğu anlaşıldı. Yeterince örgütlenip örgütlenmediği zamanla belli olacak. Belki kifayetle örgütlenmemişti. Ancak 1964'te Brezilyalı solculardan farklı olarak, Şilili solcular savaşta yeniliyorlar. Ülke şimdi bir karanlık devre giriyorsa, ışıkları kimin söndürdüğü çok açıktır.

Allende ne yapabilirdi? Ölmüş veya yakında ölecek cesur kadın ve erkeklerin yapmış olabilecekleri hataları irdelemenin zamanı değil. Her halükârda insan şimdi Allende'nin mezarının başında mealen "Ben demiştim" yazılı pankartlarla boy gösterenlerle birlikte olmak istemiyor. Şu zamanda, hata ile hata olmayanı, Şililerin elinde olan ile (uluslararası bakır piyasası gibi) elinde olmayan şeyleri ayırt etmek, Halkın Birliği içinde hizipsel rekabet nedeniyle politika üretememe gibi kuramsal anlamda başka türlü olabilecek ama pratikte değiştirilemeyecek şeyleri saptamak, farklı sonuçlar vermiş olabilecek alternatif politikalar düşünmek hiç de kolay değil. Allende rejiminin iktisadi kumarının boşa çıktığı kesindir, zaten baştan kazanma ihtimali de kuvvetli değildi.

Şahsi kanım, Allende'nin –örneğin– 1972 başlarından itibaren yapabileceği tek şey, zaman kazanmaya çalışmak, gerçekleşen büyük kazanımların kalıcı olmasını sağlamak ve Halkın Birliği'ne ileride bir fırsat daha verecek bir siyasi sistemi –talihin yardımıyla– idame ettirmekti. Allende, bir başkanlık dönemi zarfında sosyalizmi inşa etmeyi öneremezdi, nitekim önermedi de. Son birkaç ay zarfında yapabileceği hiçbir şey yoktu, bu çok açıktır. Darbe haberi ne kadar acı da olsa bekleniyordu, öngörülmüştü. Kimseyi şaşırtmadı.

Eylül 1973

Derleyenin notu:

Bu makale haftalık *New Society*'de yayımlanmadan önce son kısmı defalarca çıkarıldı. Eric, takip eden sayıda (27 Eylül 1973) editöre mektup göndererek, "muhakemede dengeyi korumak için" makalenin yayımlanmayan kısmında öne sürdüğü hususları özetledi:

1. Halkın Birliği, işçiler ve yoksullar arasında destekçilerini artırmakla birlikte orta sınıfın alt tabakasının, küçük çiftçilerin, iş adamlarının desteğini sağlayamadı. Bu hata rejimin kaderini belirledi. Allende de Komünist Parti de bunun önemini idrak etmişti.
2. Şili'deki hareketin silahlı direnişi sayesinde her şey yitirilmiş değildir ve olmayacaktır. Bu yönden 1964'teki Brezilya'dan farklıdır.
3. Şili'de eski demokrasiye dönüş muhtemel değildir. Beklenecek gelişme bazı değişikliklerle Brezilya'daki gibi olur: Aşırı sağcı gerillalar, teknokratlar ve bol bol yabancı sermaye. Devrilme sırası Peru ordusunun "Nasırvari"[2] kanadına gelmiş olabilir.
4. On yıl sonra ABD, Latin Amerika konusunda muhtemelen şimdikinden daha az müsterih olacak.

---

2 Hobsbawm, 1968-1975'te Peru'yu yöneten; toprak reformunu yapan; balık unu sanayisini, bazı petrol ve maden şirketlerini kamulaştıran askerî rejimi Nasır'ınkine benzetmektedir. Cemal Abdünnasır (Nasır) 1956-1970'te Mısır cumhurbaşkanıydı. 1952'de yapılan bir askerî darbeyle iktidara geldi. Mısır'da emekçi halkın hayat standardını yükselten geniş iktisadi sosyal reformlar yaptı, Süveyş Kanalı'nı kamulaştırdı, Arap ulusçuluğunu güçlendirdi – ç.n.

VII

SON DEĞERLENDİRMELER

29

Şiddet Batağında Kolombiya

Kolombiya Latin Amerika'daki üçüncü büyük ülke ve dış âlemde en az bilineni. Ülke dışında bu ülke hakkında genellikle tek bilinen, kokain ihraç ettiği ve Gabriel García Márquez romanları yayımladığıdır. García Márquez bu olağanüstü ülkeyi tanımak için harika bir kılavuzdur ama tanımaya başlamak için değil. Ülkeyi ziyaret edenler romanlarda okura fantezi gibi görünenlerin aslında Kolombiya gerçekliğine ne kadar yakın olduğunu bilirler. Kolombiyalı yetkililer bunu konuşmak istemese de uyuşturucu ticareti maalesef bu gerçeklikte önemli bir öğedir. Ama Kolombiyalı yetkililer uyuşturucu ticareti konusunda Kuzey Amerikalı mevkidaşlarından daha rahattır. Bunun muhtemel sebebi, yetkilisi yetkisizi tüm Kolombiyalıların günümüzde esas endişelendiği sorunun yükselen cinayet dalgası olmasıdır.

Ülke uzun zamandır olağanüstü bir cinayet eğilimiyle maruf. Americas Watch'ın[1] bu ülkedeki insan hakları üzerine Ey-

1 School of the Americas Watch, ABD'de 1990'da kurulmuş sivil toplum örgütü. Örgüt, ABD ordusunun Latin Amerika ülkelerinden subay yetiştirdiği School of the Americas (Amerikalar Okulu) kurumunun mezunlarından bazılarının insan hakkı ihlallerini, ülkelerinde işledikleri veya işlettikleri cinayetleri, işkenceleri, ırza tecavüzleri ve Cenevre Konvansiyonu ihlallerini protesto etmek ve okulu kapattırmak için muntazaman gösteri düzenlemekte ve bir bülten yayımlamaktadır – ç.n.

lül 1986 tarihli raporu on beş ila kırk dört yaşları arasındaki erkeklerin en büyük ölüm sebebinin cinayet olduğunu ve cinayetin tüm yaşlardaki erkek ölümlerinde dördüncü en büyük neden olduğunu kaydediyor. Şiddetle öldürülmek bu ülkede sadece hayatın sonlanma biçimlerinden biri değil. Alfredo Molína'nın (*Los Años del tropel: Relatos de la violencia*, Bogotá, 1985 [*Ayaktakımı Yılları: Şiddet Anıları*] ifadesiyle, öldürücü şiddet "her yerde hazır ve nazır bir heyula". Kolombiyalıların korktuğu sadece bizatihi ölüm değil; ülkeyi zaman zaman kasıp kavuran cinayet salgınının tekrarlanmasıdır. Bu salgınlardan başlıcası 1946-1966'da vuku buldu. Bu dönem *La Violencia* olarak anılmaktadır. Yakınlarda bir grup değerli genç yerel tarihçi o meşum devri esaslı bir şekilde inceledi. Bunlardan biri olan Carlos Ortiz, 1950'li yıllarda kahve üretilen Quindío bölgesi üzerine yazdığı *Estado y subversión en Colombia* (*Kolombiya'da Devlet ve İsyan*) başlıklı eserinde arşiv taramasını, sözlü tarihi ve yerel malumatı bir arada kullanarak neler başarılabileceğini ortaya koydu. *Violencia* yıllarını bugünle ilişkilendiren eserler de mevcuttur. Bunlar arasında Gonzalo Sánchez ile Ricardo Peñaranda'nın derlediği *Pasado y presente de la Violencia en Colombia* [*Kolombiya'da Şiddetin Geçmişi ve Bugünü*] (Bogotá, 1985) ve Arturo Alape'nin *El Bogotazo: la paz, la violencia* [*Bogota Ayaklanması, Barış ve Şiddet*] (Bogotá, 1983) başlıklı, olayları ve anlatıları derleyen önemli eseri zikredilebilir.

Cinayetlerde, iki yüz bin kişinin öldüğü yeni bir artıştan duyulan endişe hem siyasi hem de sosyaldir. (Americas Watch raporunda geçen üç yüz bin rakamı delile dayanmamaktadır ve büyük ihtimalle abartılıdır.)[2] Kolombiya, tarihinin büyük kısmın-

2 Derleyenin notu: Americas Watch'dan Ayeh Neier'in *New York Review of Books*'un 26 Şubat 1987 sayısındaki bir mektubu yayımlanınca Eric, başka bir kaynaktan naklen Americas Watch'ın 1986 Eylülü'nde "Human Rights in Colombia as President Barca Begins" (Başkan Barca Göreve Başlarken Kolombiya'da İnsan Hakları) başlıklı raporunda *La Violencia*'da üç yüz bin ölüm olduğunu yazdığı için özür diledi. Örgütün daha evvel 1986 Ocak ayında yayımladığı "The Central-Americanization of Colombia" (Kolombiya'nın

da öncü yerleşimcilerin ülkesiydi; halen de öyledir (1970'lerden bir tasvirle "baltasıyla, tüfeğiyle, av köpeğiyle klasik *colono* ülkesi"). Ulusal devlet ve kanun hükmü, şehirlerden kırsal kesimin çoğuna ancak arada sırada uzanır. Şehirler üzerinde de başkentin hükmü belli belirsizdir. Ülkedeki en kadim ve kuvvetli ulusal kurum olan Katolik Kilisesi'nin örgütü bile asgari kadroyla çalışmaktadır. [...]

Ülke eskiden beri Vahşi Batı'nın, 20. yüzyıl Latin Amerika kentleşmesinin ve 18. yüzyıl İngilteresi'nin bir karışımı gibidir. Devlet, köklü zengin ailelerden oluşan bir anayasal oligarşide iki rakip partiden (Liberaller ve Muhafazakârlar) ibarettir. Kolombiya'da ulusal devlet kurulmadan önce ulusal bir parti sistemi kuruldu. Oligarşinin iltisakı ve anayasal seçim sistemine bağlılığı sayesinde ülke Latin Amerika'da tipik olan diktatörlük ve askerî cunta rejimleri görmedi ama bunun bedeli yerel –ve zaman zaman salgın boyutuna ulaşan– katliamlar oldu, bu hâlâ sürmektedir. Zira bu ülkede silah mülkiyeti sınırlı değil ve tarihçilerin şimdiye kadar anlayamadığı nedenlerle 19. yüzyılda halk Liberal ve Muhafazakâr partileri birer rakip yerel din gibi benimsedi. Alfredo Molina'nın kitabında anlatıldığı gibi, bundan daha zehirli bir şey olamaz.

[Son altmış yıl zarfında Kolombiya toplumunun dönüşümü] geleneksel toplumsal ve siyasi düzeni muazzam ölçülerde zorladı ve zaman zaman çatlattı. Günümüzde bu düzenin işlevini yerine ne kadar getirdiği büyük ve cevaplandırılmamış bir sorudur.

Baskı önce tabandan geldi. Özellikle olağanüstü popülist önder Jorge Eliécer Gaitán'ın gayretiyle, kentli ve köylü kitleler oligarşiye karşı seferber edildiler. Gaitán'ın 1948'de Bogotá'da sokakta öldürülmesi üzerine birkaç saat içinde başkentte ayaklanma çıktı. Polis de ayaklanmaya katıldı. İsyanın yayıldığı çeşitli il merkezlerinde kendiliğinden türeyen yerel devrimci komiteler iktidara el koydular. Halkın inandığı gibi, Gaitán'ı oligarşinin öldürtüp öldürtmediği bilinemez. Ama Liberal Parti'yi

Orta Amerikalılaşması) raporu, *La Violencia*'da "iki yüz bini aşkın ölüm" zikretmişti.

ele geçirerek devlet başkanı olmasına ramak kalan bu adamdan oligarşinin ürkmekte haklı olduğu kesin. Ne de olsa Gaitán, ulus çapında görülen tek devrimi kendi başına tetikledi. [...] Ama toplumsal bir devrim olacağı yerde *La Violencia'ya* dönüştü. Herhalde artık son kez, oligarşi toplumsal başkaldırıyı bir partiler arası mücadeleye çevirerek kontrol altına aldı. Ancak mücadele kontrolden çıkarak bir kan seline döndü. Zira Liberallerin Muhafazakârlara karşı silahlı mücadelesine toplumsal kin ve korku karıştı: Muhafazakâr oligarklar, hareketlenen kitlelerin başını Liberallerin çekmesi halinde sürekli azınlıkta kalacaklarından ürktüler; yoksullar ise hasımlarını yalnızca ecdattan düşman saymıyorlar, yoksullara zulmettikleri veya daha iyi para kazandıkları için de onlara kin güdüyorlardı.

Bu çatışmanın en kanlı dönemi (1948-1953) egemen çevreleri kısa süre bir askerî diktatörlüğe razı etti. General Rojas Pinilla'nın 1953'ten 1957'ye kadar süren rejimi Kolombiya tarihinde ender görülen askerî rejimlerden biridir. Ancak Pinilla devrildikten sonra, hem orduyu kontrol edememe hem de sosyal devrimi bastıramama tehlikesini gören oligarşi, güç birliği yapmaya karar verdi. 1986'da sona erecek Ulusal Cephe çatısında, iki parti mücadeleyi durdurdu; başkanlık makamını sırayla yürütmeye karar verdi ve diğer makamları eşitçe paylaştı. *La Violencia* azalarak siyasi yaftalı eşkıyalık eylemlerine dönüştü. Bu da 1960'ların ortalarında az çok kayboldu. Bu son aşamayı Gonzalo Sánchez ile Donny Meertens *Bandoleros, gamonales y campesinos: el caso de la Violencia en Colombia* [*Haydutlar, reisler ve köylüler: Kolombiya'da şiddet sorunu*] (Bogotá, 1983) kitabında esaslı bir nazarla incelerler. Bir ara sanki Kolombia'ya modern devlet geliyormuş gibi görünüyordu.

Ancak toplumsal değişimin temposu ve dürtüsü toplumsal sistem için çok fazlaydı. Egemen sınıf hoşlanmadığı muhalifleri öldürerek ya da defederek bertaraf etmeyi o kadar uzun süre başarmıştı ki toplumsal reform ihtiyacını algılama melekesini yitirmişti; bu sebeple toplumsal sistem kemikleşmişti. 1950'den sonraki yirmi beş yıl zarfında Kolombiya üçte ikisi köylü bir

toplumdan % 70'i kentli olan bir topluma dönüştü. Bu arada *Violencia* da büyük bir göç dalgasına yol açtı: İnsanlar zorla veya korkuyla ya da gönüllü olarak, evli bir çiftin araziyi temizleyip ihtiyaçlarını yetiştirebileceği, devletten ve güçlü zenginlerden ırak ücra yerlere göçtüler. Kolombiya'da, şimdi Fransız ve Japon otomobilleri, Amerikan kamyonları ve Sovyet cipleri üretilen yeni sanayiler kuruldu. Ülkeye hint keneviri ve kokain gibi yeni ham maddelerin yanı sıra turizm geldi. Yeni servet ve nüfuz türleri eski oligarşinin oturduğu zemini kaydırdı. 1970'ten bu yana eski soylardan birine mensup olmayan birkaç kişi Kolombiya'da siyasette zirveye çıkabildi: Misael Pastrana, César Turbay, Belisario Betancur. Ama vaktiyle, kendiliğinden bir ihtilal halinde intifa eden toplumsal gerilim hâlâ eskisi gibi duruyor.

Kırsalda bu gerilim, 1960'ların ortalarında birkaç silahlı komünist öz savunma grubuyla başlayan gerilla hareketinin 1984'e kadar genişlemesine sebep oldu. Ücra yerlere çekildiklerinden ordu onları tasfiye edemedi. Yirmi yıldır faal olan büyük silahlı hareketin (Kolombiya Komünist Partisi'nin Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri - FARC) nüvesini teşkil ettiler. 1984'te ateşkes imzalandığında FARC'ın yirmi yedi "cephesi" ya da bölgesel birimi mevcuttu. (FARC'ın baş siyasi komiseri Jacobo Arenas, *Cese el fuego* [*Ateşkes*] [Bogotá, 1985] başlığıyla gerilla hareketinin "siyasi tarihini" yayımladı.) FARC esas itibariyle öncü yerleşimci köylülerin hareketidir. Zira fazladan toprak bulunan bir ülkede "toprak sorunu" özünde topraksızlık değildir. Toprak sorunu, toprak ağalarının siyasi ve askerî gücü bulunan böyle bir ülkede, ekilmeyen engin arazilere yerleşenlerin arazi üzerinde yasal mülkiyeti müphem olan toprak ağalarına karşı hak savunma mücadelesidir. Gerilla gelince toprak sahiplerinin askerî hâkimiyeti son bulmuştur.[3]

•

3 Başka ülkelerde köylü kalkışmalarının standart amacı köylerin gasp edilen ortak arazilerini kurtarmaktır. Kolombiya'da bu sorun sadece dağılmış ve yaşayan yerli topluluklarında söz konusu olduğundan bu, ülkede tipik değil, özel bir durumdur. Kolombiya'da 1986'da resmen atanan ilk komünist belediye başkanının görev yaptığı Coyaima tipik bir yerli "*resguardo*suydu" (sığınak) ve bu nedenle uzun süredir siyasallaşmıştı.

Ordu haricinde herkes FARC'ın gücünü küçümsedi. Zira FARC mensupları ırak hinterlantlarda faaldi. Kentli aydınlar bu "küçük köylüleri" (*campesinito*ları) ciddiye almıyorlardı. Ancak FARC güçlendikçe güçlendi ve gerillaların dörtte üçünü teşkil eder oldu.[4] 1965'ten itibaren başka rakip ve hasım gruplar da buna katıldılar. Buna mukabil, Küba'dan ilham alan Ulusal Kurtuluş Ordusu (ELN), Che Guevara - Régis Debray *foco* teorisinin uygulamasına (yani hinterlantta dışarıdan gerilla hareketi başlatma cinnetine) örnek oldu; akameti mukadderdi. ELN papazları ve öğrencileri cezbetmişti, ama anlamsızlığı ve siyasi hedef eksikliği kısa sürede ortaya çıktı. ELN'nin, mensuplarından ve eski mensuplarından "ihanet" suçlamasıyla katlettiği insan sayısı, öldürdüğü asker sayısını muhtemelen aşar. Kolombiya'daki diğer gerilla hareketleri gibi bunu da tasfiye etmek mümkün değildir; ateşkese yanaşmıyor, destekçisi hâlâ az ama uluslararası petrol şirketlerini haraca bağladığı için çok parası var.

Komünist Parti'den kopan, orta sınıftan başka bir grup, Maocu Halk Kurtuluş Ordusu'nu (EPL) kurdu. Kamuoyunda çok tanınan son gerilla grubu M-19'du. Bu grubun 1974'te, 1970 başkanlık seçiminde General Rojas'ın hakkının yenmesine tepkiyle kurulduğu öne sürülür. Sabık diktatör Rojas, radikal popülist bir programla kentlerde büyük marjinal kitleleri başarıyla cezbederek bir Perón ya da yeni bir Gaitán havasında siyasete dönmüştü. 1970 seçimini kazandığına şüphe yok. M-19 gerillaları arasında Rojas'ın eski taraftarları bulunmakla birlikte bunu asıl oluşturanlar, –Latin Amerika'da tipiktir– iyi ailelerin, Komünist Parti'yi yeterince devrimci bulmayan çocuklarıydı (delikanlılar ve bazı genç kadınlar).[5] Başlıca önderleri FARC'tan geliyordu. M-19, Kolombiya toplumunun üst orta sınıf âleminde faaldi ve önderleri modern reklam tekniklerine alışıktı. Bu âlemdeki ebeveynler, cesur delikanlıların, gençliğin doğal idealizmiyle devrimcilik yapmalarını ve erkekliklerini, nüktedan

4 Enrique Santos Calderón, *La Guerra por la paz* (Bogotá, 1986), s. 108.

5 Bununla birlikte, kısa süren ateşkes döneminde, 1984 ve 1985'te, M-19 önemli sayıda kadını bünyesine dahil etmişti – Laura Restrepo'ya göre bu sayı % 30'u oluşturuyordu, *Colombia: historia de una traición* (Bogotá, 1986), s. 233.

birinin tabiriyle, *machismo-leninismo*[6] yolunda ispatlamasını yadırgamaz. [...] M-19, 1984-1986'da siyaseten iflas edinceye kadar bu çevrelerde çok sempati gördü.

Gerilla hareketlerinin çoğalması hüsran belirtisiydi. Kolombiya halkının için için kaynamasına ve silahlı mücadele potansiyeline rağmen toplumsal devrimin ufukta görünmemesinin nedeni neydi? Öte yandan gerillalar sisteme tehdit teşkil etmemekle beraber (General Rojas'ın kentli yığınları kısa süre hareketlendirmesi çok daha tehlikeli olmuştu) altmış bin kadar mevcutlu, şaşırtıcı derecede küçük Kolombiya ordusu da bunları tasfiye edemiyordu. Silahlı gruplar, kırsalda nehirler kadar doğal ve kalıcı gözüküyorlardı. Ne var ki çeşitli muharebe bölgelerinde ordu ile gerillalar birbirini kesin olarak mağlup edememekle beraber, gerillaların arazlarından biri olduğu toplumsal ve siyasi sorunlar patlama noktasına yaklaşıyordu. Kolombiya ordusundaki birçok subayı yetiştiren ABD ordusu gerillaya karşı savaşı teşvik ediyordu. Kolombiya ordusunun da gerillaların da tasavvur ettiği sosyal patlama, komünist devrimdi. Ancak diğer Kolombiyalılar gayet iyi bilirler ki bazı toplumsal patlama biçimleri hedefsiz ve olumsuzdur ve bu nedenle çok daha tehlikeli olabilir.

Belisario Betancur (1982-1986) Kolombiya'nın sorunlarını çözmek için ülkenin işleyişinde büyük değişiklikler yapmak gerektiğini, bunun da anlamsız ve yaygın iç savaşı andıran çatışmaya son vermeye bağlı olduğunu anlayan ilk devlet başkanı oldu. Savaşan tarafların silahlı direnmesine rağmen bunu yapmaya koyuldu. Kendisi uygar bir Katolik entelektüel, başına buyruk bir Muhafazakârdı. İki partiden birini ölümüne desteklemeyen yurttaşların sayısı artarken Betancur onlara seslenerek Kolombiya tarihinde yeni bir dönem başlattı. 1984'te savunma bakanını görevden alıp, ELN'deki aşırılar hariç tüm büyük ge-

6 *Machismo* abartılmış erkeklik gururu demektir. Marksizm-Leninizm kavramının İspanyolcası Marxismo-Leninismo terimini hatırlatan *machismo-leninismo* ("yiğitlik-Leninizm") orta sınıftan gençlerin davranışının nükteli tasviridir – ç.n.

rilla gruplarıyla ateşkes yaparak büyük siyasi başarı elde etti. Ancak başkanlık dönemi sona erdiğinde inisiyatiflerinin çoğu dağılmaya başlamış ve yönetimi yine savaş bataklığına batmıştı.

FARC dışındaki tüm gerillalar yine savaşıyordu. ABD, Orta Amerika'daki barış umudunu söndürmüştü. Betancur'un, borçlu Latin Amerika devletlerini Cartagena Cephesi'nde toplama girişimi manşetlerde kaldı. Uyuşturucu mafyası adalet bakanını katletti (Betancur'un döneminde öldürülen elli yedi yargıçtan biriydi). M-19 anayasa mahkemesini bastı ve reklam eylemi olacak bir hareket rayından çıkarak çoğu yargıç ve sair sivillerden oluşan yüz kişinin kırımıyla sonuçlandı. Hem ordu hem gerilla hem de devlet başkanı itibar yitirdi.

Buna rağmen Betancur, Kolombiya'da yeni bir dönem başlatmış olabilir. Eskiden beri ABD'nin dış politikasını sıkı sadakatle destekleyen bu ülke ilk defa işbirliğinden uzaklaştı. Yeni devlet başkanı Virgilio Barco bir Liberaldir. Aşırı sağcı Muhafazakâr Partili adayı ezdi. Muhafazakârlar işbirliğine yanaşmayan bir muhalefet çizgisi izlese de Barco göstere göstere Betancur'un politikalarını izliyor. FARC ateşkese uyuyor; savaştan seçime yönelerek kurduğu yeni solcu parti Union Patriótica (UP - Yurtsever Birliği) ile beklenenden daha iyi bir sonuç elde etti. Bir proletarya partisinin kurup desteklediği bir hareket olmasına rağmen desteğinin çoğu kırsaldan geliyor. Bu muhtemelen Kolombiya tarihindeki ilk köylü partisidir. (Kentlerde ise desteği çok düşük, yine de geçmişe göre arttı: Bogotá'da dört milyon kentliden kırk dört bin, Medellín'de 2,5 milyondan otuz dört bin oy aldı.) Devlet Başkanı Barco yeni siyasi çoğulculuğa sadakatini sürdürmekte, özellikle Union Patriótica'nın devlette ve yerel yönetimlerde görev alma hakkını korumakta kararlı. Halen bölge valilerinin atadığı belediye başkanları, usul usul yapılan nazik bir reformla artık halk tarafından seçilecek. Yakın zamanlarda yapılan bu ve benzer reformlar göze çarpmasa da Kolombiya siyasal hayatında bunlar önemli değişikliklerdir.

Bu değişiklikler, geleceğin belirsizliği ve haliyle devlet başkanlığının el değiştirdiği geçiş dönemleri; ülkede gerginlik, kor-

ku ve kötümser beklentiler ortamı yarattı. Bunu uyaran bir etken de siyasi cinayetlerdeki ani artış ve –yeni olduğundan daha da endişe verici olan– "kaybolmalardaki" artıştır. Adi cinayetleri basın pek bildirmiyor; bunların artıp artmadığı belli değil. "Kokain iş kolunda (gerçek anlamıyla) öldüresiye rekabet aşaması geride kaldığından bu sektörün cinayet işlemeye ihtiyacı kalmamış olabilir – ABD ile 1979 tarihli suçlu iade anlaşmasını uygulayabilecek hâkimler müstesna. Yasa dışı zümrüt madenciliği gibi vahşi rekabet alanları daha ölümcül ve daima öyleydi (1986'da şimdiye kadar üç yüz ceset bulundu).[7] Asıl büyüyen sektör sağcı terörizmdir.

Sağcı terör, işçi önderlerini ve UP aktivistlerini tehdit ediyor ve katlediyor. 1986 Eylül ayında günde bir kişi öldürülüyordu. Bu da solculara saldırıların artmış olduğunu gösteriyor. Betancur'un son iki yılında üç yüz kadar solcu katledildiği söyleniyor. Daha da ürpertici olan, ahlâkı ve toplumsal düzeni korumayı üstlenmiş olan "meçhul" ölüm mangaları. Bunlar Cali ve Medellín gibi şehirlerde hafta sonları baskınlar yaparak "topluma zararlı" addettikleri adi suçlu, homoseksüel, seks işçisi, dilenci ve berduş insanları ayırt etmeden öldürüyorlar. Kolombiya'daki üçüncü büyük şehir olan Cali'de 1986'da yapılan katliamın rakamları her şeyi ortaya koyuyor: Ocak'ta 80, Şubat'ta 82, Mart'ta 84, Nisan'da 91, Mayıs'ta 98, Haziran'da 114, Temmuz'da 100, Ağustos'ta 102 ve Eylül'ün ilk on sekiz gününde 79. (1985'te toplam 763'tü.)[8]

Ülke çapında solcu önderlere sistematik suikastlar, özellikle de seçimle makam kazanan solculara yönelik suikastlar bunların eş güdümlendiğini akla getiriyor, ama ortada kanıt yok. Öte yandan yerel ordu komutanlarının ve emniyet kuvvetlerinin milislerle ve ölüm mangalarıyla dirsek temasında olduğundan kimsenin kuşkusu yok. Milisleri ve ölüm mangalarını yerel toprak sahipleri (bir kısmı eski subay) ve sanayicilerin yanı sıra; soyguncu, gay bar müdavimi, sendikacı, dünyayı fethet-

7 *El Tiempo*, 28 Eylül 1986.

8 *El Espectador*, 20 Eylül 1986.

me komplosu kuran komünist arasında ayırım yapmayan radikal sağcılar da destekliyorlar. Daha ziyade asker çevrelerinde, bu saldırıları aşırı solcu gerillaların yaptıkları da öne sürülüyor.

Bunları yapan her kimse, kim örgütlüyorsa, kaç kişi şimdiye kadar "kaybolduysa", ölüm mangaları ve milisler hakkında kesin gerçek şu ki hiç kimse, en azından orduyla bağlantısı olan hiç kimse bu cinayetlerden hüküm giymek bir yana, ne tutuklanmıştır ne de kovuşturulmuştur.[9] Konuyu bilen bir gazeteci bana "Bu cinayetler konusunda açıkça oluşan ulusal eşgüdüm, hiçbir şey yapmama kararından ibarettir," dedi. Bu ülkede sivillerin hâkimiyet geleneği eski olmasına rağmen, cesur siyasetçilerin bile orduya yaklaşımlarında sergiledikleri aşırı ihtiyat, Kolombiya'nın şimdiki durumunun vahametini göstermektedir.

Bu vahşi sağcı tepkinin sebebi nedir? Görünürde böyle bir isteriye yol açacak bir durum yok. Ekonomide büyüme bekleniyor. Fakirler her zamankinden daha fakir değiller. Üstelik dayanıklılığın sınırlarını zorlayan kahramanları –dağ bisikletçilerini– keşfettiklerinden beri kendi dayanma güçleriyle iftihar ediyorlar. Kahramanları, Tour de France'a katıldığından Kolombiyalılar artık Alp Dağları'nın coğrafyasını And coğrafyasından daha iyi biliyor.

Gerillanın durumu da daha iyidir. FARC'ın silah altındaki altı bin kadar gerillası epey tahrike rağmen ateşkesi sebatla uyguluyor. Ücra karargâhlarına gazetecileri rahat rahat davet ediyorlar. Bu ziyaretler görmüş geçirmiş yaşlı efsanevi komutan Manuel Marulanda ve çevresindeki sert adamlar için iyi reklam oluyor. Bu komutanların kod adları gençlik ümitlerinin nişanesidir: Timoçenko, Ivan, Fidel Labrador.[10] Sağcılar, kamuya ait

9 Tanınmış gazeteci Antonio Caballero, öldürülen 300 UP aktivisti hakkında şöyle yazar: "Bu vakaların hiçbiri incelenmedi, ya da incelendiyse sonucu ne oldu bilmiyoruz. Tek bir kişi bile gözaltına alınmadı. Tek bir kişi bile hüküm giymedi" (*El Espectador*, 28 Eylül 1986). Cinayet ya da saldırı suçlamasıyla hüküm giyen askerlerin sayısı, geçtiğimiz altı yılda yaklaşık on sekizdir.

10 Bkz. Santos Calderón, *La Guerra por la paz*, s. 303. FARC'ın her cephesinin eşit derecede disiplinli olmadığı doğrudur. Bununla birlikte, XI. Cephe'nin (Orta Magdalena) 336 gerillası muhtemelen tipiktir. Bir sığınmacıya göre zamanlarını şöyle geçirirler: (1) Kaynakları arttırmak için çiftçilerden ve arazi sahiplerin-

televizyon gibi medya kurumlarının asilerin reklamını yapmasından yakınırlar ama akıllı siyasetçiler karşılıklı pusu kurmak yerine karşılıklı fotoğraf çekmeyi tercih ediyor olmalı. Her halükârda, 1914'ten önce parlamenter Avrupa ülkelerindeki sosyalist partiler gibi, UP de gelecekte muhtemelen devrimle iktidarı ele geçiremeyecek ama sınır bölgelerinde sağlam destekçi tabanı olan radikal bir çiftçi-işçi partisi olacak ve bu taban sayesinde Liberallerle siyasi uzlaşmaya varabilecek veya –talihi varsa– çiftçilerle işçiler lehine siyasi bir denge kurabilecektir.

Şimdi Ulusal Gerilla Koordinasyonu diye isimlendirilen çatıda birleşmiş olup hâlâ savaşan bin küsur gerillaya gelince (kimse iki bini bulduklarını tahmin etmiyor), FARC'ın siyasi fırsatları değerlendirmekteki başarıları onların siyasi iflasını gözler önüne serdi. Bu gerillalardan çeşitli grupların kopması, son gözükara darbe girişimlerinde M-19'un önder kadrosunun neredeyse tümünü yitirmesi ve Ricardo Franco grubunun Kamboçyavari faaliyetleri[11] stratejik iflaslarını göstermektedir. Ricardo Franco grubu ateşkesi reddederek FARC'tan ayrılan bir öğrenci grubudur ve kendi üyelerinden 160 kişiyi (mensuplarının çoğunu) hain ve polis ajanı ithamıyla katletmiştir.

1984'te, yayımlanmayan kamuoyu yoklamalarına göre gerillaların % 75 oranında tasvip gördüklerine ve M-19'un orta sınıfın göz bebeği olduğuna inanmak zor. Şimdi başlıca destekçileri gecekondu mahallelerinde; buralardaki cesur çocukların hayali, kahraman olmaktır. Son aylarda gerillaların gözü dönmüş saldırılarında bir strateji varsa, bu olsa olsa ordunun gelişigüzel bombardımanla kontrol edebildiği bu semtlerde isyan çıkarmaktır. M-19'un hesabı son tahlilde şiddetli bir askerî eylemle isyan potansiyelini fiilen devrime dönüştürmekti.[12] Or-

---

den vergi keserek, (2) uyuşturucu satıcılarını ve sığır hırsızlarını cezalandırarak ve (3) gelecekte iktidarı ele geçirme umuduyla köylüleri örgütleyerek (*El Tiempo*, 19 Eylül 1986).

11 Hobsbawm, 1975-1979'da Kamboçya'yı yöneten Kızıl Kmer rejiminin katliamlarına atıf yapmaktadır – ç.n.

12 M-19'un bakış açısının ne olduğuna dair (komutanlarından birinin kardeşinin hazırladığı) faydalı bir analiz için bkz. Eduardo Pizarro, "La Guerilla revoluci-

dunun şimdikinin dört katı gerillaya karşı savaştığı dönemde devrim olması ihtimaline kıyasla, şimdi devrim olması ihtimali artmış değildir. Ordunun kendilerini yenemeyeceğini ispatlamak gerillaları tatmin etse de, o dönemde gerilla orduyu yenemezdi, şimdi de yenemez.

Öyleyse sağcıların huzursuzluğunun nedeni nedir? Endişenin sebebi belki siyasi partiler sisteminin ve (ordu hariç) devletin çözülmesinin ağırlık merkezini tekrar başkentten bölgelere kaydırmış olmasıdır; zira ülke çapındaki siyasi atmosfer sakin olmakla beraber yerelde durumlar gergindir. Belki de tehlike hissedenler, geçmişte çok daha kötü tehlikeleri soğukkanlılıkla atlatmış olan eski oligarşik ailelerden ve süper zenginlerden ziyade, sınıfsal konumunu yükseltmekte olan orta ölçekli malikâne sahipleri, orta sınıf girişimciler ve siyasetçilerdir. Bu insanlar kendilerini terk edilmiş hissediyorlar: Bogotá ya da Cali'de geceleri ıssız sokaklarda kapıları kilitli arabalarında kavşaklardan kırmızı ışıkta geçerken, dururlarsa boğazlanacaklarından korkuyorlar; zira kırsalda savaşanıyla savaşmayanıyla hâlâ silahlı gerillalar dolaşıyor. Irak bir ilden FARC'a karşı yayımlanan hırçın bir bildiriye imza atanlardan[13] örnek verirsek, Ticaret Odası Başkanı, Rotary Kulübü Başkanı, Kiwanis Başkanı ve Lions Kulüp Başkanı gibileri açısından, fitneci ve antisosyal insanların müstahakı kabristanı boylamaktır ve Kolombiya'da parasını veren, kolayca çok sayıda erkek hatta az sayıda da olsa kadın kiralık katil bulabilir.

Bu şartlarda Kolombiya'da duyabileceğiniz en iyimser tahmin, pek bir şeyin değişmeyeceğidir. Kötümser öngörüler, ülkenin Arjantinleşeceğinden (ordu terörü) Salvadorlaşacağına (iç savaş) kadar gidiyor. Ya da Cali'de ve Medellín'deki şimdiki durumun yayılacağı söyleniyor: Devletin güvenlik güçlerinin, düzen sağlamak iddiasındaki çetelerin, gerilla taraftarlarının ve adi suçluların üç ya da dört koldan şiddet kargaşası yaratacaklarına dair id-

---

onaria en Colombia", Gonzalo Sánchez ve Ricardo Peñaranda (ed.), *Pasado y presente de la Violencia en Colombia*, s. 391-441.

13 "Clima de inseguridad azota el departamento del Huila" (*La Republica*, 25 Eylül 1986).

dialar öne sürülüyor. Bu öngörülerden en kasvetli olanları fazla kötümser olabilir. Kolombiya tarihinde, şiddet halindeyken istikrarın sürdüğü dönemlerin çok olması ümit verebilir. Lakin Devlet Başkanı Barco göreve başlarken ülkede endişe havası hâkim.

Bu hengâmede Kolombiyalılar uyuşturucu ticaretini nasıl görüyorlar? Bu, hangi açıdan baktığınıza bağlıdır. Bu bakış açılarından biri, haklarında Kolombiya Ulusal Üniversitesi'nden Jaime Jaramillo, Leonidas Mora ve Fernando Cubides isimli iddiasız araştırmacıların kaleminden *Colonización, coca y guerilla* [*Sömürgeleştirme, koka ve gerilla*] başlığıyla çok özgün bir kitap yayımlanan, sınır bölgelerindeki köylülere aittir. Bu köylülerin bakış açısıyla koka, girişimciye sağladığı kâr geliri ve işçiye sağladığı ücret geliri itibarıyla rakipsiz ama spekülatif ve güvenilmez bir üründür. Bu bölgede FARC yerel yönetim gibi işlemektedir; FARC'a karşı savaşmak üzere konuşlandırılan askerlerin rüşvet talebi devamlı And Dağları kadar yükseldiğinden kokanın maliyeti artmaktadır; ne var ki 80'li yılların başında koka fiyatı ansızın düştü. Koka üreticilerinin şansına devlet 1984'ten sonra uyuşturucu tacirlerinin üzerine gittiğinden fiyatlar tekrar yükseldi ve şimdi istikrarlı bir haldedir. Sınırda uyuşturucu mafyası sorunu yok. Oralarda iş yapan herkes yerel yönetimle uyuşmak zorunda. Asıl sorun, taşrada yüksek gelirin yol açtığı toplumsal bozulmadır: Günde beş dolar, on dolar gibi görülmedik paralar kazanmak için çocukların okulu bırakmaları; koka vurgunundan yararlanmak için her yerden külhanbeylerinin bölgeye üşüşmesi; beş yüz kulübeden oluşan bucaklarda bu adamlar için dört yüz fahişenin çalışmaya başlaması ve kovboy edebiyatından tanıdığımız keşmekeşin her türlüsü. Belki en vahimi, geçmişte yerleşimcilerin ve gerillaların düstur edindiği temel öncü değerlerinin eprimesidir. Ormanda bir tarla, bir av köpeği, bir avize ağacı ve biraz muza sahip olmanın iyi bir hayat teşkil ettiğine artık kim inanır?[14]

---

14 İyi bir hayat diye çevirdiğimiz *the good life* ifadesinin İngilizcede iki farklı anlamı var. Birincisi, refah içinde bir yaşantı, ikincisi erdemli bir yaşantı. Hobsbawm'ın hangisini kastettiği belli değil; ikisi de olabilir – ç.n.

Başka bir açıdan uyuşturucu ticareti daha korkutucu görünüyor ama bunun nedeni iptilanın –henüz– yayılması değil; Kolombiyalılar bu konuda telaş göstermiyorlar. Son altı ayda Bogotá polisinin beş yüz gram kokain müsadere etmesi manşetlere yansımadı bile (bir muhbir beş yüz gram kokain için "bu binada bulunabilecek ve bu büyüklükte herhangi bir binada bulunabilecek bir miktar," demiş). Endişeye asıl yol açan, Kolombiya'ya kahveden daha çok ihracat geliri sağlayan[15] bu iş kolunun, yolsuzluğu yayması ve bu işin içindeki insan sayısı az olduğundan, ülkedeki en büyük servet sahiplerinin bu iş kolunda türemesi (yeni servet ile yeni sanat beraber ortaya çıktığından, yeni para ile yapılan satın almalar yerel modern resim piyasasını da dönüştürmüş); öldürülmek ile zengin olmak arasında bir seçim yapmak zorunda kalan yargıçların yozlaşması; askerî kara ve hava ulaştırma sistemlerinin uyuşturucu tacirleri için çok kullanışlı olmasından dolayı, dürüst subayların da esefle ikrar ettiği üzere, orduda generallere kadar varan yolsuzluktur. Elbette polisin yolsuzluğu da endişe sebebidir; daha şaşırtıcı olan ise gerillanın yolsuzluğudur. İşin tuhafı Kolombiya hayatında uyuşturucu baronlarına yer vermeyen tek saha, siyasettir. Turbay'ın başkanlığı döneminde (1978-1982) uyuşturucu baronlarının can havliyle eski siyasi kurumlarda köşe kapma gayretiyle ulusal siyasal alana sızdığına dair emareler vardı; ama adaylar hâlâ her türlü parasal kaynaktan yararlansalar da uyuşturucu iş kolunun tanınan mensupları siyaset sahasına sokulmuyor.

Uyuşturucu ile bağlantılı yolsuzluk ulusal hayata o kadar çok nüfuz etmiş ki aşırı kârları ve rüşvet teşvikini ortadan kaldırmaya yegâne çare olarak uyuşturucu ticaretini yasallaştırmak öneriliyor. Tropik ülkelerde kokain, tarihleri boyunca buralarda üretilen şeker, tütün ve kahve gibi bir ürün olarak görülüyor. Bunun ihracatı da bir ticari faaliyetten ibaret. Bu ihraca-

15 Mario Arango ve Jorge Child, *Narcotráfico: império de la cocaina* (Medellín, 1987), Kolombiya'nın bu konuya yaklaşımıyla ilgili en iyi bilgiye sahip olan bu kitap faydalı hesaplamalar içerir.

tın sebebi de ABD toplumunun bunu devamlı artan astronomik miktarlarda burnuna çekmekte veya tüttürmekte ısrar etmesidir. Kokaine yatırım yapan Medellinliler, Adam Smith'in ilkeleri çerçevesinde kendilerini, vaktiyle Hindistan ile (afyon ticareti dahil) ticarete girişen Hollandalılardan ve İngilizlerden daha büyük bir suç işlemiş saymazlar.[16] Nitekim Hollandalılar ve İngilizler de spekülatif nakliyatlarını aynı şekilde tertipliyorlardı. Onun için Kolombiya'da bu sektör mafya diye vasıflandırıldığında haklı olarak alınmıyor. Bu sektör ne yapısı itibarıyla ne de sosyolojik bakımdan Amerikan ya da İtalyan-Amerikan mafyasına benziyor.

Kolombiyalıların gözünde bu sektör, kendine çekidüzen veremeyen ABD'nin suç muamelesi yaptığı sıradan bir iktisadi faaliyettir. Son iki yıl içinde bu iş kolundaki ileri gelenler iki defa, affedilmek ve sektörün yasallaştırılması mukabilinde ülkenin dış borcunu ödeyip kokain işini bırakmayı önerdiler. Zaten en büyük tacirler bu işten çekilip nakliyat sigortacılığına başladılar. Kokain, kahve gibi yasal olsa (ki uyuşturucu tacirlerinin kahve sektörüyle de alakaları var), gelecek nesil tacirler küplerini ilk nesil kadar dolduramazlar. Her halükârda, gringolar uyuşturucu tehlikesini söyledikleri kadar ciddiye alıyorlarsa, neden Guajira'da yaptıkları gibi Mendocino County'deki[17] hint keneviri tarlalarına parakuat[18] vermiyorlar; neden Bolivya'ya askerî birlik gönderdikleri gibi Georgia eyaletine de göndermiyorlar? Bu sorular sık sık soruluyor. Devlet Başkanı Barco, ABD askerinin Kolombiya toprağına ayak basmasına hiçbir

---

16 Hobsbawm 17., 18. ve 19. yüzyıllarda Hollandalıların ve İngilizlerin Güney ve Güneydoğu Asya bölgesinde yaptığı ticareti kastediyor. İngiltere devleti, 19. yüzyılda Çin-İngiltere ticaretinde İngiltere'nin verdiği açığı karşılayıp ticareti dengelemek için sömürgesi Hindistan'dan Çin'e afyon ihracatına başladı. Çin'de afyon iptilası yayılınca Çin devleti afyon ithalatını yasakladı. İngiltere, Çin'e savaş açtı. Afyon Savaşları (1839-1842 ve 1856-1860) böyle başladı – ç.n.

17 ABD'nin batısında California eyaleti içinde yer alan bir il. Bu ilde esrar üretiminde de kullanılabilen hint keneviri tarımı yaygındır. Mendocino County, uyuşturucu madde tüketiminin nispeten serbest olmasıyla ve yurttaşların uyuşturucu tüketimini yasallaştırmaya eğilimiyle maruftur – ç.n.

18 Parakuat, otkıran bir kimyasal maddedir. İnsan ve hayvan sağlığına zararlıdır. Parkinson hastalığına sebep olduğu bilinmektedir – ç.n.

durumda izin verilmeyeceğini beyan ettiğinde, ABD'nin dış politikalarını kararlılıkla destekleyenler dahil tüm Kolombiyalılar adına konuştu.

Ama Kolombiyalıları en çok meşgul eden konu uyuşturucu değildir. Onlar konunun sansasyonel yönlerini, *The Fruit Palace* (Londra, 1986) kitabını yazan Charles Nicholl gibi yabancı yazarlara havale etmeye razılar. *The Fruit Palace* bir *Rolling Stone* rapsodisi havasında, eski Fleet Street[19] tarzı bir ifşaat kitabıdır. Devlet Başkanı Barco görevde ilk yüz gününü doldururken, Kolombiyalıların, "Kolombiya'nın yeraltı kokain dünyasında yolculuk" yapmaktan daha önemli sorunları var. Onların yerinde biz olsaydık, farklı davranmazdık.

Kasım 1986

Orijinal makaledeki bazı notlar bu metne dahil edilmemiştir.

19 Fleet Street, Londra'da vaktiyle büyük basın kuruluş merkezlerinin bulunduğu bir sokaktır. İstanbul'da Bâbıâli ve Ankara'da Rüzgârlı Sokak'a benzer – ç.n.

30

Latin Amerika'da Milliyetçilik ve Ulus

Milliyetçilik günümüzde önemli bir siyasi konu olduğundan dünyanın birçok yerinde güncel akademik ilginin de odağındadır. Bu denemede bu iki yönden istisna gibi duran bir bölge üzerinde duracağım: Latin Amerika. İlk bakışta bu tuhaf görünebilir: Benedict Anderson *Hayali Cemaatler* isimli eserinde dünyada modern milliyetçilikteki öncülerin 18. yüzyılda İspanyol hâkimiyetindeki İspanyol Amerikası'nda yer alan Kreol kentleri olduğunu öne sürer. Gerçi seçkin azınlıkların milliyetçilik ile halk arasında yayılan milli bilinç ve milli simgelere ve kurumlara bağlılık şeklinde oluşan milliyetçiliği birbirine karıştırmamak gerekir ama aralarında tarihsel bağlar da olabilir. Milliyete veya dine dayalı veya başka yönden dışlayıcı milliyetçi bilinçle de karıştırmamak gerekir. Latin Amerika bu iki yönden gelişmekte geri kaldı. Hatta bugüne kadar modern etnik-kültürel milliyetçiliğe karşı bağışıklığını korudu.

Sömürge dönemi ve bağımsızlığın ilk dönemi üzerinden kısaca geçeyim. 18. yüzyılın ikinci yarısında Britanya İmparatorluğu'nda olduğu gibi İspanyol İmparatorluğu'nda da yerleşimciler ile sömürgeci ülke ve ahalisi arasında gerginlik artarken yerleşimcilerin özerklik talepleri yükseldi. Özellikle yerel Kreollerin ve –Hıristiyanlaşmış da olsa– *mestizo*ların İspanyol ol-

mayan yerli bir kültürü temsil ettiği, Kolomb'dan önceki yerli imparatorlukların devamını teşkil ettiği efsanesini geliştirmenin mümkün olduğu Nueva España'da,[1] Kreol seçkinlerin sözcülerinin özerklik taleplerinde potansiyel milliyetçi öğeler sezmek mümkündü. Modern Meksika milliyetçiliğinde böylesine koyu bir Aztek damarı da 17. ve 18. yüzyıllarda Kreollerin "gelenek icat etmesinin" sonucuydu. Ne var ki bu milliyetçilik potansiyelini Kreollerin yerlilere karşı duyduğu derin güvensizlik ve Tupac Amaru'nun 1780'lerde ve Toussaint Louverture'ün[2] 1790'larda çıkardığı isyanlar misali, toplumsal devrim korkusu sınırlıyordu. Nitekim Andersen'in de ortaya koyduğu gibi, Kreol milliyetçiliği büyük ölçüde İspanya Krallığı'nın Amerika yerlilerini kayırma politikasına karşı yönelmişti ve Latin Amerika'nın bağımsızlığına karşı yerlilerin İspanya sömürge idaresini desteklemesi engel teşkil etti. Bu sebeple Amerika kıtasındaki Britanya sömürgelerinde olduğu gibi, İspanya sömürgelerinde de kurtuluşun asıl ideolojisi Aydınlanma oldu. Bu ideolojide "ulus" Herdervari veya sosyolojik ve kültürel bir kavram değildi: Bir "halk", asli bileşimi ne olursa olsun, özgürlüğü seçip zincirlerini kırmakla bir "ulusa" dönüşürdü. Abbé Sieyes'e göre ulus "bir hukuk altında yaşayan, aynı yasama meclisi tarafından temsil edilen birleşmiş bireyler toplamı"ydı. Bunun klasik örneği ABD'de ve Fransa'da, ulusu sınırlayan başka vasıflar yoktu. "Ulus" ona katılmaya açık bir davetiyeydi. Bu anlayışta İspanya'ya başkaldırma kararı, İspanyolluğu inkâr etmeyi gerektirmiyordu.

[...]

Bunlar beni Latin Amerika'nın bağımsızlığında, daha doğrusu (Brezilya'nın Portekiz'den ayrılması oldukça farklıdır) İs-

1 Yeni İspanya. 1521'den takriben 1820'lere kadar İspanya'nın Amerika kıtasında, Panama'nın kuzeyinde kalan ve genel valilik olarak yönetilen sömürgeleri. En geniş haliyle Meksika'yı, Orta Amerika'yı, şimdiki ABD'nin güneybatı ve orta kesimlerinin büyük bir kısmını ve Florida'yı, Filipinler'i, Guam, Carolina ve Mariana adalarını kapsıyordu – ç.n.

2 François-Dominique Toussaint Louverture (1743-1803): Haiti Devrimi önderi. Karayip Denizi'nde Saint-Domingue adasında kölelerin isyanına önderlik ederek Amerika kıtasında sömürgelikten kurtulan toplumlar arasında ırk ayrımını kaldıran ilk devlet olan Haiti Cumhuriyeti'ni kurdu – ç.n.

panya'nın Amerika'daki sömürgelerinin bağımsızlığına dair başka bir önemli soruna getiriyor. Kuzey Amerika'da ittifak kuran on üç ayrı sömürgenin 1776 Bildirisi'nden yüzyılın sonuna kadar süratle bir ulus olarak ortaya çıkmalarına karşılık, neden İspanya'nın Amerika'daki sömürgelerinde benzer bir şey olmadı? İspanyol İmparatorluğu çok geniş ve heterojen olduğundan, on üç sömürgedeki gibi oy birliği ve eşgüdümle başkaldırmanın imkânsız olması, bunu açıklamaya yeter mi? İspanyol İmparatorluğu'ndaki önemli bazı bölgelerin bağımsızlığa, sonradan ABD'yi teşkil eden bölgelerde görülmedik ölçüde muhalif olması izah eder mi? Yoksa mesele on üç sömürgedeki beyaz nüfusun 1790'da az olmakla birlikte (dört milyonun altındaydı), California ile Boynuz Burnu arasındaki beyaz nüfustan mutlak ve nispi olarak daha büyük olması mıydı? Beriki nüfusun sömürge döneminin sonunda (1825'te) 3,5 milyondan az olduğu hesaplanmıştır. Ama Latin Amerika'daki başlıca şehirlerin ABD'dekilerden çok daha büyük olduğu da unutulmamalıdır. ABD'de ilk nüfus sayımının yapıldığı 1790 yılında Kuzey Amerika'da 42.000'den (Philadelphia) büyük şehir yoktu. Oysa Mexico City nüfusu 120.000'e, Lima 53.000'e yaklaşıyordu, Caracas bile 40.000'e yakındı.[3] Ancak Latin Amerika'da bağımsızlık, kentli seçkin sınıfın siyasi olarak gerilemesine ve kırsaldaki toprak sahipleriyle silahlı güçlerinin güçlenmesine yol açtı. Bu sebeple İspanyol Amerikası'nda "siyasal ulusun" doğal toplumsal tabanının zayıflamış olduğu öne sürülebilir; zira *hacendado*ların baskın olduğu bir bağımsızlıkta yerel ve bölgesel çıkarların ağır basması beklenir. Bunların hepsi doğrudur. Bütün bunlara rağmen, daha bağımsızlık bildirisi yazılmadan önce on üç sömürgede yaşayan tüm özgür beyaz sakinlerin ayrı bir millet teşkil ettiği fikri bilinçlere yerleşmişti; belki seçkinlerden ziyade sıradan halkta bu fikir daha da kuvvetliydi; aralarındaki birlik duygusu da inkâr edilemezdi. Latin Amerika'da böyle bir duygu tespit etmek zordur. Bunun istisnası Brezilya'dır; burada Portekiz İmparatorluğu bütünüyle koparak tek

---

3 Bkz. W.D. Harris Jr., *The Growth of Latin American Cities* (1971); P. Bairoch, *De Jéricho à Mexico. Villes et économie dans l'histoire* (1985).

bir devlet oldu. Bilindiği üzere, daha büyük birimler kurma girişimleri (Gran Colombia[4] vs.) de akim kaldı.

Bundan anlaşılıyor ki bağımsızlık mücadelesiyle ortaya çıkan Latin Amerikalı (en azından İspanyol Amerikalı) devletler ne gerçek manada "ulus" veya "ulus-devleti"ydiler ne de *ulusal* kurtuluş hareketlerinin sonucu. Yeni kurulan devletlerin sınırları büyük ölçüde (Afrika'da olduğu gibi) sömürge yönetim birimlerinin sınırlarından oluşuyordu ki bu sömürge sınırları bile nispeten yeniydi. Sınırlar İspanya monarşisinin 18. yüzyılda, bazısı o yüzyıl sonlarında sömürge birimlerini yeniden yapılandırma kararlarıyla belirlenmişti. Bu ülkelerden her biri içindeki yerel ve bölgesel rekabet, seçkinlerin ortak çıkarlarına ağır basıyordu (bizzat Bolívar'ın bir ulus olarak kalıcı olacağı ümidiyle ayrı tuttuğu Şili buna istisna olabilir). İşte bu nedenle bağımsızlıktan sonraki ilk on-yirmi yılda bölgeler arası savaşlar ve iç savaşlar çıktı. La Plata havzası gibi coğrafyası homojen bölgelerde bile savaş oldu. Latin Amerika devletlerinde resmen veya gayriresmî olarak federasyona dönüşmeye eğilim bu yüzdendir. Federasyonlaşma eğilimi, 20. yüzyılda merkezî devletler ülkenin bütününde hâkimiyet kurunçaya kadar sürdü. Fiiliyatta, yeni devletlerdeki seçkin zümreler bile çok homojen değildi ve ortak perspektifleri yoktu. Devletlerinin adları bile bağımsızlık kazandıktan sonra uydurulmuştu. Yeni devletlerin kurumları, özellikle liberal temsil sistemli anayasal düzenleri, seçkin zümrelere ittifaklar kurup çekişmeleri için ulusal bir sahne teşkil ettiği ölçüde ulusaldı. Bu devletlerin "ulusal" birer birim olmasında gerçekten çıkarı olanlar muhtemelen devletleri kuran ordular ve iktidarı gaspeden *caudillo*lardı. Yeni kurulan bir devletin varlığı artık kesinleşince ve siyasi hayatında bölgelerin ayrılma ihtimali kalmadığında (1830'dan sonra devletten bir bölgenin ayrıldığı nadiren görüldü ve Acre ve Panama'daki gibi dış etkilerle oldu), cumhuriyet topraklarının bütünüyle ilişkilendirildiği tek kurum –

---

4 Gran Colombia (Büyük Kolombiya): 1819-1831 yıllarında Brezilya'nın kuzeybatısı, Ekvador, Guyana'nın batısı, Kolombiya, Panama, Peru'nun kuzeyi, Venezuela toprakları üzerinde kurulu devlet – ç.n.

lideri sık sık değişse de– orduydu. *Caudillo*ların heveslendiği iktidar da ulusaldı. Her ne kadar son 150 yılda Latin Amerika'da bir devletin askerinin, başka bir devletin askerinin kanını döktüğü çok nadir olsa da (1864-1870 Üçlü İttifak Savaşı, 1879-1884 Pasifik Savaşı ve 1932-1935 Chaco Savaşı hariç), Güney Amerika ulusal söylencelerinde ordunun şanı abartılmış bir yeri vardır.

Paraguay'da ve Artigas'ın Uruguayı'nda bağımsızlık mücadelesi İspanya'dan ziyade Buenos Aires'e ve Brezilya'ya karşı kazanıldığından sıradan halkta ulusal bilinç oluştu. Bu istisnalar dışında Latin Amerika'da yeni ulusal bilinci taşıyanların halk olmadığında ittifak edebiliriz. Meksika'daki Aztek tanrıçası Tonantzin'in halefi Guadalupelu Meryem Ana'nın[5] ülkenin bazı bölgelerinde halkta gerçek bir bilincin gelişmesine vesile olduğu doğrudur. Hidalgo'nun[6] ve Morelos'un[7] zamanında halk Guadalupelu Meryem Ana sancağı altında ayaklandı. Meksikalı kitleler nezdinde *guadalupismo*[8] ulusal bilinçle kaynaşmakla beraber, Hidalgo zamanında siyah Meryem Ana[9] bir *milliyet* simgesi olmaktan ziyade *fakir fukaranın* hamisi ve velinimetiydi; yoksul kitlelerin ulusallığı, Meksikalı yoksullar olmalarına dayanıyordu. A. Flores Galindo'nun, *Buscando un Inca. Identidad y utopia en los Andes* (1986) [*İnka Aramak: Andlarda Kimlik ve Ütopya*] isimli eserinde tahlil ettiği, Inka binyılcılığı ola-

---

5 Nuestra Señora de Guadalupe: Mexico City'deki bir Katolik kilisesinde bulunan Meryem Ana tasviri. 16. yüzyılda bu tasvirle ilgili mucize rivayetleri tasviri önemli bir ziyaretgâh hâline getirdi. Meksika'nın ulusal kimliğiyle bağlantılı simgelerden biridir – ç.n.

6 Miguel Gregorio Antonio Ignacio Hidalgo-Costilla y Gallaga Mandarte Villaseñor (1753-1811): Meksikalı Katolik papaz ve bağımsızlık mücadele önderlerinden biri – ç.n.

7 José María Teclo Morelos Pérez y Pavón (1765-1815): Meksikalı Katolik papaz ve bağımsızlık mücadele önderlerinden biri. Hidalgo 1811'de idam edilince önderliği üstlendi – ç.n.

8 Meksika'da Guadalupelu Meryem Ana inancı, tarih, ulusal bilinç ve efsanelerin karışımı için kullanılan tabir – ç.n.

9 Guadalupelu Meryem Ana tasviri elmacık kemikleri çıkık melez görünümlü bir kadın olduğundan Hobsbawm onu siyah Meryem Ana diye zikrediyor. Katolik âleminde çok sayıda esmer veya siyah tenli Meryem Ana tasviri mevcuttur – ç.n.

rak somutlaşan And bölgesi halk ideolojisinin, 1920'lere kadar yeni cumhuriyetlerle hiçbir bağlantısı olmadı.

Sıradan halkın ulusa veya ulus kavramına ilgi duyması için hiçbir neden yoktur. Bu devletlerde ulusal ideolojiyi geliştirenler ya kıtadaki nüfusun çoğunluğuyla hiç ilgilenmiyorlardı ya da –daha muhtemeli– nüfusun çoğunu ulusal ilerlemeye veya her türlü ilerlemeye engel olarak görüyorlardı. Antônio Cândido'nun, Arjantin'de Domingo Faustino Sarmiento'nun, Rosas'ın taşralı diktatörlüğüne karşı mücadelesini, altmış yıl sonra Brezilya'da Euclídes da Cunha'nın, Bahia *sertão*[10] ahalisini[11] anlama gayretiyle karşılaştırması öğreticidir. Sarmiento'nun, *Facundo* (1845) isimli eserinin alt başlığı "*civilización o barbarie*"[12] pekâlâ Cunha'nın *Os Sertões* (1902) kitabının da alt başlığı olabilirdi.[13] Arjantinli Esteban Echeverría'nın ifadesiyle (1829) bir yanda –Sarmiento'ya göre kentlerin simgelediği– terakki, örgütlenme serbestisi ve özgürlük ilkesi; karşısında ise kırsalın simgelediği antisosyal anarşik "statüko, cehalet ve zulüm" vardı. Sarmiento'nun zamanında kent hem azınlıktaydı hem de siyasetin kıyısındaydı; ancak Cunha'nın zamanında bu değişmişti.

Özetle ilericiler, ilerlemeye sebatla direnen güçlü ve kadim yerel, mesleki, dinsel, etnik toplulukların ve örgütlerin yerine ulusal bir duygu yaratmak zorundalardı. Ama bu da Latin

---

10 Sertão, Brezilya'nın kuzeydoğusundaki kurak yayla bölgesine verilen addır. Bahia eyaleti bu bölgededir – ç.n.

11 Hobsbawm'ın kastettiği Canudos Savaşı (1896-1897), Brezilya devletiyle Bahia eyaletindeki 30.000 yerleşimcinin kurup Canudos diye isimlendirdiği asi bir topluluk arasındaki savaştır. Brezilya ordusu, topluluğu katlederek bastırdı. Da Cunha, bir gazetenin harp muhabiri olarak bu askerî barekâtı izleyip *Os Sertões* (*Taşrada İsyan*) başlıklı kitapta anlattı. Kitapta Brezilya'nın kıyı bölgelerini uygar, taşra bölgelerini ise geri olarak tasvir etti – ç.n.

12 Sarmiento'nun *Facundo: Civilización y Barbarie* (*Facundo: Uygarlık ve Barbarlık*) kitabının başlığındaki Facundo, Arjantinli bir asker-siyasetçinin adıdır (1788-1835). Sarmiento, Rosas ve Facundo isimli Arjantinli *caudillo*ları (darbeci despot asker siyasetçileri) taşralı barbarlığı temsil eden insanlar olarak tasvir ederek Arjantin'in modernleşmesini ve kalkınma imkânlarını tartışmıştır – ç.n.

13 A. Cândido'nun, Sérgio Buarque de Holanda'nın, *Raízes do Brasil* kitabına yazdığı sunuş, 20. baskı, 1988, s. xliii.

Amerika'daki halk kitlelerinin değer verdiği her şeye, karşı cepheden saldırmak demekti. Değişmemekte direnen, düşman tavırlı halk kitlelerinin karşısında modernleşmeye azmetmiş ve devletin gücüyle donanmış seçkin zümre için Comte'un uluslararası ideolojisi biçilmiş kaftandı; seçkinlerin bunu benimsemesi şaşırtıcı değildir. Brezilya'nın ulusal ideolojisi Comteçuluk oldu. Meksika'da devrim olmasaydı oranın da ideolojisi Comteçuluk olabilirdi.

Halk kitlelerinin değişmesi konusunda seçkinler kötümserdi. O kadar ki ilerleme isteyenlerden birçoğu çareyi "üstün ırklardan" –yani Avrupalılardan– kitlesel göç teşvik ederek yerlileri, siyahileri, hatta barbar ortamda yozlaşmış yerel Kreolleri marjinalleştirmekte gördü. Bir tek Meksika bu görüşe iltifat etmedi, zira *gringo*ların bu ülkeye göçmesi, haliyle 19. yüzyılda Meksika'nın muazzam toprak parçalarını ABD'ye kaptırmasını çağrıştırıyordu. Ama tıpkı İngilizlerinki gibi, Amerikalıların da iktisadi ve kültürel etkisi başka açılardan makbul addediliyordu. 19. yüzyıl ilericiliği ve orta sınıf milliyetçiliği yabancı emperyalizme karşı mücadeleye yönelik değildi. Bunların yabancı girişimcilere ve göçmenlere kucak açmaları, kendilerine özgü milliyetçilikle pekâlâ bağdaşıyordu. Şili'de ise siyasete egemen sınıfın kendini Şilili hissettiğine şüphe yoktur. Bu sınıfa mensup tanınmış kişilerin isimlerinin –Bask isimler hariç– yabancı olması (Edwards, Pinochet, Frei, Allende Gossens, Alessandri, Marmaduke Grove, Foxley vs.) bu gerçeği değiştirmez. Ama bu milliyetçilikte, etnik ya da tarihsel popülist milliyetçilik denilecek bir şey yoktu. José Hernández'in *Martín Fierro* başlıklı *gaucho*[14] destanında aynı ismi taşıyan karakterin mısralarını hatırlayalım:

> *Ölüm canını alıp onu yutuncaya dek*
> *Gaucho dişini sıkıp dayanacak*
> *Ya da bir Kreol gelecek*
> *Bu toprağı* gaucho *gibi yönetecek*[15]

---

14 Gaucho genel olarak 18. ve 19. yüzyılda Arjantin'de, Uruguay'da ve Brezilya'nın Rio Grande do Sul eyaletinde binicilik yeteneği olan sığırtmaç rençper anlamına gelir. Kuzey Amerika'daki kovboya tekabül eder – ç.n.

15 J.L. Romero, *A History of Argentine Political Thought* (1963), s. 163.

İşte Perón'un önderliğindeki yeni bir milliyetçi anlayış, "gerçek Arjantin'in" Buenos Airesli *porteño*lara[16] ve yabancılara karşı husumetini, taşralıların hıncını harekete geçirmeyi başardı. Oysaki Peronizmin mahiyeti farklıydı. Perón'un ordusunda generallerin yarısından çoğu göçmen çocuğuydu; bu Latin Amerika dışında görülmeyen bir asimilasyon kabiliyetine ve hızına kanıttır.

O halde 20. yüzyıla kadar Latin Amerika'daki milliyetçilikte iki aşama görebiliriz: Bağımsızlık kazanıldıktan sonraki aşamasında Fransız devrimci lisanına ve askerî hamasete rağmen pek önemi yoktu; ikinci aşamasında ise gelenek düşmanlığıyla hemen hemen örtüştü. "Ulus" ilerlemeyle, yani iktisadi kalkınma ve tüm ülkede devlet hükmünün geçmesi ile ilişkilendirildi. İlerleme taraftarları, ya da hiç değilse ilerlemeyi kabul edenler ancak ulusun gerçek mensupları olabilirdi.

Üçüncü aşama, Meksika Devrimi'yle ve Rus Devrimi'nin yankılarıyla başladı. Bu aşamayı niteleyen, halk hareketlerinin ulusal ölçekte siyaset hayatına yapıcı ve aktif katılımlarıydı; bunun yanı sıra entelektüellerin ve siyasetçilerin, ulusu –belki Amazon ormanları yerlileri hariç– *tüm ahalinin* teşkil ettiğini kabul etmeleriydi. Buna üç örnek verebiliriz. Birincisi 1918'de Córdoba'da (Arjantin) başlayan öğrenci hareketiydi. Bu hareket Latin Amerika'da süratle Peru'ya, Uruguay'a, Şili'ye, Kolombiya'ya, Venezuela'ya, Meksika'ya ve Küba'ya yayıldı ve Peru'da APRA, Meksika'da PRI (Kurumsal Devrimci Parti), Bolivya'da MNR (Ulusal Devrimci Hareket), Venezuela'da Acción Democrática gibi yeni popülist demokrat ve milliyetçi hareketlere ilham verdi. Bu hareketler kökten antiemperyalist olması ve "halkı" entelektüellerin siyasi eylemlerinin esas hedefi haline getirmesi açısından ulusçuydu. İkinci örnek, 1920'lerde Peru'daki *indigenismo* akımıyla yerlilerin Peru halkının nüvesini teşkil ettiğinin benimsenmesi ve bunun Perulu ulusal bilincinin merkezine yerleşmesidir. Bu görüşü dile getirenler sadece

16 Liman şehrinde yaşayan anlamına gelir. Burada liman kentinde, kapitalist dünya sistemiyle iktisadi bir ilişki içinde olup yabancılarla işbirliği yapan hâkim zümre mensupları kastedilir – ç.n.

Mariategui ve Haya de la Torre gibi muhalif entelektüeller değildi; Leguía'nın, Prado'nun ve Sánchez Cerro'nun[17] yönetimlerinde devlet politikasına da yansıdı. Üçüncü örnek 1930'dan sonraki Brezilya'dır. 1930'lu yıllarda modern entelektüellerde Brezilya ve Brezilyalılık bilincini geliştiren üç kitap muhakkak ki Gilberto Freyre'nin *Casa Grande e Senzala*'sı [*Efendi Köşkü ve Köle Barakası*], Sérgio Buarque de Holanda'nın *Raízes do Brasil*'i [*Brezilya'nın Kökeni*] ve Caio Prado'nun *Formação do Brasil Contemporâneo*'suydu [*Modern Brezilya'nın Kurulması*]. Bu eserlerin ortak yönü ırksal önyargıyı telin etmeleri ve o zamana kadar esas itibarıyla göçmen veya ülkede doğmuş beyazlardan ibaret sayılan "ulus"a yerlileri, siyahileri ve melezleri dahil etmeleriydi. Yani ortak yönleri "ulus" kavramını, ülke ahalisini oluşturan kitleler olarak genişletmeleriydi

Devrimci entelektüeller için bu genişletmeyi kolaylaştıran, kitlelerin şimdi devrimci eyleme hazır olmalarıydı. Ayrıca devrimin, kitlelerin şimdiye dek ilgi göstermediği fen, ilerleme ve aydınlanmaya yönelmiş toplumu hedeflediği varsayılıyordu. Haya de la Torre ve Mariategui, Sarmiento kadar şevkli birer modernleşmeciydiler. Perulu tarihçi ve antropolog Luíz Eduardo Valcárcel "And Dağları'nın köylüsü bir Lenin'in gelmesini bekliyor" diye yazmıştı.[18] Meksika Devrimi köylünün hiç değilse bir Zapata, bir Villa çıkarabileceğini gösterdi. Tüm köylü kitlelerinin Leninlerini beklediği kanaati yanıltıcı da olsa, solcuların, bunlardan *bazı* önemli kesimleri artık harekete geçirebileceği belliydi. Her halükârda şimdi solcu kitle hareketleri Cono Sur'daki gibi sadece göçmen işçi sınıfından çıkmıyordu, Peru'da görüldüğü gibi beyaz olmayan proletaryadan da oluşuyordu. APRA, yerlilerin yoğun olduğu yerleri çok etkilemese de, işçilerin kitle partisi oldu. Meksika Devrimi'nden itibaren Amerika kıtasındaki ulusal ideolojilerin tümü, kitleleri içerdi.

17 Augusto Bernardino Leguía y Salcedo (1863-1932): Perulu siyasetçi. 1908-1912'de ve 1919-1930'da devlet başkanı oldu. Manuel Carlos Prado y Ugarteche (1889-1967): Perulu bankacı ve siyasetçi. 1939-1945 ve 1956-1962'de devlet başkanı oldu. Luis Miguel Sánchez Cerro (1889-1933): Perulu asker. 1931-1933'te Peru devlet başkanıydı – ç.n.

18 F. Bourricaud, *Power and Society in Contemporary Peru* (1970), s. 146-148.

Yeni milliyetçiliğin öteki yönünü, anti-emperyalizmini veya yabancı düşmanlığını gözden kaçırmamalıyız. Yeni ve özgün bir yaklaşımla, ulusun en büyük görevinin, yani iktisaden kalkınarak modernleşmesinin, yabancı yatırım, gıda ve ham madde ihracatı ve yabancı sermayeyle ortak yaşam *yoluyla* değil bilakis Avrupa'ya ve ABD'ye *karşı* yürütülmesi gerektiği benimsendi. Anti-emperyalist milliyetçilik, özellikle Washington'un zora dayanan dış politikasına[19] maruz kalan bölgelerde, daha önce de mevcuttu. Ancak, anlaşılır sebeplerle anti-emperyalizm, milliyetçilikteki asıl yerini Büyük Buhran'da buldu. Burada yeni, yabancı düşmanlığından ibaret, halkın milliyetçi bilincinden bahsetmiyoruz. Meksika'da böyle bir bilinç, yabancılara karşı cinayetlere yol açtı –işin tuhafı öldürülenler *gringo*lardan ziyade Asya kökenliler ve *turco*lardı–[20] öyle ki bu cinayetleri F.C. Turner, *The Dynamics of Mexican Nationalism* [*Meksika Milliyetçiliğinin Dinamikleri*] kitabında (1968) halk milliyetçiliğinin endeksi olarak kullandı. Milliyetçilikte yerini bulan anti-emperyalizmden bahsederken kastettiğim, Brezilya'da, "milli burjuva" sıfatını reddetmeyen Hélio Jaguaribe gibi yazarlarda gördüğümüz *desenvolvista/desarollista*[21] ideolojisinin çeşitleridir. Bu insanlara göre "millet", 19. yüzyıl Avrupa siyasi düşüncesindeki gibi bir iktisadi gelişme birimi olup, "iktisadi bü-

---

19 Hobsbawm'm zora dayanan dış politika anlamında kullandığı tabir "Washington's gunboat diplomacy"dir, ve "Washington'un gambot diplomasisi" anlamına gelir. "Gunboat diplomacy" 19. yüzyılda Avrupalı bir devletin müzakere yürüttüğü başka bir devletin kara sularına deniz kuvvetlerini göndererek tehditle müzakereyi istediği şekilde sonuçlandırma uygulamasına verilen addı. 20. yüzyılda aynı politikayı ABD uyguladı – ç.n.

20 Turco İspanyolca Türk demektir. Latin Amerika'da, Osmanlı İmparatorluğu'ndan göçen Türklerin yanı sıra Suriyelilere, Lübnanlılara vs. verilen lakaptır – ç.n.

21 Desenvolvista (kalkınmacı – İspanyolca kalkınma anlamına gelen *desenvolvimiento*'dan türetme) ve desarrollista (kalkınmacı – İspanyolca kalkınma anlamına gelen *desarrollo*'dan türetme). Desarrollismo (kalkınmacılık) 1950'li ve 1960'lı yıllarda revaçta olan kalkınma kuramıydı. Kuram, az gelişmiş ülkelerde devletin kalkınma gerçekleştirerek meşruiyet kazanabileceğini, kalkınmanın siyasetin ana ekseni olması, kalkınmada dış kaynaklardan yararlanmak ve uluslararası iktisadi ilişkileri kalkınmakta olan ülkeler lehine değiştirmek gerektiğini, kalkınmada hedefin "modern" ülkelere benzemek olduğunu öne sürüyordu – ç.n.

tünleşmeyi teşvik eden bütünsel bir coğrafyaya dayanmaktaydı ve halihazırdaki bir ortak kültürel kimlik, iktisadi bütünleşmeyi kolaylaştırırdı." Ne var ki Brezilya'nın Avrupa'ya ham madde ve gıda ihraç eden bir bağımlı ekonomi olarak gelişmesi ülkenin iktisadi bütünleşmesini köstekledi. Jaguaribe, *O nacionalismo na atualidade brasileira* [*Brezilya Gerçekliğinde Milliyetçilik*] (1958) kitabında bu tarz bir gelişmenin yakın zamana kadar Brezilya'da bütünleşmeyi sağlayacak şartları da güdüleri de engellediğini öne sürdü. Ancak son zamanlarda güzel sanatlardaki modernizm hareketiyle ve diğer yaratıcı akımlarla bağlantılı bir kültürel milliyetçilik gelişmiş; bunu mineral kaynakların devletçe geliştirilmesini talep eden bir iktisadi milliyetçilik ve demokrasiyle, sosyal adaletle ve eyaletlere karşı merkezî devletin ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesiyle ilişkilendirilen bir siyasi milliyetçilik takip etmişti.

1930'lardan bu yana Latin Amerika'daki milliyetçilik akımının gövdesi "kalkınmacı" ve anti-emperyalist oldu: ABD aleyhtarı, halkçı, kitlelerin durumuyla ilgili ve siyaseten sola eğilimli. 30'lu yıllarda bir ara, Avrupa faşizmiyle yarışacak ve ondan ilham alan bir sağcı akım gibi gözüktüyse de, Hitler ile Mussolini'nin sonu bu alternatifi yok etti. Zaten Latin Amerika'da bu faşist modelli hareketlerin toplumsal tabanı ekseriya Avrupa'daki asıllarınkinden epey farklıydı. Bugün de ilerici milliyetçi akımın hasmı, sivil ya da askerî gözetimdeki iktisadî neoliberalizm politikasıyla yine *desarrollismo*dur. Şimdilerde "milli burjuva" eğilimi, kalkınmacı devlet kapitalizmi ve sosyalizm ideolojileri, Latin Amerika'da hâlâ dünyanın diğer bölgelerinden daha güçlü olabilir ama burada da artık gerilemektedir.

Sonuçta iki soru daha sorulabilir. Dünyada mevcut milliyetçi eğilimlerin tekrar uyandığı ortamda, *kitlelerin* ulusal bilincine ne oldu ve Latin Amerika'daki milliyetçiliğin geleceği ne olabilir?

Sıradan Meksikalı kitleler ne zaman kendilerini Meksikalı olarak görmeye başladılar; Honduraslılar kendilerini ne zaman Honduraslı olarak algıladılar? Bu sorulara cevap vermek kolay değildir. İnsanın bir devlete olan aidiyetini önemsemesi ve-

ya devlete herhangi bir aidiyet hissetmesi için nüfus sayımında sayılması, nüfus kütüğünde kayıtlı olması veya vergi ödemesi yetmez. İnsan örneğin, demokratik siyasal sistemde yurttaşlık haklarından yararlanırsa ve demokratik baskılar sosyal reform ve sair yararlar sağlarsa, o zaman ülkesine aidiyet hisseder. Batlle'den beri Uruguay'da ve Sáenz Peña'dan bu yana Arjantin'de bir ulusal bilinç olduğunu varsayabiliriz. Ama sayıca çok göçmen toplulukları şayet başka bir ulustanmış muamelesi görürlerse, geldikleri ülkede ulusal bilinç olmasa bile göçmenlerde ulusal bilinç gelişir. [...] Aynı şekilde, eğer milliyetçi propaganda yapan bir siyasi güç insanları harekete geçirirse, o güç üzerinden kendilerini "ulusla" ilişkilendirirler: tüm APRA'cılar Perulu olduklarının farkına varırlar, Peróncuların hepsinde Arjantinlilik duygusu kuvvetli olur.

Ne var ki, hiç değilse Latin Amerika'da, ulusu temsil eden bir şahsiyete hayranlık üzerinden ulusa aidiyetin, başka bağlarla ulusa aidiyetten daha önemli olduğu iddia edilir. Şüphesiz Brezilya'da yoksulları hiç kimse Getúlio Vargas kadar kendilerini Brezilyalı hissetmeye yönlendirmemiştir. *Caudillo*lar devrimci veya halkçı önderlere dönüştükçe, eski *caudillo*luk geleneğinin bazen modern milliyetçilik kavramına yolu açtığı oldu. Peru'da Odría ve Kolombiya'da Rojas Pinilla gibi ümit vermeyen generaller bile böyle bir dönüşüm geçirdiler.

Ulusal bilinç geliştirmekte en etkili olan etken, kuşkusuz –teknolojinin de güçlendirdiği– modern kitle kültürüydü. Dünya Kupası'nın başlamasından bu yana radyo dinleyebilen veya televizyon seyredebilen herkeste –1960'lardan sonra bunu yapamayan kaldı mı?– bir çeşit vatanseverlik uyandı; özellikle de futbol takımı iddialı olan ülkelerde. Dünya Kupası turnuvaları 1930'da başladı; o yıl herkesin malumu finalde Uruguay, Arjantin'i yendi. Latin Amerika, futbol taraftarlığının gerçek bir savaşa yol açtığı ya da bunda etken olduğu tek kıtadır: 1969'da, El Salvador ile Honduras arasındaki "futbol savaşı". Radyonun gelişmesi de çok önemli rol oynadı. Radyo bazı müzik türlerini, bazı ezgileri –milli marş dışındaki ezgileri– ülkelerin sınırlarının içinde ve dışında bilinen simgeleri haline getirdiğinden

ve ülke haberlerini ücra yerlere ve okuma yazma bilmeyenlere de ulaştırdığından televizyondan daha etkili oldu. Yeni yüksek teknolojili sözel ve görsel kültür, yazılı kültürden farklıdır ve eğitme potansiyeli sınırsızdır.

Üstelik okuma yazmanın yayılması yani okullaşma, ister istemez ulusal bilinç üretir çünkü yer yerde okul eğitiminin önemli bir kısmı ulusal bilinç telkin etmeye hasredilir. Howard Handelman'ın Peru'da iki departmanı mukayese ettiği bir inceleme bunu gösterir. Yirmi beş yıl önce Cuzco topluluklarındaki yetişkinlerin % 8'inin radyosu vardı, okula giden çocukların oranı % 30'dan azdı, yetişkin okuryazar oranı % 20'nin altındaydı ve yakın kentlere gidip gelenlerin oranı % 13'tü. Buna mukabil, Junín'deki çocukların yarıdan çoğu okula gidiyordu, yetişkinlerin % 45'inin radyosu vardı ve % 30'u okuryazardı. Junín'deki toplulukların % 60'ında ahalinin tümü veya çoğu İspanyolca biliyordu. Cuzco'da ise ahalinin çoğu İspanyolca bilmiyordu ve iki dil konuşulan topluluklar hemen hiç yoktu.[22] Karl Deutsch'un milliyetçiliğe iletişimin yol açtığına dair savını fazla abartmadan Junín'de kırsalda siyasal hayatın daha "ulusal" olacağını tahmin edebiliriz ki nitekim öyledir. 1930 gibi erken bir tarihte bile –Gavin Smith'in çok ücra bir yerleşim dediği– Huasicancha isimli atılgan toplulukta, ulusal siyasal durum "köydeki günlük sohbetler"in konusuydu.[23] Ancak Huasicanchalılar, mücadelelerinin ulusal boyutunun farkında olsalar da, bu insanların zihninde komşu Tucle Haciendası'yla olan toprak kavgası Peru'nun bütününün sorunlarına ağır basıyordu. Yine de 1960'larda ulusun simgesi Peru bayrağı tüm toprak işgallerinde dalgalandırılıyordu. Hatta bir yerde köylülerin *toprak işgal eylemleri için* bayrak ürettiği söyleniyordu. Benim bildiğim, bundan önceki 1946-1948 toprak kargaşasında böyle bir şey olmadı. Anlaşılan, arada geçen zamanda bir çeşit ulusal bilinç kitlelerde epey gelişti. Muhtemelen 1950'lerde dağlar-

22 Bkz. H. Handelman, *Struggle in the Andes. Peasant Political Mobilization in Peru* (1975).

23 G. Smith, *Livelihood and Resistance. Peasants and the Politics of Land in Peru* (1989), s. 174.

dan büyük göçün köylülerle kent hayatı arasında teması artırması bunda önemli bir etkendi. Artık Latin Amerika'da en sapa kırsaldaki insanlar arasında cumhuriyetine veya memleketine ulusal bağlılık hissetmeyen herhalde çok azdır. Ama bu bağlılığın somut siyasi anlamı olup olmadığı, varsa da ne anlama geldiği belli değildir.

Bununla birlikte, açık olan bir şey var. Halkın devrimi olarak algılanan devrimler ve halkın yürekten meşru gördüğü devletler, ulusa kesin bir bağlanmayı teşvik ederler. Almond ile Verba'nın İtalya ve Meksika arasındaki tutum kıyaslaması bunu gösterir.[24] Bunların ikisi de o tarihlerde kısmen gelişmiş Katolik devletlerdi. İtalya'da ankete cevap verenlerden % 3'ü kendi ulusunun bir siyasi yönüyle gururlandığını beyan ederken, Meksika'da bu oran % 30'du. Dahası, Meksikalıların üçte ikiye yakın bir kısmı Meksika Devrimi'nin ideallerinden ve hedeflerinden bazılarını sayabileceğini söyledi: Demokrasi, siyasi özgürlük, eşitlik, toprak reformu ve –önemlisi– ulusal bağımsızlık.

Gelecekte ne olabilir? Dünyanın başka yerlerinde milliyetçiliğin şimdiki aşamasında üç nitelik var: (1) ileri derecede etnik, dil veya din temeline dayanır, (2) Kanada, İspanya ve Britanya'da görüldüğü gibi, büyük devletlerin parçalanmasını öngörür, yani ayrılıkçıdır, (3) güçlü bir biçimde tarihselcidir; dinsel kültürel veya siyasal geçmişi nirengi noktası olarak kullanır, İsrailli radikallerin tarihsel atıflarla yayılmacılık yapması gibi bazı hallerde geçmişi geleceğe yönelik bir programa dayanak haline getirir. İlaveten (4) şimdiki milliyetçiliğin başka devletlere karşı olmaktan ziyade ekseriyetle merkezî hükümet, göçmenler, başka azınlıklar gibi *iç* düşmanlara karşı olduğunu söyleyebiliriz.

İşte bu, Latin Amerika'nın tuhaflığını gösterir. Bölgenin büyük bir kısmında ortak yazı dili İspanyolca ya da Portekizcedir. Başka yerli lehçeler konuşuluyor ve hatta (Paraguay'da Guaraní gibi) resmen tanınmakla birlikte, fiiliyatta bunlar bu dil-

24 S. Verba ve G.A. Almond, "National Revolutions and Political Commitment", H. Eckstein (ed.), *Internal War* (1964).

leri konuşanlar tarafından bile İspanyolcanın ve Portekizcenin yerini tutacak alternatifler olarak görülmezler. Güney Amerika kıtasında tüm ülkelerin dinsel zemini Katoliklikti. Yerli dinler ve yerliyle Katolikliği bağdaştıran mezhepler de mevcuttur, ama Haiti hariç bu ülkelerden hiçbiri bu din ve mezhepleri kimliğinin asli unsuru olarak addetmezler; ne var ki bu günün birinde Brezilya'da gerçekleşebilir. Okyanus ötesinden dalga dalga gelen göçmenler yoğun yerleştikleri bölgelerde (Arjantin'de, Uruguay'da, Brezilya'nın güneyinde) oranın halkıyla mükemmel bir şekilde kaynaşıp bütünleştiler. Bunun istisnası Arjantin'de bir-iki nesil boyunca dışlanan ve kendini yalıtan Yahudi cemaatidir. İşin tuhafı Arap göçmenler nispeten daha iyi kabul gördüler ve bu devletlerden bazılarında en yüksek makamlara yükselebildiler (Arjantin'de Menem,[25] Brezilya'da Maluf,[26] Kolombiya'da Turbay,[27] Bolivya'da, Ekvador'da vs. daha başkaları).

Komşu ülkeler arasındaki işçi göçlerinin yer yer sürtüşmeye yol açtığı oldu. Salvador ile Honduras arasında ve daha yakında Kolombiya ile Venezuela arasında bu durum görüldü. Ama genel olarak, Bolivya ile Paraguay'dan, La Plata bölgesine vuku bulan göç gibi büyük göç hareketlerinin ciddi sıkıntılar yarattığı söylenemez; Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya gerçekleşen benzer göçlerden daha az soruna yol açtığı muhakkak. Ne gerçek ne de hayalî bir homojen milliyet, Latin Amerika'da ulusal bilincin öğesi olmadı; bu sadece üst sınıftan Kreollere mahsustu. Tarihe gelince; kıtanın ekseriyetinde tarih ayırmaktan ziyade birleştiricidir. Bölgede entelektüellerin de yabancıların da kıtayı tek bir birim olarak görme eğilimindeki istikrar buna kanıttır. Brezilyalı entelektüeller bile "*o pensamento lati-*

25 Carlos Saúl Menem (d. 1930): 1989-1999 yıllarında Arjantin devlet başkanıydı. Babası ve annesi Suriye göçmeniydi – ç.n.

26 Paulo Salim Maluf (d. 1931): Brezilyalı siyasetçi. São Paulo eyalet valiliği, São Paulo belediye başkanlığı, milletvekilliği yaptı ve devlet başkanı adayı oldu. Annesi ve babası Suriye ve Lübnan'da bulunan Maluf aşiretindendi; Brezilya'ya Lübnan'dan göçmüştü – ç.n.

27 Julio César Turbay Ayala (1916-2005): 1978-1982 yıllarında Kolombiya devlet başkanlığı yaptı. Babası Kolombiya'ya Lübnan'dan göçmüştü – ç.n.

no-americano"dan (Latin Amerika fikriyatı – ç.n.) bahsederler. Brüksel'in gayretlerine rağmen Avrupa'da buna benzer bir birlik duygusu yoktur. Che Guevara'nın Arjantin'den Meksika'ya, oradan Küba üzerinden Bolivya'ya uzanan yaşam öyküsünü Avrupa'da tasavvur etmek çok zordur; en azından dile dair engeller vardır. Ama bu engeller yalnızca dilden ibaret değildir. Fidel'in konuşmalarında tüm kıtanın daha önce gelmiş bir kurtarıcısının sesinin yankılandığını işitiriz; Fidel'in düşü üzerine güneş batarken, García Marquez'in, Bolívar'ın projesinin akameti ve ölümü üzerine yazmasının simgesel bir önemi vardır.[28]

Son olarak ayrılıkçı eğilimler Eski Dünya'ya nazaran çok daha zayıftır; gerçi ileride güçlenme ihtimali olmadığı iddia edilemez. Karayip adalar dünyasında ayrılıkçılık eğilimi görmezden gelinemez. Ama anakarada gözlenen nadir ve geçici örneklerinin –Bolivya'da Santa Cruz'da, Brezilya'da Rio Grande do Sul'daki ayrılıkçı hareketlerin– milliyetçilikle pek alakası yoktur. Federal devlet yapılarına geleneksel rağbet ve merkezî devlet aygıtlarının zaafı ve etkisizliği, burada Avrupa'ya kıyasla fiilî yerel özerkliğe çok daha geniş bir alan bırakır.

Gelecek trendleri kestirmek imkânsız. Ulusal ordular arasında, iyi işaretlenmemiş sınırlar üzerinde olan dönemsel çatışmaların gösterdiği üzere, özellikle Amazon havzasında ihtilaflar çıkabilir; ama Latin Amerika cumhuriyetleri arasında gerçek bir savaş çıkma ihtimali zayıftır. Demagoglar ve popülist politikacılar iç siyasette güçlenmek için milli duygulara hitap edebilirler; ancak bölgede işçi göçleri göze batmadığından Batı Avrupa'daki ve Kuzey Amerika'daki yaygın yabancı düşmanlığı burada görülmez. Latin Amerika uluslarının teşkil ettiği kaynaşık nüfus, acaba ırk, dil veya başka ayırıcı nitelikler temelinde birbirine hasım topluluklara ayrışabilir mi? Nüfusta yerli oranının yüksek olduğu And devletlerinde olamayacağı söylenemez çünkü yerlilerin Kreollere ve *cholo*lara içten içe öfke duyduğu şüphesizdir. Romancı Mario Vargas Llosa'ya karşı beyaz ırktan olmayan (Japon asıllı) Alberto Fujimori'nin aldığı % 45 oyun

28 Gabriel García Márquez, *El General en su laberinto* (1989) [*Labirentindeki General*, çev. İnci Kut, Can Yayınları, İstanbul, 2017].

bir kısmı şüphesiz "el Chinito"nun[29] apaçık beyaz *olmamasındandı*. Meksika'nın da bazı yerlerinde benzer eğilimler olabilir. Ama bunlar temelsiz tahminlerdir. Dünyanın birçok başka bölgesinde, özellikle Avrasya'da milliyetçi hareketlerin yükseldiği bir gerçektir. Latin Amerika'da ise sadece tahmin konusudur. Şimdilik, ne mutlu Latin Amerika'ya.

1995

Orijinal makaledeki bazı notlar bu metne dahil edilmemiştir.

---

29 Kelime küçük Çinli demek olup, And ülkelerinde yerli çocuk anlamında kullanılır – ç.n.

31

Latin Amerika ile Kırk Yıllık İlişki

1962'de ilk defa [Latin Amerika'yı] ziyaret ettiğimde[1] kıta iktisadi özgüvenin arttığı dönemlerinden birindeydi. Özgüven, Birleşmiş Milletler'in Latin Amerika Ekonomik Komisyonu tarafından dile getiriliyordu. Bu, Santiago de Chile kentinde Arjantinli bir bankacının başını çektiği, kıta çapındaki bir beyin takımıydı. Devlet güdümlü, büyük ölçüde kamu teşebbüslerine dayanan planlı sanayileşmeyi ve ithal ikamesiyle büyümeyi telkin ediyordu. Bu politika netice verir gibiydi. En azından kıtanın dev ülkesi –enflasyondan mağdur olan ama ekonomisi büyüyen– Brezilya'da işliyor gibiydi. Bu yıllarda Çek asıllı devlet başkanı Juscelino Kubitschek, Brezilya'nın engin iç bölgesini fethetmek için yeni bir başkent inşa etmeye girişmişti. Başkenti ülkenin seçkin mimarlarından Oscar Niemeyer tasarlamıştı. Niemeyer, güçlü fakat yasadışı Komünist Parti'nin bilinen bir üyesiydi. Bana şehri Engels'i düşünerek tasarladığını söyledi.

Latin Amerika'daki başlıca ülkeler de kıtada arada sırada nükseden anayasal sivil yönetim döneminden geçmekteydi ki bu, kısa süre sonra sona erdi. Ancak eski tipte *caudillo*ların –hiç değilse Karayipler dışında– modası geçmekteydi. Artık iş-

1 Derleyenin notu: Latin Amerika anakarasını kastediyor. Hobsbawm, 1960'ta Küba'yı ziyaret etmişti.

kenceci rejimler, kimliği belirsiz silik subaylardan oluşan konseyler olacaktı. O tarihlerde Güney Amerika'da askerî dikta ile yönetilen tek ülke, fevkalade demode görünen Paraguay'dı. Kaçakçılıkla geçinen cezbedici, büyüleyici bir ülkeydi. Başında ebedi General Stroessner vardı. Kaçak Nazilere misafirperver davranan, berbat bir rejimdi. Ülkeyi mükemmel bir şekilde tanıtan bir kitap Graham Greene'nin dokunaklı romanı *The Honorary Consul*'dur (*Fahri Konsolos*).

[...]

Güney Amerika ülkelerinde hemen dikkati çeken, muazzam iktisadi eşitsizlik değildi ki bu eşitsizlik, o zamandan bu yana da artmaya devam etmektedir. Dikkati çeken, sıradan halk ile egemen sınıf ve –yabancı akademiklerin temas ettiği– entelektüeller arasındaki devasa uçurumdu. Entelektüellerin çoğu müreffeh veya –büyük ekseriyeti beyaz– "iyi" ailelerdendi; kültürlü, dünyayı dolaşmış, İngilizce ve (hâlâ) Fransızca bilen insanlardı. Her ne kadar Arjantinliler bu kategoride olmadıklarında ısrar etseler de, Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda olduğu gibi Latin Amerika'da da entelektüeller en küçük sosyal tabakaydı. [...] Eğer entelektüeller siyaset yapıyorlarsa, mutlaka başka bir Latin Amerika ülkesinde bir süre sürgün hayatı yaşamış veya arkadaşlarıyla birlikte Castro'nun Kübası'nı ziyaret etmişlerdi; şayet akademik hayatın içindelerse Santiago'da, Rio'da veya Mexico City'de çokuluslu bir kuruluşta bir süre çalışmış oluyorlardı. Entelektüellerin sayısı az olduğundan birbirlerini ya şahsen tanıyorlardı ya da birbirleri hakkında bilgi sahibiydiler. [...] Ama bu insanların Paris, New York ve beş-altı Latin Amerika başkenti ile aşinalığı bunları, çevresi o kadar geniş olmayan, esmer Latin Amerikalıların çoğunun yaşadığı âlemden ayırıyordu.

Kentleşmiş "güney konisi" (Arjantin, Uruguay ve Şili) dışında, Latin Amerika'daki esmer Latin Amerikalılar köylerden genişleyen kentlere, gecekondu mahallelerine sel gibi göçüyor, köylü âdetlerini buralara getiriyorlardı. São Paulo'ya ilk gelişimden önceki on yıl içinde nüfusu katlanmıştı. Köylerde malikâne arazilerinin kullanılmayan köşelerinde konu komşunun

yardımıyla toprağı kazıp kendilerine sundurma, baraka yapıp, bitince kutladıkları ve sonra bunu zamanla düzgün gecekonduya dönüştürdükleri gibi, bu defa da kentlerde, tepe yamaçlarında barınaklar kuruyorlardı. Kuzeydoğunun kavruk hinterlantlarından gelen kitleler, São Paulo'da yeni çok katlı binaların gölgesindeki sokak pazarlarında, taksitle gömlek, pantolon ve kendi memleketlerinin büyük eşkıyalarının destanlarının olduğu resimli ucuz kitapçıklar satın alıyorlardı. Peru'daki Lima şehrinde radyolar, dağlardan gelmiş yerli göçmenlere Quechua yayın yapıyordu; yoksullukların rağmen bunlar artan sayılarıyla bir piyasa teşkil ediyorlardı. Büyük yazar, halk bilimci ve yerli bilimci[2] José Maria Arguedas beni, dağlı halkın pazar sabahları gelip "memleketten" türkü ve nükte dinledikleri bir konser salonuna götürdü ("Burada Ancashlı kimse var mı? Huanucolu gençler duysun!"). 1962 yılında, otuz sene sonra bu insanlardan birinin oğluna, New York'taki New School'da doktora danışmanlığı yapacağım hiç akla gelmezdi. And Dağları'nın tepelerinde Quechua konuşulan bir köyden yoksul bir delikanlının okuma yazma bilmeyen eşiyle göçüp, kamyon sürmeyi öğrenip bir hastanede sendikalı bir şoför olarak çalışarak çocuklarının dünya ile temas kurmasını sağlayan, tarihte görülmüş ilk nesli tanımış olmak, olağanüstü bir duygu. [...]

Kente gelen insanlar hiç değilse sokaklarda göze görünüyordu. Kırsaldaki halk ile orta sınıf –ve bu sınıfın Che Guevara gibi devrimcileri– arasındaki hem toplumsal hem de coğrafi mesafe büyüktü. Köylülerle temas kurmaya en hevesli olanlar dahi hayat tarzı ve elbette hayat standardı beklentilerine dair farklılıklara tosluyordu. Dışarıdan gelen uzmanlardan (bu arada Birleşmiş Milletler'le bağlantılı çeşitli uluslararası örgütlerin her yerde karşılaşılan araştırmacılarından) bazılarının kırsalda halkla epey irtibatı olmakla birlikte, pek azı fiilen köylüler arasında yaşıyordu.

[...] Güney Amerika'ya ilk gittiğimde "köylülere" dair anlatmaya değer başlıca olay, Brezilya'daki Köylü Birlikleriydi. Köylü Birlikleri kuzeydoğulu siyasetçi ve avukat Francisco Julião

2 İngilizcesi Indianist. Amerika yerlilerinin kültürünü araştıran kişi – ç.n.

önderliğinde 1955'te ortaya çıkmış bir hareketti. Julião, Fidel Castro'yu ve Mao'yu destekleyen beyanlarıyla ABD'li gazetecilerin dikkatini çekmişti. (On yıl sonra Brezilya'daki askerî rejimden kaçmış, Meksika'da Cuernavaca'da heyecanlı Orta Avrupalı ideolog Ivan Illich'in himayesinde yaşayan bir sürgünken Julião ile tanıştım; ufak tefek, mahzun, kafası karışık bir adamdı.) 1962 sonlarında hareketin Rio'daki bürosuna birkaç saatlik ziyaretimde ülke çapında boy gösteremediğini, hatta gerilemeye başladığını gördüm. Buna mukabil Güney Amerika'da 1962 sonunda iki ülkede, görmeyi bilen her gözlemci ziyaretçinin birkaç günde fark edeceği büyük kırsal köylü ayaklanmaları kayda geçmemişti ve dış dünyada hiç bilinmiyordu. Bunlardan biri Peru dağlarında ve sınır bölgelerindeki büyük köylü hareketiydi. Ötekisi, Kolombiya'da 1948'de ülke çapında ünlü halk temsilcisi Jorge Eliécer Gaitán'a yapılan suikastla başlayan, potansiyel toplumsal devrimin içe doğru patlamasıyla ülkenin içine düştüğü "dağılma, iç savaş ve yerel kargaşa hali"ydi.

Yine de bu olaylar daima dış dünyadan kopuk değildi. Cuzco'da köylülerin muazzam toprak işgal hareketi doruğundaydı. Yerel gazeteleri okumayan turistler bile dağlarda, akşamın soğuk havasında İnkaların taş bloklarının etrafında dolanırken, Köylü Derneği bürosunun önünde yerlilerin sessizce sıraya girdiği uzun kuyrukları fark edebilirdi. O tarihlerdeki başarılı köylü isyanlarının en heyecanlısı, La Convención vadilerinde, o zamanlar bile Güney Amerika'ya gelen turistlerin bildiği Machu Picchu harikasının aşağısında çıkmıştı. İnkaların muhteşem yerleşiminden yirmi-otuz kilometrelik yolculukla demir yolu hattının sonuna geldikten sonra birkaç saat daha kamyonla gidince il merkezi Quillabamba'ya ulaşılıyordu. Dışarıdan buraya dair yazılan ilk yazılardan biri bana aittir.[3] İyi gözlemleyen bir tarihçi için, özellikle toplumsal tarihçi için sıradan ilk izlenimler bile aydınlatan bir keşif teşkil ediyordu. [...] Tarihi aşina ama kendisi bilinmeyen bu dünyayı araştırmamak ne mümkündü? Bir-iki hafta sonra, Bolivya sokaklarındaki muaz-

3 Bkz. 14. Bölüm "Peru'da Bir Köylü Hareketi".

zam pazarlarda, saçları kalın kalın örülmüş, melon şapkalı tıknaz Aymara kadınlarının sonu gelmeyen tezgâhları arasında dolaşırken kararım kesinleşti.

Kolombiya, Latin Amerika dışında kimsenin neredeyse varlığından bile haberdar olmadığı bir ülkeydi. İkinci büyük keşfim orası oldu. Kâğıt üzerinde iki partili anayasal temsilî demokrasi modeliydi; askerî darbelere ve diktatörlüğe tamamıyla bağışık gibi olan bu ülke 1948'den sonra Güney Amerika'nın mezbahasına döndü. Bu dönemde Kolombiya'da kaba cinayet oranı yüz binde elliyi aşıyordu, ama bu oran bile 20. yüzyıl sonunda Kolombiya'daki öldürme şevkini tam olarak yansıtmıyor.[4] [...] Kolombiyalı gazeteciler çiftliklerde ve otobüslerde vuku bulan –şurada on altı ölü, orada on sekiz, burada yirmi dört gibi– küçük katliamlar için *genosidio* (soykırım) terimini kullanıyorlardı. Katiller kimdi, maktuller kimdi? "Savunma Bakanlığı sözcüsü failler hakkında kati bir malûmat verilemeyeceğini açıkladı; zira [Santander] bölgesinde semtler (*vereda*lar) iki geleneksel parti taraftarlarının 'kan davalarından' zaten muntazaman etkilenmektedir." Kastedilen Liberal Parti ve Muhafazakâr Parti'dir. García Márquez okuyanlar Kolombiya'daki her bebeğin aile ve mahalle aidiyetiyle bu partilerden birinin taraftarı olarak doğduğunu bilir. 1948'de başlayan, *La Violencia* diye anılan iç savaş dalgası, resmen çoktan sona ermiş olduğu o "sakin yıl"da[5] bile neredeyse on dokuz bin kişiyi götürdü. Kolombiya, liberal demokrasi içinde tedrici reformların toplumsal ve siyasi devrime tek alternatif olmadığının, hatta en makul alternatifi bile olmadığının kanıtıdır. Reformların başarısız, tamama ermeyen devrimlere bile alternatif olamayabileceğini kanıtlamaktadır. Toplumsal devrim gerçekleştiremediği için kamu hayatında her yerde daimi bir şiddetin batağına batmış bir ülkeydi keşfettiğim.

Violencia'da kavga konusunun ne olduğu belli değildi. Ülkeye vardığımda şansıma bu konuda ilk önemli araştırma yayım-

---

4 Bkz. 29. Bölüm "Şiddet Batağında Kolombiya".

5 Hobsbawm muhtemelen Latin Amerika'ya ilk gittiği 1962 yılını kastetmektedir – ç.n.

landı. Yazarlarından, dostum sosyolog Orlando Fals Borda sayesinde Kolombiya'nın sorunlarını öğrenmeye başladım. Aslında o tarihte *Violencia*'yı en esaslı inceleyen kişinin Katolik bir rahip [Germán Guzmán] olduğuna dikkat etmedim. *Violencia*'nın toplumsal yan etkileri üzerine genç papaz Peder Camilo Torres'in öncü araştırmalarının da daha çok üzerinde durabilirdim. Ülkeyi kuran geniş ailelerin birinden olan Peder çok yakışıklıydı ve oligarşiye mensup birçok genç kadını hüsrana uğrattığı rivayet ediliyordu. Birkaç yıl sonra, toplumsal radikal Kurtuluş Teoloji'sini başlatan Latin Amerikalı piskoposlar konferansının Kolombiya dağlarında yer alan Medellín şehrinde düzenlenmesi tesadüf değildi; o tarihlerde Medellín hâlâ tekstil girişimcileriyle tanınıyordu ve uyuşturucu ticaretiyle ünlenmemişti. Camilo ile birkaç sohbetim oldu; o zaman tuttuğum notlara bakılırsa kendisini ciddiyetle dinlemişim. Ama o tarihlerde, üç yıl sonra, –varlığı hâlâ devam eden– Ulusal Kurtuluş Ordusu'ndaki *Fidelista* gerillalara katılmasına yol açan sosyal radikalizme ulaşmasına daha epey yolu vardı.

Violencia hengâmesinde, Komünist Parti; Muhafazakâr Partili, bazen da Liberal Partili katillerle karşılaşmak istemeyen köylülerin sığınabileceği "silahlı öz savunma bölgeleri" ya da "bağımsız cumhuriyetler" teşkil etmişti. Bu bölgeler zamanla, FARC'ın dişli gerilla hareketinin üsleri haline geldi. Bu tür "kurtarılmış" bölgelerden en ünlüleri olan Tequendama ve Sumapaz, harita üzerinde Bogotá'ya epey yakındı; ama bölge dağlık olduğundan mesafe, atla ve katırla uzun ve meşakkatliydi. Örneğin kahve üretilen *hacienda*lar mıntıkası Viotá'da 1930'lu yılların reformcu ortamında köylüler malikânelere el koymuş ve mülk sahipleri de el çekmişlerdi. *Violencia* esnasında askerler Viotá'dan uzak durduğundan köylülerin savaşmasına gerek olmadı. Halk, faaliyetlerini Parti'nin gönderdiği –sabık bira fabrikası işçisi– bir görevlinin gözetiminde yürütüyor; kahve ürününü sükûnet içinde mutat tacirler aracılığıyla dünya piyasalarına sürüyorlardı. Sumapaz dağları ise özgür kadınların ve erkeklerin öncülük yaptığı bir bölgeydi ve yerel bir köylü önder tarafından yönetiliyordu. Juan de la Cruz Valera, şair Gray'in

meşhur ağıtında acıyarak, "sessiz yüz karası bir Milton ... kendi ülkesinin kanı eline bulaşmamış bir Cromwell" diye tasvir ettiği kaderden kaçmayı başarmış, yetenekli nadir köylülerden biriydi. Zira de la Cruz ne sessizdi, ne de barışsever. Sumapaz'a önderlik ettiği mücadele hayatında, Liberal, Gaitán taraftarı, komünist, başlattığı toprak hareketinin önderi ve devrimci liberal olarak temayüz etmişti; tereddütsüz daima halktan yanaydı. 19. ve 20. yüzyıllarda insanlığın kurtuluşunda büyük rol oynayan harika köy öğretmenlerinden birinin elinden tutmasıyla, de la Cruz, kitap okuyan ve pratiğe kafa yoran bir düşünür olmuştu. [...] Siyasi öğrenimini Victor Hugo'nun *Sefiller* romanından almıştı. Bu kitabı daima yanında bulundurur, kendi durumuna veya siyasi duruma tekabül eden kısımları işaretlerdi. Marksizmi –bildiği kadarını– daha sonraları, şimdilerde unutulmuş, İngiliz SSCB hayranı Canterbury Başrahibi Hewlett Johnson'un[6] yazılarından öğrenmişti. Johnson'un yazılarını da, Kolombiyalı komünistlerden temin etmişti. Komünistlerin toprak devrimi üzerine görüşleri de la Cruz'un hoşuna gitmişti. Devletin güvenlik güçlerinin erimi dışında olan bölgesi üzerinde iktidarı ve nüfuzu uzun yıllar kabul edildi, hatta mecliste bölgesini temsil etti. [...] Daha sonra, Kolombiya devleti ile FARC gerillaları arasındaki ateşkes müzakerelerinin ilki onun mıntıkasının hinterlandında yapıldı.

Kolombiya'ya ilk geldiğimde, Latin Amerika'daki gerilla hareketlerinin en dehşetlisi ve dayanıklısı olan FARC henüz kurulmamıştı. FARC'ın –yine yerelde yetişmiş bir köylü olan– kıdemli komutanı Pedro Antonio Marin ("Manuel Marulanda"), o tarihlerde Güney Tolima'da komünistlerin ajitasyon ve öz savunma kalelerine bitişik dağlarda faaldi. Kolombiya devleti, ABD'li uzmanların geliştirdiği yeni kontrgerilla taktiklerini komünistlere karşı denemeye girişerek gerillaları Marquetalia'daki üslerinden çıkardığı zaman FARC kuruldu. Birkaç sene sonra 1980'lerin ortalarında, kahve üretilen Chaparral *municipio*-

6 Hewlett Johnson (1874-1966): Anglikan Kilisesi'nde başrahipti. Meslek hayatı boyunca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne sebatlı desteği yüzünden Kızıl Başrahip lakabıyla anıldı – ç.n.

sunda komünist gerilla faaliyetinin başladığı yerde birkaç gün dostum Pierre Gilhodes'un evinde misafir olmuştum – Pierre orada evlenip yerleşmişti. FARC iyice güçlenmiş, kentin etrafındaki dağlarda varlığını sürdürüyordu. [...]

Kolombiya'dan dönüşümde [1963'te] bu ülkede "Meksika Devrimi'ndeki bazı dönemler hariç tutulursa, yakın tarihte batı yarıküresinde (gerilla, eşkıya veya öz savunma birlikleri şeklinde) görülen en büyük silahlı köylü hareketinin" ortaya çıktığını yazdım.[7] Tuhaftır, Güney Amerika'da ve dışında o zamanki müfrit solcular bu gerçeği ya görmedi ya da küçümsediler. Öne sürdükleri gerekçe, bu köylü hareketinin gelenekçi bir Komünist Parti'yle bağlantılı olmasıydı. Asıl nedeni, Küba Devrimi'nden esinlenenlerin Latin Amerikalı köylülerin silahlanmaya nasıl sevk edilebileceğini anlamamaları veya anlamak istememeleriydi. Nitekim bu solcuların Guevara tarzı köylü ayaklandırma girişimlerinin tümü büyük hezimetlere uğradı.

1960'lı yıllarda Latin Amerika uzmanı olmak zor değildi. ABD dışındaki basın ve üniversiteler bölgeyle fazla ilgilenmezken Fidel'in zaferi bölgeye muazzam bir ilgi uyandırdı. Bu bölgenin uzmanı olmaya niyetlenmemiştim, ama 1960'larda ve 1970'lerin başında bir de baktım bölge üzerine konferanslar veriyor, *New York Review of Books* ve başka yayınlar için yazılar kaleme alıyorum. [...] Sonra oraya her on yılda birkaç defa gider oldum. [...]

Yine de Latin Amerika uzmanı olmaya gayret etmedim ya da kendimi öyle görmedim. Biyolog olarak Darwin için olduğu gibi benim için de bir tarihçi olarak Latin Amerika'nın açığa çıkardıkları bölgesel değil geneldi. Bir tarihsel değişim laboratuvarıydı; ekseriya beklenenden farklıydı; benimsenmiş hakikatleri çürüten bir kıtaydı. Tarihsel dönüşümün son süratle cereyan ettiği bir bölgeydi. Çiftlik kurmak için ormandaki ilk kesimden köylülerin ortadan kalkmasına; dünya piyasalarına tarımsal ürün ihracatının artıp azalmasından devasa kentlerin

7 Bkz. 6. Bölüm "Kolombiya'daki Devrimci Durum" ve 7 "Kolombiya'da Şiddetin Anatomisi".

patlarcasına büyümesine kadar birçok dönüşüm bir insanın ömrünün yarısında gözlenebiliyordu. São Paulo gibi bir megalopoliste New York'takinden bile daha umulmadık bir göçmen nüfus karışımı gözlenebiliyordu: Japonlar ve Okinawalılar, Calabrialılar, Suriyeliler, Arjantinli psikanalistler ve hatta tabelasında gururla "CHURRASCO TIPICO NORCOREANO" (Tipik Kuzey Kore Izgaraları) yazan bir lokanta. On yılda Mexico City'nin ikiye katlandığı; Cuzco sokaklarında geleneksel kıyafetli yerlilerin yerini modern ("*cholo*") kıyafetli insanların aldığı bir bölgeydi.

Bunlar ister istemez dünyanın diğer bölgelerine bakışımı değiştirdi; en azından "gelişmiş" ve "Üçüncü" dünyalar arasındaki sınırı, bugün ile geçmiş arasındaki sınırı yok etti. [...] İlk bakışta inanılamayacak olaylara anlam vermeye zorladı. Tarihsel durumlarda ortaya çıkabilen çeşitli alternatif akıbetler sergiliyordu ki "karşı-olgusal" spekülasyonla bunlar öngörülemezdi: Sağcı başbuğların işçi hareketlerine ilham vermesi (Arjantin, Bolivya), faşist ideologların solcu maden işçi sendikasıyla elbirliği edip devrim yaparak köylüye toprak dağıtması (Bolivya), dünyada ordusunu lağveden tek devlet (Costa Rica), yolsuzluğu ile maruf tek partili bir devlette Kurumsal Devrimci Parti'nin kadrolarını üniversite öğrencileri içinde en devrimci olanlardan devşirmesi (Meksika). Üçüncü Dünya'dan göçmen çocuklarının devlet başkanı olabildikleri ve Arapların ("*Turco*lar") genelde Yahudilerden daha başarılı olduğu bir bölge.

Ama Machu Picchu'nun arkasındaki patikada biten yabani çilekler gibi, bu olağanüstü kıtanın Avrupalılara beklenmedik aşina yönleri vardı. Akdenizlileri tanıyan ben yaşta birinin boz renkli Plate Nehri çevresindeki ahaliyi, iki-üç kuşak boyunca sığır etinden kocaman porsiyonlar yiyegelmiş İtalyanlar olarak teşhis etmesinden ibaret değildi bu aşinalık. Kreollerde yaygın olan maço şerefi, utanç, cesaret, dosta sadakat değerlerini ve oligarşik toplumu Avrupa'daki misallerinden tanımaktan da ibaret değildi. (Graham Greene'in *Our Man in Havana* romanında tasvir ettiği temel sınıf ayırımı, yani "işkence edilebilir" alt sınıf ile "işkence edilemez" üst sınıf ayırımı, an-

cak 1970'lerde seçkin ailelerden genç devrimcilerle askerî hükümetlerin çatışmalarından sonra –en azından birkaç ülkede– terk edildi.) Avrupalılar açısından kıtanın en az bildik yönleri bile tarihçilerin bildiği Katolik Kilisesi ve İspanyol sömürge sistemi gibi kurumlarla bağlantılıydı ya da ütopik sosyalizm ve Auguste Comte'un İnsanlık Dini gibi 19. yüzyıl ideolojileriyle alakalıydı. Bu bağlantılar, kurum ve ideolojilerin Latin Amerika'daki başkalaşmasına dikkat çekiyor, hatta abartıyordu; aynı zamanda dünyanın başka bölgeleriyle ortak yönlerini de gösteriyordu. Latin Amerika, karşılaştırmalı tarih çalışanlar için bir hazineydi.

Kıtayı keşfettiğimde, 20. yüzyılın en karanlık dönemi, askerî diktatörlük, devlet terörü ve işkence dönemi başlamak üzereydi. [...] 1964'te Brezilya'da generaller iktidara el koydu; 70'li yılların ortasına geldiğimizde Karayip kıyısındaki ülkeler hariç Güney Amerika'nın tümünü askerler yönetiyordu. Meksika ve Küba haricindeki Orta Amerika cumhuriyetleri, 1950'li yıllardan beri CIA tarafından ve ABD'nin müdahaleleriyle ya da tehdidiyle demokrasiden korunmaktaydı. Latin Amerikalı siyasi mültecilerden bir kısmı batı yarıküresinde mültecileri koruyan birkaç devlette –Meksika'da, 1973'e kadar Şili'de– toplanmış, bir kısmı Kuzey Amerika'ya ve Avrupa'ya dağılmıştı: Brezilyalılar Fransa'ya ve İngiltere'ye, Arjantinliler İspanya'ya, Şilililer ise her yere. (Birçok Latin Amerikalı entelektüel Küba'ya ziyaretlerde bulunmakla birlikte, pek azı orayı sürgün yeri olarak seçti.) Arjantinlilerin tabiriyle "goriller devri", üç gücün karşılaşmasının sonucuydu. Biri yerel oligarşilerdi. Bunlar köyde ve kentte giderek hareketlenen alt sınıfların ve bu kitlelerin besbelli hoşuna giden halkçı radikal siyasetçilerin tehditleri karşısında ne yapacağını bilemiyorlardı. Orta sınıftan genç solcular Fidel Castro'yu örnek ve ondan ilham alarak, kıtanın silahlı gerilla eylemiyle tetiklenen devrimler yapılacak kıvama geldiğini sanıyordu. Washington'ın saplantılı komünizm korkusunu Küba Devrimi doğrulamış; 70'li yıllardaki Vietnam hezimeti, petrol bunalımı ve Afrika'da SSCB'ye yönelen devrimler gibi yenilgiler bu korkuyu pekiştirmişti.

Ben de kıtayı zaman zaman ziyaret eden bir Marksist olarak bu işlerin içine girdim. Burada –Avrupa'dan farklı olarak– devrime hem ihtiyaç hem de imkân vardı, onun için devrimci hareketlere taraftardım, ama aşırı solcuların çoğunu eleştiriyordum. 1960-1967 yıllarında Küba'nın ilham verdiği ümitsiz gerilla hayallerini temelden eleştirdiğim için,[8] kendimi kampüs devrimcilerine karşı ikinci tercihi savunur konumda buldum. [...] Aklımda Peru'da General Velasco Alvarado'nun (1969-1976) reformcu askerleri vardı. İlan ettikleri "Peru Devrimi"ni, yazılarımda anlayışla, ama akıbetinden kuşku duyarak takip ettim.[9] Peru Devrimi ülkedeki büyük *hacienda*ları kamulaştırdı. Bu hükümet And Dağları'ndan göçüp kıyılara, kentlere ve modern hayata karışan, Quechua konuşan yerlileri, yani Perulu büyük kitleleri potansiyel yurttaş olarak tanıyan ilk rejimdi. Zavallı fakir ülkede başka herkes başarısızlığa uğramıştı. 1958-1963'te muazzam toprak işgal hareketiyle toprak sahibi oligarşinin mezarını kazan köylüler de başarısızdı çünkü oligarşiyi nasıl defnedeceklerini bilememişlerdi. Başka kimse eyleme geçemediği ya da geçmek istemediğinden generaller harekete geçmişti. (Onların da başarısız olduğunu kaydetmem lazım. Ama halefleri daha da kötü çıktı.)

Guevara'nın, tropikal hudut bölgelerindeki küçük grupların eylemiyle devrim yapmak yolundaki intiharvari hülyasının çok destek gördüğü o devirde, Latin Amerika'da ve dışında popüler olacak bir çizgi değildi benimki. Lima'da San Marcos Üniversitesi'ndeki [...] öğrencilerden iyi bir kabul görmemem bundan olsa gerek. Zira dağdan göçmüş yeni *cholo* orta sınıftan gençlerin ideolojisi, en azından mezun olana kadar, türlü çeşitleriyle Maoculuktu.

Peki Şili'de ümit yok muydu? [...] 1971'de bir Peru ziyaretim esnasında Şili'ye gittim. Demokratik bir seçimle herkesi (Allende'yi de) şaşırtarak iktidara gelen ilk sosyalist hükümetin birin-

---

8 Bkz. "Latin Amerika'da Gerillalar" (1970) ve "Latin Amerikalı Gerillalar: Bir Araştırma" (1973).

9 Bkz. 24. Bölüm "Generallerin Devrimciliği" 25 "Peru'daki Gelişmeler" ve 26 "Peru: Kendine Özgü 'Devrim'".

ci yılı üzerine bir rapor yazdım.[10] Hükümetin başarılı olmasını canı gönülden arzulamakla birlikte, pek şansı olmadığını kabul etmek zorunda kaldım. "Sempatimi hiç hesaba katmayarak" başarı ihtimaline ikiye bir oynadım.

[...]

Latin Amerika solu üzerine tartışmalar 1970'lerde işkencecilerin zaferiyle teorik hale geldi; Orta Amerika'da ABD'nin desteklediği iç savaşla ve askerî rejimlerin gerilemesiyle daha da teorik oldu; komünist partilerin çöküşü ve SSCB'nin sona ermesiyle tamamen gerçek dışı hale geldi. Eski tarz silahlı gerilla eylemine tek ciddi girişim herhalde "Aydınlık Yol"du;[11] fikir babası Ayachucho Üniversitesi'ndeki Maocu bir müfrit hocaydı. 1970'lerin sonunda şehri ziyaret ettiğimde örgüt henüz silahlanmamıştı. Kübalı hayalperestlerin 1960'larda yapmakta feci şekilde başarısızlığa uğradıklarını "Aydınlık Yol" yaptı, Peru kırsalında silahla ciddi siyaset yapılabileceğini gösterdi ama –en azından benim gibilerini– bunun hedefine ulaşmaması gerektiği kanaatine sevk etti. Nitekim ordu, *Senderista*ların (Aydınlık Yolcular) kızdırdığı bir kısım köylülerin yardımıyla hareketi mutat vahşetiyle bastırdı.

Buna karşılık kırsaldaki gerillalar içinde en zorlu ve yenilmez olan Kolombiyalı FARC, serpildi, büyüdü. FARC, şiddete batmış ülkede devlet güçlerinden başka mecburen uyuşturucu sektörünün silahla donanmış adamlarına ve toprak ağalarının vahşi "milislerine" karşı da mücadele etti. Devlet başkanı Belisario Betancur (1982-1986) gerillalarla müzakere yoluyla, çatışmayı sonlandırma politikasını başlattı. O zamandan bu yana müzakereler aralıklarla devam etmektedir. Betancur, –en azından kendisiyle ettiğim sohbetten edindiğim intiba itibarıyla– ABD'nin

---

10 Bkz. 27. Bölüm "Şili: Birinci Yıl".

11 Peru Komünist Partisi (Partido Comunista del Perú); Aydınlık Yol (Sendero Luminoso) diye de bilinir. 1960'larda Abimael Guzmán önderliğindeki Perulu Komünist Parti, Kızıl Bayrak'tan (Partido Comunista Peruano - Bandera Roja) kopan bir grup tarafından kuruldu. Her iki parti de Maocuydu. Aydınlık Yol 1980'de Peru'da silahlı mücadeleye başladı. 1992'de Guzmán'ın ve halefi Óscar Ramírez Durand'ın (d. 1953) 1999'da yakalanmalarıyla hareket parçalandı ve söndü – ç.n.

kuklası olmayan, toplumsal fikirli uygar bir Muhafazakâr Partili bir entelektüeldi. İyi niyetliydi; çabalarıyla en azından gerilla hareketlerinden birini, entelektüellerin gözdesi olan M-19'u silahlı mücadeleden vazgeçirmeyi başardı. [...] FARC da anayasal çerçevede siyaset yapmaya razı oldu. Geçmişte Liberal Parti ile Muhafazakâr Parti'nin hâkim olduğu siyasal sahnede seçimlerde bir türlü solcu bir parti ortaya çıkamamıştı; FARC'ın kurduğu "Yurtsever Birlik" bu işlevi görecekti. Büyük kentlerde çok başarılı olamadı. Kırsalda ise, silah bırakmış üyelerinden 2.500 kadar belediye başkanı, belediye meclis üyesi ve faal parti üyesi öldürülünce FARC silahı seçim sandığına değişmekte, haklı olarak isteksiz davranmaya başladı. [...]

İlk defa havaalanlarına indiğimden bu yana geçen kırk küsur senede Latin Amerika'da neler oldu? Beklenen ve bölgedeki birçok ülkede ihtiyaç duyulan devrim gerçekleşmedi. Devrimci çabaları ülke orduları ve ABD bastırdı, ama onlar kadar yerel zaaflar, bölünmüşlük ve yeteneksizlik de köstekledi. Bundan sonra da devrim olacağı yok. Küba Devrimi'nden beri uzaktan ya da yakından izlediğim siyasi deneylerden hiçbiri önemli bir kalıcı fark yaratmadı.

Bunlardan sadece ikisi kalıcı etki yapabilecek gibi görünüyor, ama hüküm vermek için çok erken. Bunlardan –eski kızılları sevindirecek– birincisi, Brezilya'da İşçi Partisi'nin (Partido dos Trabalhadores, PT) 1980'de kuruluşundan beri ülkede yükselmesidir. Partinin başkanı ve devlet başkanı adayı "Lula" (Luis Inácio da Silva) herhalde dünyada bizzat sanayi işçisi olan tek işçi parti başkanıdır. 1914'ten evvel Avrupa'da ortaya çıkan klasik sosyalist kitle işçi partisi ve hareketinin yakın zamanlardaki örneğidir. Eski ve şimdiki duygularımı hatırlamak ve PT ve "Lula" (Luis Inácio da Silva) ile beraber geçirdiğim günlerin anısını taze tutmak için partinin simgesini anahtarlığımda taşıyorum. [...] Daha çarpıcı bir diğer dönüm noktası ise 2000'de Meksika'da PRI'nın (Kurumsal Devrimci Parti) yetmiş yıllık tek parti iktidarının sona ermesidir. Ne yazık ki bundan, daha iyi bir siyasi sonuç çıkacağı belli değildir.

Neticede Latin Amerika'da siyasal hayat eskiden beri ne idiyse, aynı bildik manzara devam ediyor. Bütün bu devletlerde yükseköğrenimde görülen büyük artış dışında, kültürel hayatta da manzara aynıdır. Dünya ekonomisinde, son yirmi yıl içinde vuku bulan büyük buhranlarda sarsılmadığında bile Latin Amerika'nın rolü figüranlıktan ibarettir. Siyasette, Tanrı'dan eskisi kadar ırak ve ABD'ye eskisi kadar yakındır. [...] Yarım yüzyıldır gazeteciler ve akademikler geçici siyasi eğilimlere bakıp bunları daimi tedrici dönüşümler olarak yorumladılar ancak bölge bu süre içinde değişmedi: Anayasalarla ve hukukçularla dolu ama siyasi pratiğinde istikrarsız. Bölgede tarih boyunca devletler topraklarında olup bitene hâkim olmakta zorluk çektiler, hâlâ da çekiyorlar. Ahalinin, yöneticilerin istedikleri şekilde oy vereceğine güven olmadığından onlar, eşraf eliyle kontrolden, patronajdan, yolsuzluktan, bazen "halkın babası" demagojisinden tutun da askerî yönetime kadar çeşitli yöntemlerle temsilî demokrasinin mantığından kaçınmaya gayret ettiler. Bunların hepsi hâlâ ellerinin altındadır.

Ne var ki geçen kırk yılda bir toplumun tümüyle dönüştüğünü gözledim. Latin Amerika nüfusu neredeyse üç katına çıktı. Büyük ölçüde ıssız, esas itibarıyla tarımcı bu kıtada, köylülerin çoğu yitti. Köylüler, ancak 19. yüzyılda İrlandalıların ve İskandinavların göçleriyle kıyaslanabilecek ölçeklerde büyük şehirlere ve Orta Amerika'dan ABD'ye göçtüler; hatta Endülüs'te hasatlarda çalışan Ekvadorlular gibi, okyanus ötesine yerleştiler. Göçmen döviz transferleri büyük modernleşme hayallerini ikame etti. Hava yoluyla seyahatin ve telefonla iletişimin ucuzlaması yerelleşmeyi tasfiye etti. 1960'larda tahayyül edilemeyecek hayat tarzlarını 1990'larda gözledim: Kısmen ABD'de kısmen Ekvador'da yaşayan, New York'ta taksi şoförlüğü yapan, eşi memlekette matbaa işleten Guyaquilli adam; tatilde kamyonetlere doluşarak California'dan veya Texas'tan Jalisco'ya ya da Oxaca'ya dönen (yasal ya da kaçak) Meksikalı göçmenler; Los Angeles'ın Orta Amerikalı göçmen *politico*lar[12] ve sendikacılar kentine dönüşmesi. Latin Amerikalıların çoğunun hâlâ fakir

12 Politikacı. İspanyolcada aşağılayıcı bir çağrışımı vardır – ç.n.

olduğu doğrudur. Latin Amerika ülkeleri içinde gelir eşitsizliği arttığı gibi kıta, uluslararası karşılaştırmada da gerilediğinden, son yirmi yıldaki iktisadi bunalımların tahribatını saymasak dahi nüfusun çoğunun 2001'de, 1960'lar başlarına nispetle yoksullaştığı kesin gibi görünüyor. Gayrisafi yurt içi hasıla itibarıyla Brezilya'nın dünyada sekizinci, Meksika'nın da on altıncı büyük ekonomi olmasına karşılık, kişi başına gayrisafi yurt içi hasılada bunlar elli ikinci ve altmışıncı sıradalar. Dünyadaki sosyal adaletsizlik sıralamasında Brezilya en başta yer alıyor. Ne var ki, Latin Amerika'daki yoksul insanlardan, yeni bin yılın başında hayatını ninelerinin dedelerinin, hatta anne-babalarınınkiyle kıyaslaması istense, birkaç sorunlu yer dışında, çoğunluk muhtemelen iyileştiğini söylerdi. Ama ülkelerin çoğunda yoksullar hayatın daha belirsiz ve daha tehlikeli hale geldiğini de belirtebilirler.

Söylediklerinin doğruluğunu onaylamak, onaylamamak bana düşmez. Nihayetinde kırk yıl önce aramaya çıkıp keşfettiğim Latin Amerika, onlar. [...]

2002

İLK YAYIMLANMA TARİHLERİ VE KAYNAKLARI

1 **Küba'dan Beklentiler**
New Statesman, 22 Ekim 1960.

2 **Güney Amerika Yolculuğu**
Temmuz 1963'te *Labour Monthly*'de yayımlanan bir makaleden seçme parçalar.

3 **Bossa Nova**
New Statesman, 21 Aralık 1962.

4 **Latin Amerika: Dünyanın En Hassas Bölgesi**
The Listener, 2 Mayıs 1963. BBC Third Programme'da yayımlanan iki konuşmanın ilki.

5 **Latin Amerika'da Sosyal Gelişmeler**
The Listener, 9 Mayıs 1963. BBC Third Programme'da yayımlanan iki konuşmanın ikincisi.

6 **Kolombiya'da Devrimci Durum**
The World Today, Haziran 1963. Royal Institute of International Affairs'deki (Chatham House) Latin Amerika seminerinde sunulan tebliğden.

7 **Kolombiya'da Şiddetin Anatomisi**
New Society, 11 Nisan 1963. Eric Hobsbawm'ın ilk kitabı *İlkel Asiler*'in (1959) İspanyolca baskısı *Rebeldes Primitivos. Estudio sobre las formas arcaicas de los movimientos sociales en los siglos*

XIX y XX (Barselona: Ediciones Ariel, 1968; Critica 2001) içinde "La anatomía de la violencia: La Violencia en la Colombia" başlığıyla tekrar yayımlandı.

8 **Latin Amerika'nın Gelişiminde Feodal Öğeler**
Polonya'da Witold Kula onuruna düzenlenen toplantıda sunulan tebliğ. Witold Kula (ed.), *Miedzy Feudalizmem a Kapitalizmem. Studia z dziejów, gospodarczych i spoùecznych* (Wroçlaw: Zazùad Narodowy Imenia Ossolínskich-Wydawnictwo, 1976), s. 54-74.

9 **Bir Neo-feodalizm Vakası: La Convención, Peru**
Journal of Latin American Studies, I (1) (Mayıs 1969), s. 31-50. Makale 1968 Nisanı'nda Roma'daki bir konferansta sunulan bir tebliğe dayanıyor.

10 **Toplumsal Eşkıyalar Olarak Köylüler**
Bandits ([1969] 4. gözden geçirilmiş baskı, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2000) kitabından s. 20-33, 64-69, 116-119, 162-165.

11 **Köylü Başkaldırısı**
"The Motives of Peasant Insurrection" başlıklı yayımlanmamış metinden seçilmiş parçalar.

12 **İdeoloji ve Köylü Hareketleri**
June Nash, Juan Corradi ve Hobart Spalding Jr. (ed.), *Ideology and Social Change in Latin America* (New York: Gordon & Breach, 1977) s. 185-189, "Ideology and Social Change in Columbia" başlıklı denemeden seçme parçalar.

13 **Köylü Toprak İşgalleri: Peru Vakası**
Past & Present, 62/1 (Şubat 1974) dergisinde yayımlanmış bir makaleden seçme parçalar. *Uncommon People* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1998) kitabında 12. Bölüm olarak tekrar basıldı, s. 223-255.

14 **Peru'da Bir Köylü Hareketi**
1965 Ekimi'nde Paris'teki uluslararası bir konferansta sunulmuş bir tebliğe dayanan deneme. "Les Problèmes agraires à la Convención", *Les Problèmes agraires des Amériques Latines* (Paris, Editions du Centre Nationale de la Recherche Scientifique, CNRS, 1967), s. 385-393. "Un movimiento campensino en el Perú", *Rebeldes Primitivos* (Barselona: Critica, 2001), s. 241-261.

15 **Kolombiya'da Köylü Hareketleri**
1969'da yazılmış bir deneme. Commission Internationale d'Histoire des Movements Sociaux et des Structures Sociales'in üç ciltlik *Les Mouvements Paysans dans le Monde Contemporain* (Cenevre: Librairie Droz, 1976) eserinde III. Cilt içinde yayımlandı, s. 166-186.

16 **Köylüler ve Siyaset**
Journal of Peasant Studies, I, (1) (1973) dergisinde yayımlanan bir makaleden seçme parçalar. *Uncommon People* (Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1998) kitabında 11. Bölüm olarak tekrar yayımlandı, s. 205-215.

17 **Siyasette Köylüler ve Kırsal Alan Göçmenleri**
Claudio Veliz (ed.), *The Politics of Conformity in Latin America* (Londra, Oxford University Press for the Royal Institute of International Affairs, 1967) içinde yayımlanmış denemeden seçme parçalar, s. 43-65.

18 **Meksika Devrimi**
The Age of Empire 1875-1914 (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1987), "Towards Revolution" başlıklı 12. Bölüm'den seçme parçalar, s. 286-292.

19 **Küba Devrimi ve Sonrası**
The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991 (Londra, Michael Joseph, 1994), "The Third World and Revolution" başlıklı 15. Bölüm'den bir kısim, s. 437-441.

20 **Katı Bir Adam: Che Guevara**
New Society, 4 Nisan 1968. Che Guevara'nın *Reminiscences of the Cuban Revolutionary War* eserinin kitap eleştirisi.

21 **Latin Amerika'da Gerillalar**
Ralph Miliband ile John Saville (ed.), *The Socialist Register 1970* (Londra, The Merlin Press, 1970), içinde yayımlanmış makale, s. 51-63.

22 **Latin Amerika'da Gerillalar Üzerine İncelemeler**
Colin Harding ve Christopher Roper (ed.), *Latin America Review of Books*, I (1973) dergisinde yayımlanmış kitap eleştirisi, s. 79.-88.

23 ABD Emperyalizmi ve Latin Amerika'da Devrim
New York Review of Books'un 25 Mart 1971 sayısında "Latin America as US Empire Cracks" başlığı ile yayımlanmış kitap eleştirisi.

24 Generallerin Devrimciliği
New Society dergisinin 20 Kasım 1969 sayısında yayımlanmış bir makaleden seçme parçalar.

25 Peru'da Gelişmeler
New York Review of Books'un 21 Mayıs 1970 sayısında yayımlanmış kitap eleştirisi.

26 Peru: Kendine Özgü "Devrim"
New York Review of Books, 16 Aralık 1971.

27 Şili: Birinci Yıl
New York Review of Books, 23 Eylül 1971.

28 Şili'nin Katli
New Society, 20 Eylül 1973.

29 Şiddet Batağında Kolombiya
New York Review of Books, 20 Kasım 1986.

30 Latin Amerika'da Milliyetçilik ve Ulus
Bouda Etemad, Jean Batou ve Thomas David (ed.), *Pour une histoire économique et sociale internationale. Mélanges offerts à Paul Bairoch* (Cenevre: Editions Passé-Présent, 1995), s. 313-323.

31 Latin Amerika ile Kırk Yıllık İlişki
Interesting Times: A Twentieth-Century Life (Londra: Allen Lane, 2002), "Third World" başlıklı 21. Bölüm'den seçme parçalar, s. 368-385.

DİZİN